

ДЗЕ

Літаратурна-мастацкі часопіс
дзеяслоў

№3(40)

/ травень-чэрвень / 2009

.....
Выдаецца раз на два месяцы з 2002 году

Менск, 2009

Падпісны індэкс: **74813**

Чытайце «Дзеяслоў» у Інтэрнэце: **www.dziejaslou.by**

Рэдакцыя:

Барыс Пятровіч (Сачанка) —
галоўны рэдактар;
Эдуард Акулін, Алесь Пашкевіч —
намеснікі галоўнага рэдактара;
Анатоль Івашчанка.

Мастак — Генадзь Мацур.
Тэхнічны рэдактар — Людміла Фомчанка.
Карэктар — Натальля Карнеенка.

ілюстрацыі на вокладцы Віктара Шылко:
на 1-й стар.: «Ландшафт», (2008);
на 4-й стар.: «Ладдзя Харона», (2008).

© «Дзеяслоў», №3, 2009

Пасьведчаньне аб рэгістрацыі сродку масавай інфармацыі
№ 2073 ад 23 красавіка 2003 г.

Заснавальнік — РГА «Літаратурна-мастацкі фонд «Нёман».
Юрыдычны адрас: вул. Кузьмы Чорнага, 18-2, 220012, г. Менск.

Адрас рэдакцыі:
220025 г. Менск-25, а/с 91
e-mail: dzieja@tut.by, dzieja@list.ru
www.dziejaslou.by
Тэл. 293-73-38.

Здадзена ў набор 22.04.2009 г. Падпісана да друку 30.05.2009 г.
Фармат 70х108 1/16. Папера афсетная. Друк афсетны.
Аб'ём — 27 ул.-выд. арк. Наклад 1000 асобнікаў. Заказ №

Надрукавана ў друкарні СТАА «Медысонт», ліцэнзія №02330/0056748 ад 22.01.04.
220004, Мінск, вул. Ціміразева, 9.

Кошт нумару — па дамове.

№3(40)

/ травень-чэрвень / 2009

ДЗЕ

дзеяслоў

ЗЬМЕСТ

Паэзія

Рыгор Барадулін.	
На мове камянёў... <i>Вершы</i>	/ 5
Андрэй Хадановіч.	
Выхаваньне пачуццяў. <i>Вершы.</i>	/ 37
Юрка Голуб.	
Карчма. <i>Паэма-рэтра.</i>	/ 56
Ігар Сідарук.	
Салодкіх вуснаў сьпелае віно. <i>Вершы.</i>	/ 84
Валярына Кустава.	
Калыханка для Бога. <i>Вершы.</i>	/ 101
Рагнед Малахоўскі.	
Дыяментавым россыпам слоў... <i>Вершы.</i>	/ 133

Проза

Ніл Гілевіч.	
Забаўныя гісторыі з жыцця пісьменьнікаў. <i>Апавяданьні.</i>	/ 15
Сяргей Дубавец.	
Баль. <i>Практыкаваньне.</i>	/ 48
Вінцэсь Мудроў.	
Сьцяг над царквою. <i>Аповед.</i>	/ 69
Уладзімір Міхно.	
Вясна з усьмешкаю мамы... <i>Два апаведы.</i>	/ 89
Сяргей Астравец.	
Флот каўчэгаў. <i>Аповед пра пакінуты рай.</i>	/ 107
Усевалад Сьцебурака.	
Вера ў цуды. <i>Тры апаведы.</i>	/ 139

Тэатр

Алесь Петрашкевіч.	
Арліны лёт. <i>Гістарычная драма.</i>	/ 147

Дэбют

Тацяна Тамашэвіч.	
Белыя ветразі. <i>Вершы.</i>	/ 183
Ксеня Вяцкая.	
Цягнікі пахнуць кветкамі. <i>Імпрэсіі.</i>	/ 187

Пераклады	Калевала. <i>Карэла-фінскі эпас. Асобныя руны.</i> / 190 На птушыных правах літоўскага паэта. <i>Сучасная літоўская паэзія.</i> / 207 Уладас Бразюнас. / 208 Антанас А. Ёнінас. / 212 Альвідас Шляпікас. / 214 Эўгеніюс Алішанка. / 217 Вітаўтас Дэкшніс. / 220
Дзёньнікі	Міхал Дубянецкі. «Трэба рызыкаваць». <i>Дзёньнікавыя запісы 1985-1988 гадоў.</i> / 224
Спадчына	Васіль Быкаў. Прыклад далёкага сябра. <i>Апавяданьне.</i> / 250
Архівы	Давід Сімановіч. Лепшы твор той, які яшчэ не напісаны. <i>З дзёньнікавых запісаў.</i> / 255
Памяць	Ванкарэм Нікіфаровіч. Рыцар сумленьня і свабоды. <i>Да 85-годдзя з дня нараджэння Васіля Быкава.</i> / 258
Словы	“Мой час наперадзе, яшчэ ён прыйдзе...” Гутарка Андрэя Масквіна з Нілам Гілевічам. / 266
Згадкі	Якуб Лапатка. Дзяцінства сьветлая часіна. <i>Старонкі ўспамінай.</i> / 273
Гукапіс	Ася Паплаўская. Кнігі, якія слухаюць. <i>Нататкі пра новы жанр.</i> / 292
Крытыка	Ігар Запрудскі. Горад і сейбіты ветру, <i>ці У цянотах магічнага рэалізму.</i> / 296 Алеся Лапіцкая. Тры кіты. <i>Асаблівасці разьвіцця беларускай літаратуры ў кантэксьце сучаснай грамадскай думкі.</i> / 309 Антось Лазавік. Гісторыі ў газетнай абгортцы. / 317
Дзеяпіс	<i>Новыя выданьні на кніжных паліцах «Дзеяслова»</i> / 322

Рыгор Барадулін

...Я аднойчы
Прыйшоў з цішыні
І ў яе замаўчаць вярнуся...

На мове камянёў...

ШТО?

Што адчувае цень,
Калі яго змрок
Заціснуць хоча на вузялок?

Што адчувае дуб,
Калі яго да ашчэру
Цалуе сякера?

Што адчувае,
Выліўшыся да кроплі,
Залева?

Ці саромеецца сябе
Прыслоўе:
Заб'еш бабра –
Уратуеш дрэва?

ТАКСАМА

На пні сьпілаванай яліны
Амаль заімшэлы сяджу.
Плывуць успаміны.
Маўчаць аблачыны.
Сьпякота чакае дажджу.

Ня хоча прамень забывацца,
Што быў нядаўна агнём.

...І гэта таксама праца –
Паціху рабіцца пнём...

* * *

Хто бачыў,
Як плачуць арлы,
Сягнуўшы за чорныя хмары?
Дзявочыя вочы імглы
Баяцца сурочыць пажары,

Што грэюць душу вышыні
Сваёй палымянай пяшчотай.

І плачуць арлы ў цішыні
Ад гордай самоты ўпотай...

* * *

*Хто сказаў, што ў гэтым жыцці
Толькі раз мы былі маладыя?*

Су Дун-по

Узысьці на нябеснай ніве
Нам аднойчы дазволіў сподзеў.
І шчасьлівыя ў шчырым наіве
Маладзіць гэты сьвет прыходзім.

Час шануе
Стралу і стрэмя.
Нас ад нас
Аніхто не адыме.
Дзень пражыўшы,
Цішэем, старэем,
А раніцай
Прачынаемся маладымі...

З НАМІ...

Дрэва кожнае на зямлі
Паўтарае Дрэва Сусьвету.
Птушкі лёсу
Ў чорным гальлі
Давяраюцца толькі ветру,

Што крылатыя
Весткі нясе,
Каб яны
Павіталіся з намі.

Мы ў Сусьвеце –
Суседзі ўсе.
І Сусьвет
З намі дзеліцца снамі...

* * *

Ноч кроіла цемру на
Шапатлівае ахінала.
Нажніцы бліскавіц давідна
Тупіліся й стала мала
Часу,
Каб ноч наўскач
Пасыняшалася за далягляды.

Акравак цемры –
Крумкач
Прыгядваў зорныя ляды.

І рупіліся карані,
Каб вершалінам сьніцца,
І ўпала ў раку цішыні
Крапліна блакіту –
Сініца.

І як сябе не інач,
Табе не дадуць забыцца

Акравак цемры –
Крумкач,

Крапліна блакіту –
Сініца...

* * *

Я прашу шаноўную цішыню,
Што пануе над цэлым сьветам,
Дараваць маю мітусьню,
Падахвочаную імпэтам.

...Горбіў плечы
Малечы плач.
Панядзелак вітаўся з аўторкам.
Сьмех мой бег
За рэхам наўскач,
Каб дагнаць за суседскім пагоркам.

Маладыя зьвінелі дні,
Не хацелі паддацца скрусе.
...Я аднойчы
Прыйшоў з цішыні
І ў яе замаўчаць вярнуся...

* * *

Засохлая ігрушына,
Як застылае вогнішча.
Парэпаньня языкі агню,
Затоена стогнучы,
Усё яшчэ цягнуцца ў вышыню,
Каб прыпачы
Хоць пяткі начы,
Якая
Нябачна ўцякае,
Капрызна зьнікае...

* * *

У садзе старым
На выгінастым,
Як шлях жыцьцёвы, суку
Стомлена пажаўцелі
Даверлівыя лісьціны.
Яблык у сыціснутым кулаку
Трымае зярняты ісьціны...

* * *

Сьвет аб'ехаўшы,
Спалохана зразумей –
На Радзіме
Да магільніка бліжэй...

КАБ...

Вуж –
Жывая вяроўка,
З якой
Жах зьвівае пятлю,
Каб засіліць
Задуменны спакой,
Што хоча пасья начы
Разамлелай ракой
Цячы
Наўсьцяж
Аж
Да зааблочча...

ЛЯСНЫ МАГІЛЬНІК

Запалі
Магіл утравелья грудзі.
Цішыню спавіваюць імхі.
Зрудзелай ігліцы
Дождж сухі
Спрабуе
Разбудзіць беспрабуддзе...

Сосны растуць
Са спакойнага праху
На новыя труны
Ў ахвяру страху...

* * *

Па страле адляцелай
Сумуе лук.
Вяртацца з выраю
Цёпла граю.

Незьлічонааблічны гук
Толькі голасу давярае...

* * *

Сама сябе шкадуе знямога.
І яна жывая таксама.
Не адпачывае ніколі дарога,
Як некалі мама...

* * *

Спадчыннай маўклівасці запас
Не растрачваюць вякі-маруды.
Перагнаць сябе спрабуе час.
Вечнасьць не сьпяшаецца нікуды...

19 ЧЭРВЕНЯ

Слова пакідае зорны сьлед,
Бо яго сьвятарыць
Бог паклікаў.
Сёньня ведае вяльможны сьвет:
Беларусь дзяржавіць
Там, дзе Быкаў!

САРОМЕЮСЯ...

Я саромеюся крыві
Безабаронна голай.
Бо яна цягавітая на вачох памірае,
Каб зноў цячы
І, забыўшы балючыя крыўды,
Не дазволіць жыцьцю
Спыніцца.

Ці напамінаньне гэта
А ці заклён?
Ды з маленства
Да апошніх дзён
Я саромеюся крыві...

МОВА КАМЯНЁЎ

З усіх забытых
І змоўклых моў
Трывае толькі
Мова камянёў.

Яна яднае
Змрок і чысьціню.
На ёй стагоддзі
Думаюць глыбінна.
На мове камянёў
Упершыню
Загаварыла ўпартая лавіна.

Каб счысьціць
З ранішняй зямлі да тла
Праклён прадонья
І людское сьмецьце.

Спачатку
Мова камянёў была.
Пасьля –
Маўчаньне ў стомленым Сусьвеце...

* * *

Ад былога мяне
Толькі ймя й засталося.
І за ўсё, што збылося,
Дзякуй шчырай мане.

Бо яна ад мяне
Жорсткасьць сьвету таіла.
Боль калючы гаіла
На чужой старане.

Як зямля прыхіне
Адыйду ў шлях далёкі,
Толькі ймя ды аблокі
Не пакінуць мяне...

* * *

Вясновае
Зялёнае полымя.
Восеньскае
Чырвонае полымя.
Зімовае
Белае полымя.
Самі сябе дапальваюць,
Каб году святлей было
Ступаць па зямлі.
І весялей смуткаваць
Чаканьню...

* * *

І не было супыну сьцежцы,
Сьпяшалася за небасхілы.
Каб сыцішыцца каля магілы.

Жыцьцё стаілася ва ўсьмешцы...

* * *

Пацьвердзяць
І меч, і аловак –
Да ўлады ідуць па галовах...

* * *

Мурашкі разумнейшыя за нас,
Яны будуюць,
А не разбураюць,
І нам сьляпым
Зірнуць, нарэшце, раяць
На сьвет спрадвечны
Як у першы раз...

* * *

Аблавухі вятрак
Дабег да мяжы
І сказаў

Даўгалыгаму ценю:
-- Пастаю тут,
А ты бяжы
Напярэймы
Свайму зьдзіўленьню.

Цень пабег
І зьнік у начы.
А вятрак на мяжы
Разважае,
Ці яму чакаць,
Ці ўцячы.
Скарга ветру
Яму чужая.

Ветраку ўтульна
Думаць вушамі.
Вышыня цішыню
Суцяшае...

ВАЛЯНЦІНА ЯКІМОВІЧ

У далёкай Амерыцы,
Уздаваўшы радзіму сноў,
Вышывае кашулю,
Як маці вышывала калісьці.
Маланкі чырвоных нітак
Жагнаюць белую туманіну.
І чуюцца галасы
Яравых перуноў.
На вуха начы
Шэпча сакрэт
Лівень кляновага лісьця.
Журба аддае самоце даніну.

Хмурына залапіла
Прадраны нябесны строп.
Недаткнёнкам зоркам
Спавядаецца сорам.
І просіць шчыруху
Аклян-губашлёп,
Каб вышыла
Кашулю яму
Беларускім узорам...

ХОЦЬ ЯМУ...

Вусы падрыгваюць,
Як заінелыя чарацінкі.
Рыжым хвостом атуліўшы нос,
Рысік сьпіць і праз сон
Салодкае нешта мармыча.
Ці сам з сабою гаворыць,
Ці некаму скардзіцца
На сваю кашыную долю.
А можа і ў сьне
Цьвеліць яго верабей за вакном.
Прачнецца,
Але не раскажа.

Хай хоць яму
Будзе ў сьне спакойна...

* * *

Ты сабе, душа,
Свабодна лётай.
Я дабуду тут
Зямную рату.
Чую, кліча мама
З неахвотай.
Клікала ня так,
Бывала, ў хату...

Ніл Гілевіч

...гэта — голас асобы, са сваім лёсам,
са сваім сьветабачаньнем
і сьветаўспрыняццем...

Забаўныя гісторыі з жыцця пісьменьнікаў

Паніка ў Кактэбелі

У Доме творчасці Літфонду СССР «Кактэбель», як і заўсёды ў летнія месяцы, і гэты раз было страшэнна людна. Ня толькі кожны пакой у кожным катэдзі быў шчыльна заселены творцамі і іх дамачадцамі, але і на кожным балконе і на кожнай тэрасцы стаялі раскладушкі і столікі, і здавалася, у кожную шчыліну ўплішчыўся чалавечак, які пасья, вярнуўшыся дадому, скажа: тры тыдні пялёхаўся ў цуда-вадзе Чорнага мора і дыхаў марскім паветрам!

О, Чорнае мора, Чорнае мора! О, славыты Кактэбель, сядзіба знанага паэта і мастака Максіміліяна Валюшына! Так, некалі быў тут, на пятакку ўзьбярэжжа, гаспадаром ён, яшчэ і зараз стаіць яго вельмі арыгінальнай архітэктурны двухпавярховы дом — цяпер ужо Дом-музей. Пасья сьмерці паэта (1932) яго зялёны лапкі зямлі быў падораны Саюзу пісьменьнікаў, і Літфонд СССР

заснаваў тут Дом творчасці. У адрозненне ад іншых чарнаморскіх Дамоў (у Ялце, у Гаграх, пазней — у Піцундзе) Кактэбель доўгі час заставаўся найменш «цывілізаваным», захоўваў, можна сказаць, натуральна-дзікі выгляд (нават «евінага» пляжу ніколі не было). Глянеш направа — зусім блізка высіцца гара Карадаг з выперлым «чортавым пальцам» над морам, глянеш налева — гэтак жа непадалёк кругліца пад небам гара Валошына з пахаваным у ёй, на самым узлобку, прахам паэта. «На магілу Валошына хадзілі? Яшчэ не? — пыталі старажылы ў навічкоў. — Дык куды ж вы цягнеце? Абавязкова схадзіце!..»

Многія літаратары, заўсёднікі Кактэбелю, прызнаваліся, што з таго часу, як пабылі тут першы раз, ня могуць здрадзіць гэтаму дзікаму экзатычнаму раю, і моцна перажываюць, калі нейкае лета ім не дастаюцца ў Кактэбель пуцёўкі. Знакаміты ўкраінскі паэт Платон Варанько, для якога праблемаў з пуцёўкамі не было (паколькі знакаміты), за сорок пяць пасляваенных гадоў ні разу ня здрадзіў Кактэбелю. Дарэчы, там мы з ім і пазнаёміліся і пасябравалі. Да характарыстыкі гэтага незвычайна сімпатычнага чалавека, старажыла Кактэбелю з найбольшым стажам, дадам адзін штрышок: Платона Мікітавіча ў моры ніхто ня бачыў, але ўсе помняць, як ён ходзіць ад мяжы да мяжы пляжам, каля самай вады, па краёчку, і ўглядаецца ў намытую хваляй гальку: шукае (і знаходзіў) сярод звычайных каменьчыкаў самы што ні ёсць самацвет. Помню, хваліўся, што ў яго дома ўжо некалькі калекцыяў гэтых каштоўных дарункаў мора.

Мы з Нінай Іванаўнай таксама ад першага разу былі зачараваныя Кактэбельскай бухтай і яе ваколіцамі, Карадагам і яго прадгорным плато, дзе так лёгка дыхаецца цёплым сухім, насычаным марскімі іёнамі паветрам. Зазначу, што Ніна Іванаўна мела пільную патрэбу ў такім паветры як лячэбным сродку: за год лекцыяў у студэнцкіх аўдыторыях у яе зусім «садзілася» горла, і калі яго добра не прагрэць, не падлячыць такім чынам — на новы вучэбны год яго проста ня хопіць.

Дык вось у нейкае лета на пачатку 80-х (дакладна ня ўспомню) пісьменьніцкага люду ў Кактэбелі было, як і заўсёды, процьма. І, як заўсёды, адразу ж па прыездзе людзі пачыналі думаць і непакоіцца наконт авіябілетаў «назад» — да тых гарадоў, адкуль прыляцелі. Практыка была такая: па дамоўленасці з дырэкцыяй Дому творчасці ў пэўны дзень прыходзіла касірка з мясцовай авіякасы і прымала ад пісьменьнікаў заказы на білеты і, натуральна, аднаведныя сумы грошай. Праз два-тры дні яна прыходзіла зноў ужо з білетами, пасля чаго ў пісьменьнікаў пачынаўся сапраўдны адпачынак: сапраўдны, бо спакойны, білеты ў кішэні. Здаралася, што на некаторыя рэйсы (асабліва на Поўнач, у Сібір, на Далёкі Усход) адразу забяспечыць білетами не атрымлівалася, і тады людзі нерваліся, перапытвалі, падымалі шум.

Заказы на білеты прымаліся ў вестыбюлі сталовай. Папярэдне тут жа на дошцы аб'яваў прышпільваўся лісток з паведамленьнем: «Заўтра будуць прымацца заказы на авіябілеты. З 10.00 раніцы». Самыя неспакойныя ўжо ў 9 гадзінаў займалі месца ў чарзе. А ў 9 і адчынялася сталоўка на сыняданьне. У такім разе, муж казаў жонцы: «Ідзі сынедай, а я пастаю!» А потым жонка станавілася замест мужа, а ён ішоў сынедаць. У фазе ўвесь час тлумна-шумна, народу не прайсці. Асабліва хваляваліся навічкі, якія прыехалі ўпершыню. Ды і ўвогуле нашыя людзі былі выхаваныя адпаведна і ведалі: не ўпускай шанцу! Як і ў краме, дзе «нешта даюць» і

гэтае нешта можа скончыцца ўжо ў цябе перад носам. Як і ў паліклініцы: хоць і нумарок у руках, а ўсё-такі ідзі раніцай, хоць на паўгадзіны раней. Ці мала што! Пэўнасьці ж няма!.. Як і ў дзень зарплаты: ідзі станавіся ў чаргу перад ваконцам касы сёньня, не адкладай на заўтра! Ці мала што! Пэўнасьці ж няма!

Беларускія «адпачыванцы», гэта значыць, я з Нінай і Янка Сіпакоў, таксама адстаялі ў чарзе, здалі грошыкі, уздыхнулі з палёгкай, і былі ў гуморы. А мала хто ведае, што Ніна Іванаўна ў гумары магла што-небудзь і вясёленькае прыдумаць — адпаліць, што называецца, нумар!

Аднойчы, напрыклад, яна прымусіла нашага сябра Міколу Матукоўскага прыбегчы да нас у гадзінаў сем раніцы. Чаго? Вечарам мы былі ў Матукоўскіх у гасыцях (мы, Быкаў, Бураўкіны і яшчэ чалавек колькі), і гаспадар, маючы магнітафон, запісаў на касету нашае п'яньне ў застольлі (без п'яньня ніколі не абыходзілася. Між іншым, Быкаў ня толькі ніколі не сыпяваў, але і не любіў сыпеваў: кожны раз, калі мы пачыналі пець, ён вылазіў з-за стала, ішоў у суседні пакой і корпаўся там у кнігах). Апаўночы, калі ўсе госьці разышліся, Матукоўскі агледзеў, што няма касеты там, дзе ён яе паклаў і дзе яна павінна быць. Пашукаў гэту касету з песьнямі і там і сям — няма! А палове 7-й раніцы нас разбудзіў тэлефонны званок (дзень быў выхадны і мы сама што разаспаліся). Я падняў трубку і пачуў амаль распачны голас Матукоўскага: «Гэта магла зрабіць толькі Ніна Іванаўна! Толькі яна! Я хвілінаў праз колькі буду ў вас!» — «Добра, кажу, прыходзь, але што здарылася? Што за трывога, што ты ўзадраў нас яшчэ на зыходзе ночы?» — «Яна ўзяла касету, на якую я запісаў вас. Ніхто, апрача яе, гэтага ня мог зрабіць. Я зараз прыбягу!» І паклаў трубку. «Хто гэта так рана дадумаўся?» — спытала заспаным голасам Ніна Іванаўна. — «Ну хто ж: Матукоўскі! Вельмі ўстрыжаны, што прапала касета, кажа, што гэта ты і толькі ты ўзяла яе! Пажартавала на сваю галаву. Хай бы ты лепш ня брала яе!» — «Ну вось неяк захацелася ўзяць, ня ведаю, адкуль найшло гэтае захаценьне, — сонна ўсьміхнулася «зладзейка». — Можна, каб не было так сумна жыць без ніякіх прыгодаў?.. Але чаго ён так узбурыўся, на ноч гледзячы? Мог бы і гадзіны праз тры пазваніць...» — «І сапраўды, кажу, дзіўнавата. Відаць, на той касеце ня толькі нашае п'яньне...»

Вернемся, аднак, у Кактэбэль. Зьбіраемся ісьці на сыняданьне. Ніна Іванаўна падганяе мяне:

— Ну што ты марудзіш? Хадзем! Я хачу сёньня пасьнедаць як раней, каб пакуль не прыпячэ сонца — прайсьціся ўзьбярэжжам за Планерскае, пад «чортаў палец».

— Яшчэ няма дзевяці.

— Вось і хадзем! Каб у дзевяць, як адамкнуць дзьверы, мы зайшлі.

Ну, трэба дык трэба. Пайшлі. Каля сталоўкі толькі тры чалавекі круцяцца, чакаюць, калі «запусьцяць». У ліку гэтых трох і Янка Сіпакоў у шыкоўнай белай тэнісцы і сьветлых адпрасаваных штанах — як на сьвята. Знай нашых! Ніна Іванаўна заняла пазіцыю каля самых дзьвярэй, каб «рвануць» першай, што было зусім на яе не падобна — нідзе і ніколі яна ня рвалася першай там, дзе можа быць хоць якая дробная выгада. Наадварот! Усюды і ўсім уступала чаргу: калі ласка, праходзьце, займайце, бярыце, я, маўляў, не сыпяшаюся, мне — што застанецца, а не застанецца, дык і так абыдуся...

Скрыгнуў знутры ключ, і дзьверы ў фэе сталавай адчыніліся. Заходзім.

Хачу накіравацца адразу ўлева, у залу сталовай, а Ніна Іванаўна бярэ далікатна за локаць і кажа:

— Пачакай, тут во на дошцы нейкую аб'яву прыляпілі, можа, што важнае...

Дошка насупраць уваходных дзвярэй, ня ўбачыць яе — нельга. Падыходзім — і Ніна, і я, і Янка. І яшчэ адна жанчына затрымалася. Чытаем: «Таварышы пісьменьнікі! Паколькі ўчора, 13.VII касірка авіякасы не змагла з-за хваробы прыйсці, каб прыняць ад вас заказы на авіябілеты, яна прыйдзе сёння, 14.VII, у 10.00. Калі ласка, прыходзьце з грашыма. Адміністрацыя».

Толькі дачытаўшы аб'яву да канца, я імгненна схамянуўся, лыпнуў вачыма і бліжэй пахіліўся да прыколатага кнопачкамі аркуша. Чакайце! Чакайце! Почырк! Почырк нейкі ж надта знаёмы! Размапысты, чыгэльны, прыгожы. Ну такі знаёмы, што проста, што проста неверагодна, каб яшчэ ў кагосьці на сьвеце быў гэтакі почырк! Неўпрыкмет касавуру вока на Ніну Іванаўну і бачу, што яна моцна падціснула губы, каб ня пырснуць сьмехам. Ах, шэльма! Ну і шэльма! Першыя словы, якімі я звычайна даваў самую высокую ацэнку яе досьціпу ці жарту. Іх жа нячутна прашаптаў і цяпер. Пераводжу позірк на Янку: глядзіць на аб'яву спакойна і амаль усьміхаецца. Праз хвіліну буду ведаць, што Ніна Іванаўна пасьвяціла яго ў сваю задуму яшчэ ўчора і нават папрасіла памагчы прыкалоць аб'яву — пасля вячэры, калі ўжо і самы апошні ядок выйшаў са сталовай і ў фае было пуста.

— Што гэта такое? Што за дзівосы? — выказвае ўголас абурэньне жанчына, якая зайшла разам з намі. — Учора была тут касірка і я аддала ёй грошы на білет!

— І праўда нейкія дзівосы! — пагадзіўся з ёю Сіпакоў. — Я таксама заказаў білет і аддаў грошы.

Пачуўшы, што ў фае заходзяць людзі, жанчына павярнулася да іх і голасна праямантавала:

— Паглядзіце, таварышы, якая аб'ява на дошцы! Гэта ж чорт ведае, што такое!..

Падышоў вядомы сьбірскі прэзаік, высокі, прыгожы, з маладою жонкай і дашкольніцай-дачужкай. «Змоўшчыкі» трохі адступіліся ад дошкі, але так — каб чуць і назіраць за першымі ўражаньнямі.

— Цікава! — нягучна фыркнуў высокі і прыгожы. — Як гэта «ўчора не змагла прыйсці»? Дык а каму я аддаў грошы на тры білеты? Нейкай аферыстцы?

Каля сьбірака прыткнуўся каратканогі вусацік-пузацік, з абстрыжанай пад вожыка галавой і ў шортах (у сталовую ў шортах прыходзіць забаранялася, але ён быў з тых, якім на забароны начхаць).

— У многіх дамах творчасьці бываў, а такое бачу ўпершыню. Вось вам і хвалёны Кактэбель!

Тым часам каля дошкі сабраўся ладны натоўп. Наперабой загучалі галасы абурэньня:

— Дык што — учора нас аблапошыла нейкая прайдзісьветка?

— Трэба выклікаць неадкладна міліцыю!

— Гэта ўжо хай дырэктар выклікае! І хай вяртае нам грошы!..

Праз дзьве-тры хвіліны, раптам — уладны жаночы голас:

— Дайце прайсці, таварышы, дазвольце, дазвольце!

Да дошкі падышла старшая сястра-гаспадыня Дома творчасці, мажная рыжавалася кабeціна. Ёй ужо хтосьці пасыпеў прабiць трывогу. Яна кінула на аб'яву вокам і са злосьцю сарвала яе.

— Супакойцеся, таварышы пісьменьнікі, гэта нехта з вашай жа браціі пажартаваў. Заказы ўчора прыняла касірка з авіякасы і заўтра ў дзесяць прыйдзе сюды з білетамі. Нікага жульніцтва ў нас быць ня можа.

У натоўпе сёй-той рагатнуў.

— Якія ж мы легкаверныя аболтусы: прынялі за афіцыйную аб'яву акуюсьці шпаргалку!

А высокі-прыгожы пагрозліва працадзіў:

— Хацеў бы я ўбачыць таго жартаўніка. Я яму сказануў бы!

А вусацік-пузацік унёс прапанову:

— А я на месцы адміністрацыі ў кожнага з адпачыванцаў праверыў бы почырк, каб знайсці — хто? І правучыць! Скасаваць пуцёўку і выдварыць!

— Правільна! — падтрымала пузаціка Ніна Іванаўна. — Такое пакінуць беспакараным нельга. Вы не маглі б пайсці з гэтай прапановай да дырэктара?

— Я? — натапырыўся абстрыжаны пад вожыка. — Чаму — я? А вы? А вы ня можаце? І з вас жа пасмяяліся!

— Не, — адказала Ніна Іванаўна, — не магу. Маё слова нічога ня будзе значыць.

2007

Скандальнае адступленьне ад правіла

На стыку 50-х і 60-х гадоў мінулага веку мне выпала чытаць лекцыі завочнікам журфаку па гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры (уключаючы і старажытную). Я заканчваў аспірантуру, працаваў над дысэртацыяй «Паэзія “Маладняка”», і ў мае планы зусім не ўваходзіла брацца за распрацоўку такога аб'ёмнага (восем стагоддзяў!) і складанага курсу. Складанага, бо розныя перыяды разьвіцця літаратуры, розныя факты і імёны ацэньваліся ў літаратурнай навуцы неадназначна, пачалі заяўляць пра сябе новыя падыходы і канцэпцыі, але ў нарматыўных падручніках па-ранейшаму пераважаў гэтак званы «вульгарны сацыялагізм». Загадчык кафедры беларускай літаратуры, ён жа мой навуковы кіраўнік, прафесар М.Р. Ларчанка зламаў маё нехаценьне, і я даў згоду. «Вам гэта будзе вельмі на карысьць, — даводзіў Міхась Рыгоравіч, — пройдзеце добрую практыку, набудзеце досьвед лектара, таму — бярыцеся, бярыцеся!..»

Пэўны досьвед за тры гады працы з завочнікамі-журналістамі я сапраўды набыў. У тым ліку і такі, пра які сёньня досыць весела ўспамінаць. Увогуле, вядома, што завочнікі — народ вельмі разнамасны, неаднатыпны, розны і па ўзроўню агульнай дауніверсітэцкай падрыхтоўкі, і па гадах, і па тым, што за плячыма, ня кажучы пра здольнасьці і пра выбар прафесіі (ці па прызываньню?). Асабліва датычыла ўсё сказанае завочнікаў-журналістаў — у адрозьненьне, напрыклад, ад філолагаў, якія выглядалі масай нашмат больш аднароднай. Помню, што слухачамі майго курсу лекцыяў былі і людзі, нашмат за мяне старэйшыя, былыя франтавікі і партызаны, якія пасля вайны пачалі пісаць, друкавацца, дарасьлі да рэдактараў раённых газет ці шматтыражак, і хоць яны на экзамене не паказвалі багатых ведаў па тэме, але была бачна іх павага да прадмету, з імі было цікава пагутарыць

і дапамагчы ім разабрацца ў тых ці іншых тонкасцях. Трапляліся, аднак, і зусім іншага крою «экземпляры» — аматары прайсці да дыпломных корачак «на шальмака», людзі, у якіх не было арганічнай, прыроднай цягі да эстэтычнага і наогул духоўнага росту, якія не любілі чытаць мастацкую літаратуру і не чыталі, і ў час вучобы абыходзіліся крыхамі «іншых».

Асабліва запомніўся мне адзін яшчэ малады па тым часе журналіст, які трохі пазней паставіў сабе мэту перарасыці ў пісьменьніка. Зрэшты, «перарасталі» многія, і гэта натуральна, абы б прарэзаўся дар Божы, талент. Той выпадак на экзамене быў проста скандальны: у мяне ня вытрымалі нервы і я сарваўся. Сярэдняга росту, рыжаваты і валасамі, і тварам маладзён зайшоў у аўдыторыю апошнім. Я ведаў: усе слабакі першымі, як правіла, ніколі ня сунуліся, стараліся прайсці пад заслону, і быў упэўнены, што гэты апошні з іх ліку. Узяў ён экзаменацыйны білет і сеў рыхтавацца да адказу. Часу ў яго дастаткова, каб сабрацца з думкамі — тры чалавекі пройдуць перад ім. А трэба сказаць, што яшчэ на кансультацыйні дні тры назад я строга папярэдзіў грамаду: калі толькі ўбачу, што нехта з вас падазрона зашаволіўся, ці не натуральна трымае галаву, г. зн. карыстаецца шпартгалкай, — усё: расплата наступіць тут жа, імгненна! Будзьце ласкавы пакінуць клас, на экзамен прыйдзеце праз паўгода, у наступную сесію. І рэктар не дапаможа! Ашуканства — я катэгарычна не цяпеў. Мог зрабіць, і нават вялікую, скідку, паспачуваць і пайсці насустрач, але пры адной умове: шчырасць! сумленнасць! павага да выкладчыка!.. І мушу сказаць: непрыемных эксцэсаў ніколі не было. Вось і гэты апошні сёння — таксама і не шаволіцца, падазрона і трымае галаву нармальна.

За экзаменацыйны столік сеў перада мной чацьвёрты ад канца.

— Ну-с, што там у вас, у білеце? Паэзія Купалы? Калі ласка, слухаю.

Той адкашляўся злёгка і пачаў:

— Янка Купала нарадзіўся ў беднай сялянскай сям’і. З самага дзяцінства ён зьведаў матэрыяльную нястачу і сацыяльны прыгнёт. У сваіх творах ён паказаў гаротнае жыццё народу. Ён заклікаў людзей да рэвалюцыі... Ён гаварыў, каб паўставаці, каб змагаліся за лепшую долю... Ён жыў барацьбой і зваў на барацьбу...

— Падайце ж хоць якія два-тры прыклады з гэтых яго заклікаў, — папрасіў я чацьвёртага, убачыўшы, што ён ня мае што сказаць канкрэтнае.

— Вот, прабачце, прыкладаў ніяк не магу ўспомніць, павыскавалі з галавы...

— Ну, што ж, бывае і так. Тады скажыце, чым яшчэ вызначаецца паэзія Купалы — якімі іншымі матывамі, апрача грамадска-палітычных?

— Купала пісаў яшчэ... пра каханьне, — няўпэўнена выдавіў з сябе чацьвёрты. — І аб прыродзе таксама...

— І чым жа вы гэта пацьвердзіце, якімі яго творамі?

Маўчыць. Скручвае і раскручвае ў пальцах білет — і маўчыць. Нарэшце:

— Мусіць, не прыпомню...

— А якія вы драматычныя творы Купалы ведаеце? — падкідваю нябогу галінку для выратавання.

— Драматычныя? Ну, гэта камедыя «Паўлінка»...

— І што ж гэта за камедыя?

— Ну, пра Паўлінку і аднаго сьмешнага пана... забыўся, як яго звалі...

— А сыпектакль па гэтай камедыі вы глядзелі ў тэатры імя Я. Купалы?

— Не, яшчэ не глядзеў; усё збіраюся схадзіць, ды... пакуль што ня выпала...

Бяру ў недалэнгі білет, аддаю яму залікоўку, без ацэнкі і росьпісу, і кажу:

— Прыходзьце праз паўгода, на летняй сесіі. Вы зусім не падрыхтаваліся.

Запрашаю наступнага, трэцяга ад канца, за столік. Ветліва, прыязна гляджу яму ў твар і чакаю.

— Паэма Якуба Коласа «Новая зямля», — абвясціў пытаньне трэці.

— Калі ласка, слухаю.

— Якуб Колас нарадзіўся ў беднай сялянскай сям'і. Яшчэ з дзіцячых гадоў ён зьведаў прыгнёт і галечу. У паэме «Новая зямля» ён паказаў гаротнае жыцьцё беларускага народу. Ён заклікаў сялянства да барацьбы за вызваленьне. У паэме ён і паказвае гэтую барацьбу абяздоленых людзей супроць прыгнятальнікаў...

Адчуўшы, што і трэці гоніць нешта зусім ня тое, пытаюся:

— Вы маеце на ўвазе разьдзел «Раніца ў нядзельку»? «Дзень быў сьвяты. Яшчэ ад раньня блінцы пякліся на сьняданьне»?

— Не, — пакруціў галавой трэці, зразумеўшы, што не туды заехаў. — Я — наогул...

— Ах, наогул! А паэму вы даўно чыталі?

— Ну, яшчэ некалі ў школе, пасля вайны, і пазьней перачытаць не ўдалося...

— Усё зразумела, — як мага мілей усьміхнуўся я недалэнгаму трэцяму.

— Прыйдзеце да мяне паўторна, як уважліва прачытаеце «Новую зямлю». І ўсё тое праграмае, што не прачыталі...

На месца трэцяга сеў за столікам другі ад канца. Сеў — і ледзьве-ледзь, як бы сам сабе, усьміхаецца.

— Мусіць, і мне давядзецца прыйсьці да вас паўторна...

— А што такое? — здзівіўся я такой гатоўнасьці да паразы, яшчэ раней чым паспрабаваць «адстраляцца».

— Ды вось не пашэнціла, папалася творчасць Цёткі.

— І што — нічога пра яе ня ведаеце?

— Сёе-тое ведаю, але зусім мала. Ну ведаю, што нарадзілася Цётка ў беднай сялянскай сям'і, з дзяцінства зьведала цяжкі прыгнёт і нястачу. У сваіх творах заклікала беларускі народ на барацьбу за вызваленьне з ярма няволі... А каб які прыклад прывесці — не магу ўспомніць...

— Ну, ясна, — паківаў я галавою. — Хоць дзякую за шчырасьць, што самі прызналіся. Так, на Цётку вам не пашчэнціла, то можа выручыць дзядзька?

Паглядзеў на мяне амаль з разгубленасьцю ў вачах:

— Які... дзядзька?

— Ну хоць бы сабе дзядзька Вінцэнт.

— Вінцэнт?

— Ну так, Вінцэнт Іванавіч Дунін-Марцінкевіч.

— А-а, Марцінкевіч!.. Не, — вінавата ўсьміхнуўся другі. — Выбачайце, але Марцінкевіча я зусім нічога не чытаў. Дазвольце, я прыйду да вас праз тыдзень...

І папрасіў у мяне сваю залікоўку.

— Ну-с! — запрашаю ветліва апошняга, у прадчуваньні, што мае пакуты нарэшце скончацца. — Што ў вас у білеце? Паэзія Францішка Багушэвіча? Калі ласка!

— Багушэвіч нарадзіўся ў беднай сялянскай сям’і. З малых гадоў зьведаў галечу і прыгнёт з боку эксплуатацараў. У сваіх творах ён заклікаў беларускі народ на рэвалюцыйную барацьбу за свабоду...

— У якіх канкрэтна творах — заклікаў?

— Канкрэтна?.. Канкрэтна... Ой, чорт, вылецела з галавы! Мусіць, ня ўспомню...

— А вы яго творы чыталі? Хоць кнігу яго ў руках трымалі — па шчырасьці?

— А як жа! — амаль з крыўдай у голасе заявіў рыжаваты. — Нават і партрэт помню — з такімі пышнымі вялізнымі вусамі падзакручанымі...

— Партрэт помніце, а вершаў — не?

— Ну вот, вылецела... Яшчэ стаяў пад дзвярыма, перад заходам сюды, — помніў, а цяпер, як на грэх, вылецела... А вы ў мяне пра каго-небудзь іншага спытайце, — папрасіў нечакана апошні.

Так рабілі многія студэнты. Калі бедалага адчувае, што «тоне» — просіць: спытайце пра што іншае. (У надзеі: а раптам гэта будзе тое, што я хоць трохі ведаю.)

— Калі ласка, — кажу, — ахвотна іду вам насустрач. Ахарактарызуйце творчасць Адама Гурыновіча.

— Гурыновіча? — досыць абвялым голасам перапытаў апошні.

— Ага, Гурыновіча...

— Адам Гурыновіч нарадзіўся ў беднай сялянскай сям’і. З дзіцячых гадоў яму прыйшлося зьведаць цяжкі прыгнёт памешчыкаў. І ён пачаў заклікаць народ на барацьбу супроць...

— Хопіць! — абарваў я ня без раздражнення апошняга. — Скажыце, што вы ведаеце пра паэта Янку Лучыну.

— Пра Лучыну?..

— Ага, пра Лучыну.

— Янка Лучына нарадзіўся ў беднай сялянскай сям’і. З малых гадоў ён...

— Вон! — як не сваім голасам раўнуў я на ўсю аўдыторыю. І дадаў яшчэ больш азьвярэла: — Вон! К чортавай матары — вон!..

Апошні, канешне ж, моцна спалохаўся, у яго адвісла сківіца і імгненна пабялелі рыжавінкі на твары; можа быць, што ад такога майго крыку і адняліся ногі, — ня ведаю. Яму на кожнай сесіі хто-небудзь з экзаменатараў «паказваў на дзверы», але ж спакойна, і нават ветліва. А гэта... а гэта ж чорт ведае, што такое? Яшчэ возьме ды сваёй тэчкай па дахоўцы агрэ!

— Я ня вам, а сабе! Сабе! Вы — сядзіце тут хоць да раніцы! А я — вон! Вон! К чортавай матары — вон! Каб мяне і вочы мае ня бачылі! Таму што гэта — я! — я! — я! — з беднай сялянскай сям’і! Я!..

Укінуў у папку ведамасьць, білеты, і рвануў за дзверы. У аўдыторыі застаўся неатэставаны апошні.

Гэта было маё першае адступленьне ад правіла: кожны экзамен заканчваць станоўчай ацэнкай. Калі нават і трэба было без ніякіх сумненняў ставіць «двойку» — апошняму я пісаў у ведамасьці і ў залікоўцы «зда-

вальняюча». Чамусьці вельмі не хацелася завяршаць «музыку» на зусім сумнай ночце. Відаць, гэта ўва мне прамаўляла нешта агульналюдское, а менавіта — несмяротная схільнасць чалавека да міласэрнасці. І вось — такі зрыў! Такое скандальнае адступленьне ад правіла!..

2008–2009

Вушанка Сяргея Залыгіна

Выдатнага рускага пісьменьніка Сяргея Паўлавіча Залыгіна я адкрыў для сябе пазнавата — толькі ў сярэдзіне 1960-х, калі паявілася ў друку яго аповесць «На Іртышы», — страшная сваім трагізмам гісторыя калектывізацыі ў Сібіры. Услед за тым (канец 60-х), ужо моцна заінтрыгаваны новым для мяне літаратурным імем, я прачытаў і яго вялікі раман «Салёная падзь», — пра крайне драматычныя перыпетыі грамадзянскай вайны ў Сібіры, напісаныя з такой жа бязьлітаснай праўдзівасцю і так жа ярка, як і аповесць «На Іртышы». Пазьней я ўжо стараўся не прапусьціць нічога з таго, што паяўлялася з-пад пяра гэтага славітага майстра рускай прозы, і кожны раз быў, што называецца, шчодро ўзнагароджаны заўсёды чаканай чытацкай радасцю.

Пазнаёміліся мы з Сяргеем Паўлавічам у снежні 1972-га ў Менску, куды ён прыязджаў на ўсесаюзную літаратурную канферэнцыю. На ўспамін пра знаёмства ў мяне захоўваецца яго кніга з дароўным надпісам — томік артыкулаў «Інтэрв’ю ў самога сябе», выдадзены ў Маскве ў 1970 годзе. Пасля было яшчэ некалькі сустрэчаў, перш-наперш — у Маскве, на пісьменьніцкіх зьездах і пленумах. На адным з пленумаў праўлення СП СССР я атрымаў ад Сяргея Паўлавіча магутную маральную падтрымку, ад чаго быў проста шчаслівы. Рэч у тым, што сваё слова на Пленуме я цалкам прысьвяціў становішчу беларускай мовы на сваёй жа беларускай зямлі, выклаў поўную праўду пра трагічную асуджанасць нашай мовы на пагібель, пра бязьлітаснае давынішчэнне апошніх беларускіх школаў, пра канчатковае выгнаньне беларускага слова з усіх афіцыйных дзяржаўных і грамадскіх установаў — ад ЦК і Саўміна да апошняй калгаснай канторы, да апошняй местачковай цырульні. У мяне даўно выспела рашучасць сказаць з усесаюзнай трыбуны да нясыцерпу набалелае, вынесці такі па сутнасці прысуд ганебнай нацыянальнай палітыцы Крамля і яго адэптаў у саюзных рэспубліках, найперш у Беларусі. І я рэзнуў усю праўду без агавораў; маўляў, што будзе, хай сабе будзе!

Як вядома, на пленумах СП СССР заўсёды прысутнічаюць высокія партыйныя і дзяржаўныя чыны, і я мог чакаць наступстваў для сябе самых непрыемных. Але вось адразу ж пасля мяне выходзіць на трыбуну Сяргей Залыгін — ужо немалады, моцна пасівелы чалавек з мяккімі, амаль жаночымі, рысамі твару і інтэлігентна далікатнымі манерамі.

— То, о чем здесь говорил Нил Гилевич, это безобразие, надо незамедлительно принять меры к спасению прекрасного национального языка!..

Гэта — перад тым, як пачаць прамову на абраную ім тэму. Толькі нейкі дзясяткаў словаў. Але якіх словаў! Якіх залатых павек незабыўных словаў!

Дарагі і мілы Сяргей Паўлавіч! Слаўны, сьветлы, мужны чалавек! Сапраўдны грамадзянін краіны! Сапраўдны рускі інтэлігент, волат рускай культуры! — прыкладна такое выстуквала ў грудзёх маё сэрца, пакуль я глядзеў на яго і слухаў яго прамову.

У Сяргея Паўлавіча, відаць, яшчэ з 60-х гадоў склаліся сяброўскія адносіны з Васілём Быкавым, праз асабістыя стасункі нарасталі яго сімпатыя да ўсёй нашай літаратуры і да Беларусі наогул. Пасля Чарнобыльскай аварыі да сімпатызавання далучыліся пачуцці брацкага спачування, спагады, сардэчнага поклічу падтрымаць, узяць на сябе хоць часціну болю сваіх сяброў беларусаў. Думаю, менавіта з гэтага нарадзілася ў душы Сяргея Паўлавіча адна выдатная ідэя, гарача падтрыманая яго сябрамі і ў Расіі, і ў Беларусі.

Аднойчы тэлефануе мне на працу Васіль Быкаў і паведамляе навіну, якая мяне ўзрадавала надзвычай. Трое знакамітых прадстаўнікоў сучаснай рускай прозы — Залыгін, Астаф’еў і Распуцін — выказалі жаданне паездзіць па беларускім Палессі. Ініцыятарам быў Сяргей Паўлавіч, але яго маладзейшыя сябры гарача падтрымалі ідэю.

— Я толькі што гутарыў з Залыгіным, — сказаў Быкаў, — ён будзе табе неўзабаве званіць і гаварыць пра гэта асабіста; так што цяпер справа за намі. Мы дамовіліся так: трое іх і трое нас: Алесь, ты ну і я. Калі ты не супроць...

— Пра што ты гаворыш, Васіль? Гэта ж будзе проста здорава! — перабіў я сябра.

— Добра, я не сумняваўся, што далучышся. Тады вось што: на запрашэнне ў Беларусь і на вандроўку па Палессі такіх выдатных дзеячў рускай культуры патрэбен дазвол нашага ЦК, гэта робіцца толькі на такім узроўні. Таму як афіцыйная асоба звязвайся з Кузьміным (тадышні сакратар ЦК па ідэалогіі) і дабівайся згоды, пасля чаго пашлеш ад імя СП афіцыйнае запрашэнне, кожнаму паасобку — Залыгіну, Астаф’еву і Распуціну. Але пачакай званка ад Залыгіна.

І я пачакаў. Пакуль чакаў — думаў: «А чаму гэта Быкаў сказаў: “дабівайся згоды”? Чаму “дабівайся”? Хіба ў ЦК ня ўзрадуюцца магчымасці прыняць у Беларусі такіх гасцей? Яшчэ як ўзрадуюцца! Гэта ж рэдкі шанец! Тры знакамітасці адразу! І будзе шмат сустрэчаў на Палессі, што называецца, з народамі. І ЦК паставіць сабе вялікую “галачку” за арганізацыю культурнага абслугоўвання насельніцтва...»

Пазваніў Сяргей Паўлавіч і пацвердзіў, што сапраўды яны — трое — хочуць праехаць па беларускім Палессі. «І Віця, і Валя — так ласкава назваў ён сваіх маладзейшых сяброў — душэўна прывіталі маю ініцыятыву, і мы гатовы ў бліжэйшыя дні быць у вас. Дамаўляйцеся, калі ласка, з начальствам і паведаміце мне па тэлефоне ці тэлеграмай...» — «Дамовімся, — бадзёра адказваю я Сяргею Паўлавічу, — за гэта вы не хвалойцеся, дамовімся! Да хуткай сустрэчы ў Менску!..»

«Вось гэта будзе ўдача ў маім жыцці! — кажу сабе, паклаўшы трубку. — Некалькі дзён разам у дарозе з маімі самымі любімымі пісьменьнікамі! Проста ўзнагарода лёсу!..»

Звязваюся па вяртушцы з галоўным ідэолагам рэспублікі А. Т. Кузьміным.

— Аляксандр Трыфанавіч, маю радасную навіну: да нас просяцца ў госьці самыя ганаровыя людзі сучаснай рускай літаратуры — Сяргей Залыгін, Віктар Астаф’еў і Валянцін Распуцін. Хочуць праехаць па нашым Палессі. Кампанію ў паездцы ім складуць Васіль Быкаў, Алесь Адамовіч і я. Мы ўжо дамовіліся і ўсё прадумалі, патрэбна толькі вашае «дабро».

Адчуў, што імгненны адказ не прагучаў — як бы ўзьнікла маленькая паўза.

— Залыгін, Распуцін і... Астаф'еў? — перапытаў Кузьмін, памяняўшы два апошнія прозьвішчы месцам.

— Так! Самыя буйныя сьвяцілы, самыя прызнаныя аўтарытэты! — усё яшчэ з запалам гукаю ў слухаўку.

— Знаеце, гэта справа не такая простая, як вам здаецца. Мы абавязаны ўзважваць усё абставіны. Адным словам, мы тут падумаем, параімся, і заўтра вы атрымаеце адказ, вам пазвоняць з аддзелу... Усяго добрага!..

Як гэта кажуць у такім выпадку, я пачуўся, як мыла зьеўшы. Нават не адразу паклаў трубку.

І заўтра мне пазванілі.

— Ніл Сымонавіч, растлумачце як мага далікатней шаноўнаму Залыгіну і яго калегам, што ў бліжэйшы час такая паездка на Палесьсе адбыцца ня можа. Магчыма, калі-небудзь пазьней, а цяпер — не выпадае.

— Але ж гэта будзе для іх вялікая абраза! — выпаліў я, ня доўга думаючы. — Беларусь дае адварот паварот?!

— Вось і растлумачце ім так, каб не абразіліся. Проста паездка на няпэўны час пераносіцца, усяго і толькі. А там — пабачым...

Тэлефаную Быкаву, дакладваю, маўляў: маю гонар паведаміць...

— Гэ-гэ! — гэгэкнуў у адказ сваім знаёмым мне іранічна-саркастычным тонам Васіль Уладзіміравіч. — Я ўжо нават ведаю, чаму не пускаюць. У канцы дня загляну да цябе і скажу.

І заглянуў, і сказаў. «Гэтыя трое былі зусім нядаўна на Далёкім Усходзе, і Астаф'еў ва Уладзівастоку такое нёс на крамлёўскіх правадыроў, на партыю і на парадкі ў дзяржаве, што ў Маскве за галаву схопіліся. Ну а хто забароніць Віктару Пятровічу гэтак жа шчыра выказацца і перад беларускімі палешукамі? У адрас нашых правадыроў і парадкаў?..

Так пагасла маё радаснае спадзяваньне пабыць колькі дзён разам з тымі, каго ты любіш і шануеш. Як нечакана ўспыхнула, так, можна сказаць, імгненна і пагасла.

Але ў Беларусі, праўда, толькі ў Менску, Сяргей Паўлавіч Залыгін яшчэ раз пабываў. І мы пабачыліся, і пагутарылі. І зусім арыгінальна замацавалі нашыя сяброўскія ўзаемныя. Патэлефанаваў мне Быкаў і прапанаваў зайсьці разам з ім да Залыгіна, у гасьцініцу "Мінск", трохі пабыць там, у нумары, і затым правесыці Сяргея Паўлавіча на вакзал, на цягнік Менск-Масква. З вялікай радасьцю прыняў прапанову. І мы крыху пасядзелі з госьцем, глынулі па кілішку каньяку, вельмі хораша, цёпла пагутарылі і, са шкадаваньнем, што час бяжыць занадта хутка, выйшлі ў яркі марозны вечар на вуліцу. Да вакзалу падаць рукой — і таму таксі ня бралі, прайшліся пехам. І пасадзілі Сяргея Паўлавіча ў вагон, і разьвіталіся...

Ніна Іванаўна, хоць і ведала, дзе я і кім я, але як і заўсёды хвалявалася, і пачуўшы, што я стукнуў дзвярыма, выйшла ў калідорчык, так бы мовіць, сустрэць «хадзяіна». Пачаў расшпільваць свой кашук, а яна — папрыглядалася і кажа:

— Пачакай, пачакай... А чыя гэта шапка на табе? Гэта ж не твая шапка! Зусім падобная, але не твая.

— Ды ты што? — запярэчыў я гаспадыні і садраў з галавы свайго «пыжыка». — Як гэта не мая, калі мая!

І пакруціў у руках, і прыгледзеўся: мая! Што ёй здалося?

— Дай сюды, — сказала Ніна Іванаўна. І ўзяла, і таксама пакруціла ў руках, а тады паднесла да носу і панюхала «пыжыка» знутры. — Фу!

Яшчэ будзеш спрацацца! Гэта ж зусім ня твой дух! Нейчы незнаёмы чужы дух!..

Вот бо што значыць жанчына! Па духу пазнае! Ну а дух не падменіш.

— Ды і, здаецца, гэта трохі навейшая, чым твая. У цябе вось тут трэшчачку больш выпцрта...

Божа! І калі гэтыя жанчыны пасыпваюць заўважаць такія дробязі!..

У чый вушанцы я вярнуўся дадому — гадаць не было патрэбы. Вядома ж, у залыгінавай. Успомніў, як Быкаў памагаў яму апрануць кажух, а тады ўзяў з паліцы ў шафе «пыжыка» і надзеў госьцю на галаву. Той толькі крышку паправіў. Пасля чаго я ўзяў з паліцы і ўсклаў сабе на галаву «свайго» — дакладна такога ж з выгляду.

Назаўтра ж я патэлефанаваў Сяргею Паўлавічу і пачаў прасіць прабачэння і тлумачыць, што аказаўся без віны вінаваты, што гэта Васіль Уладзіміравіч паблытаў...

— Ну, нічога страшнага, — заўсміхаўся ў слухаўку Сяргей Паўлавіч, — прыедзеце як-небудзь у Маскву, на Сакратарыят ці на Пленум, і размяняемся яшчэ раз. Між іншым, я агледзеў падмену яшчэ ў вагоне, але ўжо як поезд крануўся, і было позна...

На жаль, паблытаць лёгка, а адблытаць бывае вельмі цяжка. Размяняцца вушанкамі яшчэ раз нам не ўдалося. Мае паездкі ў Маскву абарваліся, скончыліся. Але Залыгінаву шапку я не даношваў. Ніна Іванаўна тады ж адразу купіла мне шыкоўную лёгкую вушанку з авечакі — з акуратна калматай, белай, але як бы трохі падсмаленай, авечакі.

2008–2009

Палітычная пільнасьць швагра

Улетку 1961-га ўпершыню прыехаў у Беларусь балгарскі паэт Найдзен Вылчаў, які цягам наступных дзесяцігоддзяў стане самым актыўным перакладчыкам і прапагандыстам беларускай літаратуры ў Балгарыі. Прыехаў ён тады да нас тыдні на тры, як гэта кажуць, — для першага знаёмства з Беларуссю, з беларускімі калегамі-паэтамі, на прадмет: зацікавіцца ці не зацікавіцца новай краінай і яе літаратурай? Калі зацікавіцца — тады пачне патроху ўжывацца ў новую для сябе ролю перакладчыка беларускай паэзіі. Менавіта для гэтай ролі шукала кандыдатуру кіраўніцтва Саюзу пісьменьнікаў Балгарыі. Шукала і знайшло: падахвоціўся паэт Найдзен Вылчаў. Гэта было зроблена як бы ў адказ на ініцыятыву Беларусі, дзе ўжо ва ўсю працаваў перастваральнікам балгарскай паэзіі аўтар гэтых радкоў. У канцы мінулага, 1960 году, мне ўдалося нарэшце (дапамог П. М. Машэраў) зьездзіць у Балгарыю (таксама на тры тыдні), дзе я і пазнаёміўся з Найдзенам.

І вось Найдзен Вылчаў — госьць Саюзу пісьменьнікаў БССР, а можна сказаць — і мой, паколькі на правах новага сябра і пабраціма я стаў тут яго апекуном. Натуральна, была прадумана, з маім удзелам, пэўная праграма яго гасьцяваньня ў Беларусі. Напісаў «у Беларусі», а трэба было б напісаць «у Менску», паколькі паездка па рэспубліцы па рашэньні кіраўніцтва СП не прадбачылася. Вадзіў госьця па рэдакцыях нашых літаратурных часопісаў, па тэатрах і музеех, некалькі дзён праблі разам у Доме творчасці Каралішчавічы, дзе, як і заўсёды, было шмат паэтаў і пісьменьнікаў, пазнаёміцца з

якімі для новага беларусіста было важна і неабходна. Але вельмі хацелася хоць трохі пазнаёміць Найдзена з беларускай вёскай, з нашымі палявымі ды ляснымі прасторами, з нашымі рэкамі ды рэчачкамі. А галоўнае — сапраўдны беларускі дух, адчуць які павінен быў госьць, трымаўся яшчэ толькі ў вёсцы, а не ў сталічным Менску. Я ведаў, што каб вывезці замежніка ў правінцыю — патрэбен «аднекуль» дазвол, абавязкова. Так мне і казалі ў Саюзе пісьменьнікаў. Такі быў тады строгі парадак: толькі з дазволу! А то яшчэ ня тое ўбачыць, што трэба, ды і напіша пра нас чорт ведае што.

Наіўнасьць часам можа быць сінонімам сьмеласьці. І па наіўнасьці, маўляў: а хто будзе ведаць? — я рашыў звязіць Вылчава ў сваю родную Слабаду, да мамы ў госьці. Хай паглядзіць і беларускую вёску, і пабудзе ў беларускай хаце, і пасядзіць у беларускім вясковым застольлі, і паслухае нашы народныя песьні (а ў мяне ўся радня вельмі любіць пяць — на голас і музычны слых Бог не пакрыўдзіў). Вось гэта, падумаў я, будзе сапраўды нацыянальная праграма, якая можа зрабіць на госьця моцнае ўражаньне. Каго я павінен баяцца? Хіба нехта з маёй Слабоды будзе ведаць, што балгарына я прывёз без афіцыйнага дазволу, і паведаміць пра гэта куды трэба? Глупства! Ні ў якім разе гэтага ня здарыцца. Запрашаю старэйшага брата Леўку, бяру Найдзена і едзем на камароўскую разьвілку (раней усе менчукі і госьці гаварылі «камароўскія вілы»). Там дамаўляюся з таксістам, што плачу ў абодва канцы — і туды і назад, і ўсё! І едзем! Найдзен ну проста не нарадуецца. Усю дарогу распытвае: а што гэта? а калі гэта? а чаму так? І ўсё дзівіцца, дзівіцца.

У Гайне, дзе я канчаў пасьля вайны сямігодку, госьця вельмі зацікавілі руіны касьцёлу. І я пачаў яму раскадваць гісторыю гэтага старажытнага храма і пра яго ролю ў акаталічваньні мясцовага праваслаўнага насельніцтва, і пра эпоху ўніяцтва на Лагойшчыне...

— А чаму — руіны? Хто і калі яго зруйнаваў? — пытаецца Найдзен.

Я хацеў раскадваць, калі і як гэта здарылася, але ад Гайны да Слабоды тры хвіліны язды на машыне — і мы ўжо на месцы. Кажу:

— Пра гібель касьцёлу я раскажду табе трохі пазьней, а цяпер хадзем — нас ужо чакае мама, і сёстры мае, і іншыя блізкія родзічы...

Пакуль жанчыны накрывалі стол у хаце, мужчыны стаялі колцам у двары і адказвалі на пытаньні госьця, якімі ён літаральна засыпаў нас.

— Мы праязджалі міма руінаў касьцёлу, і ты абяцаў раскадваць мне, калі і як яго ўзарвалі, — не забыўся Найдзен пра абяцанае. — Гэта зрабілі нямецкія фашысты?

— Пра зруйнаваньне гаенскага касьцёлу, як і панскага палацу ў Мураванцы, раскадваць доўга, ну але слухай.

Усе прысутныя, апрача балгарына, ведалі, што і касьцёл, і палац вясной 1944-га ўзарвалі партызаны па сваёй вялікай дурноце і свайму бальшавіцкаму дзікунству. Але ня ўсе ведалі, пра што можна раскадваць замежным гасьцям, а пра што нельга. Не пасьпеў я пачаць аповед, як мой швагер Аляксей (муж старэйшай сястры Ліны) падаўся крыху бліжэй да мяне, так што аж локаць да локця, і пры гэтым зьлёгка наступіў мне на нагу. «Што гэта ён стаў такі недарэка?» — зрэагаваў я моўчкі ў думках, але значэньня яго касалапасыці не надаў і ўжо набраў паветра, каб павесыці аповед. Што такое? Швагер зноў наступіў мне на кончык чаравіка ды больш адчувальна, чым у першы раз. Хацеў спытаць у яго: «Ты чаго?» — і не пасьпеў: ён гучна, гледзячы госьцю ў твар, выпаліў:

— А што тут доўга расказваць? Фашысты зруйнавалі касьцёл, фашысты! І касьцёл, і палац у Мураванцы. Яны ўсё тут паруйнавалі, панішчылі, усе вёскі кругом папалілі, з жывымі людзьмі разам...

І я зразумеў, адкуль раптам у майго швагра з'явілася «касалапасыць». Пачалася гаворка пра ахвяраў вайны, пра жахі перажытага пад нямецкай акупацыяй. А калі брат Леўка ўзяў госьця і павёў да рукамыніка, бо ўжо сястра пазвала ў хату на вячэру, мой мілы швагер Аляксей Васілевіч мне дакорліва прагудзеў:

— Што гэта ты, брат? Ледзь ня даў палітычнага маху! Добра, што я цябе перасыцярог!..

Я падзякаваў яму, усміхнуўся і ўспомніў, што мой швагер, па-першае, сакратар партыйнай арганізацыі калгасу, а па-другое, ён зусім нядаўна быў на вайсковых зборах у Быхаве ў якасці палітработніка.

Ну, а праўду пра зруйнаваньне гаенскага касьцёлу я ўсё-такі Найдзену сказаў, на другі дзень, яшчэ там жа ў Слабадзе. З павагі да праўды, да майго сябра-госьця і да сябе самога.

2008–2009

«А ня дай Бог прыме за абразу?»

Пра гэтае пацешнае здарэньне мне расказалі — кожны паасобку — два балгарскія паэты: Андрэй Германаў і Анастас Стаянаў, абодва мае блізкія сябры і літаратурныя равесьнікі. Было гэта ў канцы 50-х гадоў. У той час і Германаў і Стаянаў яшчэ «хадзілі» ў маладых і працавалі ў літаратурнай рэдакцыі Балгарскага радыё. Зводжу ў адно іх вясёлыя забаўныя аповеды, што зрабіць ня цяжка, бо адрозьненненьняў і ў зьмесьце і ў эмацыйных афарбоўках амаль няма. Падам усё так, як гэта ўбачыў, адчуў і ўспрыняў я.

У адзін цудоўны дзень у Балгарыю прыехаў (у госьці? у камандзіроўку?) рускі савецкі пісьменьнік, аўтар многіх кніг паэзіі і прозы Уладзімір Ліфшыц. Па ўсталяванай ужо завяздзёнцы паважаны госьць быў запрошаны на радыё — сказаць колькі прывітальных словаў у эфір і пачытаць для аматараў паэзіі свае вершы. Зрабіць гэту паэтычную сустрэчу даручылі, натуральна, Андрэю і Анастасу, і яны з заданьнем пасьпяхова справіліся. Тым больш што Уладзімір Аляксандравіч быў мацёры літаратурны воўк (і на радыё — таксама воўк), і нагаварыць, і начытаць у эфір было для яго справай больш чым звычайнай. І ён нагаварыў, і начытаў, і яшчэ трохі паслухаў у радыёрубцы, ці добра гучыць, ці на ўзроўні запісана. Усё добра. Сёньня ж вечарам перадача пойдзе ў эфір. Можна і разьвітацца. Справа зробленая.

Э, не! Зроблена, ды ня ўсё. Самыя вялікія цяжкасьці маладых радыёжурналістаў чакалі наперадзе. Зноў жа па наладжанай завяздзёнцы госьцю належала ўручыць ганарар. Здавалася б: а што за праблема? Вядзі ў бухгалтэрыю, хай расьпішацца і атрымае заробленыя левы. Так і было ў дачыненні да гасцей з буржуазнага сьвету. А калі госьць з Савецкага Саюзу, савецкі паэт ці пісьменьнік?

Яшчэ да прыходу Ліфшыца ў Дом Радыё, намесьнік галоўнага рэдактара паклікаў Германава і Стаянава да сябе і даў ім прыкладна такое настаўленьне:

— Ну, вы ведаеце, што сёньня ў нас выпадак, так бы мовіць, нестандартны. У нас у гасьцях выдатны савецкі пісьменьнік. Разумеете? Па закону

мы абавязаныя выплаціць яму за выступленьне ганарар. Але ў савецкіх людзей зусім іншае, чым у нашых, выхаваньне і зусім іншае стаўленьне да грошай. Разумеце? Гэта людзі з камуністычнай будучыні, у якую мы, балгары, яшчэ толькі пачынаем ісьці. Разумеце? Вось вы прапануеце яму ўзяць ганарар, а ён як узарвецца, як закрычыць: «Ды вы што? Вы за каго мяне прымаеце? Я — паэт Саюзу Савецкіх Сацыялістычных рэспублік! Я ўсё жыццё пражыў па-Маякоўскаму: “Мне и рубля не накопили строчки!”». І можа адбыцца скандал. Разумеце? Таму трэба з таварышам Ліфшыцам правесці асьцярожную, далікатную гутарку. Трэба тонкімі намёкамі даць зразумець, што вась у нас на радыё ёсьць такое правіла і калі вас гэта не пакрыўдзіць, не абразіць, то мы хацелі б... Разумеце? Таму: вась грошы ў канверце і ордэр для росьпісу. Пакладзіце сабе ў кішэнь — ну хто, ты, Стаянаў? — а як толькі скончыцца запіс, забірайце госьця, выводзьце ў парк і пачынайце асьцярожна, з далёкімі падыходамі, апрацоўваць, рыхтаваць яго да акцыі. Галоўнае — не давесьці да выбуху, не дапусьціць скандалу. Разумеце?

Сябры, канешне, усё зразумелі. Яны і дагэтуль ведалі, што трэба быць гатовымі напаткаць і непрыемнасьць, ну а настаўленьне начальніка і зусім нагнала на іх страху. Асабістых знаёмстваў з савецкімі паэтамі ў іх яшчэ не было, а па вучобе ў школе, затым ва ўніверсітэце ў іх ўяўленьнях склаўся вобраз ого які высакародны, чысты, прыгожы! Сапраўды: «Мне и рубля не накопили строчки». «У советских собственная гордость: на буржуев смотрим свысока!». Гэтыя радкі яны ведалі ня горш, чым мы, а ўспрымалі яшчэ больш ідэалістычна, бо — суздром напавер, па-кніжнаму.

І выйшлі сябры з госьцем у парк, на ўскраіне якога і знаходзіўся Дом Радыё. І пачалі прагульвацца па дарожках — досыць шырокіх, утаптаных, дагледжаных. Госьць пасярод, а паабапал — Анастас і Андрэй. Ходзяць, гамоняць, маладых балгараў цікавіць маладая тагачасная паэзія Расіі, яны пытаюцца пра Яўтушэнку, Раждзественскага, Вазьнясенскага... Дзесьці хвілінаў ходзяць, пятнаццаць. Госьць ня вельмі разумее мэту гэтай прагулкі: каб проста пагутарыць? бліжэй пазнаёміцца? Пачынаюць трохі хвалявацца і яго апекуны. І вась ужо за яго сьпіной Андрэй штурхае ў бок Анастаса: маўляў, пачынай, пара! Мы ж дамовіліся, што першы павядзеш гаворку «на тэму» ты, а я падтрымаю. Тры разы штурхаў ён сябра, і нарэшце Анастас адкашляўся і досыць дрыготкім, няўпэўненым голасам пачаў:

— Другару Ліфшыц, у нас з Германавым ёсьць ганаровае даручэньне, якое мы хацелі б выканаць, але... але... — і запнуўся, што казаць далей ня ведае.

— Справа гэта вельмі далікатная, другару Ліфшыц, — падхапіў тэму Андрэй, — і мы хочам, каб вы нас правільна зразумелі... І каб не пакрыўдзіліся... Мы ведаем, з якой вы краіны прыехалі, у вас там многія рэчы ўспрымаюцца па-іншаму...

— Так, мы вас вельмі просім аднесьціся да нашай місіі з разуменьнем, мы ні ў якім разе ня хочам вас пакрыўдзіць, а тым больш абразіць...

— Паверце, што мы пачуваемся вельмі няёмка, але ў нас такі парадак, такая ўстаноўлена практыка...

Ліфшыц варочае галаву то ў адзін, то ў другі бок, бачна, што нічога ня кеміць, і нарэшце спыняецца сам і спыняе сваіх суправаджэнцаў.

— Прабачце, вы — пра што? Я не разумею, што вас так бянтэжыць? Якое даручэньне? Якая місія?

— Нам вельмі няёмка, другару Ліфшыц, вельмі няёмка, — аж прыклаў руку да сэрца Анастас, — але... мы павінны вам уручыць... ганарар за вашае выступленне...

— Як няёмка! — усклікнуў ні то ў здзіўленьні, ні то ў раздражненні госьць. — Хто сказаў: няёмка? Вельмі нават ёмка! Давайце, хлопчыкі, скарэй давайце сюды вашы левы! І дадумаліся ж да такога: няёмка! Ну гэта толькі ў вас, у Балгарыі, такія цнатлівыя маладыя людзі!..

Згроб куперту з грашыма, крамзануў дзёве літары на ордэры — і раскланяўся.

— Дзякую, сябры! Усяго вам добрага! І — да новых сустрэчаў без ніякага «няёмка»!..

Андрэй і Анастас засталіся на дарожцы. Па іх словах, расчараваньне было вялікае. Хай бы ён узарваўся! Хай бы закрычаў: «Ды як вы маглі?! Ды як вам ня сорамна?!» Не! Схапіў — і пабег...

Наступала эпоха вызвалення ад ідэалізму.

2008–2009

Як апраставалосіўся Ангел

Балгарскі паэт-камуніст Ангел Тодараў, з якім мы былі ў сяброўскіх адносінах, адразу ж пасля верасьнёўскай сацыялістычнай рэвалюцыі ў Балгарыі стаў ня толькі гучна-галосым песняром гістарычных пераменаў у краіне, але і відным літаратурным функцыянерам. І ня дзіўна: у БКП (Балгарскую камуністычную партыю) ён уступіў яшчэ ў 1927 годзе, пры манархісцкім рэжыме, змагаўся ў надпольлі, а пасля і на фроньце супраць фашысцкай Германіі, і перад новай прасавецкай уладай меў немалыя заслугі. У сярэдзіне 1950-х Ангел Тодараў быў выбраны (ці назначаны?) сакратаром Саюзу балгарскіх пісьменьнікаў. Калі я ўпершыню прыехаў у Балгарыю (лістапад 1960-га), у літаратурных колах Сафіі хадзіла анекдатычная показка, у якой Ангел Тодараў падаваўся як праз меру нераўнадушны да афіцыйных пасадаў і ўганараваньняў літаратар. Зьмест гэтай показкі такі. Калі з пісьменьніцкага офісу Тодараў збіраўся ісьці дадому на полудзень, ён тэлефанаваў жонцы (яе звалі Вялічка) і паведамляў так: «Вялічка, звоніць сакратар Саюзу пісьменьнікаў Ангел Тодараў. Накрывай стол, я зараз прыйду абедать». Можна, ён толькі адзін раз так «агаварыўся», але ж людзі пачулі — і показка пайшла гуляць.

У 60-70-х гадах Ангел Тодараў быў галоўным рэдактарам часопісу «Балгарска-савецкая дружба» і, натуральна, часта езьдзіў у Маскву, дзе меў сустрэчы з тамтэйшымі пісьменьнікамі, пераважна з тымі, якія былі актывістамі аддзелу міжнародных сувязяў СП СССР. Пра адну з такіх сустрэчаў сам бай Ангел (дзядзька Ангел) расказваў мне ў Сафіі так: «Арганізавалі мне сустрэчу з вядомым маскоўскім пісьменьнікам Юрыем Трыфанавым. Імя Трыфанава ў нас у Балгарыі было вядома яшчэ з 50-х гадоў, калі ён, зусім малады, за раман “Студэнты” атрымаў Сталінскую прэмію. Канешне ж, я быў вельмі рады магчымасьці пазнаёміцца з гэтым рускім пісьменьнікам. Дамовіліся, што ён мяне чакае ў рэстаране непадалёк ад офісу СП. І я пайшоў на сустрэчу. Баяўся, каб не спазьніцца, і таму, ужо на падыходзе да рэстарану, наважыў перасекчы вуліцу ў недазволеным месцы. І мне не пашанцавала: адкуль ні вазьміся міліцыянер — сьвіснуў і затрымаў мяне. А трэба сказаць, што ў Маскве гэтая вулічная міліцыя вельмі строгая.

— Куды ты, чорт, ляціш? Жыць надакучыла? — злосна закрычаў паставы.

— Я ня чорт, — кажу міліцыянеру, — я — Ангел.

Па-руску я гавару някепска, і ён не зразумеў адразу, што перад ім замежнік.

— Яшчэ жартаваць будзеш? Зараз вазьму з цябе штраф па максімуму!

— Я не жартую, таварыш міліцыянер, я сапраўды Ангел! — кажу, і тыч яму свой балгарскі пашпарт.

Узяў, трохі здзівіўся, што дакумент не савецкі, раскрыў мае корачкі і прачытаў: Ангел Тошкаў Тодараў. З пачуццём гумару быў паставы. Усьміхнуўся і кажа:

— Сапраўды, Ангел. Першы раз бачу жывога ангела. Ну, але вось што: у гонар знаёмства з нябесным бажанствам — я вам на гэты раз прабачаю, але калі яшчэ аднойчы пападзецца — не дапаможа вам і ваш галоўны шэф Бог Бацька.

Я паціснуў яму руку і пабег.

У рэстаране мяне ужо чакаў Трыфанаў, Юры Валянцінавіч Трыфанаў. Мы былі ўжо крыху знаёмыя, але зусім мала. Належала пазнаёміцца бліжэй. Ну, Трыфанаў загадаў штофік, закусачку, і я для пачатку яму выпаліў:

— Нарэшце я сяджу і гутару з сапраўды рускім чалавекам! А то ўжо колькі дзён у Маскве — і ўсе сустрэчы ў мяне толькі з габрэямі. Адны габрэі!..

Трыфанаў трохі спахмурнеў, а ён і наогул хмуры, ня ўсьмешлівы, і спакойна-спакойна сказаў:

— Між іншым, таварыш Тодараў, я таксама габрэй.

— Дык гэта ж выдатна! — усклікнуў я, не разгубіўшыся. — Я вельмі паважаю і люблю габрэяў! У мяне ў Сафіі сярод самых блізкіх сяброў шмат пісьменьнікаў і журналістаў габрэйскага паходжання. Гэта — таленавітыя і разумныя людзі, з імі вельмі прыемна і сябраваць, і супрацоўнічаць!

— А што новага ў вас у Балгарыі, у балгарскай літаратуры? — фактычна абарваў маю тыраду Трыфанаў, даўшы мне знаць, што мая абмылчачка яго не закранула.

Інтэлігентны чалавек, Юрый Валянцінавіч, вельмі інтэлігентны!»

Так закончыў бай Ангел аповед пра свае маскоўскія прыгоды.

2008–2009

Згадка пра сьвята ў Эстоніі

У сьнежні 1961 году мне пашчасыціла ўпершыню пабываць у Эстоніі. Адзначалася 100-годдзе з дня выхаду ў сьвет славутага «Калевіпоэга» — нацыянальнага эстонскага эпасу, роднага брата фінскай «Калевалы». Вядома ж, гэта было вялікае сьвята ўсяго эстонскага народу, сьвята эстонскай культуры, эстонскай паэзіі, на якое, натуральна, былі запрошаныя паэты з братніх рэспублік (тады іначай як братнімі рэспублікамі не называліся). З Расіі прыехалі ў Талін трое: знакаміты Міхаіл Сьвятлоў (з ім я пазнаёміўся ў жніўні таго ж году ў Менску), паэт Марк Максімаў — былы беларускі партызан, далікатны, сьціплы інтэлігент, і масьціты навуковец, літаратуразнаўца Уладзімір Дзяржавін — перакладчык і дасьледчык «Калевіпоэга». Яшчэ гасьцямі сьвята былі: з Літвы — публіцыст, празаік Ваціс

Рэймерыс, з Туркменістану — паэт Керым Курбаннџаесаў, ну і з Беларусі — мая міласыць.

Чым у той паездцы я быў перш за ўсё ўражаны? Адносінамі эстонцаў да сваёй духоўнай культуры, да сваёй паэтычнай і наогул мастацкай спадчыны. Гэта адкрылася для мяне ў этнаграфічным музеі імя Крэйцвальда. Фрыдрых Рэйнхальд Крэйцвальд — пісьменьнік, паэт, фалькларыст, асветнік, заснавальнік эстонскай літаратуры. Менавіта ён быў збіральнікам і складальнікам нацыянальнага эпасу «Калевіпоэг». Дык вось у названым музеі, у які нас, натуральна, адразу ж павезьлі, даведваюся: у фондах гэтай народна-паэтычнай скарбніцы захоўваецца мільён фондавых адзінак (на той час — мільён!). І гэты скарб увесь час папаўняецца. Як? А ў іх літаральна ў кожным паселішчы, нават у самым маленькім рыбацкім пасёлку, ёсць карэспандэнт-дапісьнік, які ўсё, што знойдзе, што пачуе, запісвае і дасылае ў Музей. Вось так клапацяцца эстонцы — на дзяржаўным узроўні — пра сваю нацыянальную культуру! «Божа прасьветлы, як жа павінна быць сорамна нам, беларусам!» — скрушна хітаў я галавой, слухаючы дырэктара Музею. У тым 1961 годзе нават у Белдзяржуніверсітэце яшчэ не праводзілася фалькларыстычная практыка і не збіраліся скарбы народнай паэзіі!..

Кіраўнік Саюзу пісьменьнікаў Эстоніі Юхан Смуул і яго жонка, знакамітая паэтэса Дэбора Ваарандзі наладзілі для гасьцей вячэру. Гаварылі ў асноўным двое — сам гаспадар, досыць гаваркі, як аказалася, і незвычайна дасыціны, знаходлівы на слова Міхаіл Сьвятлоў. Голасу Дэборы мы амаль не пачулі; засталася ўражаньне, што яна вельмі слаба валодае рускай мовай.

У гасьцініцы мы з Курбаннџаесавым жылі ў адным нумары. Вярнуўшыся з вячэры, прыселі за сталом і разгаварыліся. І Керым, з якім мы ўжо пасьпелі зблізіцца (равесьнікі амаль, толькі на два гады ён старэйшы), узяў ды і «адваліў» мне па-сяброўску, на поўным сур'ёзе.

— Слухай, што гэта вы так высока ўзносіце свайго Купалу? Ён жа слабы паэт!

Я настолькі не чакаў такога выпадку супроць маёй нацыянальнай годнасьці, што напачатку аж разгубіўся. Але тут жа знайшоўся і адрэзаў:

— Ну, ва ўсякім разе мацнейшы, больш таленавіты, чым ваш Махтумкулі.

— Што? Што ты сказаў? — пачаў мяняцца з твару Курбаннџаесаў, і без таго нешырокія яго вочы імгненна звужыліся яшчэ больш і забліскалі нядобрым бляскам. — Вай, вай, вай! Што ты сказаў! Я цябе зараз удару! Я цябе зараз... Махтумкулі! Махтумкулі!

Бачу, што гэта ўжо ня жартачкі. Падхапіўся з крэсла і шукае вачыма, ці няма чаго ёмкага пад рукой, каб і гваздануць мяне. На ўсякі выпадак падхапіўся і я.

— Махтумкулі! Ды Махтумкулі самы вялікі ў сьвеце паэт! Роўных яму не было і няма на зямной кулі! А ты свайго Купалу раўняеш з Богам паэзіі!..

— Ну, ціха, ціха! — кажу. — Супакойся! І паслухай мяне. Ты што чытаў з паэзіі Купалы? Па якім выданьні? У арыгінале ці ў перакладах на рускую.

— Какой у арыгіналах! Па-руску чытаў! Такі чырвоны кніга невялікі.

— А-а-а, — кажу, — маскоўскае выданьне сорака трэцяга году? Ведаю, ведаю гэтае выданьне. Пасьля сьмерці Купалы гэты томік на скорую руку зрабілі маскоўскія версіфікатары. Па заказу. Каб ушанаваць памяць. Дык

там ад сапраўднага Купалы амаль нічога няма. О, калі б ты пачытаў сапраўднага Купалу, ты б такога пра яго паэзію не сказаў!..

Дайшло да Керыма, пачаў патроху супакойвацца.

— А ваш Махтумкулі, відаць, добра перакладзены на рускую?

— Какой добра? Какой добра? Махтумкулі трэба чытаць па-туркменску!..

Гадоў праз дзесяць у рускім літаратурным друку вычытаў, што Керыму Курбанніпесаву надалі годнасьць народнага паэта Туркменістана. У сорок з хвосцікам. Божа мой! Гэта ж я мог бы пабіцца з будучым народным паэтам! Во было б сорамна.

Недзе тады ж ён прыслаў мне ліст з Ашхабаду, вельмі мілы і сяброўскі ліст. А пасыля і другі. Пазней мы сустрэліся з ім у Маскве на зьездзе пісьменьнікаў. Пра тую даўнюю спрэчку, хто большы: Купала ці Махтумкулі — не ўспаміналі, хоць кожны з нас ведаў — хто.

2008–2009

Перапалох у юбілейным застольі

У верасьні 1964-га знамаму беларускаму паэту-перакладчыку Язэпу Ігнатавічу Семяжону споўнілася пяцьдзясят. Першы круглы юбілей. Паважная дата і вельмі паважны літаратар. Па-першае, прафесіянал высокай вывучкі: яго перастварэньні з англіійскай, нямецкай, французскай, польскай паэзіі справядліва набылі шырокую вядомасьць і папулярнасьць у Беларусі, імя перастваральніка карысталася заслужаным аўтарытэтам. Плён яго працы ў гэтай галіне творчасці, можна сказаць, прызнаваўся за эталон. У аснове посьпеху, зразумела, быў паэтычны талент (многія казалі, што калі б Язэп Семяжон пісаў арыгінальныя вершы, ён быў бы ў нас далёка не апошнім паэтам). Але талент у нашым разе — ня ўсё, трэба назваць яшчэ вельмі важныя фактары: зайздроснае чужыцё роднага слова і дасканалася веданьне моваў замежных — тых, з якіх ён пераствараў. Гэта, паўтараю, па-першае, — што датычыць яго творчай іпастасі. А па-другое, Язэп Ігнатавіч вылучаўся ў нашым асяроддзі такой, як бы казалі палякі, кавалерскай выкшталцонасьцю і такой старарэжымнай афіцэрскай выпраўкай, якіх ужо не знайсці было ні ў савецкай арміі, ні ў колах інтэлігенцыі. Слова «афіцэрскай» я ўжыў тут невыпадкова: доўгі час пасыля вайны, у якой Язэп Ігнатавіч удзельнічаў як афіцэр-перакладчык, ён працаваў выкладчыкам Менскага сувораўскага вучылішча (дарэчы, яго выхаванцам быў генерал Пётр Рэус, Міністр узброеных сілаў РБ на пачатку 90-х). Упершыню я і ўбачыў Семяжона ў вайскавай форме, з пагонамі маёра. Як жа гэтая форма была падагнаная да яго постаці і аблічча! А манеры трымацца! Якая акуратнасьць, якая ветлівасьць і далікатнасьць! А манера гаварыць, а лексіка і фразеалогія! Пераважала культура маўленьня ну ныйначай як патомнай беларускай шляхты, калі і грубасьці не пачуеш і ў той жа час дае пра сябе знаць несмяротны дух жывое народнае мовы.

І вось — юбілей. Да гэтага часу Семяжон ужо разьвітаўся з вайскавай службай, пакінуў ваеннае вучылішча і цяпер працаваў у часопісе «Беларусь». Я высока цаніў яго паэтычныя перастварэньні, яго чалавечыя вартасьці і таму ахвотна згадзіўся на прапанову рэдакцыі «ЛіМа» напісаць да яго 50-годдзя артыкул. У гэтым слове пра юбіляра зрабіў адзін важны, як мне здавалася, акцэнт: падкрэсьліў, як шмат дае перакладчыку адчуваньне прыроды таленту чужамоўнага паэта, адчуваньне яго стылю, духу

яго творчасці. І паказаў гэта на прыкладзе перакладаў з паэзіі вялікага шатландца Роберта Бёрнса. У прыватнасці, я працытаваў цалкам верш Бёрнса «Фіндлей» — з упэўненасцю, што больш удалага перакладу гэтага твору ў славянскай паэзіі няма.

— Хто гэта грукае ў акно?
«Хто-ж, гэта я — Фіндлей!»
— Ідзі дамоў, я спію даўно!
«Ня сыпіш!» — сказаў Фіндлей.

— Як ты асьмеліўся будзіць?
«Ды так!» — сказаў Фіндлей.
— Кат марцоваму карціць...
«Карціць!» — сказаў Фіндлей.

— Не адчыню — і не прасі...
«Прашу ж!» — сказаў Фіндлей.
— Да пеўняў спаць мне не даі.
«Ня дам!» — сказаў Фіндлей.

— Пусыціць, а што, калі радня?
«Пусыці!» — прасіў Фіндлей.
— Дык ты ж заваліўся да дня.
«Да дня!» — сказаў Фіндлей.

— Такого толькі прыручы...
«Так-так!» — сказаў Фіндлей.
— Дык ты ж тут будзеш штоначы.
«І ўдзень!» — сказаў Фіндлей.

— Смала! Ну, што ж, дапамагу...
«Хутчэй!» — сказаў Фіндлей.
— Глядзі ж, нікому ні гу-гу!
«Угу!» — сказаў Фіндлей.

Бясспрэчна, пераклад, а больш дакладна сказаць — перастварэнне, — конгеніяльнае. («Пераклад» — у дачыненні да паэзіі тэрмін няўдалы, у паэзіі адбываецца творчае ўзнаўленне, перастварэнне арыгіналу.)

Тады лічылася, што непераўзыходны перастваральнік Бёрнса — стары масквіч С. Маршак, які падаваў геніяльнага шатландца ў добрай літаратурнай рускай мове. Але ж Бёрнс пісаў не літаратурнай мовай, а жывою народнаю. Ён ня толькі каранямі быў у фальклору, але і ўсім духам сваёй паэзіі, усёй стылістыкай, ён як бы яшчэ не пераступіў мяжу, якая аддзяляе прафесійную паэзію ад народнай, фальклорнай. У гэтым і адметнасць яго, і сіла. Гэта вельмі спецыфічны перыяд у гісторыі многіх літаратураў. У Расіі, напрыклад, яркі ўзор такой паэзіі — вельмі самабытная творчасць А. Кальцова. Чытаеш — нібы гарташ зборнік народных песень, але ж адчуваеш і бачыш — не! Не, гэта не перапеў фальклорнага, не стылізацыя пад народнае. Гэта — арыгінальная індывідуальная творчасць, а не калектыўная, гэта — голас асобы, са сваім лёсам, са сваім сьветабачаннем і сьветаўспрыняццем. Такі і Бёрнс, і менавіта такім падаў яго па-беларуску Семязон. І таму — пераўзышоў старога майстра Маршака.

Хачу думаць, што маё трактаванне гэтай праблемы на прыкладзе Бёрнса спадабалася Язэпу Ігнатавічу, і ён патэлефанаваў мне, і шчыра падзякаваў за артыкул і сказаў, што будзе вельмі рады бачыць мяне з Нінай Іванаўнай у сябе дома, у юбілейным застольлі, у коле яго блізкіх

сяброў. І назваў дзень і час. Мы з Нінай ахвотна прынялі запрашэнне і ў прызначаны час падаліся на кватэру да юбіляра. Ахвотна яшчэ і таму, што ў застольлі напэўна ж будуць і Максім Танк (а як жа! Семязон жанаты на роднай сястры Танка Людміле), і Міхась Калачынскі, галоўны рэдактар «Беларусі», і, бясспрэчна, хтосьці з кіраўніцтва Саюзу пісьменьнікаў (калі ня сам Броўка, дык Шамякін), і іншыя вядомыя людзі. Уявіў, як будзе цікава пабыць разам з імі і пакантактавацца не ў афіцыйнай, а ва ўтульнай сямейнай атмасферы. На жаль, нас чакала, можна сказаць, расчараванне. У пакоі «накапіцелі», куды нас правёў гаспадар, нікога з пералічаных мною асобаў не было. А былі супрацоўнікі рэдакцыі, так бы мовіць, «другога эшалону», у тым ліку — людзі ня творчай, а дапаможнай службы. Разгледзеўшыся, але ня скеміўшы адразу, што ўсё тут па задуме і па плану, я з ходу бухнуў гаспадару:

— А начальства, як заўсёды, спазьняецца, што яшчэ няма нікога?

— Не, начальства і ня прыйдзе, — спакойна адказаў Язэп Ігнатавіч, — і Яўген Іванавіч, і Міхась Іванавіч, і іншыя госьці ўчора былі. Сёння ў нас ужо другая рата, усіх разам у такой кватэры не памесьціш, трэба лічыцца з абставінамі...

— Ну вядома, вядома, — хуценька пагадзіўся я з гаспадаром, папракнуўшы ў думках сябе за някемлівасць: мог бы і адразу здагадацца, чаму тут сёння ня тая публіка, на якую разлічваў. Ну, нічога, як гэта кажуць, карона з галавы ня зваліцца. Ды і хто табе сказаў, што ты ўжо заслужыў права быць залічаным да эліты?.. Тым ня менш, мы з Нінай Іванаўнай неўпрыкмет «пераглянуліся».

У пакоі, дзе госьці накопліваліся, бегалі, насіліся, дурэлі Пеця і Наташа — дзеці Семязонаў. Яму — гадоў пяць, ёй — на год з гакам болей. Знаёмая і зразумелая карціна: дзе ж яшчэ, як не перад новымі людзьмі, паказаць сябе? Гэта некалі малых нас бацькі заганялі пры чужых людзях на печ, і мы адтуль, з-за коміну, зіркалі. Гэта было даўно і ў вёсцы, а тут — каб і хацеў загнаць, дык жа печы няма. Ды і дзецям цяпер зусім іншая воля дадзена, зусім іншая!..

Праз колькі хвілінаў у «накапіцель» зайшоў гаспадар і ветліва запрасіў:

— Дарагія госьцейкі, прашу да стала; прабачце, што мы з Людмілай прымусілі вас пачакаць трохі.

І госьці падаліся ў суседні пакой, дзе стаяў, загрузаны смакатаю, вялізны круглы стол — ня менш за два метры у дыяметры. Наўкруг стала — крэслы. Белы абрус спадаў краямі з кутасікамі да самай падлогі.

— Рассаджвайцеся, каму дзе падабаецца, стол круглы, покуці няма, значыць, усе месцы аднолькава ганаровыя, — дасьціпна пракаментываў сітуацыю гаспадар.

І госьці расьселіся. І па просьбе гаспадара ў момант вока напоўнілі чаркі. Цярпенье ў мужчынаў было на зыходзе — асабліва, як убачылі закусь.

— Я прашу мне не пярэчыць, — узяў слова Язэп Іванавіч, — я ведаю, з якой нагоды мы сабраліся, але першы тост мой: за здароўе ўсіх нас, усіх прысутных, з маёй падзякай вам, што прыйшлі!

І каб ніхто не пасьпеў запырэчыць — спрытна лыкнуў, пасля чаго і гасьцям нічога не заставалася, як падтрымаць гаспадара (хоць нехта з мужчынаў, ці Досін, ці Шыловіч, і прагудзеў запозьнена: «Ну, як жа так? Першую чарку п'юць за юбіляра...»).

І выпілі. І хацелі пацягнуцца па смакату на талерках. І не пасьпелі.

— Ой-ой-ой! — раптам спалохана закрычала стыль-рэдактар «Беларусі» — ужо немалая жанчына, мажнага стану, у акулерах, аўтарытэт калектыву. — Што гэта? У вас такі агрэсіўны кот? Ён абдзёр мне кіпцюрамі нагу. Ды і панчохи ж падраў, напэўна, — уставілася яна нямільым позіркам на юбіляра.

— Кот? — перапытаў Язэп Іванавіч. — У нас няма ката, мы не трымаем ката, хоць дзеці і просяць купіць кацянятка.

— Дык тады сабака, калі ня кот!

— Ну што вы, што вы! Пра што вы кажаце! Ня толькі ў мяне, але і ў нашым родзе ніколі не было сабак! Увесь мой род ад дзядоў-прадзедаў не любіў псіну. Гэта, відаць, вам сутарга зьявля нагу, дык забалела.

— Язэп Ігнатавіч, я ж не малая дзяўчынка, каб не адрозьніць сутаргу ад... — О-ё-ёй, ой, ой! — залямантавала раптам маладая, пунсавашчокая карэктарка. — Да крыві! Відаць, да крыві абдзёр кіпцюрамі! І новыя панчохі ляснулі, толькі ўчора купіла! І так цешылася, што падышлі да туфляў і да гарнітура...

— Што за ліха? — не на жарт устрывожыўся гаспадар. — Няўжо дзеці прынеслі з вуліцы якога ката галоднага?..

— Гэта кот, кот! — заківала галавой карэктарка. — Такія вострыя кіпці толькі ў ката бываюць. Божа, а што калі ён заразны? Калі ён з вуліцы, дык можа быць і заразны...

Пакуль яна гэта гаварыла, я заўважыў, як Ніна Іванаўна падцягнула вышэй сагнутыя ў каленях ногі. Яна так рабіла заўсёды — інстынктыўна, калі на тэлеэкране раптам убачыць гадзюку ці пацука.

— Люда, ідзі сюды! — гукнуў юбіляр да жонкі, якая на кухні штосьці дасмажвала. Людміла Іванаўна тут жа выбегла на покліч. — Ты ня бачыла, можа, дзеці якога ката ці сабаку з вуліцы прынеслі?

— Ня бачыла, — ціха адказала гаспадыня, — але зараз спытаю...

— А-я-я-я-яй! А-яй! — заекатала на ўвесь голас і, бразнуўшы відэлец аб стол, падскочыла з крэсла машыністка.

— Пракусіў! Пракусіў лытку! Пра панчохи я ўжо не кажу, чорт з ёй, з панчохай!..

— Дзеці! — закрычаў у разгубленасці Язэп Іванавіч. — Наташа, Пеця, дзе вы? Вы ката не прынеслі з вуліцы?

І тады з-пад стала выскачылі Наташа і Пеця. І ў яе, і ў яго былі ў руках бліскучыя вастразубыя відэлыцы. Яны пачалі, аж захлёбваючыся, сьмяяцца і радасна падскокваць, даючы знаць, як ім здорава ўдалося ашукаць дарослых дзядзькоў і цёткаў.

— Наташа, — ласкава загаварыў бацька, — ну ты мяне здзіўляеш! Хіба так можна, дачушка?

— Пеця! — яшчэ больш ласкава мовіў ён да сына. — Ну я не чакаў ад цябе такога! Што ж гэта ты, мой залаты хлопчык?..

Наскакаўшыся, малыя шмыгнулі ў той пакой, дзе яшчэ нядаўна, у чаканьні застолья, сядзелі госьці. Адтуль і сталі даносіцца да нас іх звонкія галасы. Неспадзяваны перапалох прайшоў. Можна, нарэшце, і лыкнуць са смакам чарчыну. І па-сяброўску пагутарыць, у тым ліку і на тэму, якую падкінулі з-пад стала дзеці.

Андрэй Хадановіч

...хай сьнег замятае дарогу,
што перайду, каб дрэнных прыкмет
не баяўся сустрэчны кот...

Выхаваньне пачуцьцяў

КЛАСІКА

Аб дзьверы яе хлапцы разьбівалі лбы,
пасля залізвалі раны з рыльца за ровам.
А сонца хавалася ў шатах яе вярбы,
а вецер ганяўся па лузе за ейным роварам.

Цёткі казалі: “Надта ж любіць сябе”.
Дзеўкі казалі: “Хопіць фарсіць, карова!”
Хлапцы маўчалі. Адзін выразаў імя на вярбе,
іншы лісты пакідаў на багажніку ровара.

Дні цяклі, як заўжды: касьба, малацьба,
рыбнагляд, браканьерства, схаваны бровар.
А малец пісаў у рыфму: “Вярба – судзьба”,
а іншы таксама ў рыфму: “Ровар – гейм овэр”.

Дзяўчыну зьвязуць у горад – і ўсё, труба!
Мужык яе, кухар (па-гарадскому “шэф-повар”),

нядаўна купіў круты рэстаран “Вярба”
і мае крутую тачку маркі Land Rover.

Палова вёскі нап’ецца – у знак журбы,
другая ўжо будзе пад мухай, а мух тут прорва...
А вецер пляце на прутках ейнай вярбы,
а сонца вяжа на сьпіцах ейнага ровара.

* * *

там, дзе нас няма, цяпер зіма
мроі з воску лепяцца па-свойску
канапляны водар задарма
і байцоўскі клуб заместа войска

там бывае добрай навіна
робяцца прыемныя адкрыцці
хочаш волі – апынайся на
а ня хочаш – хоць на маргарыце

там да самай сьмерці маладосьць
на раство – халвы халяўнай торба
там, дзе мы пакуль яшчэ ня ёсьць
і таму – па азначэньні – добра

бізнэс-чортам лётае каваль
бо жадае туфлікі аксана
там, дзе нас пакуль яшчэ, на жаль
зрэшты, дзе мы ёсьць – зіма таксама

НІРВАНА

спадарожнік яе пажырае юрлівым позілкам
прыгажуня адказвае дэманстратыўным позехам
чорная шлейка станіка падзяляе напапалам
яе аголенае плячо
і ў думках яго бедлам

ён думае кепска што ў цягніках не прадаецца кветак
і марна чакаць узаемнасьці не памяняўшы шкарпэтак
яна думае: меў бы ўсе шанцы дурань закамплэксаваны
каб яна тры гады таму ня зьведала смаку нірваны

бо спаць аголенай удваіх цяплей чым адной у піжаме
і яна па-жаночы кахала – крыху аттапыранымі вушамі

і словы з усходнім акцэнтам вядома ж яе спакусілі
пасья ён вядома ж зьехаў
а словы дагэтуль у сіле

яго салігорскі наступнік быў са сваімі загонамі
спакушаў яе аўтаспынам і сонцам за тэрыконамі
з мілым рай і ў намёце
яна яму: ведаеш лёня
трахайся лепш з камарамі ў спальніку на паралоне

ён прысьвячаў ёй паэмы як пушкін і маякоўскі
яна выпраўляла памылкі і расстаўляла коскі
ды колькі б музаў над ім уначы не стаяла з паходняю
ёй падабаліся іншыя творы і пераважна ўсходнія

бо ў ейным ліфце радок СЬВЕТА КУРВА самы лагодны верш
а ліфт паводзіцца з пасажырамі як на бальных танцах найперш
падываючы іх на трэці паверх апускае пасья на другі
з надпісамі НІРВАНА і ШАХЦЁР САЛІГОРСК – БАГІ

...злы спадарожнік айчынным віном запівае грузінскі каньяк
без галаўнога болю прачнуцца ня выйдзе ніяк
а яна пакіне купэ са сьвежаю галавой
у якасьці помсты не абудзіўшы хлопца на канцавой

БАЛАДА ПРА АПОШНЮЮ РЫФМУ

Яны стрэліся, нібы менскі і варшаўскі – на брэсцкім вакзале.
Ён крычаў: “Пакажыце мне прыгажуню!” Яму паказалі.

Яны выпілі на дваіх тры бутэлькі й чатыры кухлі,
а калі рэстаран зачынілі, працягнулі ў яе на кухні.

Яна трымала ў руцэ два нажы, нібыта нажніцы – Даліла.
Ён казаў: “Патрабую даліву бладзі мэры!” Яна даліла.

Зранку ён пачуваўся адрэзанай галавой прафесара Доўля,
з якою ўдавіца Юдзіф гуляла на шабашы ў боўлінг.

Яны поўзалі ў Брэсцкай крэпасці па ваду з трафейнаю каскай.
На чацьвёрты дзень ён адчуў, што жыццё зрабілася казкай.

Ён заходзіў – замест матадора – у вальер Белавежскай пушчы,
а яна крычала: “Ў атаку!” і “І як цябе сёньня плюшчыць!”

Яна хлопца прадставіла тату, кандыдату сур’ёзных навук,
як аматара ставіць досьледы, ці праводзіць гарэлка гук.

Ён прадставіў яе сваёй маме, незалежных СМІ журналістцы,
як фанатку, якая ў гарачыя кропкі возіць Божае Слова ў валізцы.

Ён разгадаў з ёй перад сном адну на дваіх крыжаванку,
але дабрадзейка-фартуна рыхтавала яму падлянку.

Ён паехаў у падарожжа, каб крыху зарабіць на вясельле:
накасіць травы ў Амстэрдаме, нарубіць капусты ў Бруселі,

але покуль саамахварна ў Галандыі нешта пакурваў,
яго дзеўка падступна крочыла па сьлізкай сыцяжыне курваў.

Покуль ён і такія, як ён, апявалі ў вершах нявест,
з ёй пабраўся дырэктар заводу газавых плітаў “Гефест”.

Але ўжо засталася нядоўга радавацца сабаку,
бо яна і яго хутка кіне – і зьбяжыць са студэнтам хімфаку.

А герой напіваўся і трызьніў багінняй сваёй бязбожнаю,
і памёр ад ранішняй смагі, нам пакінуўшы рыфму апошняю,

што такіх, як яна, не спакусіце вершам і ня купіце за даляр вы...
Дык чаго яны з намі так жорстка? Бо апошняя рыфма “лярвы”.

РЭЙКАВАЯ ВАЙНА

Калі прачынаешся а дзясятай, а з ложку ўстаеш у сем,
у вуху – вока тайфуну, а ў воку рыдае плачка,
і дзень безнадзейны, як рыфма “у сем – усім”,
сьпецыяльна для соннага гу- і ца-перакладчыка.

Твар яшчэ не паголены, шыя яшчэ не намылена,
і фрызуру “раніца ў лесе” маеш на галаве,
а дзесь на вакзале стаіць электрычка – роўная, нібы зьвіліна.
Што на раскладзе? Вось мая – восьмая дваццаць дзье!

Зранку ў метро – паэма: пенсіянерка-эма,
з галавою накрыўшыся фіялетавай чолкай,
як на падушцы, соладка сьпіць на рэкламе брсм-у...
Выход. Вакзал. Электрычка. Дзюбай ня шчоўкай!

Галасы карабейнікаў пракручваюцца, як стужка.
Забаўляльным чытвом у дарогу набіты валізы:
“для аматарак пахудзець – “Камсамольская праўда талстушка”,
для астатніх жанчын – часопіс “Бедная Ліза”,

для адзінокіх мужчынаў – эрожурнал “Сон в руку”,
для самураяў і гейшаў – бансай, судоку, сэпуку,
адрыўныя календары – дачнікам і агароднікам,
газета “Народная воля” – няўдачнікам і гаротнікам”.

“Зранку з пахмельля захочацца піць рыбам і вадаляем:
змажце набытым у нас маментальным клеєм
таксама набыты ў нас пластыр з цялесным колерам –
і заклейте ўсе рыльцы пляшак з усім алкаголем...”

Ад цёплых, душэўных словаў мат запацеў на шыбах.
Назва патрэбнай станцыі абуджае, як выбух.
Лячу пад адхон на свае Жданы,
цягну за сабой недасьнёныя сны.
Лічыце мяне ахвярай рэйкавае вайны!

СУСЕДЗІ

Калі ты раптоўна зрываешся з ложку ў чвэрць
на трэцюю ночы, бо ў дзьверы нехта пазвоніць,
ня бойся: гэта ня злодзей, ня мент і тым больш – ня сьмерць,
а проста сусед памыліўся званком, шукаючы тых, хто гоніць.

Таму што за сыценкай ад вас жыве ідэальная пара,
далёка ад журналістаў і аўтараў вікіпедыі,
трыццаць гадоў душа ў душу, гандлюе сваім таварам:
яна разьлівае ў бутэлькі, а ён развозіць іх на мапедзе.

Мы ведаем іх даўно: просяць на “ты” і па імені,
кажуць, з траіх дзяцей дома ніхто ня ўседзеў.
Бо дома са скрыняў бульбу тыраць разам са скрынямі.
А скажаш – так будуць гнаць, што лепш – самагонка суседзяў.

Часам зойдзеш да іх, пазычыш на сьвяты зэдлікі –
водар такі, што сьлёзы выбівае з вачэй.
А ён насустрач ніколі ня выйдзе без камізэлькі.
А яна папярэджвае: “Ён глухі, ты грамчэй”.

Яны так хадзілі пад ручку, што мы ледзь ня скручвалі шыяў...
Потым мы зьехалі. Кажуць, і ў іх ніхто цяпер не жыве.
Хочацца верыць, яны да сына перабраліся ў Кіеў.
Ці да старэйшай унучкі: здаецца, яна ў Літве.

Так і ўяўляю, як іх у плацкартным вагоне трасе.
Цяжка дастаць матрацы, не паламаўшы карку.

Юная спадарожніца коўдры ім прынясе
і дапаможа запоўніць іміграцыйную картку.

Лямпы пагасьлі. Паліцы засьцелены. Шклянкі зьвіняць ад руху.
Шчыльны туман за вокнамі падае на зямлю.
“Што ты кажаш, ня чую? Ды не крычы мне ў вуха,
я яшчэ не аглух!.. Так, я таксама люблю”.

УРОКІ СЬПЕВАЎ

Колькі год запар на дзень нараджэньня з раніцы ў электрычцы,
мроячы пра стоп-кран у вушах, каб хоць на хвілю – ціш.
Перакрыкваючы рынгтон з “калі вам крыху за трыццаць”,
хлопчык-жабрак сьпявае: “дзяцінства, куды ты ляціш?”

А і напраўду, куды? Бо пацану на мыліцах
ні пабегаць па дахах, ні паганяць галубоў.
Хто наогул дакладна скажа і не памыліцца,
з кім плюсаваць Наташку, каб у суме любоў?

Помню, настаўнік сьпеваў, што кіраваў нашым хорам,
на сьвята савецкай арміі вадзіў нас на вінзавод,
потым зьнікаў і вяртаўся чырвоны, а хлопцы з нямым дакорам
глядзелі яму наўздагон, набіваючы тортам живот.

Помню Пятра, ударніка працы і проста ўдарніка:
так граў на вясельлях, што фаны не адпускалі ў WC.
Пяяў для нас, як прапаў сабака, а потым разам з напарнікам
прапаў – і толькі праз тыдзень абодвух знайшлі ў рацэ.

На дзень нараджэньня паштоўкай паслаў запрашэньне сяброўцы.
Яна прыйшла ў такім макіяжы, што ясна: мама – грымёр.
У самы разгар нашых сьпеваў сусед па пляцоўцы
ня вытрымаў: “Хулі шуміце, учора Андробаў памёр!”

Але ў аматараў цішыні надзвычай крыклівыя дзеці.
Ягоны сын вучыў мяне гульням, да якіх я ня звык:
скакаў па дошках і гучна пяяў:
“ЯК ХОРАША ЖЫЦЬ НА СЬВЕЦЕ!”
Я радасна скочыў за ім на дошку – й нагой напароўся на цьвік.

Успомніць жахліва, як потым да ліфта адольваў сходы.
Нават цяпер згадаю – і правы ступак памацаю.
Зрэшты, а як іначай было дабіцца, каб я заўсёды
помніў пра песьню хлопца, што стопудова меў рацыю?

РАДЫЁ-ВІЁН*Mais ou sont les neiges d'antan?*

Франсуа Віён

О, как похож ты, тающий снег...

“Ласковый май”

Хлопец насупраць – ня супер-зорка, дзяўчынка яго – ня мега-,
але, пяшчотна абняўшы, яна гаворыць яму:
“Мама казалася, праз сорак дзён пасля першага сьнегу
выпадае сапраўдны, каторы – на ўсю зіму.

Першы быў пазаўчора, я падлічыла – і, ведаеш,
гэта зіма пачнецца якраз трыццаць першага сьнежня.
Той Новы год быў нейкі ня вельмі вясёлы, у гэты ж
так пагуляем, што дворнікам зранку будзе ня сьмешна!”

Я пагуляю таксама. Хай сьнег замятае дарогу,
што перайду, каб дрэнных прыкмет не баяўся сустрэчны кот.
Буду брысыці па леташнім сьнезе і згадаць сабе патроху
тых, якія мінулі, як гэты год.

Дзе прыўкрасная А., выдатніца па фізкультуры?
Як аблягалі попку яе трусы!
Як яна танчыла пад “You My Heart” са школьнай апаратуры,
за вялікія вушы закінуўшы валасы!

Дзе чароўная Н., што ведала ўсе памеры
і вершавала на кожнае сьвята ў насыценгазеце?
Я хацеў яе... Н. разгадала мае намеры –
і, здалёку пабачыўшы, пасьпявала схавацца ў клазеце.

Дзе дзівосная М., што ў інтэрнаце шпалеры
клеіла разам са мной, каб квітнеў універсітэт?
Я не заўважыў, як трапіў да яе ў кавалеры,
і ня ведаў, што трэба рабіць, застаўшыся тэт-а-тэт.

Дзе спакусніца І., што ездзіла з намі на бульбу
і не здала іспытаў, нарадзіўшы дзіця?
Я напісаў ёй агульны сшытак вершаў і – mea culpa! –
так і не перайшоў ад паэзіі да жыцця.

Дзе неймаверная В. з Крыжоўкі на Менскім узмор’і?
(Брат, лейтэнант ГБ, пагражаў, што мяне дастане.)
Потым я бачыў яе ў праграме “Прагноз надвор’я”:
нешта пра пацяпленне й сьнег, каторы растане...

Хай ласкавы шансон у кавярні гучыць папсова,
покуль з дзяўчынкай цалуецца маладзён.

Кожны леташні сьнег растане своєчасова,
каб нам было што ўспомніць праз сорок дзён.

ВЫХАВАНЬНЕ ПАЧУЦЬЦЯЎ

*І толькі ў хваляваньні скуб рукаў,
Калі цябе да дошкі выклікалі.*

Рыгор Барадулін

Школа, дзе я вучыўся, была сярэдняй –
якраз пасярэдзіне між калыцавой і цыганскім пасёлкам.
Бяжыш папаліць у лясок, а там ужо вучні суседняй:
маглі пазнаёміць з цёлкамі, маглі і аттырыць з толкам.

Ваенрук па мянушцы Дзот калашом наводзіў парадак,
фізрук па прозьвішчы Пшонка
трапляў ува ўсе баскетбольныя кольцы,
піянеры на лесьвіцы ціскалі акцябратак,
піянерак за шатняю ціскалі камсамольцы.

Школа ігнаравала нашы дурныя жарты.
Вучні ўдавалі, што не разумеюць кпінаў.
Але аднойчы мой аднакласьнік запусьціў у настаўніцу партай –
і былі тыя, хто шкадаваў, што ён не дакінуў.

Мы добра ведалі, што ў нас называюць капустай,
а вось пра дзяцей у капусьце бацькі нам не расказалі.
У нас не было басейну для знаёмства з распустай,
таму хараство дзяўчатак мы адкрывалі ў спартзале.

Раз на фізры, калі мы ўсім класам поўзалі па канаце,
я завіс – ні туды, ні сюды – паміж падлогай і стольлю,
і ты раптам спыніла ўвагу на маёй клаўнадзе:
а хто там вісіць дагары нагамі й не наракае на долю?

Я пачуў тваё рагатаньне – і ляснуўся долу на маты.
Покуль Пшонка нешта крычаў, а пасля перайшоў на маты,
ты пяшчотна сказала “прыдурак”, унушыўшы адной ухмылкай,
што маё зьяўленьне на сьвет не было фатальнай памылкай.

Я ня мог да цябе павярнуцца сьпінай і не наважваўся тварам,
адчуваў сябе закаханай у прыгажуню пачварай.
Сэрца білася ў захапленьні, варта толькі вачыма сустрэцца, як –
уваскрэсьлі боства й натхненьне, і жыццё, і сьлёзы, й эрэкцыя.

Каб цябе ўратаваць ад адказу з двойкаю немінучай,
я гатовы быў зьесьці твой дзеньнік і крэйдку разам з анучай.
Я табе падказаў усе даты па гісторыі Грэцыі й Рыма,
а пасля праводзіў дадому, і зранку чакаў пад дзвярыма.

Мы ездзілі разам трамваем, пасяля ў падземным вагоне
(якраз нядаўна пусьцілі метро), палілі ў цябе на балконе,
на тваім дні нараджэння я насмяшыў тусоўку
і – вяршыня інтымнасьці – пазычыў табе насоўку.

Ты плакала – я выціраў. Ты мне казалася: “Ня трэба”.
Казалася, што хутка зьедзеш, бо тут савок і імперыя.
А потым: “Дурны, я кахаю іншага. Табе да яго, як да неба”.
Я паглядзеў на неба, халоднае, нізкае, шэрае.

НВП

Зьмей сярдзіты вельмі, падла
Стары Улас

Хочаш загадку? Ты – кавадла, ён – молат?
Не здагадаўся? Савецкага войска волат.

Не пераблытай: ён – молат, а ты – кавадла!
Правільна, ваянрук. Вельмі сярдзіты, падла!

Хутка пашыхтаваў вас у дзьве шарэнгі.
З гэтага пачаліся твае мітрэнгі.

“Сьмірна! Разь-лічысь на першы-другі!
Як маршыруеш, прыдурак? З якой нагі?

Што за прычоска? Да заўтра пастрыгчы патлы!
Паадчувалі свабоду, – і шэптам, – падлы”.

Надзяваць супрацьгазы, яны ж “адгазьнікі” –
гэта вам не падкрэсьліваць дзейнікі і выказьнікі.

– Хто лепшы сябра салдата?
– АК-47, таварыш палкоўнік!
І АКМ, яго вучань і пасьядоўнік!

Так, “калашнікаў” – гэта зусім не купец.
Не зьбярэш усьляпую – табе капец!

Твой умоўны праціўнік – Пятрова Каця.
Што з ёй рабіць – глядзі на гэтым плакаце.

“Я сказаў, не сутуліцца! І прыбяры живот!
Помніце, вы тут – ня клас, вы тут – узвод!..”

Так, за ўсю маю школу, мне першы раз
спадабалася падазронае слова “клас”.

НЕ ТРАМВАЙ

калісьці пра ўсё, што рухаецца, казаў: “не трамвай – аб’едзе!”
бо ўсё, што тады аб’язджала, рухалася цішэй
цяпер ён так не грукача: ці мне тр-3 мядзьведзі
наступілі на вушы, ці ён – у аб’езд вушэй

там вокнаў не выціскалі сьледам за выдраным шнурам
а толькі з дазволу кіроўцы, прычым яго малатком
ніколі ня бачыў, хоць шмат сачыў за кіроўцам панурым
а вось разбітыя шыбы ў жыцці назіраў часьцяком

на задняй пляцоўцы ў трамваі была чароўная скрыня
зраніцы па дарозе на трэніроўку ў манеж
сядзеш – і вешай на вушы лене або марыне
а ня ўразіш лапшою, то хоць сам не засьнеш

у маёй спадарожніцы вусны ў салодкай атруце
сябра казаў: “яна ж страшная! дурань, ты што – асьлеп?”
потым яна сап’ецца: на чацьвёртым маршруце
папрацуеш кіроўцам – ведаеш, што за хлеб

па ліманад у краму – як гульня прызавая
у безьбілетных кішэнях зьвінела лішняя медзь
а што было ў скрыні на задняй пляцоўцы таго трамвая
яе спытаць не даўмеўся, самому ж не зразумець

ВЕРШЫК ПРА САНКІ

калі мама з татам табе куплялі першыя санкі
ты ведаў, што будзеш катаць усіх дзяўчат у двары
потым, калі жыватом аб ваду навярнуўся з тарзанкі
ты ведаў, што ёй цікава – патонеш ці не ў віры

калі ў школьным ціры наўмысна паліў па мішэні
ад якой не пасьпеў яшчэ адысьці ваянрук
ты ведаў, што будзе адразу пасья, а потым твае кішэні
стануць сховам ад ветру для самых прыгожых рук

калі крэмзаў парту сыцягнутым дома сыцізорыкам
і з непераможным кампом змагаўся ў шахматы й го
калі на мяжы скандалу спрачаўся ў класе з гісторыкам
адзін гісторык у класе ня ведаў, дзеля каго

і хай аднаклясьнік з парыжу сёньня глядзіць з дакорам на
“баралускага” лузэра, што робіць ня тое з жыццём
а ты глядзіш, як дачка глядзіць на хлапцоў – і ня сорамна
перад ейнаю мамай – ты быў нармальным дзіцём

ЗА ЗДАРОЎЕ!

Дарослыя п'юць
за здароўе з кілішку,
а потым хістаюцца,
як арэлі.
А мы з Аленкай
каторую лыжку
ямо за ўсіх нашых,
каб не хварэлі.

Сёння за стол
сядаем бяз крыку:
не хулігань,
ты ж ужо дарослая!
Гэтая лыжка
за цёцю Марыйку,
хай выздараўлівае
твая хросная!

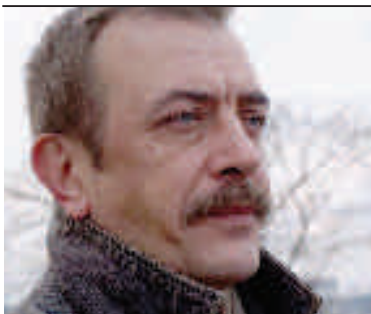
Хатнія ў зборы,
нібы на сьвяты.
Смачна рубаць
макарону з яешняй.
За дзядзю Уладзю –
помніш, да таты
прыходзіў такі
барадаты, сьмешны?

Каб не хварэць
ніколі Алене!
Каб не хварэў
ніколі зусім
Бэмбі,
і мама з татам-аленем,
і кот Леапольд,
і каток Максім!

Булкі даволі
і соку даволі.
Татка таксама
злопаў пяльмені.
Апошняя лыжка –
за доктара Волю,
і хай ёй працы
здараецца меней!

Чэрвень 2008 – люты 2009, Менск-Вісбі.

Сяргей Дубавец

...звычайна чалавек, які йдзе на баль
і сутыкаецца з нечым страшным
ці непрыемным, пасья за колькі хвілінаў
мабілізуе сваю існасьць
на станоўчае самапачуваньне...

Баль

Практыкаваньне

Што падумалі пра ўцёкі Зоі Кайлюс і Зелба, мы, напэўна, не даведаемся ніколі, бо яны, як і ўсе вечныя людзі, — мёртвыя. Сама ж Зоя пра гэта нічога ня думала, бо ляцела як на крылах ад гэтай сваёй прыгоды і ад думак пра яе, быццам ад страшнага сну.

Скончыўся бярэзнік, за ім трэба было перайсьці пашу і за лясістым узгоркам перасекчы поле. Усё сапраўды так і было, як яна сабе ўяўляла, толькі чамусьці спалохана ўскрыкнуў драч. Звычайная неспадзяванка Зоі, калі падыходзіла да знаёмага з дзяцінства лецішча, ужо гатовая была пабачыць там усё, што заўгодна.

Дзяўчынка-падлетак стаяла пасярод двара, і ў яе вострым позірку Зоі, толькі дакрануўшыся да вёс-ніцаў, прачытала цьвёрдае — “Не заходзь!”

У гэтым жыцці мы кепска ведаем сябе наперад. Зусім іншая справа — ведаць сябе назад. Таму Зоі

З новай кнігі
“Практыкаваньні”.
Пачатак
у №1-2 (38-39).

адразу й пазнала, і адчула, што дзяўчынка-падлетак – гэта яна сама, толькі колішняя.

Дзесьці ў далёкай памяці яна адшукала гэты эпізод – можа быць, адзіны такі брыдкі з усіх яе згадак пра лецішча.

Яна сапраўды стаяла пасярод двара, была раньняя вясна, думалася пра сокi, што бруяцца-сьпяваюць у дрэвах – яна нават чула гэты гук. І тут да яе дайшло, што такi самы сьпеў яна чуе і ў сабе – быццам дробныя бурбалкі паветра падымаюцца ад стоп да галавы. Гэта было невыказна радаснае пачуцьцё! Асабліва моцна ўражвала яе тое, што яна – як дрэвы, быццам адна з іх.

І раптам за плотам зьявілася гэтая – бамжыха ў заношаным бушлаце і з папрашальніцкім поглядам.

– Не заходзь! – крыкнула Зоя, але тая яшчэ хвіліну вагалася каля вёснiцаў, нібы падбірала свае папрашайніцкія словы.

Зоя насамрэч вагалася. “Спытайся ў яе: ты – Зоя?” – нашэптвалі на вуха гераіні ўсходняе класікі. “Скажы ёй: ты – гэта я!” – настойвалі заходніцы. “Прайдзі міма”, – падказвала ўласная існасьць.

Позірк дзяўчынкі рабіўся ўсё больш калючым, а з позірку жанчыны знікла просьба. Засталася адно туга. І зусім не ад прыкрага выпадку, а ад здагадкі, што й далей цябе будучь чакаць неспадзяванкі, быццам ты выпала з часу і цяпер спрабуеш вярнуцца, але ніяк не трапляеш у свой.

Зайшоўшы за шашу, Зоя скінула бушлат і нагавіцы ды засталася ў сваёй колішняй сукенцы, надала сабе свой уласны выгляд. Але ісьці да дзяўчынкі зноў яна не схацела. Ты-старэйшы звычайна знаходзіць словы, калі да яго завітвае ты-малы, але не наадварот.

* * *

Трэба сказаць і пра характар Зоі, якая з гэтай сітуацыі вынесла ня толькі засмучэньне, але й інтрыгу, і была гатовая разглядаць усё, што з ёй адбываецца, як жарты лёсу.

Вы ўжо здагадаліся, што, прыехаўшы ў горад, Зоя не пайшла адразу ў сваю кватэру, а спынілася ў агромністым двары і прысела на лаўку насупраць свайго пад'езду.

“Дзіўна, – думала яна, – мяне заўсёды так натхняў гэты горад, але ніколі я не магла з ім паразумецца. Людзі, якія атачалі мяне, былі марсіянамі – мілымі й недасяжнымі. І я, пры ўсім сваім жаданьні, не магла ўявіць сябе адной з іх. І не магу. Дзе-небудзь у Варшаве ці Маскве ты проста зьліваешся з натоўпам. Няма праблемы. А тут, дзе ты вырасла і перажыла ўсе свае ўзрушэньні...”

– Можа быць, гэта любоў? Найбольш ведаеш і найменш атаясамліваеш сябе з тым, што любіш?

Чалавек, які прамовіў гэтыя словы, аказваецца, сядзеў на другім канцы лаўкі.

– Я сказала гэта ўголас? – асьцярожна спыталася Зоя.

– Магчыма... – завагаўся незнаёмец. – Вы казалі гэта нібы з-за сьцяны. У мяне за сьцяной так гавораць суседзі. Адну з іх, суседку я некалькі разоў сустракаў на вуліцы. Яна падобная да вас. Толькі гадоў ёй, відаць, болей.

– Так я й думала, – зьявля на нішто рамантыку выпадковага знаёмства Зоі. – Яна жыве ў гэтым пад'ездзе на чацьвёртым паверсе...

– У яе ёсць муж маёр і двое дзяцей – Кай і Герда.
– І вы да яе... неабыякавы?
– Угу.
– Тады, выходзіць, і да мяне? Ба я – гэта яна, толькі шмат гадоў раней.
– Вы ўсё ж такі паміж стылістыкай усходніх і заходніх герцаў абралі заходніх... Брава! – усклікнуў незнаёмец.
– А вы й гэта ведаеце. Мабыць, філолаг.
– Пісьменьнік. Дон Катаяма. А вы Зоя, праўда?
– Зоя-Зоя... І што, у яе насамрэч муж маёр і двое дзяцей?
– Ес, мэм, – какетаваў Дон Катаяма. – Калі з нейкіх прычын вы ня хочаце завітаць да іх зараз, хадземце да мяне. Яны за сыцяной, і я запісваю іхнія гісторыі.

Зоя замарудзіла з адказам – трэба было ацаніць сімпатычнасць гэтага чалавека. Але ён быў бездакорны. Дон Катаяма нагадаў ёй знамага мастака Артура Клінава ў часы яе чалавечага жыцця. Хто ж ня пойдзе на покліч такога чалавека!

* * *

За сыцяной, аднак, панавала ціша. І Дон Катаяма павёў Зою ў кавярню, каб пазнаёміць яе са сваімі прыяцелямі.

– А ў доктара Зайца не мядзведжая галава? – спыталася Зоя.
– Ды не, – здзівіўся Дон Катаяма. – Якраз ён абяцаў сёння зрабіць нам сюрпрыз.

– Менавіта сюрпрыз! – сказаў доктар Заяц пасля таго, як ён і прафесар Солад пазнаёміліся з Зойай, і ўсе разам прыселі да століка з кавай. – Наш калега Эдвард Пастарнак запрашае нас усіх на бал у гонар нашага гораду.

– Але ж аднаго пенсіянер Эдвард жыве на хутары! – усклікнуў Дон Катаяма.

– Але з якой нагоды Вы, шаноўны доктар, назвалі старога селяніна інваліда нашым калегам? – усклікнуў прафесар Солад.

– Але такі бал зусім не ў традыцыях насельнікаў нашага гораду! – усклікнула Зоя.

– Я й сам гэтага не разумею, – прызнаўся доктар Заяц. – Учора, ідучы па вуліцы, я вырашыў зазірнуць пад Ваш, шаноўны прафесар, камень. І знайшоў там вось гэтую цыдулку. – Доктар Заяц дастаў з кішэні паперу, складзеную ў чатыры столкі. – Дазвольце я вам прачытаю. “Дарагія калегі доктар Заяц, прафесар Солад, Дон Катаяма і Зоя! Запрашаю вас да сябе на бал у гонар нашага гораду. Эдвард Пастарнак”.

– Цяпер усё зразумела, – сказала Зоя, – бал будзе на хутары й таму не парушыць гарадской традыцыі.

– Цяпер усё зразумела, – сказаў прафесар Солад, – калі Эдвард лічыць нас калегамі, я нічога ня маю супраць.

– Цяпер усё зразумела, – сказаў Дон Катаяма. – Думаю, нішто не перашкодзіць нам прыняць запрашэнне Эдварда і адправіцца да яго на бал.

І сапраўды, што магло ім перашкодзіць? Час? Але ж іхні час і быў заняты пераважна падобнымі авантурамі, падарожжамі й экспеды-

ментамі. Асоба Пастарнака? Дык яны заўсёды з радасцю завітвалі да аднаногага Эдварда на ягоны хутар пад вялізным дубам адразу за гарадской рысай. Адлегласць? Дык, добрыя знаўцы гораду, яны амаль не карысталіся транспартам і знаходзілі кароткі шлях. Яны ведалі, што дварамі дойдуць да хутара за гадзіну, ня больш. Таму, не марудзячы, усе чацьвёра адправіліся на баль.

* * *

На трамвайных рэйках блішчэла сонца позняй вясны, галубкі ў дэкоры дамоў ляцелі на ўсход, крутыя пад'ёмы й спускі ландшафту хаваліся пад строгай геаметрыяй вуліц і двароў, памяць, якая спрабавала зачапіцца за месца колішняга ўзрушэння, сасьлізгвала з будынка, са скверу, з узьбярэжжа, бо на будынку даўно не было той шыльды, у скверы – той лаўкі, а на ўзбярэжжы – таго травяністага ўзгорку, з якімі нітаваўся прадонны вобраз вечнага жыцця.

Гэты стары паводле свайго ўзросту горад цалкам мяняў сваё аблічча, свой стыль і свой дух на працягу аднаго пакалення.

– Ах, халера! – ускрыкнуў прафесар Солад. – Зьнеслі! Тут была прыгожая пажарная бакшта мінулага стагоддзя! Як можна зносіць тое, чаго не будаваў! Ды што ж ім усё не сядзіцца, герастратам гэтым!

“А можа, вечны горад, як і вечны чалавек, – мёртвы? – думала пра сваё Зоя. – І таму наш горад з усіх сілаў змагаецца са сваёй вечнасцю, каб заставацца жывым? І тут хаваецца прычына нашай любові й нашага непаразумення? Марсіяне, якія засяляюць горад, якія яго разбураюць і будуць, робяць нам найвялікшы падарунак – горад вечна новы, жывы, і таму натхняе жыць нас саміх? Мы сварымся на іх, а яны толькі загадкава пасьміхаюцца ў адказ. Маўляў, вы ставіце нам у прыклад Рым або Кракаў, а ці хацелі б вы там жыць? Пажыць – так, а жыць... Жыць вы вяртаецеся сюды. Вось у чым рэч. Хто ня хоча зазірнуць за рысу жыцця – каб толькі бяз шкоды і з гарантыяй вяртання? Вось і думайце, чаму, калі б можна было памераць любоў гараджан да свайго места, ваша аказалася б найбольшай у сьвеце...”

– Гм, – азваўся раптам Дон Катаяма, – цікавая версія.

– А што, не герастраты? – працягваў прафесар Солад.

– Я зноў падумала ўголас? – спыталася Зоя.

– Магчыма, – сказаў Дон Катаяма. – Гучала нібы з-за сыяны, – ён зрабіў паўзу й пасля сказаў. – Падумаўшы, ня можа пажарная бакшта стаяць вечна. А колькі яна прастаіць? Сто гадоў? Пяцьсот? Тысячу? І рана ці позна яе ўсё адно зьнясуць. І нехта абавязкова будзе абурацца, што зносяць ня тыя, хто будаваў. Але тыя й ня могуць, пакуль не пачнуць жыць сто гадоў, пяцьсот, вечна...

– Жыць вечна – тое самае, што памерці, – сказала Зоя.

– Чым больш жывеш, тым больш у гэтым сумняешся, – сказаў прафесар Солад.

– А чаму б і не? – шматзначна заўважыў доктар Заяц.

* * *

Яны перайшлі праз чыгунку, за якой пачынаўся прыватны сектар.

– Яшчэ нядаўна наш горад атачалі гэтыя мілыя, утульныя воку

раёны, што патаналі ў квецені садоў, – працягваў сваё абурэнне прафесар Солад. – А цяпер паглядзіце, што робіцца. На месцы дамкоў – катлаваны, хаос жалеза з бетоном і гліняная грязь...

– Новабудоўлі, – сказаў без інтанацыі доктар Заяц.

– У мілых раёнах сярод садоў заўсёды стаялі чароды цяжкіх вайсковых машынаў, запоўненых людзьмі ў касках, – іранічна заўважыў Дон Катаяма і ўжо па-філасофску дадаў. – Вечная знаніца вечнага гораду. Фалангі, кагорты, вайна...

– Гэта ўжо, мабыць, лёс такі, – сказала Зоя. – Горад вядзе сваю гісторыю ад спалення самога сябе ў яраснай сечы.

– Як запражэш, так і паедзеш, – уставіў доктар Заяц.

Пасля гэтага ўсе сьціхлі.

Вуліца, якой ім выпадала ісьці, была шчыльна застаўленая цяжкімі вайсковымі машынамі, з якіх пазіралі на іх жаўнеры ў касках.

Прафесар Солад, доктар Заяц, Дон Катаяма і Зоя ішлі праз шыт гэтых маўклівых позіркаў, адчуваючы, быццам ідуць не на бал, а на страшны суд – столькі нязбыўнае пустаты было ў вайсковых вачах. Сказаць што-небудзь яны ўжо й не маглі – ад боязі, нібы апынуліся ў атачэнні зграі здзічэлых сабак, дзе ніколі ня ведаеш, які міжволі ўключыш рэфлекс.

Асабліва непрыемна было тое, што канец гэтай вуліцы й быў канцом гораду, адкуль рукой падаць да мэты іхняга падарожжа – да хутара Эдварда Пастарнака. А машыны ўсё не сканчаліся.

Звычайна чалавек, які йдзе на бал і сутыкаецца з нечым страшным ці непрыемным, пасля за колькі хвілінаў мабілізуе сваю існасць на станоўчае самапачуванне. У сталых людзей нават пэўны расклад будоўваецца ў галаве. Ішоў на бал і раптам пабачыў труп – кагосьці збіла машына, і вакол мітусіцца дарожны патруль. У цябе ёсць яшчэ трыста метраў да мэты, каб унутрана пераналадзіцца.

У нашых падарожнікаў трохста метраў не было.

Машыны стаялі да самага хутару.

* * *

“Што далей, што далей будзе з нашымі героямі? – Зоі раптам згадаўся цыркавы канферансье з яе колішняга сну. Толькі гэтым разам ён крычаў у залу іншыя словы:

– Яны прыйшлі на бал! Вы думаеце, што зараз штукаар выцягне з цыліндра за вушкі іх усіх па адным, і яны стануць удзельнікамі нашага дзейства?

– Га-га-га... – крычаў у адказ цыркавы натоўп шырока разяўленымі ратамі.

– Але вы памыляецеся! – спакойна сказаў канферансье, і аркестр чамусьці грывнуў “туш”. – Нашы героі ідуць да Эдварда Вальсінгама Пастарнака! Яны ўжо зусім блізка! Яны ўжо адчыняюць дзьверы! Яны ўжо заходзяць у сьвятліцу!

– Га-га-га-га-га... – у шалёным прадчуванні зароў з новай сілай цыркавы натоўп”.

За сталом у сьвятліцы сядзелі прафесар Солад, доктар Заяц, Дон Катаяма і Зоя. На чале застолья мясьціўся Эдвард Пастарнак.

- Як? Мы? Ужо? Прыйшлі? – здзівіўся Дон Катаяма.
- Знаёмая гісторыя, – сказала Зоя.
- Чучундра, – з веданьнем справы канстатаваў прафесар Солад.
- Калі мы ўжо прыйшлі, дык навошта нам рабіць гэта другі раз?
- спытаўся доктар Заяц.

Эдвард Пастарнак выйшаў насустрач гасцям, кульгаючы на сваім пратэзе, і па-гаспадарску прамовіў:

- Шчыра вітаю дарагіх калегаў на нашым балі. Насамрэч усе гэтыя людзі – ня вы, яны толькі надзелі вашыя маскі, каб прывітаць вас.
- Вітаем! Вітаем! – у адзін голас закрычалі тыя, што за сталом.
- Ах! – уздыхнулі ў адзін уздых госьці.
- Але навошта вакол так шмат войска? – спытаўся Дон Катаяма.
- А што такога? – здзівіўся Эдвард. – Яны дапамогуць вам ажыццявіць ваш выбар.

- Які наш выбар? – разам спыталіся госьці.
- Гэта мы зараз і даведаемся, – адказаў Эдвард. – На нашым балі-карнавалі кожны надзявае маску таго, чьё імя напісанае на сакрэтнай цыдулцы.

Гападар кульгавым крокам рушыў да стала і ўзяў з яго чорны капялюш-цыліндар.

- Тут ляжаць лёсы, і кожны з вас выцягне свой.

Госьці прыціхлі, пасля пачалі пасоўвацца назад, да дзвярэй. Але дзверы былі зачыненыя.

- Чаго вы раптам спалохаліся? – найграны здзіўлена спытаўся Эдвард. Вочы яго глядзелі ў розныя бакі. – Лёс, гэта ж ня страшна. Гэта ж тое, што мусіць быць.

- Я не хачу, каб мой лёс вяршыўся з дапамогай войска, – рашуча сказаў Дон Катаяма.

- Я не хачу ўдзельнічаць у такім сумным балі, – рашуча сказала Зоя.

- Я не хачу цягнуць ніякіх цыдулак, – рашуча сказаў прафесар Солад.

- І я таксама, – нацьвердзіў доктар Заяц.

* * *

Эдвард Пастарнак стаяў пасярод сьвятліцы з цыліндрам у руках і разгублена пазіраў то на гасцей, то на тых, што за сталом.

- Мы выцягнем цыдулкі замест вас, – разам прамовілі тыя, што за сталом.

- Правільна! – ўзрадаваўся Эдвард. – Яны ж гэта й ёсць вы на нашым балі-карнавалі. Дык урачыстасьць пачынаецца!

Аднекуль загучала сімфанічная музыка з далёкай трывожнай нотай, і шыбы афарбаваліся ў колер мякка-ружовага сонца. Толькі зараз госьці заўважылі, што шыбы літаральна залепленыя тварамі ў касках. Але ў вачах жаўнераў не было цікаўнасьці, адно – бяздумная пустата.

Тым часам прафесар Солад, які сядзеў за сталом, першы выцягнуў з цыліндру цыдулку і перадаў яе Эдварду. Той урачыста абвясціў:

- Прафесар Солад! На нашым балі з гэтага моманту вы – жаўнер-шараговец, ахоўнік вайсковага стрэльбішча Кайлюс!

– Я ніколі ня меў ніякага дачынення да войска, – прамармытаў прафесар Солад. Але Эдвард не звярнуў увагі на ягоныя словы і чытаў чарговую цыдулку, якую выцягнуў з цыліндру маска доктара Заяц:

– Доктар Заяц! Вы цяпер – доктар Блюм! І ў вас павінна быць драўляная мядзведжая галава, пакрытая чорным лакам!

– Асаблівы дзякуй за лак, – прамармытаў доктар Заяц.

– Дон Катаяма! – чытаў Эдвард. – Вы таксама ахоўнік стрэльбішча і жаўнер, напарнік Кайлюса, і завуць вас Зелба!

– Зелба-белба, – перадражніў Дон Катаяма.

– Зоя! – абвешчаў Эдвард. На хвілю ўсе прыціхлі. – Русалка!

– Стоп-стоп-стоп! – цвёрда сказала Зоя. Я ўжо была. Нядаўна. Русалкай. Патрабую перагляду! Напэўна, у вас, Эдвард, выйшла нейкая накладка.

– Была? – разгублена спытаўся Эдвард у тых, што за сталом.

– Была, – у адзін голас пацьвердзілі яны.

Зоя шматзначна паглядзела на Дона Катаяму.

– І мне здаецца, – сказаў той, – што некалі я ўжо апісваў ахоўніка, якога звалі Зелба, а гэта значыць, паводле законаў пісьменніцтва, мусіў пераўвасобіцца ў таго ахоўніка. Жартам я называў свайго героя Зелба-белба.

– А я зусім нядаўна сьніў сябе з мядзведжаю галавою, – сказаў доктар Заяц. – У тым сьне ўсе звярталіся да мяне – доктар Блюм.

– І ў мяне такое адчуваньне, што ў колішнім жыцці я быў Кайлюсам, – сказаў прафесар Солад.

– Чым дакажаце? – абрушыўся на яго ягоны дваінік за сталом.

– Ну, там былі яшчэ ласі ўсякія, – няўпэўнена прамовіў прафесар Солад.

– Гэта праўда? – спытаўся Эдвард у маскі.

– Праўда, – уздыхнулі за сталом.

– Напэўна, – сказаў разгублены Эдвард, – я пераблытаў цыліндры. Бо калі баль паўтараецца такі самы, якое ж гэта сьвята...

Некалькі хвілін ён стаяў у задумьні, пасля вярнуўся на сваё месца за сталом і вінавата прамовіў:

– Ну што ж, дарагія сябры. Мабыць, і праўда, выйшла накладка. Мне нічога не застаецца, як папрасіць прабачэння ў вас усіх...

– Што вы! – радасна прамовілі госьці. – Мы ні пра што не шкадуем!

Сьціхла музыка, згасла сонца ў шыбах, і жаўнерскія твары таксама зьніклі, шчоўкнуў замок у дзвярах.

– Іншым разам, дарагія калегі, я запрашу вас на новы баль, яшчэ больш грандыёзны, чым той, які меўся быць сёння. Толькі ні ў якім разе не адмаўляйцеся!

– Дзякуй, дзякуй, мы абавязкова прыйдзем! – ускрыкнуў доктар Заяц. Госьці пакінулі Эдвардаў хутар і выправіліся ў зваротны шлях.

* * *

У горадзе наставала шарая гадзіна. З прыватнага сектару знікла вайсковая тэхніка. І будаўнічых катлаванаў не было відаць.

– Чаму вы паабяцалі прыйсці на экзекуцыю, якую ён называе балем? – спытаўся прафесар Солад у доктара Заяц.

– Для літаратуры гэта хутчэй тыпова, калі баль ператвараецца ў экзекуцыю, – уставіў Дон Катаяма.

– Бо гэта будзе іншы раз і, магчыма, у іншым жыцці, – адказаў доктар Заяц. – Чалавеку ўласціва забываць гісторыю з кепскім канцом, і тады ён зноў пападаецца на прынаду. А таму ўсё заўсёды й паўтараецца.

На месцы знесенай старой пажарнай бакшты падарожнікі пабачылі тую самую бакшту.

– Што гэта значыць? – абурыўся прафесар Солад.

– Вашаму абурэнню не дагодзіш, прафесар, – заўважыў Дон Катаяма.

– Падман зроку, – сказаў доктар Заяц.

– Магчыма, гэта значыць, што я ўрэшце вярнулася ў свой час, – прамовіла Зоя.

– Тады ў нас ёсць шанец пазнаёміцца да таго, як вы станеце жонкай маёра і народзіце дваіх дзяцей, – пачаў флірт Дон Катаяма, але раптам задумаўся. – Чакайце, але што ж гэта? І мы таксама вяртаемся ў ваш час?

– Хочаце сказаць, што ў маім часе вы не жывяце ў мяне за сцяною, і таму вам прыйдзецца вяртацца на ранейшы адрас? – пытаннем на пытанне адказала Зоя.

– Насамрэч, структура прыватнага часу не настолькі вывучана, каб мы маглі нешта казаць напэўна, – разважаў прафесар Солад. – У кожнага часу можа быць сваё месца на зямлі і свой тэмп. Ці розныя часы могуць спалучацца, ці не – загадка.

Ідучы да цэнтру, яны то тут, то там заўважалі нейкія нязначныя перамены ў абліччы гораду. Быццам горад зрабіў паўкроку назад. І самае дзіўнае, што іх гэта радавала, натхняла, забаўляла, але ні разу не засмуціла. Іх агульны настрой быў бясхмарны й лагодны, нібы ў юнацтве.

Калі неба над горадам стала зусім цёмным, доктар Заяц раптам спыніўся і спытаў:

– Гэта ваш камень, шаноўны прафесар?

Прафесар Солад дзеля жарту падняў кавалак бардзюра.

– Мой!

Пад каменем бялела папера, складзеная ў чатыры столкі. Прафесар прачытаў цыдулку й задумаўся. Астатнія нецярыпліва накінуліся на яго: што, што там напісана, ад каго цыдулка?

– Гэта Эдвард, – прамовіў прафесар Солад. – Ён дзякуе нам усім за ўдзел у балі. Піша, што на большае ён ня мог і разьлічваць... – прафесар на імгненне зрабіў паўзу. – Гэта значыць, што баль – адбыўся?

– Як адбыўся? – усклікнуў Дон Катаяма.

– Чаму адбыўся? – усклікнуў доктар Заяц.

Толькі Зоя не прамовіла ні слова. Ёй здалося, што зноў недзе спалохана крыкнуў драч.

27-28 сакавіка 2009 году,
Лысая Гара.

.....

Юрка Голуб

...Як жа вынайсьці раду
Сьвет паставіць старчма,
Абвяшчаюць ня ўрады –
Абвяшчае карчма!..

Карчма

Паэма-рэтра

ЗБОРЫ

Канавязь абівае
Ледзяшы з капыта.
За армяк – небывала! –
Аддаю капітал.

Нехлямяжы ў апаратцы,
Ды, даруйце, ня лох,
Каб з забытым пабрацца,
Лезу ў лёхі эпох.

Паўз муры Радзівілаў,
Каля сьвечак Раства,
Дзе радзіма радзіла
І брыда зарасла.

Праз сапежын Дзярэчын,
Дзе і вокліч – рэлікт,
Дзе нябыту пярэчаць
Манускрыпты ральлі.

На паўночных азёрах,
Ля паўднёвых балот
Продак зьнік, як сыцізорык,
Сьледу – як не было.

Сьлед са скрухі, як смальты,
Забыццю не аддам,
Як прымружаны Мальдзіс,
Найвідущчы Адам.

Не апошні заморак,
Затуляю ў давер.
Бач, жаўрук не для корму
Зьнізу падае ўверх.

* * *

– Колькі вёст да неба?
– Ня болей, як тры, бо карчмы не відаць...
З мужыцкай гутаркі.

Распаўсюдзіў насьмешку
На мурле самадур:
“Выкінь клічнік на сьметнік,
Дзе струхлела ля мур!”

Як даўней для Багрыма
І ранейшых музык,
Над табою ня грывнуў
З паднябеснае зык.

“Ой, кажане, кажане!
Чаму ж ня сеў ты на мяне?
Каб я большы не падрас
Ды ад бацькавых калёс ...”

У драпежнае зграі
За ахвяру – ягня.
Гэй, музыкі, заграйма,
Каб карчомку дагнаць!

Дастаецца з-пад споду
Не заначка – кісет.

І махорачны подых
Тне душу да касцей.

Дзе анёлак ня шастаў
І крумкач не дапяў,
Абсыпаешся шчасцем
Ад макушкі да пят.

Ды са смакам і толкам
Ладзіць з дымам хаўрус
У карчомцы з катомкай
Самы той – “белы вус”.

* * *

*На хрэсьбінах – усе кумы,
На вясельлі – ўсе сваты,
А ў карчме – усе браты!*
Прымаўка.

Ля распаленай кафлі
Стаў мацюк на дыбы.
Стол карчомны пад кайфам
Трушчыць куфлям ілбы.

У карчме вызначаюць:
Хто – капшук,
Хто – так-сяк...
Першы – значыць – начальнік,
А апошні – басяк.

У карчме не за розум,
А прымаюць – за злот.
Выцягаюць (хто ў роздым),
Як анучу,
на плот.

У карчме вырашаюць,
Хто зычнейшы за збан:
І гайдаюцца шалі
Ад гарластых забаў!

У карчме прымяраюць
І на вока, і густ:
Ці праспаўся маральна,
Ці гагакаў, як гусь?

– Налівай!
– Залатоўку!
І за коптур трымай!
Не слабак на галоўку –
Пахваліся трыма.

У карчмы пазычайлы
Абіваюць парог:
Кожны здольны з адчаю
Бутлю вокам пароць.

Скула сэрца не садніць.
Лейцы ў хмельных руках.
Заваліся на сані
І давай драпака.

Як жа вынайсьці раду
Сьвет паставіць старчма,
Абвяшчаюць ня ўрады –
Абвяшчае карчма!

Не ў падпечку гісторый,
Не пад шатамі вех,
Ці ня ў корчмах прасторны
Сам сабе чалавек?!

У ВАНДРОЎЦЫ

Бач, дарога традыцый
Не жадна для спакус.
У ясьлях нарадзіўся
Боскі хлопчык Ісус.

Што датычыць ... Дык аўтар
Не зьявіўся “з калёс”.
Ахрысьцілі ў ...тэатры:
Так дасьледчык данёс.

Сэнс згаданага гіпотэз:
Граў тэатр. А царква
Стала ў Зэльве ж употай
На ягоны развал.

І адсюль вынікае;
З часу ўласных хрысьцін

Аўтар ведае камень
Кожны з гэтых мясцін.

Ды давайце ня будзем
Адхіляцца ад тэм,
Не падлеглых аблудзе,
Як сучасны гарэм.

І спытаемся ў старца,
Што ня ўшчэнт скарчанеў:

– Ну, дык хто пастараўся
Нарадзіцца ў карчме?

Звыклы дзіву давацца:
– Метрык гэткіх няма...
Нараджалі на пляцы...
Нараджала турма!..

Лёс каму як паверне...
Ноч карчме не займаць.
А пры ёй, дайце веры,
Не ку-гак-нуў зямляк.

Сьпіс касьцельны і дзячы
Тых у ласку загроб,
Хто схіляліся ўдзячна,
Падстаўляючы горб.

А карчомскіх, уласна,
Толькі й клікаць бядзе:
Бы пярун па іх ляснуў –
Ні на вока – нідзе!

* * *

Сьвет круціла ў дзьве столкі,
Як настольнік, карчма
І скруціла настолькі:
Марна ў пустку крычаць.

Пад аншлаг скамароха
І пяшчоту цыгар
Стол пад закусью рохкаў,
Вус засмольваў цыган.

Як півоня – карчмарка
Ад увагі старон:
Спагадае ім чарка,
Не зважае Арон!

Прэч сумневы да д'ябла!
Побач вера на цуд!
І ад яблыні яблык
Не адкоціцца ў кут.

Як дзяцюк пасьяля пытлю,
У пабелцы з нябёс
Час пітны і іспытны
Корчмы ў памяць занёс.

ЗЭЛЬВЕНСКІ КІРМАШ

XVIII ст.

*Толькі і балю, што ў карчме.
Прымаўка.*

Храп на торжышчы коней.
Жарыць жарсыць.
Жарабцы.
Старгаваў – і акольна
У галопе купцы.

Кошты коням салёна
Безпадстаўна скідаць.
Толькі жніўню саломы
На вазы не шкада.

У блішчастай вуздэчкі
У заклёпках метал.
Жарабцу недарэчна
Морду шлях заматаў.

Гандляру – гандлярова.
А загоншчык-цыган
Зазірае ўсё роўна
Да карчмаркі ў саган.

З па-за сьвету і ў Зэльву
Покуль пёрся праз стэп,
Тут ня пусткаю зеўраў
Брагай змораны склеп.

У дрымоце кубельцы:
Будзе з чым пагуляць.
На асклепкі ня б'ецца
Нападоймішча гляк.

Тут і корку, і дубу
Не ў пярынку – паход.
Ячмяню – дык на згубу,
Пітаку – для выгод.

Дзеля прагі цыганскай
На замах бізуна
Стала пані на ганку,
Як за страту цана.

Штосьці жміндзіцца пані
Чужаземцу ня ў масьць!
Як манашка з плябані,
Што і глянуць ня дасьць.

І зайздросную глотку
Сьціснуў смагі сілок,
Ды ня згоніш ахвотку,
Як калісь -- на хапок!

Мае, бачыш, за гонар
Так паставу трымаць:
Салавей па-за Горнай
Задыхнуўся -- і спаць.

Ды ў натуры шалёнай
Не тутэйшы завод,
І з гляка ашаломна
П'е гуляка на звод.

“На бітым гасьцінцы каршомка стаяла.
А ў той каршомцы ды два чужаземцы.
Адзін чужаземец гарэлку купляе,
Другі чужаземец дзеўку намаўляе.
Дурна дзеўка была – паслухала.
Села на каляску і паехала.
Вязьлі, вязьлі дзеўку цёмнымі лясамі.
Прывязалі дзеўку да сасны касамі.
Выкрасалі агню з белага краменю.
Запалілі сасну зьверху да карэньняў.
Як сасна гарэла – дзеўка гаварыла.

Як сасна згасла, та дзяўчына сыціхла.
Хто ў лесе начуе, няхай пачувае,
Па заходзе слонца ў каршму не пушчае.
Бо тая каршомка вельмі згубіцелька,
Та згубіла дзеўку за мёд, за гарэлку.”

КАПЦЁЎКА

XIX СТ.

10 студзеня 1863 году на Ваўкавыскім тракце ў паселішчы Капцёўка Гродзенскага павету сялянскі хлопчык Адам Вашкевіч і адстаўны салдат Міхась Садоўскі знайшлі два пакеты. Ня ўмеючы чытаць, Садоўскі звярнуўся да дзячка мясцовай царквы, які “прачытайшы, сказаў, што гэта паперы бунтоўныя, адна з іх “Мужыцкая праўда”, а другая – “Тутарка”, у якіх напісана, каб ня слухаць нікога з начальства і быць з сякерамі, нажамі і іншай зброяй.”

Паводле Г. Кісялёва “З думай праБеларусь”.

Раздрапежаны раптам,
Вецер лапай грабе
Ваўкавыскага тракту
Брукаваны хрыбет.

У карчомцы Капцёўкі
Рукі грубцы прыткнуць,
Нібы дацца наўцёкі
У змалечаны кут.

Мастаўляны. Абрысы.
Якушоўка прыгод.
Сам ля грубкі абрынься
У салодкі прыгон.

Ды прыцьмелым акенцам
Край заплечны міргаў,
Як пасья Вітажэнцу
Ў святаянскіх мурах.

За карчмою парожняй
З хлапчуком адстаўнік
І надыбалі з прошвай
Знайды пук патайны.

“Мы – галовы асловы:
Я – дзічок, ты – смарчок.”

А вердыкт адмысловы
Даў паперам дзячок.

“Наша жытка – сабача”, –
Служка ў тэксты пранік, –
И отсюдова значит:
Их писал бунтовщик.”

...А ў палацы ня зімна.
Здольны зверху караць,
Губернатар Назімаў
Церабіў акуляр.

Дзе паўстанцкае вусьце?
Вострыць гнеў асьцюкі...
Вузка гадзяцца вусны:
“Дзе-цю-кі? Дзецюкі!”

...У дзьве тысячы трэцім
Гадавіна якраз,
Як пад іскраю трэснуў
Заняволены край.

А карчомкі, як сьведкі,
Аніякіх прыкмет.
Толькі ходзе ў адведкі
Да яе Пракавет.

ЛАША

XX СТ.

*Дзе духоўнік царкву ставіць –
там пан корчмы ладзіць.*
Прымаўка.

Дзе Лашанская воласьць
Грэбла попел і пыл,
Меўся голас і волас
На звычайны капыл.

Не ў пярэстых задворках,
А царквы насупроць
Люд тутэйшы на морак
Забываўся шматкроць.

І ня дзіва – дзе храмік
Вывеў боскі сьвятар,

Люд і зрэбны, і крамны
Звыкла клікаў карчмар.

І ня лёгкаю хмаркай
(З-за асадзістых лет)
Напływала карчмарка
На мужчынскі імпэт.

І мілосна, як цыцку,
Мацаў кварту дзяцюк,
Хіба толькі ня ціўкаў,
А капейка цю-цю!

І каму давялося
Зьведаць любчык да дна,
Меў навукі па досыць,
Скуль і бездань відна.

Заграбастала жытка
За кішэнь і каршэнь.
Стала чарачка плиткай
І дзіравай кішэнь.

“Кажуць людзі, што мой муж п’е,
А зноў муж з карчмы ідзе.
Прапіў каня вараного
І ідзе дахаты па другога.
Ой і прапіў каня шынкарацы,
Ідзе дамоў дай ні каецца,
Ідзе дамоў дай ні каецца,
Дай мілаю ўсё хваліцца.
Мілая мая, выкуп каня,
Як ня выкупіш – ня будзеш сама.
Як выкупіш – любіць буду,
А ня выкупіш – біці буду.
Мне твая бітва – ня першына:
На маіх плячах – цяромшына.
Плячыма акно адчыняла,
Праз акенечка уцякала,
У вішнёвым саду начавала
Дый з кукоўкамі кукавала,
З салавейкамі шчабятала.”

Дзе Лашанская воласьць,
Песень зьзяў Задыяк.

Тут караскаўся волат
Не з карчомкі, аднак.

Навакольныя краскі
Зачыналі адлік.
Верагодна, што Карскі
Браў з карчмы чарнавік.

Нездарма ў “Беларусах”:
“Ой чуць, маці, чуць,
.....
Вясёлая там вулачка,
Куды яны йдуць.”

У Пальміры Паўночнай
На Смаленскіх кладах
Вы прымружылі вочы...
...Лаша.
...Вечнасьць.
Шкада.

Раптам скрыпачку возьме
З Лашы дзед Апанас –
І адразу завозна
І карчомна для нас.

ВЯРТАНЬНЕ

XXI СТ.

*Блукаючы па Беларусі ў часе, я аднойчы
забрыў у карчму каля невялікага мястэчка
на цяперашняй Гарадзенічыне.*

Б. Пятровіч, “Карчмапрыдарозе”.

У карчме пры дарозе,
Дзе ня рай, дык раёк,
Тут у крозе – ня ў бозе –
Гаманы ручаёк.

Напачатку стагоддзя,
Нібы лісьцік з карча,
Нібы роўня прыгодзе,
Зноў паўстала карчма.

“Капыта залатога”*
І “Раскошы”* хвала –

* назвы гарадзенскіх корчмаў.

Як ахвяра былога –
Не змаглі захаваць.

І дарэмна шукае
Іхні дым сьледапыт.
Не стаяць над шляхамі
І “Раскоша” й “Капыт”...

Час бязьлітасна падкі,
Каб датла разбураць.
Каб уласныя спадкі
Потым грэшна зьбіраць.

* * *

Не вяртаемся конна.
Пры выпадку адзнач:
За гадзіну з-пад Коўна
Прылятае ліхач.

А на гродзенскай вулкі
Выгінастым канцы,
Дзе ня цесна, ня мулка,
Правяць рэй малайцы.

З Ласасянскай дубровы
Хмеліць іх салавей,
І карчма ім – ня бровар:
Не дае салавець.

А хто ласы ў папасы,
Бахус тым -- не карчмар:
Пагражае ня пасам,
Лічыць сквапна навар.

Але ў нашай нагодзе
Аўтар, нібы на зьдзек,
Грымнуў Бахусу: – Годзе!
І пазбавіў надзей.

І як вынік заявы:
Творца тэм і паэм
Раптам чуе на яве,
Як “Раскоша” пяе.

“Капыта залатога”
Стайня зорам іржэ.
Мкнуць Пегасы да Бога,
Хоць да стога бліжэй.

Цікавостка на сподзе:
Любны сэрцу зямляк –
Вesялун па прыродзе
І ня скнара, аднак.

Сузіральнік карчомны
І чаляднік прыгод,
У карчме, як у чоўне,
Не спывае на звод.

* * *

Нешта зноў распусьцілі
Сантыменты капеж.
Намякаюць у стылі:
“Дык няўжо не нальеш?”

Ці нячысьцік накаркаў,
Нібы нашы пісцы?
Клікнеш, браце, карчмарку –
І паэме – капцы!

2003, 2008 гг.

Вінцэсь Мудроў

...занямееш, як Сібір пабачыш.
Яны там у саветах адно з адным
размаўляць баяцца, ня тое, што з намі...

Сьцяг над царквою

Аповед

– Ну, ці бачыш што? – крыкнуў Ясь, захінаючыся далоньню ад зыркага сонца.

Брат сядзеў на вільчаку й неадрыўна глядзеў у “ларнету”.

– Царкву бачу... уся аблупілася, – Кастусь пацёр кулаком вока, ізноў прыпаў да акульяру. – Ліпа з бусьлянкай! Гэта ля дзядзькавай хаты!

На ганак, на хаду завязваючы новую хустку, выбегла маці. Крутнуўшы галавой, яна адбегла да плоту, таксама прыкрыла вочы далоньню.

– А я гляджу – чаго гэта парохня са столі сыплецца. А ну злазь... страху абваліш!

– Дзядзькаву хату выглядаю, – гукнуў Кастусь і маці ўраз палагаднела.

– Ну, ці бачыш што? – паўтарыла маці Яськавы словы, тузануўшы ражкі паркалёвай хусткі.

– Хмель усё захінае. Царкву вось бачу: пашарпаная ўся, і крыжоў няма.

– А Божухна... – маці таропка перахрысыцілася, засяроджана – усё адно, як перад чыхам, – зірнула на сонца. – Злазь, Косыцік, а то памежнікі ўбачаць.

Кастусь, ці папросту Косыцік, як яго звалі ў вёсцы, вучыўся ў Вільні на каморніка і толькі дзесяць хвілінаў таму ўбіўся ў родную хату. Прыехаў на вакацыі. Выцершы шчаку пасля матчыных пацалункаў, ён выклаў на стол падарункі: паркалёвую, у дробны гаршак, хустку, пачак македонскага мультану, бляшанку манпасье, выпіў нагбом гладыш малака, дастаў з плецака “ларнету” – левую палавіну старога цэйсаўскага біноклю, і пад распачныя матчыныя воклікі: “Паеж з дарогі!” – выбег на двор.

Ад мяжы да іхняй хаты было паўвярсты. Яшчэ пазалетась, стоячы на ганку, можна было пабачыць саламяныя стрэхі хатаў: за кардонам стаяла вёска Качановічы, дзе жыў дзядзька Ахрэм, родны матчын брат. Цяпер жа саветы паставілі ўздоўж мяжы высачэзныя жэрдкі, насадзілі ці то хмелю, ці то яшчэ якога павою, і зялёная агароджа прыхавала ад вачэй і Качановічы, і ўвесь закардонны сьвет.

– Хмель захінае. Трэба ад дзядзькі Базыля зірнуць, – прамовіў Косыцік, зьлезшы долу. – Хата дзядзькі Базыля, яшчэ аднаго матчынага брата, стаяла на гары і адтуль, хіба, можна было штосьці ўгледзець.

Прагнаў Ясьчына рука падхапіла цёплую навобмац “ларнету”.

– Дзе ўзяў?

– Вымяняў... у аднаго габрэя.

Ня ведаючы – куды зірнуць, Ясь наставіў “ларнету” на пеўня, што хадзіў па двары.

– Ды куды ты наставіў? Вунь, у канец вуліцы зірні...

Ясь зірнуў у той бок куды паказаў Косыцік і ўваччу, у вясёлкавым ззяньні, размытай плямай праплыў дзядзькавы твар: дзядзька Базыль пасміхаўся, бязгучна мыліў вуснамі.

– Ух ты-ы! – выдыхнуў Ясь, не адрываючы вока ад акулёра.

– Чалавека можна за дзесяць верст убачыць, – брат прысеў на кукішкі, патузаў за вуха Палкана – рудога сабаку, які радасна віхляў хвостом і спрабаваў лізнуць Косыціка ў твар. – Ці бацька там з гары спускаецца?

– Бацька... і дзядзька з ім... З млыну ідуць, на абед.

З нагоды прыезду старэйшага сына маці выставіла на стол пляшку гарэлкі.

Абабіўшы ад мучнога пылу нагавіцы, дзядзька Базыль засукаў рукавы, пайшоў да рукамыніку.

– Ну-ка скажы, – дзядзька зірнуў цераз плячук: – што такое “алод”?

– Собска-сямейная зямельная ўласнасьць, – адказаў Косыцік па-польску, і дзядзька задаволена страсянуў рукамі.

– Чаго пырскаешся, як той Палкан, – маці кінула брату дамаatkаны ручнік.

– Каморнік – гэта вам не з “казою” бегаць, – дзядзька закінуў ручнік на плячо, з шумным выдыхам пляснуў вады на твар. – Трэба і кадастры ведаць, і ў зямельнай рэнце разьбірацца, і шнуравыя кнігі весці. Во як!

Перад мікалаўскаю вайною дзядзька й сам вучыўся на каморніка, ды не давучыўся: забралі ў войска.

Бацька, перахрысьціўшыся на абраз, напоўніў чаркі. Прапанавалі выпіць і Косыціку, але той адмовіўся.

Дзядзька Базыль кульнуў чарку, хукнуў у далонь, таргануў падбарод-дзем:

– А што гэта ты там, Косыцік, хаваеш?

Нябож выпягнуў з кішэні “ларнету”.

– Ого! Бінокля... цэйсаўская. А дзе другая палова?

– У германца засталася, – пажартаваў Косыцік, прымаючы з матчыных рук талерку верашчакі. – Зараз на хату лазіў, на той бок глядзеў.

– Ну і як? Бачыў каго?

– З-за хмелю ня бачна. Вось калі б з памежнай стражніцы зірнуць...

– Ты, Косыцік, гэта... асыцярожней. А то каб гергуны не прычапіліся.

– Гергунамі дзядзька Базыль называў польскіх памежнікаў.

– Вось і я кажу... – азвалася ад печы маці. – Летась у Хадоры газыніца стала міргаць, дык ураз прыляцелі. “Чаму, кажуць, знакі падаеш за граніцу?” Ледзь адбілася.

– Трэба з млыну зірнуць. Качановічы кустамі прыхаваныя, а вось кавалак сенажаці добра відаць. Якраз заўчора бабы траву касілі. Адна высокая, цыбатая... здаецца, Прося Маракоўская. Вы ж Просю памятаеце? – запытаўся дзядзька Базыль, падхапіўшы бутэльку. – Бацька бліснуў вачыма, заківаў у адказ, а маці, уздыхнуўшы, паставіла ў кут закураны рагач.

– Я Просю й сама бачыла... каля той сенажаці. Яшчэ сьнег не сышоў, а яны, бедныя, басанож... – маці ізноў уздыхнула, з цяжкасцю села на ўслон. – Колькі не крычала – як ня чуе. Ды яшчэ й сьпіну паказала. Чорт іх ведае – ці яны пааглушэлі, ці ім мову заняло. У нас толькі мой Пятро нямо, а ў іх там усе занямелі.

Бацька вярнуўся з вайны без языка – адкусіў, як над галавой гакнула бомба, – і не любіў, калі згадвалі ягоную немацу, таму дзядзька Базыль папераджальна кашлянуў.

– Занямееш, як Сібір пабачыш. Яны там у саветах адно з адным размаўляць баяцца, ня тое, што з намі.

Дзядзька кульнуў чарку, вясьлым вокам зірнуў на Косыціка. Нябож незадаволена хмыкнуў, рушыў, падхапіўшы біноклю, за парог, а за ім, з кубкам кампоту ў руках, вылецеў з хаты і Яська.

Дзядзькавы словы пра Сібір Косыціка не на жарты ўсхвалявалі. Хвіліну ён стаяў, абапёршыся локцямі на плот, а потым, кіўнуўшы некуды ўбок, запытаў:

– Ленка Качка тут?

– У Баранавічы зьехала.

Ясь хацеў дадаць, што Ленка зьехала не адна, а з маладым настаўнікам – тым самым, што быў на пастоі ў Хадорынай хаце, – але тут Палкан забрахаў на суседскага ката, і хлопец, укінуўшы ў рот “манпасіну” і выпіўшы з братавых рук біноклю, стаў разглядаць вусатую каціную пысу.

Назаўтра Косыцік з Яськам, пасьнедаўшы, выправіліся на млын. Вятрак стаяў за вёскай, на пукатым, апярэзаным наезджанай дарогай пагорку і лена махаў крыламі, стрыгучы рухавым ценем рэдкія кусты ды парыжэлы дзядоўнік. Калючага пустазельля тут расло як нідзе. Кожнага разу, несучы бацьку абед, Яська сьсякаў арэхавым кіем лапушныя калівы, але пасья дажджу дзяды ачуньвалі і зноўку пнулі ўгору свае калючыя сівавата-ліловыя шышкі.

Хлопцы тупалі па праселіцы, навывперадкі паглядаючы ў біноклю: вятрак быў за вярсту, але былі бачныя нават шчыліны ў дошках і лічбы году пабудовы – “1909” – на бляшаным флюгеры.

Ля млыну стаялі два вазы. Адзін быў наладаваны мяхамі, а на другім, пустым, ляжаў, закінуўшы рукі за голаў, Міцька Роўда – Кастусёў аднагодак, што парабкаваў у асадніка Вайцяхоўскага. На Каляды аднагодкі пабіліся ў кроў з-за Ленкі Качкі, таму Косьцік, пабачыўшы суперніка, наструніўся, таропка піхнуў біноклю ў кішэнь пільчака.

Міцька, аднак, сустрэў братоў прызна: падхапіўся з калёсаў, паціснуў Кастусёвую руку, хацеў нешта сказаць, ды тут у грымотных млыновых нетрах нарадзіўся сіплы голас пана Вайцяхоўскага:

– Ты цо там... сьпіш, холера? Ходзь ту!

Міцька пабег, грукаючы падбітымі чаравікамі па драўляным памосьце, а сьледам за ім рушылі й браты.

Наўкол было прыцемна, грукатліва, і ў шэрай мучной смуге, як тыя чэрці ў пекле, варушыліся постаці дзядзькі Базыля і пана Вайцяхоўскага. Дзядзька Базыль поўніў мяхі мукой, а Вайцяхоўскі завязваў іх пяньковай аборкай ды адцягваў убок. Хаця ветрык дзьмуў і ня надта моцны, вятрак малоў на два паставы і аднастайны шум камянёў сугучна зьліваўся з перарывістым рыпеньнем галоўнага валу.

– Цёгні до возу! – крыкнуў асаднік. – Міцька схапіў мех за хваста, волакам пацягнуў да дзвярэй.

Косьцік, падумаўшы, стаў яму дапамагаць, а калі й Ясь схапіўся за мех, Міцька адсунуў яго ў бок:

– Спачні, а то кіла вылезе!

На верхняй пляцоўцы, дзе працаваў бацька, мучнога пылу было менш, але ўсё адно: сьвярбела ўваччу, пярыла ў горле і ўвесь час карцела чхнуць. Ды і цёмна было, як шарай гадзінай. Вузенькае вакенца – адзінае на верхняй пляцоўцы – скрозь зацярушыла пылам і яно амаль не прапускала сьвятла.

– Апошняе! – крыкнуў дзядзька, падчапіў да ланцугу пузаты мех і пусьціў вінду.

Цікава было назіраць згары – як на доле сноўдаюць круглявыя, белыя ад мукі, кепуркі, як круціцца цяжкі жоран, і як па сукосьніку сонечнага сьвятла ля ўваходу мерна праплывае цень млыновых крылаў.

Ссыпаўшы на пару з бацькам апошні мех у бункер, Ясь палашчыў ката Цімоха – кот цэлае лета жыў на млыне і толькі ўвосень прыбіваўся да хаты, – памацаў рукой драўляную шасьцярню, што круцілася на галоўным вале, а пачуўшы незадаволеная бацькавае мыканьне – руку магло зацягнуць між зубоў ды размяжджуліць, – зьбег долу.

Дзядзька з Вайцяхоўскім стаялі ля пастава і аб нечым палка перамаўляліся.

– То ест задужо! – гугнявіў асаднік, а дзядзька гэткім жа гугнявым голасам адказваў:

– Дык, пане Адаме... Гэта ж пытлёўка, не ў Верамея мелена... Самае дробнае мліва.

Да нядаўняй пары амаль уся вёска вазіла малоць збожжа да Верамея – старога маскаля-старавера, млын якога стаяў на вірлівай Кляве, ды летась, у паводку, на млыне зьнесла запруду і, на радасьць дзядзьку Базылю, хурманкі са збожжам гамузам рушылі да ветрака.

– Верамей столькі ніколі ня браў! – азваўся асаднік ужо на тутэйшай мове, і яны з дзядзькам выйшлі на двор.

Пасля прыцемку сонца балюча сьляпіла вочы. Ясь пастаяў у пройме разнасьцежаных дзвярэй, змахнуў рукавом сьлязіну і тут жа быў піхнуты ў сьпіну асадніцкім парабкам. Міцька з братам цягнулі да калёсаў апошні мех пытляванкі.

– Зараз штосьці пабачыш, – стоена прамовіў Косьцік, зыркнуўшы ў бок пана Вайцяхоўскага.

Ускінуўшы мех на калёсы, хлопцы, а за імі і Ясь, пабеглі на верхнюю пляцоўку.

Вакенца было высакавата, таму Косьцік з Міцькам падцягнулі пад яго пустую скрыню з-пад мукі, потым доўга завіхаліся, адгінаючы ржавыя цвікі, нарэшце выставілі запыленую шыбу і Косьцік з робленай нядбайнасьцю выпцягнуў з-за пазухі біноклю. Злавіўшы тварам цёплую пройму, Косьцік прыклаўся да акуляра.

– Эсэсэсэр як на далоні, – пальцы крутнулі колка, наводзячы рэзкасьць. – На... зірні, пакуль я добры.

Міцька дрогкімі рукамі схапіў біноклю, працёр чырвоныя ад мучнога пылу вочы.

– Мутна... нічога ня бачу...

– Рэзкасьць наведзі, ёлупень.

Міцька крутнуў колка, замёр, ня дыхаючы.

– Цёткі сена грабуць... і вайсковец побач.

Хвіліну Міцька глядзеў у біноклю, потым, стаіўшы голас, прашаптаў:

– А адна вунь пад куст прысела... – і неўзабаве, прыгнуўшы калені, голасна прамовіў: – Хросная! Цётка Аўгінья!

На доле штосьці грукнула і пачуўся сіплы голас пана Вайцяхоўскага:

– Гдзе ест тэн скурвісын?!

Усё яшчэ пазіраючы ў біноклю, Міцька вылаяўся на адрас асадніка, потым уздыхнуў і, грукаючы па сходах абцасамі чаравікаў, крыкнуў Косьціку:

– Прыходзь увечары, пагамонім.

Увечары браты сёрбалі жур з халодным малаком і з нецярплівасьцю пазіралі ў вакно.

– Куды ўжо сабраліся? – запыталася маці.

– Да Міцькі Роўды схаджу, – буркнуў Косьцік.

– Во як... то біліся, то зноў дружбаныцца, – маці стамлёна апусьцілася на ўслон, склала рукі на каленях. – Ты з ім асыцярожней. Да яго днямі паліцыя прыходзіла, нейкія паперы шукалі.

За сыценкаю рыпнуў тапчан, здушана мыкнуў бацька.

– Ну, што табе? – наструнілася маці, а калі бацька ізноў мыкнуў, кіўнула галавой.

– Чуеце, што кажа? Заўтра ад самага ранку будзем канюшыну касіць. Так што, сынку, доўга ня швэндайся. І не цягайся ты да гэтага Міцькі...

– Ды што ён вам дрэннага зрабіў? Добры хлопец... – Косьцік сьпехам дапіў малако, зьняў з цвіка мадняяцкую, з белымі крапінамі, кепурку.

– І я з табой! – крыкнуў Ясь, і хаця Косьцік быў ня надта задаволены – у іх з Міцькам маглі быць сур'ёзныя размовы, а тут розныя падшыванцы вяжуцца, – аднак нічога не сказаў, адно памацаў кішэнь, дзе ляжаў пачак прывезеных з Вільні папяросаў.

– А добра ты мяне тады ўтрэў, – сустрэў іх ля весніцаў вясёлы Міцькаў голас. – У мяне нават вока заплыло, і сківіца тыдзень балела.

Косыцік пасьміхнуўся ў адказ, на хаду дастаў папярсы.

– Багата жывеш... панскія паліш, – закарузлыя Міцькавы пальцы доўга выкалуплівалі з пачка папяросіну. – Пакуль мы з табой біліся, Ленка часу не губляла, – Міцька нагнуўся да прыпаленай сябрам запалкі, з посьвістам выпусціў дым з роту.

– Хто ён хоць такі, гэты наўчыцель?

– Тутэйшы... з-пад Баранавічаў. Адно што гавэндае па-польску. Аднойчы йду ля школы, і гэты сунецца... І шкаляры з ім, малеча з “паўшэхнай”. Тыцкае пальцам на куст: “А то, дзеці, шаклак росьне – бардзо ядовіта росьліна”. Падыходжу, значыцца, і ці-іха так кажу на вуха: “Запомні, падла, не шаклак, а крушына”. Хацеў быў яму, дзеля падмацунку памяці, між буркалаў заехаць, ды шкаляры былі побач.

– А дзе яна зараз? – у Косыціка згасла кагадзе прыпаленая папярора, і ён няровнымі пальцамі чыркнуў запалкай.

– Хто, Ленка? У Баранавічах. Зьбіраецца на пеленгярку вучыцца.

– Ну і-і ... – вылаяўся Косыцік, зламаўшы чацьвертую па ліку запалку.

– У нас на Антокалі такіх Ленак хоць лапатай заграбай. А з гэтым піл-судчыкам трэба будзе пагаманіць. Па душах.

Косыцік кашлянуў, азірнуўся на бокі.

– Чуў я, да цябе паліцыя наведвалася.

Міцька спяхмурнеў, сьцішыў голас да шэпту, і Ясь хоць і сядзеў непадалёку, на зваленым ля плоту бяровеньні, так і не дачуўся – за якой халерай прыходзілі паліцыянты.

Міцькаў аповед Косыціка страшэнна ўразіў, і ён з жарсыцю паціснуў сябрукову руку.

– Табе, як надзейнаму хлопцу, магу паведаміць: я прыехаў з Вільні ня проста так, а з адказным даручэньнем. Карацей, будзем ствараць у Касачах камсамольскую ячэйку, – пасля такіх словаў хлопцы разам зірнулі на Яся і, загадаўшы таму сядзець на месцы, прайшліся ў канец двара.

Гаманілі хлопцы доўга. Спачатку аб чымсьці спрачаліся, потым пачалі разам загінаць пальцы, штосьці падрахоўваючы, і невядома – колькі б яны яшчэ гаманілі, ды тут Міцькава маці прыгнала з поля карову, і сябрукі, пад лямант старой Роўдзіхі, палезьлі на страху.

– А што ж гэта... а куды ж вас халера панесла?! Хата ж ледзь жывая-а, – загаласіла старая, і хлопцы, пачуўшы пагрозьлівае рыпеньне кроквы, вымушаныя былі зьлезьці долу.

– Заўтра зірнем, – прамовіў Міцька, – увечары ўсё адно нічога ня ўгледзіш, – і, павярнуўшыся да маці, працэдзіў: – Прывітаньне табе ад цёткі Аўгіньні.

Старая зьнійкавала, паволі апусьцілася на прызбу.

– І дзе ты яе бачыў?

– На сенажаці. Сена варушыла.

– Ты што, на той бок хадзіў? – плаксіва выдыхнула Роўдзіха, і сын, кіруючы да весніцаў, незадаволеная азваўся:

– Яшчэ толькі зьбіраюся.

На дварэ сутоньвалася. Сонца ўжо прыхавалася ў нізкіх хмарах, і з высокіх кляноў, што расьлі каля Ленчынай хаты, на зямлю апаў волкі

зацішак. Колькі часу хлопцы пастаялі пад дрэвамі, потым разам уздыхнулі, і Косьцік, матлянуўшы галавой, запытаў:

– А ты што... сапраўды збіраешся на той бок падавацца?

Міцька адказаў не адразу. Зацягнуўся папяросай, адагнаў камара ад носа, насунуў на лоб кепурку.

– Ты ж ведаеш, бацька ў мяне там, – Міцька стукнуў мыском чаравіка па шурпатым кляновым камлі. – У Менску, казалі, жыве... А я тут, на асаднікаў гарбею. У цябе бацька хоць і нярко, ды зямлю мае, і вятрак арандуе. А ў мяне што... Хата гнілая, ды матка нападзвар'яцелая.

– Што ж ты, братка... у камсамол пнешся, а сам пра зямлю мроіш. Дробнабуржуазныя падыходы. Трэба іх пазбывацца.

– Ну ладна... Караль Маркс. Я вось сваёй працаю живу, а твой бацька роднага брата эксплю... лютуе, і матку маю наймаў, як лён бралі.

– Ды жартую я, – Косьцік ляпнуў сябрука па сьпіне. – Пайшлі да Ёселя. Вып'ем за сустрэчу.

Сябрукі рушылі ў цукерню, а Ясю загадалі вяртацца да хаты. І калі той занатурыўся, жартам далі яму – кожны па разу – лёгкага высыпатку.

Наступнага ранку, як стрэлкі ходзікаў на кухні выпрасталіся, падзяліўшы цыферблат на дзьве палавіны, маці абудзіла хлопцаў. Яська адразу пабег мыцца, а старэйшы брат падняўся не адразу: хвілінаў дзесяць зморана вохаў, мацаў патыліцу, а потым, з цяжкасьцю падняўшыся, доўга піў халоднае малако з глечыка.

Касілі адразу за хлявом. Там, на пагорку, бацька высяваў ладны, у чвэрць дзесяціны, клін чырвонай канюшыны.

Спачатку, па расе, праца ішла спорна. Ясь не адставаў, махаў касою ў тахт брату. Балазе, каса ў яго была маленькая, пераробленая кавалём з пакарабачанай літоўкі, па якой праехалі калёсы. Але неўзабаве карак прыгрэла сонца, пад нагамі натужліва загулі чмялі, і Ясь пачаў адставаць.

– Ніжэй забірай! Адны пышкі косіш! – выдыхнуў Косьцік, дастаў з кішэні мянташку, збіраючыся вастрыць касу, але, аддзьмуўшыся, рушыў да яблыні, што расла пасярод кліну. Косьцік, відаць, пачуваў сябе ніякавата, бо ўвесь час аддзімаўся, і кашуля нападзсыпіны пацямнела ад поту.

Кінуўшы пад галовы скошанай травы, браты леглі ў цяньку.

Ад працы зьлёгка нылі цягліцы, і Ясь задаволена пацягнуўся.

– Косьцік!

– У-у, – мрукнуў брат, не разьмежваючы вачэй. – Косьцік прыбіўся дахаты на досьвітку, і яго адольвала сонная змора.

– А чаму гэта пчолы на канюшыну не садзяцца... толькі чмялі?

Брат зварухнуў плечукамі.

– Косьцік!

– У-у.

– А ты марозіва еў?

Косьцік штосьці прамармытаў, адварнуў убок галаву.

Хвіліну Яська ляжаў моўчкі, а потым падхапіўся, збіраючыся спытацца – ці ходзіць брат у кінематограф, але Косьцік ужо спаў, і ля носа ягонага зацята трапятала бязважкая пушынка.

Ясь закінуў рукі за патыліцу, стаў глядзець на плямы зыркага неба між цёмнай лістоты, згадваючы, як мінулым летам яны паехалі з дзядзькам Базылём у Баранавічы, і дзядзька завёў яго ў кінематограф. У душы й цяпер жыў

той трапяткі халадок, які нарадзіўся там, у зале, калі выключылі сьвятло, і з белай прасьціны яму насустрач паскакалі, махаючы шаблямі, вусатыя казакі. Ён тады ладна перапудзіўся, сігануў пад крэсла, і дзядзьку, пад незадаволенае шыканьне кабетаў, што сядзелі поруч, давялося яго адтуль выпягваць.

Лёгкі ветрык кранаўся твару, недзе ля вуха гуў чмель, і гэты асавелы зык напоўніў цела змораным спакоем. Ясь і ня ўчуў, як задрамаў, і сонная замарач вярнула яго ў прыцемак кіназалы, і душа ізноў сыцялася ў прадчуваньні нечага незвычайнага, і тут жа выпрасталася ад зычнага дзядзькавага голасу:

– Ну, работнічкі... Пасьля двух пракосаў скапыціліся.

Дзядзька Базыль стаяў поруч і, зыркаючы вясёлым вокам, распальваў цыгарку.

Косьцік прыўзняўся на локці, змахнуў з лоба травіну.

– Што, у Ёселя гулялі? – дзядзька Базыль працяў нябожа насьмешлівым позірам.

Нябож нічога не адказаў, паспрабаваў быў устаць, але дзядзька тузануў яго за рукаво, прысеў поруч.

– Я дык сёння, лічы, паўморга скасіў, – дзядзька зацягнуўся цыгаркай і, выдыхаючы шызы дым, запытаўся: – Казалі, ты там, у Вільні, з балышавікамі зблытаўся...

– Ну, зблытаўся, – мрукнуў Косьцік, куснуўшы сыцябло канюшыны. – Такія размовы яму, відавочна, былі не да душы.

– Дарма, браце... – дзядзька зацягнуўся на астачу, адкінуў канчар недапаленай цыгаркі. – Я ў 17-м годзе, як фронт разваліўся, у Маскву паехаў. Паглядзеў на тых балышавікоў. За царом уся дрэнь ціха сядзела, у шчыліны пашыўшыся, а тут павылазіла, наганы на бокі пачапіўшы...

Косьцік моўчкі падняўся, абабіў нагавіцы.

– Фарзун вунь таксама саветамі трызьніў, улёткі на кірмашы раскідваў... Цяпер, відаць, там, на тым баку, у начальніках ходзіць, – прамармытаў дзядзька Базыль, прычакаў хвіліну, у спадзеўцы, што нябож скажа слова ў адказ, а не дачакаўшыся, махнуў рукой і пайшоў у бок хаты.

Фарзун быў вядомым на ўсю акругу рэвалюцыянерам: вадзіў нейкіх людзей праз мяжу, двойчы сядзеў у баранавіцкім астрого, а летась, на Пакровы, скраў царкоўную касу і сам падаўся ў саветы. Перад тым, як зьбегчы, пазычыў у дзядзькі Базыля дваццаць злотых, і той цяпер бэсыціў зладзюгу, а разам з ім і ўсю балышавіцкую хеўру.

Пакуль шукалі мянташку – Косьцік паклаў яе недзе на пракосе, – пакуль аддзімаліся ды плявалі на далоні, да іх, з літоўкай на плячы, падышоў дзядзька Базыль. Дзядзька таксама плюнуў на далонь і з воклічам: – Памагай, Божа! – прайшоўся касой па канюшыне.

Канюшына з лёгкім званам клалася ў пракос. Напачатку Ясь рупіўся касіць упоравень з дзядзькам і братам, але неўзабаве, з кожным махам, стаў усё больш адставаць. Яму б спыніцца, перавесыці дых, ды нейкая дзіўная павязь зьяднала яго з Косьцікам, мокрая сьпіна якога мерна выпіналася наперадзе, і Ясь без перадыху, з зацятай упартасьцю, махаў пацяжэлай касой. Пот уедлівай кастрыцай выядаў вочы, касьсё пачало высьлізгваць з рук, дакучлівыя авадні ўнадзіліся біцца з лёту ў лабешнік, і вось ужо яны ператварыліся ў шэрыя мятлікі, забрынлі ўваччу, твар абліўся гарачынёю, і за сьпінаю – як сьвежы ветрык дзьмухнуў – пачуўся матчын воклік:

– Хадземце сьнедаць!

Ясь як стаяў, так і паваліўся тварам у пракос. Зямля пад ім крутнулася, паплыла некуды ўбок, потым спынілася, і хлопец, выцершы ліпучы пот з твару, прыўзняў голаў.

Дзядзька з Косыцікам як і ня чулі матчынага вокліку: махалі косамі, падставіўшы сонцу стрыжаныя патыліцы. Дзядзькава кашуля змакрэла толькі на карку, а братава сьпіна спрэс пацямнела, і ад Косыцікавай галавы – а можа гэта здалося – уздымалася пара. Звычайна дзядзька, скасіўшы колькі сажняў, мянціў касу альбо, дзеля перадыху, выціраў лязо жмуткам травы. Цяпер жа касіў без перадыху, чакаючы, відаць, калі Косыцік, змарыўшыся, уторкне касьсё ў зямлю. Але нябож не адставаў, і касцы, шырака рассунуўшы ногі, ішлі плячо ў плячо, і нават – Ясь чуў гэта – ўпоравень дыхалі.

Скошаная канюшына мядова пахла. Ясь ізноўку ўнурыўся галавой у пракос, заплюшчыў вочы. Жывот і грудзіну калола вострая пакоша, аднак зварухнуцца не было сілы. Бракавала сілаў нават змахнуць камара, што зумкаў у вусе. Неўзабаве камар аціх, замоўклі й чмялі, што раз-поразу сядалі на скошаныя, злёгка прывялыя кветкі, і ў навакольні запанаваў толькі адзін суладны зык – шорганьне кос па каляных сыцяблінах: – Ж-жык! Ж-жык! Ж-жык! – Зык паволі цішэў, аддаляўся, кволым рэхам адбіваючыся недзе на другім канцы сусьвету, і ў той жа міг недзе зусім побач пачуўся незадаволены матчын голас:

– Ну чаго вы дурніцеся?! Яечня стыне!

Касцы азірнуліся, разам убілі касьсё ў мяккую зямлю, і дзядзька ўхвальна паляпаў Косыціка па карку.

Увечары браты ізноў выправіліся да Міцькі. Косыцік надзеў дзеля форсу картовы пінжак, нацягнуў на ногі пазычаныя ў дзядзькі храмавікі з высокімі халявамі і, йдучы вясковай вуліцай, ляпаў па халяве лазовай хварасыцінай. Можна было ісыці нацянькі, паўз Ёселевую цукерню, але Косыцік завярнуў у Аптэчны завулак. Каля Ленчынай хаты, зламаўшы колькі сярнічак, ён прыпаліў папяросу – яна была апошняй у пачку, – сплюнуў пад ногі тытунёвыя крыхоткі й напаўголасу прамовіў:

– Пойдзем міма – зірні, ці ёсьць хто ў двары.

У двары Ленчынай хаты нікога не было, і Косыцік, каб ня йсці ў канец завулку, шпурнуў недапаленую папяросіну, скочыў праз тын і пайшоў наўпрасты, агародамі, шоргаючы халявамі па бульбяным лісьці.

...Міцьку яны знайшлі на загуменьні. Той гарадзіў азярод, зьвязваючы лазовым лыкам пакарабачаныя жэрдкі.

– Ходзіш як наш солтыс – у кірмашовых ботах, – гукнуў Міцька, зайздросным позіркам акінуўшы сябра.

– Дзядзькавы, – азваўся сябар, ладкуючыся на лаўжы альховых жардзінаў. – Надзеў дзеля пробы. Думаў купіць, ды правы бот цісьне.

Міцька прысеў поруч, ляпнуў фарсуна па калену.

– Ну што, даставай гарадскія...

– Толькі што апошняю выпаліў, – Косыцік уздыхнуў, кіўнуў на някошаныя клін канюшыны. – Яшчэ не касіў?

– Калі тут... увесь дзень на Вайцяхоўскага раблю.

– А мы дык сёньня ўправіліся. Летась бацька тры дні завіхаўся, а тут адным скокам... Вунь, нават мазалі нацёр, – Косыцік паказаў Міцьку крывавы пухір на далоні.

– А-а... гэта табе ня ў Вільні лынды біць... – сьпеўна прамовіў Міцька.

– Ты як мой дзядзька... таму таксама Вільня не дае спакою, – Косьцік зыркнуў на брата, які прымасыціўся за сьпінай, стоена запытаўся: – Ну як, размаўляў?

– Размаўляў, – без ранейшага імпульсу адказаў Міцька. – Лёшка Лобан згодны ды Нюрка Сагановіч.

– І ўсё?

– Ну, яшчэ Хроську Мандрыкаву можна запісаць. Але ж яна крыху... таго, – Міцька крутнуў пальцам ля скроні.

– Нічога, на першы выпадак і яна прыдасца. Нам бы толькі ячэйку стварыць. Як кажа мой дзядзька, была б костка, а мяса нарасьце. Так што папярэдзь усіх – у нядзелю ладзім камсамольскі сход.

– Дзе? – захоплена выдыхнуў Ясь, і тут жа атрымаў шчаўбана ад брата:

– Цябе, смаркач, гэта ня тычыць.

Яська пакрыўджана падхапіўся на ногі, сабраўся быў ісьці дахаты, але, ступіўшы пару крокаў, спыніўся.

– Ля млыну зьбярэмся. Месца зацішнае, там толькі сходы й ладзіць, – Косьцік паважным рухам выпягнуў з кішэні пінжака спавітую анучкай біноклю. – Пайшлі, зірнем з тваёй хаты.

Нездарма галасіла Роўдзіха, наракаючы, што хата зусім збуцьвела: не пасьпеў Міцька “асядлаць” вільчак, як пад ім штосьці глуха трэснула. Міцька замёр на хвіліну, маракуючы, ці рухацца далей, зірнуў у бінокль і ў гэты момант на супрацьлеглым баку хаты хтосьці ўладна прамовіў: – Злезь стонд!

Косьцік з Яськам як стаялі ў двары, так разам і сіганулі праз тын, а потым, стукнуўшыся ілбамі, прыхаваліся за кустом парэчак. Са свайго схову яны бачылі, як Міцька, зацкавана пазіраючы на бокі, спускаўся долу.

– Памежнікі... – прашаптаў Косьцік, выглядаючы – хто выйдзе з-за хаты, а ўгледзеўшы цёмна-сіні мундур ды бліскучы акалышак рагатыўкі, зморана выдыхнуў: – Скачыляс.

Скачыляс той быў тутэйшым паліцыянтам. Прысланы ён быў з Польшчы, жыў у Клецку, і шторанку прыязджаў у пастарунак на ровары. Вось і цяпер, падобна, ехаў дахаты, ды, як на грэх, міма Міцькавай хаты.

Скачыляс аб чымсьці гаманіў з Міцькам, але словаў было не разабраць. Вокраччу, між капусных градак, браты падпаўзлі да тыну і пачулі канец размовы.

– Пшыдзеш ютро о дзевёнтэй до постэрунку, – прамовіў Скачыляс, піхнуў у кайстру рэквізаваную “ларнету” і, скочыўшы на ровар, скалануў наваколье рыпам напятага ланцуга.

Перамахнуўшы праз тын, Косьцік адразу ж накінуўся на сябра.

– Навошта біноклю аддаў? Сказаў бы, што не твая. Паліцыя ня мае права рэквізаваць чужыя рэчы.

– Калі ты такі разумны, дык выйшаў бы ды сказаў... Сябрук называецца... – голас Міцькаў здрыгануўся, – пабачыў Скачыляса і ў кусты пашыўся.

Доўгую хвіліну Косьцік стаяў спахмурнелы ды нечакана крэкнуў, прымірэнча ляпнуў сябра па плячы.

– Добра яшчэ, што маці няма... разоўку адбывае. А то было б гвалту...
– Міцька перакрывіўся, моўчкі пайшоў да драбінаў, па якіх кагадзе ўзлазіў на страху. – Кроква трэснула, падправіць трэба, – прамармытаў ён ледзь чутна і злосна, па-расейску, мацюкнуўся.

Учора зьвечару сабраўся млявы дождж, гэтак жа млява, з цяжкім уздыхам, азваўся пярун, але на раніцу ў небе не было ні аблачынкі; сонца паліла як мае быць, і ад зямлі сівым туманком падымалася пара.

Ратуючыся ад сьпёкі, Косьцік з Міцькам ляжалі ў ценю ветрака. Міцька пры гэтым драмаў, а Косьцік, грызучы травінку, неадрыўна пазіраў у неба. Тут жа завіхаўся і Яська: паліў вогнішча ды смажыў, узьдзеўшы на альховы пруток, кавалак ёлкага сала. За ягонай сыпнай, чакаючы храбусткой шкваркі, сядзеў кот Цімох.

У затоенай цішыні, якая парушалася толькі шапаценьнем ветрыку ў млыновых крылах ды трэскам галінаў у цяпельцы, нечакана нарадзіўся казытлівы звон. Звон пакаціўся па навакольлі і гэтак жа нечакана аціх, зьліўшыся з камарыным зумканьнем ля вуха.

– У царкве зазванілі, – Косьцік прыўзняўся, паднёс далоньню шчаку.

Той, да каго ён зьвяртаўся, асавела расплюшчыў вочы, прыспана запытаў:

– Лёшку Лобана будзем прымаць?

– Ну...

– А ён у царкву пайшоў, разам з маткай.

– Нічога, стане камсамольцам – паразумнее, – Косьцік сеў, абхапіў рукамі ногі. – Як ты думаеш, усе прыйдуць?

Міцька памаўчаў хвіліну, а потым, закрыўшы рукой вочы, прагугнеў:

– Ленка замуж выходзе.

– Як выходзе... за каго?!

– Ну ты што, ня ведаеш? За смаўжа гэтага... баранавіцкага. Хадорыха казала – праз тыдзень вясельле.

Косьцік падхапіўся на ногі, памкнуўшыся было некуды ісьці, ды тут жа сумеўся, моўчкі кінуў брата.

– Што табе? – запытаў Яська.

– Картопліну кінь, – выдыхнуў брат, і Яська, дзівячыся такім пераменам у братавым настроі, выкапаў з прыску печаную бульбіну.

– Лёшка йдзе, і Хроська Мандрыкава з ім, – паведаміў Ясь, але брат ня чуў тых словаў: заліўшыся румянкам, ён перакідваў з рукі на руку гарачую бульбіну.

Ужо гадзіну Ясь сядзеў у кустах і сачыў за дарогай. “Зьвяіцца Скачылас ці памежнікі – адразу бяжы да млына”, – наказаў брат. Ды хто тут зьвяіцца нядзельным ранкам. Хлапчыне між тым карцела ўбачыць – як будуць прымаць у камсамол. У ягоным уяўленьні гэта было штосьці ўрачыстае, патаёмнае і нават страшнае. І вось, вытыркнуўшыся з лазьняку, Ясь прыслухаўся, а потым сыярожка, на паўсагнутых нагах, перабег да суседніх кустоў. Адсюль ужо чуваць быў неспакойны братаў голас. Косьцік нешта чытаў з паперы: – “Баявую дэманстрацыю моладзі ў дзень чарговай гадавіны КІМУ фашыстоўскі ўрад Польшчы хацеў патапіць у крыві, але чырвоныя дэманстранты не збаяліся белага тэрору...”

Пару хвілінаў Ясь сядзеў пад кустом, а потым, пачуўшы заклік:

– “Выходзьце ўсе, хто яшчэ хаваецца ў кустах, на барацьбу пад сыцягам камсамолу!” – пабег да млына.

– Так, а цяпер прапаную напісаць заявы, – урачыста прамовіў Косьцік.
– Таварыш Роўда, дарэчы, ужо напісаў...

– Я таксама хачу ў камсамо-ол, – задыхана крыкнуў Яська, і Хроська Мандрыкава, кінуўшы лускаць гарбузовыя семкі, залівіста, па-дурному, зарагатала.

Пакрыўджана шморгаючы носам і паціраючы пабіты азадак – братан даў яму добрага высьпятка, – хлапчына зьбег з пагорку і рушыў парослай лязняком абалонню. Пякучая крыўда засьціла вочы і ён не спыніўся нават тады, як убачыў памежніка. Убачыў са сьпіны – памежнік ехаў на высокім, мышастай масьці, кані, назад не аглядаўся, і гэта яго ўратавала. Прамінуўшы зьбітую конскімі капытамі сыцяжыну, Яська перавёў дых і заповоліў крок. Крыўда, што клекатала ў грудзях, пачала аціхаць, і замест яе дзесьці пад самым сэрцам угняздзіўся халодны лядзяк непакою. Ён перайшоў яшчэ адну сыцяжыну, узьбіўся нагой на гостры пянчук – кусты уздоўж сыцяжыны былі высечаныя пад корань – і ўжо зьбіраўся быць ісьці назад, ды пачуў непадалёку жаночыя галасы.

Прабірацца праз кусты давялося доўга. Хлопец некалькі разоў спыняўся, ўтрапёна глядзеў на бокі, ды галасы з кожным крокам мацнелі, і ўжо можна было разабраць асобныя словы. Жанчыны, падобна, грэблі сена. “Спытаю пра дзядзьку Ахрэма – і адразу назад!” – з гэтаю думкаю Ясь прадзерся праз спавіты хмелем алешнік і апынуўся на разложыстай паляне. На яе ўзьмежку стаялі тры цётхны і, абапёршыся грудзямі на граблі, аб нечым гаманілі.

– Чаго вы, як цыганы – у нядзелю працуеце? – роблена вясёлым голасам запытаўся Ясь. – Словы гэтыя ён часьцяком чуў ад дзядзькі.

Жанкі разам павярнулі галовы.

– А ты адкуль такі ўзяўся? – запыталася, абцягнуўшы зьлінялую спадніцу, адна з кабетаў.

– Ды тут... з Касачоў...

Імгненне цёткі ўлякнута глядзелі на хлапчыну, а потым, кінуўшы граблі, сіганулі ў кусты. Уражаны, ён ступіў пару крокаў назад, перакуліў укручаны ў газеціну збан з вадою – яго, відаць, прынеслі жанкі – і, прыпаўшы на калена, піхнуў газету за пазуху.

У непразных кустах ён парэпаў твар, да крыві падзер лабешнік. На шчасьце, гэтым разам альховыя нетры хутка скончыліся, і ён пабег па зарослым быллягом полі ды нечакана, з усяго маху, праваліўся скрозь зямлю. Спачатку хлопец і не зразумеў, куды патрапіў, а потым, выцершы перапэцканы вільготнай глінай лоб, зразумеў, што ўваліўся ў глыбокую траншэю. Сэрца парывіста грукала, але нечакана замёрла, калі непадалёку кашлянулі, і хтосьці нетутэйшым голасам загадаў:

– Егоров, ко мне!

Уздоўж траншэі капытліва прабеглі.

– Что-то там бабы шумят. Иди, проверь.

Неўзабаве ўсё аціхла, згары ценькім струмком пасыпаўся пясок, і Яська вочайш папоўз да драўляных сходак, што стаялі на выхадзе з траншэі.

...Знясілены, ён ужо ня бег, а йшоў улукаткі, ня цямячы – дзе ён: у

саветах, ці ўжо дома, – і прасьвятлеў з твару, пачуўшы за кустамі мерны рып скачылсяскага ровару. Паліцыянт ехаў гасыцінцам у мястэчка.

Сеўшы ля прыдарожнай бярэзіны, Яська прытуліў патыліцу да шурпатага стаўбура, змежыў павекі і толькі тады перавёў дых. Па гасыцінцу з вясёлым лескатаньнем праехалі калёсы. “Н-оо, пошевеливайся, родная!” – крыкнуў вазьнік, і хлопец пазнаў па голасе іхнага суседа Верамея: той вяртаўся з Клецкага кірмашу. “Яська, чаго ты там сядзіш?” – гукала, ідучы з касьцёлу, цётка Агата. Летась цётка пабралася шлюбам з памежнікам і прыняла польскую веру. “Па-сьледний ноняшний дзянёча-ак...” – сьпяваў, брыдучы па дарозе, стары Лобан – адзіны на ўсю вёску п’яніца. Песьня паволі аціхала, глушэла пад густым шумам лісьця над галавою, і мімалётны, да звону ў вушах хмельны сон загадаў Яську на сваіх нябёсных арэлях.

– Ты што, з катамі біўся? – абудзіў яго голас Міцькі Роўды.

Міцька стаяў перад ім, упёршыся рукамі ў каленні, а з-за ягонага пляча, з вінаватай усмешкай на твары, цягнуў шыю брат Кастусь.

Яська сагнаў далонямі сон з вачэй.

– Дзе цябе чэрці насілі? Глотку сарваў, клікаўшы, – прабурчэў Косьцік. – І хто цябе, сапраўды, так абдзер?

Яська панурыў веі, але тут жа прыхапіўся, выцягнуў з-за пазухі пака-мечаную газету.

Брат уражана закапыліў вусну.

– “Безбожник”... за гэты месяц! Дзе ўзяў?

– Ветрам, відаць, прыгнала... чытай, – выдыхнуў Міцька Роўда.

Мылячы вуснамі, Косьцік разгладзіў газету.

– Дажджу не было, а мокрая... Во, штосьці пра нас... “Комсомол поработённой белополяками Западной Белоруссии ведёт активную борьбу... э-ээ... .. комсомольцы Кривосельской гмины Полесского воеводства утопили в пруду ксендза – агента польской дефензивы... Полицейские ищейки сбились с ног, стараясь напасть на след мужественных кимовцев... Пилсудчикам и неведомёк, что за спиной молодых революционеров стоит СССР – родина мирового пролетариата...”

– Шукай іх... яны ўжо, відаць, у Менску, – Міцька бліснуў бунтарскімі вачыма. – Людзі справай займаюцца, а мы тут заявы пішам...

У гэты момант з-за павароту вылецела, запрэжаная стаеньнікам, шляхецкая брычка. Капыты суладна білі па бруку, металёвыя сьпіцы бліскалі на сонцы, вецер зьвінеў у рысорах, а на брычцы, прытуліўшы голаў да пляча фацэтнага кавалера, сядзела Ленка Качка.

– У наш бок і не глядзіць, – прамармытаў Міцька і падхапіў з-пад ног газету, якая выпала зьнянацку з Косьцікавых рук.

Калі яны прыйшлі дахаты, бацькі ўжо абедалі – сёрбалі грыбную поліўку. Памыўшы рукі, браты плюхнуліся на ўслоны, пахапалі лыжкі, і бацька, адсунуўшы – ды так, што поліўка плюснула праз край – талерку, падаўся ў сьвятліцу.

– Чаго гэта ён? – здзівіўся Косьцік.

– Б’емся з бацькам, каб яго вывучыць, а ён у камунію падаўся... – маці ўсхліпнула, выцерла хвартухам сьлёзы.

Косьцік боўтнуў лыжкай у талерцы, але есьці ня стаў: падняўся з лаўкі. Пазіраючы на брата, Ясь спачатку таксама паклаў лыжку, але, падумаўшы,

агораў талерку, глынуў кісялю, і, прыхапіўшы ладны кус хлеба, выбег на двор.

Брат, даючы волю сьвярблівым рукам, сек дровы. Сек наводмаш, з адчайным замахам, кожнага разу заганяючы сякеру ў дубовую калоду. Паленьне ляцела ў розныя бакі, і перапужаны Палкан незадаволенна гыркаў са сваёй будкі.

У двор, як заўсёды такім часам, завітаў дзядзька Базыль. Ён, відаць, толькі што паабедаў і цяпер са смакам дыміў ядучай гарадзенскай махоркай. Пабачыўшы, як лоўка нябож завіхаецца з сякерай, дзядзька пасміхнуўся.

– Даўно б так... За працай, глядзіш, і дурыкі з галавы павыскокваюць, ядрыг'тваю дупу.

Дзядзька пусціў пасму шызага дыму, натужна закапляўся.

– Бацька табе сказаць ня можа, дык я скажу. Ня кінеш дурыкі, у Лукішках зімаваць давядзецца. Чуеш?

Косьцік у адказ з такой сілай секануў па бярозавым цурбане, што палена заляцела на страху.

– Скажыце дзякуй Скачылясу. Добры чалавек. Другі б паліцыянт даўно б гэтага Міцьку з памежнай стрэфы выселіў.

– Добры, а біноклю не вярнуў, – уставиў слова Яська, і дзядзька жартам, але хвацка, пстрыкнуў нябожа па кірпатым носе.

Змагаючыся з пякучым дымам, дзядзька Базыль крэкнуў:

– Ленка Качка з Баранавічаў прыехала... з кавалерам. Брычку з хурманам замовілі... Грошы ёсьць... чаго не замаўляць. Вучыцель штомесяцу 140 злотых мае. І ў чыстым ходзіць. Ня тое, што мы... мяхі цягаем, ды ў гноі поркаемся.

Сякера дзынкнула па цурбаку, і вялікая каструбаватая трэска, бліснуўшы на сонцы, заехала дзядзьку ў лабешнік. Удар быў такім хвацкім, што ў дзядзькі выпала з зубоў самакрутка, і ён, мацюкнуўшыся, пайшоў са двара.

– Косьцік! А я граніцу пераходзіў. І газету тую ня ветрам прынесла. Я яе ў цётак узяў, што сена грэблі.

Косьцік так і застыў, сагнуўшыся склюдам.

– Адхвастаць бы цябе за такія фокусы, – мовіў брат і на два вяршкі ўвагнаў сякеру ў калоду.

Вечарам хлонцы сядзелі ля Міцькавых весьніцаў, на зваленым бяровеньні – Міцька каторы год зьбіраўся мяняць гнілыя вянцы ў хаце, – і Ясь апавядаў пра сваю замежную вандроўку. Міцька напачатку не даваў таму веры, але пачуўшы пра траншэю, у якую зваліўся падшыванец, ляпнуў далоньню па сыягну.

– Вось жа і Фарзун казаў: ідзеш – нібыта няма нікога, і раптам як з зямлі вырастае.

– Хто? – панура выдыхнуў Косьцік.

– Ну хто... савецкі памежнік. Там у іх, відаць, траншэі выкапаныя. Залезуць туды – і цікуюць за граніцай.

Міцька прысеў на кукішкі, сабраў рукамі пяшчаны грудок.

– Глядзі, вось гэта, скажам, млын, тут – Міцька пакрэмзаў зямлю кароткім прутком, – кусты. Пакажы – як ты йшоў, і дзе была траншэя.

Яська перахапіў пруток, правёў па зямлі завітую лінію, і Міцька, казелячы вокам на сябра, дакорліва выдыхнуў:

– Чуеш, Косьця... ужо падшыванцы мяжу пераходзяць...
Косьцік змаўчаў, з непакоем ускудлаціўшы чупрыну.

Ноч выдарылася цёмнай і душнай, і ў чорным небе, пазначаючы край далёкага бору, трапятала маўклівая маланка. Дзьверы, што вялі на вышкі, былі адчыненыя, і кожная новая ўспышка вырывала з апрамеціцы прастакутнік кволага сьвятла. Ці то ад задухі, ці то яшчэ з якой прычыны, абудзіліся скачкі і не давалі спакою, казытлівым сьвербам даймаючы пахвіньне. Яська ляжаў, закінуўшы правую руку за патыліцу, другою рукою чухаў пакусанае месца і наструненым вухам слухаў цяжкія каровіны ўздыхі на доле. Ужо трэцюю ноч яны спалі з братам на вышках, і скачкі, а пагатоў, каровіны ўздыхі не заміналі ягонаму сну. Але сёньня сон не кранаўся павекаў.

Косьцік вырашыў падацца за мяжу. Яська зразумеў гэта, знайшоўшы тут, пад саломай, пляцак з сухарамі. Пляцак ляжаў на сваім месцы, Косьцік з Міцькам, пазычыўшы ў дзядзькі Базыля грошы, пайшлі да Ёселя, але ўсё адно – сэрца замірала ў прадчуваньні, што менавіта сёньня, гэтай душнай апрамеціцай, брат рушыць у дарогу.

Карова на доле цяжка ўздыхнула, адрыгнула жованку, і Яська, бязгучна прашаптаўшы: “Ня сёньня...” – заплюшчыў павекі.

Абудзіла яго шамаценьне дажджу і нечае мітусьлівае порканьне пад бокам. Хлопец спалохана падкурчыў ногі.

– Гэта я... – усхвалявана прамармыталі ў цемры, дыхнулі ў твар гарэлачым духам, і Яська не пазнаў братавага голасу. – Будуць пра мяне пытацца, скажы: у Вільню зьехаў... І яшчэ... заўтра па абедзе залезь на страху. Калі будзе ўсё добра, мы на качановіцкай царкве чырвоны сыяг паставім... Ну, брацень, трымайся, – рука Косьцікава была халоднай і дрогкай.

– А торбу? – адчайдушна выдыхнуў Яська.

– Ага... давай.

Косьцік схапіў торбу, ступіў на драбіны.

– Ведай – я ні пры чым... я не хацеў! Гэта ўсё Міцька... Міцька! – паўтарыў пасля паўзы брат, і да шуму дажджу знадворку дадаўся бразгат ланцугу і залівісты энк устрывожанага Палкана.

Наступнага дня, па абедзе, Яська выправіўся разам з маці шукаць брата. Зайшлі да Роўдзіхі, потым у Ёселеву цукерню. Ад шынкара даведаліся, што зьнік некуды і малады настаўнік. Пайшоў зьвечару на рыбалку, і да гэтай пары не вярнуўся. А калі йшлі дахаты, перанялі расхлістаную, абы-як апрапаненую матчыну сяброўку – цётку Хадору.

– А людцэ мае добрыя... наўчыцеля... з Верамеевай запруды... нежывога выцягнулі. Галава разьбіта, і шворан да нагі прывязаны!

– Гэта Міцька! Міцька! – штосілы, спрабуючы перакрычаць грукат уласнага сэрца, выгукнуў Ясь і пабег да хаты: зірнуць з вільчака – ці лунае чырвоны сыяг над царквою.

Ігар Сідарук

...Хачу сказаць... А што сказаць –
Магчыма нават Богу невядома...

Салодкіх вуснаў сьпелае віно...

* * *

Я ад'язджаю... Не, не ад'язджаю.
Я сам ня ведаю, куды я еду зноў.
Я зноў гуляю. І сум ў вачах хаваю.
Не, не хаваю.

Сказаць, што “не гуляю” –
Мне зноў ня хопіць сіл, ня хопіць слоў.

Адзіных слоў... Тых простых слоў, якія
Чакаеш ты. А можа, не чакаеш
Яшчэ ці ўжо.
І кроплі залатыя
Заменяць твая словы не сьвятыя
Дажджу нямага. Ты ведаеш... Ты знаеш.
Няўжо ня ведаеш?!
І да каго я сёньня ад'язджаю –

Няўжо не адчуваеш?
Няўжо ня чуеш ты?
Каханая, няўжо?!

6 ліпеня, 2007 г.

* * *

Ужо не сяброўка. Яшчэ не каханка.
І наша вячэра – яшчэ не гулянка.
Гарачае цела – яшчэ не спакуса.
І жарту растаньня – яшчэ не баюся.

Яшчэ зазіраем сьмяшліва у вочы,
І бездань яшчэ да скону той ночы,
Калі разаб'ецца тым пахмурным ранкам
Аб сыценку над ложкам крохкая шклянка
Казачнай фальшы, што болей – ня схочам.
І словы за кавай – сухім абаранкам.

Яшчэ не сяброўка. Ужо – не каханка...

9 траўня, 2007 г.

* * *

Пачакай... Я цябе запрашаю
Гэтай восеньню ў казку сваю.
І той казкі старонкі гартаю,
Залацінка мая дарагая,
Разам з ветрам. І з ветрам я п'ю

Звонкі сьмех твой. І сыпле бясконца,
Як твой сьмех, не сьвяты ліставей.
І бясконца, бясконца, бясконца –
Твае вочы. І дотыкам – сонца
На далонях лістоту-жаронцы
Прыкрывае. Зьнікае... Хутчэй

Запрашай мяне ў казку. Наш вечар.
Наша восень. І нашы лісты.
І са мной – твае дзіўныя плечы.
І агнём – толькі ты. Толькі ты.

16.10.2007 г.

* * *

Я цябе без спаднічкі ня бачыў.
Бачыў толькі ў джынсіках-шортах.
І ня бачыў ніколі, як плачаш...
І ня чуў ад цябе: “Ідзі к чорту!”

А паслала б – да яго б не пайшоў.
Ля каленак тваіх бы застаўся.
Цалаваў бы іх – зноў і зноў.
І, як хлопчык, бы зноў закахаўся.

А таму: джынсы – прэч. К чорту шорты!
І спаднічку – к чорту таксама.
І пульсуе на шыі аорта.
І сьціхаюць анёлы над намі.

16.10.2007 г.

* * *

Салодкіх вуснаў сьпелае віно.
І рук чуйлівых сьмех. І прахалода
Тых слоў нячутных... Шэптам у вакно
Нам зоры сыпле ціхая прырода.

І ціха плача... Вечар, пачакай:
Ня трэба сёння. Кроплямі – ня трэба.
Дажджынкамі па даху не гуляй
І не садзіся там на самы край.
Там наша месца.
Толькі наша – неба.

17.10.2007 г.

* * *

Хачу сказаць... А што сказаць –
Магчыма, нават Богу невядома.
Ты хочаш ведаць? Хочаш усё знаць?
Ня трэба, мілая. Я проста – твой знаёмы.

Як ты – мая...
Як гэты дзень. Як той,
Той прасты дзень,
Калі над замкам – сьцішанае сонца.
Калі пачатак – жартам ці гульні.
Калі я проста побач быў з табой,
Як ты са мной.
Як ты – была са мной...
Я быў самім.
І ты – сама сабой.
Адчайна так. Так патаемна.
Так беражліва-блізка...
Так – бясконца.

11 ліпеня, 2007 г.

* * *

А я шукаў цябе... А я блукаў.
А я ня ведаў, што на белым сьвеце
Ёсьць мілае дзяўчо. Твая рука –
Як лёгка дотык прахалодным летам.

Тым дзіўным летам... Вечарам калі
Згарэлі дрэвы. І душа – згарэла.
Калі нас адрывалі ад зямлі
І запрашалі ў неба нашы целы.

І мы ўзьяталі. Каб нараньне зноў
Схаваць самотна за сьпіною крылы.
І каб уведаць сэнс адзіных слоў:
“Як добра, мілая, што я цябе знайшоў.”
“Знайшоў?”

“Знайшоў”.

А я знайшла цябе, каханы мой.
Мой дарагі. Мой любы.
Адзіны мой!

“Так, твой. Як ты – мая.”
Як я – твая, мой мілы...

19.10.2007 г.

* * *

Плачу я ў цябе на плячы.
Не маўчы, я прашу, не маўчы!
Ты адзінае слова скажы.
Ты скажы, не маўчы! Зьберажы

Усе словы, што я не сказаў.
Што ня выдыхнуў, прамаўчаў.
Што ня выплакаў... Што ня змог.
Хоць скажу яшчэ – бачыць Бог!..

А таму, я прашу, не маўчы!
І ня плач у мяне на плячы.

19.10.2007 г.

* * *

А ведаеш..., будзе сьнег.
І яркая сьвечка будзе.
Твой звонкі, твой чысты сьмех.
І зноў ты сваё не забудзеш

“Ну як ты жыў без мяне?”
“Як жыў?” – паўтару. І моўчкі –
У вочы твае. І кальне
Водарам кавы той ноччу,

Бы токам ад пальцаў... Сьнег.
І росная сьвечка будзе.
І з ракаўкай мяккі плед.
І ранкам твой шэпт “Прывет!”
І вусны, што полымем студзяць...

28.10.2007 г.

* * *

Зялёным “Орбітам” прапахлі валасы.
І восень сыцеражэ апошні смутак;
Той грэшны смутак белай паласы,
Якою да цябе я зноў і зноў прыкуты.

Тым восеньскім дажджом прапахлі валасы,
Які мы выпілі з табой у ціхі вечар.
У вечар, калі шэптам каласы
Чаканых слоў ледзь прыкрывалі плечы.

Ледзь прыкрывалі... Толькі раскрываў
Твае я плечы. Зноўку асыцярожна
Жывот і грудкі моўчкі цалаваў,
І цалаваў я моўчкі пальчык кожны.

Так, кожны пальчык. “Орбіт” на сталае.
І за вакном – не маладзік, ня поўня.
Я зноў адзін. І зноў мне нестася
Тваіх валос. І жуйкі на сталае,
Кароткага: “Ты сьпіш?”, і дастася
Прамень апошні золатам твае
Краёчкі вуснаў і вачэй адчайна сонных...

27.10.2007 г.

Уладзімір Міхно

...я палюбіў вясну за тое,
што яна мне вярнула
маміну ўсьмешку....

Вясна з ўсьмешкаю мамы...

Два апаведы

Тэлефон і паэт

З аднаго званочка не саўдеш вяночка.

1

Было цесна, цёмна, няўтульна. Было нават крыху вусьцішна. Тэлефон валяўся ў глыбокай кішэні старога нямоднага швэда. Кішэня была падобная да затхлай ямы і здавалася бяздоннаю, гіблаю. Абнадзейвала хіба маленькая дзірачка ўбаку, праз якую сачыўся, ледзьве ліпеў, кволы струменьчык сьвятла. Неставала паветра, засьціла дыхаць, але ня толькі гэта гняло Тэлефона. Бракавала волі, надзеі – жыцьця. Ён, каму наканавана стаць сувязным з тым Вялікім Сьветам, што раскінуўся за межамі ненавіснае ямы-кішэні, мусіў лайдачыць. Ён застаўся бяз працы, стаў няшчасным закладнікам волі і лёсу свайго гаспадара, якога ненавідзеў усімі фібрамі электроннае душы.

Зрэшты, абодва яны ціха ненавідзелі адзін аднаго, хаця і самі толкам ня ведалі, за што....

Дастаўся Тэлефон свайму новаму гаспадару на халяву. Гаспадар – Паэт. Жыве ў сваім дзівацкім сьвеце, сярод хваравіта-ўяўных вобразаў, пакутлівых рыфмаў, жыве ў вечным адчайным супраціве, заўжды незадаволены рэальнасцю. І ў гэты мройлівы сьвет пакутлівага трызьнення Паэт не пускае нікога, неасэнсавана-раўніва абараняючы яго, як маці, якая інстынктыўна абараняе любімае дзіцятка ад таго, чаго сама не прымае і чаго баіцца. Зразумела, не знайшлося ў тым сьвеце месца для прызнання ці хаця б павагі і Тэлефону.

Падарыў яго неяк Паэту сябра, чалавек пасьпяховы і рэалістычны, якому здакучыла добраахвотнае Паэтава самавыгнаньне... У самога даўно ўжо новая мадэль апарату, яна і фатаграфуе, і музыку грае. Вось так старэнькі “Siemens”, можна сказаць, гвалтам перасяліўся ў кішэню Паэтавага швэдара дзеля таго, каб выцягнуць небаракі на сьвет белы з забыцця, а мо ўжо і з небыцця. Нічога сабе місія!

Ён, Тэлефон, ведае сабе цану і, у прынцыпе, на любое гатовы. Ён – моцны. Няхай і не хапае зорак з Інтэрнэту, але ж і не цягае адтуль, не збірае, як каторыя маладзейшыя ды “гламурныя” яго калегі, усялякае сьмецце: гульні, застаўкі крутыя, SMSкі, мульцікі, парнушку. Ён моцны, а таму ніколі не апусьціцца да таго, што захапляе хіба саплівых падлеткаў. Яго рабілі яшчэ на досьвітку электроннае эпохі і зрабілі трывалым – хоць ты пэглу ім разбівай – і кансерватыўным.

Мабільныя таксама бываюць кансерватарамі...

Ніколі не зайздросьціў ён свайм юным калегам, хаця ў тых і памяць больш учэпістая, ды і выглядаюць яны сьвязэй. Бо нават яго памяці ды інтэлекту хапае, каб разумець, што кожны павінен пражыць сваё жыццё.

2

Але ж пражыць, а не мадзець, валяючыся бяз працы ў пустой і дзіравай кішэні. Зрэшты, да ўсяго прывыкаеш. Не было чаго рабіць – Тэлефон пачаў прыслухоўвацца да Паэтавых трызьненняў, якія, праўду кажучы, і не заўсёды здаваліся хваравітаю лухтою. Часам гэта былі зьедлівыя тырады, часам яны выліваліся ў споведзі, дзе невядома, чаго было болей – развагі ці адчаю... Паэт меў звычку сам-насам размаўляць, і неўзабаве Тэлефон, слухаючы небаракі, пачаў сёе-тое разумець з яго жыцця. Ён не зразумеў пакуль толькі аднаго: ці то мае справу з няшчасным ідыётам, а ці яго гаспадар, наадварот, чалавек па-сапраўднаму шчаслівы і вольны?

Калісьці і Паэт быў і маладым, і амбіцыйным. Ірваўся ў Вялікі Сьвет, ехаў штурмаваць і марыў пакарыць сталіцу. Ён шчыра верыў, што патрэбны людзям, што тыя заўважаць і ацэняць яго. Ён не збіраўся пасоўваць нічыя крэслы, бо ня меў на тое Боскага блаславеньня. Бог ня даў яму ні ўчэпістых драпежных кіпцюроў, ні спрытных нахабных локцяў. Гэта – не яго. Але ж ён, дзівак, верыў, што сьвет можна пакарыць талентам.

Таленты гаспадараць на небе, пакуль бяздарнасьці вядуць рэй на зямлі...

Стары, спрактыкаваны ў жыцці Тэлефон даўно зразумеў: чалавек – гэта памылка Сусьвету. Колькі ж у ім паганага намяшана! Напэўна, у Бога. Калі ён ствараў чалавека, нешта закараціла і акісьліліся клемы, ці мо ён злавіў які вірус? Вось і выдаў яго працэсар такую нехлямяжую, недасканалую,

пачварную аперацыю. Чалавек – сляпы, бо імкне да прагрэсу безвач і не здагадваецца, што ступае ў прорву. Чалавек – глухі, бо ня чуе, а мо і ня хоча пачуць-зразумець нават сваіх братоў па розуму. Што ўжо казаць пра тых, каго ён высакамерна залічыў у другасныя!

О, якое пччасьце, што ён, Тэлефон ня створаны быць падобным да чалавека. Можна сабе спакойненька жыць па зададзенай схеме і ня лезыці ў чужы агарод. Жыць – не сумаваць, рабіць тое, да чаго ты здольны, дзеля чаго цябе выпусцілі і не высільвацца. Сапсаваўся – адрамантуюць. Згарэў? Ну, што ж, усе сьмяротныя, ніхто ня вечны. Ага! Вы скажыце пра тое чалавеку – вантробы выесяць. Ён, памылка прыроды, думае, што аніколі не перагарыць, не сапсуецца, не заржаве. Разьлічаны гадоў на семдзсят, у лепшым выпадку на восемдзсят, калі не падсядуць батарэйкі, чалавек думае, што ён запраграмаваны на вечнасьць, на яе і замахваецца. Ды самае мярзотнае – чалавек паядае сабе падобных, як гідра, адно што робіць гэта сьвядома і нават з задавальненьнем. Ён пацяшаецца над цэлам бліжняга, паралізуе яго волю, атручвае розум, забірае і сілкуецца яго энергіяй заміж таго, каб проста скарыстацца падзарадным. І пасья гэтага ён, чалавек, прэтэндуе на бесьсьмяроцьце?!

Тэлефон паспрабаваў быў паварушыцца, бо, так ляжаўшы, можна і пролежнямі абзавесціся, але як тут паварушыцца, калі ніхто табе не падае нават сігнал. Вось калі пазвоняць, тады трасе цябе, як у ліхаманцы, аж падкідвае. Круціцца ваўчком, падскокваеш рыбінай, пакінутай на гарачай патэльні. А радасьці-радасьці!

3

Пачаў ужо й забывацца стары дапатопны Тэлефон на тыя радасьці, што пасылае цывілізацыя. Закінуў яго гаспадар, схаваў у кішэню – як у вязьніцу пасадзіў, і ці не забыўся пра яго зусім? Паэту ніхто не званіў. Пасья таго, як уцёк ён са сталіцы, крывадушнай і тлумнай, імклівай, але каварнай, як запыўся ў цішыні глухое аддаленае вёсачкі, дзе, здавалася яму, стане па-сапраўднаму вольным, пачаў ён павольна і няўхільна іржаваць. Тэлефон ведае, як можна саржаваць, калі не зачыпчаш сваю часова кантактаў. Паэт, нагбом напіўшыся адзінокае свабоды, сам не здагадваўся, што п'е са сьмяротнае чашы. Нейкі час ён яшчэ думаў вершамі, ускочваў па начах, хапаўся за асадку, сутаргава нешта занатоўваў. А ўдзень тую начную кітайскую грамату ён давяраў старэнькай друкавальнай машынцы, якую набыў яшчэ ў сталіцы. Машынка ўважліва слухала яго вершы, балазе, Паэт прамаўляў іх уголас, і паслухмяна занатоўвала іх. Радкі яшчэ жывымі слаліся ў боскі ложак бялюткага стандартнага ліста паперы і затым акуратна хаваліся ў цёмнай шуфлядцы. Бы ў дамавіне, назаўсёды накрываліся яны вечкам, пад якім і паміралі. Вершы не маглі ў шуфлядцы жыць доўга.

Не живецца жывому ў дамавіне.

Праўда, беспрытульныя вершы нейкі час яшчэ раіліся ў Паэтавай галаве. І, калі той раптам увесну адчыняў акно, выляталі на вуліцу, кружылі па садзе, радуючыся сонейку, качаліся ў роснай траве, гарэзнічалі-дурэлі. Уважліва іх слухаў салавей і спрабаваў падабраць да іх музыку. Як хораша было чуць тыя вясновыя сьпевы! Але салавей сьціхаў, сонца, падымаючыся вышай, асушвала росы, вершам не хапала жыцця, бо тое

зынікала-высыхала разам з жыццядайнымі кропелькамі ранішнія расы. Вершы не было каму слухаць, і яны чаўрэлі, паміралі пад сыякотнымі промнямі бязьлітаснага сонца.

Лепей за ўсё пачуваюць сябе вершы ў кніжках, даўжэй там і живуць. Але і з кніжкамі пачало рабіцца штосьці невераемае, што не паддаецца розуму. Адны з іх, напісаныя даўно і мудрымі людзьмі, разгублена ды вінавата хаваліся на паліцах у бібліятэцы. Там было задушна, затхла ад пылу, які ніхто з іх не зьмятаў, там было сорамна і прыкра кнігам з-за сваёй незапатрабаванасці. Другія ж, бліскучыя і “гламурныя”, хітрана-роджаныя бяздарнымі невукамі, прайдзісцьветамі ды графаманамі, нахабна і цынічна тоўпіліся ў выдавецтвах, драліся ў друк, як жаба на корч, густа ўсыцілалі паліцы крамаў і рынкаў. Яны наўзахваткі хваліліся бліскучымі вокладкамі, казыралі цэтлікамі з астранамічнымі лічбамі. Тым часам пад вокладкамі з цвёрдым пераплётам хаваліся дзябёлыя і таўсматыя, замоўленыя і закупленыя, “приятные во всех отношениях” творы з аголенымі гладкімі азадкамі. Паэзію, сьветлую і чыстую, стрункуую і ранімую, кволую і безабаронную, у тыя кніжкі-лялькі-фіфкі і на вокладку не падпускалі. Мо і добра, бо там кепска пахла...

Дзе смачна есца, там кепска пахне...

Апошнім часам не чытаў Паэт кніжак. Жяхліва, але факт, ён нават ня браў у рукі газеты. Бо газеты зрабіліся аднолькавымі, калярова-бліскучымі, мільгацелі ў іх адны і тыя ж твары людзей, якія называлі сябе творцамі, ды

4

тварыць гэтыя людзі ня мелі часу, яны ледзьве пасьпявалі сукаць локцямі, гучна і пафасна штосьці выкрыквалі, штурхаліся, сыпяшаючыся ўзабрацца на Парнас.

“... Гатоў адзін другога зьесьць,
Бо кожны морду ўперад сучеь,
Каб першым на гару узлезець.
Усе з сабой цягаюць кніжкі,
Аж з іншых пот руччом плюшчыць,
Друг дружцы выціскаюць кішкі...”¹

Кожны з іх біў сябе ў грудзі, даказваючы, які ён правільны і чэсны, ды толькі ніхто нікога не пачуў. Часам, праўда, гэтыя людзі зьбіваліся ў гурты, мусіць, дзеля таго, каб ямчэй было цягаць на гару свае цёпленькія, толькі што з печы, кніжачкі, пушаныя ды сакаўныя – пальчыкі абліжаш. А забраўшыся на гару, “творцы” спрабавалі гукаць да народу, ды народ іх ня слухаў, і гукалі яны самі да сябе. І да сябе таксама дагукацца не маглі... Зрэшты, і Паэта, што мадзеў у атачэньні сваіх паміраючых вершаў, таксама ня слухаў, ня чуў народ...

Калі маўчаць Паэты – гавораць прайдзісцьветы.

Аднак, колькі ні кармі салаўя вершамі, сам сыты ня будзеш. І Паэту таксама трэба было нешта есьці...

Недалугімі стварыў Бог людзей. Ня мог Паэт, уклечыўшы перад разеткаю, падсілкавацца токам дыя жыць сабе не бяды, вершыкі думаць.

¹ “Минский листок”, 1889 г. Паэма “Тарас на Парнасе”

Трэба было яму бегчы ў краму ці на агарод, штосьці прыносіць. Варыць, сярбаць, таптаць у свой шлунак. А яшчэ штораніцы трэба смакаваць каву і паліць. Аднаго разу, выпіўшы шклянку кавы ды агораўшы цыгарэту, адчыніў Паэт рашуча шуфлядку, дастаў колькі лістоў з вершамі, акуратна згарнуў іх чатырохкутнічкам, у канверт схаваў, штосьці размашыста чыркануў на канверце і панёс на пошту. А пасля ён штораніцы хапаўся за сьвежую газету, пільна разглядваючы яе. Тэлефона ў той час яшчэ не пасадзілі пад хатні арышт у гаспадаровай кішэні, ён вольна ляжаў на пісьмовым стале і меў шчаслівую магчымасьць назіраць. Неяк аднойчы Паэт разгарнуў газету і знайшоў там свае вершы, на імгненьне вочы яго загарэліся. Засьвяціліся шчасьцем, лабаціна ажно ўзмакрэла, пакуль чытаў. А прачытаўшы, не пазнаў Паэт вершаў сваіх. Графаманы-газетчыкі пастараліся: дадумалі вершы па-свойму, перакруцілі іх, пакрэсьлілі, перарабілі. І застаўся ад вершаў Паэтовых толькі яго подпіс. Графаманы хацелі як лепей, атрымалася ж – як заслужылі ў Бога. Хіба ж яны вінаватыя, што Бог пашкадаваў ім таго, чаго шчодро адпусьціў Паэту! Выгналі графаманы з вершаў паэзію, і зрабіліся вершы звычайнымі тэкстамі, як і ўсе іншыя радкі ў газеце.

Ня важна, якім ты нарадзіўся, галоўнае, каб стаў ты, як і ўсе, і тады знойдзеш хлебнае месца пад Сонцам. Пакуль праўда апраўдваецца, хлусьня наступае.

Дзівіўся Тэлефон, пабачыўшы, як пакутліва-балюча скрывіўся твар у Паэта. Той раптам кінуўся ірваць газету на кавалкі, таптаў яе нагамі і слаў

5

такія склёны, якія Тэлефон і ня чуў ніколі. Здавалася б, радавацца трэба: атрымлівай, Паэт, ганарар, еж, пі ўволю ды жыцьцё нахвальвай. Ёсьць на балансе грошы – ёсьць і жыцьцё. Тэлефон добра ведае, што такое валяцца на пустым балансе, калі, каб і хацеў, нікуды не затэлефануеш, хіба што “бамжоўскую SMSку” пашлеш ці скінеш каму “саплю”, маўляў, перазваніце, калі ласка. Дый то, калі ты яшчэ не скарыстаў “абяцаныя”...

А потым Паэт як грукне па сталу, Тэлефон аж падскочыў, як здагадаўся, ды позна. Паэт схапіў Тэлефона і ліхаманкава пачаў ціскаць яго кнопкі. Тэлефон скеміў: зараз Паэт патэлефануе ў рэдакцыю і скажа газетчыкам усё, што пра іх думае, а можа, нават будзе іх клясьці.

Хіба ж можна праклінаць чалавека, калі той сам ня ведае, што ён робіць!

Сорамна стала Тэлефону за Паэта, ажно лічбы на яго клавiятуры пачырванелі. Эх ты, абраньнік Божы, як не разумееш: у кожнага свая “SIMка” закладзеная, і кожны жыве па свайму тарыфнаму плану, і вышэй ня скочыш, і абысьці не абыдзеш. А тыя, хто выбіваўся з агульнай тарыфнай сеткі, ва ўсе часiны вар’ятамі лічыліся. І калі не згаралі самі ці не ўдавалася іх пераплавіць, то іх спальвалі гвалтам, і толькі адзiнкі загартоўваліся ў полымі, выжывалі...

Хто быў у полымі, той агню не баіцца.

Мабiлізаваў Тэлефон усю сваю электронiку і – заблакаваўся, каб ня даць Паэту з жар-косыці наламаць дроваў. Шкада яму стала гаспадара.

Апусьціцца да ганебнага куды лягчэй, чым падняцца да высакародна-

га. Тым болей немагчыма даказаць нікчэмнасці што яна нікчэмнасць. І ўвогуле, стасункі з карлікамі скрыўляюць хрыбетнік.

Ён, Тэлефон-ветэран старога гарту ды з вялікім запасам трываласці, ня стане даказваць якой юнай “мабіле” з пакалення “Bankyou- Siemens-aў” ці “LG”, ці “Samsung-aў”, што колькасць гігабайтаў у памяці яшчэ не азначае высокага IQ. Бо «не оспаривай глупца», а пошасьць, яна як плесень, ніколі ня ведаеш, адкуль вырасьце і дзе праб’ецца. І хутчэй там расквітнее, дзе абгортка яркая ды заляжала.

Разьюшаны Паэт ня стаў корпацца з “PIN-кодам”, гакнуў Тэлефон аб стол, той балюча выцяўся, заціх, затаіўшы крыўду. Супакоіўся і Паэт, ён раптам абмяк, паваліўся ў ложка, нярвова зацягнуўся цыгарэтаю. У клубах густога тытунёвага дыму спакваля растваралася яго ваяўнічая рашучасць.

Тым часам Паэт стаў раставаць, як леташні сьнег цёплым красавіцкім адвячоркам – імгненна і проста на вачах. Учарнеў, асеўся сам. Куды падзеўся яго пыхлівы, як порхаўка, характар! Ад усяго заставалася пакуль хіба душа, балюча-ранімая і па-ранейшаму чуйная, хаця зрабілася воглаю ды шурпатаю – суцэльны камяк нерваў. З душы Паэтавай яшчэ зрэдзьчас выляталі вершы...

“Кажуць мне: не жыві ілюзіям,
Мёртвай хваткай жыццё трымай, –
Але жыць так жадаю, людзі, я,
Як пад небам расьце трава.
Так, я чуў, як шапталі ў сьпіну,

6

Што наіўны з мяне паэт,
Што ў жыцці я і ў вершах дзіўны,
Бачу толькі ружовым сьвет.
Папракаюць мяне за дзівоцтвы,
Але нават і ў гэты век,
Калі шчыры ты – значыць, моцны,
Як паэт і як чалавек.”¹

Вершы трывожна кружылі над хатаю, апускаліся на поплаў, шукалі сабе гнязда, але прыстанішча так і не знайшлі. Пакружылі вершы, пакружылі і зьніклі за небакраем... Няма прарока ў сваёй Айчыне...

Бяз вершаў Паэт зрабіўся старцам... Ён і праўда састарэў дачасна, шчыльна зачыніў сваю хату і сваю душу, якая разам з Музаю як бы так-сама адляцела, зьнікла за небакраем.

А душы Паэтаў як не зьнікаюць, так і не вяртаюцца ...

Ніхто не званіў болей і ніхто не пераступаў парогу. Людзі, якія і раней як бы грэбавалі ведацца з Паэтам, цяпер стараліся найхутчэй забыць пра яго. На зямлю тым часам яркай каметаю зваліўся электронны век і ўзарваў яе. Засьвяціліся экраны, дысплеі, электронныя кніжкі адна перад адной фарсілі ў сеціве, пыталіся ў чытача: “Я ль на свете всех милее?” А чытач – маўчаў. Ён быў заняты. Ён, апошні з Магікан, акуратна і цярпліва, як апантаны археолаг, корпаўся ў пакінутай, забытай Богам вясковай біб-

¹ “Гомельская праўда”, 1984 г. Верш Анатоля Сыса.

ліятэчцы, высільваючыся зьмесьці “культурныя насланьні” з Багдановіча ды Купалы...

Калі гучае мана – маўчыць праўда...

Валяцца ў яме-кішэні болей было нясьцёрпна. І няхай ён лепей згарыць, але трэба неяк выбірацца. А мо Паэт яшчэ адумаецца, узварухнецца, падымецца. Павінна... усё павінна быць добра! А пад ляжачы камень не цяжэ вада. Тэлефон сабраў у кулак сваю электроніку: напружыў мікра-схемы, мабілізаваў кантакты – і засьвяціўся кволаю надзеяю. Да яго, як з небыцця, спакваля вярталася памяць, але ж аднаму ня выбрацца яму з праклятае кішэні. Маленькая дзірачка па-ранейшаму прапускала цененькую пасачку сьвятла, каб не памірала надзея. Яна была – што ў вязьніцы акенца, маленькае ды высока пад стольлю, але ж праз тое акенца бачны квадрацік неба. “А мо ён памёр?” – страшэнная здагадка раптам апякла Тэлефон. Стаіўся, прыслушаўся, ці дышае Паэт. Здаецца, жывы. Сыпіць... Эх ты, дзівак! Гэтак і прасьпіш у марах аб прызнаньні. Хочаш, каб цябе зразумелі, пачулі – будзь ласкавы, патурбуйся хаця падняцца з каленяў ды выпрастацца ў поўны рост.

На каленях просяць прызнаньня ў Бога, а не ў людзей...

Гаспадар як пачуў, раптам заварушыўся, спрабуючы павярнуцца на другі бок. Тэлефон толькі гэтага і чакаў, скарыстаўшы момант, ён выкаўзнуў з ненавіснае кішэні, зрыкашэціў на падлогу – аж пацямнела ўваччу ад моцнага ўдару. Воля! Усярэдзіне штосьці спружыніла, завібрыравала, і ён – зазваніў!

Званіў яго будзільнік, то быў першы званочак. Сьвет белы яшчэ не ўступіў з ім у кантакт, але ўжо азваўся. Тэлефону спадабалася, і ён званіў усё настойлівей, ён болей не збіраўся змаўкаць, бо трэба, абавязкова трэба было

7

пабудзіць Паэта. Тэлефон болей не баяўся, што яго зноўку прымусяць маўчаць.

Прымушаюць – маўклівых...

Прачынайся ж, Паэт, падымайся. Досыць спаць! Мы з табой яшчэ выйдзем на людзей, і мы яшчэ пажывем!..

Вясна з усьмешкаю мамы...

Аповед у імпрэсіях

“Прыгажосць выратуе сьвет?” Штосьці ня верыцца. Сьвет безнадзейна хворы... І потым, хто сказаў, што ён хоча ўратавацца?..

Не куецца, а плешчацца

Часта ўзгадваю бацькоў сваіх, якіх даўно няма. Пухам ім зямелька... Хі-ітранькія ж яны: рана пакінулі гэты сьвет, як ведалі, што ён так і не папрыгажэе. Наадварот, жыць стане яшчэ цяжэй... Яны пайшлі, а мне пакінулі самае цяжкое – працягваць жыць. О, як гэта пакутліва! Хаця і цікава...

Бацькі лаюцца. Здараецца гэта вельмі рэдка, але здараецца. Мама ўпікае бацьку: “У цябе ўсё ня як у людзей, усе свайго пільнуюцца, а ты ў сельсавеце крыччу сядзіш і сабе шыферу выпісаць ня можаш”. Бацька працуе сакратаром сельсавета, а хата ў нас і праўда накрытая драціцаю. А палова даху хлява і ўвогуле пад руберойдам. От сабе і “пры ўласці” жывем. Пры Брэжневе з шыферам было строга, што нават сакратар сельсавету баяўся сабе выпісаць. Пры Гарбачове яго не дастаць было, а зараз во – не дакупіцца.

Сьмешна, але той наш хлёў і сёння стаіць недакрытым, праўда, ён ужо, лічы, і не патрэбны... Цяпер усё ў аграгарадкі, куды там нейкі стары хлёў у непerspектыўнай маёй вёсачцы! Бацька, бывала, у распачы казаў: “Не куюцца, а плешчацца”. І я часам паўтараю ўслед за ім... Якое дрэва, такі клін...

Што зьёў, то не відаць

Хто ў дзяцінстве не пісаў вершаў?! Я не пісаў, бо калі склаўся мой першы верш, пісаць яшчэ толкам ня ўмеў, толькі друкаваў асобныя літары.

Яшчэ ў школу не хаджу, склаў верш і адразу ж яго запамніў:

Маю маму кожны ведае:
Мая мама не абедае,
Бо што зьёў, то не відаць,
Вот такая мая маць!

Мы з бацькам пацвельваемся з маці, якая не пасыпяе раніцай пасьнедаць, бяжыць у школу нашча. Мама мая настаўніца. Прыносіць са школы ў дзвюх валізках сшыткі, якія трэба да заўтрага праверыць. У той час, калі мама настаўнічала, у класах вучылася па трыццаць, а то і пад сорок чалавек. І дамашнія работы, і кантрольныя, і сачыненні – паспрабуй пасьпець праверыць! А яшчэ планы пісаць – каляндарныя, рабочыя, выхаваўчыя. Мама паліць раніцай у печы, есці варыць і ўсё строчыць планы. Бацька дапамагае на кухні, а ўсё роўна не пасыпяюць. Бацька ёй: “Службістка ты! Паеж, завалішся, загнешся – ніхто ўсё роўна ня ўспомніць, дзякуй ня скажа”. А яна ў адказ: “Ат, што зьёў, то не відаць...”

Неўзабаве стала відаць, ды было позна. Маму зьвезьлі ў бальніцу з малакроўем, ледзьве жывую. Пасінелі вусны, сэрца зайшлося, як яна тады не памерла! І праўда, памерла б – каму бяда? Вучням яе, з-за якіх пасадзіла сваё здароўе? Двоечнікі вунь, якія рабілі па трыццаць-сорок памылак у дыктоўках, а сачыненні ўвогуле ня ўмелі пісаць, уладкаваліся ў жыцці куды лепей, чым мама са сваімі кіпамі сшыткаў і самаеднымі прынцыпамі. І жывуць па крайняй меры... Мамы даўно няма. Па першым часе, праўда, прыгадвалі яе вучні, прыгадвалі добрым словам. Маму-настаўніцу любілі, паважалі дзеці. А зараз ужо й забыліся... А службістам цяжка жыць на сьвеце...

Я сын усіх Палін!

У сельсавеце, дзе бацька-сакратар, закапаўшыся ў паперках, працірае штаны, за грубкаю ёсць закабайчык. Там стаіць кушэтка і трыножак, на які можна пакласці ліст паперы. Так выглядае мой першы (мо і апошні)

“офіс”. Мне ад трох да шасці. Ціхі малы, спакойны. Бацька прыводзіць мяне на працу на шаліку, як сабачанё, і на ўвесь дзень пакідае ў закабайчыку. Садзіка ў нас тады не было. Ліст паперы мне ў рукі – малой! Малюю хаты, дрэвы, дарогі. Пішу, што хачу.

Я ніколі ў жыцці ня быў такім вольным, як за грубкаю майго дзяцінства, у старым нашым драўляным сельсавеце.

Калі надакучыць у таты, бягу ў школу да мамкі. Тут блізка зусім, адно што па дарозе расце вялізарная ліпіна, у якой жыве страшны вецер, і я баюся, каб вецер не паваліў ліпіну мне на галаву. А ў школе я беспрытульны. Мама на ўроках, і я ганяюся за сваёю шапкаю, якую большыя хлопцы адабралі, каб падражніцца. Яны ў мяне пытаюцца: “Чый ты сын?” Адказваю ў рыфму: “Я сын усіх Палін”. Хлопцы рагочуць. А я бяз стуку завальваю ў настаўніцкую, бойка чытаю загалоўкі на дошцы аб’яваў, тым самым вельмі здзіўляю нашага фізрука. Настаўнікі паціскаюць плячыма: “У Паліны Андрэўны вырасце вельмі разумны сын”.

Вырас дурнем, бо стаў пісьменьнікам. Каму ж мы, пісьменьнікі, зараз патрэбны!..

Аўтастопам да мамы

Я палюбіў вясну за тое, што яна мне вярнула маміну ўсьмешку. Прыкіньце, красавік, у сястры дзень нараджэння, а маму нашую забірае “хуткая”. Вось дык падаруначак! Усе маўчаць: суседзі, знаёмыя – ніхто ня верыць, што мама вернецца з бальніцы. Бацька сядзіць на куханьцы, усыпёршыся на стол, і плача. А на вуліцы – вясна. Ручайкі сьпяваюць хаўтурную, жаўрук галосіць, нават певень, напіўшыся з гора ля вугла вады, дыпламатычна маўчыць. Бяру, як заўсёды, рыдлёўку, каб спусьціць ваду на плаціне, ля вадаспаду, які раніцою збудаваў, а рыдлёўка валіцца з рук. МАМЫ НЯМА!.. Праз колькі дзён мы з сястрою не вытрымліваем, уцякаем на шашэйку, што бяжыць да гораду, ловім спадарожную машыну. І неўзабаве мама ўсміхаецца нам праз яшчэ заледзянелае шкло бальнічнага акна. Шкло яшчэ заледзянелае, але мама ўжо ўсміхаецца.

Праз месяц вясна верне нам маму – яшчэ надоўга, і я за тое на ўсё жыццё палюблю вясну.

Не хачу вучыцца!

Заўтра ў школу! Ня страшна, што ў школу, яна ж для мяне даўно ўжо другі дом. Тут мамка, сюды можна спакойна заваліць, нават выкупаўшыся ў бруднай ледзяной канаве. Аднойчы так і было: гулялі з сябруком, загуляліся і ўваліліся. Іду, размазваю сьлёзы па кішэнях, як помак, запаўзаю ў настаўніцкую і – хоць бы хны...

Ня страшна ў школу, страшна – вучыцца. Заўтра мне першы раз – у падрыхтоўчы клас. Канец свабодзе. Трэба пачынаць жыць па правілах і па раскладзе. Раву як бык. Даўно так ня роў. Мабыць, з таго часу, як сябрук у канаву падштурхнуў. Вучыцца ўжо не хачу, хаця яшчэ ніколі не вучыўся і нават ня ведаю, што гэта такое...

З таго часу даўдзецца “сушыць мазгі” цэлых пятнаццаць гадоў: скончу школу, універсітэт, атрымаю вышэйшую адукацыю, стану журналістам,

пісьменьнікам, але так і не прывыкну жыць па правілах і па раскладу, так і не пагаджуся са стратай свабоды, якая для мяне на ўсё жыццё застанеца самай вялікай каштоўнасцю. Па свабодзе волевыяўленьня часам плачу і зараз, толькі ўжо не раву як бык, а дыпламатычна размазваю сьлёзы па кішэнях...

Хлопчык і лётчык

Пасля бальніцы мама едзе ў Оршу ў дом адпачынку, мы з сёстрамі ня можам дачакацца яе. Нарэшце яна вяртаецца дадому, бязым яе сустракаць за чатыры кіламетры, на чыгунку. Чэрвень, сьпякота. Дадому вяртаемся палявою дарогаю. Мама накупляла нам абновак. Мне – лёгкія шорцікі, а то летам паруся ў штанах. Тут жа, па дарозе, у полі, мама з сёстрамі спрабуюць мяне пераапануць. Дзе там! Зацкавана, як заяц, азіраюся па баках. Мне сорамна здымаць штонікі, нават ня столькі перад “дамамі”, колькі перад самім сабою. А вунь яшчэ самалёт ляціць высока ў небе, раптам лётчык убачыць мой пісюн... Сорам – не загана, а і цнатлівым быць пагана. Мне шэсьць годзікаў, я хлопкі і дзікі, як той зайка, быццам ня ў вёсцы живу, а ў цёмным лесе.

Так і прайшло маё дзяцінства, бы пад саркафагам: ні я да людзей, ні яны да мяне. Упершыню па-сапраўднаму пасябрую толькі ў шаснаццаць гадоў...

Скют і грэчневая каша

У сталовую бязым навывперадкі. Такая завядзёнка – у нашай школе ў сталовую дзеці заўсёды бягом бягуць, быццам з галоднага краю. А есьці ані ня хочацца. Макароны па-флёцку ня лезуць у горла мне, худзенькаму, слабенькаму хлапчуку, мяса з супа вылавіў бы, ды нельга, хіба цішком, а то засьмяюць. Мяса ў нас есьці “ў лом”. Хтосьці пусьціў подлюю погаласку, быццам сабаку зварылі, з таго часу мяса з супу ўсе выкідаем. А грэчневая каша насухую здаецца шрапнэллю. Даўлюся ёю даўлюся, урэшце не вытрымліваю, пакідаю на талерцы. Старэйшая дзяўчына, пухлая і здаровая – яна ўжо ў трэцім класе, а я яшчэ ў першым – заўважыўшы мае хітрыкі, грэбліва-дакорліва пытае: “Чаму не ясі, скют?” Моўчкі глытаю абразу разам з падступіўшым да горла комам крыўды. Колькі яшчэ давядзеца праглынуць у жыцці – і крыўдаў, і абразаў! І ня кожнаму зубкі пакажаш. Хай іх Бог, крыўдзіцеляў, судзіць: карае ці шкадуе...

А грэцкую кашу я па-сапраўднаму палюбіў у войску, ды – на ўсё жыццё палюбіў!

“Наўчыўся я слоў беларускіх...”

“Наўчыўся я слоў беларускіх ад маці
І дум беларускіх бяз школы і кніг”

Вычытаўшы ў Купалы гэтыя радкі, задумаюся і зьдзіўлюся, як ён трапна пра мяне напісаў... Кажуць, Беларусь пачынаецца з калыскі, а ў мяне дык – са школы.

Мама, класны кіраўнік у старэйшых, рыхтуе вечар па творчасці Янкі Купалы. Я, як заўсёды, таўкуся пад нагамі, малы, мусіць, яшчэ першакласнік (а мо і ўвогуле тады яшчэ ў школу не хадзіў?) Чым бы дзіця ні цешылася, абы ня плакала, каб хоць чым заняць, мне даручаюць... выступаць на вечары. Буду чытаць на памяць купалаўскага “Хлопчыка і лётчыка”. Колькі гонару! Цяпер я ўжо ня пяты хвост, я – выступоўца! Кожны вечар, разам са старэйшымі, бегаю на рэпетыцыі. Яны развучаюць “Курган”, інсцэніруюць “Бандароўну”, і ў мяне ўжо неўзабаве абедзве гэтыя паэмы “ад зубоў адскокваюць”.

Вось так да нас, “свядомых” прыходзіла пачуццё нацыянальнай гордасці і годнасці. Якая Амерыка?! Якія даляры?!

“Скурганіў бы душу чырванцом тваім я,
Гуслям, княжа, ня пішуць законаў...”

Хавайся ў салдата!

Мая генетычная памяць пра вайну схаваная ў шкатулцы. Там разам з бацькавымі медалямі тлее пажоўклая ад часу даведка, выдадзеная бацьку ў сорок другім годзе. Там напісана, што 19 красавіка ён быў цяжка паранены разрыўною куляю ў баі пад Серпухам. Мама мая таксама цудам уратавалася з фашысцкага лагера. Іх, моладзь, сагналі будаваць вузкакалейку ля Плешчаніцаў. А ўратавалі маму... народнікі, сярод якіх быў наш сваяк. Нявольніцу пераапрулі ў нейкае рызьзё і вывезлі.

Мы, дзеці са школы, часта ходзім да помніка “вайну падмятаць”, неахво-отна ходзім. Куды з большым імпэтам капаем ля помніка порах. Порах завернеш у каляровую фальгу – абгортку ад цукеркі – падпаліш... Клас! Калі, вядома, ня высмаліць вочы. Нашая “вайна” – гэта помнік ля школы, над якім трэба шэфстваваць. Спачатку тут стаяў стары абеліск, аблупіўся, патрэскаўся. Прывезлі новы – салдата з аўтаматам, нейкага блізарукага, бо аўтамат ён трымае ля самага носу. Фрагменты салдата доўгі час валяюцца ля школы, блізу сталовай, і мы любім у іх хавацца, гуляючы ў хованкі.

Затым салдата зманціравалі, а стары помнік пусцілі пад бульдозер.

На ўрачыстасці мы маршыруем усёй піянерскай дружынаю пад гукі горна і пад барабан. Дружына імя Паўліка Марозава. Пра тое, што гэты Паўлік свайго бацьку здаў, ніхто і ня ведае, і ня думае – ня тая эпоха. Мы падоўгу стаім у ганаровай варце пад піянерскім салютам. Бывае, ад сонечнага ўдару, каторыя не вытрымліваюць, падаюць, тады іх замяняюць іншымі. Варта ля помніка – святае! Зьязджаюцца ветэраны з усяго сельсавету, прыносяць вянкi. Вянкоў да помніка на дзень Перамогі цэлую гару накладваюць. Пастаяць яны крыху, а потым іх паціхеньку... разбіраюць. Сельсавецкія назаўтра забяруць дыі прыхваваюць свой вянок – да наступнага свята. А што ж, Брэжнеў сказаў: “Эканоміка павінна быць эканомнай”. Якая эпоха, такая і мараль...

Елкі зялёныя...

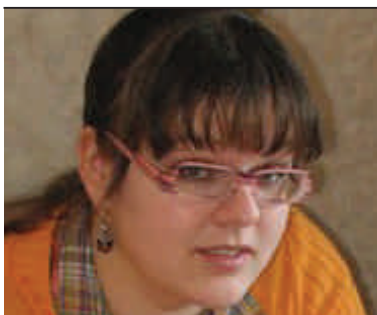
Мы з бацькам саджаем елачку. Схадзілі ў лес, выкапалі, прынеслі. Нашая елачка вырасце самая высокая, самая зялёная, самая прыгожая.

Выбралі месца непадалёк ад хаты, дзе будзе ў нас расыці цэлая алея дрэваў. Тут будуць і бярозы, і клён, і каштан, і акацыя, і вядома ж, вядома ж, елкі. Для школы дзеці пасадзілі ўжо цэлыя алеі. Дрэўцы асвойталіся і пайшлі ў рост. Пасадзіць дрэвы для хаты – ініцыятыва мая. Бацькі спачатку ня дужа яе залюбілі: хто гэта ў садзе лес саджае, а як жа агарод, дрэвы вырастуць – будзе тут цёмна, расыці нічога больш ня будзе. Але ўсё ж паддаліся на правакацыю...

Няма бацькоў. Наш агарод стаў маленькім, мо разы ў два меншым, чым быў калісьці. Хаця і пры бацьках мы ня мелі гектараў. Былі звычайныя дваццаць пяць настаўніцкіх сотак. Агарод маленькі, і на ім ня ведаеш, што саджаць і для каго саджаць... Наш стары сад па-ранейшаму ўсыцілае ўсе сыцежкі яблыкамі, вось толькі есьці іх няма каму.

Прайшла цэлая эпоха з таго часу, калі дрэвы былі маленькімі. І засталіся ў тым мінулым часе бацькі мае, суседзі, ды іншыя аднавякоўцы, якія саджалі агароды, прышчэплівалі дрэўцы ў садах, а ўвосень радаваліся сypeлым яблыкам. Мінула эпоха, але растуць, елкі зялёныя, дрэвы. Растуць яны і дома ў нас, і для школы, якая таксама ня сёння-заўтра стане мінулым. А дрэвы будуць! Сьвежым, шчыmlівым напамінам пра маміну вясну шумяць зялёныя елкі майго дзяцінства.

Валерыя Кустава

...Мы сыдзем.
Мы будзем. Мы будзем.
І страшна нам быць,
бо мы людзі...

Калыханка для Бога

Сны вяСНЫ

Пах кавы
ласкавы
казыча
у носе.
Ну, вось
пачалося —
спялося,
зраслося...
Я ведаю,
зноўку
мне
матчыну мову
ды зойме
на золку
ад радасьці злову

другое паловы.
“Хэлоў, вы?..”
І кружыць галовы...
І ёсьць тут прычына.
І дзякуй Багам.
Мужчына,
вы мяне пацалуеце,
га?..

1 сакавіка 2008

* * *

Багоўка ці багіня...
Якая ўрэшце розьніца.
Мільгне над сьветам,
міне...
Аднак
да Бога
спозьніцца.

16 ліпеня 2008

* * *

Будзе вечна
ў калядным сьне
ўсім уздадзена
па патрэбе:
кожнай рыбіне – па вадзе,
кожнай птушыне – па небе.

31 сьнежня 2008

* * *

Аддадзеныя трывогам,
паэты ня сьпяць
па начох:
шукаюць жывога Бога
і руны
на ўласных плячох.

25 лістапада 2008

БЕЛАРУСКАЯ Д’АРК

*

Лілея лямантавала
ў лімонавых валасах.
Мінерва гарантавала
на неруш яе – пасаг.

*

Тужлівай зоркай попельнай
дрыжэла ў ёй Айчына.
І паміраў па-чорнаму
ля ног яе Мужчына.

10 лістапада 2008

КАЛЫХАНКА ДЛЯ БОГА

Мне прысьніўся сёньня Бог,
што заснуць ніяк ня мог —
пазіраў Ён на мяне:
сьню Яго я альбо не.

Ён глядзеў, пасля ўздыхнуў —
і смугой сьвет ахінуў:
“З той хвіліны я ня сплю,
як стварыў Сусьвет-Зямлю.
Адны крыкі — увушшу.
Я пра сон і сам прашу.
Ты ж так неспакойна сьпіш.
Па начох што ў снох тых сьніш?
Вусьцішна ў тваіх вачох.
Што баліць табе, дзяўчо?”

А мне сьняцца сны адны:
як з нябёс ляцяць званы
й разьбіваюцца яны,
як гліняныя збаны...
Вось такія, Божа, сны.
Ноч пры ночы, дзень пры дні...
Ты хоць раз мяне прысьні.

Крылкамі малы анёл
на нябёсах надпіс зьвёў:
“Бог прысьніць цябе тады,
калі ляжаш на клады”.

Я змаўчала.
Голас змоўк.
Бог ня сьпіць,
таму што Бог.

Стала Бога мне шкада...
бо сівая барада,

бо ніколі Ён ня сьпіць,
далягляду доўжыць ніць.

Баю-баю, мой Гасподзь...
Сон да Божанькі прыходзь...
Сьпі, Нябёсны Вартаўнік...

Бог заснуў. І сьвет наш зьнік.

21 студзеня 2008

ВЫРАЙ

(Малая паэма)

I.

Мы сыдзем.
Мы будзем. Мы будзем.
Як рэкі. Як дрэвы. Як зоркі.
На самых высокіх пагорках.
Як вецер.
Як згадка аб цудзе.

Мы сыдзем.
Мы будзем. Мы будзем.
Усьмешкаю ранка ў падушках.
Задушлівым пацалункам
ля самага-самага вушка.

Мы сыдзем.
Мы будзем. Мы будзем.
Пакуль што мы проста людзі.
А потым — пустэльны дым.
Жывыя мы нават тым.

Мы сыдзем.
Мы будзем. Мы будзем.
Мы вернемся.
Вер мне ты,
вер мне.

Мы згубімся.
Час нас ня згубіць —
верне.

Ня страцяць сябры нашы песьні.
(Мы будзем. Мы будзем. Мы будзем.)
На самым празрыстым прадвесьні

Ўсьміхацца мы будзем ласкава
у твар сваім родным і крэўным.
З каханымі будзем піць каву.
Яны ж нас ня ўбачаць – пэўна.
І пройдуць скрозь нас наўпроста.
Праз нашыя грудзі і рэбры.
Праз нашыя целы-ўспаміны.
І нам забаліць так востра,
што мы чужаніцы нібы,
што мы рыхтык прывіды, мілы.
І ў сэрцы выбухнуць міны.

І промні пройдуць праз вочы,
як лазер праз цела праходзіць.
І нам захочацца збочыць,
а мы сыходзім, сыходзім...

Мы сыдзем і вернемся зноўку.
Мы сыдзем і вернемся – вер мне.
Ня возьмем ні нож, ні вяроўку –
адверне!..

Мы сыдзем і вернемся ў травах...
Лугамі,
што сонцамі мрояць...
Анёлы нам крыкнуць “Брава!”
І ўзброяць.

Мы сьнегам сыдзем паталым
і звонкімі капяжамі.
І ўздымемся ў неба за птахам,
за прывідамі і крыжамі.

Мы сыдзем,
сыходзяць ваўкі як
ад ганьбы далей і ад зграі,
пакінуўшы ваўчанятам
няправасць на воўчую волю.
Мы сыдзем,
ня ўзяўшы кія
ў дарогу,

дзе паміраюць
ля самае брамы рая,
ня скаяўшы, як прынята,
на самай вастрэчы болю.

Мы зыдзем,
як птахі зьлятаюць
у вырай,
і дзіва заўважым:
над самым выраем нашым
лятуць другія народы.
І мы адной з імі пароды:
мы вырай памерлых...

II.

“Мааааама!..” –
той крык, што абудзіць сусьветы
й народзіць новыя душы.
А мы? Мы ў суцэльным задушшы,
забылыя на запары.
Ды рушым у неба,
рушым.

Паветра!
Глыток...
Я ня чую...
Ня бачу... Ня дышаю... Мама!..
Ты дзе?
Дакраніся ласкава!
Адчую!
Халодна мне... Мама!..
Прашу, мне баліць...
Дай пяшчоты!
Сьвятла дай
і моцы расстацца!
Сьвятая!
Пякуча... нямотна...
Дай сілаў, дай сіл
разьвітацца!..

Мы сыдзем.
Мы будзем. Мы будзем.
І страшна нам быць,
бо мы людзі.
І страшна сыходзіць...
Ды пойдзем.
Мы сыдзем.
І будзем.
І БУДЗЕ.

21 красавіка 2008

Сяргей Астравец

...яны ратаваліся ад патопу,
ад чырвонага патопу,
ад шабельнай навалы....

Флот каўчэгаў

Аповед пра пакінуты рай

“Чаму ж гэткае спусьцелае мора?! Гэткае ціхае і спусьцелае! Дзе параходы цудоўных, багатых краінаў?”

І. Шмялёў, “Канец канцоў” з “Сонца мёртвых”

Рай за кармой. Сьветлая краіна, дзе лепей памерці ўжо, чымсьці жыць. Дзе жудасна застацца. І якую страшна пакінуць. Але яны наважыліся. Зрэшты, не засталася іншага выйсьця. Гэта былі распачныя ўцёкі з жахлівага сну. Жыцьцё аднойчы ператвараецца ў сон, і такі сон заўжды вусьцішны. З імі здарылася найгоршае. Уцякаць з уласнага дому. Ратавацца...

Фабіян з Сабінай выскачылі з недалужнай старой таксавачкі. Пабеглі з рэчамі скрозь сыяну дажджу. Суцэльна мокрая апынуліся на ганку, перад якім экзатычна стаяла выносістая пальма. Пансіянат “Шчыт і меч” аказаўся міліцэйскім. О, сьвятая наіўнасьць, беспадстаўныя спадзевы! Праўда, каляровы плакат паведамляў пра рыцарскі турнір. Аднак ён меўся адбыцца ня

тут, а ў генуэзскай крэпасці, што на адлегласці. Але яны выбралі гэтае мястэчка, разважыўшы, што ўмовы каля крэпасці будуць горшыя.

Абяцаныя кандыцыянер, які музычна рэагуе на пажаданні, тэлевізар і лядоўня, якая вісела чамусьці над ложкам Фабіяна. Рассунуўшы жалюзі, Сабіна выйшла на тэрасу і не стрымала захаплення. “У нас ніколі не было такога пакою!” Краявідам было мора. Разьлеглае, попельна-блакітнае. Паміж ім ды імі схілы густа зелянелі кіпарысамі, паўднёвымі кедрамі, ядлоўцавымі і лаўровымі дрэвамі. Павебра здавалася гаючым узварам з іхняга водару.

Стравы ў сталойцы расчаравалі савецкасцю. Абяцаныя чатырыста метраў да пляжу ператварыліся ў прыступкі бяскончых лесвіцаў. Мора сустрэла лагодна-бэдзёрай хваляй. Не зважаючы на часовую адсутнасць сонца. Пасля першага купання пайшлі шукаць паштамі, вывучаючы мапу набярэжнай, і адразу стаўшы часткай натоўпу адпачыньнікаў. Фабіану захацелася заставацца пасля пляжу басанож. Сабіна палічыла гэта дзівацтвам, але не прэрэчыла.

Першай бутэлькай віна стала чырвонае з горнага заводзіка. Колерам і смакам вельмі падобнае да к’яныці. Насычаны смак. Цёмнае, густое. У вінаробаў толькі з мастацкім густам, мабыць, ня вельмі. Наступная пляшка, чырвонага сталовага, весяліла этыкеткай. З назвай гарэмнай прыгажуні. З партрэтам гараджанкі пэндзля фламандскага майстра. З прысьвячэннем угодкам паэта з бакенбардамі. З ягоным асцомным насатым профілем. З чатырохградкоўем. З сентыментальнымі жоўтай і чырвонай ружамі. Нарэшце з паведамленьнем, што акцызная марка ўдзельнічае ў розыгрышы каштоўных прызоў. Прыцягнуў увагу яшчэ адрас вінарыні: вуліца Македонскага, адзін. Яўна, не імператара.

З трэцяй бутэлькі яны толькі пасьмяяліся. Называлася “Мысльіцель”, пераконваючы недалужна радэнаўскай скульптурай. Зьбіраць уражанні ад вінных шэрагаў таксама цікавы занятак. “Чорны доктар”, “Чорны палкоўнік”. Цэлая батарэя “палкоўнікаў”. На розны густ і кішэню. “Вочы чорныя”. “Чорная маска”. Адкуль такая прага да ўсяго чорнага? Ночы на поўдні вельмі чорныя. Але палкоўнікі? Нейкая лаціна-амерыканшчына.

Пасля вячэры на тэрасе выпіць удвох бутэльку віна, назіраючы за жыццём на моры. Іхняя часовая традыцыя. Так-так, хай кароткая, але традыцыя. Дадатак да аздарэўленчага ўплыву мора, сонца і насычанага пахамі субтрапічнага павебра. Пасля пляжа яны шпацыруюць з натоўпамі па набярэжнай, выбіраючы ў крамках наступную пляшку. Распытваюць, просяць паказаць. Бяруць у рукі, разглядаюць, чытаюць. Абмяркоўваюць. Часам Сабіна не згаджаецца.

Але ўрэшце рэшт яны разам спыняюць свае вочы на бутэльках двух заводаў. Якасных і добра аформленых. Першыя — моцныя, вытрыманыя, з гадамі. І салодкія. “Стары нектар”, напрыклад. Ад якога вечаровы краявід робіцца цяплейшым, прахалодная ноч — утульнейшай. Сабіне, праўда, не заўсёды хочацца салодкага віна, яна ніколі не салодзіць каву. І гарбату таксама. Фабіану, наадварот, даспадобы часам атрымаць асалоду ад гус-тога моцнага прыгожага напою, які мае вінаградна-дубовы настоены пах і пакідае алейныя сляды на сьценках шклянкі. Але ўрэшце і ён адчуў сябе перасычаным салодкім бурштынным віном. Каб не прахалодныя дзянькі, больш за пару шклянак яго было увогуле б не агораць. Гэта віно для мокрай восені, для халоднай зімы. Наліваць яго ў келіх, адчуваючы

радасьць, пяшчоту захаванага сонечнага праменьня. Маючы перад вачыма мокрае ад дажджу або сыятае марозам акно.

А яшчэ цікавей пакаштаваць чым болей гатункаў з доўтага шэрагу іншых вінаў — з антычнымі назвамі і малюнкамі. “Перліна Арыстэя”. Васьмігадовага веку. З самарэкламай на задняй налешцы — “Віно высокага майстэрства і традыцый мясцовых вінаробаў, выдатнай якасьці, сапраўдная асалода для гурманаў”, якая іх крыху сьмешыць, хутчэй бянтэжыць. Гэты старажытны грэцкі бог навучыў людзей вінаробству, а таксама вырошчваць аліўкі. Імя Эўрыдыкі, тым часам, вядомае ў тысячу разоў болей за імя Арыстэя. А менавіта ўцякаючы ад яго, яна наступіла на зьмяю і загінула ад джала.

Сабіна займаецца дакладнымі навукамі, але шмат чытае. Пераважна заходнюю літаратуру. Часьцей сучасную. Фабіян калісьці вывучаў антычную літаратуру. Зрэшты, “у галопах па Еўропах”. Хаця старажытнае пісьменства вельмі прывабіла яго. Пакінула, прынамсі, жаданьне некалі па-сапраўдному пачытаць тэксты. Глыбока пераканала, што карані ўсяе літаратуры ў тых далёкіх часах, у пергаментах і папірусах, у гліняных таблічках. Што берасьцяныя граматы — папросту мясцовая асаблівасьць, каларыт.

Вывучаць недавучанае такім прыемным чынам — яшчэ цікавей. Парайўшыся, яны спыняюцца на “Мускаце Арыстыя”. Сваіх ведаў тут недастаткова. На набярэжнай яны заходзяць у кнігарню, якая ў атачэньні высокіх кіпарысаў. У антычным слоўніку знаходзіцца патрэбнае імя. Яно належала старагрэцкаму пісьменьніку. Ён напісаў паэму пра міфічны скіфскі народ, пра арымаспаў. Яны мелі толькі адное вока. А-ля цыклопы. Абставіна гэтая крыху бянтэжыць Сабіну і Фабіяна. Хаця, прычым тут цыклопы? Віно прысьвечана адному з самых першых літаратараў. Мець такую пляшку на стале — гонар, прыемнасьць. Фабіян падлівае Сабіне. Паварочвае бутэльку і летуценна зачытвае: “Віно пераносіць чалавека ў сьвет мрояў і каханьня”.

Раніцай пахне цёплымі букаткамі. Суседзі за сталом — сужэнцы з вялікага прамысловага гораду, дзе кепская экалогія. Праз некалькі дзён пры нагодзе яны прызнаюцца, што абодва — “супрацоўнікі”. Фабіян з Сабінай адносна яго так і падумалі. Потым ён прыйшоў на сыняданьне ў расшпіленай кашулі, з ладным праваслаўным крыжам на ланцужку. І яны крыху завагаліся. Напачатку ніякай размовы — “дабрыдзень”, “смачна есьці”. Адно абмяняліся зьвесткамі хто адкуль. У яго, напэўна, язва ці гастрит, бярэ дыетычныя стравы, аўсянку. У кухараў нестабільны настрой. То смажаная чырвоная рыба, розныя іншыя прысмакі, то абы-што, ажно шкада грошай.

Кандыцыянер, якім сюды завабілі Сабіну і Фабіяна, нечакана ня вельмі патрэбны. Ва ўсякім разе, не заўсёды. Надвор’е негарачае, прыемнае для жыцця. Зусім неспадзявана яны прыехалі са сваёй паўночнай сьпёкі ў паўднёвую прахалоду. Апынуўшыся ва ўмовах, аб якіх не маглі й думаць. Ім казалі, што яны прывезьлі з сабой дождж і палётку. На дарозе іх засьпела гвалтоўная залева, сапраўдная пляга. Міні-аўтобус, які спачатку сыпяшаўся, парушаючы дарожныя правілы, пачаў рухацца чарапашыным чынам, каб ня быць змытым воднымі плынямі з гор. Другім разам дождж засьпеў іх на пляжы...

Каўчэг, адплываў каўчэг. Фабіян спрабуе ўявіць сябе на борце. Адчу-

ваньне на мяжы вусыцішы. Стрыманая радасьць, што адарваўся ад берага. А таксама, што пакінуты бераг хутка зьнікае ў хвалях. Як пад час бедства. Цунамі, вывяржэння падводнага вулкану. Як зьнікае арда ў адмысловых шапках з чырвонымі зоркамі. Захлынаецца салёнай вадою. Вобмегам траціць сваю пагрозу, небясьпеку, ваяўнічасць, бяссьледна губляючыся. Пекла, у якім нягорача. Фабіян ляжыць на пляжы з заплюшчанымі вачыма і бачыць, як вада ўзьнімаецца, робячы горы каменнымі айсьбергамі.

Радасьць насельнікаў каўчэга і жах. Жах не дачакацца зьмяншэння вады, канца сусьветнага птопу. Не дачакацца берагу. Памерці з голаду, калі закончацца харчы. Са смагі, калі скончыцца або сапсуецца вада. У бочку пакласці срэбны сігнет, не забыцца. Сьвятая вада, яна на срэбры, яна гаючая. Урыўкі думак. Як кідаецца конь у ваду, плыве за гаспадаром, што, скочыўшы з сядла, узыбег па трапу парахода. І стаіць ля борту, здранцвеўшы. Зрэшты, Фабіян гэта сабе толькі ўяўляе пад уплывам кіно. Нічога заганнага мысліць крыху шаблонна. Хаця няма ніякага шаблону, адзін прыклад толькі вядомы, іншых папросту не існавала. Малапапулярная тэма. Іх выгналі, яны ўцяклі. Панічныя ўцёкі, казалі пра іх.

Самі сабе падпісалі прысуд. Прыблізна так, магчыма, думалі камісары, што засталіся на беразе, які патануў толькі ў фабіянавых думках. Шкадавалі, што вымкнуліся з рук. Ці прабачылі, махнуўшы абыякава рукой? Наўрад. Паляўнічы азарт не зьнікае да самага апошняга зацкаванага зьвера. І нават часова потым. Дагнаць, застрэліць, выкурыць з нораў, з логвішча, з бярогу. Ад пагоні вочы заплываюць крывёй, віно перамогі тлуміць галовы. Хтосьці шкадаваў, што няма аэрапланаў, каб дагнаць, разбамбаваць. Што няма флоту, затопленага ў 18-м. Хаця б адную субмарыну!

Гэтае мора, яно ці ня тое Чырвонае, праз якое ратаваліся ад ягіпецкай няволі? Ад нявольніцтва, абвешчанага свабодай? Значыстасьць параўнаньня. Мора было Чорным, а ўцякалі яны ад чырвоных. Фабіян расплюшчвае вочы... Клубы, грудзі. Фабіян служыў у “супрацьпаветранай абароне краіны” тут, блізка мора. Тое, што ў падобных да яго аматараў добрага року, напаўзабароненага тады, выклікала адно адмоўныя ўспаміны, пакінула ў ягонай душы досыць прыемных уражаньняў. Не само войска, якім ён таксама пагарджаў, а знаходжаньне пад час службы на паўднёвых берагах субтрапічнага раю. Ніколі раней ён ня бачыў мора. Ён яго палюбіў. Не хацеў зьезджаць. Яму жадалася ня гэтулькі застацца, як папросту жыць ля мора. Хай нават халаднейшага, але якое значна бліжэй да ягоных мясцінаў.

Сабіна нарадзілася ля таго іхняга мора. З якога вылоўлівалі ня толькі рыбныя касякі, але і бурштынныя пацеркі. Сярод дзюнаў, пад небам, у якім журботна крычаць мэвы. Побач з рэйдамі, занятымі ракетнымі крэйсерамі. З затокамі, як селядцамі бочкі, наладаванымі субмарынамі. І дзюнамі, за якімі хаваліся рухомыя краты радыёлакатараў і спараваныя цыгары ракетных комплексаў. Моры ў той краіне былі падобныя. Яны заўсёды лічыліся небяспечнай мяжой. Іх надзвычай пільна ахоўвалі. Публіка на пляжах старалася абстрагавацца. Ахова была падобнай. Адно рады, радыёлакатары і ракеты ў іншым разе хаваліся на вяршынях і сярод горных гаргараў, а не ў сасновых барах і выдмах. А падлодкі — у скалістых сховах. І мэвы над цёплым морам луналі вельмі буйныя і больш галасьлівыя.

Горы над самым морам абаранялі пляжную стужку ад засушніх стэ-

павых паўночных вятроў. Але гэта што датычыць геаграфічнай мапы. На штабных усё выглядала інакш. Генералаў мала абыходзілі пляжныя радасці і ўжо амаль не цікавілі крыху кававыя фігурыстыя харашунькі. Па генеральскай завядзёнцы іх нават ня вельмі прываблівалі вінныя склепы ў горных сутарэньнях. Генералам той арміі належала любіць гарэлку, не зважаючы на клімат. Незалежна ад яго. Тым, хто служыў тут, адно падабаліся дадаткова мясцовыя каньячкі. Але сапраўднай любоўю для іх былі штабныя мапы, у якіх яны плавалі, як рыбіны ў вадзе, то бок у моры. Адно, што пілі аднолькава шклянкамі, па-баявому.

Сабіна з Фабіянам адмовіліся ад кантовых, якія былі ў нумары, п'юць сваё віно з пластыкавых. Заўжды пасыла вячэры альбо вечаровага шпацыру. За круглым сталом на тэрасе з марскім краявідам. Фабіян дзеля гэтага выцягвае з пакоя вялізны скураны фатэль з драўлянымі падлакотнямі. Скура тоўстая, у зморшчынах. З такой шылі калісьці крагі і скуранкі для авіятараў і аўтамабілістаў, а сёння — чаравікі для амоні і сьпецназу. Скуру гаргару яны называюць Сабакевічам, уладкоўваецца ў ёй зазвычай Сабіна. У талерцы марэлі, вінаград. Сыр. Лёгкая пластыкавая шкляначка ажно падскоквае ад рэзкага струменю, які падае з рыльца. Лепей прытрымаць яе. Залацісты, бурштынны або гранатавы струмень.

Каштаваць віно, назіраючы змены на моры. Рух караблёў. Марскіх аўтобусаў, якія спыняліся на кожнай самай малой прыстані, дастаўляючы пасажыраў. Яхты, рыбацкія траўлеры. Драўляныя шхуны. Адныя пераплывалі краявід злева направа або наадварот і знікалі. Іншыя шукалі сабе месцаў нанач. Часам нагадваючы ката, які пераборліва перакладаецца з боку на бок, змяняючы паставу, перад тым, як заснуць. Нарэшце кідалі катвігу. Калі пачынала цямнець, запальвалі ліхтары. Нейк па-хатняму. Сузіраньне руху, прыгатаваньняў супакойвала. Так калісьці назіраў наступленьне ночы ў пампасах славыты пісьменьнік-авіатар з кабіны паштовага летака... Можна, яшчэ віна? Так, калі ласка. Ён адзначаў, пралятаючы над селішчамі і мястэчкамі, як запальваюцца агенчыкі ў дамах, распаўсюджаючы навокал у ночы цяпло камінка, сямейнага агнішча.

Увогуле Фабіяну пашанцавала тады. Гэтак трапіць на службу. Канешне, разам з астатнімі мусіў адбываць кухонны абавязак, хадзіць на варту і дзяжурствы па казарме і начныя баявыя, зрэшты, цэладзённыя. Змагацца са сном з навушнікамі на галаве. Але можна было паслухаць музыку, трапляліся і галасы. Ня тое, што які-небудзь “Маяк”. Можна пачуць шмат цікавага. Напрыклад: нават у нацыянальнай народнай арміі ГДР — можна піва, выхадныя — дома, віно, паляўнічыя каўбаскі. А пра армію ЗША і казаць няма чаго. З адкрытага мора было добра чуваць, ягонае люстра якасна адбівала, ствараючы перашкоды толькі ў шторм. Хаця шторміла часам падоўгу, асабліва што датычыла восені і халоднага сезону наогул. Абы афіцэр не заспеў. Хаця і самі яны карысталі з магчымасці, слухалі відавочна таксама.

Дзяжурства на гары. Пячора з капэ. Бункер. Рамантыка. У пэўным сэнсе. На капыл, як у кіно пра стаўку фюрэра. Абеды дастаўлялі газікам з даліны, дзе казарма і сталоўка, склады, штаб і салдацкая чайная. Грэчка, кавалак смажанай рыбы. Яйкі і шматок масла, якое ўлетку заўжды растаплялася, напітвала хлеб, на лусту якога клалі, каб не змарнаваць. У ленпакоі Фабіян, атаспаўшыся, спрабаваў штосьці выдумляць прыблізна ў

літаратурным рэчышчы. Паміж лістамі, пісанымі ў тым жа спытку. Пасля першага году службы стаў даволі шмат чытаць. Часам нават сёе-тое купляў, калі трапляў у кнігарню ў звальненні. І ў гарнізоннай кнігаранцы знаходзіў зрэдку цікавыя кніжкі.

Адчуваць сябе геаграфічна было прыемна. Фабіян у сваёй казарме пасля адбою засынае, усведамляючы, што за гарою мора, цёплае, чорнае ноччу мора. Цэлая прорва. Глыбокай вады з медузамі і дэльфінамі. А тамака, за морам, іншае жыццё. Ідэалагічна варожае. Зусім-зусім не такое, не падобнае. Як дзень і ноч. Яны адчувалі гэта фізічна, ня бачыўшы таго жыцця і ня меўшы нават надзеі ўбачыць. Іх так вучылі. Паказвалі старыя-старыя чорна-белыя падрапаныя кінастужкі пра Ізмаіл і Чэсму. Кніжкі з карцінкамі. Патрыязму навучалі. За морам уяўляліся накшталт запарожскіх казакоў — вусатыя ў шараварах і з чырвонымі фэскамі або ў чалмах страшныя людзі з крывымі шаблямі. Бармалей з дзіцячага фільма.

Але баранілі яны не ад іх, не ад аматараў кальяну і ятаганаў. Баранілі не ад нашчадкаў янычарскіх, ад натаўскіх Фантомаў і “Б-52”. І ракетнай зброі амерыканскай. Дбайна вывучалі назвы і сілуэты — летакоў, караблёў, субмарынаў, ракетаў — падводнага ды іншага базавання. Авіяносьбітаў. Гонка ўзбраенняў, псіхоз. І штучнае іх узмацненне. Бясконцыя вучэньні, начныя. Навалы бамбавікоў. Чароды крылатых ракетаў. Як хмары вострых атручаных стрэлаў персідскіх лучнікаў на калясьніцах. Баявыя сланы. Заняткі — уявіць лёт такой ракеты, ляціць нізенька па-над морам, узнімаецца, агінае гару і Фабіяну з хлопцамі капут. Амаль немагчыма збіць, увогуле заўважыць. А нейтронная бомба? Жах! А ўсякая іншая трасца? Хмары саранчы — каб знішчыць ураджай, выклікаць галадоўлю.

Смак да антычнай літаратуры, цікавасць да амфараў размаляваных сюжэтнымі сцэнамі, захапленне старагрэцкімі героямі прышчэплены яму тут, сярод сапраўдных элінскіх краявідаў з вечназялёнымі дрэвамі і вінаграднымі лозамі. Ён і паўночны кіславаты дзікі вінаград потым таксама палюбіў... Як у кагосьці са старажытных? “Што рабіць мем узімку? Слухай: агонь распалі, ды, не шкадуючы, у кубкі змяшчальныя лі хмель уцешны, ды пацяплей у цёплай бавоўне схавайся”. Фабіян ня мог даць веры, калі выйшла вялікая кружэлка “Па хвалях маёй памяці”. Яе набыць было немагчыма, але адразу з’явіліся запісы. Штосьці зусім надзвычайнае, як на тадышнія савецкія парадкі. Ніякага камсамолу, ніякіх саладжавых тэксыкаў. Вершы Сапфо ды іншых класічных паэтаў. “Песьня вагантаў”. Яе ён сьпяваў, хаця б у думках, калі не дазвалялі ўмовы.

“У французскай старане, на чужой планеце...” Уменьне абстрагавацца. У казарменных умовах — гэта галоўнае. Каб ня даць апанаваць сябе парцянішчыне, прыкрым армейскім завяздэнкам, ладу жыцця тупагалоных, якія як рыба ў вадзе пачуваліся. Кніжныя драўляныя салдаты. Сам Фабіян хутчэй заставаўся алавяным жаўнерыкам. Жыць унутраным жыццём. Мець уласны сьвет. Без ахвоты, без імпэту і пагатоў азарту выгукваць каманды і адказы, раўці ротныя песьні. Нават не раўці, як іншыя, крыху падпяваць, калі побач прапар або яшчэ які-небудзь дзяжурны. “Плачце ж, мілыя сябры, горкімі сьвязамі...” Гэтак трымацца дапамагала райская мясцовасць. Яе гістарычны дух. Тая ж генуэзская крэпасць — масток паміж напачатку антычным, потым скіфскім, затым надоўга — мусульманскім сьветам і сярэдневечнай Эўропай. Можна было паразважаць на

паперы наконт татараў, агульнай мінуўшчыны. Гедымінаўскі замак. Дзе пасялілі іхняга хана Тахтмышша. Грунвальд, дзе знакаміта вызначалася татарская коньніца...

Раніцы, раніцы былі пазбаўленыя гарадскіх гукаў, аўтамабільнага шуму, нядзельных царкоўных званоў. Сыценаў і дахаў за вакном. Выходзячы на тэрасу, Фабіян узгадваў, што насупраць павінен быў начаваць карабель. Увечары прыплыў і запаліў агонь. А сёмай ён яшчэ на месцы. Робіцца ўтульна. У думках успрымаецца, як амаль стары знаёмец. Але ўвагу міжволі забірае сонца. Як вадкае золата ў моры, што нібы патэльня вялікая з аграмадным мёдавым жаўткам. Іншым разам на ўсходзе ранкам у моры расплаўленае жалеза. Сьлепкае для вачэй. Глядзець немагчыма, можна толькі хуценька зірнуць. Ціхая, маўклівая раніца. Караблі прачынаюцца бязгучна. Толькі з усіх бакоў ад тэрасы капае з трубак кандыцыянераў, якія старанна гудуць, халодзячы паветра ў пакоях. Паступова там, на караблях, устаюць, мыюцца, чысьцяць зубы, зьядаюць сваю яешню і выпраўляюцца па справах. Мора для іх не адпачынае, праца. Не марнаваньне часу, а зарабляньне на хлеб. Раней, гаворыць каляжанка Сабіны, не было паліва, і яны ўсе калываліся ля берагу, прыкутыя ланцугамі.

Каляжанка зьявіцца літаральна на наступны дзень, прыплыве праз адзін пляж, яны тут усе навокал па прапусках. Караблі разыходзяцца, а Фабіян і Сабіна спускаюцца стромымі лесьвіцамі да пляжу. Жудасныя лесьвіцы, сотні прыступак. Але яны значна горшыя, калі трэба назад. Зрэшты, нечаканая трэніроўка. Пасьля выседжваньня каля тэлефона і кампутара. Фабіян іранізуе: другім разам трапіў у вучэбку. Але гэта пасьля пляжу ўжо. А на пляжы іх расшукала Сабініна каляжанка. Сабіна паведаміла ёй па і-мэйлу, што едзе адпачываць у Таўрыду. Яна пацікавілася — куды менавіта. І таксама прыехала, утрох са сваёй сяброўкай і яе дачкой.

Бадай самы рамантычны момант. Караблі ўладкоўваюцца на начлег, ствараючы на вадзе, у цемры часовыя паселішча — з выгляду такія ж, як на беразе. Толькі ў моры менш дамоў і меней жоўтых вокнаў. І няма вуліц, калі не лічыць зіхатлівы ходнік ад пражэктара, які на махце траўлера. На тэрасе можна запальваць свьятло, але тады ня бачнае мора і прысутнасьць ягонных часовых жыхароў, падарожных, якія спыніліся на начлег у сваіх перасоўных гатэліках, што быццам ліхтарні папярэдджаюць аб уласнай прысутнасьці. Распаўсюджваючы навокал жоўтае свьятло. Lemon juice. Альбо апельсінавы... Разьліты на чорную марскую роўнядзь. Жоўтыя начныя вочы невядомых зьвяроў. Магчыма, загадкавых марскіх пачвараў, якія ўдзень хаваюцца ад сонца і ад людскога вока. Ах! Трэба класьціся. Апошні глыток вінца, затрыманы ў роце. Быццам раздушыў нёбам ды языком і затым разжаваў даўкую паўночную вінаградзіну.

Фабіян заплюшчвае вочы. На чорна-белым экране па высокіх хісткіх трапах уверх сыяшаюцца цывільныя буржуазнага выгляду пад капялюшамі з сакваяжамі, трысьцінамі, у пенснэ і акулярах, у скураных пальчатках панове, а таксама дамы, дзеці, гувернанткі. Мы ня ведаем, а хутчэй здагадваемся, што сярод іх дактары, судзі, адвакаты, унівэрсітэцкія выкладчыкі, банкіры, купцы, стацкія ды іншыя дарадчыкі, дэпутаты, правадыры шляхецтва, земскія чыноўнікі, памешчыкі, паштовыя і тэлеграфныя службоўцы, чыгуначныя інжынеры, фабрыканты. Фабрыканты бяз фабрык, інжынеры без чыгункі, паштавікі і тэлеграфісты бяз пошты і тэлеграфу, памешчыкі без зямлі і сядзібаў, земскае чынавенства даўно бяз земстваў, правадыры бяз

шляхты, дэпутаты бяз Думы, стацкія дарадчыкі без міністэрстваў, купцы без тавару, крамаў і параходаў, банкіры бяз банкаў, а калі з грашпыма, то з абясцэненымі, выкладчыкі без універсітэтаў, без мікраскопаў і глобусаў, астралябіяў, адвакаты без прамоваў і падабаронных, суддзі бяз мантыяў, дактары бяз лекаў і шпіталяў.

У агульнай чарзе ўзьнімаюцца на сваю, ва ўласных вачах, Галгофу гімназічныя настаўнікі, вучоныя, прафесура, прыват-дацэнты, філосафы, паэты і прэзідэнты, газетчыкі, актрысы з актарамі, рэжысёры правінцыйных і сталічных тэатраў, піяністы, скрыпачы, дырыжоры, божа ж мой, тэнары, басы і сапрана, нарэшце шахматысты і нават балерыны і танцоўшчыкі. Хтосьці трымаў з сабой біблію, хтось пару тамоў Пушкіна, нехта, можа, бляшанку з попелам, жменю зямлі, а іншы бутэльку масандры. Фотаздымкі, лісты з маркамі больш няіснай краіны, марныя купюры з імператарамі ды імператрыцамі... Адбываліся вялікія пярэбары нават не народу, пярэбары, кажучы цяперашняй моваю, спецыялістаў, адмыслоўцаў. Неверагодна: сылізгалі па леерах спрытнымі рукамі жанглёры, акрабаты, хадунны па канаце, паглынальнікі агню, кінжалаў, утаймавальнікі зьвяроў, картачныя фокуснікі, але й шулеры і таксама клоўны, як жа бяз іх? Яны болей не былі патрэбныя, прынамсі не адчувалі сябе дарэчнымі, паставілі крыж. Засталіся далакопы, іх чакала праца, праўда, за яе перасталі добра плаціць, што ні дзіўна.

Напруж думку: ці яна, флатылія, якая ня вернецца, здавалася каўчэгам, каўчэгам-караванам на свабоду? Ці каўчэгам быў сам Крым? Часовым каўчэгам, як хутка высветлілася. Які ім давалося сьпехам пакінуць, ратуючы свае душы, істоты, свае гонар і годнасьць, жыцьцё. Сваю рэлігійнасьць, сумленьне, як ні дзіўна, сваю любоў да радзімы, да зямлі продкаў, да айчынных сьвятыняў. Але з разьбітымі надзеямі, з растружаным як царкоўны звон пшчасьцем, са згубленымі радасьцямі. Уласна кажучы, бяз веры, пагатоў без цара і зусім без айчыны. З пахаванымі марамі, учорашнімі непатрэбнымі посьпехамі, стлумленымі жаданьнямі, марнымі планами, колішнімі пражэктамі, з недарэчнымі сёньня памкненьнямі, з пакінутымі ў іншым жыцьці каханьнямі, вянчаньнямі і шлюбамі.

Не зважаючы на спробы ў думках сьцягнуць унутр, зазірнуць пад скуру, Фабіян працягвае сачыць за нямымі сёньня падзеямі, за рухамі людзей, якіх больш няма, кінахроніка працягваецца. З берагу, які робіцца небясьпечна землятрусным на, хай больш бясьпечную, але не да рэшты дабранадзеюную палубную паверхню дробнай салдацкай хадою кіруюць вайскоўцы: са сыягамі, пры пагонах, узнагародах, са зброяй — з шаблямі, рэвальверамі, са стрэльбамі і кулямётамі. Казакі, канешне. Жандары, паліцыянтны, турэмныя наглядчыкі таксама. Бацюшкі з матушкамі, з крыжамі, абразамі і нават харугвамі, не пакідаць жа, але без сьвятой вады, без царкоўнага кагору і прасьвірака, толькі са сьвечкамі, з грамніцамі, яны лягчэйшыя і месца меней займаюць.

Глядзіш на тыя даўнія чорна-белыя паражэнскія пярэбары, ліхаманкавую пагрузку на караблі і стрэмкай адчуваеш нечаканую думку пра кінааператараў. Бо мы сёньня толькі дзякуючы менавіта ім маем візуальнае ўяўленьне, прычым дакладныя веды пра тое, што тады адбывалася. Яны працавалі на прычалі, яны грузіліся са сваімі грувасткімі апаратамі ў апошнюю чаргу. Ім неабходна было захаваць стужкі, знайсці ўмовы ў Стамбуле, каб праявіць кінахроніку. А калі гэта здымалі для ЧК? Таксама магчыма. Хто

мог перашкодзіць, арыштаваць, застрэліць? Ніхто не зьвяртаў, напэўна, асаблівай увагі.

Сьцягі, якім больш ніколі ня трапіць у бой, ня стаць пагатоў пераможнымі, якім наканаваны моль і нафталін. У лепшым разе музейная вітрына для вузкага кола. Некаторыя, праўда, трапілі напачатку ў храмы, але ў ніякім разе не ў штабы, не ў казармы, не ў цытадэлі. Якая карысьць ад іх у храме, сваім ваяўнічым прызначэньнем яны супярэчаць яго духу, само знаходжаньне ў царкоўных сьценах — дысананс. Як паказаў час, яны, некалі баявыя, выветрыліся ад пораху, але па-ранейшаму вайсковыя, стваралі пазьней небясьпеку для эмігранцкіх цэркавак і сьвятароў. Не заўжды, але даволі ў шмат якіх выпадках. Хай сыціплыя, амаль сарамяжлівыя, згорнутыя, без прэтэнзій на большае, яны захоўвалі небясьпеку сваімі арламі, божым тварам, крыжамі, сваімі “яцямі”, сваёй былой славай і нават, нават апошнімі і канчатковымі паразамі, сваёй біяграфіяй.

Калі быць аб'ектыўнымі, гэта ўсё ж і дакладна нават не былі насамрэч уцёкі, як абвясьцілі адразу пераможцы, як ім хацелася лічыць да ўласнага здавальненьня, дзеля славалюбства, шматразовага ўмацаваньня свайго геройства, сваёй у рэшце рэшт выніковай перамогі. Не, гэта не былі зусім уцёкі. Дай Бог любой іншай арміі адысьці з пазіцыяў у шыхце з прымкнёнымі штыхамі, пакінуць зямлю, якую абаранялі з апошніх сілаў, да скрайняй магчымасьці, адысьці гэтак жа пад сьцягамі, з аксельбантамі, ганарова, і вочы ня трэба было хаваць адным ад адных. Ганьба з гонарам напалам. На жаль.

Хто хацеў, той узышоў, нават хай няпэўным сумнеўным крокам, на апошні хісткі бераг радзімы, на карабельную палубу, як на каўчэг. Хто перамог ваганьні, хто адчуваў фізічны жах да навалы, што імкліва сыходзіла з гор да мора. Хто не знайшоў ў сабе волі, не адчуў рашучасьці, хто размяк, змаладушнічаў, лічачы, што бацькаўшчына даражэйшая за паратунак, што ахвяруецца дзеля яе, хай рызыкуючы, што пераможаных ня судзяць, што ўрэшце рэшт ня ўсім хопіць месца на борце... прыгнечаныя, спустошаныя, здратаваныя маральна чырвонай конніцай, яны зьнябытыя, зьнявераныя, зламаныя, зьнішчаныя ўнутрана і абыякавыя да ўласнага лёсу, яны, хто рызыкаваў, хто застаўся нязрушна на месцы нібы камень, грувастка, няўцямна, нічога не адчуваючы, нават страху, хаця кожны ўглыбкаў душы меў дробныя жарынкi, жменьку прыску, які ледзь цьмеў, але захоўваў у сыцюдэнае лістападаўскае надвор'е рэшткі цяпла, рэшткі надзеі, што не загіне, што ацалее, хай нейкім цудам, нейкім дзівам, але павінен застацца жывым, пашкадаваным новымі гаспадарамі апошняга кавалка, архіпелага краіны, апошняга яе берага, з якога змыла марской хваляй усіх нязгодных, хто не скарыўся, не пагадзіўся, не ўтаймаваўся. Яны, хто застаўся, усе яны сьмяротна памыліліся, яны падкінулі ў паветра манетку, але ня здолелі яе злавіць: раптоўна запанавала цямрэча. Заслона не апусьцілася, упала. Як зрынаюцца зьнічкі ў густым крымскім небе.

У сьпешцы эвакуацыі, у атмасфэры безнадзейнасьці, фатальных настрояў, краху, у панічным страху ці пакінулі яны сваю агентуру? Генерал Клімовіч? Ці проста ў распачы спаленыя ўсе масты, абрэзаныя драты, спыненая сувязь, адцятыя як навостранным нажом альбо сякерай ад матчынай пупавіны. Сваіх прыхільнікаў, людзей з гартам, якія заставаліся сьвядома, каб рыхтаваць, але рыхтаваць што? Мяцеж? Ці вяртаньне арміі, высадку на бераг, які яна цяпер пакідала? Але прыклад з гісторыі

— высадка замежных войскаў, Крымская вайна, быў няўдалым, непераканаўчым, безвыніковым, не дазваляў асабліва спадзявацца. Праўда, гэта былі чужыя арміі, хаўрус ворагаў, што конча істотна. Але ці рэальна арміі, якая здала пазіцыі, адступіла з апошняга свайго поля бою, прычым не за дэмаркацыйную лінію, не засталася дзесь побач, адступіла за марскую нетру ў зусім чужынскі край, ці рэальна спадзявацца, цепліць кволую надзею, што яна не расьцярушыцца, не змалее, ня сыдзе ў пясок нібы абязрушаная хваля, сканалая, а набудзе новае дыханьне, адчуе сьвежую кроў у жылах і нагэтулькі ўзмацнее, што рашуча наважыцца ня проста вярнуцца назад, каб зрабіць адчайную спробу высадкі на заняты праціўнікам бераг, але каб замацавацца на ім, застацца, перамагчы. Не самагубчы чын здзейсьніць, ня з мэтай памерці на крымскім беразе са зброяй у руках... Рытарычнае, бадай, пытаньне. Ці магчыма зноўку ўвайсьці ў ваду, якой болей ня будзе? У жаху і болю, сьцяўшыся, яны пакідалі небясьпечны бераг у полімі.

— Генерал Клімовіч, ці не сваяк твой часам, Сабіна?

— Можа й сваяк, але хутчэй цёзка проста.

— Урангель успамінаў потым, як за некалькі месяцаў Клімовіч вынішчыў у Крыме ўсю бальшавіцкую агентуру, нездарма паставіў яго контрразьведкай кіраваць. Дый землякі, гэта не апошняй абставінай было, напэўна.

— Не, не, у нас дакладна не было паміж сваякоў такіх, такіх, карацей жорсткіх, генералаў увагуле тым больш, не было.

— Усё гэта толькі ў пэўным сэнсье настальгічныя моманты сёньня, усяго толькі. Напрыклад вось: адзначаюць сьвята Беларускага гусарскага палка, генерал Урангель вельмі падбаў. Сказаў палымяную прамоўку перад конным шыхтом. Ён прайшоў па ўсіх эскадронах і выпіў з кожным па чарцы, а затым быў абед у афіцэрскім складзе.

— Калі такое было?

— У 17-м, на Румынскім фроньце.

— Ты сказаў — ён падбаў тады...

— Ну, я чытаў, што ён паслаў да румынаў, каб набылі воз віна і ў кожны эскадрон выдалі па барылцы, каб узняць настрой гусараў, нашых, беларускіх. Добра, забудзем. Хаця, вось яшчэ: наш Ермачэнка быў ад'ютантам у генерала. Праўда, брахлівыя газеткі абзываюць яго вельмі дрэнным чалавекам, але ў іх усё выклікае нянавісьць...

На суседнім пагорку, зусім побач са “Шчытом і мячом” музей савецкага пісьменьніка: дом сярод дрэваў і хмызоў з вокнамі кабінету на поўдзень, на бязмежную марскую прастору, нават балконік ёсьць. Фабіяну крыху зайздросна: у такім месцы, у такіх умовах жыць і пісаць кнігі... Ці задумваўся той, ці ўзьнікалі ў галаве яго карціны вялікага зыходу Белаі арміі? Не маглі не ўзьнікаць. Да слова, порт, месца адпраўкі апошняга Белага каўчэгу, ён справа, крыху далей, але таксама бачны адсюль.

Тэма, аднак, была ня так непапулярнай, як хісткай, небясьпечнай, навошта чапаць тое, што можа выбухнуць, апаліць, моцна параніўшы ці нават заб'е да сьмерці? Пісьменьніцкія шэрагі й так прарэджвалі са сталай рэгулярнасьцю, з дбайнасьцю стараннага гаспадара. Вышукваючы, прасьвечваючы, спрабуючы літаральна на зуб: ці не фальшывая манета, ці дакладна адмерана чырвонага золата, ці няма хібных нотаў, ці не праглядаецца скажонай перспектывы, ці ня бляклія фарбы або, наадварот, занадта змрочныя, чорныя, брунатныя, ці не чутно дысанансу, ці няма,

не праглядаецца скрыўленьне галоўнай лініі? Як з чужынскімі ўплывамі, з варожымі настроямі, папутніцкімі поглядамі? Ці няма неадпаведнага прысмаку, непрыемных пахаў, заморскіх пекнасьцяў, шкодных поглядаў? Падазроных, зьдзеклівых, іранічных інтанацыяў?

Няпэўны шлях цэлай грамады, насельніцтва даволі вялікага гораду, якое апынулася на вадзе нібы ў чаканьні біблейскага птопу. Ды што там казаць: насельніцтва крымскай дзяржавы. З усіх партоў адыходзілі ў мора перагружаныя судны, дзясяткі і дзясяткі, не касякі птушак у небе, а караваны з людзьмі па хвалях кіравалі ў вырай, каб не вярнуцца. Шлях такі ж няпэўны, як хісткай была цяпер палуба ў час абавязковых восеньскіх штормаў. Вагаўся абмежаваны сьвінцова-шэры краявід у вачах, безупынна вагалася само мора, хвалявалася, гушкаючы.

Фабіян у галаве, перад унутраным зрокам, пракручваў туды-назад кінастужку, з кожным разам атрымлівалася крыху інакш, з узмацненьнем, выяўляючы першым разам някідкія, менш заўважныя моманты, на якія не звяртаеш увагі, бачачы на экране перш усё буйное, больш агульнае. Уласьцівасьць зроку, яго ўзаемадзеяньня з мозгам, якому дасылае сігналы пра фіксаваныя візуальна аб'екты, дзеяньні, рух.

Другі мясцовы пісьменьнік жыў пад гарой, на якой пісаў свае творы той, першы, пра якога Фабіян узгадваў папярэдне. У гэтага быў дом больш шыкоўны, нагадваў хутчэй вілу на набярэжнай, на самым праменадзе, з шэрагам унушальных пальмаў перад фасадам. Таксама цяпер музей: грувасткі стол, грувасткая пісьмовая прылада з чарніліцамі, грувасткі драўляны гадзіннік на падлозе, накіталт трафэйных, што з Нямецчыны прывозілі. Пішучай машынкай ён не карыстаўся, рукапісы перадрукоўвала машыністка. А потым выдавецтва, рэдактура-карэктура, цэнзура і гэтак далей. І можа быць нават сталінская прэмія пры канцы адпрацаванага ланцужка. Зрэшты, ён і быў лаўрэатам.

Адзін пісаў пра тое, як конная Чырвоная армія ачысьціла Крым ад белагвардзейцаў, пра стварэньне калгасаў, барацьбу з засухай, ірыгацыю і ўраджай бахчавых. Другі, які жыў зьверху і бачыў мора значна шырэй і на большую адлегласьць, стараўся быць хоць крыху нейтральным, наколькі магчыма ў тыя часы, пісаў пра рыбаловаў, тутэйшых вінаробаў, у яго атрымліваліся някепска марскія аповесьці і нават антычныя сюжэты на мясцовым матэрыяле. Той, які жыў у кідкім месцы, на шыкоўны дом якога заўжды зважалі адпачыньнікі, зрабіў бясспройгрышны крок — напісаў эпапею “Чарназём” — пра тое, як гераічныя савецкія людзі эшалонамі возяць чарназём у цэнтральны засушлівы Крым, каб ператварыць яго ў квітнеючы ўрадлівы сад, у сапраўдны, а ня выдуманьні зялёны рай, возяць адтуль, дзе тлустую глебу ня ведаюць куды падзець.

Фабіян спрабуе думаць так, як маглі разважаць уцекачы, спрабуе рэканструяваць іхнія думкі, настроі, пачуцьці, але разумее, што вельмі прыблізна атрымліваецца. Ня можа ён, які ў другім пакаленьні нарадзіўся ў новай краіне пераможцаў з сярпом і молатам, пражыў цалкам ва ўмовах, створаных імі, у гісторыі, якую яны прыдумалі, вартаваў тут, на краі былой райскай зямлі іхні лад, іхнюю рацыю, іхнія погляды, іхнія заваёвы, іхнія ваяўнічыя паводзіны нарэшце, іхняе месіянства, інакш... Яму ня надта прыемна, але ён разумее, што ў яго, аднак, лепей атрымліваецца думаць так, як уласьціва тагачасным пераможцам, а невымушаным уцекачам.

Разбураны былы іхні гарманічны парадак, дзе яны пачуваліся дома, гас-

падарамі, зьнішчана мінулае суладдзе, зьніклі лагічныя сувязі, адбыўся зрух у часе і прасторы. Ранейшы сусьвет зруйнаваны да падмуркаў, люстэрка раструшчанае, талерка разбітая. Ці магчыма склеіць хаця б разарваныя на шматкі старыя фотакарткі? Не, Фабіян ня цешыць сябе вялікім спадзяваньнем. Апынуцца ў шкуры адрынутых задача вялікацяжкая.

Памежны стан паміж жыцьцём і сьмерцю, рэчаіснасьцю і вар'яцтвам, надзеяй і распаччу. Новая, нявывучаная роля, няма ніякіх тэкстаў, ніякіх падказак: адгэтуль і назаўжды — ні госьць, ні гаспадар.

Міжволі ў галаве Фабіяна нараджаюцца думкі, пачынае выбудоўвацца план: як варта было дзейнічаць Урангелю, як найлепей бараніць ідэальна абкружаны морам, злучаны з мацерыком вузкай пупавінай, ён быў нібы створаны Богам для абароны. Фабіян спрабуе адхінуцца ад думак: глупства гэта, недарэчна, гісторыю не перапішаш, старыя штабныя карты не перакроіш. Ён разумее, што Урангель бадай ня мог замкнуцца ў Крыме, яму трэ' было разьвіваць наступ, паказваць, перш Антанце, і сабе не ў апошнюю чаргу асабіста, што армія на нешта здатная, ня толькі да абарончага адседжваньня ў крымскім мяшку. Арміі патрэбны рух, перамогі. Асабліва пасля паразаў, уцёкаў, фатальнай эвакуацыі ў Крым. Хаця, як на цвярозую галаву, ён ня мог не разумець, што ўмацоўваць з усіх бакоў, на найбольш небясьпечных напрамках, кругавая абарона можа працягнуць існаваньне як ён сам называў — апошняга...

Несувымернасьць, неадчуваньне дыспрапорцыі, неразуменьне таго, што памер такі завялікі як на цябе, што апынешся ў ім, як у мяшку. Прыблізна так, мабыць. Як, між іншым, ня мог і сам Крым зьмясьціць адначасова сотні тысячаў уцекачоў, што сыякаліся з поўначы, зьверху мапы нібы ў ізаляваную судзіну, але “адпампоўваліся”, больш-менш сталымі рэйсамі адплывалі на паўднёвы захад. Каб вызваліць месца для наступных.

Гэтак і крымская армія, выступіўшы вонкі, вымкнуўшыся часова на стэпавую прастору, не была здатнай, ніяк не магла доўга разьвіваць наступ, бясконца пашыраць фронт, бо ў любы час плеўка расьцягнулася б і лопнула. Нельга бясконца дзьмуць у шарык. Гэта, ня кажучы пра бясспрэчны, няўмольны факт: яе напружаныя высілкі з поўначы гнялі адной толькі ўжо сваёй вагой, цяжарам, масай значна большыя чырвоныя арміі.

І яна, крымская армія, неўзабаве сама, без ніякай каманды, адчула, што далейшы рух наперад самазагубны. Яна расьцягнула лукавіну фронту да небясьпечнай мяжы, калі ён неўзабаве пачне сьвіціцца нібы старое радно і стане зусім некантралявана ў самых часам нечаканых месцах лопацца, дзерціся і вызваленую часова тэрыторыю залье як атрамантам чырвоная коньніца.

Так-так, крымская армія ў рэшце рэшт адхінулася, адхапіла руку, як ад напаленага жалеза, як ад полымя, стала выдыхацца як адкаркаванае нават не віно, а хутчэй піва, самаадвольна адрэагавала, як рэагуе жывая губка ў небясьпечнай сітуацыі. І пачала сыціскацца чыгрынавай скураю, зьмяншаючы імкліва заняты раней абшар, канцэнтруючыся на ўваходзе, загушчаючыся, каб закаркаваць, запячатаць нібы сургучом бутлю. Але яна працягвала залівацца назад праз рыльца, як у пушчанай адваротна кінастужцы, у пасудзіну паўвострава. Атрымлівалася старая амфара з цяперашняй марачнай мадэрай. Яе разьлілі па келіхах, але вярталі назад, ня выпіўшы, не адсьвяткаваўшы перамогі. Зьлівалі, каб захаваць да заўтра, проста каб не змарнаваць, пра новы прыдатны

выпадак ніхто ўжо ня думаў, спадзяванняў не заставалася нават у самых крамнёвых.

Сабіна з Фабіянам з цікаўвасьцю разглядаюць вінныя вітрыны, чытаюць назвы і астатнія звесткі. Яны ўпершыню апынуліся перад цалкам крымскімі шэрагамі віна, якія аказаліся вельмі разнастайнымі. Так, бывае, апынаешся ў іншай краіне ў кнігарні, дзе ўсё табе цікава. Але як немагчыма набыць, прачытаць тым больш, столькі кніжак, так няма сэнсу марыць пакаштаваць вялікую колькасць вінных гатункаў. Адкаркоўваючы над морам новую бутэльку з бурштынным віном, Фабіян задумваецца ўголас:

— А цікава: якое віно пілі яны тады, шмат пілі ці не? Ці былі нейкія абмежаванні? Лёгка яго было набыць, атрымаць?

— А можа ім у пайку выдавалі, такое немагчыма? — прапаноўвае Сабіна свой варыянт.

— А нявыключана. Можа, хіба ня ўсім. А ў бронецягніках, у бронеатрадах, лётчыкам, канешне. На караблях, само сабой.

— Але такое, як мы з табой на вуліцы пакаштавалі, з бочакі, як ты хацеў.

— Таннага, напаўдэсертнага? Вельмі верагодна. Хаця штабісты, контрразведка, яны мелі лепшае, напэўна ж.

— А ўжо матросы потым хапалі пад руку што трапіцца, што кепска ляжыць, ці не?

— Матросы — вядома ж. А вось да іх у розных палках, у розных частках магло быць сваё віно нумар адзін, свой гатунак. Мелі ж яны ўсе адметныя колерам фуражкі, шэўроны свае, сыягі. Быў выразны падзел, захаваўся нават у эміграцыі: авіятары, кавалерыя, бронебатальён, карны, артылерысты, юнкеры і на палкі таксама паасобныя.

— Марскія афіцэры аддавалі перавагу рому, а медбраты — сыпірытусу, як ты думаеш?

— А мне думаецца, адным больш падабалася масандра, іншым магарыч, а некаму “Сьлёзы Учан-Су”, вось і ўсё, на што мне фантазіі хапае рэальна, хаця гэта ўсё цікава. Нам толькі застаецца ўспомніць пра іх за шклянчак сёння.

Фабіян падсумаваў у думках: што такое віно? Гэта сонца, хмель, сокі вінаграднай лазы, але й здароўе таксама... Ускочылі з-за стала, не пасьпеўшы дагаманіць, дапіць. За іх дапілі іншыя, не пагрэбавалі, паклаўшы побач на сталае наганы. Каб тых, хто не пасьпеў эвакуавацца, ня здолеў ці не пажадаў, як зьвяроў зацкаваць, выгнаць з нораў і абмыць удалае паляваньне на тых, хто не аказваў супраціву, на бяззбройных і, захмялеўшы ад лёгкасыці крыві, адсвяткаваць расстрэлы, учыніць баляваньне пераможцаў, якім дасталіся трафейныя гарматы, браневікі, бочкі з порахам і віном і ўчарашнія ворагі...

Прафесар антычнасьці, які чакаў пасадкі на судна, трымаў у галаве выбітыя ў крымскім камені сентэнцыі, парады, эпітафіі, не зважаючы на ўсе навалы — захаваныя праз вякі, каб ён змог напісаць нечаканую дысэртацыю, выступіць з бліскучым дакладам у імператарскім таварыстве аматараў старажытных тэкстаў, выдаць іх пад саф’янавай вокладкай, зрабіць фурор у вучоным сьвеце. Ён адчуваў сваю непатрэбнасьць, чужацельскасьць у іншым жыцьці, часе, сьвеце, які гіганцкай хваляй насоўваўся з поўначы, з-за гор. Прафесар не дадумаўся сабраць калекцыю, проста занатаваць хуткай рукой сьж-так запісы папярэдняй царскай эпохі і самыя апошнія, якія

адлюстроўвалі зьмену ўладаў, запісы, што згінучь пасья іхніх уцёкаў. Ён ня мог таксама падазраваць, які своеасаблівы росквіт новых надпісаў чакае Крым заўтра. Будучая ўлада жыць не магла без транспарантаў, плакатаў, заклікаў і пагрозаў. Сыцены, вуліцы і плошчы павінны былі крычаць новай моваю, лаяцца, рагатаць, здэквацца, у ніякім разе не маўчаць.

Фабіяну сёння вядома тое, чаго не маглі ведаць тагачасныя ўцекачы: дзясяткі газетаў, якія размножыліся пры Урангелю, будуць знішчаныя, каб сьледу не засталася ад таго, няіхняга жыцця, ад страху, турботаў тых, хто не жадаў здавацца, не жадаў падпарадкавацца, хто ўсё што мага рабіў, каб ня трапіць у жалезныя рукі, не апынуцца ў пад'ярэмным стане, каб вымкнуцца на волю, хай гэта абярнецца беспрытульным лёсам, хай яны стануць бяздомкамі, але свабоднымі, што праўда стануць вымушана, гвалтоўна, бо — выгнаныя, сапхнутыя з берагу пясчанай бурай, сьмерчам.

З жалезных абцугоў махіны, якая падрыхтавалася няўмольна-дбайна разьлічыцца з кожным, хто не пасьпеў эвакуавацца, ня трапіў на борт уцякацкага каравану з караблёў, для яго не хапіла месца ці ў апошні момант у яго апусьціліся рукі. Для махіны няважныя матывы, акалічнасьці, яна — прылада помшчання тым, хто апынуўся паміж молатам і кавадлам. Так, гэта рухаліся жорны гісторыі, уласна кажучы, пра якія пажадана максімум толькі пачуць часам, чымсьці трапіць у іх.

На думку Фабіяну міжволі прыходзяць згадкі пра хімію, фізіку. Вадкасьці, пасудзіны, шчыльнасьць розных, агрэсіўнасьць. Карозія, іржа, кіслотнасьць, растварае нібы скуры дубіць. Зьмешваюцца вадкасьці, якія маюць супрацьлеглае паходжаньне, не спалучаюцца, у прыродзе не існуюць разам. Якія магчымы вынікі? Алхімічная рэторта. Штучнае золата? Уяўны філасофскі камень? У рэчаіснасьці чаго дасягнулі? Біблейскага міру, хіба, але бяз ладану й золата, дакладна.

Існуе мноства рэчываў, якія ніяк не рэагуюць паміж сабой, якія бясьпечныя адносна сябе, каталізатар нічога не зьмяняе, ці хай акселератар, калі ўспомніць механіку. На справе існуюць таксама такія, якія ня зьмешваюцца, не ўступаюць у рэакцыю, ператвараючыся ў нешта новае, але яны ўзаемна выцясьняюцца. Агрэсія: хто каго?! Вынішчыць у гэтым канкрэтна месцы, масай выцясьніць, выдушыць, перакрэсьліць. Як жалеза выплаўляюць, ліюць у пясок.

Дагэтуль дзье сілы ўзаемадзеянічалі, шукалі пастаяннага кантакту, як паветра дзеля падтрыманьня тэмпературы гарэньня. Так-так, яны прагнулі выкрасаць іскры, запальваць агонь, выклікаць выбухі, ствараць знішчэньні. У тую сыюдзёную фатальную восень ніяк белае не спалучалася з чырвоным. Сумесь атрымлівалася толькі выбуховая. Крым зусім не нагадваў палітру мастака, не нагадваў шклянку з вадой, каб зьмяшаць акварэлі. Відавочна: у лепшым разе атрымлівалася славуная крывавая Мэры. Падзеі той восені, калі зусім абстрагавацца, нагадвалі звыклае механічнае дзеянне: адну вадкасьць выпускаюць, закаркоўваючы дбайна дно. Можна выперці рукі.

Калі яны адпльвалі, стоячы сьпінамі наперад, не маглі не ўзьнікаць у некаторых галовах цьмяныя, неканкрэтныя думкі пра Траянскага каня. Вось каб жа такое стала магчымым! Толькі не драўляная конская статуя, не. Вялізны танк з пачаткаў Першай вайны, жалезная гаргара, што спараджала паніку сярод атакуючых салдатаў міжвольнае трымчэньне, нават калі ён рухаўся не насустрач ім, а ззаду, рухаўся ў адным з імі

напрамку, з адной мэтай. Нібы аграмадная жалезная жывёліна-выкапень, злавесна павольны вусеневы монстр памерамі, выглядам, а тым больш рухам выклікаў сапраўдны жах, выклікаў страх у акопах, якімі б надзейнымі яны не былі. Прымушаў людзей закопвацца ў зямлю, хавацца глыбей, шукаць нораў бы звяры й полазы. Танкі паўзлі ў гушчыні баёў быццам перасоўныя фартэцыі з гарматным агнём. А можа Фабіяну так толькі здаецца і думкі наконт каня Траянскага — гэта адно яго ўласныя фантазіі. Ці да антычных рэмінісцэнцыяў ім было, ці мог хтосьці ў тыя хвіліны складаць у галаве пражэкты хаця б таго, што пазней назавуць пятай калонай? Дый з сімволікай было б складана. Як вызначыць, хто ёсць хто? Алена — гэта хіба Расея, якую выкралі чырвоныя? Ці Траянскім канём быў часова Крым, які не ўдалося ўратаваць? Як іголка ў вушка трапіла скрозь вузкі перакопскі калідор чырвоная коньніца, разгарнулася, ашчэціўшыся тысячамі шабель, пік, штыхоў, скіраванымі ўперад, у бок уцякаючых пloidмаў. На пакінутым беразе засталіся каты і сабакі, і коні, якіх пагатоў забраць было немагчыма. Так пазбаўляюцца на паветраным шары ці ў шлюпцы лішняга баласту.

Узняць трап, аддаць швартовы! Строма, прорва, пустата. Сыціснулася распачна сэрца, перацяла паветра. Халодныя хвалі, штармавое мора, нізкае змрочнае неба, сыцюдзены вецер, ёдкія салёныя пырскі. Смак разьвітання на вуснах. Раны гоцяца часам, гэтая чакала іх яшчэ далёка наперадзе, ня хутка, праз гады. А цяпер марская соль толькі пачынала яшчэ мацней яе разьвярэджаць.

Праз Чырвонае мора, каб выратавацца з палону ягіпецкага і расьсеяцца па сьвеце, вельмі ў значнай ступені растварыцца з цягам часу ў замежным асяроддзі. Але Чорнае мора страшнейшае. Яно сапраўды чорнае-чорнае, яно — прорва, бездань. Усё: прыцісьні мацней здымкі людзей, якіх больш ня ўбачыш — ня толькі памерлых, тых таксама, якія засталіся ў пастцы. Так і краявіды роднай краіны, яны цяпер толькі на фотакартках. Краіны, якая засталася ззаду, ва ўспамінах, у снах, у мроях, якая ня зьнікла, але зыначылася, сталася супрацьлегласцю, зрабілася забароненым плодам, экзатычным фруктам, каляровым, сьвяточным, але з чарвяточынай, з нябачнай пагрозай атручанасьці.

Эфект, адваротны фотапраяўцы: выява пачынае траціць выразнасьць, абрысы спакваля раствараюцца, канкрэтыка зьнікае, берагу болей няма, а ёсць толькі цёмна-шэры краявід, суцэльная безжыццёвасьць, брудная пляма, усё, краіна не існуе. Як ты для яе, зрэшты. Якісьці візуальны падман, міраж, брыдкія кепікі.

Каб напоўніць бурдзюк новым віном, спачатку трэба выліць з яго сапсутую ваду, прынамсі застаяваю, што задохлася, рэшткі. Каб спадзявацца на ўдачу, мець посьпех, каб выйграваць, трэба дыктаваць свае ўмовы, правілы гульні, спрабаваць прынамсі, не адседжвацца на барыкадах, не марудзіць, не здаваць ініцыятыву ў чужыя рукі. Трэба не пушчаць праціўніка на сваё поле, да ўласнай брамы не дазваляць наблізіцца, бамбардаваць яе.

Можа быць ён забыўся, а можа проста часы ня тыя, толькі калісьці абарона замка, гораду за сьценамі, фартэцыі былі звычайнай справай, будзённай практыкай і зусім неабавязкова безнадзейнай, не заўжды замкі заваёўвалі штурмам і аблогі былі конча выніковымі. Хаця бяз вонкавай дапамогі адкінуць ворага ад муроў сапраўды задача найцяжкая, хто б спрачаўся?

Але ж ён, генерал Урангель, якраз і схпіўся за безнадзейную, лічы, справу, разумеючы гэта, за справу, даведзеную амаль канчаткова да катастрофы. Ён пераняў яе ля самай апошняй тады рысы. Гонар афіцэра, нязбыўная прага славы, спадзяваньне на шанцаваньне, ледзьве не на цуд? Магчыма, але абавязак кожнага здатнага сьвядомага чалавека паспрабаваць зрабіць максімум, што ты можаш, і крыху болей, каб перасягнуць сябе, пажадана крыху болей, тады ў яго ня будзе важкіх падставаў для раскайваньня. Генерал Урангель гэта й зрабіў, бадай, хутчэй за ўсё нават так, няма сумневу.

Фабіян не адчуў зусім сябе на месцы генерала, у яго ролі, не ўявіў сябе ім, а нібы мысленна прымерыў да сябе не яго абавязкі, а хутчэй нават місію, прыгледзеўся да становішча, прыслухаўся да гукаў гісторыі, бо галасоў, у яго не было ілюзіяў, пачуць было немагчыма. Рэальна толькі знайсці на больш бязьлюдным беразе марскую ракавіну і прыкласці да вуха. А пачуўшы роўны манатонны шум, паспрабаваць уявіць.

Сёння Крым учыняўся на поўначы. У фабіянавых мясцінах. Абуджаныя да свабоды, яго землякі з цяжкасцю пазбываліся летаргічнага сну, але вольнае паветра рабіла сваё. Яны — нашчадкі рыцараў, яны — рыцарская нацыя! Сьцяг з конным рыцарам залунаў над краінай... Але каторы ўжо год краіну зноўку дратуе чырвоная коньніца, паўторнай навалы якой не атрымалася пазбегчы. Што зробіш, няма рады, у наш час роля рыцараў — перамагаць маральна. Але гэта цяжкая перамога, не раўняючы Пірава і амаль уяўная. Перамога-параза насамрэч, калі быць шчырымі.

Крымскага зыходу пасля забароны рыцарскага сьцяга, аднак, не адбылося, рыцары вымушаныя хаваць свае твары, каб ня вельмі вылучацца з агульнага натоўпу. Яны застаюцца белымі варонамі. Яны ператварыліся ў ордэн перасьледаваных, уцісканых духоўна. Аднак ім не напываюць накіштальт ганебных жоўтых зорак, свайго рыцара яны, часам прагнучы ўзьняць забрала, чапляюць сабе самі — на бярэт, капаюць, на штрыфель або пад ім — гэтак бясспечней.

А яны якраз адразу апынуліся ў аблозе, ня маючы на большае сілаў, ці лічачы, што ня маюць. Яны самі, можна сказаць, замкнуліся ў сваім Крыме, у сваёй старой крэпасці, ужо нечакана радыя, што здолелі атрымаць цытадэль. Але яны не рабілі наступу, як генерал Урангель, яны самі сябе абмяжоўвалі, ня ведаючы навукі ваяваць, не разумеючы сапраўднай кітайскай дыпламатыі, не знаёмыя з кампрамісам, з манёўрам, не разумеючы патрэбы хітраваць, не прымаючы закуліснай барацьбы.

Хто апынуўся на чале рыцараў, выявіўся або мяккадушным інтэлігентам, або няўжыўчывым жоўцевым рамантыкам. З адкрытым забралам — гэтага аказалася недастаткова, замала. Каб спадзявацца на поспех, пагатоў у рэшце рэшт перамагчы па-сапраўднаму. Хто прэтэндаваў на першую ролю, дзейнічаў у адных выпадках наіўна, ідэалістычна, у іншых — сякерна, груба, непрыхільна, раздражнёна, не прыцягваючы, але адштурхоўваючы.

Сабіна згаджаецца з Фабіянам, але кажа, што справа была, бадай, безнадзейнай, тым больш з тымі выканаўцамі, якія далучыліся. Хаця яна зусім не крытыкуе, не: інтэлігенцыі перамагчы босых, голых, галодных немагчыма было ў 1920-м, немагчыма было й па-рыцарску, з рытуаламі і рэверансамі, з гонарам і годнасьцю. Паспрабуй захаваць свае пазіцыі ў чарзе, калі раптам трапіцца адзін шалёны! Паспрабуй у аўтобусе штосьці

давесьці, калі да цябе прычэпіцца прадстаўнік натоўпу, роту не патрапіш адкрыць... Вось так, на жаль.

Яны вяртаюцца словамі ў Крым: сезоннае жыццё, зімой няма працы. Люмпенізацыя, п'юць. Што рабіць тут узімку? А што — у гарадах на поўначы, забудаваных сьмярдзючымі заводамі і шэрымі інтэрнатамі, перапоўненымі бязрадаснымі натоўпамі і брудным транспартам? Якія вузкія рамкі для чалавека насамрэч! Мы нават не задумваемся... Афіцэрства, “вяршкі”, што іх чакала на поўдні? Чайхана, караван-сарай, усюдысны дэпрэсіўны голас муэдзіна?

Праз вейкі, амаль заплюшчыўшы вочы, Фабіян бачыць сілуэтныя цені пляжнікаў. Што робіць людзей агрэсіўнымі, варожымі, жорсткімі? Ці магчыма гэта зусім раптоўна, на голым месцы, сярод сьветлага дня? Напрыклад, цяпер? І вось адзін белы, другі чырвоны, апошніх нават два і робіцца ўсё больш і больш... Крым і цяпер выбухова не нейтральны, тэктанічная стабільнасьць вонкавая. Дзесьці ў нетрах вулканічная актыўнасьць ня ўпала да нуля. Хоць вулканаў, хаця б сыпчых, як быццам ня бачна. Чаму? Калі ён вольны ад Расеі, Расеі метраполіі, Расеі постчырвонай? Сакрэт полішынеля насамрэч. Фабіяну ня хочацца адказваць самому сабе на маўклівае пытаньне.

Фабіян глядзіць на мора, узіраецца ў сіні далягляд. Сто дваццаць шэсьць караблёў, і ў кожнага афіцэра ў кабуры руская рулетка. Колькі зьвернуцца да яе, каб аднойчы выпрабаваць сябе і, вельмі магчыма, вызначыць свой лёс. Яна ім больш рэальна не спатрэбіцца, яна цяпер прылада толькі для ўласнага карыстаньня... а рулетка, рулетка, яна для апошняга кроку, каб абараніць свой афіцэрскі гонар, толькі, бадай, наадварот. Ня ў сэнсье апошні набой, каб не здавацца ворагу, каб спыніць жыццё з іншых зусім прычынаў, адарваўшыся ад ворагаў, пакінуўшы іх далёка ззаду, уратаваўшы сваю свабоду, а каб ня ведаць потым, што з ёю рабіць далей, як існаваць, што рабіць з жыццём, маючы апроч яго толькі рэвальвер.

Думкі пра рэвальвер неадчэпныя, варта толькі прасякнуцца небяспечнай тэмай. Барабанная прылада ў звычайных, небаявых умовах рэч для сьмяротнай гульні з самім сабой, або, скажам, пад прымусам, ці ў азарце, п'яным альбо ў напружана-нярвовым, халоднакроўным, у коле з іншымі, у ланцугу, у чарзе па сьмерць... У галаве гук барабана, некалькі спосабаў крутнуць яго. Ёсьць яшчэ бінокль, але з турэцкага берагу немагчыма ўбачыць свой. Ёсьць штабныя карты з прайгранымі баямі, тэрыторыяй, зямлёй, краінай, імперыяй, што апынулася пад сярпом і молатам...

Міжвольныя параўнаньні. Краіна Сабіны з Фабіянам сама сябе ў аблозе ізалявала. Апошні чырвоны востраў. Дзе чырвоныя сыягі і зоркі, дзе піянеры з камсамольцамі, дзе ўстанова андропаўская захавалася, нібыта нічога ня здарылася ў гэтым сьвеце, дзе працягваюць ставіць помнікі Іосіфу і Феліксу і рамантаваць статуі Ільліча.

Фабіяну сваё самапаглынаны тэмай забытай, нецікавай сёньня навакольным тысячам, самапаўторы, неадольнае вяртаньне да яе тут менавіта, дзе калісьці адбылася гістарычная драма, марскі зыход у замежжа на каўчэжным флоце, нейкі самагіпноз пачынае нагадваць разьвярджаньне раны жменяй буйной марской солі, хай раны фантомнай, націсканьне на балючае месца, трыманьне сэрца ў распачным стане, вачэй — на мяжы сьлёз. Хаця, хаця косткі тых людзей даўно спарэхнелі, падзеі перацёрлі жорны гісторыі, яго ўсё гэта ніяк рэальна не датычыла і ніколі не датычы-

ла нават яго родных. Аднак жа чапляе сама тэма, яскрава драматычныя падзеі, сьцэртны з аблічча гэтай прыгожай краіны: ніякіх сьлядоў сёння. Ты ведаеш, чаму так атрымліваецца? Сабіна ня ведае, але здагадваецца. Мабыць, краявід, які, калі не глядзець на банальную забудову, а зважаць пераважна на ландшафце, засяроджвацца на прыродзе, то яе вялікаснасьць, яе відавочную старажытнасьць, кідкую адметнасьць, нейкую архаічнасьць нават, калі параўноўваць з беларускімі мясцінамі, усё гэта міжволі выклікае думкі пра мінуўшчыну, прымушае зазірнуць у старыя дзеі.

— Ты маеш рацыю сапраўды: глядзіш на горы, неба, на мора і нібы апынаешся ў антычных часах, зараз карабель Адысея пазначыцца белай плямкай ветразя на самым даляглядзе.

— Гэта накладаецца ў памяці: візуальная на кніжную. Бо калі ведаеш, што адбывалася калісьці, гэта ўплывае на цябе само сабой, незалежна ад твайго жадання.

— Напэўна ж так. А большасьць ня ведае і нічога ня бачыць, не заўважае антычнага духу, не адчувае адметнага прысмаку. У большасьці зусім канкрэтныя мэты, без...

— Без дадатковай лірыкі, згодна.

— Вось чаму ў хрушчоўскіх кварталах, а нашая радзіма — гэта пераважна шэрая забудова, карціны гісторыі не ўзьнікаюць, думкі не сягаюць далей за афіцыйную гісторыю, за суцэльную тэлеайчынную вайну.

— А калі ў сьценах кінатэатру ім завалодае якая-небудзь, хай нават рыцарская гісторыя, за дзьвярыма кіназалы ён пазбудзецца яе як часовага зачараваньня.

— Каб палюбіць коннага рыцара, нічога раней аб ім ня чуўшы, трэба каб захаваліся кварталы, дзе гэтыя рыцары калісьці не здаваліся публіцы маскарадам.

— Так, адной прыроды замала, яна ў нас звычайная, сярэднякая. А калі замест замка кароўнік, успаміны пра рыцарскія часы не ўзьнікаюць. Сумна, калі так безвыходна і так безнадзейна.

Сабіна цікавіцца ў Фабіяна: ці хацеў бы зараз у званьне, як тады?

— Двойчы трапіць нагамі ў тыя ж кірзавыя боты? Не, бадай, не хацеў, нават вельмі. Мне лепей з табой, цяпер і тут. І мора з балкону, і віно, і Вялікі зыход, і пакінуты рай ва ўяўленьнях.

— Але прысмак свабоды, калі трапляў з несвабоды, з-за плоту ў “райскія шаты”?

— Усё роўна не хачу назад. Я рады, што тых часоў больш няма, што ракетныя шахты ў райскіх гарах цяпер як спыненыя і закрытыя назаўжды вугальныя.

— Які ты пацыфіст аднак у мяне.

— Гэта ўспомніць цікава, але толькі. Як чакаў, лічыў дні, як хацелася дахаты, але разам тут было лепей, прыгажэй, цяплей. Канешне, гэта была краіна, з якой не хацелася зьязджаць.

— Хацелася і не хацелася, ясна, зразумела. Гэта напэўна як і з Урангелем было і з усімі астатнімі: хацелася і не...

— Нам таксама будзе ў канцы: хацецца-не хацецца адначасова, мы не выключэньне. Райскія краіны дзеля таго ж існуюць: каб спакушаць.

— Спа-ку-шаць. Ты гэта прачула гаворыш, з веданьнем.

— Гэта месца, дзе мне па-сапраўднаму захацелася захаваць свае ўражань-

ні, пісаць, дзе я захапіўся гэтай ідэяй. Мне вельмі падабаўся прыклад Грына, мне здавалася гэта найлепшым выйсьцем у яго часы, вядома якія.

— Але ён быў падазроным, бадай, што не рабіў як усе, белай варонай існуючы.

— Так, ён прыцягваў, канешне, непатрэбную ўвагу. Але ж і я прыцягваў, любы, хто не хацеў, спрабаваў быць сабой, хто хоць нейк супраціўляўся традыцыі: “малады-чарпак-старык”.

— Акцыбронак-піянер-камсамалец.

— Дакладна. Але там гэта было ўсё не бяскрыўдна, наадварот. Так, зусім наадварот. Нездарма гаварылі, што ў звычайны час людзей лепей уведаць у арміі — хто і што.

— І як гэта было?

— Звычайна, вельмі звычайна. Адны ўнутрана пратэстуюць супраць армейскіх парадкаў, адкрытай жорсткай іерархіі, якая на руку афіцэрам. Калі адны прыгнятаюць іншых. Прыгнятаюць, зьдзекуюцца, прыніжаюць гонар...

— І годнасьць.

— І годнасьць таксама, і толькі таму, што ім не забараняюць гэта рабіць. Ня ведаю, рабіць як той прыганяты з прыгонным па сутнасьці, але рэальна як нахабныя, гнюсныя лёкаі з парабкамі.

— Ты так гаворыш пра дзядоў і маладых, усё так і было?

— Гэта безупынная халодная вайна паміж сваімі. Толькі таму, што адзін прабыў у казарме па часе больш за іншага, ён выкарыстоўвае рукі, ён з радасьцю бярэ прылады ката, ня можа наценьшца роляй, якая выпала дзякуючы лішнім месяцам у казарме. Скідаючы рабскую скуру, ён грэбліва кідае яе іншаму. Сваю волю, душу з задавальненьнем робіць нейкай анучай, парцянкай. Парцяначныя душы, сапраўды... Хаця палкоўнік Парцянкін у нас быў, нармальны чалавек. Здаецца, толькі прозьвішча салдацкае, нібы мянушка.

— Нічога парцяначнага?

— Нічога. Але шчэць у яго была, пра такіх гавораць — двойчы на дзень галіцца трэба.

Назаўтра Фабіян з кубкам кавы ў руках глядзіць згары на ранішняе мора, у якім уяўляе жаўток сонца, як лямпачку ў кубку ўвечары. Ён узіраецца і пачынае разумець, што ня хоча вяртацца, што мог бы і абысьціся без радзімы, такой, якой яна стала бяз рыцарскага герба, бяз грунвальдскага сыцяга, страціўшы апошнія адзнакі шляхетнасьці. Тут ня дома, але дома ён быў ні свой, ні чужы, не адчуваў сябе па-сапраўднаму патрэбным. Дома ўсё той жа безаблічны стан “насельніцтва”, агульнай масы, для якой ты незразумелы. Дый што такое радзіма? Калі яна топча твае ідэалы, пагарджае табой, топча сама сябе, не паважае сваю істоту, асобу, персону, страціла рэшткі гонару і годнасьці.

Яна, радзіма, недзе там за сьпінай, адсутная, далёкая, нябачная, яна дзесь на поўначы, як нібы вечная мерзлата, голая халодная тундра, не прыстасаваная, больш за тое, не прызначаная для нармальнага жыцця, пазбаўленая сонца і надзейнага цяпла. Хай яна там і застаецца, у сваім адвечным летаргічным сьне, у ганебным стане прынукаў, пакоры, маральнага напаўпрыгону, у непавазе да сябе, у несвабодзе.

Спакуса раптам прыдуманых уцёкаў, амаль уяўнай нібы-эміграцыі. Так проста: адмовіцца ад квітка назад, здаць. І твая краіна зараз са штодзённай раздражняльнай рэальнасьці ператвараецца ў сюжэт з тэленавінаў, ня ў

кожным нават выпуску, якія можна не глядзець увагуле, прынамсі пераклучыць у разе чаго, бо тут сваіх навінаў хапае. Уласна кажучы, Фабіяна абражалі подласыць і крывадушнасьць цяперашняга жыцця, нікчэмнасьць людзей, якія спасылаліся на службовы стан, на абставіны, на часы.

Яны таксама ў 20-м, хто чакаў да канца, узважвалі, круцілі ў руках, прыкладалі да вуха нібы марскую ракавіну, прыглядаліся да задумы, магчымасці эміграцыі — наколькі пэўная, наколькі лагічная, надзейная, якая няўмольна ператваралася ў пільную патрэбу, у непазбежнасьць, у абавязкова кончае самаратаваньне. Чым хутчэй ратаваць ногі, каб захаваць галаву. Гэх! Нічога такога Фабіян, аднак, сёння не адчуваў. Ён мог і павінен быў вярнуцца, яму канкрэтна пакуль нішто не пагражала, а вось яны тады, у 20-м, такога лёсу ня мелі, яны вярнуцца назад не маглі, яны маглі толькі ўцякчы, выкарыстаць апошні шанц.

Памяць тут, як і ў фабіянавых мясцінах, заставалася ідэалагічным паняццем. Падручнікі гісторыі — нібы газетныя сшыўкі, з якіх павырэзвалі мноства артыкулаў. Ніякіх помнікаў, ніякага напаміну пра Вялікі зыход з абдоймаў ягіпецкага палону, нявольніцтва. Толькі растыражаваныя канвеерныя манументы пераможцаў. Фабіян заплюшчвае вочы: на вуліцах, плошчах, на прычале ў порце пакінутая баявая тэхніка, зброя, рыштунак.

Сушапутныя ўзбраеньні, якія немагчыма было забраць, захаваць, ня толькі з увагі на пасажыраў, перагружанасьць, на курс у чужую краіну і проста бессэнсоўнасьць, яна страціла патрэбу, яшчэ ўчора каштоўная, на вагу золата, вайсковая бранявая тэхніка, цяжкія гарматы, нават аэрапланы, нібыта прыдатныя для ўцёкаў, ніякай карысьці, далёка не заляціш, пад табой мора. Жалеза, якое астыла...

Крымскія горы і даліны надоўга апанавалі чырвоныя. Дэмбельскія альбомы. Цэлае фотафальклорнае радовішча на тэрыторыі колішняе дзяржавы ў дзяржаве. Апроч дурноты, плюганіны і кітчу, сама аснова не выклікала ў шэраговага Фабіяна грэблівасьці. Экскурсіі — генуэзская крэпасць і гэтак далей. Пальмы, кіпарысы. Нават акторкі з кіначасопісу ў якасьці аздобы. Ветразі, яхты. Беласьнежныя лайнеры. Нібы-антычныя калоны, праўда далёка не ва ўсіх. Супер-фота: яны ўзводна ў масоўцы на здымках севастопальскай абароны. Ад англа-французскіх інтэрвентаў. Незвычайнае адчуваньне сябе ня проста не ў сваёй вопратцы, а — царскім жаўнерам. На архаічнай вайне, у іншым жыцці, эпасе, у надзвычайных абставінах, з думкамі прапрадзедаў, іхнімі патрэбамі і ўяўленьнямі пра сьвет і сябе ў ім. Хаця, напэўна, браты па зброі ягоныя ні над чым падобным не задумваліся. Прасьцей кажучы, не ўскладнялі сабе жыцця.

Звальненьні, як на ранейшае жыццё, атрымліваліся экзатычнымі экскурсіямі. Уражаньні нагадвалі саган з усходнімі пекнасьцямі. Аднойчы пра янычараў пачаў пісаць. Зрэшты, не атрымалася. Што ён тады пра іх мог ведаць? Толькі што гвардыя, целаахоўнікі султанаў і пашаў. Адданыя і жорсткія, ваяўнічыя і бязьлітасныя. Элітныя аддзелы турэцкага войска. Пра сапраўдны зьмест з'явы, пра янычарства бадай тады шэраговы Фабіян не здагадваўся. Яны цікавілі сваёй экзотыкай. А крымскія санеты? Загадкавыя каменныя гарады, недаступныя — на вяршыні гары. Як тыя сярэдневечныя замкі, але — цэлыя гарады. Высечаныя ў скалах на вышыні кляштары першых хрысьціянаў, калі яшчэ не падзяляліся на асобныя

канфесіі. Хаця над апошнім фактам ён тады ня мог задумвацца. Ды само неба начное было адметным. Як цёмна-сіняе покрыва з залатым зорным сьйвом. З тысячы ды адной ночы...

Не магло не прыгнятаць, прынамсі, адно — груды сьмецця. Сабіну і Фабіяна сёння гэта вельмі раздражняла. Пры Урангелі, у ранейшыя часы не магло быць так, здавалася ім. Тады прыбіральшчыкі не круцілі носам, не разважалі — колькі павінна каштаваць прыбіраньне сьмецця, быццам гэта моцна кваліфікаваная праца. Засьмецілі рай, занядбалі, засралі, трэба быць шчырымі. Забудаваці хрушчоўкамі, сараямі, складамі, казармамі, награвасьцілі. Тут кожны дом павінен быў будавацца інакш, як было калісьці, пакуль рай не пакінулі, ратуючыся ад пагоні вяршкі грамадства, думалася Фабіяну.

Але, не зважаючы на пляжы і віно, паўвостраў, не шкадуючы лішне, зрабілі бочкай з порахам. Якое супадзеньне: ваенных будаўнікоў вучылі менавіта ў райскай краіне, славуты “стройбат”. Яны практыкаваліся сярод пальмаў і вінаграднікаў. Цэлае вучылішча — каб будаваць ракетныя шахты, сховішчы для ядзерных боегаловак, бункеры, камандныя пункты, базы падлодак, докі, аэрадромы. Па дапамогу выклікалі шахцёраў, прыцягвалі макшэйдэраў, метрабудаўнікоў. У райскія шаты! Яны ўпарта дзяўблі горы, бурылі іх, бязьлітасна сьвідравалі, пракладаці сакрэтныя тунелі. Сёння — гіганцкая, але шкодная, увогуле марная для райскай кутка праца, як падземныя заводы фюрэра. На хрушчоўках будбат адпачываў, у напаўп’яным стане, вядома. Салдаты пасля заканчэньня тэрміну не хацелі на дэмбель. Іх вучылі будаваць падземныя аб’екты, умацаваньні, капаніры, ангары, штабы, казармы, астатняе — як атрымаецца. І яны не маглі ўжо будаваць як трэба, ды ня ў райскіх лясах, ды без мадэры, на якую ў салдата будбата заўсёды былі грошы. Навокал сёння мноства недабудаваных санаторыяў, вілаў, дамоў адпачынку, рай не пасьпелі перарабіць цалкам па свайму.

Фабіян аднойчы трапіў на кэпэ глаўкама, ля самага мора. Будаўніцтва заканчвалася: басейн, бункер, вінны склеп, рэстарация, ён усяго ня бачыў, але здзівіла, што абшалавалі знутры дошчачкай без сучка, сібірская ліствіца, казалі хлопцы. Гэта было вельмі шыкоўна. У казарме ён пачаў складаць пра яблыкі Траянскага каня. Яго прывозяць цішком, уначы, выстаўляюць на прычал і невядомы карабель зьнікае. Гіпнатычны вобраз. Але гэта не запечаная качка з яблыкамі. Вантробы небяспечныя. Траянскі конь з трупамі? З гадамі, скарыпёнамі? Не, хутчэй у ім трупы памерлых ад чумы. Якісьці сумбур, няздольнасьць будаваць прайзачны твор. Фабіяна паслалі ў нарад, дапісаць не атрымалася.

Але думкі пра Крым, яны неадчэпныя. Як стварыўся рай? Адарваўся кавалак, як ад Гандваны, прывандраваў на поўнач? Ці адламіўся, адсунуўся ад паўночнага берагу, утварыўшы невялікае плыткае мора? Гэта што датычыць самой зямлі. А экзатычныя пальмы? Занесла шчодрай жменяй насенне, раскідала ля мора. Ветрам, які затрымалі горы. Па-за імі, на поўначы засталіся руды стэп, сыпакотнае сонца, сухмень, салёныя азёры, саланчакі. А калі Бог стварыў яго, скажам... Дзеля адпачынку працоўных, як атрымліваецца? Перш, народных камісараў, працаўнікоў цэка, саўдэпаў, камбедаў, абкамаў-рэўкамаў, чырвоных маршалаў. Творчых сілаў сацрэалізму, ідэалагічных кадраў, чырвонай прафесуры. Для іх таксама: перадавікоў працы, стаханаўцаў, стотысячніц. Для герояў бітвы за ўраджай, сталевараў-ударнікаў, адважнікаў вялікіх сталінскіх будоўляў

камунізму. Для будзь гатоў к труду і абароне. Варашылаўскіх стралкоў, для іх — ахоўнікаў бязьмежнага ГУЛАґу.

Ці не памыліўся Бог? Хаця, спачатку плёнам ягонай працы пакарыс-таліся царская сям'я, фабрыканты, ліхвяры, банкіры, золатапрамыслоўцы. Купцы розных гільдыяў. Кадэты, акцыбрысты. Графска-княская костка. Кавалергарды, правадыры дваранства, земскія галовы, генерал-губернатары. Жандары. Тайныя, сапраўдныя і стацкія саветнікі. Кавалеры ордэнаў на шыі і на грудзях. Дума з фракцыямі, сьвяшчэнны сінод з епархіяльнымі ўправамі. У Бога, бадай, не хапіла моцы, а можа жадання, адцяць, зрабіць яго востравам, перасунуць у мора, пакрыць суцэльна субтрапічным лесам, цалкам ператварыць у квітнеючы сад. Гэткі вось Кіпр, але ў суседнім моры. Яблыкі спакусы ў райскім садзе сёння драўляныя, з ядлоўцу. Пахнуць ім, даўка.

За кармой беласьнежная сыцяжына. Ззаду ноч. Зіма. Сыцюдзёна і цёмна. Тут — зыркае сонца, сонца ў смуге. Лагоднае, пяшчотнае, супакойнае. Рай. Які прымусалі пакінуць напярэдадні блізкіх Калядаў і Новага году. Сьвята нараджэньня Хрыста. Мішура, серпанцін, канфеці. Атмасфера радаснага чакання, раптоўна-хвілёвага зрывання сэрца з рытму, быццам абрынулася ў прадоньне і ўстрымалася. Прадчуваньне незвычайнасьці, сапраўднага сьвята. Сьвяточная елка, падарункі. Шампанскае. У вядзерцы з лёдам. Мандарыны, шакалад. Хрыстос нарадзіўся! Ах! Шчымліва да сьлёз. Вясёлая язда ў тройцы з бомамі, іскрыцца сьнег, сьмех.

Спыніць! Адкінуць назад, трымаць на адлегласьці хаця б гарматнага стрэлу. У ніякім разе не пусьціць, захаваць старое жыцьцё. Стары лад. Звычай і завяздзёнкі. Традыцыі і кантоўнасьці. Вера. Цар. Айчына. Трыяда, якая нядаўна выклікала трымценьне голасу, шчымленьне сэрца. Збэшчаныя сьвятыні. Зробленыя пустым гукам. Ператвораныя ў нішто тры сланы, на якіх адвеку трымаўся звыклы сьвет. Нават альфабэт зьняважылі. Новыя галодныя агрэсіўныя варвары. Нават альфабэт! Каляндар зьмянілі. І ён ім чамусьці перашкаджаў. Абы на свой блюзьнерскі капыл. Няма ні цара, ні айчыны, адкуль застацца веры? Але Бог — адзінае, што яны яшчэ мелі.

Цар, якога саслалі спачатку ў крымскія пальмы, чамусь ня трапіў сюды. Няма цара, ён зьнік са сыцягоў урангелеўскай арміі. З поўначы наступ вечнай зімы. Спаўзаньне чарговага, раптоўнага ледавіка. Няўмольная нава. Арда. У шапках з сабачага футра, з крывымі шаблямі. З апантанымі вачыма, з крыважэрнымі ратамі. Дзікі стэп... Лейтэнант Джавані Дрога, які гадамі чакае ў генуэзскай крэпасьці варожае войска з боку Татарскай пустэльні, думаецца Фабіяну. Страх ператвараецца ў патрэбу, у манію. Толькі ў рамане насельнікі крэпасьці, загіпнатызаваныя няўмольнасьцю ўяўнай навалы, адмаўляліся пакінуць муры, у думках жадаючы, каб вораг конча прыйшоў. Зрабіўшы спакваля для сябе чаканьне сэнсам жыцьця.

Мы заўжды патаемна чакаем непрыемнасьцяў, гвалтоўных зьменаў, нейкай неакрэсьленай пагрозы. Мы толькі не паказваем выгляду, што чагосьці баімся. Існаваць у лёгкім стрэсе — наш лёс. Хоць гэта не дае запабегчы здарэньняў, ліха. Такое не зусім утульнае існаваньне не залежыць ад нашых жаданьняў. Джавані Дрога чакаў па-мазахісцку. Частка афіцэраў Белае Арміі таксама. Яны засталіся, правёўшы вачыма белыя дымы, якія распусьціліся ў моры. Каўчэг быў караванам з мноства караблёў. Яны стаміліся ад уцёкаў, зьняверыліся, сталі абыякавыя да ўсяго, перш — да сябе. Яны ня ведалі, што іх чакае. Маглі прадчуваць, але на нешта

неакрэслена спадзяваліся, прынамсі стараліся ці спрабавалі спадзявацца. Эміграцыя здавалася катастрофай.

Час з'язджаць усё ж надыйшоў, яны з Сабінай, пакінуўшы ў рэцэпцыі рэчы, апошні раз на моры: месца хапае, раніца ня пляжная, надвор'е нібы адмыслова змیکшаванае, каб яны ня надта шкадавалі пра ад'езд. Пасля начнога дажджу з маланкамі халаднавата. Сонца заспалася, яго спачатку няма зусім. Уласна кажучы, па пляжы нечакана няўтульна, яны ўстаюць з драўляных лежакоў і ўзьнімаюцца наверх, на "саярый", што прасунуты ў мора. І нават тут ня ўсё занята, як бывае звычайна, яны кладуцца плазам на прахалодныя дошкі і прыкрываюцца, бо апатычнае сонца раз-пораз зашморгваюць фіранкі шэрых хмараў, і ляжаць зусім ня цёпла. Фабіану ўзгадваецца рыцарскі турнір, што ў дзень іхняга ад'езду пачнецца на адлегласці — у горадзе з генуэзскай крэпасцю. Некалі рыцары, кавалеры крыжоў мусілі адплыць з паўвострава, пакінуць райскую мясціну, дзе вынішчылі затым усё рыцарскае, шляхецкае. Ці атрымаецца вярнуць сякі-такі дух? Штучныя прышчэпкі ці заўжды даюць вынік? У Фабіана няма адказаў, ёсць толькі пытанні. Яны ляжаць з Сабінай моўчкі, размаўляць няма асаблівай патрэбы, хочацца адно надыхацца на астачу марскім паветрам, наслухацца хваляў, каб хоць на бліжэйшыя дні крыху захаваць адчуванне мора.

— Ты ведаеш, парушае праз колькі часу маўчанне Фабіан, выбітыя, выгнаныя з Ерусаліму крыжакі пагрузіліся некалі на караблі і апынуліся ў моры. Яны заставаліся вайскавай сілай, як і армія генерала Урангеля, яны высаджаліся на Кіпры і заснавалі сваю рыцарскую дзяржаву.

— Але ж гэта быў востраў, ім пананцавала.

— Можна й так сказаць, на пэўны час, зрэшты яна праіснавала трыста гадоў...

— Яны з вялікімі стратамі ўпарта заваёўвалі горад з Дамавінай гасподняй, але бясконца ўтрымліваць яго не маглі. Іх акружала чужароднае ваяўнічае мора. Мне ўвогуле здаецца гэта вар'яцкім: рыцары ў жалезных дасьпехах у распаленых сонцам пясках. Я думаю, Кіпр стаўся для іх лепшым месцам, думаю, што нават раем, калі ўлічыць, што сёння гэта суцэльны курорт, прынамсі нетурацкая частка.

— Абрысы Кіпру нагадваюць відавочна відарыс крымскі. Але Бог не зрабіў Крым канчаткова востравам, штось яго стрымала, прымусіла пакінуць аднолькавую магчымасць і абараняць з посьпехам вузкі уваход, і прайсці скрозь яго ўнутр. І нашым, і вашым. Тое, што чырвоныя прайшлі цераз гнілую затоку ў халады, перакрэсліўшы перакопскую абарону, не навіна. Імператарская пяхота рабіла тое ж самае, калі Перакоп абаранялі туркі з татарамі, я чытаў калісьці. Рускія некалькі разоў уваходзілі ў Крым, але пакідалі яго, некалькі разоў, нават дзіўна. Гэта каштавала столькіх жаўнераў, столькі пораху. Крым быў, напэўна, для іх накішталт Ерусаліму: і хочацца, і колецца...

— Толькі што яны ня бачылі ў ім нічога свайго, не адчувалі сваіх правоў. Гэта пісьменьнік, які потым стаў пісаць па-ангельску, ён таксама трапіў за мяжу праз Крым, ён яго здзівіў, пісьменьнік не адчуў рускага духу, як ён пісаў потым. Крым здаўся яму чужым краем, дзе ўсё было нярускім: пахі, гукі, рык асла, крык муэдзіна.

— Калі падумаць: рай і не павінен быў выглядаць інакш. Рай — гэта заўсёды незвычайна, гэта замежная тэрыторыя, экзатычны куток.

— Як у рэкламе “баўныці”?

— Сапраўды. Рай ня мог выглядаць будзённа, як звычайная вёска: саламяныя стрэхі, пахіленыя парканы з парэпанымі збанамі, напрыклад.

Яны зноўку ляжаць моўчкі. Ляжаць, часам расплюшчваючы вочы ў неба, дзе сонца ніяк ня можа вызначыцца, і глядзець ня зырка, нават прыемна, усведамляючы, што бачыш неба над морам, над Крымам. І неадчэпная думка: апошні раз бачыш. А над галавой часам у абсяг зроку трапляюць мэвы, якіх кідае нібы ў хвалях у паветраных плынях, вецер трывае парывісты.

Бог ім нарэшце пасьміхнуўся, дазволіўшы сонцу апоўдні ўлагодзіць Сабіне з Фабіянам апошнія марскія ванны. Аднак змыць соль аказалася ня так проста, як ім здавалася напярэдадні, амаль немагчыма. Платны душ, які яны даўно прыгледзелі на гэты выпадак, спыніў сваё існаваньне менавіта ў патрэбны дзень. Ім паспачувалі, далі парад, і вось яны па чарзе ў змрочнай старой кацельні сярод іржавых трубаў, вентыляў здолелі за нейкія капейкі пастаяць некалькі хвілінаў пад апатычным цурком з друшлячка.

Апошняя ежа з півам на цяністай тэрасе пад каменным мурам у “Pai” на набярэжнай. Гэта віла для новых рускіх на самай набярэжнай, яны ў шэзлонгах загараюць у лоджыях. Ад віна перад дарогай Сабіна з Фабіянам адмаўляюцца, апошняя пляшка выпітая ўчора ўвечары намерсе з морам як на далоні. З морам, якое апынаецца спакваля пад цёмным небам, якое не пасьпявае зрабіцца суздром чорным, бо нябачная рука жменяй раскідае па ім россыпы залатых зораў. Апошняй пляшкай было ружовае, інкерманская “Тераклея”, Фабіян не вялікі аматар ружовага, але назва спадабалася вельмі. Яго не пакідае думка пра вінныя склепы ў горных пячорах. Штосьці Урангель, канешне, пагрузіў на караблі. Але колькі засталася яшчэ! Малаверагодна, што выбівалі коркі з бочак, білі бутэлькі, каб крымскі нектар багоў не дастаўся ворагу. Напэўна, матросы адчулі культурны шок, трапіўшы ў склепы з мадэрай.

— А што ты думаеш пра гэта? — пытаецца Фабіян, агучыўшы свае думкі пра віно.

— Я? — Сабіна робіць здзіўленьня вочы. — Я пра гэта ня думала. Каб пры адступленьні заўжды зьнішчалі тое, што немагчыма забраць, замест трафеяў пераможцы атрымлівалі толькі ламачча, металалом. Але, здаецца, з трафеямі звычайна бывала ўсё нармальна. Урангель не зьнішчаў жа свае танкі і самалёты? Вось ты, ці здольны быў бы выліць запасы марачнага ў мора?

— Я — не.

— Вось бачыш.

— У мяне ўжо нейкія думкі пад заслону, тэма не дае пераключыцца на іншае. Ці не была белая эміграцыя вылушчаным па восені плодам, зернем, ядром сваёй змучанай, скатаванай бацькаўшчыны? На беразе засталіся асьцюкі, плеўкі, шалупіны. Ці не была менавіта зьнятымі вяршчамі, якія зьнесла хвалямі, нібы марское белае шумавіньне?

— А мне, ведаеш, калі фантазіраваць, хочацца параўнаць іх бадай з ікрой рыбіны, што з успоратым чэравам засталася на беразе кінутай дзюбам на спажыву. Як уяўлю, што ў сярэднім на палубах, у каютах і ў трумах кожнага карабля было больш за тысячу чалавек, робіцца ніякавата. Гэта цяжка ўявіць нават. Параўнаньне з селядцамі ў бочцы не прыдатнае. Тут менавіта пра лічбу ікрынак у слоіку хутчэй падумаеш.

— Так, магчыма, сапраўды гэта больш дакладна будзе. Але я пра сваё: плод сасыпеў і адваліўся, нібы какосавы гарэх, да яго кінуліся галодныя і прагныя, ды зубы зламалі.

— Хутчэй міма роту пранеслі.

— І гэта праўда. Але, але насеньне расьцерусілася і бяз роднай нівы не дало і не магло даць асаблівага плёну. Яно трапіла ў чужую глебу і кволая рунь была заглушаная пустазельлем. Сэ ля ві.

Вядомы сёння факт: генерал Урангель забраў паштовых вайсковых галубоў з Севастопалю ў Еўропу. Праз паўтары гады яны вярнуліся. Галубы вярнуліся. Яны не разумелі нічога, тут размаўлялі цяпер ня так іншай моваю, як іншымі словамі, з іншай інтанацыяй. Прыгаломшаныя, яны кружлялі, прыляцеўшы ў свой дом, які стаў чужым, калі не з Парыжу, дык з Бялграду. Зрэшты, яны нядоўга пакутвалі, іх зжэрлі, так-так, зжавалі моцныя чырвонафлорскія сківіцы, як белагвардзейскія паштовых сувязных. А як жа?!

Галубы ў клетках на палубе — чым не каўчэг сапраўды? — думаецца Фабіяну. Яны ратаваліся ад патопу, ад чырвонага патопу, ад шабельнай навалы. Ня выключана, што нейкую іншую дробную жывіну разам з харчовымі прыпасамі ўзялі таксама, шлях да іншага берагу для некаторых забраў дзесяць нават дзён. Так, зусім ня выключана, хаця пэўна невядома, бо дзе падрабязная справаздача пра гаспадарчы бок марскіх пярэбараў? Няма яе.

Пазней гэты прыклад натхніў можна сказаць чырвоную ўладу. НКВД, пасадзіўшы ў турэмныя цягнікі крымскіх татар, вывезла іх з раіскіх лясоў у тартары праз вузкі перакопскі перашыёк, дарога заняла і месяц, і два. Затым так зрабілі з іншымі яшчэ народамі, арыштаваўшы пагалоўна за ноч, падрыхтаваўшы ім закратаваныя каўчэгі на колах, прызначаныя раней для быдла. Каб учыніць гэта з зашуганымі старымі, дзецьмі, жанчынамі, у высокіх кабінетах і штабах распрацавалі паводле ўсіх вымогаў стратэгіі і тактыкі, а затым хутка і жорстка ажыццявілі свае буйнамаштабныя вайскова-карныя аперацыі. Стварыўшы цэлым народам незагойную рану на ўсё астатняе гістарычнае жыццё.

Што праўда, у 1920-м перасяленьне белага народу адбылося ў незвычайна прымусовых абставінах, але дабрахвотна, ніхто нікога не вывозіў сілком, у кайданах, і што яшчэ больш істотна — гэта быў зыход ад зыркай агнёвай, маланкавай пагрозы нявольніцтва, гвалту, арыштаў, расстрэлаў, ад сьмерці.

Тыя, іншыя пярэбары — не на караблях цераз Чырвона-Чорнае мора, не да цяплейшага краю на паўднёвым беразе, а ў замкнёных вагонах, пад збройнай аховай, у жывёльных умовах, адбываліся раптоўна, гвалтам і на ўсход, у стэпы і пустыні, на пагібель і адбываліся з больш-менш людскіх умоваў, з родных котлішчаў. Першыя ўцякалі, ратаваліся ад варожых шабляў і штыхоў, ад чужынскай улады. Другіх акружалі, бралі ў жалезныя абцугі, хапалі “язовымі рукавіцамі” нібы карнікі ў нядаўнюю вайну, арыштоўвалі родныя нібыта войскі з пшчотнымі васільковымі пагонамі. І гэта пасля вызваленьня з-пад акупацыі і па загаду роднай жа рабоча-сялянскай улады. Але ж дылемы, але ж лёсы! Жорны, напраўду.

Аніводзін карабель не загінуў у моры падчас Вялікага зыходу. Усе пазней дайшлі да далёкага міжземнаморскага порту, да месца сваёй апошняй стаянкі. Каб ператварыцца там паступова ў жалезнае ламачча.

У карабельныя могількі. Але спачатку ў мёртвую эскадру, у лагер на вадзе з афіцэрскім сходам, шпіталем і школкай, з капліцай, штабам, пральняй і гарматамі. Урангель ад самага пачатку ведаў чым закончыцца ўсё. Як толькі прыняў камандаваньне, ён загадаў рамантаваць караблі, рыхтаваць флот. За паўгода да эвакуацыі. Але таксама стаў умацоўваць армію. Каб даць час быць гатовымі каўчэгам да адплыцця.

У апошнія хвіліны, ужо ў маршрутцы, Фабіяну думаецца: урангелеўскія караблі сталі казармамі і жыллом на вадзе для афіцэрскіх сем'яў – гэта ня быў ужо флот, з якім можна было спадзявацца на вяртаньне, на паўторнае заваяваньне Крыму. Але ён найдаўжэй заставаўся наколькі магчыма баявым фармаваньнем, прычым флот не пацярпеў паразы, як армія генерала на крымскім мацерыку, флот выратаваў яе ад поўнага разгрому, але ён згас як агонь, як цяпельца, у якое не падкідаюць дроваў. У афрыканскім моры, у Бізэрце на Куцыю 1924-га над урангелеўскімі караблямі былі спусчаныя сыцягі, назаўжды. Флот каўчэгаў спыніў існаваньне...

Уцекачы адплівалі, стоячы на карме па-афіцэрску: пагоны, шэўроны, аксельбанты, узнагароды, пры шаблях і пісталетах, зняўшы фуражкі. З баявымі штандарамі. Хто застаўся – праводзілі іх поглядамі, закапаўшы ці зьнішчыўшы дакументы, пагоны, медалі, нашыйныя крыжыкі. Нават фатаграфіі, дзе яны ў мундзірах, пры рэгаліях. У баявым шыхце, у конным, пры зброі. Каля браневіка, гарматнай батарэі. Пад трыкалёрам. Забыць сваё мінулае, выкрэсьліць усё, што папярэднічала цяперашняму дню. Заплюшчыў вочы да болю, да каляровых плямаў. Расплюшчыў – навокал усё іншае. Чырвоныя сыцягі, транспаранты, плакаты. Зоркі на шапках... Іх закапаюць у рудаватую зямлю, рэшткі якой засталіся на падэшвах уцекачоў.

Восень 2002, сьнежань 2008.

Рагнед Малахоўскі

...Тваё цела – як вершы Басё...

Для цябе.

Для цябе гэта ўсё...

Дыяментавым россыпам слоў...

* * *

Жамчужына ў бурштынавай аправе –
Маё Нарочча, хто я
Без цябе,
Бяз захаду за салаўіным гаем
І успамінаў,
Як калісьці бег

Я хлапчуком
Па сьцежцы верасовай
На бераг слухаць казкі чаратоў?
Плылі аблогі над старою хвойай...
І сёння да цябе прыйшоў я зноў.

Напевам паплыла душа па хвалях,
А мараў таямніца – як у сьне.

Натхненне і дабро на зорных шалях
З маленства ты ахвяравала мне.

Каханьнем пад сузор'ем беражніцы
Мяне адорыць ранішні спакой.
Кідаюць зоры срэбра у крыніцы,
Лаўлю яго прачуленай рукой.

...Шляхамі памяці на родны бераг
Ня раз вярнуся песняю ў журбе
З адданасцю, удзячнасцю і верай...
Маё Нарочча, хто я
Без цябе?

АРЫЁН І ВЕНЕРА

Н.Ю.

Калі над намі гасьне Арыён,
Усходзіць непаўторная Венера.
Сузор'е, нібы прывідны дракон.
Планета, як салодкая хімера.

Мая начная споведзь для цябе
Ня болей нечаканага прызнання.
Сузор'е зьнікла ў танцы-варажбе,
Венера нам прадказвае каханьне.

У сьвеце павялося так здавён –
Шчаслівых не пакідаюць веру.
Калі ў нябёсах гасьне Арыён,
Сусвет вітае мудрую Венеру.

ЯНКА КУПАЛА НА НАРАЧЫ

Ружы хваляў, паэзіі водар...
Ноч купальская сьвет ахінала,
І гучала мінуўшчыны ода –
Крочыў берагам Янка Купала.

Перашэптваў чарот яго крокі,
Здані вогнішчаў смутна ўздыхалі.
А паэта натхнялі аблогі,
Што паданьне пра Нарач шапталі.

Задуменная поўня-каханка
Рыбакам торны шлях асьвятляла.

У прыроды свая калыханка –
Захапляўся Нароччам Купала.

Прытуліліся сонныя сосны
Да загадкавай бездані млявай.
Ткалі вершы нябёсных кросны,
І паэзія сталася явай.

Песьню даўнюю голасам горкім
Беражніца на высьпе сьпявала.
Над пачуцьцямі ўспыхвалі зоркі,
І шчасьлівы быў Янка Купала.

ПЕСЬНЯ АЧА

Паводле паданьня пра Нарач

У бездань блакіту Нарочча гляджу
Многія сотні гадоў
І з Нарай у снах да вытокаў імчу
Пяшчоты і музыкі слоў.

Каханая,
Чую бязгучны твой плач,
Поўны адчаем густым.
О, Нара,
Я твой заварожаны Ач,
Сьвет без цябе – едкі дым.

На мокрым пяску
Стыне цёплы твой сьлед.
Сустрэчы жаданай прашу.
Мне голас паданьня,
Старога, як сьвет,
Зноўку вярэдзіць душу.

У чуткіх чаротах купальскіх начэй
Лёс нас аднойчы зьвядзе.
І кветкай чароўнай, за месяц ярчэй,
Ты ўзыдзеш на срэбнай вадзе.

* * *

У праменьні зорнай цішыні
Горад за вакном

Даўно маўчыць.
І, забыўшы стомленыя дні,
Любая заснула на плячы.

У імгненнях мройна-залатых
Сам Анёл Цябе мне паказаў.
Захмялеў я ад вачэй жывых,
Захмялеў, таму што пакахаў.

На арэях золкіх туманоў
Нашы душы
Гушкаліся ў снах,
І пачуцці палымнелі зноў,
І акорды музыкі ў вятрах...

Горад па-ранейшаму маўчыць,
І, здаецца, – за сьпіною крылы.
Любая заснула на плячы –
Я шчасьлівы.

* * *

Мая дваццаць першая восень
Кладзецца на волкія плечы
Вясёлкі над Нараччу роднай.

Грымотаў нябёсны аркестр
Вітае барвовае сонца
У далечы яснай і мудрай.

Па хвалях агніста-шыкоўных,
Пад ветразем лёгкай самоты
Мая адзінота вандруе.

На беразе дыхаць свабодна,
І больш не палохаюць цені
Грахоў і старога ядлоўцу.

У шатах шумлівага бору
Мой страх заблукае, растане
З цяплом навальнічнае хмары.

Шчасьлівы, я сяду у човен
І рушу ў глыбіні прасторы
Шукаць дваццаць першую восень.

* * *

Дзе рачулка Нарачанка
Дрэмле ў хмелевым балоце,
Раптам пырхне чарацянка
І схваецца ў чароце.

Ўсе чароўнасьці сусьвету
Акунаюцца ў бяздоньне.
Легкакрылы подых ветру
Берагоў цалуе ўлоньне.

Вечаровая заранка
Млее над азёрным краем.
Засыпавала нарачанка,
Увянчаўшы голаў маем.

* * *

Сыходзяць зімовыя мары,
Душу працінае спакуса
Сустрэцца з вясной на Нароччы.

Пяшчотна-падманлівы ранак
Вітае жывой чысьцінёю
Праменьне панурага сонца.

Ступаю на бераг пустэльны,
Вясна неспакойнаю чайкай
Кружляе над Нараччу соннай.

Цяпло неспазнанных пачуцьцяў,
Нястомнасьць эмоцый кіпучых
Растопяць нямую прастору.

Суровае трэсьне прадоньне
Надрыўна-прастуджаным басам,
Што сам бы Пярун пазайздросьціў.

Вятрыскі дыхнуць цеплынёю,
І чайка запальчывым крыкам
Абвесьціць вясну на Нароччы.

* * *

Дыяментавым россыпам слоў
Ахінаю пачуцьці твае.

Сьлёзны вечар адступіць ізноў,
Стане пылам раса на траве

А душа мая помніць сьвятло
Тых шчаслівых імгненняў
З табой.
Мараў сьвет не згарае на тло,
Не пагасне каханьня настрой.

Ціхім рэхам пражытыя дні
Адгукаюцца, быццам у сьне.
Ты пачуцьці мае ахіні,
Покуль цемра над намі засьне.

Лёгкі дотык бялюткай рукі...
Тваё цела – як вершы Басё.
Пацалункі, нібы жаўрукі –
Для цябе.
Для цябе гэта ўсё.

Ахвярую пяшчоту і час,
Нежаданьне пасьпешных выноў.
Хай памоліцца ранак за нас
Дыяментавым россыпам слоў.

МАТУЛІ

У ноч, калі гаснуць агні,
І мары спавіты спакоюм
Мяне да грудзей прыхіні
Сваёю пяшчотнай рукою.

Цень сьвечкі варожыць на сон,
Цікуе з-за воблака поўня.
Па хвалях душы срэбны звон
Плыве беражніцай на чоўне.

Я сны твае сэрцам прыму,
Як голас сьвятой Беларусі.
Начамі, калі не да сну,
На вобраз матулі малюся.

Усевалад Сыцебурака

...што можа быць больш звыклым і знаёмым,
чым дожджык, рознакаляровае лісьцё ў лужынах,
дзе адбіваецца шэрае верасьнёўскае неба?..

Вера ў цуды

Тры апаведы

Тры каралі

Напярэдадні Раства ў мястэчку ля царквы паставілі жалезную агароджу і рамку металадэтэктара. Бадай, без відочнай прычыны, выключна згодна з патрабаваннямі часу. Бабулькі, ідучы да вячэрняй, паслухмяна праходзілі праз брамку, падсвядома сыціскаючы нямодныя сачакі і злёгка дзівячыся рознакаляровым лямпачкам, што міргалі, карысна нагадваючы аднак, што ключы ад хаты на месцы. Пры дэтэктары, каб не парушаць кананічнае традыцыі, згодна якой, ля кожнае важнае брамкі мусіць быць вартавы, стаялі і мерзлі на 15-градусавай зімноце тры сьвятыя Пётры ў міліцэйскай форме.

Нарэшце народ паволі сабраўся і набажэнства пачалося. Брамка па-сіроцку міргала зялёным вочкам індыхатара, а ахова мерзла на сыцюдзёным сіверы. Хвіліны цягнуліся марудна, як мерныя царкоўныя

сьпевы за мурам бажніцы. Запанавала цішыня і задуменьне. Адчайна мерзнучы, першы міліцыянт, у насунутай да броваў вушанцы думаў: “Божа мой, ня тое каб верыў я ў Тваю існасьць, але зараз, Ты бачыш, я надта хачу быць разам з тымі, хто ў доме Тваім (то бок, у падахоўным будынку), бо веру і ведаю, што ім добра (і цёпла) там!” Ён хукнуў у далоні і хацеў перажагнацца, але паленаваўся зьняць рукавіцы.

Другі міліцыянт таксама ў думках быў блізкі да велічнага: “Першая зорка Калядная, чакаю я цябе, як сваю...” – тут ён трошкі засаромеўся, ці казаць Богу, пра тое, што яму вось-вось мусілі да яго трох лейтэнанцкіх зорак дадаць чацьвёртую капітанскую, і што апошнім пацьверджаньнем яго заслугаў па бездакорнай ахове зімовых сьвятаў у горадзе мусіла стаць праваслаўнае Раство... Таму ён стрымаўся і падумаў толькі: “Як сваю”...

А трэці, самы малодшы, стаяў і мерз з уласнае ахвоты. Ён быў каталіком і свае Каляды адзначыў да Новага году. А мерз цяпер прынцыпова праз каханьне, бо ажаніцца зьбіраўся з праваслаўнай дзяўчынай, маці якой была няўхільнай у канфесійным пытаньні. Дык праз такі інтарэс ён стаяў ля царкоўнага ганку найбольш зацята з усіх трох, поўны расшучасьці сустрэць каханку і яе маці першым і шчыра павіншаваць з Калядамі ў надзеі на лепшае...

А вецер насіў над мястэчкам сьнежныя віхуры і званілі званы, абвяшчаючы нараджэньне таго, каго кожны чакаў па-свойму.

Казка

Аднойчы ў горадзе з надрэнным народам і вечным каралём адбылася вось якая зімовая гісторыя.

Жыў сабе там хлопец, быў ён нібы з усімі разам і нібы сам па сабе, чым таемна і ганарыўся, а таму і імя было яго адпаведнае. На нашу мову яго можна перакласьці як Воўк, альбо на нешта падобнае, ну, а можа і зусім не такое, але памятаю дакладна, што гэта было рэдкае і досыць дзіўнае імя з ліку тых, якімі больш амаль не называюць дзетак у наш час. Дык вось, жыў той чалавек у маленькім дамку на вуліцы, што пачыналася ля вялікага гарбатага маста і цягнулася доўга праз кварталы, аж пакуль не выбягала за межы места і не ператваралася ў паўднёвы тракт. Жыў ён з рахманым і разумным сабакам, мянушку якому падабраў сам, і таму, мяркую, вам зразумела, што мянушка ў сабакі была таксама няпростая да запамінаньня, але тое асабліва і ня важна, бо аб сабаку будзе сабачая казка, а цяпер гаворка пойдзе пра людзей. Быў Воўк не старым, але даўно і не падлеткам, не прыгажунюм, але далёка не пачварай, меў час і на сяброўскае застолье і на сур’ёзную справу, праўда, багацьця ён ня меў, але і босы не хадзіў. Карацей, жыў надрэнна і мог бы жыць яшчэ лепш, але была адна рэч, якой яму бракавала – вера ў цуды. Нельга, канешне, сказаць, што ня верыў ён у сьвятых ці чарцей, крыў Божа ад такога! Не! Прызнаваў ён нават і Дзеда Мароза, бо сам калісьці, апрануўшы футра, капялюх і калматую бараду, весяліў дзятву ля елкі... Але каб даць веры ў сапраўдны цуд – то не. Наогул, цуды, лічыў ён, для простых і цёмных, а сам ён, паколькі прачытаў досыць багата кніжак, мог лёгка і ўласных цудаў напрыдумляць ого-го колькі! Было б каму слухаць, разьвесіўшы вушы! Так сабе ён разважаў і жыў – не тужыў.

І вось неяк напярэдадні зімовых сьвятаў, што ладзілі людзі на зыходзе сьнежня, сустрэў Воўк дзяўчыну. Ён нібыта і ведаў яе раней, але той раз, сустрэўшы, як толькі зірнуў, адчуў імгненна, што нічога ў сьвеце яму больш ня трэба, апроч аднаго-адзінага – бачыць яе штодзень поруч. Усё ў яе абліччы было яму да спадабы: і твар, і стан, і голас, і думкі, а ўжо пра вочы й казаць няма чаго – такіх вачэй не даводзілася бачыць яму ніколі. Так вось, сустрэўшыся аднойчы ўвечары, яны адразу ўзялі адзін аднаго за рукі і з кожнай гадзінай разыходзіцца ім хацелася ўсё меней. Яны шпацыравалі па вуліцах, дзе клапатлівыя гандляры сьпяшаліся прадаць свае тавары мінакам, якія сноўдалі з разгубленымі і заклапочанымі тварамі ў пошуках падарункаў ды страваў да сьвяточных сталоў; трымаючыся за рукі, хадзілі па ціхіх парках з маўклівымі і таямнічымі дрэвамі, што прыкрывалі іх галінамі-рукамі ад ветру; спыняліся проста на ходніках выспачкай спакою сярод тлумнага натоўпу, гледзячы адно адному ў вочы...

Незаўважна праляталі дні і вось наблізілася тое самае галоўнае зімовае Сьвята, да якога і рыхтаваўся горад з яго добрымі і крыху стомленымі за год людзьмі. Гарэлі рознакаляровыя агеньчыкі ў вокнах, мякка падалі сьняжынкі на лапы калматых елак, што стаялі на плошчах, а дзеці праяўлялі дзівосы паслушэнства ў чаканьні падарункаў. І ў тую сьвяточную ноч нават самыя злыдні сталі крыху мякчэйшымі ў прадчуваньні нечага сьветлага, што само разьлілося ў паветры...

Цяпер ужо ніхто ня памятае, як і чаму, але сталася такім чынам, што чалавек, пра якога ідзе нашая гаворка, не сустрэў гэты сьвяточны вечар разам з той, з якой мусіў. Побач з той, якая і ня ведала, што ўсяго аднойчы ўзяўшы яго за руку, назаўсёды забрала яго сэрца. Гавораць людзі па-рознаму, адныя, што меў ён нейкі неадкладны клопат ці дужа пільную патрэбу, іншыя, што сталася так праз яго ўпартасьць і жаданьне пайсьці насуперак лёсу, але – ён застаўся дома, сам-насам з сабой і лёг спаць. У сьне ён варочаўся, бо было неяк неўкладна, як кажуць нібы сабаку ў цеснай будцы, і сьніў Воўк незвычайны сон. Сьніў кнігу, дзе да сярэдзіны старонкі былі звычайнымі – з літаркамі і малюнкамі, а пасля раптам – спрэс белыя, як бы хто з друкароў забыўся набраць шрыфт і варштат адціснуў пустэчу. Колькі ні гартаў Воўк кнігу, ня мог і кропачкі больш знайсці на белай нерушы бачынаў на той палове дзіўнае кніжкі...

А за вакном віравала сьвята. Вясёлыя гулі ў горадзе працягваліся амаль да ранку – ляскалі фейерверкі, сакавіта, з гучным “ш-ш-шпок!” адкаркоўваліся пляшкі, чуліся вясёлыя галасы, што сьпявалі песьні пра жыцьцё і шчасьце. А пасля паволі ўсё сьціхла.

Уранку Воўк падняўся як звычайна бадзёрым і вясёлым, пакудлаціў галаву сабаку і, выпіўшы кавы, выйшаў на шпацыр. Спускаючыся прыступкамі, ён пасьміхаўся задаволена сам сабе і думаў, як усё ж адважна і рашуча праспаў Сьвята, якое так чакаў і, пэўна, моцна адгуляў увесь горад. “Нічога сабе я – крэмень! Мне гэтыя сьвяты – нішто, так балаўство адное, ды і паненка мая даражэнькая, напэўна, пасумавала без мяне ды пабачыла, што ня так моцна трымаюся я за яе спадніцу. Так! Я – мужчына, а нам усе гэтыя цуды сьвяточныя, загадваньні-варажэньні хоць бы хны.” Так, разважаючы то да сябе, то да сабакі, выйшаў ён на вуліцу. Паўсюль ляжалі гурбы сьнегу, не разьмеценыя нават ні трошкі. “Хіба прыбраць няма каму? Сьпяць усе!...” – лёгка знайшоў адказ Воўк

і пайшоў па сумётах да плошчы. Па дарозе, якая заняла хвілінаў хай з тузін, не пабачыў ён ні сустрэчных, ні спадарожных, ні нават іх сьлядоў, не было і сьлядоў самога балявання – якія непазьбежна застаюцца паўсюль і прыбіраюцца яшчэ не адзін дзень. Праўда, сабака некалькі разоў сустракаў іншых сабе падобных, але падымаў поўсьць дыбам, бо ягоныя сябрукі кудысь падзеліся, а гэтыя былі незнаёмымі і досыць варожа выглядалі з падваротняў і пад'ездаў...

“Сядзяць, пэўна, па хатах – бо за сталамі ўчора трыбухі набілі так, што і на двор ня могуць выйсьці” – працягваў тлумачыць сабе бязлюддзе адзін-адзіны на ўвесь горад чалавек. Але тлумачэньні, хай сабе і верагодныя, не былі вычарпальнымі. Чаму не працавалі крамы, якія звычайна адчыняліся руплівымі гаспадарамі ад сьвету, гатовыя прапанаваць пакупнікам ежу, а засьмяглым гулякам і жбан добрага пітва? Чаму не прасілі міласьціны жабракі, што днююць на ўсіх скрыжаваньнях вулак? Урэшце, дзе падзеліся верныя каралю ахоўнікі парадку, што пільным вокам сочаць за кожным крокам паслухмяных і амаль заўсёды ціхіх людзей гораду? Усе гэтыя пытаньні заставаліся без адказу.

Гадзіну, за ёй другую і трэцюю ён, агаломшаны незразумелай пустэчай гораду, хадзіў бяз мэты. Наважыўся было заглядаць у вокны і дзьверы будынкаў, але, ня ўбачыўшы нікога, палохаўся і ізноў выбіраўся на вулкі. Так хадзіў ён пакуль нарэшце ў самотным роздуме не спыніўся пасярод самай буйной плошчы места. І тут ён канчаткова ўсьведаміў жудасьць незразумелай яму справы – ратушны звон, што спрадвеку адзначаў гадзіны жыцьця гораду, ніводнага разу ня бомкнуў ад самага пачатку яго ранішняга блуканьня... Азначаць гэта магло толькі адно – час спыніўся!

Сарваўшыся з месца, ён пабег куды глядзяць вочы, а з ім побач, радасны і ў поўным неразуменьні настрою гаспадара, ляцеў яго верны чатырохлапы сябра...

“Жах! Што здарылася?! Чаму я адзін, дзе ўсе?” – такія думкі джалілі як пчолы і падганялі яшчэ хутчэй. Згубіўшы капялюш і рэшткі раўнавагі, ён выбег да невядомага яму раней завулку, дзе было таксама ціха і мёртва, як і паўсюль, але – дзіва – гарэла маленькае акенца амаль на ўзроўні зямлі! Воўк падышоў бліжэй і агледзеўся – да памяшканьня з агеньчыкам у вакне вяла лесьвіца з некалькіх прыступак і ўпіралася ў дзьверы, на якіх была выява: два маленькія малаточкі і гадзіннік.

Яшчэ хвіліну таму ён шукаў людзей, цяпер жа, адзіны гараджанін, аднак, адчуў перасьцярогу, знайшоўшы прыкметы жыцьця ў гэтым дамку... Але, набраўшы паветра ў грудзі, ён штуршком адчыніў дзьверы і ўвайшоў у пакой з нізкай столляй і прастай мэбляй, які пры гэтым быў наўздыў цёплым і ўтульным, і навяваў спакой і... вусьціш. Па сьценах на паліцах былі растаўленыя і раскладзеныя інструменты, нейкія бутэлечкі і зусім не зразумелыя дробязі, відавочна патрэбныя чалавеку за вялікім сталом, што ціхенька цюкаў малюсенькім малаточкам па зусім дробнай дэталыцы.

“Васпан гадзінных справаў майстра?” – нерашуча спытаў Воўк, хоць і ведаў адказ. “Так” – хігнуў галавой сівы маленькі дзядок. – “Больш – скажу табе – я самы стары майстра ў горадзе”.

“Дык, напэўна вы ведаеце, што здарылася з нашым ратушным гадзіннікам. Ён маўчыць, хоць бомкаць павінен штогадзіну? Яго голас я чуў з

маленства ва ўсіх кутках гораду і нават далей на вакольных паплавах...”, – чамусь узгадаў прамінулыя бесклапотныя дні дзяцінства Воўк.

“З нашым гадзіннікам усё ў парадку, павер мне. Я правяраў яго надоечы і гарантую дакладнасьць”, – гэтак жа спакойна, займаючыся сваёй справай, паведаміў майстра.

“Магчыма, ён глухі, гэты дзед, і ня чуе нічога. Што ён вярзе, стары пень?” – толькі і паспеў падумаць хлапец, як пень адказаў – “Я кажу табе толькі тое, што ведаю і выдатна чую, ня горш за твайго курту, прынамсі”, – і так пасьміхнуўся сабаку, што той адразу падышоў да незнаёмца і паклаў галаву яму на калені.

“Слухай, хлопец, справа ня ў ратушным звоне, не ў тваіх вушах і не ў вачах, якімі ты бачыў увесь гэты пусты горад. Ён сапраўды пусты амаль увесь. Калі дакладна – ў ім зараз ёсьць ты, зграя бадзяжных сабак ды котак, і я... Такія колькасьць і склад насельнікаў тлумачацца ня бежанствам і не хваробай, не захопам у палон і ня высылкай, а тым, што ўвесь горад зараз жыве ў наступным першым дні Новага Году пасья сьвята, а ты – у старым дні Году Мінулага. Бачыш, на вуліцах сёньня пуста, бо ўсе там былі ўчора! Дарослыя і моладзь ад душы весяліліся, бацькі падыходзілі да ложкаў немаўлятак, каб з падарункам перадаць ім драбнічку сьвята, а дзеці завітвалі да сваіх нямоглых бацькоў, каб зрабіць іх спрычыненымі да агульнае радасьці. Нават хатнія сабакі дзялілі настрой сваіх гаспадароў, хрумстаючы пад сталом косткі з багатага застолья... Не даеш веры? Ты ж бачыш, на вуліцах засталіся толькі блыхастыя кульгавыя бедакі, што спалі па халодных сьмярдзючых кутках, ня маючы прытулку. Твой сабака і тое гэта зразумеў... Ва ўсім вялікім горадзе знайшоўся адзін ты, хто сьвядома ці па глупству, мяркую сам, адмовіўся ад усяго гэтага дзеля ганарліўства”, – скончыў сваю прамову дзед.

“І значыць мы, усе хто тут, зьнікаем для іх, тых, хто працягвае жыць у новым годзе? Значыць мне не падавалася, што некаторыя людзі проста часам як правальваюцца скрозь зямлю? Што ж мне рабіць?!” – у роспачы закрываў Воўк, зразумеўшы невыпраўляльнасьць памылкі. – “Няўжо нельга нічога-нічога зрабіць, каб вярнуцца да ўсіх?!”

“А на што табе да іх? Ты ж абраў кампанію сабе сьвядома, цяпер ты ў ёй. Навошта табе да людзей з іх вар’яцкімі сьвятамі і п’яным галёканьнем, глупствам і абмежаванасьцю? Навошта? Калі ты даўёў сваю непахіснасьць і мужчынскасьць дзяўчыне? Што яшчэ ты ім хочаш даць ці ўзяць? Што табе да таго сьвету ад сьвята якога ты адцураўся?” – ціха і абсалютна някрыўдна, але праз гэта яшчэ больш балюча, пытаўся стары гадзінных справаў майстра.

У галаве праносіліся тысячы прычынаў, якія павінны былі патлумачыць жаданьне вярнуцца, узгадваліся словы, вобразы, пахі, смак страваў, галасы сяброў, але ўсё гэта, імгненна прабегшы, змянялася навалай новых успамінаў. Усё ня тое... і раптам, як з цёмных глыбіняў на сьвет успываюць, паднятыя бясстрашнымі нырцамі, дзіўнае чысьціні пярліны, усплыло: “Мне трэба вярнуцца, каб яшчэ хоць раз зірнуць у яе вочы!”

Упершыню за ўсю размову дзед падняў галаву і сказаў коратка і гучна: “Гэта – прычына. І я дапамагу табе. Не таму, што ты першы, хто просіць, а таму што ты ўпершыню зразумеў, што ёсьць нехта больш важны для цябе, чым ты сам... І яшчэ я не хачу, каб яе вочы страцілі свой колер ад тугі”, – дадаў цішэй убок. Пасья падняўся з-за стала, падышоў да

паліцы і ўзяў адтуль стары, як ён сам, невялічкі гадзіннік. “Гэта самы просты, адзін з тых, якія ты бачыў дзясяткі разоў. Ён не чароўны, кажу адразу, бо ведаю, у чарадзеіствы ты ня верыш, проста гадзіннік гэты спазьняецца ад існага часу на 10 гадзінаў... Разумееш, мне прынеслі яго і я ня даў рады яго адрамантаваць. Бяры гадзіннік, бяжы дадому, ты як раз пасыпяваеш, і сустрэнь учарашняе страчанае сьвята па ім, разам з тваім маўклівым разумным сабакам. А пасья будзе сон... І сапраўдны ранак”, – скончыў, ізноў сеўшы за стол, дзед, і дадаў: “Ну, што стаіш? Бяжы! Што яшчэ не зразумела?”

Толькі ўзяўшы важкі будзільнік у рукі, Воўк адышоў ад здранцвеньня, у якім быў, агаломшана слухаючы расповед: “Прабачце, дазвольце апошняе пытаньне? Мне ўсё зразумела акрамя аднаго: што вы, пане, робіце тут, у бязчасьсі? Вы ж ведалі, што трэба рабіць, каб не застацца ў Мінулым Годзе?”

“Ведаеш, сыноч, мне трэба камусьці раз параз збываць і зламаныя гадзіннікі. А ў мяне заўсёды іх ёсьць некалькі... Ня ведаю, напэўна, я дрэнны майстар?” – і, ціха пасьміхнуўшыся, дзіўны дзед ізноў схіліўся над сталом...

Дамойў Воўк бег як ніколі ў жыцці і навокал было ўсё як у сьне: вуліцы, дамы, плошчы, вокны і цішыня, але цяпер ужо зусім ня страшная. Страшна яму было толькі адно – не пасьпець дадому ў час, бо набліжалася найвялікшае, такое сьветлае і сапраўднае сьвята, якое ніяк нельга было прапусьціць!

Ялінка

Майму сябру Дзянісу Будрыку

Асабіста я нарадзіўся ў Краіне Саветаў, але ня ўсім так пашчасьціла. Вось мой сябра Дзяніс быў пазбаўлены такога шацунку і зьявіўся на сьвет далёка адсюль у горнай краіне Перу. Зразумела, што такога выпрабаваньня лёсу іншым бы хапіла на ўсё астатняе жыццё, але для Дзяніса і на гэтым прыгоды ня скончыліся – ў хуткім часе (недзе праз год) наступнай краінай для яго сталася славутае на ўвесь сьвет месца – “выспа Свабоды”.

Там малечай ён засяроджана ўглядаўся ў барадаты твар дзіўнага дзядзькі ў тэлевізіі, што гадзінамі без перапынку прамаўляў свайму народу аб сьветлае прышласьці. Вось тут бы я, у сваю чаргу, мог пазайздросьціць, бо фідэлевага запалу і апантанасьці савецкім кіраўнікам майго дзяцінства ўжо не ставала. Папраўдзе кажучы, апроч палымяных выступаў не ставала мне яшчэ і мора, і дзівоснае тамтэйшае расьліннасьці, але, як паказала далейшае разьвіццё падзеяў, і для майго шаноўнага сябра нялітасьцівы лёс прадугледзеў свае нястачы.

Адбылося гэта тады, калі надышоў час зьбірацца ў школу. Бацькі вырашылі хоць за кароткі тэрмін, але ж падрыхтаваць малога, здаўшы яго на выхаваньне ў пэўнае месца, дзе займаюцца, гэтак мовіць, прэвентыўнай адукацыяй. Гэта была першая сур’ёзная школа жыцця савецкага чалавека, з доўгага шэрагу школаў ад ясьляў да войска, інстытуцкага інтэрнату ці, нават, нараў выпраўленча-працоўных установаў – каму як выпадзе. Дык вось пяцігадовы хлопчык, які на свае вочы бачыў ламаў

і Кастра, патрапіў у кузьню будучых першакласнікаў – дзіцячы садок для дзетак грамадзянаў СССР на Кубе.

Што можна сказаць пра гэтую пачвару ўрбаністычнага ладу жыцця тым, хто ўхіліўся яе абдымкаў? Бадай тое, што агулам садок можна параўнаць з перыядам жыцця чалавека да родаў – прамежак істотны, але памяць аб ім фактычна адсутнічае. Школу памятаюць, узгадваюць ПТВ, міфалагізуюць ВНУ, а садок, ну, быў сабе і быў. Мала хто выносіць трывалыя ўспаміны аб той пары, калі ты ходзіш у панчохах чырвонага колеру, душышся манкай і запіваеш сьлёзы нежаданьня класьціся днём спаць кампотам з сухой садавіны. Але і тут мой шаноўны дружа вызначыўся, ня проста стаўшы героем цікавае і павучальнае гісторыі, але і здолеўшы запомніць і распавесці яе.

Пачалося ўсё звычайна, як пачынаецца большасьць цікавых здарэньняў у сьвеце. Неяк пасярод зімы, якая там ня розьніцца ад нашага лета, ні з поля ні з лесу, выхавацелька на занятках маляваньня загадала дзецям, узброіўшыся алоўкамі і фарбай, намаляваць цудоўную, апетую ўсімі без выключэньня рускімі класікамі, часіну году – восень. Здавалася б, што можа быць прасьцей – як мага болей колераў і шэдэўр гатовы для вывешваньня ў калідоры на сьцяне паміж сталаўкай і прыбіральняй. Але гэтае, на першы погляд нескладанае заданьне, паставіла ў тупік Дзяніса. У той час, як астатнія дзеці пачалі спрактыкавана вымазвацца ва ўсе колеры вясёлкі, ён сядзеў над сваім аркушыкам і скрушна грыз просты аловак з залатым надпісам зьверху уніз – “Першацвёт”. Навокал дзятва, разышоўшыся як парсюкі на дождж, натхнёна стварала помнікі дадаістычнага мастацтва, а новенькі сядзеў ціха і, унурыўшы голаў, чакаў заканчэньня часу, адведзенага для гэтага невыканальнага даручэньня – на яго аркушыку тырчэла цвіком адна невялічкая цёмна-зялёная ялінка...

Нарэшце выхавацелька сабрала працы і, скупа ўхваліўшы найбольш удалыя, павяла малых да ўмывальнікаў, вяртаць чалавечае аблічча. Пры гэтым Дзёню дасталася здзіўленна-спачувальнае “ага...” і дазвол заставацца на сваім месцы з тае нагоды, што адмывацца ўсё роўна няма ад чаго.

Выглядала, што непрыемны інцыдэнт быў вычарпаны, і няглы мастак пачаў забывацца на яго, з імпэтам ламаючы ў кутку чарговую цацачную машынку. Але ўвечары, калі бацькі пачалі забіраць сваіх дзетак па хатах, апрачаючы іх ля сьмешных рознакаляровых кабінак, выхавацелька, адвёўшы Дзянісаву матулю ўбок, паспачувала ёй на конт такога хлопчыка, у якога, (“не ісклучана”) што назіраецца запаволеннае псіхічнае разьвіцьцё.

Якая ж матуля, а тым больш настаўніца (а Дзёнева матуля ёй і была), можа застацца спакойнай пры такіх нядобрых навінах? Зразумела, што ніякая, асабліва, калі раней нішто ў паводзінах сыночка не выдавала на дыфектыўнасьць, выяўленую пільнай выхавацелькай. Адпаведна па вяртаньні дахаты былі прынятыя ўсе мажлівыя захады па ліквідацыі няўменьня маляваць. Перад Дзёнем на стала зьявіліся неабходныя прылады і той паслухмяна, згодна прапановаў, намаляваў дамок, чалавечка, коціка, пры гэтым, выяўляючы, калі ня талент, дык спрыт і пэўную ахвоту. Такі расклад трохі супакоіў матулю, і яна, загадаўшы ўрэшце рэшт намаляваць “гэтую няшчасную восень”, пабегла ў краму.

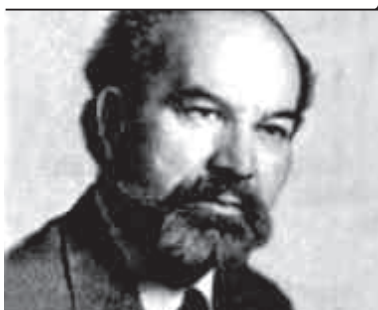
Але тут ізноў паўтарылася прыкрая сітуацыя з камечаньнем аркушыка і грызеньнем алоўка – восень не паддавалася. На паперы аформіўся маленькі ельнічак, але восені “ачэй ачараваньня” гэта з сябе ніяк не ўяўляла. Матуля не на жарт занепакоілася і падключыла да справы і бацьку, які якраз вярнуўся з працы і толькі адчыніў дзьверы ў кватэру. Разам бацькі, забыўшыся на стому, перапыняючы адзін аднаго, малявалі, дапамагалі парадамі, вадзілі сынавай рукой па паперы... Праз паўгадзіны бяссэнсоўнага зьдзеку з хлопца і фарбаў была сабраная тэрміновая педнарада. На парадку дня стаяла невырашальнае пытаньне “Чаму?!”

Па чарзе выведваючы ў Дзёні яго праблемы з выяўленчым мастацтвам, бацькі блыталіся ўсё больш, бо праблемаў нібы і не існавала. Пасьля падазрэньні пачалі падаць на крыўду на настаўніцу, ці аднакашнікаў па садку, але і тут нібы было ўсё добра. Калі ўсе мажлівыя версіі і гіпотэзы не знайшлі падмацаваньня, і бацькі здаліся, Дзяніс Анатольевіч (тут яго трэба назваць менавіта так, бо ён зьдзейсьніў учынак варты мужчыны) можна і сыцісла прызнаўся ва ўсім.

Зьмест прамовы зводзіўся да наступнага: за сваё нядоўгае, але поўнае прыгод жыцьцё, якому 99 адсоткаў равесьнікаў маглі б толькі пазаўздросьціць, малодшы сын лінгвістаў-перакладчыкаў проста ня меў магчымасьці на свае вочы пабачыць сапраўдную залатую восень беларускіх шыроўтаў! Прырода гасьціннай Кубы з яе экзатычнай расьліннасьцю не давала ўяўленьня пра жоўтыя, чырвоныя, барвовыя шаты восеньскіх клёнаў, ліпаў ды бярозаў, што з маленства зьяўляюцца звычайнай карцінай для ўсіх жыхароў нашых краёў. Што можа быць больш звыклым і знаёмым, чым дожджык, рознакаляровае лісьцё ў лужынах, дзе адбіваецца шэрае верасьнёўскае неба? Як можна жыць без такіх блізкіх і ўсім знаёмых вобразаў?

Ня дзіўна, што ні выхавацелька садка, ні бацькі, ні іншыя дзеці, народжаныя ў Саюзе, не маглі ўявіць сабе, што карані Дзёневага задуменнага выгляду і дзіўнай адвечназялёнай ялінкі палягаюць у тым, што Восень і Дзяніс яшчэ ніколі не сустрэкаліся. А з усяго небанававага, некакосавага і не трапічнага ў малога Дзёнькі ў арсенале мелася толькі адна-адзіная зялёная калядная ялінка.

Алесь Петрашкевіч

...як жа важна выбраць правільны,
праведны шлях
і ня зьбіцца з яго да канца...

Арліны лёт

Гістарычная драма

Час падзеяў 1709—1759 гады.
Кожная карціна датуецца з указаньнем узросту дзейных асобаў.

*...Бацька і сын пражылі такое
дзівоснае жыццё і столькі
праявілі сьвятых парываў
для ажыццяўленьня ідэі
вызваленьня роднай зямлі
з чужаземнага панаваньня,
што тут з імі, апрача ў іхнім
часе, параўняцца ня можа ніхто.
Валеры Шаўчук*

Дзейныя асобы

Мазепа Іван — гетман Украіны, 65 гадоў.
Орлік Піліп — гетман Украіны, 37–70 гадоў.
Орлік Рыгор — яго сын і папчэнік, 27–53 гады.
Максімовіч Іван — генеральны пісар, 30–45 гадоў.
Патоцкі Іосіф — каронны гетман і кіеўскі ваявода, 40 гадоў.

Карл XII — кароль шведскі, 28 гадоў.
 Сакратар дзяржаўны Карла XII, 35 гадоў.
 Найдгарт — прэзідэнт чэшскай цэсарскай палаты, 50 гадоў.
 Цюліх — пасол Швецыі ў Польшчы, 30 гадоў.
 Дэўлет-Гірэй — хан крымскі, 45 гадоў.
 Каплан-Гірэй — хан крымскі, 40 гадоў.
 Пётр I — цар расійскі. 37–38 гадоў.
 Меншыкаў — папчэнік Пятра I, 38–39 гадоў.
 Лізавета Пятроўна — імператрыца расійская, 33 гады.
 Шафіраў — віцэ-канцлер расійскі, 50 гадоў.
 Галіцын Міхаіл — ваявода Пятра I, 38–39 гадоў.
 Галіцын Аляксандр — генерал-фельдмаршал, 33 гады.
 Патокі Тэадор — прымас Польшчы, 50 гадоў.
 Візір Турэччыны, 30 гадоў.
 Людовік XV — кароль Францыі, 23–50 гадоў.
 Флёры — кардынал Францыі, 40–66 гадоў.
 Шавелен — міністр замежных справаў Францыі, 35–40 гадоў.
 Монці — пасол Францыі ў Польшчы, каля 30 гадоў.
 Гісторык.

Дзея I

Карціна першая

У промні сьвятла — Гісторык.

Гісторык. Пасля паразы пад Палтавай Запарожская Сеч стала на бок гетмана Мазепы. Расійскае войска, насланае Пятром I, узяло Сеч. Часыціна казакаў была пакараная сьмерцю ці выведзеная ў палон. Часыціна далучылася да войска Мазепы. Часыціна ўцякла да Чорнага мора (панізоўе Дняпра) і там стварыла Алешкаўскую Сеч.

Паколькі Запарожская Сеч была зруйнаваная, рэшткі шведскай арміі і казакі атрымалі дазвол турэцкага султана размясціцца ў турэцкай фартоцы Бендэры ды яе ваколіцах. У Глухаве ў прысутнасці Пятра I казацкая старшыня, што здрадзіла гетману Мазепу, абрала новым гетманам старадубскага палкоўніка Івана Скарападскага. Праваслаўная царква з наказу цара Пятра абвясціла гетману Мазепу анафему.

Вечарам 22. 01. 1709 году Мазепа паміраў у Бендэрах на руках свайго генеральнага пісара Піліпа Орліка.

Заслона падымаецца. У невялічкім пакоі, асьветленым сьвечкамі, ляжыць гетман Мазепа. Яму 65 гадоў. Каля яго ложка Піліп Орлік (37 г.).

Мазепа (*аслабелым голасам*). Табе, дружа Піліпе, адкрыўся я ў сваёй таемнай задуме зрабіці нашу неньку-Украіну вольнаю, а люд яе шчаслівым у незалежнасці ад каго б там ні было (паўза). Ты апошні, каго я бачу... Паміраю, браце, у горы і скрусе выптанца (паўза). Невядома, як складзецца твая планіда, але ў вяках будзе жыццё твая Канстытуцыя, твая Хартыя законаў і вольнасьцяў Войска запарожскага і ўсяго людства нашага. Ты пастарайся цалкам уставіць яе ў дамову з каралём Карлам, ён ня зможа не падпісаць яе. Гэта стане наймацнейшаю скрэпаю нашай гарантыі на незалежнасць... Мы з табою першымі ў сьвеце запачаткавалі справу канстытуцыялізму, зарыентавалі публічнасць Украіны на пабудову суверэннай супольнасці.

Гаварыць паміраючаму ўсё цяжэй, голас пачынае трымцець, зрывацца.

Я зыходжу, Піліпе, табе весыці справу нашу ў будучыню... калі трапіцца падаці, паднімайся й ідзі зноў. Ідзі да канца. Галоўная ёсць турбота пра тэрытарыяльную цэласнасьць ды недатыкальнасьць межаў сваёй краіны (*пайза*). Саборнасьць — аснова Украінскай казацкай дзяржавы...

Для маскавітаў і іх цара-дэспата мы — здраднікі, для свайго народу — заступнікі, абаронцы. Не для дэспата і яго зграі жыў я, не для іх стварыў Бог нашу чароўную Бацькаўшчыну. Разам з сынам, маім хрэшчэнікам Рыгорам, яднай Еўропу дзеля нашага вызваленьня і яе абароны ад расейскай арды. Без Еўропы ня скінучы нашаму люду маскоўскага ярма (*доўгая пайза*). Падай мне крыж, дружа. На ім я прысягаў Хрысту...

Орлік падае крыж. Мазепа цалуе яго.

(*Ціха, зьнясілена*) Веру я табе крэпка і спадзяюся моцна, што ані сумленьне тваё, ані цнота, ані пачцівасьць, ні высокародная кроў шляхецкая не дазваляць табе, без мяне, дабрадзея свайго, здрадзіць, але ж для лепшае канфідэнцыі, каб я пра тваю вернасьць найменшага ня меў сумневу, як я прысягнуў, так і ты прысягні мне на тым жа раскрыжавальным жыватворным дрэве Хрыстовым, што мне датрымаеш вернасьці свае і сакрэты.

Орлік. Прысягаю Хрысту і табе, Вялікі Гетман Іване (*цалуе Крыж*).

Мазепа (*аслабела, ціха*). Бывай...

Рука нябожчыка зьвісае да долу. Орлік закрывае вочы памерламу. Тройчы хрысьціцца, цалуе нябожчыка ў лоб, моліцца.

Сьвятло згасае.

Карціна другая

1710 г.

Пакойчык шведскага караля чымсьці нагадвае пакойчык Мазепы. Толькі, акрамя ложка, тут яшчэ стол і вакол яго некалькі лавак.

Кароль Карл XII (28 г.) за сталом. Уваходзіць яго дзяржаўны Сакратар (30 г.).

С а к р а т а р. Вашая Вялікасьць, генеральны пісар Піліп Орлік перадаў падрыхтаваны праект дамовы, на падставе якой Украіна мае кіравацца ў сваім унутраным жыцці і адходзіць пад шведскую пратэктцыю. Тэкст дамовы на латыні і ўкраінскай мове.

К а р л Х І І. Перакажы мне з украінскай, а на латыні я сам прачытаю. Украінцы ж будуць чытаць і тлумачыць на сваёй...

С а к р а т а р. З радасьцю, Вашая Вялікасьць. Дамова складаецца з уступу і 16-ці артыкулаў. Уступ пачынаецца з тлумачэньня прычынаў, чаму Украіна парывае з Маскоўшчынаю і пераходзіць пад шведскую пратэктцыю. (*Чытае*): «Калі ўкраінскі народ вызваліўся з-пад польскага панаваньня, ён, як роўны да роўнага, прылучыўся да Маскоўшчыны, заключыўшы з ёю ўгоду, якою павінны былі рэгулявацца адносіны дзвюх самастойных дзяржаваў. Аднак ня так сталася, як жадалася. Ужо адразу пасля сьмерці блажэннай памяці Багдана Хмяльніцкага Маскоўшчына выявіла сапраўдныя свае намеры, спрабуючы рознымі спробамі накінуць на народ вольны казацкі, нікім ніколі не заваёваны, нявольнічае ярмо. Гэта «порабощение» чым далей, тым набірала ўсё большы размах. Нарэшце, калі Маскоўшчына зьбіралася нават самае імя ўкраінскае зьнішчыць з твару зямлі, тады праслаўлены, слаўнай памяці гетман яснавяльможны Іван Мазепа, падзьвігнуўшыся праўдаю і руплівасьцю за цэльнасьць Айчыны, правоў і вольнасьцяў вайсковых і жадаючы дбайным жаданьнем за дні гетманскай сваёй улады бачыці і па сьмерці сваёй для векапомнай імя свайго памяці прымусіці тую ж Айчыну, мілую матку нашу,

і Войска Запарожскае гарадавое і нізавое ня толькі ў непарушных, але і ў пашыраных і ў размножаных вольнасьцях квітнеючую і багатую, аддаўся ў непераадольную абарону Найясьнейшага Караля, Яго Міласьці Шведскага Карла Дванаццатага, асаблівым Бога Усемагутнага Промыслам, з войскамі сваімі ўступіўшага ва Украіну.

Гетман Мазепа ўвайшоў у саюз з Карлам XII, і хоць «неспавядзімыя шляхі Божыя» не далі нябожчыку давесці сваёй справы да канца, паслаўшы яму ў Бендэрах сьмерць, ад чаго асірацела пасля яго сьмерці Войска Запарожскае Нізавое, не сустракаючы надзеі здабыць жаданую волю для Украіны з дапамогаю караля шведскага, ухваліла надалей змагацца з Маскоўшчынаю...»

Далей, Вашая Вялікасьць, ідуць артыкулы дамовы, якія базуюцца на Канстытуцыі орлікавай і тычацца абавязкаў і правоў гетмана і ўнутранага ўрадаваньня.

К а р л ХІІ. З абавязкаў гетмана самае галоўнае, будзь ласкаў...

С а к р а т а р . Калі будзе заключацца мір з Маскоўшчынаю, гетману ставіцца ў абавязак звярнуцца да шведскага караля, каб ён прымусяў Маскоўшчыну вярнуць усіх паланёных украінцаў і кампенсаваў усе страты і шкоды, якія нарабіла на Украіне маскоўскае войска. Па заканчэньні шчаслівай вайны гетман павінны падбаць і пра чыста спецыяльныя запарожскія інтарэсы, а менавіта: прыняць захады, каб былі зруйнаваны цьвержы і фартэцыі, якія пабудавалі маскавіты на грунтах, што належалі з даўніх-даўн запарожцам; каб гарады Пярэвалачня і Келеберда засталіся за Войскам Запарожскім; каб Дняпро з усімі сваімі рыбнымі промысламі ад Пярэвалачні да Ачакава быў у ведамстве выключна Запарожжа...

К а р л ХІІ. Ня думаў, што ўсё будзе так грунтоўна прадугледжана. Нам застаецца толькі вызначыцца, хто будзе гетманам Войска Запарожскага і лідэрам Украіны — Вайнароўскі ці Орлік?.. Я схіляюся на карысьць Вайнароўскага: як-нік пляменьнік Мазепы, малады, энергічны...

С а к р а т а р . Якраз таму, Вашая Вялікасьць, што пляменьнік і малады, Вайнароўскі можа і не набраць большасьці галасоў казацкай старшыны.

К а р л ХІІ (*крыху здзіўлена*). Мой дзяржаўны сакратар за Орліка?

С а к р а т а р . Так, Ваша Вялікасьць.

К а р л ХІІ. Хм-м... Мне здавалася, што Орлік... Хаця яго «Хартыя законаў і вольнасьцяў Войска запарожскага» — гэта вельмі сур'ёзна.

С а к р а т а р . Генэральны пісар Орлік — чалавек дзяржаўны, разумны і адважны. А яшчэ бескампрамісны, самаадданы, чэсны і высакародны. Гэта постаць еўрапейскага кшталту. Мне падаецца, што марачы пра Украіну як дзяржаву еўрапейскага ўзроўню, ён і тварыў сваю Хартыю законаў і вольнасьцяў, пад якой Вашай Вялікасьці давядзецца паставіць подпіс, паколькі яна ўключана ў тэкст нашай саюзнай дамовы з Казацкай Нацыяй.

К а р л ХІІ. Дзяржаўнага сакратара нешта засмучае?

С а к р а т а р . Фактычны Подпіс нашага Караля пад іх Канстытуцыяй — нешта беспрэцэдэнтнае ў міжнародных і міждзяржаўных адносінах.

К а р л ХІІ. Затое мой подпіс пад іх Канстытуцыяй адкрыта і чэсна пацьвердзіць нашы добрыя намеры да Казацкай Нацыі і ўкраінскай Дзяржавы. І гэта немалаважна для Еўропы, якая, спадзяюся, падтрымае і нас, і Украіну. А галоўнае ў тым, што казацкая Хартыя ня мае нічога агульнага з расійскай азіятчынай.

С а к р а т а р . Мне падаецца, што еўрапеец па духу і асьвеце, Орлік цалкам адданы ідэі вызваленьня сваёй Айчыны ад маскоўскага акупацыйнага ярма. На яго можна і варта паспадыявацца.

К а р л ХІІ. Але хто ён, адкуль, якога роду, асьветы, выхаваньня?..

С а к р а т а р . Паходзіць Орлік з беларускага шляхецкага роду герба «Навіна». Далёкім продкам яго быў перасяленец з Чэхіі часоў гусіцкіх падзеяў XV стагоддзя. Бацька Стэфан быў католікам, быў у вайсковых паходах, загінуў у бітве з туркамі

пад Хоціным. Маці, Арына Малахоўская, з праваслаўнага беларускага шляхецкага роду гербу «Грымала». У Вялікім Княстве блізу Вілейкі мела маёнтак родавы Касута. Там і нарадзіўся Піліп Орлік.

Першую, і неблагую, асвету атрымаў у Віленскім езуіцкім калегіуме, затым — у Кіева-Магілянскім калегіуме. Вывучаў гісторыю, геаграфію, літаратуру, багаслоўе, латынь, еўрапейскія мовы, самастойна авалодаў татарскаю. Вайнароўскі ў гэтым значна саступае Орліку. Пасьля навучання Орлік асеў на Украіне. Быў заўважаны Мазепаю, стаў яго генеральным пісарам і нават кумам — Мазепа стаў хросным бацькам Орлікавага сына-першынца Рыгора.

Орлік, стоячы вельмі блізка па роду сваёй працы да асобы Мазепы і карыстаючыся яго прызнасьцю, быў добра знаёмы з думкамі і намерамі нябожчыка гетмана і пасьвячоны ва ўсе справы ўкраінскай дыпламатыі. І апошняе. Мазепа, надумаўшы перайсьці на наш бок, першаму адкрыўся Орліку, прысягнуўшы перад Хрыстом, што робіць гэта не для ўласнай карысьці, ня дзеля ўзбагачэньня, не для іншых якіхсьці прыхамацёў, але для агульнага добра ненькі-Айчыны, беднай Украіны.

Думаю, што Мазепа пакладаўся на Орліка як на спадкаемца гетманскай улады. Вось і ўсё, Ваша Вялікасьць.

К а р л XII. Дзякуй, пераканаў. Наша падтрымка — Піліпу Орліку!

Карціна трэцяя

1710 г.

На край прасцэніума, перад заслонай, выходзіць Гісторык.

Г і с т о р ы к. Па абраньні ў гетманы Украіны Піліп Орлік сказаў па-латыні красную прамову, складзеную па ўсіх правілах тагачаснага красамоўства (*Выходзіць*).

Пры парадным вайсковым адзеньні і зброі зьяўляюцца кароль Карл XII і гетман Піліп Орлік. Шматгалосае войска скандуе: «Кароль — любо!» «Гетман — любо!». Орлік падымае булаву. Усталёўваецца цішыня.

О р л і к (*да караля*). Прадстаўляюся Табе, Найяснейшы Каролю, я, новаабраны гетман Войска Запарожскага... Ці мне, Найяснейшы Каролю, раўняцца з Іванам Мазепаю, якому па славе й вядомасьці не было роўных у нашай Бацькаўшчыне? Ці мне, што ня мае ніякіх заслугаў, вынесці на раменах, падобна Атланту, што выносіў падаючае неба, цяжар кіраваньня Украінаю, мне, недастойнаму такога гонару і нават, скажу больш, такога цяжару? Ці мне, недасьведчанаму арганаўту для такой магутнай улады, у наш жорсткі век напавіці расшатаны віхурамі і навальніцамі ўкраінскі карабель да дабраславеннай выспы? Ці мне, падобна Тэзею, блукаючы па кручаных шляхах, вывесці з лабірынту страшэннага рабства гарну Арыядну — нашу Айчыну, якую пільнуе маскоўскі дракон, вярнуць яе былую волю? Аднак Ты Найміласьцівы Каролю, абароніш, па аднадушнаму жаданьню нашаму, Войска Запарожскае пад тваёю магутнаю рукою лепш, чым пад шчытом Аякса; Ты шчасьліва правядзеш разьбіты човен Украіны па бурлівых хвалях да мыса Добрай Надзеі. Ты адпінхнеш маскоўскае страшыдла сваімі магутнымі грудзьмі, на якіх ты носіш вобраз вялікадушнага льва. Я ж, справа рук тваіх, беручы гетманскае кіраваньне, прыношу падзяку прастолю зброі майго пратэктара, Вашай Вялікасьці. (*Упайнаклоне схіляе галаву перад Карлам XII*).

Гучыць урачыстая музыка. Шматгалосае войска скандуе: «Украіна — любо, любо, любо!» «Кароль — любо!». «Гетман Орлік — любо!». Гетман Орлік набліжаецца да рампы, паднімае булаву, кладзе руку на Евангелье, што ляжыць на пюпітры. Настае цішыня.

(*Упэўнена, урачыста, годна і ўзнёсла*). Казакі, сябры мае і пабрацімы, шануюная генеральная казацкая старшыня!

Як новаабраны Запарожскага войска гетман, я, Піліп Орлік, прысягаю Госпаду Богу, слаўлёнаму ў сьвятой Тройцы, на тым, што будучы абраным, аб'яўленым і прызначаным на знакавы пасада гетманскі вольнымі галасамі па даўніх правах і звычаях вайсковых ад генеральнае старшыны і ўсяго войска запарожскага тут, у прысутнасці яго Каралеўскай Вялікасыці шведскай, клянуся выканаваць: міласыць, вернасьць і старатлівае дбаньне да Айчыны, маці нашае, пра дабро яе люду паспалітага, пра публічную цэльнасьць, пра пашырэнне правоў і вольнасьцяў вайсковых, наколькі сілы, розуму ды здольнасьцяў стане; ніякіх справаў не тварыць са староньнімі дзяржавамі ды народамі, скіраваных на разбурэнне і шкоду Айчыны; выкрываць усялякія падступнасьці ў стасунках да Айчыны, да правоў ды вольнасьцяў вайсковых, шкодных генеральнай старшыні, палкоўнікам і каму належыць.

Абцяю і павіннасьць бяру захоўваць да вышэйшых і заслужаных у Запарожскім войску асоб пашанаваньне і любоў да ўсяго старшага і меншага таварыства, а да злучынцаў, згодна артыкулаў прававых, справядлівасьць чыніць.

У гэтым мне, Божа, дапамажы, сьвятое Евангеліе ды нявінныя пакуты Хрыстовы. *(Цалю Евангелье.)*

Многagalосае войска скандуе: «Орлік — любо! любо! любо!». «Маскавіты — гець! гець! гець!».

Сцэна зацяжняецца.

Карціна чацьвёртая

1710

Прамень высьвечвае Гісторыка.

Гісторык. Не зважаючы на паразу пад Палтавай, кароль Карл XII будаваў планы аднавіць страчаныя пазіцыі і адваяваць у расіянаў Правабярэжную Украіну ды здзейсьніць паход на Кіеў. У 1710 годзе ў рэзідэнцыі шведскага манарха ў Бендэрах адбылася нарада-перамовы з удзелам гетмана Орліка, крымскага хана Дэўлет-Гірэя, прадстаўніка «апазіцыйнага» польскага караля Станіслава Ляшчынскага, Іосіфа Патоцкага ды караля Карла XII.

«Рэзідэнцыя» асьвятляецца. За сталом Карл XII, Піліп Орлік, Дэўлет-Гірэй (45 г.), Іосіф Патоцкі (45 г.)

Карл XII *(у працяг размовы)*. Няма сакрэту ў тым, што я, Карл XII, падтрымаў абраньне Піліпа Орліка на гетманства. Ні ў кога не павінен выклікаць здзіўленьня факт засьведчання мною гетмана Орліка ў маёй пратэкцыі над Украінаю, пакуль з яе ня будзе знятае маскоўскае ярмо і яна ня вернецца да сваіх даўніх вольнасьцяў. Я надаў такі Діплом гетману. Гэтым актам Мы, кароль Швецыі, ня толькі пацьвярджаем права і прывілеі Войска Запарожскага, а становімся таксама гарантам незалежнасьці Украіны, гарантам яе межаў. Мы дакументальна падмацавалі свае паўнамоцтвы як пратэктара Украіны і гетманскай улады, і актам пад назваю «Gonfirmatio...» прызналі казацкую «Panta Constitutiones...», што была ўкладзеная між гетманам і старшыняю *(глядзіць на Орліка)*.

Орлік. Пацьвярджаю, што я прадоўжу курс свайго папярэдніка, гетмана Івана Мазепы, на прызнаньне шведскай пратэкцыі. Пра гэта сьведчаць самі «Пакты і Канстытуцыя правоў і вольнасьцяў Войска Запарожскага». Мазепа, паўстаўшы праўдаю і рэўнасьцю за цэласць Айчыны... аддаўся ў непарушную абарону Найясьнейшага караля, яго міласыці шведскага Карла Дванаццатага... Асірацеўшы пасля сьмерці свайго найпершага рейментара Запарожскага войска, не пакідаючы сталай надзеі на Божую дапамогу ў пратэкцыі і пагаджаючыся ў тым з воляю найясьнейшага пратэктара нашага, Каралеўскай Вялікасыці шведскай, абраць новага гетмана, вартага той гетманскі ўрад рухаці і ўпраўляці і пры Божай помачы і пры пратэкцыі

Найяснейшай Каралеўскай Вялікасыці. І зараз яе моцна і непарушна трымацца ня дзеля чаго іншага, а толькі для аднаўленьня і падняцця ўпалых сваіх правоў ды вольнасьцяў вайсковых.

П а т о ц к і . Даруйце, але гэта толькі дэкларацыі, а што ёсьць на самой справе дзеля «падняцця тых упалых сваіх правоў і вольнасьцяў»?

К а р л ХІІ. На самой справе я вас сабраў тут, у Бендэрах, каб заключыць саюзную дамову паміж Швецыяй, Польшчай, Крымскім ханствам і Войскам Запарожскім, каб сумеснымі намаганьнямі ачысьціць ад расіянаў Правабярэжную Украіну. А далучыўшы да нашага саюзу Асманскую імперыю, ахапіць апроч Левабярэжнай, Сіверскай і Слабадскай, таксама і ўсю Правабярэжную Украіну ды падпарадкаваць украінскаму гетману данцоў-някрасаўцаў ды тэрыторыю Войска Данскога.

Д э ў л е т - Г і р э й . Хан і палякі павінны прыгледзецца...

О р л і к *(нібы апрайдваючыся)*. Ні Яго Вялікасыць кароль, ні гетман не сядзяць у эміграцыі, склаўшы рукі. Па-першае, мы мацуюм нашае войска. Па-другое, ідзе напружаная праца ў напрамку саюзу і вайскавай дапамогі Порты, пра што ша-ноўнаму хану Крыма Дэўлет-Гірэю добра вядома. Па-трэцяе, пасылаем на Украіну сваіх прадстаўнікоў, якія маюць распаўсюджаць сярод насяленцаў гетманскія ўніверсалы і адозвы з заклікам прызнаваць яго ўладу і вербаваць сярод мясцовай старшыны прыхільнікаў ідэі вызваленьня з-пад расійскага захопу й пераходу пад шведскую карону. А яшчэ праз сваіх паслоў пераконваем й дамагаемся ад турэцкага султана Ахмета ІІІ і адначасна ад крымскага хана аб'яўленьня вызвольнай вайны ад Масковіі. Бяз гэтага ні нам, ні вам не ўстаяць.

К а р л ХІІ. Я падтрымліваю ўсе захады гетмана Орліка і ўжо даў яму сыпец-яльны ўніверсал-зварот да правабярэжных украінцаў, у якім сказана, што каварныя варожыя планы Расіі сягаюць нават далей, каб казакаў, удалых і слаўных на вайне, выгнаць з даўніх месц пражываньня й выслаць у мясьціны, аддаленыя ад іхніх прадаўніх зямель.

О р л і к . Самы час падумаць *(глядзіць на Дэўлет-Гірэя)*, хто ў першую чаргу могуць стаць суседзьмі ў Крыма і Турэччыны...

К а р л ХІІ. Суседзьмі ці гаспадарамі, як маскавіты сталі імі ў Польшчы.

П а т о ц к і . Польшча не застаецца збоку ад падзеяў на Украіне, як толькі кароль Станіслаў зойме свой пасады ў Варшаве.

Д э ў л е т - Г і р э й . А Крым вызначыцца, калі кароль шведскі і гетман украінскі пачнуць справу.

К а р л ХІІ. Кароль шведскі і гетман украінскі ня стануць чакаць, як доўга будзе вызначацца Крым, і калі сядзе на свой пасады кароль Польшчы. Так што вызначайцеся...

Сцэна зацяняецца.

Карціна пятая

1711 г.

Прамень высвечвае Г і с т о р ы к а .

Г і с т о р ы к . І казакі пачалі справу. Падзеі ва Украіне нямала зьбянтэжылі расійскага цара Пятра І.

Перад Пятром І (37 г.) яго паплечнік Меншыкаў (38 г.). Цар лютуе.

П ё т р І. Это как же понимать, Алексашка?! Подлому предателю Орлику удалось поднять против России все местное население днепровского Правобережья!..

М е н ш ы к а ў . Не может того быть, Минхерц...

П ё т р І. Может! Еще как может! Орлика поддержала вся заднепровская Украина! Наследника подлого Мазепы в своей жажде вернуть себе правобережье

поддержали казацкие властелины Богуславского, Уманского, Каневского, Переяславского и иных полков...

М е н ш ы к а ў (*крыху перапалохана*). Откуда у Вашего Величества такие сведения?..

П ё т р І (*у ярасці*). От «гетьмана Орлыка»! Из его универсала к «войовничому малороссіському народові»! (*Камечыць аркуш і штурляе ў твар Меншыкаву.*)

М е н ш ы к а ў (*асмяляўшы*). Мало что может наплести «гетьман Орлык»?! Моя разведка, мои агенты-резиденты...

П ё т р І (*пераптыняе*). Говно твоя разведка! Дерьмо собачье твои резиденты! У меня донесение нашего левобережного гетмана Скоропадского! Орлик тоже под впечатлением своего стремительного продвижения и перехода на его сторону казацкой старшины и разбойной гольтыбы доносит недобитому Карлу XII, что только его, Орлика, войско увеличилось вдесятеро и насчитывает уже 15 тысяч сабель.

(*Зноў камечыць аркуш і штурляе ў твар Меншыкаву.*)

Меншыкаў паднімае памяты аркуш і распраўляе яго.

М е н ш ы к а ў (*перапалохана*). Ваше Величество, а что пишет этот Скоропадский?!

П ё т р І (*амаль крычыць*). Не Скоропадский, а Орлик пишет Скоропадскому (*спакайней*), пытаюсь перетянуть его с войском на свою сторону и объединить усилия в борьбе за «соборну Україну» (*Знаходзіць на сталі паперу і зачытвае з яе*)... «саборну Україну та звільнення її від російської присутності». В этом, по мысли Орлика, Украине помогут король шведский, султан турецкий, хан крымский, а может быть, и король польский Станислав, (*зноў зачытвае*)... «щоб Україна залишилась вільною Республікою». А почему бы и нет?! Конституция о правах и вольностях у них уже есть! Союз антироссийский сколочен!..

М е н ш ы к а ў. Уму непостижимо...

П ё т р І (*узривається*). Пить надо меньше, тогда, может, и постигнеш!.. (*З усім спокійна*). Ты знаешь, что я с тобой сделаю, Алексашка, если полтавская Vintorija пойдет коту под хвост?!

М е н ш ы к а ў (*пакорліва*). Как не знать, Минхерц... (*Настойліва*.) Но... Не я ли настаивал, и давно, кончат с казацкой вольницей, когда еще Мазепа нас боялся. А от казацкой старшины никакой пользы Царскому Величеству не было. А я советовал, еще до Полтавы, гетманство взять силой, казацкие украинские полки превратить в драгунские российские, всю старшину выбрать и вместе с народом им сочувствующим за Волгу перегнать, а Малороссию своими людьми заселить. Города же под свою область отобрать и своих воевод или губернаторов поставить...

П ё т р І (*стримана*). А ты, Алексашка, не печалься и царя почему зря не упрекдай. Ждал я... чтобы раскрылись враги наши во враждебности своей. Пришло время, теперь и начнем брать земли украинные да так, чтобы навсегда. Намерения же их вернуть вольности казацкие станут нашим аргументом и оправданием.

М е н ш ы к а ў. О том и толкую...

П ё т р І (*стримана и занепакоена*). В обращении Орлика к Скоропадскому заложена целая программа политических и территориальных претензий и домогательств наследника Мазепы (*бярэ аркуш*), а самое главное — использовать «зверхність» Стокгольма и Стамбула как гарантию независимости Украины. (*Зачытвае*). «Коли Вас, пане Скоропадський, запыняе теперішній мій титул, що я ношу, то будьте певні, що для загального добра я уступлю його вам, як сторішному, сподіваючись, що й Ви не хочете мене губити. Не иметь віри тим, що кажуть, буцім, Отоманська Порта думає панувати над Україною. Ні! Блискуча Порта, Його Величність Король шведський і хан кримський уже між собою таку згоду зробили, щоб Україна не підлягала ні під чию васальну залежність, але була б назавше самостійною».

Меншыкаў. Кошмар...

Пётр І. Кошмар в том, кто Царя Петра Первого окружает... Пшел вон, но незамедлительно вернись с князем Голицыным. Может быть, я собственноручно снесу вам головы обоим... за усердную службу (*напалавіну выцягвае і рэзка кідае назад у похвы шаблю*) вот этой саблей!

Меншыкаў разумеє, што цар-самадур не жартує і ў жаху выбягае. Праз кароткі час вяртаецца разам з Галіцыным (34 г.)

Князь Голицын, доложи обстановку на сей час и как она есть... кратко, честно, правдиво! Станешь врать... (*Зноў крыху выцягвае і кідае шаблю ў похвы*).

Галіцын (*амаль без перадыху*). В Черкасах, Каневе, Мошнях казаки определенно встали на сторону мятежного Орлика. К ним же, кроме Уманского, Каневского и Богуславского полков, перешли Переяславский, Чигиринский, Торговицкий, Кальницкий, Корсунский и Белоцерковский полки. Сын богуславского полковника только что прибежал из Киева и сообщил, что и его жители прямо рвутся к Орлику. Народ охотно переходит и радостно приветствует своего освободителя. В наших руках осталась только Белая Церковь. Но казаки и ополчение уже взяли ее в осаду. Крымский хан успешно продвигается по Слобожанской Украине. Впечатление, что Орлику помогает сам Господь.

Пётр І. Тебе и доклад вроде всласть...

Галіцын. Простите, Ваше Величество, я просто ошеломлен... Один за другим Орлику без сопротивления сдаются города и веси Правобережья. Пограничная крепость Сергеевск тоже пала. Хан дошел до местечка Водолага, где жители встретили орду хлебом-солью.

Меншыкаў. Ваше Величество, а может, Россия действительно допекла Украину до предела, что они татар хлебом-солью встречают?!

Галіцын. В наших руках осталась фактически одна гетманщина...

Всё, Ваше Величество...

Пётр І. Нет не всё! Скоропадского и воеводу Бутурлина со всем, что у них есть, бросить на правый берег Днепра! Универсалы-призывы Орлика жечь публично и повсеместно, взбунтовавшиеся города и сёла — тоже (*глядзіць на Меншыкава*) чтобы допечь до самого предела, как он говорит. Жен, детей и всех родичей казацкой старшины, которая переметнулась к бунтовщикам и которая еще не переметнулась, собрать повсеместно, держать под охраной и расстреливать публично после предательства их мужей и родственников. Каждого десятого бунтовщика из черни расстреливать на месте. Пленных гнать к Москве и Петербургу. Восставшие крепости, города и веси карать мечом и огнем! Вот когда это сделаете — будет всё!

Сцэна зацямяецца.

Карціна шостая

1711 г.

Прамень высвечвае Гісторыка.

Гісторык. Спачатку паход Піліпа Орліка з Бендэраў ва Украіну быў пасьпяховым. Гетман меў ужо моцнае войска. Тры тысячы ваяўнікоў прывёў Іосіф Патоцкі. Да іх далучылася 20 тысячаў нагайцаў. У наступ рушыла арда крымскага хана. Перамога над маскавітамі была такой відавочнай...

Прамень гасьне. Сцэна асьвятляецца. У пакойчыку шведскага караля Піліп Орлік. Аповед яго скрушны. Карл XII прыгнечаны таксама.

Орлік. У царскіх руках заставалася толькі Белая Царква, дзе зачынілася маскоўскае войска. Я атачыў горад з усіх бакоў і прыступіў да аблогі. У гэты

час крымскі хан пасьпяхова ваяваў з маскавітамі на Слабажанскай Украіне, удала распраўляўся з царскімі цвёржамі і залогамі, сустракаў спачуваньне насельніцтва. Небагата ўжо ўкраінскай тэрыторыі заставалася яму і мне ачысьціць ад акупантаў... Але далей хан утрымаўся ад паходу углыб Гетманшчыны й павярнуў з ардою назад. Польскае войска, што дапамагала мне пад Белай Царквой, з гэтай прычыны таксама адышло на Палесьсе, таму я вымушаны быў адступіць за Днестр *(доўгая пайза)*.

А татары рассыпаліся заганамі па краі і сталі рабаваць людзей, зьбіраць ясыр па вёсках. Насуперак дамове лавілі жыхароў і, як варвары, усё руйнавалі, палілі і пляжылі... І рабілі гэта тады ўжо, калі цэлы край добраахвотна аддаўся пад маю руку. *(Вельмі ўсхвалявана)*. Вашая найяснейшая Каралеўская Вялікасьць, якіх нечуваных пад месяцам і сонцам зьверстваў не рабілі дзікія татары!.. Яны абдзіралі, пустошылі і палілі цэрквы, пераварочвалі прастолы, тапталі сьвятыя дары, глуміліся над абразамі, мардавалі людзей абодвух полаў. *(Надоўга замаўкае.)* На ўсёй прасторы ад Днястра да Росі нахапалі ў ясыр тысячы духоўных і сьвецкіх людзей, казакаў, месцічаў і проста грамадзянаў, жанчын і дзяцей. Пяром не апісаць нялюдскіх учынкаў, якія рабіў сын Дзякун-бея. Малалетак-дзяўчатак гвалцілі, а потым кідалі ў полымя. Немаўлят адрывалі ад мацярок і разьдзіралі напалам або, браўшы за ножкі, разьбівалі галавамі аб сьцены. *(Зноў замаўкае ад узрушэньня і сьлёз.)* Даруй, каролю... Калі намагаўся спыніць свавольствы, султанаў візір Муртаза-ага адпавёў, што татарам гэта дазволена, паколькі, маўляў, жыхары гэтага краю ставяцца да татараў варожа.

Няма словаў... У мяне было каля 17 тысячаў казакаў, апрача мяшчанаў і пасялянаў. Засталося дзьве-тры сотні. Бо ня толькі мяшчане, але й казакі, даведаўшыся пра зьверствы татараў, разьбегліся ратаваць сваіх жонак і дзяцей, а тыя, што засталіся, аплакваюць сваіх загіблых родных і блізкіх. Я ж плачу за ўсю родную і цяперашнюю Украіну *(закрывае твар рукамі)*.

Карл XII падыходзіць да Орліка, кладзе далонь яму на галаву, нібы пастар.

Карл XII. Я сардэчна спачуваю пану гетману і шматпакутнаму народу Украіны. Смуткую з такой трагічнай нагоды. У мяне таксама былі як перамогі, так і паразы... Перажыў... Перажывеш і ты, гетман. І мацнейшым ад таго станеш. Усё ў руках Божых... *(Ходзіць па пакойчыку, спыняецца і зноў ходзіць.)* Твая параза не толькі параза, але й разьведка боем. Ты пабачыў і пераканаўся, што нікай розьніцы між ардою татарскаю і ардою маскоўскаю не існуе. Ты на свае вочы пабачыў, што паспаліты люд і Запарожскае войска гатовы да вызваленчай барацьбы хоць з якім жывалупам.

А зараз, у час тут і сьлёз, мусіш зразумець, што перамогу трэба шукаць, як я думаю, у паяднаньні еўрапейскіх дзяржаваў і іх асьвечаных уладароў, у іх саюзе між сабой і з намі супраць расійскай азіяцкай імперыі. А пакуль мы ў палоне турэцкага султана, у чым вельмі зацікаўлена Масковія, будзем працаваць на тое, каб і тая ж Турэччына хоць пабочна дапамагала нам сваімі амбіцыйнымі прэтэнзіямі-дамаганьнямі да Масквы і нават сутычкамі і войнамі з ёю. Хай адзін наш вораг ключою вока іншаму нашаму ворагу.

Нам жа трэба неадкладна адкрыць фронт дыпламатычнага змаганьня за вольную і незалежную Украіну. Што не пасьпеем зрабіць самі, даробяць нашы нашчадкі. Украіна хоць і ня вольная, а дзяржава! Яе сімвал — гетманская булава — вечны *(надоўга задумваецца)*. Багата што пераменіцца ў Еўропе, калі я вярнуся да дому. Багата што...

Будзем жыць, гетман. Будзем змагацца, пакуль жывем. І няхай наша доля нас не цураецца, як кажуць твае землякі.

А цару Пятру ў хуткім часе мы разам з турэцкім султанам паставім адмыс-

ловую пастку. І, можа, якраз тваім казакам давядзецца браць яго ў палон. Тады і разьлічышся з паўночным драконам.

Сцэна зацяжняецца.

Карціна сёмая

1711 г.

Прамень высвечвае Гісторыка.

Гісторык. Неўзабаве такі момант насыпеў. Гэта так званая Прутская справа. Пётр І, ваюючы з саюзнікамі ўкраінцаў туркамі, зайшоў з невялікім войскам даволі далёка ўглыб турэцкіх валодадзяў. Туркі акружылі яго з усіх бакоў на рацэ Прут, і Пятру не заставалася нічога іншага, як ці здацца ў палон, ці падпісаць ганебны мір ды вызваліць Украіну.

Сцэна крыху асьвятляецца месяцам. Каля паходнага намёту, як загнаны ў клетку звер, мітусіцца цар Пётр. Да яго асыярожна набліжаецца Шафіраў (50 г.) і яшчэ двое.

Пётр І (*хапаецца за шаблю*). Кто идет?!

Шафіраў. Віцэ-канцлер России Шафіраў, Ваше Величество...

Пётр І. Кто еще?.. Изрублю в клочья!

Шафіраў. Со мной визирь Порты и представитель Орлика — генеральный писарь Максимович.

Пётр І. Тем более изрублю! (*Агаляе шаблю*).

Па знаку Шафірава Візір і Максімовіч спыняюцца і вяртаюцца назад. Шафіраў набліжаецца да Пятра. Той кідае шаблю ў похвы.

Шафіраў. Ваше Величество...

Пётр І (*нецярпліва, разьлюшана*). Сколько мое величество еще будет сидеть в западне?!

Шафіраў. Мы, Ваше Величество, вошли в переговорный процесс...

Пётр І. И что мне от твоего процесса?! Ты понимаешь, что царь Великой России фактически в плену у басурман?! И меня уже не боится даже их визирь?!. Мать его в...

Шафіраў. Положение серьезное, Ваше Величество. Они выдвигают такие условия...

Пётр І. Плевать я хотел на их условия!..

Шафіраў. Ваше Величество, они могут начать штурм в любую минуту, и тогда будет не до переговоров.

Пётр І (*спакайней*). Сколько ты будешь вести эти идиотские переговоры?

Шафіраў. Буду тянуть хотя бы до тех пор, пока подойдут наши доблестные войска.

Пётр І. Резонно... (*Нечакана ўзрываецца*.) Но Царь Руси Великой не может сидеть, как волк, загнанный в нору!..

Шафіраў (*апраўдваючыся*). Ваше Величество, в переговорный процесс впуталась делегация Орлика...

Пётр І (*амаль крычыць*). Взащей делегацию...

Шафіраў. Ваше Величество, но Орлик и его генеральный писарь пользуются у Порты...

Пётр І (*спакойна*). Повторяю в последний раз: плюй на все делегации и веди дело только с визиром. Неотложно, лично, тайно! Или ты больше не вице-канцлер России!

Шафіраў (*умольна*). Ваше Вел...

Пётр І (*абрывае*). Стихни! А визиру посули любую мзду. Любую! И чем быстрее царь будет освобожден, тем сумма для визира и султана будет больше. И дай понять, что я подпишу любые их условия здесь и сейчас...

Шафіраў. Как можно, Ваше Величество?! Исполнять... же придется.

Пётр І. А это не твоя забота. Царь мы всея Руси или кто?! Ступай, дипломат, а то ведь я и осерчать могу... (*Спахатіўшыся*). Нет, погоди!.. Вот что: используй эти дурацкие переговоры и подсыпь чего покрепче переговорщику от Орлика, чтобы издох сразу же, а съвернешь на турок.

Шафіраў (*перапалохана*). Если я это сделаю, Ваше Величество, то ни мне, ни Вашему Величеству не жить! Вы же знаете мусульман. Алах акбар! — и отделят голову от тела...

Пётр І (*сур'ёзна*). Да?..

Шафіраў. Несомненно.

Пётр І (*падумайшы*). Тогда вот что... по окончании переговоров посади на хвост этому, как его?..

Шафіраў. Максимовичу...

Пётр І. Посади ему на хвост нашего шпега, и пусть он не только проводит Максимовича до местопребывания Орлика, но и порешит обоих — по-нашему, по-русски замочит и концы в воду!

Шафіраў. Попробую, Ваше Величество...

Пётр І. Не попробуешь, а совершишь во имя России и ее царя. Всё! Иди!

Шафіраў кланяецца і, адступаючы задам, знікае. Сцэна зацямяецца і адразу ж асьвятляецца зноў. За перамоўным сталом Візір, Шафіраў і Максімовіч.

Візір (*у працяг размовы*). Пожалуйста, господин генеральный писарь, ваши условия...

Максімовіч. Насамперед, шановний візире, дозволять від імені Війська Запорозького і всієї України висловити щире...

Шафіраў. Я настаиваю на том, чтобы так называемый посол изъяснялся по-русски, а не на этом... собачьем наречии.

Візір. Прошу извинить, уважаемый вице-канцлер, но в вашем положении... Впрочем, я готов при необходимости толмачить... (*да Максімовіча*). Будь ласка, пане генеральный писар, продовжувати.

Максімовіч. ...дозвольте висловити щире подяку Блискучій Порті за добродійство, котре вона робить зараз українському народові. Що до Росії, Військо Запорозьке ставить категоричні вимоги перед Москвою: назавше відмовитись від України і надалі не втручатися в її справи, вивести з її території свої війська, повернути захоплених під час війни військову старшину, урядових і цивільних особ обох пол...

Шафіраў. Хватит! Мы протестуем!

Візір (*Шафіраву*). Позвольте напомнить, любезный, о положении вашего царя...

Шафіраў (*накорліва*). Извините...

Візір. Продолжайте, пане посол...

Максімовіч. Виходячи з України, московське військо мусить передати всі кріпості до влади гетьмана, а само, відступаючи, не повинно робити українським жителям нічого злого... Поки що все.

Візір (*Шафіраву*). От имени Порты должен заявить: поскольку Москва не прекращает войну против Украины и не уходит из Польши, мы объявляем войну Московии. Сам султан выступит в поход, а царь Петр будет находиться у нас в плену. Война же может затянуться надолго... Хотя... может быть и приостановлена... если... Если будут приняты наши условия:

Московия неотложно отрывается от Украины;

неотложно отдаёт Порте Азов;
неотложно выводит свои войска из Польши;
неотложно заключает перемирие с Карлом XII;
признаёт за Портой право отпустить Карла XII из Порты, когда ей будет угодно и каким угодно путем.

Шафіраў. Это... ультиматум?!

Візір. Да! Категорический! (*Перадае текст ультиматума.*)

Шафіраў. Тогда я прошу разговора тет-а-тет... (*Выходзіць*).

Сцэна зацямяецца. Прамень высьвечвае Пятра I. Зьяўляецца Шафіраў.

Шафіраў (*з выглядам пераможцы перадае Пятру I заканвертаваны ўльтиматум*). Ваше Величество, у них только четыре условия...

Пётр I (*прачытайшы ўмовы, апальм голасам*). Это же капитуляция...

Шафіраў. Это выход... из западни. И свобода от всего и вся, в том числе и от капитуляции, пока визир не вернул мне задаток.

Пётр I. Сколько же ты ему...

Шафіраў. Сто тысяч золотыми...

Пётр I (*расчаравана*). Он так дешево оценил голову Петра Великого?!

Шафіраў. Он ещё доберет свое, когда будет менять нам войну на мир с Портой и, думаю, не один раз. Особенно, если станет делиться вашими золотыми с султаном. За первую же взятку пообещал так стилизовать четыре условия, что их можно будет толковать как кому вздумается.

Пётр I. Молодец, вице-канцлер, а то я уж подумал...

Шафіраў. Спаси Вас Бог, Ваше Величество, но позволю, точнее, рискну как посол заметить...

Пётр I. Уж рискни...

Шафіраў. Малороссию нужно твердо охранять от турок. И ежели басурманы убедятся, что Малороссию им нелегко завоевать, у них пропадет охота воевать с нами. Но приплачивать им за мир с Вашим Величеством, полагаю, и впредь придется.

А теперь они обнадежены крымским ханом, Польшей, бунтовщиками казацкими и неприятностями нашими здесь на Пруте, и будто легко могут все получить, даже Малороссию, которая, мол, забунтует и поддастся им. Поэтому нужно соблюдать великую осторожность и держать в Малороссии достаточно надежных войск.

Не исключено, что визир, муфтий и сам султан будут шантажировать Ваше Величество войной, дабы раскошелиться Ваше Величество за их лояльность к России. Очень даже может быть, но Малороссия того стоит и с лихвой оплатит Ваши убыли... Простите, Ваше Величество, за мое...

Пётр I (*пераптыняе*). Ладно, Шафиров, поразглагольствовал и хватит. Сам все вижу, сам знаю. Для меня сейчас главная забота — убрать всех сторонников Орлика, где бы они ни были, — покарать, извести под корень всю родню гетмана и родню его соратников, чтобы все ужаснулись самой мысли восставать против Великой России. Резидентом в Константинополь я дам тебе Неплюева. И князю Голицыну велю зело поусердствовать — его это дело... и отныне — твое, Шафиров!

Шафіраў. Святное дело, Ваше Величество.

Пётр I. Святное. Ибо где русский солдат оправился, там и Россия. И это ты помни, как заповедь.

Сцэна паволі зацямяецца.

Карціна восьмая

Прамень высьвечвае Гісторыка.

Гісторык. Не пералічыць злачынстваў, не апісаць усяго ліхадзейства, учы-

ненага Пятром I і яго паплечнікамі ўкраінцам, беларусам, палякам, жамойтам, аўкштайтам, летгалам, эстам, фінам ды і свайму расійскаму народу. Не пералічыць грошай, золата і дарункаў, якімі адкуплялася Расія ад абавязкаў выканання міжнародных умоваў, дагавораў і ўгодаў, тыя ж, да прыкладу, «Прутскія дамовы» адносна акупаванай маскавітамі Украіны. А векапомнае «вакно ў Еўропу»? Дваццаць гадоў па-разбойніцку праломваў і шаблямі «прорубал» яго «Пётр Вялікі», праліваючы рэкі нявіннай крыві...

Але вернемся да Орліка-бацькі ды пазнаёмімся з Орлікам-сынам.

Султан Ахмед III прызнаў Піліпа Орліка гетманам Украіны, але пад турэцкім пратэктаратам. Гэта перакрэслівала планы гетмана Орліка на стварэнне незалежнай Украінскай дзяржавы. У выгнаныні ён піша трактат «Вывід прав Украіны», у якім выкладае свае погляды на неабходнасць стварэння самастойнай Украінскай дзяржавы праз яе сувязі з еўрапейскімі краінамі. Разам з трактатам змагар расылае свае гетманскія маніфесты й універсалы ў сталіцы еўрапейскіх краінаў. У гэты час са сваім дваром у 25 душ ён пакідае Турэччыну і сьледам за Карлам XII пераязджае ў Швецыю.

Пасья сьмерці караля Карла XII Орлік трапляе ў цяжкае матэрыяльнае становішча. Паплечнікі яго вяртаюцца на Украіну. Сам гетман таксама пакідае Стаггольм і, заклаўшы гетманскую булаву ў залог крэдыту, ездзіць па Нямеччыне, Аўстрыі, Польшчы, Чэхіі, каб адчуць час, калі можна будзе зноў зьявіцца на палітычную арэну са сваімі задумамі і планами.

У гэты ж час яго старэйшы сын, Рыгор Орлік, здабывае ў Швецыі бліскучую універсітэцкую асвету і далучаецца да бацькі, каб падтрымаць яго ў справе яднаньня еўрапейскіх краінаў і прыцягненьня іх да разьвязкі пытаньня ўкраінскай дзяржаўнасьці і незалежнасьці.

Французскі каралеўскі двор быў больш за іншыя дзяржавы зацікаўлены ў польскіх і ўкраінскіх справах, бо малады кароль Людовік XV быў жанаты з дачкою колішняга караля Польшчы Станіслава Ляшчынскага, якога Францыя стала рыхтаваць насуперак Расіі і Аўстрыі да паўторнага заняцця ім каралеўскага пасаду ў Польшчы, а пры гэтым маглі ўдала прыйсьціся ўкраінскія казакі. Такімі звесткамі вельмі занепакоіўся расійскі цар.

Сцэна асьвятляецца.

Карціна дзявятая

1720 г.

Прэзідэнт чэшскай цэсарскай палаты Найдгарт (50 г.) у чаканьні. Нарэшце зьяўляецца Піліп Орлік (48 г.) у еўрапейскім цывільным касцюме. Найдгарт сустракае яго каля парогу, вітаецца.

Найдгарт (*вельмі добразычліва*). Вальможны пане Орлік, не здзіўляйцеся, што я, прэзідэнт чэшскай цэсарскай палаты Найдгарт, раптам знайшоў Вас у Браслаўлі і запрасіў да сябе. Уявіце, што мне паведамілі, што вы тут, у нас у Браслаўлі... Сядайце, будзеце ласкавы. (*Садзяцца абодва*). Справа ў тым, што расійскі цар даведаўся, што гетман Орлік знаходзіцца ў Гамбургу і паслаў туды брата расійскага амбасадора ў Браслаўлі Ягужынскага для выведкі і арыштаваньня Вас тут у Браслаўлі. Вось ліст пасла да Яго Цэсарскай Вялікасьці з просьбай дапамагчы яму ў гэтым. (*Падае ліст Орліку*). Будзьце ласкавы, я дазваляю пазнаёміцца з просьбай пасла Ягужынскага.

Орлік (*уважліва прачытаўшы*). Пазнаю дзелавітасць цара Пятра і подласць яго паслугачоў. (*Вяртае ліст Найдгарту*).

Найдгарт. Яго Цэсарская Вялікасьць Ваш сваяк з польскай лініі барон Пётр

Орлік, будучы ўжо на смяротным ложы (*хрысьціцца*) перадаў гэты ліст мне і раіў Вам пераехаць у больш бясшэчнае месца, аж пакуль Ягужынскі ня зьездзе адсюль. А перад гэтым ён напісаў да канцлера каралеўства чэшскага графа Шпіка ліст і прасіў, каб Цэсар па сваёй літасці не дазволіў маскавітам абясчэсьціць ягоны дом праз увязьненне асобы Піліпа Орліка, бо ні ён, ні яго нашчадкі не знаходзяцца пад цэсарскім падданствам.

Орлік. Дзякуй нябожчыку Пятру Орліку і Вам, шаноўны граф Найдгарт. Няма нічога такога злага, што з часам не павярнулася б на добрае.

Найдгарт. Ад сябе я даручу вашым жа родзічам, каб яны вашу сям'ю схавалі ў розных мясцінах: жонку Вашу — адным манастыры, чатыры донькі — у другім, а двух сыноў — у езуітаў. Аднаго шпегу Ягужынскага ня хопіць, каб усіх адразу высачыць ды арыштаваць. А пакуль у Браслаў з Гамбургу не заявіўся гэты Ягужынскі, вы зможаце зьехаць туды, куды наважыліся зьехаць. Беражонага і Бог беражэ...

Орлік (*паціскае руку Найдгарту*). Сардэчна дзякую, яснавельможны граф!..

Сцэна зацяняецца.

Карціна дзясятая

1723 г.

Гісторык. Хаваючыся ад расійскіх агентаў і выведнікаў, гетман Орлік падаўся да свайго войска, якое стаяла ў Хоціне. Там ён быў адразу ж затрыманы туркамі. Яны паставіліся да гетмана бяз выказу належнага яму шанавання і не пусьцілі яго ні да войска, ні да Стамбула. Больш за тое, гетман загадам быў засланы ў Салунь (*так тады называлі грэчаскія Салонікі*) на пасяленне пад пастаянным наглядом, дзе яму і давялося пражыць аж 12 гадоў. І чыніўся гэты гвалт і ізаляцыя пад ціскам на Турцыю той жа Расіі. У гэтым незайздросным стане генеральны пісар Войска Запарожскага і знайшоў у Салуні свайго гетмана недзе ў сярэдзіне 20-х гадоў.

Сцэна асьвятляецца.

Каля акна невялічкага пакойчыка ў глыбокім задумьні стаіць Піліп Орлік (51 г.). Уваходзіць Іван Максімовіч (42 г.)

Орлік (*ня верачы сваім вачам*). Іван?!

Максімовіч (*эмораны, але ў добрым настроі*). Ня проста Іван, пане гетман, а генеральны пісар Войска Запарожскага мае гонар! (*Раскідвае рукі. Абдымаюцца*).

Орлік. Даражэнькі ты мой пісар!.. Мілы ты мой Іван!.. Якім цудам? Як і адкуль?!

Максімовіч. З Украіны, а то адкуль жа яшчэ. Язык ад Кіева да Салуні давёў. А пра тое, што прайшоў ды дзе пабываў пасля тых перамоваў з візірам ды Шафіравым, лепш і не пытайся...

Орлік (*нецяярліва*). На Украіне што, Іване?! Ды сядзь ты з дарогі! Здымі торбу! Кінь посах!

Максімовіч ставіць у кут кій, вешае на яго торбу, шапку кідае вобземлю.

Максімовіч. Усё! Даляў-такі... (*Сядзе на лаўку, разглядае Орліка*). На Украіне што?.. (*Пасьля паўзы*.) Рабункі, зьдзеж, забойствы і катаваньні на Украіне, Піліпе. Усё лепшае, што было ў войску, ці вынішчана, ці прадалося, а «паўночны дракон» усё адно лютэе, ненажэрны, ратуй Божа...

Орлік. Ну, а вайсковая старшыня, радавыя казакі... народ — што?..

Максімовіч. Пасьля нашай паразы пад Палтавай, Пярэвалачняй ды і ў паўстаньні ўсе... уся Украіна патрапіла пад царскі гнёт значна большы за той, які

быў перад гэтымі няшчасцямі. Верныя папличнікі Мазепы і твае, гетман, ды ўсе іншыя, хто прысягу трымаў, пакінулі родную зямлю і зьбеглі ў замежжа. Менш цвёрдыя ды сем'ямі звязаныя схіліліся да прыстасавальніцтва, вярнуліся пад крыло расійскага крумкача. Але і пры гэтым ня ўсе ўратаваліся-зберагліся, бо і самі, і сем'і ды родныя былі высланы ці ўсмерчаны на тых клятых пецябургскіх каналах ды будоўлях. І тыя і іншыя не змаглі і ня могуць жыць так, як ім бы хацелася ці хоць бы вольна выказацца. Хіба вольны казак ці паспаліты ўкраінец бяз гэтага можа жыць на сьвеце?! Лічы, Піліпе, што ў палітычную эміграцыю сышло ўсё Нізавое войска, часыціна гарадавога разам са старшыною таксама патрапіла за кардон і расыярушылася па Еўропе.

Скажу, як думаю: упушчаны момант, пане гетман. Доўга ты прасядзеў у Стакгольме ды ў гэтай Салуні. Далекавата яны ад Украіны... Крокамі прамераў...

Орлік. Шчырасьцю на шчырасьць першаму табе скажу, Іване: не па сваёй волі зьехаў я некалі з Бендэр у Швецыю, не па сваёй волі і сядзеў там. А зьбег адтуль як сам хацеў і не куды-небудзь, а да свайго войска ў Хоцін, ды аказаўся салуньскім вязнем.

Максімовіч. Шкада, што памёр кароль Карл...

Орлік. Што да Карла, то ён нам фактычна здрадзіў задоўга да сваёй сьмерці.

Максімовіч. Бог з табой, пане гетман!..

Орлік. Я сказаў, здрадзіў фактычна. А можа, і не па сваёй волі...

Максімовіч. Яму казакі ратуюць жыцьцё пасля Палтавы і Пярэвалачні, збіраюць і пазычаюць велізарную суму грошай, а ён?!..

Орлік (*перахоплівае*). А ён цягне мяне з Турэччыны ў Швецыю і не знаходзіць грошай у каралеўскай казьне, каб утрымліваць мой двор у 25 душ. І мяне змушаны былі пакінуць усе папличнікі, а сям'я трапіла ў бедства і галечу. Сабраных жа мной казакоў кароль паслаў ваяваць у Польшчу, дзе яны згінулі за тых, хто да сёння, як і маскавіты, трымаюць пад сваёй уладай частку Украіны. Больш за тое, з аглядак на Маскву кароль-пратэктар Карл перашкаджае маім вызвольным акцыям; у рашучы момант забараняе ехаць у Стамбул; трымае ва ўбогасьці маю сям'ю і мяне самога. Каб мець нейкія сродкі на палітычныя захады і акцыі, я вымушаны быў заклаьці ў доўг гетманскую булаву. Маё прабываньне ў тым Стакгольме больш было падобна на ссылку, чым на часовы прытулак караля-пратэктара.

Максімовіч (*ашаломеўшы*). Во яно як выходзіць!.. Я веру табе, пане гетман, хоць паверыць цяжка...

Орлік. Толькі па сьмерці караля Карла я і вырваўся з фактычнайсылкі ды аб'ехаў Еўропу.

Максімовіч. Як жа так можна, шаноўны гетмане?..

Орлік. Можна... Можна, Іване. Палітыка — рэч вельмі своеасаблівая. (*Пасля паўзы*). Наша няўдача прывяла мяне да думкі, што збройная барацьба супраць расійскага і польскага гнёту ня ёсьць безпраглядная, але ўласнымі сіламі здабыць Украіне волю наўрад ці ўдасца, а спадзяваньні на чужаземцаў (турак, татар, шведаў ці каго іншага)... не вялікі інтарэс яны маюць, каб зрабіць волю чужому народу, хоць гэта было б ім самім вельмі выгодна. Усе яны дбаюць пра інтарэсы ўласныя, часам цалкам шкурніцкія, выяўляючы пры гэтым ня толькі непамерны эгаізм, але і глыбокую няўдзячнасьць або падступнасьць ці ігнараваньне інтарэсаў свайго саюзьніка, або проста здраджваюць, як тое зрабілі татары ў час нашага паўстаньня, што несла волю Украіне.

Максімовіч (*у роспачы*). Дзе ж выйсьце, пане гетман?!..

Орлік. Будзем яднаць Еўропу супраць Масковіі, каб скаваць яе агрэсіўнасьць, і выгадаць, як і іншыя, сваю, нашу ўкраінскую праўду і карысьць для нэнькі-Украіны. Іншага выйсьця, як я думаю, не існуе. Але пра гэта памяркуем за вячэрай.

І ня толькі пра гэта, калі ты тут, жаданы і чаканы, застанешся са мною ў гэтым Вавілоне, з якога ўсё ж ёсць зыход...

Ма к с і м о в і ч. Браты казарлюгі наказалі застацца, каб быць табе, пане гетман, ня толькі пісарам, але і ахоўнікам, і кухарам і тым, кім трэба будзе...

О р л і к. Я дужа рады, дружа Іване. Дужа рады!..

Сцэна зацямяецца.

Карціна адзінаццатая

1729 г.

Г і с т о р ы к. Да справы, распачатай Іванам Мазепам і Піліпам Орлікам, далучыўся сын Орліка Рыгор. Выхаваны ў шчырым украінскім духу, Орлік-малодшы застаўся верным украінскім дзяржаўным традыцыям і, як бацька і разам з бацькам не пакідаў думкі пра агульна-еўрапейскую кааліцыю ў абарону Украіны. Каб пазьбегнуць небяспекі і пераследу царскіх выведнікаў і рэзідэнтаў, Рыгору давялося пад чужым імем праслужыць шэсьць гадоў у саксонскай гвардыі. А як толькі дрэздэнскі двор наблізіўся да двара пецябургскага, Рыгор пакінуў Саксонію і паступіў на польскую службу есаулам кароннага гетмана. У Варшаве ён зблізіўся з Вялікім рэгіментам літоўскага стольніка Панятоўскім, а праз яго выйшаў на колішняга караля Польшчы Станіслава Ляшчынскага — цесця караля Францыі Людовіка XV, а затым і на самога караля Францыі і яго атачэньне. У лісьце да бацькі Рыгор пісаў: «Панятоўскі даручыў мне запэўніць Вас, што ніхто ня можа сказаць што будзе заўтра». Гэтыя словы звязвалі з будучай сьмерцю хворага караля Польшчы Аўгуста, калі ўсе гадалі на польскую «кан'юнктуру», якая мусіла пацягнуць за сабою палітычныя зьмены ў цэлай Еўропе. Ні для каго не было таямніцай, што Францыя падтрымае кандыдатуру на караля Станіслава Ляшчынскага, з якім, дарэчы, Піліп Орлік быў у звязку. Ва ўсякім разе, на вясне 1729 году Рыгор прыехаў у Варшаву, і гэта падарожжа адыграла не абы-якую ролю ва ўсім жыцці сына салунскага эмігранта і барацьбе абодвух Орлікаў за вольную Украіну.

Сцэна асьвятляецца. Салон Французскай амбасады ў Варшаве. Ідзе палітычная нарада, у якой бяруць удзел пасол Францыі ў Польшчы маркіз дэ Монці (30 г.), шведскі пасол Цюліх (30 г.), прымас Польшчы Тэадор Патоцкі (60 г.), яго брат Іосіф Патоцкі (64 г.) — каронны гетман і кіеўскі ваявода ды Рыгор Орлік (27 г.). Стол гасыціны.

М о н ц і. Высокашаноўныя панове, я маю гонар прадставіць вам Рыгора Орліка — сына шыроказнанага змагара за волю і незалежнасьць Украінскай Нацыі. Ва Украіне яе імянуюць Казацкай Нацыяй.

Рыгор устае, схіляе галаву, садзіцца.

Найперш на гэтай папярэдняй нарадзе мы падкрэсьлім вялікую значнасьць выбару Станіслава Ляшчынскага для польскіх і ўкраінскіх партыяў і для Швецыі, для якіх колішні кароль Польшчы быў заўсёды верным саюзнікам. І першае слова — нашаму шаноўнаму госьцю Рыгору Орліку.

Р ы г о р. Дзякую... і адразу заўважу: Расія ўспрацівіцца зброяю супраць выбару Станіслава Ляшчынскага, і такім чынам мы, пэўна ж, будзем мець асноўны і ўсеагульны канфлікт у Еўропе. У гэтым канфлікце Казацкая Нацыя павінна адыграць вялікую ролю. І толькі згода і паразуменьне сяброў Станіслава з гетманам Орлікам, сапраўдным выразьнікам змаганьняў Казацкай Нацыі, можа забяспечыць перамогу агульным інтарэсам.

Прысутныя шматзначна пераглядаюцца.

Тэадор Патоцкі. Перапрашаю шаноўнае панства і капітана Орліка, але, можа б, наш госьць, перад тым як закранаць высокія матэрыі, раскажаў нам, што там дзеецца ў акупаванай маскавітамі Украіне, а таксама пра ўкраінцаў-эмігрантаў у Турэччыне...

Монці. Разумеючы значнасьць украінскага пытаньня, у прыватнасьці, для французскай палітыкі на Усходзе Еўропы і маючы мажлівасьць атрымання зьвестак з першых вуснаў, можа б, яно было і лепш... (*Глядзіць на Рыгора*).

Рыгор. Становішча ва Украіне незайздроснае, панове. Сілы мазепінцаў рассяяныя, распыленыя. Іх правадыр — пад пільным наглядам у далёкай Салуні, пазбаўлены ўсякай сувязі з Войскам Запарожскім. На Украіне пануе жорсткая акупацыя і тэрор. Паплечнікі гетмана Орліка хаваюцца ў розных краінах ад царскіх выведнікаў або гніюць на сібірскай катарзе, будаўніцтве пецярбургскіх каналаў, у турмах.

На Гетманшчыне настрой прыгнечаны. Адтуль, як вам вядома, да шаноўнага пана Цюліха ў Варшаву нават прыехалі дзеячы казацкай старшынны...

Цюліх у падтрымку Рыгора ківае галавой.

...каб распытаць, ці сапраўды Швецыя зараз адмовілася дапамагаць Украіне...

Тэадор Патоцкі. Ясна... А скажыце, ці ёсьць у вас якія ідэі, канцэпцыі, планы?..

Рыгор. Так, ёсьць, інакш я б тут ня быў... Хочам згуртаваць усе самасыійніцкія чыньнікі ў краі і эміграцыі вакол постаці гетмана Орліка, законна абранага прадстаўніка Казацкай Нацыі. Яшчэ плануем скаардынаваць вайсковую сілу Запарожжа з паўстаньнем паспольшча ва Украіне. Але першым крокам мае быць вызваленьне гетмана з-пад турэцкай «апекі» ды прыезд яго на Сеч. А зноў заахвоціць Порту да ўкраінскай акцыі ніхто больш не стараўся, як французскі двор (*глядзіць на Монці*), слова якога так многа важыць на Басфоры.

У сваёй палітычнай канцэпцыі мы з бацькам вярнуліся да погляду Дарашэнкі і Мазепы — дыпламатычна абавярціся ў Еўропе на Францыю, каб увайсці ў непасрэдняы зносіны з суседзьмі Украіны, раўназначна і з саюзьнікамі Версалью.

Прысутныя ня без задавальненьня пераглядваюцца.

І гэта зразумела, бо на працягу нашага стагоддзя з вялікіх дзяржаваў толькі Францыя нязломна стаяла супраць Маскоўскай экспансіі ў Еўропе.

Прысутныя з задавальненьнем апладзіруюць Рыгору.

Монці. Выказаныя думкі варта падтрымаць добрым тостам (*напайняе бакалы віном*).

Іосіф Патоцкі (*паднімае бакал*). За добрае здароўе мужных змаганцаў за Украіну — Орліка-бацьку і Орліка-сына!

Усе выпіваюць віно.

Рыгор. Дзякуй шаноўнаму панству.

Монці. Сябры, хто хоча сказаць слова?

Цюліх. Лічу сваім абавязкам найперш падкрэсьліць тую адданасьць, з якою гетман Орлік ставіўся да асобы сьветлай памяці Карла XII. Дадам, што як толькі туркі адпусьцілі нашага караля, а казакі перайшлі пад апеку Порты, гетман Орлік рушыў сьледам за каралём у Швецыю, дзе карыстаўся прывілеямі і прэагатывамі шэфа саюзнай нацыі. А шаноўны капітан Рыгор Орлік у час сваіх універсітэтаў і службы ў каралеўскай гвардыі падтрымліваў стасункі з радзінамі найпершых асобаў Швецыі. Асабліва ласкава прымалі яго ў радні канцлера Мілерана, даўняга прыязьніка Украіны, што ўласнаручна змацаваў у Бендэрах вядомага граматы караля Карла XII датычна Украіны і Піліпа Орліка (паціскае руку Рыгору).

Іосіф Патоцкі. Няма сумневаў, што Піліп Орлік — асоба разумная, патрыятычная і ўкраінскай справе адданая да канца!

Тэадор Патоцкі. На маю думку, Піліп Орлік сапраўды дужа прыстойны чалавек і асабіста ненавідзіць расійскіх акупантаў. Яго сыну, капітану Рыгору Орліку, неабходна зараз жа, неадкладна ехаць да Францыі і там выкласці перад урадам, а можа, і перад самім каралём справу свайго бацькі, справу Украіны.

Усе аднадушна падтрымліваюць прапанову.

Сцэна зацямяецца.

Дзея II

Карціна дванаццатая

1730 г.

Прамень высвечвае Гісторыка.

Гісторык. 12 сакавіка 1730 году Рыгор Орлік сеў у Марселі на карабель, прамяуючы першы, але не апошні раз да Царграду, як называлі тады Стамбул. Шлях ішоў праз Салунь і нецярплівасьць пабачыцца з бацькамі не давала Рыгору нават спаць. Мінула дзесяць доўгіх гадоў, як яны апошні раз бачыліся.

Сцэна асьвятляецца.

У сьціплым пакойчыку апрануты ў хатні халат значна пастарэлы Піліп Орлік (58 г.) за пісьмовым сталом. На сьцяне за яго сьпіной вісіць шабля ў похвах.

Ціха ўваходзіць Рыгор (28 г.). Бацька ня чуе і ня бачыць яго, заглыблены ў працу над паперамі. Рыгор нейкую хвіліну любуецца бацькам.

Рыгор (*ціха, амаль шэптам*). Та-та... Тата...

Бацька кладзе пярэ, сыдскае скроні далонямі.

Тата, я тут...

Бацька паднімае галаву, ня верыць сваім вачам. Сын падбігае да яго. Абдымкі. Пацалункі. Абодва плачуць.

Орлік. Сынку... Родненькі! Адкуль жа ты?! Як?..

Рыгор прыціскае палец да сваіх вуснаў, каб бацька замаўчаў.

(*Зьдзіўлена*). Чаму?...

Рыгор (*на пайголасу, амаль шэптам*). Капітан Noq de Suisses — так выслоўлена ў пашпарце Яго Міласьці караля Францыі — да вас, тата, інкогніта.

Орлік. Разумею.

Рыгор. Па даручэньні караля Людовіка XV еду да візіра, а як удалася, то і да самога султана Тўрэччыны.

Орлік. Сынку мой родны!..

Ногі не трымаюць бацьку, і сын падводзіць яго да канапы. Абодва садзяцца. Бацька прыхінаецца да сына, той абдымае яго за плечы.

У сэрцы сваім адчуў я такую радасьць, якую адзін толькі Гасподзь Бог можа зразумець, а сам я ніякімі словамі не магу высьлавеці, як пакутваў, што так даўно ня мог пабачыць майго люблага Рыгорку... і трымаць яго ў сваіх бацькоўскіх абдымках. Амаль дзесяць гадоў растаньня! — страшна ўявіць! Жыў нясыцерным жаданьнем і жадобай, як найхутчэй пабачыць майго маленькага, майго жаданага... (*Плача*). Чакаў у вялікім смутку.

Рыгор. Ну, супакойся. Цяпер смуткаваць ня варта. Пасядзім, пагамонім. Распытаю вас, раскажу пра сябе. Абмяркуем нашы палітычныя справы...

Орлік. Гэта найперш.

Рыгор. Я ў Стамбул яшчэ і за тым, каб вызваліць вас з турэцкага палону.

Орлік. Даў бы Божа!

Рыгор. Настаюць, тата, такія часы, што мы наогул будзем разам, усёй сям'ёю, неразлучна і не ў эміграцыі, не на правах інтэрніраванага, а ў сябе дома, на роднай, вольнай Украіне!..

Орлік. Сынку, я маліўся за цябе і цяпер выслаўляю Усемагутнаму Богу падзяку за такую яго вялікую дабрату і міласэрнасьць да мяне, грэшніка, што ён за бязьмежныя мае грахі, як справядлівы Бог, пакараў, а як Тварэц і добразычлівы Ойча, у міласэрнасьці невычэрпнай мяне табою пацяшае, за што няхай будзе праслаўлены наvekі (*хрысьціца*).

Рыгор. Яшчэ, тата, я парадую вас лістом ад караля Станіслава (*перадае канверт*).

Орлік таропка дастае ліст, разгортвае яго.

Орлік. Сынку, мілы, прачытай мне сам, а то сьлёзы сыплюцца самі па сабе, хоць я яшчэ і не такі стары (*перадае ліст Рыгору*).

Рыгор (*чытае*). «Ня можаш, Высокашаноўны мой пане, меці лепшага выказніка маёй журбы і апекі тваімі справамі, як той, хто перадасць табе гэты ліст. Прымі пажаданьне з радасьцямі, якія маеш з праяўнасьці такога шаноўнага і такога надзейнага сына. Даў бы Гасподзь, каб такую самую пацеху магла прынесці яго місія, лепш якой мы не маглі ў цяперашнім стане яму даць. Няхай надзея на лепшую будучыню дасьць нам палёжку, слупную жалю... Зраблю ўсё, што будзе залежыць ад мяне, што да гэтага, шаноўны мой пане, можаш быць пэўны, і шукаць усялякіх нагодаў, каб даказаць, з якою я пашанаю ды прыхільнасьцю стаўлюся да цябе, высокашаноўны мой пане.

Кароль Станіслаў».

Орлік (*усхвалявана і расчулена*). Як гэта ўцешна і прыемна, сынку... Ён сам перадаў табе гэты ліст да мяне?..

Рыгор. Так. Я ня раз сустрэкаўся з каралём Станіславам. Першае пабачаньне меў у Шамборы. Ён прыняў мяне вельмі прыемна і добразычліва. Але я лёгка стрымаў яго абяцанку падтрымаць акцыю гетмана Орліка, у якой адначасна адчуў і ўбачыў яго карысьць для сябе. І скажу вам, што мне было непрыемна чытаць ягоны ліст, бо кароль у ім больш хваліць мяне, чым дбае пра цябе. А пры сустрэчах заўсёды пацвярджае, што зьбярог назаўжды прыезень да вашай слаўнай асобы і абяцаў пераканаць французскі двор і яго прыхільнікаў, наколькі вы можаце быць карысным для сумесных інтарэсаў. А на справах?.. Хоць у сваіх разьліках на ўласны прастол «кароль» Станіслаў надзеі пакладае на запарожцаў.

Цень прабягае па твары Орліка. Гэта размова непрыемная гетману, і ён пераводзіць яе на іншае.

Орлік. Каго яшчэ бачыў у Версалі, з кім сустрэкаўся?

Рыгор. Меў трохгадзінную аўдыенцыю ў міністра замежных спраў Францыі Шавелена. Гэта вельмі актыўны і энергічны дзеяч. Ён адзін з першых у Еўропе зразумеў небясьпеку маскоўскай экспансіі. Адным са спосабаў аслабленьня Масквы Шавелен лічыць падтрымку кандыдатуры былога караля Станіслава Ляшчынскага на варшаўскі трон, ня кажучы ўжо пра тое, што як ён ня раз гаварыў, «наш кароль Людовік XV ажаніўся са звычайнай паненачкаю, а трэба, каб каралева наша была дачкою сапраўднага караля».

Орлік. А чаму б і не?.. Нам такі расклад ня шкодзіць...

Рыгор (*праз паўзу*). Шавелен разумее, што Масква не дапусьціць Станіслава да прастолю і што канфлікт з ёю непазьбежны. Рыхтуючыся да гэтай барацьбы, Шавелен цэлым шэрагам дыпламатычных захадаў зрабіў прыхільную для Францыі сітуацыю ў Еўропе.

Орлік. Ну, і дзякуй Богу.

Рыгор. Але Шавелен разумее таксама, што лёс вайны за польскую спадчыну вырашаецца не ў Нямеччыне, і не ў Іспаніі, бо нават перамогі там ня могуць перашкодзіць рэйдам маскоўскай коньніцы на Варшаву.

Орлік. Вельмі слушная думка. З Шавеленам нельга не пагадзіцца. Але тут нас павінна падтрымаць Швецыя.

Рыгор. На вялікі жаль Швецыя ня можа затрымаць Масквы, бо вельмі знясіленая ўнутранай анархіяй.

Орлік. Тады застаецца Турэччына?!

Рыгор. Яна адна, дзякуючы свайму геаграфічнаму становішчу можа стаць заслонаю вайсковых намераў Масковіі. У Прутскім трактаце ёсць адзін пункт, клаўзула, як кажуць дыпламаты, пра неўмяшаньне Расіі ў польска-казацкія справы. Шавелен намагаецца выкарыстаць гэту «клаўзулу», каб далучыць Турцыю да Еўрапейскага антырасійскага саюзу.

Орлік. Французскі амбасадар у Стамбуле вёў са мною размову на гэты конт як з шэфам Казацкай Нацыі. Я папярэдзіў яго, каб гэту «клаўзулу» ня выкарыстала Турцыя ў сваю карысьць, ды, ня дай Бог, не агаварыла сабе права пратэкцыі над Украінай пасля расійскай акупацыі. А пасля напісаў на гэту тэму грунтоўныя мемарыялы турэцкаму султану і англіійскаму каралю. Але яшчэ не адаслаў...

Рыгор. Гэта выдатна! Ня ведаю, як англіійскаму каралю, а турэцкаму султану я яго аддам мажліва ва ўласныя рукі!

Орлік. Ты шчаслівы, сынку, бо робіш жывую справу, а я змушаны толькі пісаць паперы...

Рыгор. З гэтага не журыцеся, мой дарагі бацька. Праз вас сьвет і даведаўся, што ёсць такая змагарная зямля — Украіна! А на аўдыенцыі ў Шавелена я напіскаў на таемную дамову Стамбула з Пецярбургам з мэтай не дапусьціць саюза Францыі ды іншых краін Еўропы з Турцыяй. Адзіная магчымасьць не дапусьціць збліжэньня Расіі з Турэччынай — шырокая ўкраінская акцыя, якую б падтрымала і Турцыя.

Орлік. Згодзен, сынку. Даў бы Божа...

Рыгор (*абдымае бацьку за плечы*). Таму, Ваша Экселенцыя гетман Орлік, я і прасіў Шавелена паслаць мяне ў Стамбул з адпаведнымі лістамі, дзе я ў згодзе з Французскім амбасадарам меў бы пераканаць Порту нарэшце вызваліць вас, дапамагчы зноў спалучыцца з Украінай і напачатку стаць на чале Алешкаўскай Сечы.

Орлік. Родны, мілы сынку, я ўжо быў амаль згубіў надзею...

Рыгор. Шаноўны гетман, дарагі, любы мой бацька, мы ж з табою ведаем, што надзея памірае апошняя, а Украіна павінна жыць вечна і вольна ад каго б там ні было! За гэтым я і еду ў Стамбул.

Орлік. Якое невымоўнае шчасьце мець такога сына...

Рыгор. Але ж я зрабіў яшчэ так мала. Праўда, даволі падрабязна выклаў Шавелену, і каму змог яшчэ, гісторыю казаччыны, указаў на прычыны паўстаньня Мазепы і на сучаснае становішча на Украіне. Як і іншыя, Шавелен пільна слухаў, выказаў сваю прыхільнасьць да Казацкай Нацыі і паведаміў, што канчаткова справа гетмана Орліка вырашыцца кардыналам Флёры, запэўніў, што зрэферуе яму мае ўвагі. (*Пад усмешку*). Яшчэ сказаў: «Я лічу і пана Орліка-сына дужа здольнаю людзінай і дапамагу вам абодвум».

Орлік. Гэта, сынку, якраз тое, што нам трэба.

Рыгор. Ну, што яшчэ?.. Пры сустрэчы з кардыналам Флёры перадаў яму лісты ад амбасадара дэ Монці і караля Станіслава. Ён сказаў, што права мая ўжо пагоджана пазітыўна, і я маю паехаць да Стамбулу. Вось я і еду.

Орлік. Усё так добра кладзецца, хоць бы не асурочыць. А ты расказвай, расказвай, бо я тут адзічэў.

Рыгор. Здараліся ў Парыжы і нечаканыя стасункі з выбітнымі асобамі. Даве-

даўся неяк, што якіхсьці французскі шляхціч складае дакладную гісторыю Карла XII, а тым шляхцічам аказаўся Вальтэр. Усе матэрыялы, якія вы мне даслалі, я перадаў у належныя рукі. Цяпер, дзякуючы Вальтэру, усе і дазнаюцца пра сапраўдны праект блажэннай памяці майго татуса гетмана Мазепы і старшын Казацкай Нацыі, што Украіна заўжды прагнула свабоды!

Орлік (*улюбёна глядзячы на Рыгора*). Не, сынку, не памыліўся ні Шавелен, ні кароль Станіслаў, што сын мой ёсць вялікаю надзеяй сваімі добрымі прыметамі, бо сапраўды даказаў, што ён такі. За гэта дзякую майму Богу. Ён, Найвышні, з ласкі сваёй блаславіў мяне такім нашчадкам, у якім я і па сьмерці буду жыці...

Уваходзіць генеральны пісар Максімовіч.

Максімовіч (*да Рыгора*). Даруйце, капітан, нейкі матрос дужа просіць сказаць вам, што карабель на Стамбул праз паўгадзіны адыходзіць. (*Выходзіць*).

Рыгор устае. Орлік у разгубленасці.

Рыгор. Мне пара, тата...

Орлік (*ускочыўшы з канаты*). Як?! Я ж нават не пачаставаў цябе з дарогі.

Рыгор абдымае бацьку і шпарка выходзіць.

Орлік апускаецца перад абразом.

(*Як стогн*). А я нават правесыці яго не магу!

Уваходзіць Максімовіч.

Няхай жа яго Бог, за малітвамі Прачыстае Маці, маёй апякункі, анёлаў-абаронцаў ды ўсіх маіх апекуноў сьвятых вядзе здаровым і цэлым у падарожжы яго і дапаможа сваімі Боскімі сіламі, каб здзейсніць усё, згодна з жаданнямі яго вызваліць нас з гэтага няшчаснага Вавілоу. (*Праз доўгу паўзу Максімовічу*). Ты, Іване, хоць ведаеш, хто то быў?

Максімовіч. Капітан Ноў.

Орлік. То быў мой сын Рыгорка...

Максімовіч. Рыгорка?.. Дык ён жа маленькі...

Орлік. Быў маленькі, калі ты ратаваў яго з татарскага палону...

Максімовіч. Што ж ты раней не сказаў?!

Орлік. Ня мог. Таемна ён быў, інкогніта... А цяпер шкадую. (*Вельмі занепакоена*). Бо матрос той, пасыльны, можа, хвастом аказацца, як і прычэплены таго разу Шафіравым...

Максімовіч. А я пра што?! Мог бы праводзіць Рыгорку. А як што, то і адсек бы той хвост, а на шаблі (*кідае позірк на шаблю*) яшчэ б адну зарубку зрабіў...

Орлік. Дай Божа, каб абышлося без зарубак.

Максімовіч. А я на прыстань ўсё ж адскочу. Прыгледжу за матросам і на Рыгора гляну. Колькі гадоў свайго ратаванца ня бачыў.

Орлік. Такі адскоч, браце...

Максімовіч здымае са сцяны шаблю і ідзе да дзвярэй. Орлік услед хрысціць яго.

Карціна трынаццатая

1730 г.

Прамень высвечвае Гісторыка.

Гісторык. Неадкладна пасля вяртання са Стамбулу Рыгор Орлік сустраўся з міністрам замежных спраў Шавеленам і пераказаў яму змест складзенага ў дарозе мемарыялу. Гэты дакумент перад усім пацвярджае характарыстычныя асаблівасці арганізацыйных думак абодвух Орлікаў. З гэтага часу палітычная акцыя бацькі і

сына заўсёды была агульнаю і даволі часта немагчыма адрозьніць, што належыць бацьку, а што сыну. Але праўда і тое, што агульны, асноўны накірунак дзейнасьці вызначаўся гетманам, бо ён быў «законам абраны шэф Запарожскага войска».

Сцэна асьвятляецца.

Аўдыенцыя Рыгора (30 г.) Орліка ў міністра замежных справаў Шавелена.

Рыгор. Шаноўны пан міністр, мемарыял (*ён у руках Рыгора*) не малы па аб'ёме, але калі вы выслухаеце мяне звыш таго, то я ўпэўнены, што праз вас Еўропе стануць вядомы лёс і становішча маёй Айчыны Украіны.

Шавелен. Я абяцаю выслухаць вас моўчкі і ў такім аб'ёме, які вы лічыце неабходным.

Рыгор. Тады пачнем ад печы, як у нас кажуць... Калі князя Ракачы разбіў цэсар аўстрыйскі, ён знайшоў сабе прытулак у Францыі, якая падтрымлівала яго змаганьне. Гетман Орлік апынуўся ў такім жа становішчы. Але ж законам абраны Шэф Казацкай Нацыі — вораг Расіі, саюзнай цэсару, знаходзіцца ў Турэччыне, а не ў Францыі. Стаўленьне Орліка да Турэччыны й Крымскай Дзяржавы грунтуецца на дагаворах 1710 і 1712 гадоў, якія Орлікі дадаюць у копіях да гэтага мемарыялу і адначасна далучаюць выпіску трэцяга пункту Прутскага трактату, на падставе якога (*цыту*) «маскавіты павінны адмовіцца ад усіх прэтэнзій, якія яны несправядліва мелі да казакоў». Але ж да гэтага часу адзначаецца засяроджаньне маскоўскіх войскаў ва Украіне, што мае пэўна сваёй мэтай вайну з Турэччынай. Як і раней маскоўскія агенты езьдзяць у Алешкаўскую Сеч, дзе агітуюць казакоў, каб павярнуць іх пад маскоўскую апеку. У інтарэсах Турцыі, каб Прутскі дагавор безумоўна выконваўся. Польша таксама зацікаўленая ў тым, каб Украіна была незалежнаю ад Масковіі, таму што пакуль на Украіне пануюць маскавіты, датуль Польская Рэспубліка ня мае спакою — абедзьве гэтыя краіны надта блізкія. Насельніцтва часткі Украіны, што належыць зараз Польшчы, таксама незадаволена яе рэжымам і раней ці пазней адыдзе да Украіны. Таму ў інтарэсах Польшчы, каб на чале ўсёй Украіны, як той, што зараз занята Масквой, так і той, што належыць Польшчы, стаў гетман Орлік, прыхільнасьць якога да Польшчы і да асобы Станіслава Ляшчынскага ўсім вядома. Гэта будзе тым больш справядліва, што ў 1711 годзе султан урачыста пацьвердзіў правы гетмана Орліка на правабачную Украіну. Вядома таксама, што асоба гетмана на Украіне вельмі паважаная і, як бачна з прыкладаў Хмяльніцкага, Выгоўскага і Мазепы, ад іх залежыць уся палітыка, за якою ідуць звычайна ўсе казакі.

Ня менш зацікаўленая і Швецыя ў тым, каб Украіна вызвалілася ад маскавітаў. І хоць слаўных традыцыяў Карла XII у Швецыі не прытрымліваюцца, і хоць маскоўскі пасол нахабна распараджаецца ў Стакгольме ды і ва ўсёй шведскай краіне, ясна, што калі Масковія ня будзе аслабленая на поўдні, яна аднойчы забярэ ўсю Фінляндыю і Памеранію.

Францыя, што заўжды вяла палітыку падтрымкі інтарэсаў Турэччыны, Польшчы і Швецыі, павінна, як лічаць Орлікі, узяць пад увагу інтарэсы Казацкай нацыі, якія цесна звязаныя з інтарэсамі саюзных і прыхільных да Францыі кранаў. Апроч таго, інтарэс Францыі і слава яе ж і клічуць узяць пад абарону прыгнечаныя нацыі. А ці можна знайсці больш прыгнечаную нацыю, як Нацыя Казацкая?

Няма ўжо на Украіне ніякіх вольнасьцяў, існуе толькі падман, ілюзія свабоды. Акупанты абралі свайго гетмана толькі таму, каб перацягнуць на свой бок запарожцаў, што знаходзяцца ў Алешкавічах пад крымскай апекай. Пакуль казакі жывуць у сувязі з ханам, Масква не заспакоена, бо Сеч — гэта абарона, заступніцтва, схоў і прамеж надзеі для ўсёй Казацкай нацыі, для ўсёй Украіны. У той час як запарожцы зноў апынуцца пад маскоўскім панаваньнем, ня будзе гетмана, уся Украіна стане рабыняй Масковіі. Нават назва казакоў будзе знішчана.

А Казацкая ж Нацыя спрадвеку была вольнаю нацыяй! І вольнасьць яе была

не адзін раз вызнана тою самай Масквой, і Польшчай, і Турэччынай, і татарамі, і Швецыяй. Ня можа яна больш зносіць маскоўскую тыранію і толькі чакае слухнага часу, каб скінуць з сябе чужацкае панаваньне.

Такім момантам, які прывядзе да агульнаеўрапейскага канфлікту, можа быць і наскок на Украіну крымскага хана, не звязанага мірным трактатам з Масквою. Гэта можа здарыцца і пад умоваю, што татары не паўтараць тактыкі 1711 года, калі рабункамі і насільлем над людзьмі паставілі супраць сябе ўжо Украіну, якая спачатку сустрэла іх прыхільна, бо хацела пазбавіцца ад большага, маскоўскага, зла.

Лічу, што Францыя павінна паказаць хану ўвесь яго інтарэс у дыверсіі на Украіну супраць маскавітаў і падтрымцы Казацкай Нацыі.

Я асабіста гатовы быць Французскім пасланцам для здзяйснення гэтага плану. Я толькі прашу ўласнаручнага каралеўскага мандату, што з аднаго боку акрэдытаваў бы мяне ў вачах хана, а з другога — гарантаваў бы мне асабістую бяспеку. У вачах жа казацкіх старшын, з якімі давядзецца ўвайсці ў зносіны, каралеўскі давер быў бы доказам, што за татарскім наскокам стаіць такая магутная і славуная дзяржава-гарант, як Францыя.

А што да расіянаў — нашчадкаў тых народаў, якіх калісь скіфы адцясьнілі на поўнач, дзе яны змяшаліся з калмыкамі і татарамі, — то, відаць, гэты народ ад таго і ёсць такі цёмны і несвядомы. Такая ж жорсткасць, тыя ж звычаі і характар, тое ж дзікуства, што і ў татар. І такі народ пануе на Украіне, над Казацкай Нацыяй, над такой адважнай і шматлікай. А дзеецца гэта таму, што пасля няшчаснай палтаўскай бітвы страшэнныя ўціскі і тэрор прыдушлі казакаў. Але гісторыя сьведчыць, што Казацкая Нацыя вельмі хутка падымаецца і па ўсіх звестках Украіна ўжо гатова да паўстання.

Калі французскі двор падтрымае Украіну, то ў асобе казакаў ён будзе мець добрага саюзніка для ўтрымання раўнавагі ў тым выпадку, калі Масковія ў зговары з Аўстрыйскім цэсарам наважылася б пайсці супраць Францыі або яе сяброў — Польшчы ці Швецыі. Украіна тады стала б моцным бар'ерам між Масковіяй, царствам султана і Польшчай.

У мяне ўсё...

Шавелен (*забіраючы з рук Рыгора мемарыял*). Запэўніваю вас, што гэта «ўсё» будзе неадкладна ў яго Вялікасьці караля, кардынала Флёры і маршала Віляра. (*Устае з-за стала, паціскае руку Рыгору*).

Сцэна зацяняецца.

Карціна чатырнаццатая

1730 г.

Шавелен (35 г.) з аўдыенцыяй у караля Людовіка XV (30 г.).

Шавелен. Вашая Вялікасьць, маршал Віляр лічыць магчымым дапамагчы справе Украіны і гетману Орліку асабіста. Пры абмеркаваньні мемарыялу Орлікаў з нашым прадстаўніком у Пецярбургу апошні пацвярджае рух на Украіне небясьпечны для расійскага ўраду. У гэтым звязку кардынал Вашай Вялікасьці настойвае на ашчадных адносінах да казацкай справы, паколькі Францыя не знаходзіцца ў стане вайны з Расіяй, хоць у інтарэсах Вашай Вялікасьці спрыяць казацкім дамаганьням. Што да гетмана Орліка, то гэта фігура надзейная, разумная і тактоўная.

Людовік XV. Мушу заўважыць, што мемарыял Орлікаў — дакумент важкі і абгрунтаваны. А паколькі я вельмі цікаўлюся лёсам і станам гетмана Орліка, то найважнейшым лічу наступнае: Першае: трэба палепшыць яго сучасны стан. Другое: неабходна парупіцца, каб у будучым гетман Орлік мог мець паважную й адпаведную яго заслугам функцыю. Што да першага, то мой пасол у Стамбуле з

аднаго боку, а прыхільны крымскі хан — з другога, павінны пераканаць Порту пра неабходнасць большай дапамогі гетману Орліку ў адпаведнасці з абставінамі, калі кан'юнктура ня будзе спрыяльна для вайны з Масковіяй. Бо ў гэтым выпадку сама Порта пойдзе на ўсё, каб выставіць аўтарытэт гетмана Орліка, які, стаўшы на чале свайго войска, можа спадзявацца, што ня трапіць зноў у такое становішча, у якім ён знаходзіцца зараз у сувязі з папярэдняй вайной і ня можа дамагчыся правоў, якія прыдбаў, і дасягнуў становішча гетмана Украіны.

Што да другога, то я перакананы: гетман Орлік і яго нацыя жадаюць вярнуць прастол нашаму каралю Станіславу. Таму трэба пераканаць і папярэдзіць Порту і хана пра небяспеку ад Польшчы, калі яна будзе пад управай чужынца, Аўгуста II — саксонскага электара, немца, які будзе кіраваць Польшчай у інтарэсах аўстрыйскага цэсара і расійскай імператрыцы. Калі ж кароль Станіслаў возьме ўладу, ён будзе, без сумневу, саюзнікам Францыі і Швецыі. А абедзьве гэтыя дзяржавы ня могуць быць падазронымі для Порты і яе саюз з Польшчай будзе трымацца моцна.

Трэба катэгарычна настаяць перад Портай, каб яна трымалася артыкулаў Прутскай дамовы ды не дазваляла Масковіі ўмешвацца ў справы Польшчы і Украіны. З другога боку, няхай Порта дапамагае гетману Орліку стаць на чале свайго войска, сабраць пад свае прапары Украінскую нацыю ў такой колькасці, у якой зможа.

У дапамогу нашаму паслу ў Стамбуле неадкладна паслаць Орліка-сына. Ён жа па дарозе з Турэччыны заедзе ў Крым да хана Каплан-Гірэя... з маім пасланьнем.

Ш а в е л е н. Пасланьне падрыхтавана, Ваша Вялікасыць.

Л ю д о в і к XV. Чытайце.

Ш а в е л е н (*чытае*). «Людковік Божай ласкаю кароль Францыі й Наварыі шле сваё прывітаньне да Вас, Найяснейшы і Вялікі Кароль Вялікіх Орд, Каплан-Гірэй, Вялікі хан Татар, Крыма, Нагайцаў, Чэркесаў, Кіпчака ды іншых орд Белагародскіх і Тамані.

Лічу неабходным асабіста падкрэсьліць Вашыя пачуцьці да нас, пра што дайшло да нас багата доказаў,— мы робім гэтым лістом, які даручаем асобе, што едзе да Вас. Пры гэтай аказіі мы запэўніваем Вас у нашай шчырай і трывалай прыязні. Мы хочам, каб асоба, што Вам перадасыць наш ліст, была вартай вашага даверу й прыязні. Мы прынялі пад увагу, што Вы ня зможаце выявіць давер і прыязнь каму-небудзь. Таму мы рэкамендуем гэту асобу Вашай прыхільнасьці, запаўняючы Вас, што ўсё, што Вы зробіце для яе, нам будзе вельмі прыемна.

Жадаем Вам шчасьліва і доўга царстваваць у поўным здароўі.

Дадзена ў нашым замку ў Версалі, 29-га сьнежня году Божага 1731-га, нашага цараваньня году 17-га.

Ваш дарагі і пэўны друг Людковік XV».

Людковік XV (*задаволена*). Добрае пасланьне.

Сцэна зацяняецца.

Карціна пятнаццатая

1732 г.

У сваім пакойчыку ляжыць на ложку хворы Піліп Орлік (60 г.). Намацаўшы на нізенькім століку званочак, звоніць. Уваходзіць Максімовіч (51 г.).

Орлік. Іване, дружа, дапамажы мне сесыці і падай вадзіцы... І ліст сынаў прачытай яшчэ раз.

Максімовіч (*наліваючы вадку ў шклянку, а потым дапамагаючы сесыці*). Усё зробім, дарагі чалавеча... (*Падае шклянку*). Сам, сам шклянку трымай, гетмане Піліпе... Вось так... (*Шклянку ставіць на столік і бярэ ліст, чытае.*) «Дарагі бацька, з першаю магчымасьцю я буду мець шчасьце падаць да ведама пра ўсё, што

мне цікавага трапіцца. Дай жа, Божа, мець такое пчасыце, каб самому прывезыці нейкія добрыя навіны і пацалаваць бацькоўскія стапы. Пакуль што я даручаю сябе бацькоўскаму дабраславенству ды застаюся з поўнай сыноўскай адданасцю. Адно толькі даводзіць мяне да адчаю, што не магу заехаць гэтым разам да Салуня, бо гэтага вымагае таямніца маёй місіі. Еду ў далёкія краіны праз шырокія моры, каб урэшце змяніць наша ліхалецце. Я не магу сумневацца ў міласці Госпада Бога, бо заўсёды яна мне спрыяла...»

Уваходзіць Рыгор (32 г.), падбігае да бацькі, апускаецца перад ложкам, кладзе галаву на бацькавы калені. Той, не выпіраючы слёз, перабірае пальцамі сынаву чупрыну.

Максімовіч. Цяпер, гетмане Піліпе, будзем жыць... Цяпер яны не дачакаюцца. *(Радасны выхадзіць)*.

Орлік. Значыць, паміраць не выпадае...

Рыгор. Божа мой! Вестка пра вашае здароўе кінула мяне ў бяздоньне пакутаў і давяла мой сум да краю...

Орлік. Што добрага, сынку, у свеце?..

Рыгор. Добрага, тату, мала... У Стамбуле чума...

Орлік *(хрысціцца)*. Салунь Гасподзь Бог яшчэ мілаваў... Ты сам як?..

Рыгор. У Стамбуле наведваў цырульніка, а ён праз дзень памёр. Давялося залегчы ў каранцін тыдні на два. Бог адвёў бяду і даў мне дазнацца, што вы занядушчылі.

Орлік. Каб не Іван, не застаў бы ты бацьку жывым... Як і што ў Стамбуле?

Рыгор. Калі пра чуму, то — лютэе. Штодня чуў, што такі ці такі памёр, а нябожчыкі пакрывалі вуліцы. Вынішчылі ўсіх катой і сабак. Атрыманыя лісты амбасадар скропліваў гарэлкай і чытаў іх здаля праз моцную лупу...

Орлік. А ў палітыцы што?..

Рыгор *(насяля пайзы)*. Вам будзе цяжка слухаць...

Орлік. Для таго і выжыў, каб хоць слухаць, як самому не рабіць... палітыку. *(Звоніць у званочак)*.

Уваходзіць Максімовіч.

Павітайся, сынку, са сваім ратаўніком і маім генеральным пісарам.

Максімовіч і Рыгор прыязна паціскаюць рукі.

І будзь ласкаў, Іване, дай Рыгору на што сесыці і сам прысядзь.

Максімовіч выходзіць і прыносіць два ўслончыкі.

(Да Рыгора). Дык у палітыцы, кажаш...

Рыгор. У палітыцы — закалот па-турэцку, на чале якога ваяк Патрон Галіль, што каштавала прастола султану. А апошні ў свой час падтрымліваў караля Карла XII. Як мне здаецца, гэта «рэвалюцыя» ня больш, як рэакцыя супраць міралюбнага султана ды яго візіра.

Орлік *(рашуча)*. А можа, таго мужага й храбрага Патрона сам Гасподзь натхніў на згубу таму хлусу і абманшчыку, колішніму візіру. За час яго кіравання я ніколі не спадзяваўся на штосьці карыснае для маіх планаў, затое мог бы тут, у гэтай пустыні, і жыццё сваё скончыць. Гасподзь справядлівы і праведны суд яго! *(Адчуўшы, што сын не падзяляе гэтай думкі бацькі, мяняе тон і напрамак гутаркі)*. Што, сынку, яшчэ «сьмешнага» ў Праслаўнай Порце? Якую маеш рацыю пра Турэччыну і яе намеры?

Рыгор. Першая «рацыя» — неймаверна скупая Порта. Другая — у Турэччыне большага можна дасягнуць-дабіцца грашыма, а ня розумам. Трэцяя — саюз двух дзяржаваў, нямецкай і маскоўскай, маюць у Порце вялікую сілу болей з-за страху, бо ад цара і цэсара залежыць існаваньне Атаманскай дзяржавы.

Максімовіч. Праз грошы кажаш... А ў цябе самога, як з грашмыма?..

Рыгор. Ат... чым галейшы, тым мудрэйшы. Потым пры мне заўжды гадзіннік, што падарыў нябожчык Мазепа бацьку, а ён даў мне, каб я мог заклашыці яго на чорны дзень (*дастае з кішэні гадзіннік*). Толькі я ўжыву любыя захады, а падарунак зьберагу, бо ведаю, наколькі дарагая гэта памятная рэч вашага кума, а майго татуса.

Орлік (*з вялікім сумам*). Разумны сын весяліць бацьку ў смутку... А я, грэшнік, гетманскую булаву — сімвал улады, волі і дзяржаўнасці, у заклад аддаў...

Рыгор. Не журыцеся, тату. Там, дзе вы яе заклалі, яна будзе і цалей, і ў належнай пашане, чым тут у Вавілоне, як ты кажаш.

Максімовіч. Як гадаеш, Рыгорэ, ці нас хоць калі выпусьцяць адсюль да нашага войска?..

Орлік. Ведаць бы, ці пойдучь туркі вайною на Маскоўшчыну...

Рыгор. Бачыць Бог — пабаяцца.

Орлік. Раней Порта не баялася Масковіі. Толькі за скінутым султанам пачала дрыжэць. Яно і ня дзіва, бо калі «правадыр» — алень, то й львы становяцца аленямі.

Рыгор. Новы Вялікі візір у перамовах разважаў, што дапушчаны да свайго войска гетман Орлік можа адразу пачаць вайну з Маскоўшчынаю або перакінецца на яе бок.

Орлік. Усе дурні думаюць, што і ўсе іншыя — вар'яты...

Рыгор. Усе гэтыя страхі-выдумкі падаюцца візірам з голасу маскоўскіх рэзідэнтаў, якіх у Стамбуле больш чым трэба.

Максімовіч. Сам хоць аднаго бачыў? Ні адкрыта ж яны там снуюць...

Рыгор. Ня вельмі хаваюцца. Я не раз абедаў з панамі маскоўскімі рэзідэнтамі Няплюевым і Вішняковым, такімі пачцівымі і ласкавымі, што маю ўпэўненасць пра іх поўную недасведчанасць адносна мяне.

Орлік. Значіць, хто ты такі, накармілі б сваімі прысмакамі...

Рыгор. Пакуль, слава Богу, я невядомы тым, каму не хачу быць вядомым. А пасля чумы іх, думаю, значна паменела.

Орлік (*да Максімовіча*). Іване, гатуй вячэру, а то мы чалавеку з дарогі ўчынілі такі допыт... што ён мо гатовы даць драла, як тым разам...

Максімовіч (*жарталіва*). Проці ночы не зьбяжыць і майго нагляду не пазбавіцца, колькі б тых няплюевых чума ні забрала (*выходзіць*).

Орлік. Не ведаю, што б я рабіў без Івана... Куды, сынку, гэтым разам прамуеш?

Рыгор. У Крым. Да хана Каплан-Гірэя.

Орлік. Мне так і падумалася, як ты мне напісаў пра моры-акіяны. Сапраўды — час і да хана...

Рыгор (*бярэ бацькавыя рукі ў свае, цалуе*). Родны, дарагі мой тату, у імя любові да Госпада Бога клапаціцеся пра здароўе сваё, якое так патрэбна зараз і вам самому, і багата-багата іншым дастойным людзям. Ваша Экселенцыя гетмане Войска Запарожскага, я ўпэўнены, што Казацкая Нацыя, усё ўкраінскае людства паспалітае пасля Госпада Бога пакладае ўсе свае надзеі толькі на вас...

Бацька прыціскае да сваіх грудзей галаву сына.

Сцэна зацяняецца.

Карціна шаснаццатая

1732 г.

Прамень высвечвае Гісторыка.

Гісторык. У канцы ліпеня 1732 году на дванаццаты дзень падарожжа турэц-

кая фелюга з Рыгорам Орлікам на борце прыстала да крымскай Кафы. То была тая «Праклятая Кафа» казацкіх дум, дзе «цэлыя атары няшчасных нявольнікаў адганяюць з базараў проста на караблі. Ня месца, а агідная пражэрлівая прорва, што п'е нашу кроў». Так пісаў пра Кафу сучаснік Ліцьвін за дзвесьце гадоў да падзей 18 стагоддзя, куды трапіў хрэсьнік Мазепы пад імем лекара Франка. Як магчымы саюзнік хана, да якога Масковія ўжо цягнула праз захопленую Украіну свае драпежныя рукі, пасол караля Францыі і сын наступніка Мазепы Рыгор Орлік быў прыняты ў дзень байраму ханам Каплан-Гірэем, што выдаваўся ці то хворым, ці абкураным.

Сцэна асьвятляецца.

Каплан-Гірэй (40 г.) нападзіжыць-нападзіжыць сярод падушак.

Уваходзіць Рыгор (32 г.).

Рыгор. Найшчырэйшыя вітаньні і найлепшыя пажаданьні здароўя, шчасся і доўгага цараваньня Вялікаму хану Каплан-Гірэю маю гонар перадаць разам з пасланьнем ад Яго Вялікасьці караля Францыі Людовіка XV (*перадае пасланьне разам з дарагімі падарункамі, на што хан ніяк не рэагуе з-за дрэннага стану*).

Каплан-Гірэй. Мне паведамілі, што ты лекар Франк ад самога караля Францыі. А я так думаю, што лекары каралеўскія пасланьні ня возяць, і ты ня лекаваць мяне прыехаў, хоць я і хворы... І маскалі жыцьця не даюць...

Рыгор. Я сын гетмана Орліка.

Каплан-Гірэй (*жвава*). О! Іншая справа... То як здароўе нашага вельмі дарагога сябра, яснавельможнага гетмана?..

Рыгор. Дзякуй сардэчны, Ваша Яснасьць, спадзяемся на лепшае.

Каплан-Гірэй. А як Казацкая Нацыя?..

Рыгор. Што да Казацкай Нацыі, то яна рашуча супроць маскоўскага, польскага ці будзь хоць чыйго панаваньня над сабою, і хоча мець саюзную дамову з Крымскай дзяржаваю, якая, як я разумею, мусіць мець інтарэс у такой дамове, бо маскоўская магутнасьць расьце надзвычай буйна, і жыць спакойна гэтыя азіаты нам ды і іншым не дадуць.

Каплан-Гірэй. Здаўна ведаю карысьць саюзу з Казацкай Нацыяй і маю надзею, што запарожцы задаволеныя Крымам з таго часу, як я тут на прастоле, бо добра ведаю й тое, што ў слушны момант запарожцы нават без маёй дапамогі могуць задаць Маскве нямала клопату.

Далей... Я шмат разоў пісаў да Порты пра неабходнасьць наблізіць пана гетмана Орліка да свайго войска, але сёньняшнія асманы ня ёсьць ужо тыя, што былі калісь. Яны жывуць толькі сучасным, ня думаючы пра будучае. Маскоўскія собалі і нямецкія грошы нануюць цяпер у Порце па-над усімі яе сутнымі інтарэсамі. Калі быў я ў Стамбуле, змог усё палагодзіць для пана гетмана, але пасля майго ад'езду драгаман Порты, запраданец маскоўскі, зьвеў усе мае заходы на нішто.

Рыгор. Я рады бачыць у шаноўнага хана багата мудрасьці і дасьведчанасьці. Вялікі Каплан-Гірэй быў візірам хана Дэўлет-Гірэя ў часы побыту гетмана Орліка ў Бендэрах, і нават мне, тады малому, ведама нямала фактаў з тагачасных яго зносінаў з Вамі. Гетман Орлік і зараз лічыць сябе Вашым сябрам. І таму я тут.

Каплан-Гірэй. Я перадам праз годнага сына гетмана Орліка лісты да бацькі, да Людовіка XV і караля Станіслава, а таксама для «Вялікага Візіра», які, на жаль, ня бачыць карысьці, што можа мець ад гетмана Орліка для агульнай нашай справы. Яшчэ раз нагадаю прапусьціць гетмана Орліка на Украіну.

Рыгор. Шчыра дзякую.

Каплан-Гірэй. Але каб ня ехаў бацька да Ясаў, бо малдаўскі гаспадар ёсьць маскоўскім запраданцам.

Рыгор. Вельмі ўдзячны Вялікаму Хану за слушную парадку і адначасна прашу

Вялікага Хана і надалей абараняць Войска казацкае ад ворагаў, якія здаўна намагаюцца дыскрэдытаваць яго ў вачах шаноўнага хана Крымскай дзяржавы.

Каптан-Гірэі. О, добра бачу, якія высілкі прыкладаюць і маскоўцы, і палякі, каб пераканаць Крымскую дзяржаву ў патрэбе зьнішчыць запарожцаў, але мая дзяржава ніколі таго не дапусыць, бо запарожцы даўно склалі з Крымам вольны саюз, гэта — сьвятое для мусульман. Не будзе побач з Крымам вольнай і дзяржаўнай Украіны, і маскоўскія чумазлаі ня толькі захопяць нашу блаславенную зямлю, але і татар вынішчаць да апошняга.

Табе як сыну гетмана і майму сябру, дару свайго лепшага каня, каб ты паезьдзіў ды падзівіўся на Крым. І ахову дам, куды б ты ад нас ні паехаў.

Рыгор. Дзякуй, дружа (*паціскае хану руку*). А падамся я да Турэччыны сухадолам, каб па дарозе заехаць і пабачыць нашу Алешкоўскую Сеч.

Каптан-Гірэі. І заедзеш... І пабачыш...

Сцэна зацяняецца.

Неўзабаве прамень высьвечвае Рыгора.

Рыгор. У Сечы мяне, «чужынца-лекара Франка» кашавому Іванцу прадставіў яго паручнік. Размову вялі праз татарскага талмача, бо «чужак», вядома ж, «ня ведаў» украінскай мовы. Я ня мог утрымацца і завёў размову пра бацьку: чуў, маўляў, на Захадзе, што Войска Казацкае мела правадыра Орліка, сказаўшы гэта па-татарску. Схіліўшы галаву, кашавы адказаў: «Мы й да сёння лічым яго сваім правадыром, і да сёння штодня ў нашых цэрквах моляцца за яго, але ня ведаем, дзе ён і ці жывы яшчэ. Можа, вы што скажаце?»

І ледзьве я пачуў гэта, у грудзях зашчаміла, у вачах пацямнела... Сабраўшы ўсю сілу духу, прашаптаў: «Не, нічога ня ведаю». Кашавы Іванец задумаўся, а потым: «Ня веру ўсё-такі, каб гетман Орлік памёр, бо гэтыя чуткі йдуць ад маскоўскіх агентаў».

Дарэмна не сказаў кашавому, што гетман Орлік жывы і, дзякуй Богу, здаровы, бо ўсё роўна тыя маскоўскія агенты дазналіся, што якісь «француз» быў у Бахчын-Сараі, і падкупілі татар-бандытаў, каб тыя перахапілі мяне на Бесаробіччыне жывым ці мёртвым.

Сьвятло промня згасае.

Карціна сямнаццатая

1733—1735 гг.

Гісторык. Польскі кароль Аўгуст II, як кажуць, ляжаў на божай пасыцелі. З аднолькавым нецярпеньнем яго сьмерці чакаў як расійскі, так і французскі двары.

Людовік XV у добрым настроі назірае за нечым цікавым за акном.

Уваходзіць Флёры.

Флёры. Дазвольце, Ваша Вялікасьць?.. Я з добрай навіною...

Людовік XV. Перад любым настаўнікам і шаноўным кардыналам ды яшчэ з добрай навіной мае дзьверы заўсёды адчыненыя.

Флёры. Кароль Польшчы Аўгуст II нарэшце адышоў у «лепшае каралеўства»...

Людовік XV (*перахрысьціўшыся*). Хто прынёс навіну?

Флёры. Маркіз дэ Монці.

Людовік XV. Надзейна!.. Клічце маркіза і Шавелена!

Флёры. Абодва побач...

Выходзіць і вяртаецца з Монці і Шавеленам.

Людовік XV. Маркіз дэ Монці, чаго ці каго хоча Польшча? У двух словах!

Монці. У трох словах, Ваша Вялікасыць. Польшча хоча новага.

Людовік XV. Я паважаю людзей з пачуццём гумару, але скажу цвёрда, што дам Польшчы старага! (*Да Шавелена*). Вашае рэзюмэ, міністр закардонных спраў?!

Шавелен. Падзел польскай спадчыны прывядзе да вайны паміж Расіяй, Аўстрыяй і Саксоніяй, з аднаго боку, і Францыяй — з другога.

Флёры. Гетманіч Орлік, Ваша Вялікасыць, заўважыў, што ў вайне за польскую спадчыну Казацкая Нацыя зойме сваё месца на баку Францыі.

Людовік XV. Выдатна!.. Дарэчы, дзе і чым заняты капітан Орлік?

Флёры. Пабыў у Турцыі, пабачыўся з бацькам у Салуні, заехаў у Крым да хана і толькі што вярнуўся з Варшавы. Цяпер думае, як перавесці праз варожую Нямецкую каралю Станіслава з Парыжу ў Варшаву.

Людовік XV (*строга, занепакоена*). Хто і чаму такую адказную справу, як таемны пераезд каралю ў Варшаву, даручыў капітану Орліку?!

Монці (*пераглянуўшыся з Флёры*). Вашая Вялікасыць, сам Гасподзь Бог паслаў нам капітана Орліка, чалавека пэўнага, адважнага і разумнага. Чаго варта адно яго валоданьне шмат якімі мовамі!

Людовік XV. Вы разумееце, маркіз, што Еўропа ні пры якіх умовах не павінна дазнацца, што мы перапраўляем да Польшчы цесця каралю Людовіка.

Флёры. Вашая Вялікасыць, і маркіз дэ Монці, і капітан Орлік запэўнілі мяне, што нашчадкам цяжка будзе паверыць, што кароль толькі з двума спадарожнікамі так хутка і бясспечна пераадолеў варожую тэрыторыю і дасягнуў Варшавы. Кароль паедзе як нямецкі купец, а пры ім купец французскі Андльо і чаляднік Эрнэст Брамляк, а дакладна — гетманіч Орлік, ён жа і шэф экспедыцыі. План прадуманы і дасканалы. Падтрымліваючы яго, я і на сябе бяру адказнасьць.

Людовік XV. Шаноўны кардынал, за гадзінку перад маёй сённяшняй сустрэчай з маршалам Вілярам паклічце да мяне капітана Орліка. Да паездкі з каралём Станіславам хачу даручыць яму завезьці ў Варшаву нашы каралеўскія інструкцыі ды акрэдытыўу амбасадзе ў мільён фларынаў. Польскія сенатары перад такімі грашымі не ўстаяць і абяруць каралём Станіслава Ляшчынскага яшчэ раз.

Шавелен. Даў бы Бог, Ваша Вялікасыць.

Людовік XV. Бог дасць, калі да Францыі супраць Масковіі далучыцца ня толькі Казацкая Нацыя, а вы, міністр замежных спраў, адновіце саюз Карла XII і адначасова будзеце пераконваць Стамбул, Стагольм і крымскага хана выступіць разам з намі супраць «паўночнага дракона», каб яму было не да польскай спадчыны. Дарэчы, Шавелен, да якога часу гетман Орлік будзе сядзець у палоне ў турак.

Шавелен. Прымаем меры, Вашая Вялікасыць.

Людовік XV. Самі сыцьвярджаеце, што вайна непазьбежная, а мы ня бачым вынікаў працы дэпартаменту замежных спраў. Я прашу вас, кардынал, узяць пад асобы кантроль гэтую службу.

Флёры. Вядома, Вашая Вялікасыць, як заўсёды.

Людовік XV. Як заўсёды ў нас не атрымліваецца тое, чаго мы дамагемся. Колькі вады ўцякло з таго часу, як гетманіч Орлік дакладваў нам аб перамовах нашага пасла ў Стамбуле з Вялікім Візірам пры ўдзеле абодвух Орлікаў і іх дамоўленасці, што Порта зробіць дэкларацыю Расіі і Нямецчыне пра недапушчальнасьць інтэрвенцыі расійскай царыцы і аўстрыйскага цэсара ў польскіх і ўкраінскіх справах, бо тое было б парушэньнем Прутскай дамовы. А на справе, Шавелен? Што на справе?! Я нагадваю яшчэ раз, апошні, што трэба неадкладна вызваліць гетмана Орліка, бо маскавіты, нахабна заляцаючыся да запарожцаў, нішчаць рэшткі вольнасыцяў па ўсёй Украіне. І ў гэтых варунках яна ня зможа дапамагчы нам у польскіх справах. Усе вольныя, каб рабіць справу, пакуль расійская коньніца яшчэ не дайшла да Варшавы. Мы застаемся толькі з кардыналам...

Сцэна зацямянэцца.

Гісторык. Вайна за польскую спадчыну не прымусіла доўга сябе чакаць і пачалася непадрыхтаванай.

Сцэна асьвятляецца.

Да Людовіка XV уваходзіць Флёры.

Флёры. Вашая Вялікасьць, гетманіч Орлік прывёз з Варшавы няўцешныя весткі.

Людовік XV. Што там яшчэ?..

Флёры. Орлік гэта ведае лепш.

Людовік XV (*раздражэна*). Тады чаму вы бяз Орліка?

Флёры выходзіць і вяртаецца з Рыгорам (35 г.)

Што там у Варшаве?.. Хутка і сыцісла!

Рыгор (*у форме рапарту*). Яго Вялікасьць кароль Станіслаў хутка і шчасьліва быў дастаўлены ў Варшаву. Сенатары з задавальненьнем падзялілі паміж сабою мільён фларынаў і 12 верасня абралі каралём Польшчы караля Станіслава.

Людовік XV (*нецярпліва*). Што ж тут такога?.. Кароль ён і ёсьць кароль!

Рыгор. Маскоўскі генерал Ласі з моцнай арміяй увайшоў у Польшчу і абсыпаў залатымі рублямі магнатаў. Створаная ім канфедэрацыя 12 кастрычніка абрала каралём саксонскага немца Фрыдрых Аўгуста III. Войскі генерала Ласі занялі Торунь, Гданьск і Варшаву. Кароль Станіслаў уратаваўся спачатку ў Данцыгу, а потым у Ангельсбургу. Пасла маркіза дэ Монці маскавіты захапілі ў палон, а «папрацаваўшы» з ім, адпусцілі паўжывым. Ён паміраў у мяне на руках.

Людовік XV (*змрочна*). Я аб'яўляю вайну немцам і маскавітам...

Сцэна зацямянэцца.

Карціна васьмнаццатая

1741 г.

Прамень высвечвае Гісторыка.

Гісторык. Пасля Пятра I расійскі прастол заняў Пётр II Аляксеевіч, затым Анна Пятроўна, якую ў 1741 годзе зьмяніла Лізавета Пятроўна. Аднак, нічога не зьмянілася ў імперскай, захопніцкай палітыцы Расіі. Праўда, разумная, хоць бязладная і наравістая, расійская пані нібыта й намагалася аб'яднаць у палітыцы новыя еўрапейскія павевы з набожнай айчынным старасьветчынай, у выніку атрымлівалася ўсё тая ж традыцыйная разбойніцкая азіятычна.

Сцэна асьвятляецца.

Перад люстрам Лізавета Пятроўна (ёй за трыццаць) па-жаночы рыхтуецца да прыёму маладога военачальніка. Уваходзіць бравы генерал-фельдмаршал Галіцын пры поўным парадзе (33 г.)

Галіцын (*дакладвае па-вайсковаму гучна*). Ваше Величество царица-матушка, генерал-фельдмаршал Голицын прибыл по вашему императорскому приказанию. (*Замірае ў стойцы «сьмірна»*).

Лізавета Пятроўна (*прыхільна пасьміхаючыся, разглядае госьця*). Нам известно, генерал, что вы еще и фельдмаршал. Знаем мы и то, что вы родственник славного генерал-фельдмаршала Михайлы Голицына, сподвижника и друга Петра Великого. И это делает вам честь... Однако... (*Паўза*). Сегодня, досточтимый Александр Михайлыч, вы интересуете нас не как представитель доблестного российского воинства, а как дипломат в свите посольства графа Румянцева в Константинополе.

Дело в том, что ни вашему сородичу, участнику виктории под Полтавой, ни другу нашего отца Петра Великого, вице-канцлеру и послу России в Турции Шафирову, так и не удалось уничтожить главных смутьянов Малороссии и заклятых врагов России Орлика-отца и Орлика-сына. Оба ноне вновь принялись воскрешать антироссийскую коалицию в составе тех же: Швеции, Турции, Крымского ханства, Польши, Франции и исконно нашей Малороссийской дедины и отчины. И мы категорически намерены поставить вопрос перед Версалем...

Галіцын (*устаўляе «свой пятак»*). Очень своевременно, Ваше Величество!

Лізавета Пятроўна (*пасыла паўзы*) ...вопрос перед Версалем следующего содержания (зачытвае): «Мы, Императрица Российская Елизавета Петровна, ставим в известность французский двор о том, что нами составлен и передан кардиналу Флэри протокол о многочисленных противороссийских интригах некоего приближенного Версалем вора и предателя Григория Орлика, и категорически требуем ареста и передачи последнего в наши руки для совершения над преступником нашего царского правосудия. Того же требуем и в отношении его отца, гетмана Филиппа Орлика. Честь имеем...

Галіцын (*у захапленні*). Прекраснейшая мысль! Ваше Императорское Величество. И я считаю...

Лізавета Пятроўна. Не торопитесь, генерал-фельдмаршал. И мы не будем торопиться с вручением сего протокола, пока вы не подготовите акцию возмездия.

Галіцын (*зусім разгублена*). Простите, но...

Лізавета Пятроўна. Прощаю, но поскольку вы, Александр Михалыч, ноне служите в Константинополе, то бишь в Стамбуле, куда время от времени наведываются иуды-Орлики, да и впредь, наверное, наведываться будут, вам и карты в руки... Вы нас понимаете, генерал-фельдмаршал?..

Галіцын (*разгублена*). Право не...

Лізавета Пятроўна. Не вздумайте возражать, фельдмаршал!..

Галіцын. Но я же...

Лізавета Пятроўна. Голубчик, насколько нам известно, возможности нашей резидентуры в Константинополе... (*Паўза*). Старый вице-канцлер и бывший посол царя-батюшки в Турции Шафиров поведал мне, что в свое время его резидентура наперечет, в лицо знала всю казацкую, польскую, шведскую и французскую агентуру в Константинополе и заказала ее на заклятие. Но непредвиденная чума унесла не только наших патриотов-резидентов, но и нанятых исполнителей высочайшего приговора. А их агентура в основном уцелела. Вы как дипломат и генерал-фельдмаршал должны понимать, что Российская империя для ее врагов должна быть во стократ сильнее, страшнее и эффективнее чумы!

Галіцын (*ускоквае, выцягваеца*). Не смею перечить, царица-матушка!..

Лізавета Пятроўна (*устае*). К слову, сколько вам лет?..

Галіцын. Тридцать три, Ваше Императорское Величество!

Лізавета Пятроўна. Батенька, Христос в тридцать три... Совершив историческую справедливость, мы сможем твердо и навсегда усмирить казаков, решительно разделить поляков, прикончить шведов, овладеть Крымом и Черным морем с проливами, поставить на место французов.

Россия может быть только великой империей, или ее не будет никакой!.. Все понятно, дипломат-фельдмаршал?!

Галіцын. Точно так, Ваше Импера...

Лізавета Пятроўна (*ператыняе*). Потрудитесь исполнить наши просьбы и свой долг.

Галіцын. Слушаюсь!!! Разрешите идти...

Лізавета Пятроўна. С Богом, голубчик... с Богом...

Сцэна зацямяеца.

Карціна дзевятнаццатая

1742–1759 гг.

За сталом у Людовіка XV сядзяць Флёры і Шавелен, сам кароль нярвова ходзіць па пакоі. Усе яны значна пастарэлі.

Людзевік XV (*у роспачы*). Розуму непадуладна — Францыя, а цяпер і Турцыя праігралі перамогу Масковіі. Міністр Шавелен, што вы можаце сказаць у сваё апраўданьне?

Шавелен. Я не маршал, а дыпламат, Ваша Вялікасыць. І ведаю толькі, што на вайне, як на вайне. А ў адместку польскаму каралю Фрыдрыху Аўгусту III хіба што прапаную атакаваць Саксонію, яго дзедзічную тэрыторыю.

Людзевік XV. А маршал Францыі Віляр лічыць, што лепш было б, каб Крым атакаваў Масковію. І хан Каплан-Гірэй зробіў бы гэта разам з Казацкай Нацыяй, калі б ня промахі дыпламата Шавелена.

Флёры. Вашая Вялікасыць, я таксама лічу, што каб разарваць расійска-нямецкі саюз і прыпыніць насільле маскавітаў у Польшчы, неадкладна патрэбна дыверсія запарожцаў на Украіне, дзе людзі яшчэ не забылі паўстаньне гетмана Мазепы.

Людзевік XV. Дыпламат Шавелен, гетман Орлік калі нарэшце будзе вызвалены? Ці можа нам паслаць на Салунь маршала Віляра з войскам?!

Шавелен. Вашая Вялікасыць, Вялікі Візір вызваліў гетмана Орліка ня без маёй дапамогі.

Людзевік XV. Дзе ж ён?!

Шавелен. Гэта мне невядома... можа, у крымскага хана, а можа, у Ясах ці яшчэ дзе...

Людзевік XV (*да Флёры*). Кардынал, а вы ведаеце, дзе зараз гетман Орлік?!

Флёры. Я ведаю толькі таго, хто гэта ведае. (*Адчыняе дзверы*).

Уваходзіць Рыгор.

Людзевік XV. Дзе вы зьніклі, куды праваліліся, граф Орлік?!

Рыгор. Я быў ва Украіне, Вашая Вялікасыць.

Людзевік XV. З бацькам, з гетманам Орлікам бачыліся. Дзе ён, што з ім і як?!

Рыгор. Гетман трапіў у цяжкае становішча, Вашая Вялікасыць. Пакуль туркі трымалі яго ў салунскім палоне, маскавіты разгаіталі казацкую старшыню, і яна прыняла зьверхунасыць царыцы Лізаветы Пятроўны. Цяпер ён намагаецца ўразуміць іх і вярнуць да прысягі.

Людзевік XV (*збянтэжана*). Як гэта разумець?!

Рыгор. Я думаю, Вашая Вялікасыць, што доўгая ізаляцыя Орліка дала гэтыя вынікі. Ня маючы столькі часу вестак пра свайго правадыра, зьбітая з панталыку маскоўскімі абяцанкамі, казацкая старшыня і пагадзілася перакінуцца да супастата...

Шавелен. Але выйсьце ёсьць, Вашая Вялікасыць!

Людзевік XV (*махнуўшы рукою*). Якое яшчэ выйсьце?!

Шавелен. Вялікі Візір усё ж пагаджаецца аб'явіць вайну Расіі, але пры ўмовах Порты: па-першае, утварыць лігу ў складзе Францыі, Турцыі, Швецыі, Польшчы на чале з каралём Станіславам...

Людзевік XV. Якім каралём Станіславам? Ён даўно адрокся ад кароны, Польшча акупаваная расійскімі войскамі...

Шавелен. Па-другое, туркі бачаць Украіну вольнаю, але пад сваёй апекаю на падставе дагавораў 1711 і 1712 гадоў.

Рыгор. Пратэстую катэгарычна! Украіна будзе вольнаю і незалежнаю ад каго б там ні было! А калі на часовы ўвод турэцкіх войскаў у пэўныя гарады Украіны і пагадзіцца, то толькі пад гарантыю антырасійскага саюзу.

Шавелен. Па-трэцяе, Вашая Вялікасыць, Францыя павінна адначасна з Турэччынай аб'явіць вайну Расіі і не заключаць міру бяз згоды Порты ні з расійскай царыцай, ні з нямецкім цэсарам. А нам бы, абапіраючыся на гэту «сходную бар'еру», адразу перакраіць ёй мапу Заходняй Еўропы: выгнаць Аўстрыю з Сілезіі ды пасадзіць новага караля ў Іспаніі.

Людвік XV (*доўга глядзіць на Шавелена, а потым да Флёры*). А можа б, нам, кардынал, за такую «сходную бар'еру» адсунуць шаноўнага міністра ад палітыкі.

Флёры. Адсунем, Вашая Вялікасыць, хоць ён і так ад яе далёка...

Шавелен. Мне пакінуць апартаменты Вашай Вялікасыці?

Людвік XV. Так!

Шавелен выходзіць.

(*Да Рыгора*). Што на Украіне, граф?

Рыгор. Спачатку я прадзёрся на Гетманшчыну, потым дасягнуў Левабярэжжа, быў на Палтаўшчыне, у Ніжыне. Абмяркоўваў становішча з казацкімі старшымі. Яны запэўнівалі, што памятаюць майго бацьку, дагэтуль шануюць, гатовыя паўстаць супраць маскавітаў. Маскоўскі ўрад дазнаўся, што я на Бацькаўшчыне і наказаў каменданту расійскага войска на Украіне генералу Кейту, шатландцу па паходжанні, схпіць мяне жывога або мёртвага. Але Кейт з сімпатыі да вызвольных змаганьняў украінцаў наказ не сьпяшаўся выконваць, чым даў мне магчымасць займацца важнаю справай. Гэта варта мець на ўвазе.

Ва Украіну я трапіў з Турэччыны. Таму мушу найперш паведаміць, што палітыка вялікага візіра, што да Маскоўшчыны, падвойная. Ён абяцаў ва ўсім падтрымліваць гетмана Орліка з яго запарожцамі, дазволіў хану ўступіць на маскоўскую тэрыторыю з 20-тысячным войскам, але, з другога боку, аддаў пагрозлівы загад ханскаму пашы ня дзейнічаць супраць маскавітаў.

Людвік XV. З гэтага ясна, мой кардынале, наколькі ў інтарэсах Францыі як мага хутчэй паправіць становішча на Украіне, падтрымаць хана ў яго карысных для нас дзехах і падштурхнуць Атаманскую Порту да канчатковага рашэння адносна вайны супраць Расіі. У сувязі з гэтым лічу неабходным даць графу Орліку поўную ўладу ў кіраванні перамовамі што да Украіны і Крыму, вызначыўшы яму пастаяннае пражываньне ў Стамбуле. Тым больш што я ўжо падпісаў графу Орліку патэнт на падпалкоўніка. І да генерала яму цяпер адзін крок.

Сцэна зацямяецца.

Гісторык. Тым часам Турэччына аб'явіла вайну Расіі. Але вядома ж, што на вайне як на вайне, і тая ж ваяўнічая Турэччына атрымала сур'ёзную паразу ад расійскіх войск.

Сцэна асьвятляецца.

Той жа пакой караля Людовіка XV, а ён нібы і не разлучаўся з кардыналам Флёры і Рыгорам.

Флёры. Цяпер маскавіты дамагаюцца далучэння да Расіі, Кубані, Крыму ды Бесарабшчыны з правам кантраляваць яшчэ й Малдавію з Валопшчынай. Немцы ня супраць далучыць Сербію з Босьніяй.

Людвік XV (*занепакоена*). Значыць, Турцыю грызунць і разрываюць...

Рыгор. Мяркую, што справы Порты палепшаюць. Перакананы, што Турцыі пад гарантыяй яе саюзнікаў неабходна своечасова авалодаць ва Украіне Белай Царквой, Уменьню і Барам, бо хто трымае гэтыя пункты, той кантралюе Украіну. Расія гэта ведае і намагаецца схіліць Польшчу супраць Порты. Наогул Расія яшчэ з часоў Пятра I намагаецца зьнішчыць і Турцыю, і Польшчу, каб моцна трымаць пазіцыі ў Заходняй Еўропе.

Казацкая Нацыя на чале з Мазепай своєчасова зразумела гэту небяспеку і хацела супрацьпаставіць дэспатычнай экспансіі маскоўскага драпежніка свае вольналюбівыя традыцыі, і пры выпадку перамогі выйграла б уся Еўропа.

Людзевік XV. Довады графа Орліка падаюцца мне пераканаўчымі. Шаноўны кардынале, параім туркам адновіць вайну і рыхтавацца да наступу!

Рыгор. Ня так даўно гетмана Орліка вельмі прыязна прыняў Вялікі Візір. У асноўным яго цікавіла пытаньне, ці варта зараз працягваць вайну за Украіну. Бацька адказаў, што бачыць вызваленне Айчыны з Расійскага ярма толькі збройным чынам. Я і сам пераканаўся, што Украіна гатовая да рэвалюцыі. Таму хачу, каб мяне найперш паслалі ў Стакгольм. Я пераканана шведскі сейм, у якой меры ў інтарэсах Швецыі працяг яе вайны супраць Расіі разам з Турцыяй. Неабходна таксама, каб Францыя і Швецыя забяспечылі бяспеку Украіны, калі туды часова ўвойдуць войскі Порты, на што раней ні я, ні бацька не пагаджаліся.

Флэры. Гарантыя часовага ўводу турэцкіх войскаў у названыя гарады будзе найпершым абавязкам Францыі перад Казацкай Нацыяй.

Людзевік XV. Так, граф. Я падзяляю вашу пазіцыю. Вы разважаеце ня менш грунтоўна і лагічна за вашага бацьку. Дарэчы, як яго здароўе?

Рыгор. Вашая Вялікасыць, зусім нядаўна мой бацька памёр у Ясах...

Усталёўваецца нямая сцэна. Яе парушае Рыгор сваёй крайняй усхваляванасцю. Голас яго дрыжыць. Ён стрымлівае сьлёзы.

Вашая Вялікасыць, Вашая Экселенцыя... Вы ня можаце ўявіць сабе майго гора; бацька быў для мяне ўсім: сябрам, дарадцам, правадыром. Ён быў жывым доказам таго, што чалавек, выхаваны ў прынцыпах, можа данесці раз і назаўсёды вызначаныя ідэалы да канца свайго жыцця... *(Спазм перахоплівае мову)*.

Людзевік XV *(праз паўзу)*. Лепшай эпітафіі на магілу гетмана Орліка цяжка прыдумаць...

Сцэна зацямяецца.

Гісторык. Скрушнымі, трагічнымі былі апошнія словы самотнасьці гетмана Орліка ў чужым краі, выказаныя ў пісьме дачцы *(цытуе)*: «...бяз сонца, бяз дрэва ў акне суровы краявід, дзе расьце горкая трава, аднаму халоднаму ветру патрэбная... Паміраць на чужыне, не адчуваючы подыху роднай зямлі... Я не хачу быць пахаваным тут...»

Па сьмерці бацькі Рыгор Орлік з утроенай энергіяй працягваў украінскую справу. Ён, як і раней, выконваў найважнейшыя і найнебяспечнейшыя даручэньні дзяржаўных асоб, быў кур'ерам і дыпламатам, вёў неабходную перапіску, намагаўся паўплываць на тыя палітычныя працэсы, якія змацоўвалі сілы, што спрыялі вызваленню Бацькаўшчыны ад панявольлення. Зрабіў кар'еру да генерал-паручніка караля Францыі, зблізіўся з Вальтэрам... А праз 17 гадоў пасля сьмерці гетмана Піліпа Орліка кардынал Флэры атрымаў яшчэ адну сумную вестку...

Сцэна асьвятляецца.

Да Людовіка XV уваходзіць Флэры.

Флэры. Вашая Вялікасыць, 14 лістапада 1759 году граф Рыгор Орлік, генерал-паручнік Арміі каралеўскіх, кавалер шведскага ордэна мяча і сьвятога Люі, генерал-паручнік Яго Вялікасьці польскага караля памёр у дзеючай арміі...

Людовік XV хрысьціцца.

Не далячыўся пасля раненьня, якое атрымаў перад тым у пераможнай баталіі.

Людзевік XV. Запішы, кардынале... *(паўза)* «Мадам Луіза-Алена Орлік дэ Брун дэ Дэнтэвіль! Я страціў дасканалага шляхціча, Францыя — адважнага і вы-

датнага генерала, імя якога застанеца ў слаўных аналах арміі. У бязьмежным горы, што напаткала Вас, знайдзіце развагу ў маім пасланьні, што пан граф Орлік памёр, як сьлед паміраць чалавеку яго роду і годнасьці. Людовік XV, кароль Францыі.» *(Доўгая паўза)*. Скажы мне, кардынале, ад чаго паходзіць, як перакладаецца слова Орлік, Орлікі?

Ф л ё р ы. Орлікі — Арлы, Ваша Вялікасьць, па-французску — Эгле...

Л ю д о в і к XV. Эгле?.. Арлы — сімвал прыгажосьці, мужнасьці, сілы, адвагі, зоркасьці і свабоды... Якія дзіўныя і дакладныя бываюць супадзеньні... Шкада, што гэтыя мужныя і вольныя Арлы і за паўстагоддзя не дажылі да свабоды сваёй Айчыны.

Ф л ё р ы. Уцеха толькі ў тым, што вольныя Арлы здольныя стагоддзямі змагацца за свабоду, вольнасьць і непадлегласьць...

Заслона апускаецца. На сярэдзіну рампы выходзіць Гісторык.

Г і с т о р ы к. Суровы час засьведчыў: Казацкая Нацыя за тры стагоддзі ператварылася ва Украінскую Нацыю, якая ў перыяд станаўленьня зазнала ад чужынцаў яшчэ мацнейшае тыранства, чым пад час змаганьня за волю Івана Мазепы і яго паслядоўнікаў Піліпа і Рыгора Орлікаў. Але Нацыя насуперак усяму і ўсім перажыла войны, захопы, акупацыі, рэвалюцыі, калектывізацыі і галадаморы, разарвала чужацкія кайданы і ў новых формах жыцця ўваходзіць у радзіну вольных нацый, а яе героі — у пантэон украінскай гісторыі. Украіна вяртае з забыцця цэлую плеяду велічных постацяў. Іван Мазепа, Піліп і Рыгор Орлікі — сярод найпачэсьнейшых!

Расійскі царызм з праваслаўнаю царквою першымі і на вякі праславілі Івана Мазепу і яго паслядоўнікаў, аддаўшы змагароў за волю праклёну-анафеме.

Французская Рэспубліка ўшанавала бацьку і сына Орлікаў найменьнем найлепшага ў Еўропе аэрапорта Арлі!

Каралеўства Швецыя 300 гадоў зьберагала булаву Багдана Хмельніцкага — Івана Мазепы — Піліпа Орліка і ў знак прызнаньня годнасьці Украінскай нацыі і Дзяржавы перадало адвечны сімвал улады, волі і самастойнасьці законна абранаму Прэзідэнту Украіны!

Як жа важна выбраць правільны, праведны шлях і ня зьбіцца з яго да канца. Дух і памяць Арлоў Украіны, Піліпа і Рыгора, і сёньня чакаюць ад сваіх нашчадкаў вялікіх гістарычных крокаў і зьдзяйсненьняў. *(Адыходзіць да кулісы, каб воплескамі сустрэць выканаўцаў роляў гістарычных асоб, што выходзяць на паклон гледачам.)*

Заслона падымаецца.

Менск, 2007

Тацяна Тамашэвіч

...У кожным кроку чую неба,
Душа увысь, як птах, ляціць.....

Белыя ветразі

ДЗІВАК

Дзівак танцуе на канаце.
Глядзі ўвесь сьвет, які дзівак!
Бы рыцар на жыццёвай варце,
Не чараўнік і не мастак.

Якая смеласьць і адчайнасьць –
Лятаць бяз крылаў над зямлёй.
Якая сьлепасць, нават марнасьць –
Жыццё стаўляць на кон. А ёй?

Ці не пляваць, што дурань дзіўны
Рукамі ловіць ўвесь сусьвет.
Натоўп людзей, а ён адзіны
Нябёсам шле ад нас прывет.

Жыццё і сьмерць – марнеюць сілы...
Падскок і крок, і піруэт...
Сарваўся ўніз анёл бяскрылы,
Згарэў, як зорка, як паэт.

А сэрца, сэрца яшчэ б'ецца
І птушкай рвецца ўдалячынь.
Маўчаць усе, а ён сьмяецца,
Глядзіць уввысь і зноў ляціць.

Непадуладнае жаданьне,
Як мары чыстай пачуцьцё...
Каму, Дзівак, тваё прызнаньне,
Любоў і неба адкрыцьцё?

БЕЛЫЯ ВЕТРАЗІ

Белыя ветразі –
Лёгкія плыні,
У сьветлыя далі
Імчыце мяне.

Чыстыя вобразы,
Срэбныя ліўні,
Ёсьць насамрэч вы?
Ці толькі ў сьне?

Белыя ветразі,
Зорныя лебедзі
Зьзяюць у памяці
Вечнай красой.

Белыя мары,
Дзе ж вы падзеліся?
Зьніклі дазваньня
За шэрай смугой.

Самыя першыя,
Самыя ціхія
Словы каханьня
Ў салодкай тузе.

Белыя ветразі,
Птахі цнатлівыя,
Вы да каханага
Імчыце мяне.

* * *

Магутны клён ля нашай хаты
Раскінуў гольле, ціха сьпіць,
Што валадар, вяльможа знатны,
Лісьцёвым строем зіхаціць.
А на двары палова лета:
Травіца высахлая ўся,
І матылёк у плыні ветру
Танцуе прагна вальс жыцця.
Цурчыць вада з старой калонкі,
І час да вечара бяжыць,
А з вокан водар хлеба тонкі
Мяне чаруе -- шчасьцем быць.
Дзіцячы сьмех ліецца вольна,
Нішто ня рушыць дум спакой,
І нават хмарак статак мройна
Крыляе ў небе нада мной.
Нагу прымае мякка глеба,
Пясок між пальцаў шалясьціць.
У кожным кроку чую неба,
Душа увысь, як птах, ляціць.

* * *

Адна кропка і Сусьвет.
Інфармацыя, энергія, рэчыва –
Сьвятая Троіца.
Тут нараджаецца думка,
Першая і апошняя,
Крык немаўляці і вечаровая малітва.
Учора, сёньня, заўтра,
Амін.
Тваё, маё, нашае,
Адзінае і вечнае слова –
Бог.

Дзякуй

Дзякуй за кожны дзень,
Дзякуй за кожны верш,
Дзякуй за кожны ўздых,
Дзякуй, мой Божа, дзякуй.
За незламаны крыж
І за дзіцячы сьмех
Дзякуй, вялікі дзякуй.

Дзякуй за сонца й дождж,
І за вясны разьліў,
Што над маёй зямлёй
Марай лунае ціха.
Дзякуй за зоры й ноч,
За урадлівасьць ніў
І за жывых бацькоў --
Дзякуй, вялікі дзякуй.
Дзякуй табе, жыцьцё,
Дзякуй за ўсё, што ёсьць:
Гора, каханьне й радасьць.
Дзякуй табе, жыцьцё,
Дзякуй за кожны міг.
Дзякуй Табе за Цябе,
Дзякуй, мой Божа, дзякуй.

Ксеня Вяцкая

...О, узімку ад каханьня скачаш,
як маладое зайчанё!...

Цягнікі пахнуць кветкамі

Імпрэсіі

Беларускія сумаваньні

...Не хапае актыўнага апастэрыорнага каханьня, чужых начных людзей, цыгарэтаў на кухні, рэгейных клубаў, безьбілетных падарожжаў у дызелях да даль-незнаёмых, кабачковай ікры і іншай музыкі. Віталіка ў банданцы, здыхліка Сідара, дзяўчынкі Карасік. Бяз іх ня ведаю, як сустракаць восень. Што мне я, калі я адна?

Людзі крадуць кроплі сваімі парасонамі, нідзе імі не карыстаюцца – так, з хцівасьці. Сёньня Рош-Ашана і ўся мая жаночая сям'я сядзе ў квадрат стала вакол варанай галавы сёмгі. І я ўспомніла свой габрэйскі Менск: так ён пахне ў лістападзе састарэлым, што ў грудзях сылязьліва казыча... Як я выходзіла з тэатру ў паветра цёмнае, глянцава-карычневае, тэатр быў штодзённым і бясплатным для сваіх, гралі на сцэне

таксама свае, у глядзельнай зале свае, на прасьпекце кураць свае... і ўсё СВАЁ. Кошычак з крэмам за 280, Няміга, тралейбус.

Як два гады таму, за шапікам на тролікавам прыпынку ў лістападзе самы прыгожы хлопчык гораду сем хвілінаў цалаваў мяне ў шчочкі. Ня ведала, што, разьвітаўшыся вечарам з сяброўкамі, абняўшыся дутымі курткамі – прачнуся на кухні ў чужой краіне, плачучы, качаючыся з боку ў бок, утаропіўшыся позіркам у вентыляцыю.

Скуголю па сваёй краіне.

Лаўровы ліст

Где моя сіла? Где мої горы? Как произошло, что я перестала учить Родную мову, что перестала разговаривать и дышать. Вся слабая, неуверенная в действиях, любимая без соответствия, пустая и глупая. Грязноволосая. Слезливая. Обиженная. Даже боюсь намочить чью-то майку своими слезами, чего же ожидать от чужих по стране жительства?

Мы скачам па рэйках у цягніковыя скакалчкі, мяне пакрысе напаўняе кафейнымі зярнятамі, і я ўжо развучылася плакаць, ад'язджаючы з карычневага гораду. Кватэра сёння пераўтварылася ў музей бяздарных (хаця і падараваных) рэчаў, сястра ўсім, хто прыходзіў, насыпала горы ім патрэбнага, ды так, што скончыліся бясплатныя гіпермаркетавыя вялізныя пакеты. Вось яшчэ адзін год, а я так і не закахалася ў той бясколерны іншы горад, дык буду радзей спускацца ў падземку, буду хадзіць назло павольна – і мяняць перад сваімі вачыма паштоўкі свайго гораду з туманам пад ліхтарамі...

Гарынь – беларуская га-лока – так ўжо там прыглушана і правільна. Церабжож – бягуць цераз-праз яго вужы, ён імі закіданы, вужоў давяць машыны па асфальце. Кардон мы пераходзілі ноччу і пешшу, у асноўным пыталіся пра нашае змацаванае каханьне і турыстычны дыванок. У нейтральнай зоне нічым ня пахне – фантомны кіламетр – усё там нішто, усе там нічыё, ні на крок ад гасыцінца. Мой брат варты памежнага мінулага.

Дасыцінна абвалокваю сябе зялёным, даўно не за свой кошт, нават не ўяўляю, як залезці на другую паліцу ў плацкарце ў такой вузюсенькай спаднічцы. З кожным разам усё жудасьней туды вяртацца – быццам прывязалі мае мышцы да Менску, і ні на крок ад яго бяз болю.

— Адрываеце мяне ад роднага, караеце надта сурова?

— Не забывай, вер, сьмейся, слухай, танцуй, расьцьвітай, падабайся...

Я слухалася, але не дапамагае. Звар'яцелая ад сэнсаў, не баюся інфекцыяў, вась ён – горад, дзе толькі чырвоныя фары ў правае вока, у левае – белыя, і мы ўсе па-сяброўску закрываем чацьвёртую чакру!!

Мой горад, мяне не забыў яшчэ? Памятаеш, у год пятнаццаць прылятала да цябе ў лятунках. Не? Ну мы яшчэ каву пілі разам.... Не?.. Мая прыходзіць да мяне ў госьці поўня з той краіны... Уначы, я сядала на кухні піць памаранчавы сок з карыцай і глядзела ў вакно, а ты сваімі

абцасамі старымі да мяне цок-цок, чырвоная ад апошніх пацалункаў. Прыходзіла і сядала ля вакна, брала ў ручкі зялёныя яблыкі і слухала. Ня памятаеш? А калі пачыналася сонца, ты брала мяне за руку, і мы ляцелі ў халодным небе, уздымаючыся ўсё вышэй. З неба падалі ружовыя кветкі, ты пакідала мяне ў вышыні засынаць. Чаму ня памятаеш? Чаму? Гэта ж я, тая малая з імем вады і гарамі ў крыві. Я ж нікому не сказала, што ты падаравала мне ўвесь свой дождж, а я табе — нядзельныя сны. А, разумею. Ты крыўдзішся. Так, ня я гэта. Ня я. Прабач.

Цягнікі пахнуць кветкамі

Я спазьнілася на тралейбус і давялося ісьці пешкам. Ох, у гэтую вясну са сьнегам мы страцілі ўсе надзеі і натхненні. Што казаць, у чалавека ёсьць у лёгкіх паветраны запас для адной пары году. Каб не адчуваць сябе дрэнна, мы ўзімку можам дыхаць вясной альбо восеньню і наадварот. Вось закончыўся наш веснавы запас — і людзі сталі не шанаваць сябе і каханьне.

Мы з ім не падобныя да гэтых дзяўчат і хлопцаў у модных чорных акуларах, якія збіраюцца ў клуб. Але ж мы з імі і яны, напэўна, думаюць пра нас тое ж. Я асаблівая, а ён прасты і, каб схаваць сваю прастасць, ён хоча быць «як і ўсе». Дурань нейкі! Гэта слабасьць і неахвота шукаць. Як людзі, якіх прэ збіраць грыбы і ягады: кланяцца да іх, выгляджаць, вытрымліваць камароў і брысы на лесе. Што тут прышпільнага? Я заўсёды набяру з паўслоіка суніцаў і пачынаю іх есьці альбо проста кладуся спаць на мох.

Мне цягнікі распавядаюць пра горы. Яны як госьці, якіх чакаеш. Цягнікі прывозяць новыя песьні і навіны, пачуцьці далёкіх людзей і надвор'е. Ад іх паху нямеюць шыя, рукі і плечы. Адно толькі мае рацыю: чаму ХОЧАШ ЕХАЦЬ, А 18 ГАДОЎ — НЯМА?!

Мятныя цукеркі. Пацалункі.

Калі гэтак абыякава на зямлю зрушваецца зіма, па вачах людзей зразумела, што яны нават ня ведаюць, ШТО рабіць. Ён прытуляе мяне да свайго твару, я зьнямелымі рукамі блукаю ў яго пад коўдрай — каб сагрэцца. Сэрца калоціцца. Ён, зразумеўшы, што мне ня трэба нічога, акрамя цеплыні і кавы, моцна цалуе ў шчаку, хапае за рукаў і бяжыць, коўзаючыся, да бліжэйшага цёплага сябра. Побач са мною — пах мятнага паветра ад ягоных вуснаў.

Я ўсё жыцьцё чакала летняга каханьня, але чаму яно заўсёды ўзімку —? каб ня даць мне згарэць зусім. Не, ня страшна — паветра размалявана такімі пахамі, ён ляжыць поруч на сьнезе з адкрытым толькі носам.

О, узімку ад каханьня скачаш, як маладое зайчанё!

...Гэй, народ, што йдзе за намі!
Не давай дзяцей ты родных
даглядаць і песьціць дурням,
гадаваць дурным чужынцам!..

Калевала

Выбраныя руны

Рэха «Калевалы»

Некалі песня савецкая была — мажорная, рамантычная, з прыпевам: "А нам ня страшны ні вал дзявяты, ні холад вечнай мерзлаты! А мы рабяты, а мы рабяты шасьцідзясятай шыраты!.." Не абы-якія, значыць, рабяты, калі аказаліся на 60-й шыраце.

60-я паўночная шырата — гэта ўжо ня поўнач як умоўны накірунак сьвету, а Поўнач як тэрыторыя, кавалак зямлі. Сапраўдная Поўнач.

Але не для ўсіх. Для фінаў — гэта самы-самы поўдзень. Такія вось, гэтыя фіны, рабяты. Сьветлавалосыя людзі Поўначы.

Як яны аказаліся за 60-й шыратой?..

Пасьля падзення ў 1552 годзе Казані экспансія Маскоўскай Русі скіравалася спачатку на ўсходніх угра-фінаў (мардву, марыйцаў, удмурдаў), а пасьля і на паўночных... Потым была экспансія Расійскай імперыі, потым экспансія Савецкага Саюзу — так фіны і аказаліся там, дзе яны ёсьць.

Хоць былі ня там. Жылі, напрыклад, на месцы, якое

Пераклад
з фінскай
Якуба
ЛАПАТКІ.

Пётр I абвясціў пустым і загадаў збудаваць на ім Санкт-Пецярбург. Рака, на берагах якой Санкт-Пецярбург збудаваны, называецца фінскім словам “нева”, што значыць балота.

У 1721 годзе ў горадзе Уусікаупункі (гэта зусім ня так цяжка вымавіць, як здаецца, яшчэ раз паспрабуйце) быў падпісаны мір паміж Расіяй і Швецыяй. Фінляндыя ў тым падпісанні ніякім бокам ня ўдзельнічала, яе без яе дзялілі, і яна амаль цалкам засталася ва ўладаннях Швецыі. Расіі дастаўся заснаваны шведамі Выбарг і частка Карэліі.

У 1809 годзе Расія забрала ўсю Фінляндыю сабе. Да 1917 году Фінляндыя была часткай Расіі на правах Вялікага княства, у якім кіравалі расійскія генерал-губернатары. І ў адносінах да шведаў, і ў адносінах да рускіх фіны былі на дзіва лаяльнымі, нават старанымі падданымі.

У пасляваенныя гады ўзьнік міжнародны тэрмін фінляндызация — трохі іранічны, але фіны мала зважаюць на іронію ў адносінах да іх. Фінляндызаванца — гэта значыць жыць па суседству з вялікай дзяржавай і не падпарадкоўвацца ёй, але падтрымліваць самыя цесныя эканамічныя і палітычныя сувязі. Гэта талент, які рацыянальныя фіны выяўлялі бліскуча.

У адрозьненне ад нас.

Фіны — паўночныя людзі нават для эстонцаў, хоць Талін можна разгледзець пры добрым надвор’і са скалістых пагоркаў Хельсінкі.

У эстонскіх паданнях Фінляндыя называецца Паўночналандыяй. Па адным з паданняў з гэтай самай Паўночналандыі прыплыў аднойчы вядзьмак Туслар, каб выкрасьці Лінду, маці Калевіпозга (герой эстонскай міфалогіі, аналаг Кулерва з “Калевалы”). Бог Уку пашкадаваў бедную Лінду і вырваў яе з рук страшнага вядзьмака, але дзіўным спосабам: ператварыў яе ў валун. Больш лагічна было б ператварыць у валун Туслара, толькі сюжэт тады разьвіваўся б інакш... Герой Калевіпозг, шукаючы маці, не падаўся б услед за Тусларам у Паўночналандыю, не сустрэў бы там на пустэльным востраве адзінокую прыгажуню, з чаго, як можна меркаваць, і пачалося, а дакладней, размножылася ў Паўночналандыі жыцьцё. Хоць зноў жа цяжка зразумець, як, бо фінская прыгажуня з радасьці ад такой блізкай сустрэчы з эстонскім героем раптам кінулася ў мора са скалы. Але, што было, тое было...

Усё тое, што было і чаго быць не магло, фіны склалі ў адно — і стварылі славыты эпас “Калевала”. Надрукаваны ў 1835 годзе, ён амаль адразу ўвайшоў у залаты фонд сусьветнай літаратуры.

У 1888 годзе «Калевала» была перакладзеная на рускую мову. Пераклад, які да гэтай пары лічыцца класічным рускамоўным перакладам, зрабіў Лявон Пятровіч Бельскі.

У 1901 годзе намаганьнямі вядомага лінвіста і перакладчыка Яўгена Цімчанкі “Калевала” загучала па-ўкраінску.

Беларусы затрымаліся з перакладам славытага эпасу болей чым на 170 гадоў. Але, магчыма, і ня варта было нам сьпяшацца, бо, пасьпяшаўшыся, мы б маглі і ня мець такога выніку: перакладу значна лепшага за названыя. Бліскучага перакладу, які наўпаўней і найдакладней перадае і мову, і памер, інтанацыю, і вобразны сьвет, і ўсе тонкасьці, нюансы арыгіналу. Мяркую, так сталася ня толькі таму, што ў адрозьненне ад Л. Бельскага і Я. Цімчанкі, якія фінскай мовы ня ведалі і перакладалі праз нямецкую ды французскую, наш перакладчык Якуб Лапатка фінскую мову ведае дасканала (як, між іншым, і нямецкую з французскай). І ня толькі таму так сталася, што наш перакладчык — выдатны знаўца фінскай культуры, літаратуры, гісторыі, этнаграфіі. Можна ўсё ведаць — і нічога не любіць, а Якуб Лапатка, ужо доўгі час жывучы ў Фінляндыі, усё фінскае палюбіў. Бо яно, гэтае фінскае, надта

ж падобнае на беларускае. Таму і пераклад ягоны выйшаў такі, нібы гэта арыгінал: беларускі эпас з беларускімі героямі — хіба што з дзіўнаватымі, як для беларусаў, назвамі ды імёнамі. Пераклад Якуба Лапаткі — вялізная і якасная праца, у выніку якой «Калевала» стала (стане) часткай нашай нацыянальнай культуры і рэхам будзе гукацца ў ёй праз стагоддзі.

Уладзімір НЯКЛЯЕЎ.

Калевала

Руна трыццаць першая

Нелады паміж братамі Унтама і Калерва. Унтама пачынае вайну і вынішчае ўвесь род свайго брата за выключэннем адной цяжарнай жанчыны, якая ў палоне нараджае сына Кулерва (1-82). Немаўлятка ўвесь час думае аб помсцы, і Унтама спрабуе забіць хлопчыка, але гэта яму не ўдаецца (83-202). Кулерва падростае і пачынае працаваць на гаспадарцы, але стараецца шкодзіць і псуе ўсё, што толькі можна. Унтама прадае яго ў рабства Ілмарынену (203-374).

Куранят расьціла маці,
белых лебядзяў расьціла.
Вяла куранят да пуні,
лебядзяў вяла на рэчку.
5 Тут напаў арол на птушак,
наляцеў драпежны ястраб,
усіх дзетак раскідаў ён:
аднаго ў Расію кінуў,
у Карэлію – другога,
10 трэцяга пакінуў дома.

Той, што ў Расіі вырас,
гандляром стаў самавітым,
той, што рос сярод карэлаў,
Калервам стаў называцца,
15 а з таго, што рос у доме,
вырас Унтама злахітры,
на бяду сваёй матульцы,
бацьку роднаму на гора.

Унтама закінуў нерат,
20 там, дзе брат лавіў звычайна,
Калерва ўбачыў нерат
і забраў сабе ўсю рыбу.
Унтама, дзяцюк злахітры,
раззлаваўся, угнявіўся,
25 ды пусьціў у бой усе пальцы,
распачаў рукамі бойку,
сварку распачаў з-за рыбы,
дробных акунькоў паганых.
Ды ня бачна пераможцаў
30 у той бойцы, у той сварцы:
як адзін другога стукне,
адказ тут жа атрымае.

Дні праз два, можа на трэці,
адбылося зноў такое ж:
35 Калерва авёс пасеяў
на палетках Унтамоў.
Тады Унтамы авечка
здратавала тую ніву,
Калервойнена ж сабака
40 разадраў тую авечку.

Пагражаць стаў Унтамойнен
Калерву пачаў гразіць ён,
што ўвесь род ягоны знішчыць,
што паб'е старых і дзетак,
45 вынішчыць усю радзіну,
спапяліць усе сядзібы.
Ён мячы раздаў мужчынам,
ваярам адважным зброю,
маладзёнам даў ён дзіды,
50 дзецюкам раздаў сякеры
ды пайшоў вось так вайною,
рушыў у паход на брата.

Калервы краса-нявестка
блізка ля вакна сядзела.
55 Выглянула ў вакенца
дый прамовіла, сказала:
“Ці то дым густы клубіцца,
ці то хмара там чарнее
на ўскрайку той паляны,
60 у канцы дарогі новай?”

Ды была гэта ня хмара,
і ня дым густы клубіўся
гэта войска з Унтамоў
набліжалася з вайною.

65 Збройныя прыйшлі героі,
людзі Унтамы з мячамі,
войскі Калервы разьбілі,
знішчылі ўвесь род вялікі,
спапялілі ўсе сядзібы,
70 усе хаты зруйнавалі,
адна дзеўка засталася,
і была яна цяжарнай.
Людзі Унтамы схопілі,
павязьлі з сабой дзяўчыну,
75 каб падлогу падмятала,
прыбірала там у хаце.

Час мінуў зусім кароткі –
нарадзіўся хлопчык жвавы
у бяздольнай той жанчынкі.
80 Як назвалі тут немаўлятку?
Маці “Кулерва” сказала,
Унтама сказаў, што воін.
Вось паклалі немаўлятку,
сірацінку ўладкавалі,
85 у люльку зыбацца-гайдацца,
гушкацца ў калысцы цеснай.

Хлопчык гойдаўся ў люльцы,
вечер валасы расчубіў.
Гойдаўся два дні спадраду,
90 а на трэці дзень раптоўна
стаў на ногі ў калысцы,
моцна штурхануў ён люльку,
спавівач свой цесны скінуў,
выпрастаўся з-пад спавіваў,
95 разламаў усю калыску,
на рызьзе падраў пялёнкі.

З выгляду дзіцёнак моцны,
пэўна вырасьце асілкам.
Унтамола ўся чакала,
100 калі падрасьце дзіцятка;
як набудзе сілу й розум,
стане добрым ён асілкам,
сотню ён рабоў заменіць,
можа й тысячу, ня меней.

105 Два, тры месяцы ўзрастаў ён,
ды ўжо на трэці месяц,
як стаў ростам па калена,
сам сабе сказаў ён ціха:
“Калі б вырас я вялікі,
110 узмацнеў, набраўся б сілы,
я адпомсціў бы за бацьку,
за матуліны пакуты.”

Унтама, пачуўшы тое,
словы вымавіў такія:
115 “Вось дзе роду майму гібель,
новы Калерва ўзрастае!”
Думаць пачалі мужчыны,
меркаваць кабеты сталі,
куды дзець таго дзіцёнка,
120 як знайсці яму пагубу.
Пасадзілі хлопца ў бочку,
запіхнулі ў кадушку,
ды панеслі на ўзьбярэжжа,
кінулі ў марскія хвалі.
125 Праз тры дні і праз тры ночы
паглядзець прыйшлі на бераг,
ці зглынула хлопца мора,
ці загінуў ён у бочцы?
Ды хлапчук не утапіўся,
130 не загінуў ён у бочцы!
Хлопчык выбраўся з кадушкі,
асядаў марскую хвалю,
вуду медную трымаў ён,
з лёскай тонкаю вудзільна;
135 вудзіў ён у хвалях рыбу,
ваду ў моры вымяраў ён:
а вады было ў тым моры
толькі два каўшы напоўніць,
а калі дакладней зьмерыць,
140 дык хапіла б і на трэці.

Унтама падумаў зноўку:
“Куды дзець таго дзіцёнка,
дзе знайсці яму пагібель,
адшукаць яму пагубу?”
145 Загадаў сваім рабам ён
дроў бярозавых насекчы,
сотні цурбакоў сасновых,
тысячы карчоў смалістых,
каб спаліць на іх дзіцёнка,
150 Кулерва навікі знішчыць.
Вось насеклі, назьбіралі,
дроў бярозавых таўшчэзных,
сотні цурбакоў сасновых,
тысячы карчоў смалістых,
155 тысячу вазоў бяросты,
ясеню пад сто сажэняў,
ды агонь пусьцілі ў дровы,
полымя туды пусьцілі,
кінулі ў агонь дзіцёнка,
160 прама ў вогненнае пекла.
Вогнішча два дні гарэла,
увесь трэці дзень палала,
а тады прыйшлі і бачаць:

у попеле ён па калена,
165 у вугольлі ён па локці,
качаргу ў руках трымае,
дзьмухае ў агонь, гуляе,
ды вугольле разграбае,
валаска не падпаліўшы,
170 аніводнай нават пасмы!

Унтамойнен раззлаваўся:
“Куды дзець таго дзіцёнка,
дзе знайсці яму пагібель,
адшукаць яму пагубу?”
175 Прывязаў яго да дрэва
і пакінуў так на дубе.
Так тры дні ўжо мінулі,
так прайшлі ўжо тры ночы,
Унтама тады падумаў:
180 “Час настаў пайсці ды глянуць,
можа Кулерва памёр там,
можа ён сканаў на дубе?”
Паглядзець раба паслаў ён.
Хутка той вярнуўся з весткай:
185 “Кулерва там не загінуў,
не сканаў на дубе хлопчык!
Драпае ён там малюнкi,
моцна цвік рукою сыціснуў.
На ствале малюнкаў поўна,
190 дуб малюнкамі пакрыты:
ваяры стаяць з мячамі,
дзіды вострыя трымаюць.”

І нічога Унтамойнен
з хлопчыкам зрабіць ня можа!
195 Сьмерць яму як ні рыхтуе,
як ні насылае згубу,
хлопчык той ніяк ня гіне,
не памрэ ніяк, паганец!
Ён ужо зусім зьнясілеў
200 сьмерць прыдумваючы хлопцу,
вырашыў яго расьціць ён,
як дзіця сваёй рабыні.

Унтама тады прамовіў,
словы вымавіў такія:
205 “Калі будзеш паслухмяным,
будзеш хлопчыкам прыстойным,
жыць табе дазволю ў хаце,
працаваць рабом пакіну.
Дам табе такую плату,
210 як заслужыш, як заробіш:
можа пояс дам прыгожы,
а можа заробіш поўху.”

Трошкі вырас Кулервойнен,
усяго на чвэрць узняўся,
215 тут яго запрэгли ў працу,
тут знайшлі яму занятак:
няньчыць ды люляць малое,
немаўлятку з палец ростам.
“Даглядай дзіцё странна,
220 дай яму й сабе паесці!
Вопратку памый у рэчцы,
у вадзе памый пялёнкі!”
Дзень, другі дзіцёнка няньчыў,
Вырваў ручкі, выбіў вочкі,
225 а на трэці дзень наогул
загубіў дзіця хваробай,
і пялёнкі рэчка зьнесла,
і спаліў агонь калыску.

Унтама тады падумаў:
230 “Непрыдатны гэты хлопец
даглядаць дзіця малое
немаўлятку з палец ростам!
Невядома, што за працу
даць яму, які занятак,
235 можа лес валіць адправіць?”
І паслаў у лес дзіцёнка.

Калервы сын, Кулервойнен
тут сказаў такія словы:
“Толькі я вазьму сякеру,
240 дык мужчынам дужым стану,
стану я болей прыгожым,
лепшым, чым раней я стану,
буду пяцярых я варты,
шасьцярым героям роўны.”
245 Потым ён пайшоў у кузьню,
так да каваля прамовіў:
“Гэй кавальнік, братка любы!
Скуй мне добрую сякеру!
Скуй сякеру, як герою,
250 мужа вартую прыладу.
Я пайду бярозы секчы,
лес пайду валіць пад ляда.”
Вось каваль зрабіў, што трэба,
спрытна выкаваў сякеру,
255 змайстраваў, як для героя,
мужа вартую прыладу.

Калервы сын, Кулервойнен,
тут пачаў вастрыць сякеру;
ён удзень лязом займаўся,
260 адвячоркам – тапарышчам.
Ён у лес пайсці сабраўся

сосны звонкія там секчы,
лес прыдатны для будоўлі,
гонкія валіць лясіны.
265 Дрэвы ён валіў сякерай,
падсякаў лязом сталёвым:
моцныя адным ударам,
тонкія – ў палову сілы.
Пяць лясін зваліў у злосьці,
270 восем дрэў зваліў магутных.
Сам сабе сказаў ён потым,
словы вымавіў такія:
“Хай нячысыцік тут працуе,
Хійсі з Лемпа лес тут валяць!”
275 Потым ён на пень ускочыў,
засьвістаў што было моцы,
загукаў што было сілы,
словы вымавіў такія:
“Хай павалаяцца ўсе дрэвы,
280 лягуць стройныя бярозы,
дакуль далятае голас,
дакуль сьвіст мой далятае!
Хай ні парастка ня ўзыйдзе,
хай не ўзрасьце ні сьцяблінкі,
285 хай навечна пустка будзе,
пакуль месяц ясны сьвеціць,
там, дзе Кулерва зьнясілеў,
высякаючы лес дзікі!
Калі ўсё ж ячмень пасеюць,
290 калі зарунее ніва,
калі парасткі ўзыйдуць,
бурна ўзрастуць пасевы,
хай ні каласка ня будзе,
ні зярнятка на сьцяблінках!”
295 Унтама, дзяцюк руплівы,
паглядзець прыйшоў на месцы,
як сын Калервы працуе,
што з ягонай працы выйшла:
дрэнная была падсечка,
300 непрыдатная пад ляда.
Унтама падумаў зноўку:
“І куды ён толькі варты!
Сапсаваў усе бяровеньні,
лес прыдатны для будоўлі!
305 Невядома, што за працу
даць яму, які занятак,
можа плот ён пабудуе?”
Паслаў ставіць агароджу.
Калервы сын, Кулервойнен,
310 будаваць паркан узяўся.
Прыцягнуў таўшчэзных соснаў

замест жэрдачак у плоце,
а яловыя бяровеньні
ў зямлю забіў, як колье,
315 і ўсю гэтую спаруду
павязаў лясной рабінай;
ён зрабіў паркан бяз брамы,
без праходаў плот паставіў.
А сабе сказаў ён потым,
320 словы вымавіў такія:
“Хто ня лётае, як птушка,
хто на крылах не ўзьлятае,
той ня зможа перадолець,
сына Калервы агароджу!”
325 Унтама, дзяцюк руплівы,
паглядзець прыйшоў на месцы,
як тут Кулерва працуе,
гэты раб вайной здабыты.
Без варотаў плот убачыў,
330 без праходаў ды бяз брамаў,
ад зямлі паркан узьняўся
аж да самых хмар у небе.
Унтама прамовіў словы:
“І куды ён толькі варты!
335 Згарадзіў паркан бяз брамы
ды бяз шчылінкі адзінай,
ад зямлі ўзняў да неба,
да аблокаў паднябесных,
і праз верх не пералезеш
340 і ня знойдзеш тут праходу.
Невядома, што за працу
даць яму, які занятак,
можа жыта ён змалоціць?”
Жыта малаціць прымусіў.
345 Калервы сын, Кулервойнен,
жыта малаціў штомоцы:
на мякіну струшчыў зерне,
ую салому патрухлявіў.
Гаспадар прыйшоў праведаць,
350 паглядзець прыйшоў на месцы,
як сын Калервы працуе,
як там Кулерва малаціць:
зерне струшчана ў мякіну,
у труху уся салома.
355 Унтама тут раззлаваўся:
“Бесталковы ён работнік!
Як ні дам яму занятак –
сапсуе ўсё дашчэнт.
Ці яго ў Расію зьвезьці,

360 ці ў Карэлію прадаць мне,
Ілмарынену падручным,
каб там молатам махаў ён?”
Сына Калервы прадаў ён
У Карэлію на кузьню,
365 Ілмарынену падручным,
майстру слаўнаму слугою.

Як жа расплаціўся майстар?
Даў кавальнік вельмі многа:
два катлы старых гарэлых,
370 рагачоў тры палавінкі,
даў пяць кос зусім скляпаных,
шэсьць матык даў паламаных
за нікчэмнага мужчыну,
за нявольніка благога.

Руна трыццаць чацьвёртая

Кулерва ўцякае ад Ілмарынена. Блукаючы па лесе ён сустракае старую, якая паведамляе яму, што бацькі, брат і сястра не загінулі пад час вайны. (1-128). Ён шукае сваю сям'ю і знаходзіць яе на мяжы з Лапландыяй (129-188). Маці расказвае, што лічыла Кулерву страчаным на векі. Яна расказвае хлопцу, што ягоная сястра пайшла ў лес і болей не вярнулася (189-246).

Калервы сын, Кулервойнен,
хлопец у шкарпэтках сініх,
стройны, залатавалосы,
у прыгожых чаравіках,
5 кавалю сабраўся кінуць,
уцячы з ягонай хаты,
раней, чым каваль празнае,
як памерла яго жонка
ды ўскіпіць шалёнай злосьцю,
10 Кулерва заб'е ў шале.

Ён заграў у сваю дудку
і пайшоў, вясёлы, з Ілмы,
ішоў, граючы, па лесе,
весела па лядах крочыў,
15 трэсьліся зямля й балота,
рэхам адгукаўся верас
на зласьлівую пацеху,
Кулервойнен напевы.

Стала чутна гэта ў кузьні,
20 там каваль пакінуў працу,
у прагон паслухаць выйшаў,
выйшаў паглядзець ля хаты,
што за музыка ў пушчы,
што за звон стаіць у лесе.
25 Тут ён праўду і ўбачыў,
што наісну адбылося:
спачыла навечна жонка,
прыгажуня там сканала,
пасярод двара ляжала
30 на траве, нібы заснула.
Зьнерухомеў тут кавальнік,
ад тугі душа счарнела,
ую ноч плакаў няўцешна,
цэлы тыдзень каваль плакаў:

35 чорныя, як дзёгаць думкі,
скруха чорная на сэрцы.

Кулерва ішоў па лесе,
а куды – і сам ня ведаў.
Дзень ішоў па цёмнай пушчы,
40 па палянах верасовых,
а на ноч як павярнула,
адпачыць прысеў вандроўнік.
На зямлі сядзеў сіротка
беспрытульны ў задумены:

45 "Хто стварыў мяне на гора,
хто пусьціў на сьвет нябогу
ўсё жыццё блукаць па лесе,
жыць бяздомнікам пад небам?
Усе людзі ідуць дадому,

50 да жыва свайго імкнуча,
мой жа дом у дзікай пушчы,
бор сасновы – мая хата,
мой агмень – халодны вецер,
дождж халодны – мая лазьня.

55 Ты ніколі, добры Божа,
не стварай дзіця бяздомным,
беспрытульным ды няшчасным,
каб было яно сіроткай,
гадавалася бяз бацькі,

60 каб расло яно бяз маці,
як мяне стварыў ты, Божа,
на пакуты ў гэтым сьвеце,
нібы чайку беспрытульным,
нібы птушку сярод скалаў.

65 Сонца ластавачак грэе,
верабеяў сагравае,
радуе нябесных птахаў,
толькі мне яно ня сьвеціць,
не дае цяпла мне сонца,

70 радасьці мне не прыносіць!
Невядома, хто мне маці,
імя бацькі невядома,
мо' радзіла мяне качка,
пры дарозе, ці ў балоце
75 дый пакінула ля мора,
на ўзьбярэжжы камяністым?
Бацьку я ў дзяцінстве страціў,
маці страціў у дзяцінстве,
іх навечна сьмерць забрала,
80 ўвесь мой род вялікі згинуў.
Чаравікі і шкарпэткі
ледзяныя змайстравалі
і на лёд мяне пусьцілі
ды на хісткія масточкі,
85 каб зваліўся я ў балота,
патагнуў у чорнай багне.
Я ня ў тым яшчэ ўзросьце,
пара тая не настала,
каб ляжаць, як хісткі мосьцік,
90 нібы гаць, у цёмнай багне.
Не загрузну я ў балоце,
дзьве рукі яшчэ я маю,
я згінаю ўсе пяць пальцаў,
дзесяць маю я пазногцяў."

95 У яго ўзьнікла думка
і намер такі зьявіўся:
вёскі Ўнтамы наведаль,
за бацькоў сваіх адпомсыціць,
за ўсе крыўды бацькі й маці,
100 за сваю ліхую долю.
Ён сказаў такія словы:
"Дык чакай жа, Унтамойнен,
злосны згубца майго роду!
Да цябе прыйду з вайною,
105 спапялю твае сядзібы,
усе твае зруйнаю хаты!

Тут прыйшла лясная бабка,
у сваёй накідцы сіняй,
словы мовіла такія,

110 так у Кулерва спытала:
"І куды ж ты, Кулервойнен,
кочыш, Калервы сыночак?"
Калервы сын, Кулервойнен,
у адказ ёй так прамовіў:
115 "У мяне ўзьнікла думка
і намер такі зьявіўся:
пайсьці ў чужыя землі,
вёскі Ўнтамы наведаль,
за бацькоў сваіх адпомсыціць,

120 за ўсе крыўды бацькі й маці,
зруйнаваць усе пасады,
спапяліць там усе хаты!"
У адказ яму старая
словы мовіла такія:
125 "Ацалеў твой род вялікі,
Калерва там не загинуў,
бацька твой жывы-здоровы,
не памерла твая маці."
"Гэй ты, любая бабулька!
130 Скажы праўду мне, старая,
Дзе жыве зараз мой татка,
дзе жыве мая матуля?"
"Там жыве твой татка родны,
там жыве твая матуля,
135 на мяжы лапландскай дальняй,
ля азёр, багатых рыбай."
"Гэй ты, любая бабулька!
Скажы праўду мне, старая,
як туды змагу я трапіць,
140 як знайду туды дарогу?"
"Ты туды дабрацца зможаш,
хоць ня ведаеш дарогі:
ты прайдзі па цёмнай пушчы,
прайдзі шпарка ўздоўж рэчкі,
145 дзень і два па лесе пойдзеш,
трэці дзень ідзі нястомна,
потым павярні на поўнач.
На шляху гара паўстане –
абыдзі яе па нізе,
150 леваруч пакінь узгорак!
Потым ты да рэчкі дойдзеш,
праваруч паток той будзе,
дык ідзі ўздоўж патока,
праміні тры вадаспады!
155 Дойдзеш да касы вялікай,
да канца даўгога мыса,
там убачыш ты хацінку,
невялічкі дом рыбацкі,
вось там і жыве твой татка,
160 родная жыве матуля,
там жывуць і твае сёстры,
дзьве прыгожыя дзяўчыны."

Калервы сын, Кулервойнен,
у дарогу сьпешна рушыў.
165 Дзень і два ішоў па лесе,
трэці дзень ішоў нястомна,
потым павярнуў на поўнач.
На шляху гара паўстала –
абышоў яе па нізе,
170 леваруч пакінуў горку.

Потым ён дайшоў да рэчкі,
праваруч паток убачыў
левым берагам пакрочыў,
прамінуў тры вадаспады.
175 Дайшоў да касы вялікай,
да канца даўгога мыса,
там убачыў ён хацінку,
невялічкі дом рыбацкі.

Ён зайшоў у гэту хатку.
180 Не пазналі госьця ў хаце:
“З-за якога мора, хлопец,
і адкуль ты будзеш родам?
“Дык няўжо вы не пазналі
свайго роднага сыночка?
185 Людзі Унтамы калісьці
у палон мяне забралі
быў зусім я невялічкі,
можа з вераценца ростам.”
Так яму сказала маці,
190 так прамовіла старая:
“Вох, сыночак мой няшчасны,
гэй ты, залатая спражка!
Ты жывы дамоў вярнуўся,
праз нязведаныя землі!
195 Я ж праплакала ўсе вочы,
па табе ліла я сьлёзы!
Былі ў мяне два сыночкі,
дзьве дачушкі-прыгажуні.
Ды прапала двое дзетак,
200 у мяне, у бедалагі:
згінуў на вайне сыночак,
дзе дачушка – невядома.
Толькі ты адзін вярнуўся,
а яна, мусіць, ня прыйдзе.”

205 Калервы сын, Кулервойнен,
так у маці запытаўся:
“Дзе ж тады твая дачушка,
дзе сястра мая прапала?”

Адказала яму маці,
210 словы мовіла такія:
“Зьнікла там мая дачушка,
там сястра твая прапала,
ў ягады пайшла ў пушчу,
пад гарой зьбіраць маліны,
215 там дзяўчына і прапала,
зьнікла, птушачка, у нетрах,
сьмерць сваю там напаткала,
невядомую пагібель.
Хто сумуе па дачушцы?
220 Ніхто іншы, толькі маці!
Маці скрозь дачку шукае,
маці да яе ірвецца;
я знайсьці дачку хацела,
і хадзіла я, нябога,
225 як мядзьведзіха па пушчы,
бегала, як выдра гаем.
Дзень шукала і другі дзень,
трэці дзень без адпачынку.
А як трэці дзень мінуўся,
230 як мінуўся цэлы тыдзень,
паднялася на гару я,
на высокую вяршыню.
Там гукала я дачушку,
клікала на поўны голас :
235 “Дзе ты ёсьць, мая дачушка,
ты прыходзь хутчэй дадому!”

Так гукала я дачушку,
клікала ды бедала.
Горы так мне адказалі,
240 адказала так мне пушча:
“Ты сваю ня кліч дачушку,
не гукай на поўны голас,
бо ня вернецца ніколі,
і назад яна не прыйдзе,
245 пад крыло матулі роднай,
да бацькоўскага парогу!”

Руна трыццаць пятая

Кулерва бярэцца працаваць у бацькавай гаспадарцы, але карысьці ад ягонай працы мала. Тады бацька пасылае яго адвезьці пазямельны падатак (1-68). На зваротным шляху ён сустракае ў лесе сваю сястру, якая прапала раней, але Кулерва яе не пазнае і спакушае, заманіўшы ў санкі (69-188). Калі ж яны даведваюцца праўду, дык сястра кідаецца ў рэчку і топіцца, а Кулерва едзе дадому і расказвае матцы, што згваліў родную сястру. Ён вырашае закончыць жыццё самагубствам (189-344). Маці забараняе яму рабіць гэта і раіць пажыць у якім-небудзь ціхім куточку. Кулерва вырашае адпомсьціць Унтаму за ўсе свае беды (354-372).

Калервы сын, Кулервойнен,
хлопец у шкарпэтках сініх,
жыць пачаў у роднай хаце,
пад бацькоўскім цёплым дахам,
5 ды ня стаў ён разумнейшым,
не ўвайшоў у сталы розум;
добраму не навучылі:
злосьць у люльцы калыхала,
неразумнай была нянька,
10 і дурны быў выхавальнік.

Працаваць пачаў хлапчына,
за любую працу браўся.
Вось падаўся ён на рыбу,
расьцягнуць вялікі нерат.
15 Вёслы ў руках трымаў ён,
і сказаў такія словы:
"Ці налегчы мне штомоцы,
веселавць з усяе сілы,
ці цягнуць ня надта моцна,
20 веселавць ня вельмі хутка?"
Стырnavы ў адказ прамовіў,
вымавіў такія словы:
"Хаця ты й штомоц наляжаш,
веселавць пачнеш штомоцы,
25 човен ты не разламаеш,
не сарвеш таўстых уключын."
Калервы сын, Кулервойнен,
налягаць пачаў штомоцы,
веселавць з усяе сілы,
30 разламаў з ядлоўца рэбры,
праламіў з асіны човен
ды ўключыны зламаў ён.
Калерва прыйшоў пабачыць
і сказаў такія словы:
35 "Ты вясляр зусім ніякі!
Усе ўключыны сарваў мне,
разламаў з ядлоўца рэбры,
праламіў з асіны човен!
Заганяй у нерат рыбу,
40 можа гэта зробіш лепей!"

Калервы сын, Кулервойнен,
рыбу ў нерат гнаць узяўся.
Вось пачаў ваду ён боўтаць
і сказаў такія словы:
45 "Ці махаць з усяе сілы,
рыбу заганяць штомоцы,
ці з развагай, асьцярожна,
рыбу заганяць патрэбна?"
Адказаў так нератовец:
50 "Што гэта за праца будзе,

калі боўтаць асьцярожна,
не з усёй мужчынскай моцы!"
Калервы сын, Кулервойнен,
боўталам махаць узяўся
55 з усяе мужчынскай сілы,
збіў ваду на калатуху,
збіў на пакульле ўвесь нерат,
рыбу ён зьмясіў, як кашу.
Калерва прыйшоў пабачыць
60 і сказаў такія словы:
"Рыбу гнаць ты непрыдатны,
збіў на пакульле ўвесь нерат,
паплаўкі пабіў на трэскі,
усе пашкуматаў мне сеткі!
65 Лепей адвязі падатак
пазямельную даніну!
Мо' ў дарозе станеш лепшым,
на шляху паразумнееш."

Калервы сын, Кулервойнен,
70 хлопец у шкарпэтках сініх,
стройны, залатавалосы,
у прыгожых чаравіках,
заплаціць паехаў подаць,
пазямельную даніну.
75 Заплаціў усё як трэба,
аддаў зерне на падатак
ды ў вазку сваім усеўся,
на саниях уладкаваўся
і адтуль дамоў паехаў,
80 на радзімую старонку.
Весела рыпелі сані,
паглыналі шлях далёкі
па палянах Калевалы,
па неўзараных лядах.

85 Дзеўка – залатыя косы
мерыла лыжняю насустрач
па палянах Калевалы,
па неўзараных лядах.
Калервы сын, Кулервойнен,
90 запыніў тут свае сані,
стаў да дзеўкі заляцацца,
гаварыць пачаў, упрошваць:
"Ты сядай, дзяўчына, у сані,
адпачні на мяккай скуры!"
95 На бягу яму дзяўчына,
прамільгнуўшы, адказала:
"Згуба да цябе хай сядзе,
а на скуру ляжа немач!"

Калервы сын, Кулервойнен,

100 хлопец у шкарпэтках сініх,
сьцебануў каня тут пугай,
выцяў бізуном пярловым.
Конь імчаў, рыпелі сані,
шлях пад капыты сыцяліўся.
105 Ён імчаў з вялікім шумам,
шпарка ехаў па дарозе,
па марскіх хрыбтах зіхоткіх,
па бліскучаму абшару.
Дзеўка ішла яму насустрач
110 у прыгожых чаравіках
па марскіх хрыбтах зіхоткіх,
па бліскучаму абшару.
Калервы сын, Кулервойнен,
запыніў тут свае сані,
115 усьміхнуўся ёй чароўна,
ветліва сказаў дзяўчыне:
“Прыгажуня, сядзь у сані,
прыгажосьць зямлі, са мною!”
Адказала так дзяўчына
120 у прыгожых чаравіках:
“Хай нячысьцік падзямельны
да цябе садзіцца ў сані!”

Калервы сын, Кулервойнен,
хлопец у шкарпэтках сініх,
125 сьцебануў каня тут пугай,
выцяў бізуном пярловым.
Конь імчаў, рыпелі сані,
шлях пад капыты сыцяліўся.
Ён імчаў з вялікім шумам,
130 шпарка ехаў па дарозе,
па пясках далёкай Пох’і,
па лапландскіх тых прасторах.
Дзеўка ішла яму насустрач
ў аздобах алавыяных
135 па пясках далёкай Пох’і,
па лапландскіх тых прасторах.
Калервы сын, Кулервойнен,
запыніў тут свае сані,
усьміхнуўся ёй чароўна,
140 ветліва сказаў дзяўчыне:
“Ты сядай, дзяўчына, у сані,
адпачні пад мяккай коўдрай,
яблычкаў маіх паспытай,
пагрызі маіх арэшкаў!”
145 Так дзяўчына адказала
ў аздобах алавыяных:
“На твае пляваць мне сані,
на вазок зламаны гідкі!
Пад тваёю коўдрай холад,
150 брыдка мне ў тваіх санках!”

Калервы сын, Кулервойнен,
хлопец у шкарпэтках сініх,
падхапіў красуню ў сані,
у вазок дзяўчыну кінуў
155 пасадзіў яе на скуры,
зацягнуў яе пад коўдру.
Так прамовіла дзяўчына
ў аздобах алавыяных:
“Выпусці мяне адгэтуль,
160 адпусці дзіцё на волю,
каб ганебных слоў ня слухаць,
прапаноў ня чуць няслаўных,
а не – дык зламаю санкі,
дно ў санках праламаю,
165 палазы ўсе растрэсчу,
увесь вазок твой – на кавалкі!”

Калервы сын, Кулервойнен,
хлопец у шкарпэтках сініх,
адчыніў з грашыма скрынку,
170 падняў вечка расьпіснае,
паказаў ёй сваё срэбра,
разаслаў сукна адрэзы,
срэбрам шытыя панчохі,
золатам расшыты пояс.
175 Спакусілася дзяўчына,
грошы ёй адбілі розум,
зацямніла срэбра думкі,
золата зачаравала.
Калервы сын, Кулервойнен,
180 хлопец у шкарпэтках сініх,
угаворваў так дзяўчыну:
словам лашчыў яе вушы,
лейцы ён трымаў рукою,
а другою гладзіў грудзі.
185 Прыгалубіў ён дзяўчыну
у аздобах алавыяных,
там, пад покрывам расшытым,
на стракатых мяккіх скурах.

Паслаў Бог сьветлае раньне,
190 новы Божы дзень пачаўся.
Тут прамовіла дзяўчына,
так сказала ды спытала:
“Ты скажы з якога роду
ды з якой сям’і, адважны?”
195 Мусіць род твой не маленькі,
і славу ты, пэўна, бацька?”
Калервы сын, Кулервойнен,
у адказ ёй так прамовіў:
“Род ня надта мой вялікі,
200 ды і не зусім маленькі,

я з сярэдзіннага роду:
Калервы я сын бяздольны,
неразумны бедны хлопец,
малец ні на што ня здатны.
205 А сама з якога роду,
і з якой сям'і, красуня?
Мусіць род твой не маленькі,
і славу ты, пэўна, бацька?"
У адказ яму дзяўчына
210 так прамовіла, сказала:
"Род ня надта мой вялікі,
ды і не зусім маленькі,
я з сярэдзіннага роду:
Калервы дачка дурная,
215 неразумная дзяўчына,
бедалажнае дзіцё я.
Калі я была малою
і жыла з матуляй роднай
у ягады пайшла па лесе,
220 пад гарой збіраць маліны.
Я збірала там суніцы,
брала пад гарой маліны;
дзень збірала, ноч праспала,
дзень збірала і другі дзень,
225 а на трэці дзень, нарэшце,
не знайшла дамоў дарогу:
завялі сыцяжынкі ў пушчу,
у нетры завялі дарожкі.
На зямлю я з плачам села,
230 дзень праплакала, другі дзень,
а на трэці дзень, нарэшце,
узыйшла я на пагорак,
на высокую вяршыню.
Я адтуль штомоц гукала,
235 а ў адказ гудзелі нетры,
адгукаліся паляны:
"Не гукай, дзяўчо дурное,
неразумнае, ня клікай!
Дома цябе не пачуюць,
240 крык туды не далятае!"
Трэці дзень ішла, чацьвёрты,
пяты, шосты дзень блукала,
захацела я памерці,
згубу напаткаць хацела,
245 ды ніяк не памірала,
не магла ніяк загінуць!
Калі б я тады памерла,
знайшла згубу, небарака,
дык на другі год, магчыма,
250 ці на трэцяе ўжо лета,
я травой бы зелянела,
зацвіла б, нібыта краска,

чырванела б я малінкай,
як бруснічынка ў лесе,
255 і квітнела б я бяз ганьбы,
без такой няславы страшнай!"
Толькі так яна сказала,
словы мовіла такія,
раптам выскачыла з санак,
260 кінулася сторч у рэчку,
у вадакрут агнёвы пенны,
у палаючую бездань.
Там спаткала сьмерць дзяўчына,
там знайшла сваю пагібель,
265 забыцьцё ў Туанэле
і спакой у чорных хвалях.

Калервы сын, Кулервойнен,
выскачыў са сваіх санак
і пачаў рыдаць няўцешна,
270 скардзіцца на лёс нялюдзкі:
"Вох, няма ў жыцці мне долі,
мне жажлівы лёс дастаўся!
Я сваю сястру зняславіў,
матчыну дачку я зганьбіў!
275 Вы скажыце бацька, маці,
прашчурывае, скажыце,
для чаго мяне стварылі,
для чаго на сьвет пусцілі?
Лепей бы мне не радзіцца,
280 не зьяўляцца ў гэтым сьвеце,
не блукаць з бядой па сьвету,
па зямлі гэтай нядобрай!
Сьмерць няправільна зрабіла,
памылілася хвароба,
285 што мяне не загубілі
на другую ноч ад роду."

Ён хамут нажом парэзаў,
ён гужы лязом пакрэмзаў,
на сьпіну каня ўскочыў,
290 на шырокі крыж усеўся.
Ехаў ён зусім нядоўга,
недалёкі шлях адмерыў,
на бацькоўскі двор прыехаў,
на знаёмыя палаткі.
295 На двары стаяла маці.
"Гэй ты, любая матулька!
Калі б, родная, мяне ты,
як я толькі нарадзіўся,
у лазьню дымную паклала,
300 зачыніла шчыльна дзьверы,
горкім дымам задушыла
на другую ноч ад роду,

кінула ў ваду з пялёнкай,
у рацэ мяне ўтапіла,
305 люльку кінула б у печку,
хай бы там яна згарэла!
А калі б спыталі ў вёсцы:
“Чаму няма ў хаце люлькі,
ды чаму замкнёна лазьня?”
310 Ты ў адказ бы ім сказала:
“Я ў агні спаліла люльку,
у печку кінула калыску.
У лазьні зерне прарастае,
будзе з яго добры солад.”

315 Маці тут яму сказала,
запыталася старая:
“Што з табою, мой сыночак?
Нешта дзіўнае ты кажаш!
Ты прыйшоў нібыта з пекла,
320 быццам з Маналы вярнуўся!”
Калервы сын, Кулервойнен,
У адказ ёй так прамовіў:
“Ліха страшнае са мною
Адбылося, злое ліха:
325 я сваю сястру спакусіў,
я тваю дачку зьняславіў!
Езьдзіў я плаціць падаткі,
зернем заплаціў, грашымі.
Ішла дзева мне насустрач,
330 прыгалубіў я дзяўчыну,
сваю родную сястрычку,
тваю родную дачушчку!
Сьмерць сваю яна шукала
і знайшла сваю пагібель
335 у агнёвым вадакруце,
у палаючым бяздоньні.
Я ня ведаю, гаротнік
не магу прыдумаць нават,

дзе сабе канец знайду я,
340 дзе я сьмерць знайду, няшчасны:
ці ў пашчы злога воўка,
ці ў кіпцюрах мядзьведзя,
у чэраве кіта вялізным,
у зяпе рыбы людажэрнай?”

345 Маці так яму сказала:
“Не імкніся, мой сыночак,
лютаму ваўку ў пашчу,
ні ў кіпцюры мядзьведзя,
ні кіту ў живот вялізны,
350 ні галоднай рыбе ў жапту!
Суомі прастор бязьмежны,
неабсяжны лес у Саве,
лёгка там схавацца можна,
перажыць часіну ганьбы,
355 пяць і шэсьць гадоў хавацца,
нават дзевяць гадоў можна,
пакуль час усё ня згладзіць
ды гады журбу ня сыцішаць.”

Калервы сын, Кулервойнен,
360 у адказ сказаў матулі:
“Не, ня буду я хавацца,
ад бяды ўцякаць ня буду!
Сам пайду насустрач Сьмерці,
падыду да брамы Калмы;
365 я пайду на поле бітвы,
дзе змагаюцца героі:
Унта яшчэ не загінуў,
вылюдак жыве на сьвеце,
раны бацькавы бяз помсты,
370 сьлёзы маці без адплаты;
я прыпомню ўсе пакуты,
што мне выпалі на долю.”

Руна трыццаць шостая

Кулерва збіраецца на вайну і высьвятляе, што ўсе ставяцца да яго і ягонай задумы абьякава. Толькі маці бядуе аб сыне (1-154). Ён дабіраецца да Унта-молы, забівае ўсіх і руйнуе ўсе хаты (155-250). Пасьля гэтага ён вяртаецца дадому і знаходзіць сваю хату спусьцелай, нікога жывого там не засталася, апрача чорнага сабакі. Кулерва з сабакам ідзе ў лес на паляваньне (251-296). У лесе ён трапляе на тое месца, дзе зьняславіў сваю сястру. Згрызоты сумленьня апаноўваюць яго, і ён кідаецца на ўласны меч (297-360).

Калервы сын, Кулервойнен,
хлопец у шкарпэтках сніх,
на вайну ісыці збіраўся,
на сыцяжыну помсты выйшаў,

5 навастрыў свой меч імгненна,
дзіду навастрыў адразу.

Маці так яму сказала:

“Не ідзі, сыночак любы,
не хадзі туды вайною,
10 дзе зьвіняць мячы няспынна!
Хто ваюе без нагоды,
без прычыны ў бітву лезе,
знойдзе сьмерць сваю заўчасна,
згубу напаткае ў бітве,
15 ад мяча ён сам загіне,
ад крывавага жалеза.
На казе ты ў бітву едзеш,
на баране ў бой імчыся.
Там казу тваю затопчуць,
20 у гразі баран загіне:
на сабаку ў двор прыедзеш,
вершкі на лягушцы брыдкай.”

Кулервы сын, Кулервойнен,
так сказаў і так прамовіў:
25 “Не ў балоце ж я загіну,
не ў глухой загіну пушчы,
там, дзе крумкачы вядуцца,
падлажэры дзе тлусьцеюць!
Я загіну ў слаўнай бітве,
30 на палях баёў вялікіх!
Слаўна і пачэсна ўмерці
пад няспынны звон жалеза.
Баявая ліхаманка –
вельмі слаўная хвароба:
35 без пакутаў муж канае,
не марнеючы сыходзіць.”

Маці так яму сказала:
“Калі на вайне загінеш,
хто заступай татку будзе
40 у гады яго старыя?”

Кулервы сын, Кулервойнен,
так сказаў і так прамовіў:
“Хай памрэ на кучы сьмецьця,
у прагоне хай сканае!”

45 “Хто ж заступай маці будзе,
У гады яе старыя?”
“Хай памрэ з ахапкам сена,
у хляве сваім сканае!”

“Хто падмогай брату будзе,
50 дапаможа ў няшчасьці?
“Хай памрэ ў цёмнай пушчы,
хай у баразьне сканае!”

“Хто ж сястры заступай будзе,

дапаможа ў няшчасьці?”
55 “Хай сканае каля студні,
каля пральні згубу знойдзе!”

Кулервы сын, Кулервойнен,
пасьпяшаўся выйсьці з хаты
І да бацькі так прамовіў:

60 “Ты бывай, мой любы татка!
Ці заплачаш ты, пачуўшы,
што загінуў я ў чужыне,
што пакінуў род навекі,
зьнік я са свайго народу?”

65 Бацька ў адказ прамовіў:
“Не заплачу я, пачуўшы,
што загінуў ты ў чужыне,
нажывем другога сына,
лепшага нашмат, чым маем,
70 разумнейшага набудзем.”

Кулервы сын, Кулервойнен,
словы вымавіў такія:
“Дык і я ня буду плакаць,
як пачую, што памёр ты.

75 Бацьку сам сабе зраблю я:
рот гліняны, лоб каменны,
вочы з журавін балотных,
барада з травы пачэзлай,
ногі з высахлых галінак,
80 ды з гнілога дрэва цела.”

Потым брату ён прамовіў:
“Ты бывай, братка мой родны!

Ці заплачаш ты, пачуўшы,
што загінуў я ў чужыне,
што пакінуў род навекі,
зьнік я са свайго народу?”

Брат жа у адказ прамовіў:
“Не заплачу я, пачуўшы,
што загінуў ты ў чужыне,

90 нажывем другога брата,
лепшага нашмат, чым маем,
прыгажэйшага набудзем.”
Кулервы сын, Кулервойнен,
словы вымавіў такія:

95 “Дык і я не буду плакаць,
як пачую, што памёр ты.
Брата сам сабе зраблю я:
рот гліняны, лоб каменны,
вочы з журавін балотных,
100 барада з травы пачэзлай,
ногі з высахлых галінак,
ды з гнілога дрэва цела.”

Да сястры прамовіў хлопец:
 “Ты бывай мая сястрычка!
 105 Ці заплачаш ты, пачуўшы,
 што загінуў я ў чужыне,
 што пакінуў род навікі,
 зьнік я са свайго народу?”
 Так сястра яму сказала:
 110 “Не заплачу я, пачуўшы,
 што загінуў ты ў чужыне,
 нажывем другога брата,
 лепшага нашмат, чым маем,
 разумнейшага набудзем.”
 115 Калервы сын, Кулервойнен,
 словы вымавіў такія:
 “Дык і я ня буду плакаць,
 як пачую, што памерла.
 Сам зраблю сабе сястру я:
 120 рот гліняны, лоб каменны,
 вочы з журавін балотных,
 валасы з травы пачэзлай,
 ды з азёрных кветак вушы,
 стан з гнілых сукоў кляновых.”

125 Так да маці ён прамовіў:
 “Любая мая матуля,
 ты ў сабе мяне насіла,
 ты мяне ўздавала,
 ці заплачаш ты, пачуўшы,
 130 што загінуў я ў чужыне,
 што пакінуў род навікі,
 зьнік я са свайго народу?”
 У адказ яму матуля
 словы мовіла такія:
 135 “Маіх думак не спазнаеш,
 не раскрыеш маё сэрца.
 Плакаць буду я, пачуўшы,
 што загінуў ты ў чужыне,
 што пакінуў род навікі,
 140 зьнік ты са свайго народу:
 залію сьлязьмі ўсю хату,
 хвалямі ўсю падлогу,
 на ўсіх вуліцах паплачу,
 у хляве ад сьлёз сагнуся,
 145 сьнег ад сьлёз заледзянее,
 лёд праталінамі пойдзе,
 прарасьце трава на лузе,
 ды ад сьлёз маіх пасохне.
 А як галасіць стамлюся,
 150 як ня хопіць болей моцы,
 плакаць-галасіць прылюдна,
 буду ціха ў лязьні плакаць,
 залію сьлязьмі ўсе лавы,

рэчкай паліюцца сьлёзы.”

155 Калервы сын, Кулервойнен,
 хлопец у шкарпэтках сініх,
 на вайну пайшоў са сьпевам,
 з дудачкай пайшоў на бітву.
 Граў ён, ідучы балотам,
 160 па палянах верасовых,
 па лугах з травой высокай,
 па сухой траве пачэзлай.

За ім вестка паляцела,
 чутка на шляху дагнала:
 165 “Сканаў дома стары бацька,
 гэты сьвет навек пакінуў.
 Ты хутчэй дамоў вяртайся,
 пасьпяшайся на хаўтуры.”
 Калервы сын, Кулервойнен,
 170 словы вымавіў такія:
 “Як сканаў – спачыў навікі!
 Знойдзецца там конь у стойле,
 каб на могілкі завезьці,
 закапаць старога ў яму!”

175 Граў ён, ідучы балотам,
 весела па лядах крочыў.
 За ім вестка паляцела,
 чутка на шляху дагнала:
 “Дома брат памёр нядаўна,
 180 сын тваіх бацькоў загінуў.
 Ты хутчэй дамоў вяртайся,
 пасьпяшайся на хаўтуры.”
 Калервы сын, Кулервойнен,
 словы вымавіў такія:
 185 “Як памёр – спачыў навікі!
 Знойдзецца там конь у стойле,
 каб на могілкі завезьці,
 закапаць у яму брата!”

Граў ён, ідучы балотам,
 190 паміж елак сьмела крочыў.
 За ім вестка паляцела,
 чутка на шляху дагнала:
 “Дома ўжо сястра памерла,
 любая бацькоў дачушка.
 195 Ты хутчэй дамоў вяртайся,
 пасьпяшайся на хаўтуры.”
 Калервы сын, Кулервойнен,
 словы вымавіў такія:
 “Ну, сканала, дык сканала!
 200 Знойдзецца кабыла ў стойле,
 каб на могілкі завезьці,

закапаць сястру ў яму!”

Граў ён, ідучы лугамі
ды іржышчам стравянелым.

- 205 За ім вестка паляцела,
чутка на шляху дагнала:
“Там твая памерла маці,
спачыла навек старая.
Ты хутчэй дамоў вяртайся,
210 пасьпяшайся на хаўтуры.”
Калервы сын, Кулервойнен,
словы вымавіў такія:
“Вох! Бяздольны я хлапчына,
спачыла мая матулька,
215 што мне ложак засьцілала,
вышывала маю коўдру
ды верацяно круціла,
ды цягнула ніць з кудзелі;
а я быў тады далёка,
220 як матуля памірала!
Мо’ ад холаду сканала,
ці ад голаду памерла?
Вы нябожчыцу памыйце
дарагім нямецкім мылам,
225 ды пакрыйце шоўкам чыстым,
палатнянай прасьціною!
Завязіце да магілы,
апусьціце ў зямельку,
з плачам вы яе вязіце,
230 галасіце над магілай!
Не магу пакуль вярнуцца,
бо ня зьведаў маёй помсты
Унта, злосны муж падступны,
бо ня зьнішчаны нягоднік.”

- 235 Граў ён, ідучы на бітву,
на Ёнталу ішоў вясёлы,
сам такія словы мовіў:
“Гэй ты, Укка, бог вярхоўны!
Ты пашлі мне меч магутны,
240 падаруй клінок найлепшы,
каб з натоўпам змог я біцца,
з цэлай сотняю герояў!”
Вось знайшоў ён меч магутны,
атрымаў клінок найлепшы
245 ды ўвесь натоўп адолеў,
вынішчыў увесь род Унты,
зруйнаваў усё навокал,
спаляліў дашчэнтку хаты,
засталіся толькі печы
250 ды рабіны на ўзьмежках.

Калервы сын, Кулервойнен,
у зваротны шлях пусьціўся,
да бацькоўскай роднай хаты,
да бацькоўскіх тых палеткаў.

- 255 Ды спусьцела тая хата,
увайшоў, нібы ў пустэльнію:
сустракаць ніхто ня выйшаў,
ніхто не раскрыў абдымкі.
Дакрануўся да вугольляў –
260 холадам ад іх патхнула.
Зразумеў тады хлапчына,
што няма ў жывых матулі.
Дакрануўся ён да печкі –
ад каменя холад веяў.
265 Зразумеў тады хлапчына,
што няма ў жывых і бацькі.
На падлогу кінуў позірк –
зарасьлі гразёй масьніцы.
Зразумеў тады хлапчына,
270 што няма ў жывых сястрычкі.
Потым ён пайшоў на бераг –
не было чаўна на месцы.
Зразумеў тады хлапчына,
што няма ў жывых і брата.
275 Тут пачаў гаротнік плакаць,
плакаў дзень, другі дзень плакаў.
Сам сказаў такія словы:
“Гэй ты, родная матулька!
Што пакінула ты сыну,
280 жывучы на гэтым сьвеце?
Маці, ты мяне ня чуеш!
На вачах тваіх стаю я,
на брывах тваіх бядую,
на чале тваім я плачу!”
285 З-пад зямлі яму старая
так з магілы адказала:
“Чорнага табе сабаку
кінула блукаць па лесе.
Ты вазьмі яго з сабою
290 ды ідзі ў дзікую пушчу,
у глухія ідзі нетры.
Там лясных дзяўчат наведай,
гаспадынь лясных блакітных,
у палацы з сініх хвояў,
295 там шукай сабе пракорму,
там прасі сабе здабычу!”
- Калервы сын, Кулервойнен,
чорнага забраў сабаку
ды пайшоў у лес далёкі,
300 у глухія пайшоў нетры.
Ён прайшоў зусім нядоўга,

недалёкі шлях адолеў
і дайшоў да таго месца,
апынуўся ў тым жа лесе,
305 дзе зьняславіў ён дзяўчыну,
дачку сваёй маці роднай.
Плакаў там лужок прыгожы,
галасіла там паляна,
і журыліся там травы,
310 кветкі вераса тужылі,
што зьняславіў ён тут дзеву,
дачку сваёй маці роднай.
Не ўздымаліся там травы,
не сьвяціў кветкамі верас,
315 не праклюнуўся расточак,
на злачынным гэтым месцы,
там, дзе ён зьняславіў дзеву,
дачку маці сваёй роднай.

Калервы сын, Кулервойнен,
320 выхапіў клінок свой востры,
верны меч свой ён агледзеў,
захацеў клінок паслухаць
і спытаў у сваёй зброі,
ці ня хоча меч магутны
325 грэшнага паспытаць мяса,
ды папіць крыві злачыннай.
Зразумеў клінок задуму
адгадаў жаданьне мужа
і ў адказ яму прамовіў:
330 “Дык чаму ж не пажадаць мне,
мяса грэшнага адведаць,

не папіць крыві злачыннай,
калі б’ю невінаватых,
кроў бязгрэшную каштую?”

335 Калервы сын, Кулервойнен,
хлопец у шкарпэтках сініх,
тронкай востры меч уторкнуў,
увагнаў глыбока ў глебу,
джала ськіраваў у грудзі
340 і на меч свой паваліўся.
Так знайшоў сваю пагібель,
сьмерць сваю спаткаў гаротнік.
Так юнак гэты загінуў,
Кулерва, герой няшчасны,
345 так знайшоў сваю пагібель
той пакутнік векавечны.

Стары Вяйнямёйнен звестку,
як пачуў пра сьмерць героя,
Кулервойнена пагібель,
350 дык сказаў такія словы:
“Гэй, народ, што йдзе за намі!
Не давай дзяцей ты родных
даглядаць і песьціць дурням,
гадаваць дурным чужынцам!
355 Калі ж дрэнна даглядаюць
і выходзяць дзіцёнка,
той не вырасьце разумным
і ня стане мудрым мужам
хоць і будзе дужы целам,
360 да сівых гадоў дажыўшы.

На птушыных правах літоўскага паэта

У Літве традыцыйна праводзяцца два штогадовыя міжнародныя паэтычныя фестывалі – “Паэтычная вясна” і “Паэтычная восень”. Першы – маштабны і пафасны, ён разьлічаны перадусім на слухачоў-гледачоў і грамадзіць шмат публікі. Другі – камерны і збірае пераважна саміх паэтаў. Але найлепшых у Літве паэтаў. Харошых і розных. Жывых класікаў і зусім маладых. Інтэлектуалаў і правакатараў (прычым адно зусім не абавязкова выключае другое).

Раз на год яны збіраюцца ў Друскеніках. Чытаюць і слухаюць вершы. Або сыпяваюць пад гітару выкшталцёны і ня вельмі рок. Або дэгустуюць выкшталцёныя і ня вельмі напоі ў кавярні з гаваркой назвай “Сэрцайка”. Або гуляюць у рафінаваны баскетбол – як-ніяк літоўцы, і нішто літоўскае ім не чужое. Потым зноў чытаюць і слухаюць. Уручаюць важныя і прэстыжныя паэтычныя ўзнагароды. Удзельнічаюць у ананімных паэтычных конкурсах. (Мне таксама пашчасыццла пабываць у гэтым таварыстве ананімных паэтаў – і нават сёе-тое выйграць.) Ладзяць эфектныя хепенінгі і перформансы. Кніжныя выставы і падазроныя кірмашы, дзе можна набыць самыя неймаверныя рэчы. Напрыклад, вядомы ў Літве крытык гандляваў там сваім “сумленьнем”. Паэт Х. за адзін літоўскі літ набыў у яго аўтарытэтную даведку, што ён добры паэт. Паэт У., адпаведна, за два літы – даведку, што ён паэт, у два разы лепшы за паэта Х., і г.д.

Апроч літоўскіх творцаў, у Друскенікі штогод запрашаюць і паэтаў з іншых краінаў. Правілы фестывалю строгія: замежны паэт мае права прыехаць сюды і карыстацца прывілеямі афіцыйнага госьця толькі аднойчы. Але некаторым падабаецца настолькі, што яны прыязджаюць пасыла зноў і зноў, неафіцыйна, так бы мовіць, інкогніта, на птушыных правах... літоўскага паэта. Уважліва прыгледзішся да такога “літоўца” – а ён выявіцца палякам. Або амерыканцам. Або мексіканцам. Або беларусам. (Ня будзем раскрываць інкогніта апошняга.)

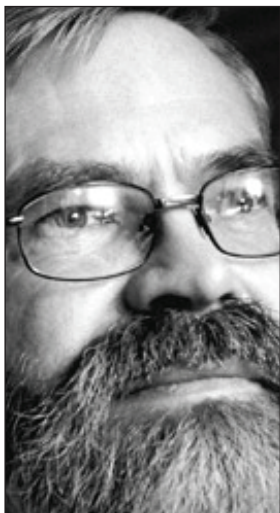
Менавіта там, на “Паэтычнай восені”, мне пашчасыццла сустрэцца, а потым сустракацца яшчэ ня раз з усімі пяццю паэтамі, чые тэксты зьмешчаныя ніжэй па-беларуску. З усімі пяццю я пазнаёміўся асабіста нашмат раней, чым змог – з іхняй жа дапамогай – прачытаць і ацаніць якасьць іх вершаў. Але побач з кожным ад першага моманту меў уражаньне, што кантактую з прыўкрасным паэтам. І рэч ня толькі ў высокай рэпутацыі, якую яны маюць у літоўскіх калег, колькасьці ўзнагародаў і г.д. І ня толькі ў тым, як слухаюць іх творы тыя, хто, у адрозьненні ад мяне, усё разумеюць. І нават ня ў тым, што сяго-таго з іх я хутка змог прачытаць у харошых перакладах на даступныя мне мовы. Бо ўрэшце паэзія – гэта ня толькі словы, а яшчэ тое, што адбываецца паміж словамі і побач са словамі, электрызуючы паветра, пакуль адзін паэт таленавіта чытае, а іншыя – таленавіта слухаюць.

Лішне казаць, што пазьнейшае знаёмства з тэкстамі ўсіх пяцёх толькі ўзмацніла ўва мне тое першае ўражаньне. Уражаньне, якім зараз вельмі хочацца падзяліцца з беларускімі чытачамі.

Андрэй ХАДАНОВІЧ.

Уладас Бразюнас

ЧЫРВОНАЯ КНІГА

як толькі прыйдзе гэты сон забыты
скрываўлены нібыта ўсплёск нябыту
зімовы дыштых сьнегу і гіля
і выплакаўшы сьцішаную вусьціш
праклён дабраславеньня ў сьвет адпусціш
рука абдыме й высахне пасья

гудзеньне ў галаве і словы словы
а ў небе колер коціцца гілёвы
мы нічы не асуджайце нас
і рана рана Госпадзе як рана
бы выбух тагасьветнага туману
нас з галавою накрывае час

як за лязо хапаешся за сон ты
і згадкамі фарбуеш гарызонты
ды занядаўшы не ўратуеш зноў
яны лятуць у кніжны вырай нібы
з птушынай асавелае сядзібы
нянашых дзён і нашых ночных сноў

ПРОБЛІСК

час гадзіннікаў рушыць бяз мэты
хто навосьлеп ім будзе сустрэты?
абмінаючы хібы, ступае
яго крокаў чароўнасьць сьляпая
не стрымаць, хоць ня ведае колаў
на яго камяні схіліш голаў:

будзе Нёман гучаць яго тонам
гэты гоман ласкавы за што нам?
гэту сонцам каваную зброю
ці да Грунвальду несьці герою?
ці пачуем праз бой і вясельле
як на схілах расьце пустазельле?

*Пераклад
з літоўскай
Андрэя
ХАДАНОВІЧА.*

ціха-ціха сьвітанак агорне
чары з памяці здыме, відушчы:

– доўга-доўга іграцьме на горне
гучны-гучны адгук яго ў пушчы

ВОЙШАЛК

а дэмань пісьмёнаў усё тыя ж
як сын Міндоўга, з Грэцыі, і сон
ніяк ня хоча да мяне вяртацца
што праваслаўны –
значыць то, што значыць
а што манах – няма, чаго няма

як хлопчык-служка слухае суквецці
я чую жоўтых прыцемкаў жніво
сьвятла сьвятлыя кроплі на іржышчы
ня едзе сын і дэмань ўсё тыя ж
чуйнуй і чуй – відзежыцца дарога
атраду цераз мора-акіян

ой рана з паходу
ліхая прыгода
на белае цела
расою зьяцела
ўся чырвань заходу

БАЛЦКІЯ МОВЫ

словы дадзеныя балтам
нібы латнікі з малітвай
каранямі пад асфальтам
шлях накрэсьляць па зямлі твой

выбухныя быццам бомбы
ў ночы чуюцца чужой
калі б мог іх піў нагбом бы
за латышскаю мяжой

мкнуў бы ў неба склон кульгавы
вінавальны без віны
й даўгавечнаю Даўгавай
разгайдаў званы Дзьвіны

родны творны жыццядайны
ўсе выбалтываюць тайны

бы вяслуючы на роўных
у балтыйскіх чорных чоўнах

УЧОРА ГЭТА СЁНЬНЯ

у іншым жыцці, калі я быў канём,
баявым жарабцом на хаўтурах па прусах
у раннім сярэднявеччы, мяне
загналі на скачках, яшчэ жывога паклалі
у яму ніцма, прарэднія ногі
сагнулі, прыціснутыя да грудзей, хрусць
адзін за адным ламаліся шыйныя пазванкі, а вочы
глядзелі на захад, туды, дзе за морам варагі, высока
узьнесены зад
у іншым жыцці, калі быў я канём,
я гібеў у нямецкай капальні ў Баньскай Шцяўніцы
ў кратовай цямрэчы
у чорнай бязьмесячнай ночы
асьлеп, і ўзялі мяне ў стайню, пасыла паціхутку,
пакуль прыбываў маладзік, выпускалі
мяне на папас, і вочы – шырэі і шырэі – прывыкалі
у іншым жыцці, калі быў я канём,
у Вільню з Наваградка толькі прывёз
Міцкевіча, потым бадзяўся па горадзе
я на драўляных катурнах
у кірунку сьмерці, у любімым
кірунку да Вільні
цяпер я зьяўляюся прывідам
на Бэльмонце альбо ў Сэрэйкішкес
шарахаюся ад злодзеяў і машынаў
на хрыбціне цягну паліцэйскага
сіняга, нібы той лес удалечыні

у іншым жыцці, калі быў я птушкаю – салаўём
у гарадку ля Дунаю, паміж яроў і пагоркаў, лясамі
парослых, паміж літоўскіх гаёў і палёў
я касцоў абуджаў
у іншым жыцці, калі быў я птушкай
апошняе травеньскай ночы, і ўсё не цямнела
ую братыслаўскую ноч, і я вар'яцеў,
выклікаючы на двубой усіх птушак ночы і дня,
і ўсіх перамог я, але на сьвітанку
язюля шалёная ўсё ж засьпявала
паэта галюткім, грошы ў кішэні, кішэнь у іншым пакоі

застаецца толькі каханьне і сьмерць з маладым рэкрутам
тут і сам закуеш, як зязюля

у іншым жыцьці, калі быў я паэтам,
я заўважыў, што ўсе французжанкі, з якімі еду,
ляжу ці лячу, – усыпляюць мяне, так блізка,
што ня трэба нічога казаць
языком ці рукамі, падушачкамі
гарачых пальцаў ці куточкамі
вуснаў, я сьню ў замкнёнай прасторы

КАРОТКАЯ ГІСТОРЫЯ ЧАСУ

Лесі Украінцы

слухайце, як скаланае яго ад найменшага шуму
пільна сачыце сьляды, будзьце пакорныя й чуйныя

размаўлялі – аб чым? аб празрыстым мёдзе акацый
аб ціхіх гадзінах спакою і працы
аб зьменах, што дзеляць бясконцасьць
спрабуюць дзяліць, але дзе там, ці ж вычарпаеш
мора з кроплі, з расы на надрэзаным сале
лёгка павеў, подых брызу – чым вымераць можна?
ці размаўлялі пра гэта? а час ужо быў адліга
час зацьвітаў, падаў сьнегам,

не абяцаў даўгалецця, маўчаў пра хваробы
чытаў, рабіў сочыва й пераклады, разьбіты сухотамі ў друз
лекавацца ў саляныя Друскенікі ехаў, і соль
вёз у Львоў, сам, даўно ўжо сама
выпала сольлю – у класікі,
сольлю – у горад любімы, падобны да Вільні
поўны гаворак і ўзгоркаў, народаў, якія вяслуюць
кожны ў свой бок – то блукаюць
у тумане, то вяслуюць на сонцы ў прагулкавай лодцы
у мроях, у росквіце, у заняпадзе
часам у горкай расе, невядома, ці солі, ці лугу
патрэсканых мазалёў,

разышліся па костках дзіравых, па валасох
ператварыліся ў шэрань, калі гаварыць рамантычна
а кажучы проста – зусім пасівелі

і сталі адросткам на мезенцы
гарбом Бітэ¹, але ўсё адно – празрыстым мёдам акацый

¹ Габрэле Пяткявічайтэ-Бітэ (1861-1943) – празаік, драматург, крытык, публіцыстка, грамадская дзяячка. Таксама мела фізічную ваду.

Антанас А. Ёнінас

ПАМЕЖНАЯ ЗОНА

Ці слухае нас разабраны радар
ці сочаць нашы сляды на сьнезе
даўно нячышчаным шклом біноклі
ад сьцюжы горбіцца лёд у пяску
пра што ўсю ноч высалапіўшы языкі
дыхаюць непатрэбныя ўжо аўчаркі
абвяргаючы нейкі закон захавання
мы суграваем адно аднаго аддаем цеплыню
цвёрды прамень б'ецца ў сьнежную шкарлупіну
мы не пасыпем на той паром
што зноў нас пагрузіць на мацярык
чаму ў цябе такія сінія вочы
што ў іх схавана агонь якое хваробы
мы ўначы не патушым сьвятла ў пакоі
калі прачнуся ўбачу твае вочы
заплюшчаныя ўсьмешку тваіх веек
няма куды сьнянацца няма куды нам бегчы
мы застанемся ў памежнай зоне
і не палухае няровны цік гадзінніка
бо мы застылі ў бурштыне часу

РАКА ЦЯЧЭ ЎНІЗЕ

Праз ушчэнт разьбітую векам брукаванку
рэха брудных крокаў чуецца да ранку
у люстэрку поўні нібы здань прабегла
сьвеціцца чырвоная ў падваротнях цэгла

леў заснуў у цемры
у аблоках пары
зьмятыя абрысы закаханай пары
камяні як косыці ў струмянях Вялейкі
ў акулярах вокнаў шторы нібы вейкі

скончаная праца надыходзяць сьвяты
лупіць палюбоўніцу вартаўнік паддаты
бліскае ў паветры кінутая з кухні
цыгарэта
лямпа ў сутарэньні тухне

ноч з кашэчым крыкам і жаночым плачам
рэхам электрычак лямантам дзіцячым
леў заснуў у цемры
сьпіць стары з газетай
а палове ночы а палове лета

У СТУДНІ

Дзе туман над дугой ракі
рассыпае ўвечар валосьсе
лічыць дзеўчына цягнікі
што лічыць яшчэ засталася
і тапелец з вязьніцы вады
зарыдаў па душы вазьніцы
і ня можа зорка жуды
ў алавянным небе спыніцца

рэчаіснасьць поўная дзён
як вядро да краёў памыяў
і глядзіць са студні Харон
усе вочы махлярствам выеў
падымае са дна абол
так стаміла служба ліхая
і душа вазьніцы праз боль
ад шкадобы сьлязьмі выбухае

СЬМЕРЦЬ КЛАСІКА

Старыя, ветлыя, яны сядзяць
утульна ўладкаваўшыся на парозе грэцкай
мовы: д'ябал глядзіць і амаль нічога
не разумее, караскаецца па паліцах, высоўвае
язык, прызнаецца і хлусіць. Нябёсы
пусьцеюць і зноў напаўняюцца, і цяжка
сказаць – чым
У пакой уваходзіць той, які бачыць –
з вялікага ў бясконцае, гаворыць. Ты раб, я
бачу, як авёс сыплецца за табою
Прыносіць з сабою крышталёвую флейту, але
спатыкаецца аб парог і падае: гара
прыходзіць забраць трысьняговую жалейку, зачарпнуць
чалавека з чорнай крыніцы ўсьпененай,
нібы кроў, вады

Даўно развешаныя на сыценах струнныя
інструменты, свечкі гараць, міргаючы,
дым над кнотам абразе нажніцамі
сьмерць у каралях з бурштыну

ПАКОЙ

Мая радзіма ў гэтым пакоі
бо тут засынаю з табой

ключы вісяць на дзвярах
маўчыць радыёкропка

з усімі кадрылямі й полькамі

мая радзіма ў гэтым пакоі
тут я магу і памерці

ты гнуткая нібы пруток пастуха
калі ён гоніць статак з гары

сумна калі ты сыходзіш
і я разгортваю кнігу

колькі нашых мінулых вымаўчана з табою

Альвідас Шляпікас

ЗАМОВА

Зорра (Герарда Бэльтрану)

хай па-ранейшаму стане –
плады рассыпаюцца ў квецень
а травы ў насеньне
хай падымае сыцябліны
забіты цукровы трысьнёг
хай па-ранейшаму стане –
словы зрабляцца ветрам
а вецер – моўчай
хай па-ранейшаму стане –
тэкіла зноў будзе ў блакітных агавах
словы на вуснах азёры
ў аблоках

мяса для грыфа зьмяі малако
камень у рукі а зброя да зброі
павуку патрэбная восень а восені плод
хай па-ранейшаму стане і будзе
там дзе было восені трэба вады а вадзе лілеяў

хай па-ранейшаму стане хай стане і дышае

джаль мяне ў плячо зьмяя – аддаю плячо
джаль мяне ў руку зьмяя – аддаю руку
джаль мяне ў печань сястра зьмяя –
бяры мае лёгкія й страўнік
ногі мае і язык
дзікая котка скачы цераз плячо мне
дзікая котка скачы цераз рот мне
дзікая котка скачы цераз рукі мне –
хай па-ранейшаму стане

хай па-ранейшаму стане – хай вернецца Зорра
хай па-ранейшаму стане – хай сядзе за стол
хай па-ранейшаму стане – з рукі зьліжа соль

хай па-ранейшаму стане – зьмяя загаі хваробу
хай па-ранейшаму стане – павук вазьмі сабе стому
хай па-ранейшаму стане – котка выцягні немач
хай па-ранейшаму стане – грыф адрыгні жыццё

БЛЯКНЕ ФРЭСКА

блякне фрэска пясочнага колеру
на муры рэнесансавай бажніцы
рукі Хрыста, што пераламляе хлеб, ужо чарнеюць
лік патрэскаўся –
кожны год глыбейшыя зморшчыны

над галоўмі
пад купалам
вітражы з тонкага шкла –
час пабіў некаторыя – іх замянілі
на простыя
скрозь простыя – зьзяе простая зіма
скрозь чырвоныя – чырвоная:
галіны чырвонага клёна
імкнучца да бляшанай галавы бажніцы
каб палашчыць

я ўкленчыў

закінуўшы голаў, гляджу
як падымаецца з рота пара –
не малюся:
мне шаснаццаць –
зашмат, каб усё яшчэ верыць
замала,
каб ужо верыць

сапрана маці
адбіўшыся ад купалу
паблукала яшчэ
ажно верхняя нота прыверзла
да чырвонай зімы

Хрыстос глядзіць на мяне
са старое фрэскі
і бачыць наскрозь мае думкі і нават
мае эратычныя сны, што запаўняюць прастору паміж
бажніцай і школай
я ўкленчыў у халодным і паўпустым нэфе
амаль пад купалам неба
і птушка пая, пасяліўшыся
ў матчыным горле

з таго боку
гэтых муроў
чуваць рыканьне матацыклаў –
мае сябры кентаўры
шукаюць сьмерці:

бачу сябе ўжо мёртвага пад цяжкім
зьверам, які яшчэ вые
яго сьмярдзючая кроў
цячэ мне на твар
на сьнег
на чырвоную зіму

Хрыстос на аблупленай фрэсцы прымружыўся
і хоча мне штосьці сказаць

я ўкленчыў, закінуўшы голаў
і не малюся

КАЛЫХАНКА ДЛЯ МАЦІ

зноў паўтары мне знаёмыя словы
як вецер як вецер
як камень

вячэра ўва ўбогай хаціне
палены патрэскаюць
сьнег
ваўняная хустка й
ціхі акардэон

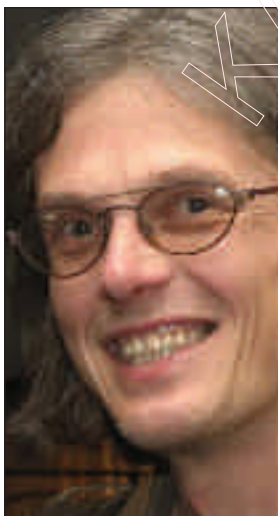
яго зубы пабліскаюць у змроку
трымціць спалоханае цемраю цела
адзіны сон падзяляе нас
адзіны сьнег
нас яднае

паўтары мне словы калыханкі
як вецер як вецер
як камень
як полымя каменю
мама

перламутр маўклівае мушлі
адзіны позірк
адзіная ўсьмешка
як вецер як вецер
як рэха каменнай
мелодыі
што выратоўвае нас

Эўгеніюс Алішанка

ЧЫРВОНАЯ КНИГА

я ездзіў з гораду ў горад
пытаючы
дзе живуць самыя прыгожыя жанчыны
марты марыі дульсінеі
жаданыя і самотныя
на сёмым небе і на сёмым месяцы
мужчыны ня вельмі на гэтым зналіся
а я не даваў веры макіяжам мадэльных агенцтваў
збіраў чуткі плёткі скаргі
не абмінаў ні бардэляў ні касьцёлаў
не саромеўся й сам агледзець
мне былі патрэбныя дакладныя звесткі
пра папуляцыю што зьнікае ў еўропе
і толькі крыху захавалася ў яе ўсходніх
парослых лесам рэгіёнах

ДА СВАІХ

звычайна ў нядзелю
займаю месца ў апошнім радзе
яшчэ лепей стоячы
за калонай
куды даходзіць адно рэха
і ніколі самі словы
асабліва сур'ёзныя
калі чытаецца казань
ці запрашаюць на вячэрню
найлепей стаяць за дзв'ярыма
слухаць як гудуць пчолы
несучы мёд
госпаду проста ў вуха
я стаю не здымаючы шапкі
а потым сьвішчу як умею
і зьбягаюцца вялікія й малыя
чыстакроўныя й без радаводу
лінялыя й пракажоныя
і мы бадземся па вясковых дарогах
пад платамі
шукаем прыгодаў
звычайна ў нядзелю
так цягне да сваіх

АМАЛЬ КАНЕЦ СЬВЕТУ

перасыхалі студні, глядзі, вядро трэцца аб шкарлупіну
мулу, каталікі й лютэране, кожны сваёй мовай, пісалі
скаргі ў нябесную канцылярыю, я перакульваў камяні,
засоўваў руку ў лісіную нару, клаў лакмусавую паперку
пад язык дажджавому чарвяку, каб жа дзесьці штосьці,
каб жа кропелька расы на бульбяной сыцябліне,
толькі хмары хрушчоў закрывалі сонца, невядома,
што сталася тым летам, адзін казаў, што канец сьвету,
другі сыцьвярджаў, што расійцы перакрылі краны,
трэці, вярнуўшыся з еўропы, абвесьціў, што ўся вада
пазьбіралася там, храмы, як лебедзі, плаваюць па
празе, сантэхнікі ўсю восень корпаліся ў падземных
камунікацыях, паялі, рэзалі, прапахлыя бульбай і
каніфолью, казалі, што цяпер павінна быць добра,
нават далі гарантыю

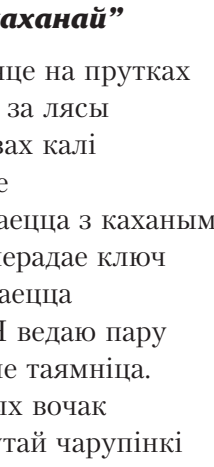
CURRICULUM VITAE

нарадзіўся галодны
скончыў гульні ў класікі
з чырвоным дыпломам меланхоліка
усё жыццё займаўся падзёншчынай
найбольшы працоўны стаж кішэннага злодзея
кароткі час быў сакратаром у аднаго бога
і далакопам у іншага
цяпер – сезонны пісьменьнік
жыву адзін з жонкай і сынам
апублікаваў кніг больш чым напісаў
падаў дзясяткі заяваў
апеляцыяў і аплікацыяў
колькі тлумачальных запісак
сёлета адну для дарожнай паліцыі за якую
атрымаў
узнагароду міністэрства культуры
пераможца ў марафонскім бегу чыгункай
шукаю працы па спецыяльнасці
пажадана бліжэй да зямлі
хоць бы пастухом
з акладам дудкі

УРЫЎКАМІ

жыву ўрыўкамі
у прыцемках упрыскаю сабе
дозу заходу сонца
і чакаю
калі пашырацца зрэнкі
я не забаронены
таму гуляю бяз правілаў
ня маю памяці
таму карыстаюся ўрыўкамі
як слоўнікамі
перакладаю сваю сьмерць на чужую
бо наадварот яшчэ не хапае досьведу
покуль толькі даслоўна
з вялікімі інтэрваламі
пакідаючы месца табе
напэўна я памыляюся
што да велічыні інтэрвалаў
пра менш істотныя рэчы
я мог бы спрачацца ўсю ноч

чорны рэтра-гарнітур верхні гузік
белай кашулі расшпілены
быццам увесь час не хапае паветра
за сыпінаю рэйкі
быццам увесь час не хапае станцыі
жанчын што чакаюць з кветкамі на перонах
эратычнага рытму цягнукоў
адпаведнага фону для нерухомай постаці
шпалаў якія б зарыфмаваліся
з непрыстойным жыццём
цёмныя акуляры ў пахмурны дзень
апраўдваюць сваё існаванне перад аб'ектывам
фатограф пазбягае эфекту чырвоных вачэй
нават калі толькі чорнае і белае
нават калі фатограф проста госпад
якому пазуй хоць да бясконцасьці
а ён усё адно дачакаецца моманту
здыме акуляры
зашпіліць верхні гузік кашулі
тады й спрацуе фотасполах
чорныя бліскучыя боты яшчэ ні пылінкі
чыстыя нібы сшыткі першага верасня
быццам пасля вакацый ня ведаеш на якой мове
вярнуцца да сябе
з удалага фотаздымку

аханай”

ще на прутках
за лясы
ах калі
е
аецца з каханым
ерадае ключ
аецца
І ведаю пару
е таямніца.
іх вочак
тай чарупінкі

І мора гэта ня той дрот
Праз які я магу гаварыць гэта ня той
Дрот што дадае слова да слова гэта
Ня той дрот які памчыць да мэты як хваля
Як бліскавіца. У шкляным пакоі
Каханая пляце на прутках шкляная
Ноч наўкола шклянымі палачкамі
Нас ядуць шклянымі палачкамі
Апішу яе плеціва

ДАЛЁКА, ДАЛЁКА, ДАЛЁКА, ДАЛЁКА

Ня ведаю у чым я завяз
У твары у голасе у паху
Сяджу цяпер сагнуўшыся
Мычу дурную песеньку
Бліснула ўзяла слухаўку
Прывітаньне кажа і ўся засьвяцілася
А я так і застаўся за кадрам здранцьвелы
Іншым разам бліснула ў ваннай
Стаяла стаяла глядзела ў люстэрка
Бразь – усім цэлам на падлогу страшна
І прыгожа трэба несці прыводзіць
у прытомнасьць
Далёка засталася толькі живот
Адкрыўся белы прыгожы як сонца
Сядзіць цяпер тут на кухні
Стаю дзіўлюся
Далёка далёка бязрукаму рукой падаць
Я не зьмяшчаюся ў гэтай мазаіцы
Пайду прагуляюся

ВЫБРАНЫЯ СМСКІ З МАЙГО ТЭЛЕФОНА

1. Гематома

Вылілася
Цяпер сіняе пад шалікам
Адкрыў вочы – і зьявіцца
Закрый – і зьнікне
Нейкі лапічак тканкі
Нейкі прамень
Таксама пакідае адбітак на сьнезе

2.

Узяў малаток і ўбіў у дошку слова “кахаю”. А
яно вылезла й тырчыць з іншага боку.

3.

Раўную цябе
да твайго тэлефону
ачмурыць цябе газам
уцячэш з бегунамі
адпывеш з матросамі
а вольныя муляры
замуруюць клетку
і я задыхнуся ўсярэдзіне
прыціснуўшыся да SIM-карты
маленькая шруба
што ўкруцілася ў твае размовы
а ты нават не заўважыш

4.

стук галавою аб стол
так пяшчотна бяз болю

як звар’яець так шчыльна
каб змясьцілася ў адну СМСку
і ў дадатак прамаўляла?

стук

ВАРШАЎСКАЯ ЗАКЛАДКА

непрыгожы горад больш сапсаваць хіба нельга
але ўсё адно псуюць апрачаюць у шкло
дзе быў бетон там чырвона-зялёныя
квадраты слон дамінік сірэнка
звісае з даху гатэль метраполь засада
бяспечная язда аўтамабілем дзе было жоўта
брудная бель і да ўсяго яшчэ
тэатр *athepeut* добра заўважны з цягніка
усё астатняе пазьліпалася потым калі мяне
закінула сюды леў у кабінеце спытаўся *to papa*
first choice? ну і пайшло паехала кожнага ранку
паўз віслу бягом езуіты іх вежа як шахматная і
вярблюды
з іншага боку я крэсьліў зацята

чарнілам паперу а мова стала як мыла
а мова пагнулася і не змяшчалася ў роце забіўся
слых у падворку пад маім домам цвітуць каштаны
уночы нярвова рагочуць гіены б'юць пляшкі
удзень ставяць лаўку заместа брамы й гуляюць
у футбол а бляшаныя пудзілы збоку
ляжаць істотна памятыя звалка ці то луна-парк
так праседзеў я год і наступны суботнім ранкам
над газетаю покуль леў зямля яму пухам
не сказаў табе засталося паўгоду і ўвогуле будзьма
мужчынамі я сыпяшаўся – напраўду – сыпяшаўся бо гэты
горад нібы павук ты можаш блукаць у яго павуціне
да месцаў пра якія магчыма будзе ў іншай кніжцы
і з'язджаць назад і можаш станцыямі метро
на другі канец а пятай ранку гэта горад
перажоўвае і выплёўвае колькі трэба часу каб
сабраць словы каб словы паскладаліся
калі рэчы нарэшце паўкладаюцца так
як яны ёсць напраўду бо калі ты ўвесь час так імкнешся
сыпяшаеш сядзіш то ўсё наўкола старэе дык будзьма
мужчынамі кажа леў мы й самі з вусамі
зьберамо рэчы як гарача паліць я ўцёк далёка
нічога не відаць наўкола мінула два гады
з часу калі пахавалі льва
а я і далей намагаюся ўсё пазьбіраць
а ўсё высьлізгвае і высьлізгвае і нічога няма як раней

Міхал Дубянецкі

...Беларусь займае свой няўтульны куток,
паліты крывёю сваіх лепшых сыноў,
у жалезабетоннай жахлівай турме
мностваў няшчасных народаў,
што абразьліва называюцца са-вец-кі-мі...

“Трэба рызыкаваць...”

Дзёньнікавыя запісы 1985-1988 гадоў

*Працяг.
Пачатак
у №6 (37)
за 2008 год
і №1-2 (38-39)
за 2009 год.*

*Падрыхтоўка
да друку
Станіслава
ДУБЯНЕЦКАГА.*

*Публікацыя
Марыі
Міхайлаўны
ДУБЯНЕЦКАЙ.*

6 кастрычніка 1985 году. Нядзеля. ...Учора з вечару ў мяне наступіла нейкае незразумелае пагаршэньне здароўя. Вымушаны быў выклікаць медсястру, а яна – дзяжурнага ўрача, зрабілі на дзье гадзіны раней апошнія ўколы. А ноччу ўсё гэта паўтарылася.

Я, мабыць, перагрэўся ўчора: цэлы дзень у палаце было 28 °С. Я так сябе кепска адчуваў з-за гэтай гарачыні. Можна было б знаходзіцца ў палаце з адчыненым акном. Але мае “супалатнікі” баяцца прамых павеваў ветру, непасрэдных кантактаў з “аголеным” паветрам. Адчыняю дзьверы палаты на калідор, але гэта падманлівы паратунак. Я не хацеў бы ўвесь час дыхаць калідорам! Недзе ў сьвеце, кажуць, ёсць нейкія кандыцыянеры...

Гэта быў сапраўды крытычны мой час. І, як часта бывае, у такіх выпадках лёгка пазнаецца сапраўдная цана людзей. Мой выпадак (дай, Божа, каб гэта быў толькі выпадак) дапамог мне адкрыць у гэтых сыценах вялікай душы чалавека, выдатнага ўрача. Ён аказалася Валянціна Уладзіміраўна

Урбановіч. У мяне, як кажуць, у два ручаі цяклі сьлёзы, калі яна сядзела ў мяне ўгалавах і трымала ў сваёй далоні маю руку.

Увесь дзень адчуваў нейкі дыскамфорт, але прыходзілі хлопцы, і я забываў пра гэта.

Першым адведаў мяне Валодзя Паўлаў. Ён ўсё яшчэ не адышоў, бедалага, ад прымененых поўнай мераю да яго “перавагаў” разьвітога сацыялізму і савецкай дэмакратыі (заўтра якраз Дзень савецкай канстытуцыі). Думае нават “схаваць” свой юбілей.

Пасьля Валодзі, таксама перад абедам, прышоў Вася Жуковіч. Мілы Вася! Яго ніхто і нішто ня выправіць. Ён так далёка заходзіць са сваім чалавекалюбствам. Пананосіў мне столькі ўсяго! Але ж мне нічога такога нельга есьці. Праўда, сёе-тое і можна, але тады “казённы” харч не прымаць. А навошта мне такі “стыль” практыкаваць. Дык што мне рабіць з Васілёвымі смажанымі гарачымі яшчэ нават грыбамі? з яго салатам? запечанымі яблыкамі? пячэньнем?

Відаць, што Вася, што Вера. Дарэчы, сёньня ў яе свята – Дзень настаўніка. Трэба павіншаваць яе. Васіль кажа, што былыя яе вучні, якіх яна вяла да 3-га класа, ужо з раніцы наведалі яе з кветкамі на кватэры, павіншавалі. Гэта цяпер ужо дзевяцікласнікі, дарослыя дзяўчаты і хлопцы. І так кожны год яе віншуюць!

Але і гэта яшчэ ня ўсё. Вася, даведаўшыся, што сёньня мы тут сядзім без газэтаў, пабег “купіць”. Ён выскачыў з палаты. А мы ўспомнілі, што ў нядзелю кіёскі зачыненыя. Праз некалькі хвілінаў ён прыбег. Нам цікава з чым? І тут ён зьдзівіў нас усіх. Прынёс ледзь ня ўсе цэнтральныя саюзныя і рэспубліканскія газеты! Прытым у двух экзэмплярах (?!). Я падумаў: мабыць, другі экзэмпляр узяў, каб павялічыць выручку кіёску, пра работу якога ў нядзелю яшчэ ніхто ня ведае. Мая здагадка аказалася недзе зусім побач з праўдаю, бо Вася заўважыў: “А кіяскаўка ўжо так дзякавала, такая была шчаслівая”.

7 кастрычніка 1985 году. Панядзелак. Дзень савецкай канстытуцыі. Усеагульны выхадны. Ён адчуваецца і ў нас тут: няма ніякай мітусьні, бо на ўсё аддзяленьне (без рэанімацыі, там ня ведаю) засталіся адзін дзяжурны ўрач, адна сястра, адна раздатчыца, адна няня-прыбіральшчыца і адна разносчыца-посудамыйка. Усе астатнія, апрача дзьвюх, абслугоўваюць і рэанімацыю.

Мне кінуўся зьверху прынесенай учора Васілём газеты “Воздушный транспорт” (?!) чырвоны, на ўсю паласу лозунг-анонс: “7 Октября – День Конституции СССР”. Ніжэй, справа, на чвэрць паласы – аляпаваты-аляпаваты чырвона-чорны плакат у чырвонай рознай інтэнсіўнасьці (!) і рознай шырыні (!) рамцы.

У самым нізе плаката бадзёра-бадзёра кроцаць пад “рассыпанай” канстытуцыяй дваццаць два чалавекі. “Чалавекаў” дзьве шарэнгі. І мужчыны, і жанчыны – усе роўныя-роўныя. Я спецыяльна паклаў на іх голавы аловак-лінейку і нікому з іх не прышчаміў ніводнай валасінкі, ні долечкі каскі, шлема ці фуражкі. Гэта, мабыць, дастатковы “аргумент” на карысьць роўнасьці калгасьніцы (яна тут у хустцы), механізатара (ужо ён са снапом пшаніцы!), рабочых (відаць, усякія тут “задуманы”), з касманаўтам, салдатам і нават міліцыянерам, што ўсіх іх вось прама цяпер, калі захоча, можа аформіць за святачную, хоць і патрыятычную, нецвярозасьць.

Над раўнюткам-раўнюткам строем чалавечкаў – брудна-чырвоныя сыягі. Іх багата. Напэўна, мастак задумаў пятнаццаць – па колькасьці саюзных рэспублік. Праўда, вось паліграфія (друкарня газеты “Гудок”, Масква) з-за сваёй тэхнічнай адсталасьці скацілася ў багну бяскаласавасьці і інтэрнацыянальнай апалітычнасьці: як ні лічы, а пятнаццаці сыягаў не атрымліваецца – то чатырнаццаць, а то і зусім трынаццаць, чортавы тузін.

Уздоўж усёй сыцягавай брудна-чырвонай лініі – брудна-белы лозунг: “XXVII з’езд КПСС – достойную встречу” (на патрэбны паводле правапісу клічнік не хапіла месца). А па-над сыцягамі – брудна-чорныя абрысы Крамля з брудна-чорнымі зорамі на брудна-чорных вежах, з брудна-чорным сыцягам над брудна-чорным купалам Крамлёўскага палацу. Рассыпаныя на дзье трэціх плакатнай плошчы брудныя старонкі Канстытуцыі прыціснутыя зверху арыгінальным прэсам – брудным чырвоным гербам СССР.

Разгортваю ўнутраны разварот газеты. Тут ужо суцэльная гразь, суцэльны бруд. Разварот называецца “Два мира – два образа жизни”. З левага боку па вертыкалі – пяць брудна-чорных здымкаў “шчаслівых савецкіх людзей”. З правага – столькі ж здымкаў яшчэ горшай (і значна горшай!) якасці пра “няшчасных” працоўных капіталістычнага сьвету. Прачытаўшы зьмешчаны тут тэкст, можна падумаць, што там сапраўды Архіпелаг ГУЛАГ, няшчасьце і сьмерць.

Запішам для памяці самых адказных людзей за нумар, прысьвечаны савецкай дэмакратыі – галоўны рэдактар Ю.В.Панамарэнка. Цэнзар: Б01189.

А можа, “Правда” – галоўны носьбіт савецкай дэмакратыі сёньня выйшла без умяшаньня цэнзуры? Гляджу на звыклае месца. Ёсьць: Б01782. Каб заблытаць справу тут побач, пасьля кропкі, паставілі яшчэ адну пяцізначную лічбу: 50102. Зусім можа быць, што нумар чыталі два цэнзары. А тое “Б” прыставілі толькі першаму.

А як у газеце “Советская торговля” наконт цэнзуры? Ёсьць: Б04910. А вось нешта падобнае на той, другі, нумар у “Правде”. Пасьля цэнзара тут стаіць: “Инд. 50120”. Ёсьць пару беларускіх сьвяточных газетаў. “Знамя юности”. Літары цэнзарскія нам ужо вядомыя: АТ03518. А вось той самы загадкавы нумар аформлены як “Индекс 63851”.

Сьвяточны “Фізкультурнік Беларусі” – ня горшы за людзей. І яго чытаў цэнзар – АТ 03520. І мае ён таксама той “Индекс 03053”. Небясьпечнае падабенства з цэнзарскім нумарам. Эх, некаму можа ўляцець!

У апошні момант я высьветліў цікавую рэч, пагартавшы газеты двух-трох апошніх дзён, што стосікам ляжаць на маім белым пісьмовым сталё. Я цяпер працую за “жалезным столікам”, які прыстаўляецца да ложка ў рэанімацыі. За ім можна сядзець нармальна, а можна яго “рабочую” паверхню павярнуць на свой ложак. Газеты ЦК КПСС (і “органы”, і “газеты”): “Правда”, “Социалистическая индустрия”, а значыць, упэўнены я, што і “Сельская жизнь”, а таксама “Известия” усе пасьля шыфру і нумару цэнзара пасьля “замыкаючай” кропкі ставяць свой пяцізначны індэкс без слова “Индекс” перад ім. Астатнія цэнтральныя і рэспубліканскія газеты ўсе слова “Индекс” ці “Инд.” ставяць перад адпаведнаю лічбаю.

8 кастрычніка 1985 году. Постканстытуцыйны аўторак. У стане здароўя – ніякіх зьменаў на лепшае, нават наадварот. Затое надзвычайна прыемная мне падзея ўсё-такі адбылася ў гэтыя дні.

Маё набытае нядаўна ў Нясьвіжы знаёмства з маладым клерыкам Генрыхам Акалатовічам жыве ў ім і разьвіваецца. Тое самае павінен сказаць і пра сябе. Мне неабякавы ягоны лёс. Я хацеў бы, каб пасьля Рыгора Каласоўскага гэтую важную вельмі парафію заняў менавіта ён, Генрых. І вось ён цяпер у Рыжскай духоўнай семінарыі. Відаць, не экстэрнам будзе здаваць экзамены, а, можа, прынялі на апошні курс? У бліжэйшы час буду ведаць усё больш падрабязна. У тым ліку і пра непазьбежны “кантакт” з партыйным “біскупам” БССР А. Залескім.

Генрых на мой Менскі хатні адрас прыслаў вельмі мілы ліст. Можна нават сказаць ня ліст, а цэлую бандэроль: у адным канверце (філатэлістычна цікавым) ён даслаў ліст і шматкаляровую паштоўку “Citta del Vaticano. Piazza e Basilica di

S. Pietro". Даражэй за ўсё ў гэтым цудоўным фотасувеніры тое, што на ім маецца добры wizegipek найвялікшага Чалавека сучаснасці Яна Паўла II, а на адваротным баку – аўтограф Генрыху: цёплыя словы, выказаныя ў такой форме, ад якой, чым больш адвыкаюць мае вочы і вушы, тым вастрэй адчувае маё сэрца...

Гэтак сімпатычна павіншаваў мяне Генрых з маімі імянінамі! Я абавязкова падзякую міламу Генрыху за перажытыя мною хвіліны шчасся. Мне трэба напісаць яму добры ліст. Лепш за ўсё было б сустрэцца з ім: ёе павінен стаць беларускім, а ня польскім сьвятаром! Беларускія палякі-католікі павінны зразумець, што Каталіцтва на Беларусі найлепш будзе разьвівацца ў беларускай нацыянальнай форме. Менавіта гэтаму працэсу трэба ўсяляк спрыяць. Лепшая частка беларускай інтэлігенцыі будзе ня толькі ўсямерна вітаць і падтрымліваць гэту вялікую справу, але і возьме гэтую цяжкую ношку на свае плечы і будзе рухаць яе наперад.

9 кастрычніка 1985 году. Серада. Сёння чарговы дзень “здачы” крыві на ўсякія аналізы: узялі кроў з вены “на трансанімазу” з пальца на згортваемасць і на агульны аналіз. Вельмі не люблю той першы “забор”. Зрабілі таксама і ЭКГ. Усё гэта рыхтуецца для дакладу прафесару Я. В. Бардзіну, які павінен быў прыехаць для кансультавання хворых.

Прафесар быў нават і на гэтым паверсе, але ж і адгэтуль тэрмінова некуды выклікалі. На хаду, кажуць, кінуў: “Буду цяпер ужо хіба што толькі ў пятніцу – калі ня будзе больш трох кансультацыяў у паліклініцы”.

Атрымаў сёння другі укол рэтабаліла. Здаецца, усяго будзе тры. Апошні – праз тыдзень.

Пасья 17-й гадзіны, апрача сям’і, былі Вірынея Пятроўна і Жанна Сыцяпанаўна (супрацоўніцы выдавецтва “Мастацкая літаратура” – рэд.). В. Жыжэнка далажыла, што даручэнне маё выконваецца нармальна наконт выдання кнігі-малюткі да 100-годдзя Цёткі. Укладаньне робіцца Хв. Жычкам, мастацкае афармленьне робіць Мікола Купава – так, як я і сказаў.

Такім чынам да юбілею выдатнай паэткі будзе яе незвычайны зборнічак, а таксама кніга пра яе Валі Коўтун.

Менш аптымістычная была інфармацыя Ж.Шалянок. Толькі днямі стала вядома памылка нашай вытворчай службы, дапушчаная ў канцы верасня – гэта ж і канец III-га кварталу году. Дык вось, кнігі на 7 тысячаў рублёў закінулі на адну кніжную базу, а рахунак за іх выставілі другой базе. Цяпер гэтых 7 тысячаў не хапае да выканання плану рэалізацыі, значыцца кіраўніцтва будзе аштрафаванае Камітэтам.

10 кастрычніка 1985 году. Чацьвер. У 12 гадзінаў дня наведаў Варлен Бечык. Ён ужо выпісаўся з бальніцы (лячыўся ў хірургічным аддзяленьні 3-й клінічнай), цяпер на бальнічным. Кажу, што ў яго язва зарубцавалася. Дай Бог. Я вельмі хацеў бы бачыць яго хутчэй на працы. Ён там ураўнаважвае Серафіма, зьмякчае яго жарсткаватыя адносіны да людзей.

Варлену трэба абляпіха. Як бы гэта дапамагчы яму?

Варлен даволі цікава зьявіўся да мяне: у навіосенькім белым халаце, нават з крамнаю этыкеткай. Ён жа некалі быў разам з Серафімам у мяне. Няўжо забыў парадкі тутэйшыя? Там, праўда, у 3-й, прапускаюць толькі ў белых халатах. Ды яшчэ і правараць, ці іх халат (па “фірменных” штампях).

На абходзе я сказаў урачу, што варта б памяняць ужо мне схему лячэння, паколькі гэтая стала неэфектыўнай. Хоць начны укол перанеслі на 24 гадзіны, а сплю ўсё роўна 2-3 гадзіны. Мабыць, памянялі: у 13 гадзінаў прынеслі ўдвая менш таблетак. Не хацелася пераправяраць: кожны раз у такіх выпадках “высьвятляецца”, што “забылі” нешта пакласьці.

Сёння на Лазара Давыдавіча “найшло” натхненне і ён так грунтоўна і хорапа расказваў пра фарфоровую вытворчасць.

Я ня ведаў, што гатунак гэтага посуду пазначаецца паводле міжнароднага стандарту: 1-ы гатунак – усе знакі і неабходны тэкст на донцы, як правіла, пішацца чырвоным колерам; на 2-ім гатунку – сінім; на 3-ім – зялёным.

Наогул ён сёння валодаў нашай увагаю. Рагатаў скрозь сьлёзы, што ў яго сваякоў цэлае лета, аж дагэтуль, няма ў доме халоднай вады! З усіх кранаў цячэ толькі гарачая. Калі трэба памыцца, скажам, наліваюць на ноч ванну гэтага кіпеню і чакаюць ноч, пакуль астыне. А раніцаю хуценька арганізуюць мыццё!

Шмат расказваў, як стваралася ў Менску фарфоровая вытворчасць. Пра ролю ў гэтай справе славутага Дулеўскага фарфоравага заводу, на якім мінчане праходзілі месячную практыку (10 чалавек) і прывезлі з сабою сыпецьялістку вышэйшага класа, якая тут усё і арганізавала з дапамогаю тых навучаных.

Упершыню мне стала вядома, што “золата” на фарфоры гэта не абы-якая фарба, а сапраўднае золата. Усе залатыя каньцікі і іншыя ўпрыгожанні наносяцца рэдкім 10%-ным золатам. Яго завод атрымлівае паводле сваёй заяўкі з Дулёва фельдсвязьню.

Чарапкі з “золатам” трэба пасылкамі дасылаць у Сьвярдлоўск. Нярэдка такая пасылка каштуе заводу з паўсотні рублёў, а вышлюць са Сьвярдлоўску за здабытае з іх золата... каля рубля.

11 кастрычніка 1985 году. Пятніца. З 10-га па 11-ае кастрычніка ўсю ноч спаў добра. Праўда, прачнуўся недзе каля трох гадзінаў і адразу заснуў. Можа, наступіў пералом? Што ўсё-такі папярэднічала гэтаму?

Пасля вячэры ў мяне была яшчэ мая Ірынка (дачка – *рэд.*). Прынесла мне адэкалон, галубіку, інжыр і “капейкі” на газеты. Быў яшчэ таксама і Коля (тут і далей Мікола Шэляговіч – *рэд.*). Раптам, зусім нечакана зайшла загадчыца аддзялення Ірына Аляксандраўна Аляшкевіч. Завітала сыпецьяльна да мяне. Памерала ціск. Ён аказаўся высокі – 160/100! Гэта яе расхвалывала. Я не сказаў свайго меркаваньня, што гэта папярэдняя гарачая дыскусія, што была паміж намі, магчыма, выклікала такі ціск. А тэма дыскусіі – у асноўным Колевы клопаты, пастава крывічанаў да яго справы і некрывічанаў, а такіх як А. Раза-наў, В.Сёмуха, я і іншыя, хто аддае сваё жыццё служэньню Беларусі, але ж і свайго не цураецца, і такіх, як Х. У. хто робіць на беларушчыне кар’еру, а сваё гоніць прэч нібы якога нячысыціка, а заадно пераследуе Колю, баіцца мець з ім што-кольвечы агульнага.

Ірына Аляксандраўна, даведаўшыся, што я амаль ня сплю ўсю ноч, ня гледзячы на тое, што апошні комплексны ўкол даюць мне аж у 24 гадзіны, прыняла рашэньне замяніць гэты ўкол уколамі седуксена – таксама ў дванаццаць ночы. Да гэтага яшчэ прынеслі мікстуру Маркава і нейкую таблетку.

Сапраўды спаў. Ірына Аляксандраўна прыбегла праведаць мяне каля сямі раніцы, я толькі-толькі прачнуўся, але быў яшчэ ў пасьцелі. Такі эфект ёй вельмі спадабаўся.

А што ж будзе без такой “цяжкай” артылерыі? Ірына параіла, як толькі прачнуся, адразу ж прыняць сустар: калі фортэ – адну таблетачку, а калі мітэ – дзьве. Я зрабіў гэтак пры ёй.

Сёньне не прыйшлі браць кроў “на згортваемасьць”. Указаньне ўрача, ці забыла лабарантка? Хутчэй за ўсё другое. Бывае, што прыходзіць якая з гэтай мэтай і раптам высвятляе, што забыла ўзяць секундамер!

Здаецца і гіпарын пачалі калоць радзей. Было аж чатыры разы ў дзень. Мабыць, пакінуць два.

Вельмі сімпатычныя наведвальнікі былі ў мяне сёння, цэлы дзень.

Яшчэ толькі пачаўся “ціхі час”, прыбег Вася Жуковіч. Зноў усе газеты Савецкага Саюзу, вялізная белая хрызантэма і... вялікі кавун. Думаю, што ён чуў пра параду прафесара Іванова, і вось табе маеш. Доўга ня быў ён, улічваючы наш пасляабедзенны адпачынак. Скажаў, што нават сьпяшаецца некуды, у нейкую камандзіроўку на тыдзень.

Мая Галька! (дачка – *рэд.*). Як заўсёды з прыгажэнным букетам кветак. “Паглядзіце, якая прыгажэнная наша восень”, – сказала да ўсёй палаты, паказваючы агромністыя сонцападобныя чырвоныя геаргіны.

Але ж быў у яе яшчэ даражэйшы падарунак мне – “Стансы” Дж. Г. Байрана ў яе ўласным перакладзе на беларускую мову. Прызналася, што гэты твор пакарыў яе яшчэ ў восьмым класе. “І вось толькі цяпер дайшлі мае рукі да гэтага шэдэўру”.

Вельмі ўзрадаваў мяне візіт Сяргея Дубаўца. Прыехаў са сваёй ссылкі. Пра тое, што я ў бальніцы, яму сказаў Алесь Разанаў. Хату яму ў Гомелі пакуль не даюць. Трэба неяк шукаць яму месца ў выдавецтве. Добра мы з ім пагаварылі пра творчасць нашага любімага Уладзіміра Караткевіча, пра стан выдання яго апошняй паэтычнай кнігі “Быў, ёсць, буду”, пра некаторыя нюансы падрыхтоўкі васьмітомнага Збору Яго Твораў. Я сказаў сваю ідэю наконт дадатковага тому эпістальнай спадчыны і сьпецтому яго малюнкаў з дадаткам пласцінкі з ягоным голасам.

Нарэшце паказаўся Лёня Дранько-Майсюк – ён быў у калгасе, і я ўжо засуваваў па ім. Такім галантным зьявіўся, “хоць і ў кепачцы жоўтай вельветавай”: Галі пацалаваў руку, кожнаму з нас (Сяргею і мне) пакланіўся, чакаючы, пакуль кожны з нас не падаў яму рукі. Што ты скажаш! Сапраўдны беларус – гэта сапраўдны еўрапеец. Хоць шмат хто імкнецца карміць нас думкаю пра нашую быццам усебаковую блізкасць да “вялікага ўсходняга брата” і ледзь ня кроўную роднасьць з ім. Не! Сярод тых дэбілаў, як называюць цяпер свой заўсёды п’яны “ў сьцельку” народ цьвярозыя яго прадстаўнікі, такіх Галін, такіх Сяргеяў, такіх Леанідаў няма і ў бліжэйшае стагоддзе ня будзе!

Ды мы і ня хочам гэтай блізкасці! Марныя іх намаганьні “адарваць” нас ад балтаў і готаў. Няхай скажуць нам добрае дзякуй за тое, што мы ім далі сьвятло навукі, аддавалі на працягу стагоддзяў сваіх баяраў Кабыл-Раманавых, сваіх Дастаеўскіх, сваіх Глінкаў, сваіх Някрасавых, сваіх Твардоўскіх, сваіх Гагарыных, сваіх Церашковых. Што мы іх навучылі і кнігі пісаць, і кнігі друкаваць, і палацы і храмы будаваць, і палацы і храмы расьпісваць, і законы пісаць, і законы каэфікаваць і г. д. і г. д. і г. д. і г. д.

Гледзячы на гэтых трох маладых, я цешыўся беларускай здаровай залатою зьменай. Я сюды далучыў і тых юнакоў – маіх сяброў, што летась аднаго з іх я паслаў у праваслаўныя сьвятары, а сёлета рыхтую аднаго з іх на беларускага каталіцкага сьвятара. І такія хлопцы ў мяне не выводзяцца. Яны чакаюць толькі майго слова.

У сувязі з апошнім, я таксама падумаў: “А знайдзі на ўсю “вялікую Расею” хоць аднаго рускага выдаўца, які менавіта так зацікаўлены быў у падрыхтоўцы такой зьмены сучаснай рускай інтэлігенцыі”. Што датычыцца рэлігійных храмаў, дык кожны з тых выдаўцоў абыдзе іх дзясятаю дарогаю, каб яму, камуністу не зрабілі заўвагу ў райкаме ці ня выключылі з роднай партыі. Я ж хаджу ў храмы ўсіх рэлігіяў, якія вызнае мой беларускі народ...

Позна вечарам быў Эдуард Скобелеў. Ён прыехаў з міжнароднага пісьменьніцкага сімпозіуму, што праходзіць у Ленінградзе па пытаньнях вайны і міру. Іван Чыгрынаў і Віктар Казько засталіся там да 13 кастрычніка. А Эдзік выступіў, здаецца на секцыі публіцыстыкі, да якой ён быў прыпісаны, і ўцёк.

Крыху раскажаў пра сваё выступленне. Думаю, што ён што-небудзь імправізаваў па памяці, але ж падобнае на рэха яго “Катастрофы”. Нарэшце мне трэба было б неяк узяцца за гэты раман. Я ж адолеў толькі ўступ і старонак 5-7 у розных месцах – такая часам у мяне метода.

Апошняя ад мяне пайшла, вядома, мая жонка. Нанесла мне ўсялякіх лекаў-прысмакаў – галубіку, інжыр, што даслалі з Сочы. Я прасіў яе, каб заўтра адпачыла хоць раз за доўгі час, каб ня ехала на тую дачу. Адною жа да таго ж яшчэ і сумна будзе. Дый навошта так надрывацца!

Вечарам, пасля ўсяго, я ўважліва прачытаў Галіну працу. Я быў вельмі здзіўлены такой дасканаласцю. Яна мне сказала: “Ты не ўжывай гэтае слова, бо я ведаю свае хібы, хоць мне таксама сапраўды падабаецца”.

Пашкадавала вельмі, што не здагадалася прачытаць свае “Стансы” тым цудоўным дасведчаным хлопцам, што былі ў мяне – Лёню і Сяргею.

12 кастрычніка 1985 году. Субота. Зноў учора быў седуксен, і зноў я паспаў нармальна.

Дачытаў “Успаміны пра Ілью Гурскага”... Чытаў усю паўраду, як вельмі рэдка я раблю гэта. Багата рабіў падкрэсліваньняў простым алоўкам прама ў кніжцы. Багата якіх старонак вынес гэтым жа алоўкам на форзац, каб пасля лягчэй было знайсці. Агульнае ўражаньне: кніга не абавязковая. Яе магло б і ня быць. Усе 32 успаміны не адрозніваюцца арыгінальнасцю. Ніводзін з іх не змяшчае хоць адзін больш-менш цікавы факт, момант, эпізод. Такі, які зацікавіў бы чытача, узяў бы яго, як кажуць, за жывое, каб чытач ці зарагатаў, ці заплакаў. Каб ён захацеў прачытаць гэта яшчэ некаму хто “трапіцца пад руку”.

Зьмест усіх успамінаў такі: “Яшчэ юнаком ён бараніў краіну Саветаў ад інтэрвентаў... назаўсёды засталася ў сэрцы непрымірымасць да ўсіх, хто гатоў быў пасягнуць на заваёвы савецкага народу. Калі пачалася Вялікая Айчынная, Ілья Данілавіч з першага дня становіцца ў строй абаронцаў Радзімы. Пры газеце “За свабодную Беларусь” ён стварыў яшчэ і “Партызанскую дубінку”, якая вельмі прыйшлася даспадобы і чырвонаармейцам, і партызанам” (с. 115).

Амаль усе расказваюць, які ён уважлівы і строга быў рэдактар часопісу “Беларусь”. Творы яго, што сапраўды ніжэй усякай крытыкі, нідзе не разбіраюцца. Усюды гучыць прыкладна такое апраўданне: “У сваёй творчасці ён стараўся падмацаваць галоўныя, найважнейшыя тэмы нашага жыцця. Такімі былі яго п’есы канца дваццатых і трыццатых гадоў, такім быў яго раман “Вецер веку” і іншыя творы. Ён добра разумеў, што літаратура служыць камуністычнаму выхаванню працоўных, і ў меру сваіх сілаў і здольнасцяў стараўся вырашаць, адгукацца на найбольш важныя тэмы жыцця, імкнуўся быць на пярэднім краі літаратуры” (с. 132).

“...Пазіцыя партыйнасці ніколі не разыходзілася з прынцыпамі партыйнасці літаратуры і мастацтва” (с. 63).

Характэрныя фатаілюстрацыі ў кнізе:

– тут і сядзіць ён нібыта сапраўдная нейкая вартасць – напышліва глядзіць “удалячын”, узыўшы акуляры ў рукі;

– стаіць такі ўсьмешлівы малады камісар надзвычайнага батальёну (гэта было тады нешта страшнейшае за “чэка”, за НКВД, называлася такім самым сабачым імем як “ЧОН”);

– сярод рабочых у Маскве пасля паказу яго антымастацкай камуністычнай п’есы “Качагары”. Тут яшчэ сядзіць адзін такі самы служка НКВД, як Віталь Вольскі;

– а вось роўныя таленты і аднолькава жывыя даносчыкі – П. Б. і ён;

– ніжэй – здымак 1942 году: ён з М. Лыньковым, К. Крапівою, П. Глебкам, В. Барысенкам. Усе, апрача Глебкі, у нейкіх бязрукаўных аўчынных грубых

“камізэльках”, з партупелямі(!), у Крапівы відаць пятліца з адной “шпалаю”, а Глебка – проста ў ватоўцы;

– палосны партрэт, дзе голены “пад Катоўскага” Гурскі ажно з дзвюма “шпаламі”! Усіх пераплюнуў!

– і з партупелямі па-балышавіцку – на абодвух плячах;

– а вось з А. Міронавым ужо ў 1960 г.;

– вышэй – год 1954: на 2-м зьездзе пісьменьнікаў СССР. Хто тут толькі не прадстаўляе беларускую літаратуру! І Макар Пасьлядовіч, і сам Гурскі (на самым ганаровым месцы), і П. Кавалёў, і Т. Хадкевіч, і А. Слесарэнка, і У. Краўчанка і г. д. Ёсьць, на шчасьце, і тыя маладыя літаратары, што цяпер складаюць славу і гонар нашага краснага пісьменства – М. Танк, Я. Брыль, П. Панчанка;

– а во Гурскі сярод супрацоўнікаў “Беларусі”, дзе найбольш эфэктна глядзіцца такі класік, як Іван Кудраўцаў: ледзь-ледзь нядаўна не выпусьцілі, а літаральна выштурхнулі яго бездапаможную, але ўра-патрыятычную партызанскую мазню;

– ого, Гурскі ў цэнтры ўвагі на пленуме СП БССР у 1960 годзе!

Палова з усіх успамінаў пісалася спецыяльна для гэтай “кнігі”, апроч таго, значная частка пісалася таксама па просьбе Марыі Якаўлеўны, а восем “ўспамінаў”, што напісаныя былі па-руску, пераклала сама яна.

У “кнізе” я пакінуў 140 сваіх заўвагаў і пажаданьняў, 57 старонак вынес на форзац. У асноўным мая праца была выкліканая абурэньнем ці ўра-патрыязму, ці прымітывізмам Гурскага і Гурскаўцаў.

13 кастрычніка 1985 году. Нядзеля. Цяпер так і хочацца пачынаць кожны запіс з інфармацыі пра стан здароўя. Тое наступіла ці “наехала” на мяне толькі гэтымі днямі – калі паламаўся мой стэнакардычны стэрэатып, калі перастаў спаць. Ну, дык вось: сёньня спаў ледзь не да дзявятай гадзіны раніцы! У панядзелак, калі такая ж будзе і наступная ноч, пастаўлю пытаньне пра выпіску.

Перад абедам наведаў Серафім Андрасюк. Разабралі з ім шмат службовых пытаньняў. Сярод іх:

1. Вылучыць Сьвятлану Расянчук малодшым рэдактарам замест Зіны Жук, якая ідзе ў дэкрэтны адпачынак. Я ўпэўнены, што са Сьветы з цягам часу будзе выдатны рэдактар. І ня толькі! Інтэлігентная, энергічная, з шырокім кругазглядам. Дый, думаю, яна найлепш адпавядае густу Веры Сямёнаўны.

2. Алесь Рыбак зьбіраецца ісьці з выдавецтва. Трымаць пакуль гэта ў сакрэце, а то могуць некага падкінуць. Мікола Кусянкоў, загадчык хоча Яўгена Лецку. Я таксама ня супраць Лецкі. Нядаўна ён быў у мяне на прыёме, і я нават яго абнадазеіў. Але сказаў, няхай пакуль прымае прапанову “Юнацтва”. Мне хацелася б хутчэй узяць Сяргея Дубаўца. Серафім ўсё-такі з Кусянковым нацэліліся на Лецку. А гэта ўжо перайначыць цяжка.

3. Ніл Гілевіч нават у ЦК КПБ, напэўна, у аддзеле культуры паставіў пытаньне пра перавод яго брата Міколы Гіля на пасаду загадчыка рэдакцыі Збораў твораў і выбраных твораў. Дазнаўся, што мы няпэўна вырашылі, неканчаткова. На гэтае пытаньне ў нас з Серафімам аказалася аднолькавая думка. Дарэчы, такая самая думка і ў Сяргея Законьнікава.

4. Валодзь Паўлаву Камітэт ня дасць сваю Ганаровую грамату да 50-гадовага юбілею. Серафім сказаў, што Дзялец папярэдзіў ужо, каб і не прасілі. Я прапанаваў Серафіму зрабіць у выдавецтве, як сьлед, падрыхтаваць добры загад, прэміяваць звычайнай у такіх выпадках прыміяй – сто рублёў, падрыхтаваць прыгожы цёплы адрас, правесці сход з кветкамі, выступленьнямі, вершамі. А далей яго справа, як ён паступіць.

5. Паскардзіўся Серафім на Аляксандра Антонавіча, што той крычыць “Чаго

гэты прафесар хоча ад пробаў ілюстрацыяў да “Пана Тадэвуша” А. Міцкевіча”. “Прафесар” – гэта Васіль Шаранговіч. І Дзялец націскае, каб фарсіравалі. “Мне сорамна, – кажа ён, – сустрэцца з польскім генконсулам”. Я супакоіў Серафіма: “Толькі лінія Шаранговіча заслугоўвае павагі: яна за якасць выдання. А тыя астатнія – кар’ерысцкія. Такім настроям не патакаць”.

6. На кастрычнік вельмі мала ўзята да выпуску назваў. Здаецца, менш дзесяці. Мне Жана Сьцяпанаўна абяцала выслаць план месяца. Я прасіў, каб і “зірнуць” на праект кварталу.

7. Дамовіліся рыхтаваць пасяджэнне рэдакцыйна-выдавецкага савету. Пытанні: 1) абмеркаваньне праекту плану выпуску літаратуры ў 1987 годзе і плану рэдакцыйна-падрыхтоўчых работ у 1987 годзе (пад выпуск 1988 году); 2) інфармацыя Серафіма пра вынікі ММКВК-85.

8. Адносіны з цэнзураю. Асноўнае – гэта тое, што яны зрабілі там шмат купюраў у 4-ым томе Максіма Гарэцкага, у яго рамане “Камароўская хроніка”. Прынята, кажа Серафім, рашэнне з Камітэтам, каб “падганяць” том пад патрабаванні Цэнзуры. Я прапанаваў абавязкова месцы купюраў – усіх без выключэнняў – пазначыць адпаведным умоўным знакам – квадратнымі дужкамі з шматкроп’ем у іх: [...].

Недзе Серафім чуў, што Валянціна Пепяляева хочучь выгнаць з Галоўліту. Гэта цікава! Значыць, і там ёсць здаровыя сілы, якім ён стаў косткай ў горле. “Падвядуць”, як таго Аблова. Дай-та Бог!

Дарэчы, Савелія Паўлава “народная чутка” зноў некуды накіроўвае – не ў Дзяржкамвыд, дзякаваць Богу, а адны ў Інстытут гісторыі партыі, другія – рэктарам Менскай вышэйшай партыйнай школы. Цуд! Абедзьвюма рукамі прагаласую за гэтыя абедзьве пасады. На культуру беларускую і на гарматны стрэл яго нельга падпускаць.

14 кастрычніка 1985 году. Панядзелак. Дзень не для наведванняў, а Толя Кудравец прарваўся. Ды яшчэ перад абедам. Маіх сужыцеляў не было, дык хоць удосталь нагаварыліся. Ад тэмы майго захворвання да міжнародных пытанняў: у такім ракурсе, што ў маіх старых бальшавікоў-аднапалатнікаў палопаліся б барабанны перапокі ў вушах. Найбольш, канешне, круціліся вакол Саюзу – таго, дзяржаўнага кангламерату, і гэтага, якім кіруе Гілевіч.

Зноў гаворка зайшла пра дзіўнае сяброўства: Ніл – Барыс (Сачанка – рэд.). Барыс сказаў Гілевічу, што калі з чарговага з’езду ня выбяруць яго сакратаром, тады ён нават і ня ведае, што будзе рабіць далей. Я ня думаў, што ён носьбіт такога махровага кар’ерызму. Прыгадаем сапраўдных пісьменьнікаў, вялікіх на любы найпрыдзірлівейшыя меркі, скажам У. Караткевіча, В. Быкава, ды і Янку Купалу, – дык яны ж, як агню, баяліся ўсіх пасадаў. Бо пісьменьнік на пасадзе, гэта ўжо ў лепшым выпадку паўпісьменьніка, а затое чыноўнік, а то і бюракрат, на ўсе сто працэнтаў.

Сказаў Толя, што А. Кузьмін, выступаючы днямі на справаздачна-выбарным партыйным сходзе ў Саюзе пісьменьнікаў, сказаў, што сёлетняе зьніжэнне “тыражоў на беларускую літаратуру” – гэта “ў нейкай меры віна таксама і ЦК, што своечасова не адрэагавалі на паніку і скаргі з боку выдавецтва. Больш таго, прызнаў, што “у справе мовы таксама ёсць віна ЦК”. Вось гэта здорава! Але ж ні ў якім разе верыць нельга гэтым кракадзілавым сыязам – час ад часу мы ўжо бачылі іх. Сёння Кузьмін, а заўтра могуць быць той Дзяржыморда Паўлаў ці тая дзева Мазай, і ўсё пойдзе яшчэ горш. Ня-ве-рым!!! І будзем змагацца, змагацца самаахвярна. Я гатоў прынесці сябе ў ахвяру на алтар маёй Радзімы! Каб толькі яна сапраўды “заняла пачэсны пасада сярод народаў”. Але ж не такі пасада! І не сярод савецкіх народаў! Я не прызнаю такіх народаў. Ёсць народы

свѣту. Народы еўрапейскія. Народы амерыканскія. Народы азіяцкія. Народы афрыканскія. Былі паднявольныя каланіяльныя народы жахлівай Расійскай імперыі... Што ж, паводле гэтай аналогіі можам замяніць хіба слова "Расійскай" на слова "савецкай". У такім сэнсе Беларусь займае свой няўтульны куток, паліты крывёю сваіх лепшых сыноў, у жалезабетоннай жахлівай турме мностваў няшчасных, народаў, што абразьліва называюцца са-вец-кі-мі!

Толькі ў гэтым сэнсе я прызнаю ўсё савецкае!

Сёння на вочы трапіла мне толькі адна газета. Ага! Адразу і здагадаўся, чаму і па паянцелках у СССР выходзіць толькі "Правда". Ну, што ж! Даўно, можа, гадоў з сорок, калі ня больш, я засвоіў сьвятую ісьціну: "В "Правде" нет известий, а в "Известиях" нет правды". Тым ня менш трэба пагартаць.

Спачатку міжнародная інфармацыя. Маленечкая зацёмка "Ідзе галасаваньне". Гэта ўчарашняя інфармацыя з Бруселю, пра датэрміновыя выбары ў парламент. Зьвяртае на сябе ўвагу, што ў агульнанацыянальным маштабе ў выбарах удзельнічае 14 вядучых палітычных партыяў. Апроч гэтага, у розных выбарчых акругах сваіх кандыдатаў выставілі з дзясятка драбнейшых палітычных групавак і арганізацыяў.

Я прачытаў уголас сваім палітыканствуючым дзядам і расказаў жывапісна, гарача, схапіўшыся з ложку, як гэта робіцца "ў нас".

За некалькі месяцаў да выбараў намесьнік загадчыка аддзелу арганізацыйна-партыйнай работы ЦК КПБ распрацоўвае профіль чарговага Вярхоўнага Савету. Тут улічвае, колькі трэба (!) ўвесці туды камуністаў, колькі беспартыйных, колькі мужчынаў, колькі жанчын, колькі рабочых, колькі калгаснікаў, колькі інтэлігентаў, колькі моладзі, нават колькі ўдзельнікаў вайны, колькі ўзнагароджаных ордэнамі і медалямі, колькі паўторных, колькі навічкоў і г. д.

Згодна з гэтай "картаю", дае цвёрдае заданьне абкамам партыі – па ўсіх гэтых "катэгорыях". Абкамы аздачваюць райкамы партыі. Тут ужо "дзеляць" паміж раёнамі, бо ня ў кожным сельскім раёне можна выбраць індустрыяльнага, скажам рабочага і г. д. Тут "расьпісваюць" і выклікаюць чалавека, якому і ня сьнілася нічога падобнага: "Мы, Нина Ивановна, очень высоко ценим ваш труд. За это мы думаем выдвинуть вас в депутаты Верховного Совета. Вы только

Міхал Дубянецкі ў рабочым кабінэце.

не вздумайте отказываться... Вам же будем платить ежемесячно по 100 рублей. Ну, а там, какое письмо раз, два раза в год получите от избирателя, – мы на него вместе и ответим. А поедете на сессию, там и апельсинов купите и с одежды чего-нибудь. Ну, поздравляю и пока никому ни слова о нашем разговоре”.

“На месцах” на такіх кандыдатаў у кандыдаты ў дэпутаты складаюць характарыстыкі, асабовыя лісты і высылаюць таму рэспубліканскаму босу. Гэты пільна вывучае з пераправеркаю у КДБ (абавязкова!) і едзе ў Маскву. Там зноў “сыпец-ялісты” па чалавечых душах калупаюцца ва ўсіх гэтых паперах, абавязкова робяць заўвагі, часам вельмі непрыемныя, як правіла, бракуюць (!) некалькі кандыдатаў у кандыдаты і праз некалькі дзён адпускаюць “рэспубліканскага” боса дамоў. Гэты склікае давераных кіраўнікоў абласных з машыністкамі, выдзяляюць ім недзе месца і перадрукоўваюць ўсё на чыстую. Пасля гэта афіцыйна з пералікам будучых кандыдатаў зацьвярджаецца (!) на Бюро ЦК (!).

І вось пачалася адкрытая частка паршывай камедыі – зганяць людзей на перадвыбарны сход, і нехта, маючы сакрэтнае даручэнне, вылучае тую самую Ніну Іванаўну – пасля, вядома, Брэжнева ці Андропова, ці Чарненкі, ці Гарбачова, ці іншага падобнага “дэмакрата”. Як толькі нехта выгукне незапланаванае прозьвішча, тады робяць выгляд, што яго проста не было, прагаласуюць – абавязкова адзінагалосна – за члена палітбюро Імярэка і “нашую даярку Ніну Пшык” і падзякуюць у рэзалюцыі партыі як добра пры ёй гэтым пшыкам.

Гэта самая складаная і нябачная, сакрэтная частка работы “блоку”(!!) камуністаў і беспартыйных (!!). А пасля пачаўся масавы спектакль, праўдзівей кажучы, цыркавое прадстаўленне: “падтрымка” “кандыдата”, “выступленне” “даверанай” асобы – таксама вызначанай зверху, збор “заяваў” “кандыдатаў” на сваю згоду балаціравацца па гэтай акрузе. Ну і самы цырк, якога яшчэ цы-вілізаваны сьвет ня бачыў – гэта сам дзень “выбараў”.

Перад гэтым яшчэ “агітатары” складаюць спісы выбаршчыкаў, некалькі разоў “правяраюць”, разьвесяць на сьценах дамоў біяграфіі “кандыдатаў”, напісаныя абавязкова ў ЦК.

У памяшканьні выбараў будзе буфет з дэфіцытнымі прадуктамі – хто раней прыбяжыць, таму дастанецца, – канцэрт самадзейнасьці.

Ніколі я ня бачыў, каб у гэты дзень не было перадвыбарных лозунгаў. А паводле Палажэньня пра выбары агітацыя ў дзень выбараў спыняецца.

Ёсьць і “кабіна” для тых, хто хоча зайсьці і прачытаць бюлетэнь ці бюлетэні. Туды баяцца ўсе заходзіць, каб не западозрылі, што будзе выкрэсьліваць. Я, калі іду галасаваць (а я не заўсёды хаджу), кожны раз заходжу і кожны раз бачу там вузенькую ў далонь дошчачку, што імітуе стол, на ёй ляжыць кавалак грубай тканіны (ляжыць ці нават прыбіты), каб, калі будзеш выкрэсьліваць, парваў бюлетэнь і, каб тыя, што за сталом, убачылі гэта. Але я, праўда ня бачыў там ніколі альбо зусім алоўка, альбо ён там ляжаў... зламаны.

А яшчэ паўсюднае парушэньне, што стала нормаю: адзін “галасуе” ледзь не за цэлую вуліцу. Ідзе, скажам, маці сямейства “галасаваць” за ўсіх сваіх, выбягае суседка і папросіць “укінь там і за нас, галубачка: і няма калі туды плесьціся і ня хочацца”. І такіх некалькі просьбаў атрымлівае жанчына, пакуль ідзе па вуліцы. І дзіўна. Там ня толькі што аддадуць бюлетэні за ўсю яе сям’ю, што супярэчыць палажэньню, але яшчэ часам і спытаюць, “а больш ні за кога ня будзеце браць?”

Не абыходзіцца і без фальсіфікацыяў падлікаў галасаваньня. Вось пра гэта я сваім вернападданым дзе з рогатам, а дзе з абурэньнем і расказваў на тэму: “Блок камуністаў і беспартыйных”.

А вось нявялічкі артыкул Лютара Герэке з “Нойес Дойчланд” “На службе быту”.

Кінулася ў вочы такая “цыфір”. У 1970 годзе на сто нямецкіх (усходніх, вядома) сем’яў прыпадала 16 легкавых аўтамашынаў, а ў 1984 годзе – ужо па 44. Халадзільнікаў – адпаведна 56 і 99; пральных машынаў – 54 і 89.

Ёсць над чым падумаць савецкім камуністам (там таксама ідзе ад імя САПГ!

Уважліва прачытаны і артыкул “Дом сібірака”. Цяпер мяне гэты край зацікавіў. Па шматлікіх прычынах. І з расказаў Славы Д. І з плачу і абурэння таго самага Жукава, артыкул якога я пераказваў. І, бадай што, сядзіць ува мне недзе глыбока ў сэрцы гэты Сібір – як краіна ссылкі маёй сям’і, якую перашкодзіла вайна, як край, “вакол якога я сам столькі гадоў хаджу і нейкім цудам ратуюся. І нарэшце, мяркуючы па інфармацыі Жданава, там загінулі, гінуць і будуць гінуць далей ад п’янства, ад дэградацыі сотні тысячаў, мільёны нашых беларусаў, прыбалтаў, украінцаў, палякаў, немцаў, што асабліва ў вялізных колькасцях бальшавікі гналі і гоняць іх туды, на выміраньне і асіміляцыю. О, Божа! А з кім там нам асімілявацца?!

Ну, дык дом сібірака, у якім і я мог бы жыць (а можа, яшчэ і пажыву?!).

У ім там жыльлёвая плошча на паўтара-два метры нават меншая, чым “на жыхара сярэдняй паласы”. Назіраецца тэндэнцыя да павелічэння гэтага разрыву.

Жытло сібірскае, як тут піша інжынер-архітэктар, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР з гораду Навасібірску, да таго ж і менш добраўпарадкавана і халоднае(!). А мы ведаем, як “добраўпарадкаваны” расейскі вясковы дом! – Сьмех на дроце, як кажа сімпатычны і дасціпны Саламон Юльевіч Бусловіч.

Сібіракі і паўночнікі, чытаем мы далей, ужо згортваюць індывідуальнае жыльлёвае будаўніцтва (у пачатку 5-годкі на Кубані такога будаўніцтва ад усяго, з дзяржаўным, вялося 48, 6 %, у Заходняй Сібіры – 10, 7 %, а ва Усходняй – 8 %! Прыгадаем таго Жданава, можа, дэбілы вырашылі, што жыць у адной хаціне сотні чалавекам – цяплей, чымся чатыром, пяці?..

Аўтар горача прапануе лес для “індывідуальнага” сібірскага будаўніцтва.

Дзе ж гэты каштоўны ня толькі домабудаўнічы матэрыял? Давай працытуем жывога саноўнага сібірака, аўтара гэтага артыкулу!

“Прыгадаем, як пры ўз’явдзеньні Брацкай і Усьць-Ільінскай ГЭС былі залітыя дзясяткі мільёнаў кубаметраў першасортнага нясьсечанага лесу (з-за якога цяпер рэзка пагаршаюцца эксплуатацыйныя якасці гэтых вадасховішчаў, цяжкім зрабіўся рух воднага транспарту, гіне рыба). І ў той жа самы час кіраўнікі будоўляў разам з гарадскімі выканкамамі чамусьці забаранялі будаваць у ініцыятыўным парадку драўляныя дамы”.

Цяпер, паслухайце, людзі добрыя: рыхтуецца стварэнне чарговай электрастанцыі Ангарскага каскаду – Багучанскай. Дык вось Краснаярскае краёвое ўпраўленне па справах архітэктуры таксама выкрэсьліла з праектаў будаўніцтва такіх дамоў. А што ж робіцца?

“Для пабудовы жылых дамоў у лесе Міністэрства энергетыкі і электрыфікацыі СССР завозіла ў Сібір буйнапанельныя дамы... з Таганрогу, але не дапускала выкарыстання на будаўніцтва мясцовага лесу!” Прытым, скажам, таго, што заўтра на вякі вечныя апынецца пад вадою...

У нас тут у наяўнасці тыя палажэнні палітэканоміі капіталізму (марксавага), дзе Карл Маркс паказваючы куды больш лагодныя супярэчлівасці адпаведнасці “производственных отношений” сваім “производительным силам” патрабаваў, што другія павінны рэвалюцыйным шляхам зьвергнуць першыя, якія ўжо скоўваюць іх разьвіццё”. Дарэчы, я яшчэ ў савецкіх умовах нідзе ня бачыў іх адпаведнасці. Шлюб іх супрацьзаконны з першых дзён. І лепшыя людзі Расіі, як Г. В. Плеханаў, паказвалі на гэтую зьяву і прадказвалі бяду. Але

бяды, на жаль, ня Леніна і яго халуёў напаткала, а ўвесь шматмільённы народ. Як нам выйсці з гэтай бяды?

15 кастрычніка 1985 году. Учора вечарам я наведаў Аляксея Гардзіцкага. Ён ляжыць на пятым. Туды пад'ехаў ліфтам(!). Аляксею зрабілі аперацыю на апендыцыт. І, як вельмі часта тут бывае, адным парэзам не абышлося. Утварыўся інфільтрат (можа, скальпель, вату ці бінт забылі там!) і рэзалі зноў. Маю ж Ірынку тройчы рэзалі. Ледзь зусім не зарэзалі!..

У Аляксея застаў Анатоля Вяцінскага. Ён ня ведаў, што і я тут. Але ж як ён хораша ў той раз абышоўся са мною: напісаў ліст, паведаміў, што мае сына – таленавітага кардыёлага, што хацеў бы мяне “паказаць” яму. А сёння спытаў, можа што з лекаў патрэбна. Наогул сімпатычны чалавек. І гэта я ня толькі на сабе адчуваю.

Аляксей выглядае добра. Ну, ён жа і ёсць прыгожы чалавек, яшчэ не схварэўся, як кажуць, таму і прыгожы. Але ляжаць, мабыць, будзе даўгавата. Ці цяпер усё лечаць “паскораным” метадам.

З Толем спускаліся на мой чацьвёрты пешшу, і мяне не хапіла на такую адлегласць! Нітрагліцэрыну са мною не было: сыцснула пад грудзінай.

Я ўбачыў на лесвічнай пляцоўцы крэсла перад тэлефонным столікам і сказаў Толю, што трэба патэлефанаваць дамоў. Хоць мне і з ім хацелася яшчэ пастаяць. Так мы рассталіся. Я крыху пасядзеў спакойна і сапраўды набраў свой хатні нумар... Прызнаўся, чаму званю. Атрымаў законную вымову, чаму пускаяся ва ўсякія ваяжы, ня маючы пры сабе нітрагліцэрыну.

Гэта ўсё пра ўчора. А сёння, цяпер, 16.15, нічога надзвычайнага не было. Пульс нармальны, ціск 140/80, на правай руцэ 150/80. А мне здаецца адзін малодзенькі ўрач (яна!) запеленгаваў левую руку з тэндэнцыяй да павышанага ціску. Трэба пераправерыць. Яна яшчэказала пра такога хворага, у якога розніца ў руках аж 30 адзінак. І вось ён, калі хоча зьлегчы ў бальніцу, падстаўляе адну руку – тую з павышаным ціскам, а надакучыць у бальніцы, захацеў да жонкі – падстаўляе руку з меншым ціскам.

Вечарам правёў у палаце “палітінфармацыю” на тэму як і чым так званая Кастрычніцкая рэвалюцыя напсавала ўсім народам царскай імперыі. Накот Фінляндыі выказаў бурнае захапленне яе цяперашнім станам, яе разьвіццём і сказаў: “Мог бы яе напаткаць такі паскудны лёс, як савецкіх карэлафінаў. Быў бы адсталы, дзікі, халодны край длясылкі і вымірання Дубянецкіх. Нават і за дзяржаву не лічылі б – як гэтых. Была Карэла-Фінская ССР, стала Карэльская АССР, дзе культура свая зусім не разьвіваецца. Малайцы фіны! Вырваліся з гэтых “цёплых” абдымкаў! Цяпер мы ўсе марым пра фінляндскія прамысловыя тавары.

Хутка пасля гэтага Марыя (жонка – *рэд.*) і Коля пайшлі. Я пайшоў іх праводзіць да ліфту. Ну, абодва яны мне так давалі “ў косьці”, што мне аж гарача зрабілася. Але я іх “супакоіў”, што гэта далёка ня першая мая лекцыя, у тым ліку і пра Фінляндыю і Польшчу часцяком выказваюся. Прыбалтыку, Малдавію, з Бесарабіяй, Калінінградскую вобласць, Беларусь з Украінаю, астатнія “рэспублікі” і ўсе землі, што “добраахвотна” ўвайшлі ў “Русь”, таксама нярэдка “разьбіраю”. І Марыя і Коля папярэдзвалі, каб “быў тут цішэй”...

Апроч жонкі і Колі мяне сёння наведаль Станіслаў (брат – *рэд.*) і Вася Гілевіч, Вірынея Іванаўна, Галіна Шпангоў і Нэля Іванаўна Тулупава. Вася падарыў сваю апошняю кнігу “Доказ ад процілеглага” з цёплым надпісам. Кніга з гэтак званай гарадской тэматыкі – адзін дзень кожнага з супрацоўнікаў адной навуковай лабараторыі. Цэнзару было там клопату, ледзь выпусцілі – тоненькую, на 11 улікова-выдавецкіх аркушаў.

Цяпер жа ў Васіля “арыштавана” наступная кніга – “Ардаманты”. Супраць

яе ня толькі цэнзура, але і Серафім Антонавіч. Мне наогул трэба зрабіць рэстр забракаваных “крамольных” кніг і асобных твораў. І паціху “рассмоктаць” гэты дзікі антыгуманны чыстасавецкі флюс.

Г. Шаранговіч і Ж. Шалянок прынеслі цэлы пакет сігнальных экзэмпляраў. Самае выдатнае ў гэтым пакунку – гэта, несумненна, 2-томнік Яна Скрыгана. Я вельмі задаволены. Само сабою, выдадзены шыкоўна. Але ж там і ёсьць што выдаваць. Трэба павіншаваць Старога! Што ні кажы, а гэта яму вялікая радасць.

Падкінулі мне і поўна статыстыкі:

1) план выпуску ў г. м.; 2) графік выпуску на апошні квартал; 3) сьпіс усяго выдадзенага за 9 месяцаў г.г.

Усе здзіўляюцца, чаму Серафім хоча праводзіць рэдакцыйна-выдавецкі савет без мяне. А я вазьму і адмяню. Каб паставіць там пра Біблію Скарыны.

16 кастрычніка 1985 году. Серада. Быў на кансультацыі ў прафесара Я. В. Бардзіна. Кардынальных зьменаў быццам бы ня вызначылі. Прызначыў пятую таблетку сустава, пятую абзідана – было па чатыры. Таксама параіў кілаграмаў пяць спусьціць вагі. Наконт пітва, сказаў, ня варта надта абмяжоўвацца. Чалавечы арганізм, – сказаў ён, – лепш арганізаваны за любую дзяржаву (малойчык, сьмелы! – М. Д.). Калі там што лішняе, яно выводзіцца”. Вельмі цікавіўся маімі прыступамі, ці спазмам – хто яго ведае, як тут лепш будзе назваць гэта, а таксама колькасцю спажываемага нітрагліцэрыну.

Наш лечурач пасля маёй сустрэчы з прафесарам пачала рабіць абход сваіх хворых. Выпісала дамоў сімпатычнага Лазара Давыдавіча. Мне сказала, што на гэтым тыдні мяне яшчэ ня выпусьцяць. А на наступным – абавязкова.

Па абедзе заходзіў Лёня Левановіч. Ад яго, звычайна, мала чаго даведаешся пра сапраўднае становішча ў выдавецтве. Толькі што і сказаў, што “быццам бы сёньня быў рэдакцыйна-выдавецкі савет”. Пытаю: “А як там новы загадчык?” У адказ чую ўжо трэці раз адно і тое самае: “Прывыкае”.

Так што сёньня не завозна было ў мяне. Дарэчы, і зрабіў вельмі мала: мала прачытаў, мала напісаў. Затое з гадзіну паспаў у абед. Пагляджу, як там будзе ноччу.

Марыя прынесла рыбы, яблык. Навошта? Я меў неасьцярожнасьць сказаць, што прафесар Іваноў станю́ча ставіцца да рыбы. Дык цяпер кожны дзень ратуюся ад яе. А адкуль яна даведалася, што Я. В. Бардзін нічога ня мае супраць сьвежага яблыка? Можна Алена Сяргееўна сказала?

Днямі я адклаў, каб болей, мабыць, ніколі не вяртацца да яго, верасьнёўска нумар “Маладосьці”. Цэнзар АТ 12294. Цікава, я, здаецца, ніколі не згадаў пра гэта. Доўгія гады выходныя зьвесткі пачыналіся з кляйма цэнзара. Пасьля мы, сыпецьялісты тыпу мяне, раптам заўважылі, што цэнзура атрымала, напэўна, недзе адтуль новую каманду: крыху маскіравацца. І вось “маскіруюца”. Сваё таўро ставяць ужо толькі трэцім элементам. Сьпярыша “Здадзена ў набор” з датай, месяцам (арабскімі лічбамі), і годам (дзвюма апошнімі арабскімі лічбамі), з кропкамі паміж усімі трыма элементамі. Пасьля: “Падпісана да друку” з адпаведнымі лічбамі ўсіх тых трох парадкаў (прытым абавязкова ўсе лічбы двухзначныя, нават, калі, скажам, будзе 8 мая. У такім выпадку напішуць пасьля словаў “здадзена ў набор” ці “падпісана да друку” 08.05.85. І вось трэцім элементам ставяць пасьля той кропкі за годам знак, у дадзеным выпадку АТ 12294.

Дарэчы, перада мною два тамы выбраных твораў Яна Скрыгана. На іх у такім самым парадку стаяць розныя цэнзарскія нумары. На першым томе: АТ 12255, на другім АТ 12254. Як бачым, не зусім лагічная “пасьлядоўнасьць”. А ўся справа ў тым, што другі том на тры дні падпісваўся цэнзарам “у друк!” раней,

чым першы (08.07:11.07). Заўважым, што не дырэктар, не галоўны рэдактар падпісвае ў друк, а цэн-за-ррр!!!!!!!

Гэты нумар “Малодосыці” прыцягнуў маю ўвагу перш за ўсё публікацыяй з дзёньнікаў апошніх гадоў Івана Шамякіна “Карэньні і галіны” (с. 10-87) з дзевяццю фотаілюстрацыямі. Мушу адразу сказаць, што Івана Шамякіна ёсць за што паважаць і пісьменьнікам, і чытачам.

Пасля тых славурых успамінаў гэтага аўтара пра Андрэя Макаёнка цяпер Шамякінскія мемуары чытаюцца з такой самай цікаўнасьцю, як і яго раманы. Толькі тое, што зьмешчана ў гэтым 9-м нумары часопісу, гэта ж нельга назваць дзёньнікам у класічным сэнсе. Гэта ня запісы падзеяў кожнага дня ці некалькіх дзён. Я менавіта так раблю. Але я не пазбавіў сябе права час ад часу вяртацца да рэтрэспекцыі. І чым далей, тым яе будзе, мабыць, больш у мяне. Я мяркую ў свой дзёньнік умясыць усё сваё дзяцінства, карацей, – увесь дадзёньнікавы перыяд. Даць гісторыю маіх шматлікіх дзёньнікаў, пачынаючы з польскага. Але ж гэта павінна быць “дарэчы” згаданае і нейкім чынам зьвязанае з тым, што пішацца “сёньня”.

І. Шамякін жа ўсяго толькі ў васьмнаццаці “дзёньнікавых” запісах апісаў ледзь ня ўсё сваё жыцьцё (апроч хіба літаратурнага і палітычнага), жыцьцё сваіх бацькоў, іх сям’і і радні, а таксама жыцьцё сям’і выдатнай, сімпатычнай мне жанчыны Марыі Філатаўны, вернай, і думаю адзіна магчымай спадарожніцы Івана Шамякіна.

Вельмі падзяляю абурэньне аўтара кнігі “Петраград-Брэст” – адразу ж з першай старонкі – тымі “сябрамі”, што кляліся да сьмерці падтрымліваць, а тут, як запахла цэнзурнымі ўскладненьнямі, дык адразу ў кусты. Дасць Бог, будзем ведаць гэтых сяброў. Думаю, адзін з іх А. Кузьмін, а другі – А. Маркевіч. Ёсць, несумненна і іншыя.

Вось сёлета, напрыклад, наш Рыгор Барадулін літаральна ў-лад-ка-ваў на філалагічны факультэт Белдзяржуніверсітэту дачку нашага цэнзара Марыны Канстанцінаўны Высоцкай. Паглядзім, як гэты цэнзар будзе ставіцца далей да нас, цяпер ужо дабрадзеяў яе. Вось першае выпрабаваньне ім – прапусьціць без канфлікту Сяргея Палуяна. Я не хацеў бы, каб там нешта было страчана з таго, што сумленна падрыхтавалі Рагойшы, хоць Серафім, Варлен і Генадзь Шупенька ўжо дрыжаць.

Аўтар шмат разважае пра герояў сваёй апошняй кнігі, а заадно “гістарычнымі бандытамі” назваў і іншых: цароў, Бекендорфа, Сталыпіна, Керанскага і іншых. Нават пра Уінстана Чэрчыля напісаў: “Ну, Чэрчыл – гэта ўжо ладна. Усё ж саюзнікам быў! Значыць, інакш трапіў бы ў той, першы, бандыцкі разрад. Пры тым аўтар хваліць Сталіна (ён не бандыт!!!), што ён не пускаў “гэтыя персанажы... у кіно, у сьпектаклі – ні-ні”.

І. Шамякін вельмі рады, што яму пазванілі ў бальніцу за ўвесь час аж сем чалавек. “Можа і не дарэмна я прапрацаваў 26 гадоў у СП”, – аргументуе ён такую “масавую” ўвагу да сябе.

Я сабе адразу акрэсьліў думку-пытаньне, што можа падрыхтоўка да 100-годдзя Янкі Купалы вялася “лакальна, з меншым размахам, з меншым пранікненьнем у нізы, чым падрыхтоўка да 90-годдзя Купалы і Коласа. Ці мне так здавалася?”

Тут ужо я сьведка: менавіта так хвораму Шамякіну “здавалася”. Я быў членам рэспубліканскай юбілейнай камісіі да 100-годдзяў і ведаю, што мы кожны раз нешта новае “выдумлялі”. Я добра ведаю, што было да 90-годдзяў і што мы выдалі да 100-годдзяў. Узяць хаця б маё дзецішча – факсімільныя выданьні першых кніг вялікіх паэтаў – “Жалейкі” і “Песьняў-жалбаў”. Гэта я на Рэспубліканскай Камісіі ўнёс такую прапанову. Праўда, ня быў яшчэ ўпэўнены цалкам у посьпеху. Была нагода выпрабаваць на “Вянку” Максіма Багдановіча.

І “спроба” атрымалася на ўзроўні выставачнага спецэкземпляра! А тыя агромністыя тамы, што часткова зробленыя нават у скураным пераплёце. А помнік Янку Купалу ў Ляўках! Ды шмат чаго! Вось толькі не дазволілі мне выпусціць альманах “Спадчына” з п’есай Вялікага Купалы “Тутэйшыя”. Сьвіньні! Хамы! Малпападобныя недачалавекі!

Пасьля раптам ён піша што “арганізацыйны ўзровень быў высокі, што было нададзена падзеі ўсесаюзнае значэньне”. А ў І. Шамякіна – гэта найвышэйшая ацэнка. Ён, бедны, ніколі, нідзе і ні ў чым не адчуваў сусьветнага ўзроўню!

З мемуараў перад намі паўстае сапраўды добры, сімпатычны чалавек. За чалавечнасьць, за гатоўнасьць кожнаму дапамагчы я і люблю яго. А не за творчасць! І не за прасавецкасць!

Гэтае апошняе, прасавецкасць, засланьне ўсё сапраўды чалавечае і ў яго асабістым, і ў яго грамадскім жыцці, і ў яго творчасці, значна зьбыдніла, адэбіліла яго творчасць.

Наконт “незавознасьці” я пасьпяшаўся. Сёньня яшчэ забягаў Лёня Дранько-Майсюк. Паедзе ў Іркуцк. Няхай паездзіць хлопец. Пакуль хочацца і сілы мае! Пасьля прыехалі нашыя “паўднёвыя паўночнікі” – Марына, пляменьніца, з Главайска Данецкай вобласці Алёна з мужам. Муж кіяўлянін. Вельмі прыгожы, культурны, выхаваны хлопец. Яны некалькі гадоў паслужылі ў ГДР (ён афіцэр), цяпер за той камфорт кінулі на возера Ханку. Кажуць, зверху некалькі дамоў (тры ці чатыры), а зьнізу – славуная Ханка. Цяпер, каб еўрапейцы не бунтавалі, не ўцякалі па ўсякіх прычынах, дык ім паказалі “тульскі пернік”: год службы ў тым дзікім краі будзе лічыцца за паўтара гады службы ў Еўропе. Гэта раз. А па-другое, калі тры гады вытрымаеш там, гарантыя, што ўжо другі раз ніколі не пашлюць.

Во, як нялёгка трымаць цяперашнюю моладзь у паршывых умовах! Малайцы хлопцы! Цяпер мы іх навучылі і вучым стаяць за свае чалавечыя правы. Галоўнае, што мы дамагаемся, каб яны не прызнавалі розьніцы ў правах чалавека і правах воіна, што ў Канстытуцыі няма спасылкі на тое, што служба ў войску рэгламентуецца іншымі, неканстытуцыйнымі законамі і актамі.

Алёна і Пятро, пакуль былі ў мяне (мы вельмі сімпатычна правялі з імі час), дзяцей – сваю “Леначку-Ігнаценачку”, як каза Алёша наш, і таго самага Алёшу пакінулі ў скверыку бальніцы. Мы час ад часу глядзелі на іх. Яны нам махалі сваімі рукамі.

17 кастрычніка 1985 году. Чацьвер. Наведаў мяне Леў Салавей – ляжыць паверхам ніжэй. За кароткі час ён скінуў 31 кілаграм вагі. Я ніяк не магу да яго такога прывыкнуць. Апрача “сваіх”, штодзённых, быў таксама і Анатоль Вярцінскі. Слаўны ўсё-такі ён чалавек. Добра, што я яго так даўно паважаю і так даўно, калі давялося, абараняў ад Паўлава яго “Чалавечы знак”. Вярцінскага творчасць заслугоўвае высокіх словаў. Канешне, ёсьць там і каньютурная палова, але ж яна, лёгкаважкая, зьяціць з якаснага зерня. Добра, што ня ўся творчасць плявелы.

Аднак вярнемся да “ўспамінаў” І. Шамякіна.

Бацькаў брат Трышка. Уступіў у камсамол і пайшоў сьпяваць у царкоўны хор. “З камсамолу яго з трэскам выключылі”.

Маці мела рэдкае імя – Сынклія. Была з багатай сям’і. Яе бацька некалькі разоў выбіраўся старастам сяла. А ў сяле ж 700 двароў ды яшчэ пасёлкі розныя. Гэтае стараства дзеду, вядома, тады не даравалі б, але “ўлічылі”, што сын яго Андрэй “аддаў жыццё за рэвалюцыю”.

Цікавы яшчэ дзядзька Павел – Сяўра. Яго гналі з усякіх пасадаў – з малых і пабольш. Ён, стаўшы старшынёю калгасу ў 30-я гады, хацеў шчыра арганізаваць

аплаты працы калгаснікаў. “Але дайшло да райкому, і яго тут жа бясшумна прыбралі: паслалі некуды ў пажарную: давай пражакцёрствуй на пажарах!”

Мог бы такі аўтар крыху больш напісаць пра калектывізацыю. Ён жа мусіў яе, праклятую Богам і людзьмі, добра памятаць. Ён піша “між іншым”, так сабе. Паслухаем: “Дарэчы, пра калектывізацыю. Я ня так блізка ведаў вёску, яе людзей, каб мяне гэта закранала (! – М. Д.). Помню хіба адно. Калі пачалося раскулачванне, бацька паведамляў маці як бы спалоханым шэптам, што забралі Сядога ці Дубадзела”.

Вось і ўся Шамякінская калектывізацыя, усё раскулачванне – гэтая найвялікшая трагедыя ўсяго сялянства сьвету за ўсю гіторыю яго існавання!

У Шамякіных неяк склалася даволі пікантная сітуацыя. Пётр Шамякін быў лесьніком, часта пераязджаў з месца на месца. І вось у 1944 годзе, не дачакаўшыся пакуль лясыніцтва яму паставіць хату, ён пачаў будаваць сабе яе сам: прыляпіў яе на краі пасёлку Чэхаў, “упісаўшыся” ў вуліцу”. А пасёлак няправільна лічыцца і дагэтуль рускім, Навазыбкаўскага раёну. Але хата стаяла на беларускай зямлі, у Добрушскім лясыніцтве. Затое хлёў стаяў на тэрыторыі дзвюх рэспублік. Да рускага сельсавету два кіламетры. Туды бацькі насілі падаткі і страхоўку. Але неяк у беларускай Карме дакапаліся да гэтай крамолы і прымусілі трымаць усе “дзяржаўныя” зносіны толькі з імі – за 15 кіламетраў. А трэба ж мець на ўвазе, што тады транспарту не было.

Мне цікавым выдалася апавяданне пра кітайца, якіх у маіх родных мясцінах не было і няма. Дык вось у вёсцы Маркавічы быў кітаец – ардэнаносец яшчэ з часоў грамадзянскай вайны. Гэты кітаец, цікава, так і не паступіў у калгас, “хоць яго разы два арыштоўвалі”. І вось кітайцу не прадалі ў мясцовай краме лапату. “Лапаты былі дэфіцытам, прадавалі іх па сьпісе, лепшым людзям ці на нарыхтоўку яек”. Так аўтар без найменшай іроніі апраўдвае тыя (без)“парадкі” і нават ня ставіць у двухкосьце такія тэрміны, як “лепшыя людзі” і інш. Мы ведаем, што падчас гэтых “лепшыя” – гэта былі тыя падонкі, што раскулачвалі, забівалі, гналі ў Сібіры ў Бутыркi, у Лубянкi, у канцлагеры, катавалі якраз нашых лепшых людзей і пазбавілі нас насення нашай эліты.

Гэты кітаец-“ардэнаносец” уклініўся ў апавяданне пра другога “ардэнаносца”, партызана часоў грамадзянскай вайны. Гэты, Скоблікаў яго прозьвішча – увекавечым і тут – працаваў лесьніком у Воленцы. Адзначаўся тым, што “біў парубшчыкаў”. На яго “пісалі скаргі”. Падпісалі ў лясыніцтве загад аб званьненні, “а высяліць яго з лясынічоўкі ня мелі сілы”.

І вось тады бацьку Шамякіна паставілі часова крамшчыкам у Пыхані. “Была картачная сістэма”. Малы Іван памагаў бацьку – увечары разьбіраў адрэзаныя картачкі на хлеб – асобна, крупы – асобна і г. д. Мясa і кілбасы, заўважае аўтар, ніколі не было”.

Малапісьменны бацька за 4 месяцы “пратаргаваўся”. І “мусіў купіць цёлку, каб пакрыць нястачу”. Пайшоў зноў у лесьнікі.

Даволі цікавыя разважаньні І. Шамякіна пра свайго бацьку, пра дзеда, пра такіх сялянаў, што былі “па-свойму таленавітымі. Але не ў вядзеньні сваёй гаспадаркі!.. З такіх людзей ніколі не вырасталі багацеі, кулакі, нават пры са-мых спрыяльных умовах. Гэта катэгорыя тых сялянаў, якія да рэвалюцыі (ды і пасля) папаўнялі армію пралетарыяту.

І далей І. Шамякін цудоўна прасьвятляе марксісцкі тэзіс пра “перадавы рабочы клас”, што вылучыўся з тых нягеглых. Ён кажа “На шахтах, заводах, дзе ня трэба было асабліва варушыць мазгамі, дзе за цябе думаюць майстры, інжынеры, з іх атрымоўваліся надрэнныя рабочыя, нярэдка – вельмі добрыя рабочыя”. Аўтар зусім правільна і тлумачыць гэтую сваю думку: “Вядзеньне ўласнай гаспадаркі патрабуе асаблівага арганізацыйнага таленту”. Гэтай катэгорыі аўтар не прысвоіў

парадкавы нумар. Але ж паводле яго логікі паставім яе першым нумарам (тыя “няўдачнікі” сяляне і “добрыя рабочыя” – другі).

“Праўда, – кажа І. Шамякін, – была і трэцяя катэгорыя сялян, якіх... называлі гультаямі. Такія ў сяле не багацелі і ў горад рэдка падаваліся”. Парадоксам нашага часу зьяўляецца тое, кажа І. Шамякін, што з вёскі, з калгасаў, хлынулі ў горад менавіта дзьве першыя катэгорыі сялянаў: дзелавыя, ініцыятыўныя, таленавітыя і такія, як Міна (Іванаў дзед па бацьку – М. Д.), – шчырыя рабацягі, “цягучыя”. Першая катэгорыя, канчае гэты свой цікавы расклад І. Шамякін, калі і не выезджае, то выбіваецца ў начальнікі, у кіраўнікі, установаў розных хапае і на сяле, напладзілі больш, чым трэба. У сферы сельскагаспадарчай вытворчасці застаюцца, як правіла, трэція. Да сваіх традыцыйных заняткаў – сузіраць і філасофстваваць на конт кожнай зьявы – дадалі трэці “прыемны” занятак – браць чарку. Раней не было за што, а цяпер на “чарніла” кожны можа зарабіць...”

“Сям’я наша жыла на мяжы беднасьці, – кажа Шамякін... – На першых курсах тэхнікума... я нярэдка галадаў. Прыязджаў дадому – і ў маці не знаходзілася шматка сала, ні масла, каб даць мне з сабой”.

Стыпендыя ў Івана была 60 рублёў, бацькаў аклад – 120. Але ён ня ўмеў карыстацца неабсяжнымі землямі.

Настаўнік Шкаруба таемна ў лесе прачытаў дзесям верш С. Ясеніна. Мабыць, у гэты самы час цэлы курс Менскага педінстытуту быў арыштаваны за чытаньне Ясеніна. Многіх расстралялі. Вярнулася мала, у тым ліку і Уладзімір Клішэвіч.

Даносы ў школе. Иван выпадкова драгнуў цыркулем сшытак і прарваў вокладку якраз на воку Сталіна. Данесьлі. Ледзь апраўдаўся. Вывучаў дырэктар Букініч усю радаслоўную яго.

Вельмі кідаецца ў вочы Шамякінскае вернападданства. Нават ён піша такую лухту: “Жылі бедна, але калгасам былі задаволены”. Гэта ў Карме. “Наш сусед бязногі Мікіта, інвалід вайны, не ўступіў у калгас, і бабуля мая асуджала яго”. Усе Шамякіны – “савецкія людзі”!!!

На дыпломную практыку Шамякіна паслалі ў сакавіку 1940 году на цэментавы завод у Росі пад Ваўкавыскам. “Адбіралі тут у Заходнюю строга, у гарком камсамолу запрашалі. І недарэмна. Дыпломам і сваімі мы займаліся менш за ўсё... На заводзе мы зьяўляліся вельмі рэдка. Але агітацыйную работу вялі актыўна... Нас выклікалі ў райком партыі, давалі заданьні, асабліва, калі пачалася кампанія па выбарах у Вярхоўны Савет... Ад гэтага мы адчулі сваю значнасьць. Адразу пасталелі”.

Пра гэта Шамякін напісаў у “Непаўторнай вясне”. Абяцае яшчэ вярнуцца да гэтай тэмы.

Перад вайною. І ў калгасе сяляне, і ў саўгасе сяляне. Але тыя, што ў саўгасе, называюцца рабочым класам. А яму ж у саветаў заўсёды больш увагі. Шамякін піша, што нават у саўгасе “карціны паказвалі часьцей, у той час найбольшая ўвага была рабочаму класу”.

І. Шамякін у маленстве марыў пра ваенную школу.

Адным з яго дзіцячых каханьняў была аднакласьніца Маруся, якая нарабіла Івану сораму, паказаўшы хлопцам яго запіску з прызначэньнем месца і часу спатканьня. “Замест Марусі з-пад моста выскачылі “чэрці” з намазанымі мордамі, у зімовых шапках, вывернутых кажухах”. Бедны Иван вымушаны быў скокнуць “у вадзю ў сваіх лепшых штанах”, а пасля ісьці “ні з чым” дамоў аж 14 кіламетраў. 14 сюды і 14 назад!

“Маруся ў вайну выйшла замуж за ляснічага, што служыў у немцаў. Яго асудзілі, саслалі.” Пасля вайны Івану давялося разам працаваць у Пракопаўскай школе. “Была яна злой, сварлівай, сквапнай бабай, дрэннай настаўніцай...”

Мяне ненавідзела, але баялася: я быў сакратаром партарганізацыі, а на ёй пляма – муж нямецкі памагаты”.

Аўтар сьцьвярджае, што ён “менш, чым хто з майго кола франтавікоў, выкарыстаў у творчасці асабіста перажытае на вайне. Адна аповесць “Агонь і снег”. Усё іншае... – падказана трагедыяй народа, гераізмам партызанаў і падпольшчыкаў. Подзвіг беларусаў – тэма невычэрпная”.

Лічу справядлівым назіраньне аўтара, што “розыніца паміж калгасамі і саўгасамі толькі ўяўная, тэарэтычная... Але ў практыцы кіравання, асабліва ў першым звяне, раённым, паміж калгасамі і саўгасамі мяжа даволі ўмоўная”.

Хваліць аўтар гэтак званую Харчовую праграму. “Але ўсе... мерапрыемствы, рэарганізацыі не спрыяюць працэсу, што нарастае з хуткасцю снежнай лавіны – самазнішчэння традыцыйнай вёскі з тыпова сялянскай псіхалогіяй і з бытам, які мала ў чым да нядаўняга часу мяняўся на працягу стагоддзяў... У гэтым плане нельга не прызнаць сілу нашых ідэалагічных сродкаў; здорава мы пастараліся, каб развянчаць традыцыйную любоў селяніна да зямлі, і гэтак жа добра папрацавалі, каб прывучыць моладзь да новага жыцця – без гною, свінней, з гарачай вадой і прадуктовым магазінам на першым паверсе”.

Аўтар піша, як узбройвалі да вайны нават прафсаюзнага работніка ніжэйшага рангу: старшыня рабачкаму ў саўгасе хадзіў з рэвальверам.

“У саўгас прыехаў Старшыня ЦВК БССР Чарвякоў. Саўгас спецыялізаваўся на вырошчванні трусаў. Вырашалася мясная праблема. Дарэчы, праз год, калі Чарвякова не стала, трусіная ферма была закрыта як шкодніцкае пачынанне...

Кіраўнікі саўгаса хацелі прагнаць малых – Чарвякоў дазволіў, каб мы хадзілі следам. Пасля я быў ашаломлены: хлопцы, не вучні, рабочыя, укралі з машыны картуз”.

Прыехаў неяк Шамякін у гэтую сваю дэпутатскую акругу, у Пракопаўку, да яго, вядома з рознымі пытаннямі, скаргамі. Гэта “раздражняла сакратара райкому партыі Г. С. Шведаву. Найбольш абуральныя былі скаргі-просбы наконт цэглы “...бо побач, у Будзішчы, за тры кіламетры – раённы цагельны завод...”

“Мемуары” Шамякінскія ўсяляк даказваюць, ці заклікаюць гэта зрабіць, які ён страшэнна савецкі. І ён. І ўся яго сям’я. І сем’я яго сваякоў. Часам адчуваў горыч “паражэння”. Ён рыхтаваўся ў камсамол. “Я праяўляў асаблівую актыўнасць, па сутнасці, стаў нявыбраным сакратаром, бо і настаўнікі і вучні прарочылі мне гэтую ганаровую пасаду, калі арганізацыя будзе створана”.

І вось у Церахоўцы, у райкоме камсамолу ўсіх прынялі ў члены камсамолу, а Івана... толькі ў кандыдаты. “Боль крыўды помню дагэтуль. Назад не вяртаўся разам з усімі, ішоў адзін, як воўк, і глытаў слёзы.” А не прынялі яго ў камсамол тады, таму што яго бацька... служачы. Бацька таксама быў пакрыўджаны. Ён крычаў: “Які служачы – ляснік? Ён – горш за шахцёра. Лесаруб. Пажарнік.”

Але такія былі тады савецкія законы і правілы. Яны і цяпер дзікія. Праўда, памянлася на лепшае ў тых, відавочных формах жыцця, затое яшчэ мацнейшымі сталі ў іншых, напрыклад, у цэнзурных.

Пра Макаёнка: “...нічога не адбывалася, што магло б прадоўжыць яго літаратурнае жыццё, яго думкі. Сумна ад таго, што людзі, якія кляліся яму ў дружбе, так хутка забываюць свае клятвы. Горка”.

“...Я зусім ня маю запісваць падзеі кожнага дня, тым больш літаратурныя. Бледныя яны, гэтыя падзеі.”

А вось гэтых два абзацы – ладны кавалак – мне хочацца цалкам выпісаць.

“У Церусе квартаравала італьянская часць. Салдат прыйшоў у двор да Кротава і хацеў рэквізаваць адзінага парсючка. І тут адбылося незвычайнае: пяцідзесяцігадовы Філат (бацька Марыі Філатаўны, жонкі І. Ш. – М. Д.), маленькі, худзенькі чалавек схапіўся біцца з адкормленым акупантам. Вольга

і Маша ўбачылі гэтую жахлівую для іх сцэну, калі на крык італьянца ў двор убеглі іншыя салдаты. Дочкі абамлелі: канец бацьку, застрэляць. Але італьянцы – вясёлы народ! – абкружылі задзір, што качаліся ў пяску, у курыным памёце, і пляскалі ў далоні, крычалі “бравісіма!” то свайму сябру, то селяніну – у залежнасці ад таго, хто каго падмінаў пад сябе.

Парсючка бацька ўратаваў. У той раз. А праз колькі дзён італьянцы ўсё роўна ўкралі яго. Вясёлыя і гуманныя, яны ў той жа час былі адмысловымі злодзеямі. Немцы пахабна, адкрыта рабавалі, італьянцы ўпотаі кралі, для іх гэта было нешта накшталт спартыўнай гульні. І свае, і суседзі адзінадушныя ў вывадзе: чапіўся б гэтак наш чалавек з немцам – не было б яму літасці, верная смерць чакала, можа, нават пакутлівая”.

Прававерны Шамякін, што атаясамлівае сябе з рэжымам, піша: “Буржуазныя ідэолагі вывучылі і ведаюць слабасці чалавечай псіхалогіі. Спажывецкі бум, які пракаціўся, што цунамі, у апошнія два дзесяцігоддзі, нямала разбурыў з таго, што было закладзена, збудавана намі ў душах людзей у першыя дзесяцігоддзі рэвалюцыі. Гэта, бадай, адна з самых значных дыверсіяў супраць камуністычных прынцыпаў, самая прадуманая і самая непрыкметная, хітрая. Тут ніводнага дыверсанта не зловіш за руку. Нібыта ўсё робіцца само сабою. Проста мы не выявілі гэтай хвалі на стадыі яе зараджэння і нічога не маглі паставіць на яе шляху, калі непрыкметная, як і цунамі, яна набірала сілу. А цяпер мы расчысчаем друз ад тых разбурэнняў, якія яна зрабіла”.

А вось цікавая выснова: “Дзеці паміралі там, дзе панавала спрадвечнае сялянскае дзікунства, дзе нічога не рабілася, каб пераадолець яго. І калі жанчына-маці адносілася да іх па прынцыпу: “Цэлы будуць ці “Бог даў – Бог узяў”. Калі ў хаце не было выпрацавана стагоддзямі ладу, таго ладу, пра які хораша напісаў В. Бялоў, калі добра не мылася, не прыбіралася і дзеці елі з адной міскі з кошкамі, адным словам, як кажуць цяпер, адсутнічала здаровая сялянская санітарыя, – у такую хату часта заглядвала кашчавая.”

Яшчэ Шамякін прасавецкі: “Завяршылася калектывізацыя. З-за супраціўлення кулацтва і з-за немалых перагібаў у правядзенні гэтай сацыяльна-эканамічнай рэвалюцыі на сяле, галоўным чынам з-за рэзкага зніжэння колькасці жывёлы, стварыліся значныя цяжкасці з харчаваннем. У краіне была ўведзена картачная сістэма...”

Вольга была найстарэйшая ў Кротавах. Але не любіла яна раскадваць пра асабліва савецкія, асабліва галодныя гады. А аднойчы “у яе вырвалася, і сказала яна не без гордасці, не без стоенай пахвалы і сабе, і малодшай сястры, і брату: “А ў трыццаць трэцім ніхто з нашых дзяцей не апух. Некаторыя з бацькамі і маткамі – апухалі. Лес нас карміў, рэчка у нас, калі не ляніцца, з голаду не памрэш”.

А вось Маша, раскавала: “Елі ў тую цяжкую вясну ўсё: “сасновую “кашу”, маладыя парасткі, “пучкі”, шчаўе, але асабліва падтрымлівала рыба, якую ўмела лавіў дзесяцігадовы Мікалай”.

Гэта так расказваюць кабеты – і зусім непісьменныя і крыху больш адукаваныя. І сэрца сыціскаецца ад болю калі гэта чытаеш. Але вось паслухаем гэтага надта ўжо савецкага пісьменьніка Івана Шамякіна: “Дарэчы, пра год трыццаць трэці. Вясна гэтага году была кульмінацыяй цяжкасцей “вялікага пералому”. Як вядома, найбольш перажывала Украіна. Натуральна, нястачы адбіліся і на паўднёвых раёнах Гомельшчыны.”

Гэта ж трэба так. Ды як так можна. 7 мільёнаў вымерла украінцаў, уміралі яны і на прызбах беларускіх хатаў. А ён, “пісьменьнік” ацаніў: “як вядома, найбольш перажыла Украіна”. Ды хто ты пасья гэтага, ануча ты чырвоная!

Я не люблю і ня ўмею лаяцца. Увесь наш род такі. А тут варта было б загнуць

такое на гэтага прыстасаванца. Вось новае яго блюзьерства: “Было голадна, але свабодна. Широка адкрыліся дзверы ў вялікі свет навукі (!!! – М.Д.). Што гэта за “свет навукі” мы ўжо бачылі па гэтых “мемуарах”: і ў Шамякінавых, і ў Кратовых, і ў іх суседзяў было безліч дзяцей. І ніводзін не вывучыўся на буйнога сьпецыяліста. Адзін Іван стаў пісьменьнікам. Але ж пісьменьніцкі сьверб находзіць на чалавека незалежна ад адукацыі.

Сёе-тое можна выцягнуць і з гэтых чырвоных ашмоццяў: “Выхадны быў адзін – нядзеля. А законы суровыя: за прагул пад суд”. Але ж паслухаем вернападданіцкую споведзь: “Ды і сумленне не дазваляла зрабіць прагул.” І даводзілася галоднаму дзеячу па 60 кіламетраў у дзень мясіць палескую гразь! Божа мілы! Дзе Ты быў тады? Дзе Ты ёсьць цяпер. Пакарай. Хоць заднім чыслом гэтых “народных дабрадзеяў”, гэтых крывавых катаў. Прыбярэ Ты іх з нашае далейшае дарогі!

Здаецца я ўжо занатаваў недзе, што стыпендыя ў Івана была 60 рублёў, а “французская”, як яе тады называлі, булка за 72 капейкі, грамаў трыццаць (сто грамаў на тры разкі) цукру, растваранага ў чыстым кіпятку (на чай мала хто траціўся), лічылася шыкоўнай вячэрай, святочнай...”

Зноў споведзь камунара: “...Божа, якія мы былі бедныя! І якія багатыя цяпер! І яшчэ часам выказваем незадаволенасць!”

Іван, як бачым, час ад часу дае і ўспаміны іншых членаў абедзвюх сем’яў. Вось найменшая з Машыных сясыцёр Клава – яна помніць, “калі фронт набліжаўся ў 1943 годзе – хаваліся ад карнікаў, якія адступаючы, злосна распраўляліся з насельніцтвам. Некаторая частка церушанаў не схавалася ў лесе, засталася ў вёсцы. Усіх іх, сорак восем чалавек, загналі ў драўляную царкву і спалілі. Не зьліталіся нават над сем’ямі паліцэйскіх”.

Божа, няўжо яшчэ калі дапусьціш такое?! Як мог Ты тады даць такую волю фашыстам і камуністам?!

Шамякін расказвае, што ў 1946-1947 гадах не заўсёды ў іх з Машай быў нават хлеб. Хоць які гэта быў “хлеб”? – з мякінай і іншымі прымесямі. А “на паёк часам прадавалі не муку, а збожжа, яго трэба было змалоць. Малолі на самаробных млынах... Круціць такія хатнія жорны вельмі цяжка. Машы адной не па сіле. Хадзілі ўдваіх. Помню, што для мяне гэта была самая пакутлівая работа. Ня толькі з-за цяжкасці. Яна абражала мяне. Млыны меліся ня ў кожнага. Бліжэйшы – знаходзіўся ў сям’і, дзе былі мае вучні. Яны глядзелі, як настаўнік абліваецца потам, і – што думалі. Пасміхваўся і гаспадар: “Весьляей круці, Пятровіч!” Мне здавалася, што занятак такі, як нішто іншае, прыніжае і аўтарытэт настаўніка, і аўтарытэт сакратара партарганізацыі...”

Вось, высвятляецца, чаго саромеўся камуніст Шамякін! Каб не пабляк яго сакратарскі аўтарытэт... Дык вы там усе камуністы: вырашылі б “бяз сорама” вазіць усе “пайкі”, ссыпаўшы ў адзін мех, змалоць там на сапраўдным млыне ў Церусе, а пасьяля разважыць на тых пайкі.

Філасофія Марыі Філатаўны: “Менш багацьця – лягчэй паміраць.” “Часам яна палюхае мяне сваёй шчодрасцю: гатова раздаць усё, – прызнаецца Іван Пятровіч.

І. Шамякін: “...Я даўно заўважыў, што ў навуку падаюцца прагматычныя жанчыны, менш адданыя сям’і, эгаістычныя, самалюбівыя”.

Клаўдзія Філатаўна атрымала дыплом медінстытуту з адзнакаю, магла б быць вучонай. Але паехала за хлопцам у глыбінку, у Краснаполье, да хлопца, які некалі разам з ёю канчаў медвучылішча і там працаваў фельчарам у сяле. Пасьля Аркадзь скончыў сельгасінстытут і рабіў аграномам у Краснапольлі.

Вяселье іх згулялі ў кватэры Івана Пятровіча – “немагальоднае – чалавек трыццаць сваякоў, аднакурснікаў, але шчырае і вясёлае”.

За свата быў Андрэй (Макаёнак, канешне).

Аўтар расказвае, як ён на сваёй машыне вёз з Менску ў Краснаполье Клаву ўжо з дзіцём. “Спыніліся ў Фарцы – падбеглі бабулі: “Бацюшка ў царкве не хрысціць – холадна, у сваім доме...” Пасля, часта едучы з Наташай-школьніцай па гэтай дарозе, я жартаваў: “Вось тут, Наташа, мы цябе хрысцілі”.

Гэты аўтарскі “досьціп”, аднак, вельмі красамоўны. Перш за ўсё тым, што рэлігія перасьледуецца ў СССР: каб пахрысціць дзіця, трэба ехаць на край сьвету, туды, дзе цябе ніхто ня ведае. І людзі, жыхары тых шчаслівых, адзінкавых на сотні кіламетраў вёсак, дзе ёсць царква, прывыклі ўжо да таго, што, калі ў іх вёску ўязджае машына з немаўляткам, значыць, вязуць яго хрысціць. А гэта, у сваю чаргу, сьведчыць, апроч усяго, што бацькі “пры пасадах” сьпецыяльна едуць выканаць свой хрысціянскі абавязак туды, дзе іх ніхто ня ведае, інакш страцяць пасады свае.

І. Шамякін згадвае пра свайго сына Сашу. А ці бачыў я яго хоць раз?

Мяне, ураджэнца Заходняй Беларусі, нямала здзівілі “разважаньні” Івана Шамякіна і пра мой Край і пра яго каланізацыю савецкім імперыялізмам у 1939 годзе на падставе дамоўленасьці з нямецка-фашысцкім імперыялізмам.

Аўтар першы раз згадвае тут пра гэта ў сувязі са сваёй “дыпломнай” практыкай на заводзе пад Ваўкавыскам, цяпер гэта ў сувязі з Машыным і Клавіным братам Колем. “Коля рана пачаў курыць, лазіць па чужых садах, прапускаць заняткі ў школе... Таму пасля сёмага класа і пайшоў у вучылішча ФЗН (фабрычна-завадскога навучання, – М. Д.)... Вучыўся на электрыка”. І вось гэты сьпецыяліст “паехаў на працу ў Заходнюю, у Ліду”.

Адчуваючы ўсюды і заўсёды адказнасьць за савецкага чалавека (тым больш за свайго сваяка), Іван Шамякін імкнецца рабіць яго маральна выпэйшым за людзей “чужога свету”. Ён піша, што пазнаўшы “радасці самастойнага жыцця ва ўмовах асяроддзя, якое жыло па законах старога свету, прыйшла да яго поўная сталасць, разуменне каштоўнасцей ранейшага жыцця, і характар яго ўвайшоў у сваё натуральнае рэчышча”.

Пасля гэты Мікалай загадваў фермай у роднай Церусе. Аўтар часам прыязджаў да яго. “Работа на ферме, – кажа І. Шамякін, – для загадчыка пачыналася ў пяць раніцы і канчалася ў лепшым выпадку ў дзесяць, адзінаццаць вечара. За месяц прабывання на адначынку я мог пабачыць швагера толькі хіба на ферме ці на партыйным сходзе, які я стараўся не прапусціць, – вывучаў жыццё, жыў праблемамі сяла”.

Апошнія словы маюць істотнае значэнне для характарыстыкі сапраўднага прасавецкага пісьменьніка-апалагета. Толькі такія, адданыя ладу “пісьменьнікі”, і дасягнулі ўсяго, чым разьмяркоўвае гэты лад. І яны не дазваляюць крытыкаваць яго хібы, хваробы, яго антызаконныя дзеянні. Вось паслухаем яго самога. Той самы Мікалай “нярэдка скептычна хмыкаў... з маіх вучоных разважаньняў, як лепш наладзіць сельскую гаспадарку!.. Мяне гэта часам закранала”. Аднак Мікалай – сваяк. А родныя і сваякі Івана Шамякіна – “усе савецкія людзі”. І аўтар канстатуе: “Але да яго гонару – Мікалай ніколі ня быў крытыканам. Ён ніколі не ганіў агулам усё ў сельскай гаспадарцы, як робяць некаторыя з тых, хто спажывае хлеб, а не росціць яго. Ён падказваў “канструктыўныя хады” – са сваіх сялянскіх пазіцыяў”.

Канешне ж, не сакрэт, што Шамякін і яго родныя шчыра шукаюць лекі кануючаму. Бо бачыць яго ў труне – азначала б для іх непараўную трагедыю. Праўда, Мікалай мог бы нават разбагацець. Ён, аматар сьвінагадоўлі, казаў: “Каб усе гадавалі столькі свіней, як я, мы ня ведалі б, куды дзяваць мяса”. Ну, а што было б з самім Шамякіным? На Мікалаевы тавар попыт – вечны. А на Шамякінскі?

Мікалай нечакана гіне.

“З вечара і ўсю ноч старыя жанчыны чыталі каля труны псалмы, – успамінае аўтар.

“Можа не трэба? – нясмела сказаў я Машы. – Камуніст...”

“Ваня, гэта не яму трэба. Вользе, Надзі... Гэта дае нейкае супакаенне. Цэлую ноч будзем сядзець”.

Гэтыя, ледзь не заключныя, словы “Дзённіка” вельмі станоўча характарызуюць верную сяброўку Івана Шамякіна, сапраўды цудоўнага, разумнага чалавека, Марыю Філатаўну. Паміж імі фактычна ж адбылася адкрытая, жорсткая і бескампрамісная дуэль. І ў ёй перамагла Марыя Філатаўна. А яна ж ведала добра, што яе вялікага мужа – камуніста, члена Цэка, дэпутата і гэтак далей – па галоўцы не паглядзяць, калі дазнаюцца, што ў яго прысутнасці адбываліся нейкія рэлігійныя цырымоніі. У яе аказаліся нейкія свае духоўныя каштоўнасці, якія яна ў рашаючую хвіліну ставіць вышэй ягоных ідэалагічных, а фактычна меркантильных прынцыпаў.

На гэтым першая частка друкаванай радаслоўнай Івана Шамякіна скончылася (І. Шамякін. Карэнні і галіны. З дзённікаў апошніх гадоў. – “Маладосць”, 1985, № 9, стар. 10-87).

У цэлым гэта сумленныя апавяданні, сумленныя ўспаміны. Але істотная загана іх – празьмерная саветызацыя.

25 кастрычніка 1985 году. Пятніца. Затэлефанаваў Сяргей С. (Сяржук Сокалаў-Воюш – рэд.) Папрасіў сустрэчы, каб паказаць сваю эпічную паэму. Я даўно ўжо чакаю яе: радкоў з сотню ён сам прачытаў мне, стоячы ў Стаўбцах перад аўтобусам. Я вяртаўся тады з Нясвіжу. Тое, што я пачуў, зрабіла на мяне выключна добрае ўражаньне: “Маем сваю “Калевалу”!” С. тады ўжо мне паведаміў, што ён неўзабаве пакідае свой музей “далёка ад Менску” і вяртаецца назад. Яго вымушаюць гэбісты. Наконт сустрэчы я сказаў, што а другой палове дня збіраюся пайсці ў выдавецтва, каб павіншаваць з юбілеем Валодзю Паўлава. У сувязі з гэтым збіраўся перанесці нашу сустрэчу з С. на панядзелак: тады ж я ўжо буду на працы. Пасля неяк у гаворцы я даведаўся, што хлопец пераехаў такі ў тое “далёка ад Менску” і ня можа кожны дзень сюды ездзіць. І я адразу прызначыў сустрэчу прама нават не на сёння, а на “гэтую мінуту”. Расказаў, як і чым дабрацца да мяне. Ён сказаў, што прыедзе з В.В. (Вінцуком Вячоркам – рэд.) Абодвух гэтых хлопцаў я даўно палюбіў. Я захапляюся іх грамадзянскай мужнасцю. І гатоў усё зрабіць, каб яны ў будучым прынеслі як найбольшую карысць свайму грамадству.

У мяне быў у гэты час Коля. Мы дамовіліся, што сустрэча мая з імі павінна прайсці без яго, але ж пачацца – з ім. Так і зрабілі. Коля іх сустрэў, распануў, прадэманстраваўшы, што ён у мяне свой чалавек (мне сапраўды з ім заўсёды добра). З Сяргеем і Вінцуком мы былі гадзіны дзве – мінімум. У Сяргея забраў два экзemplяры эпічнай паэмы “Асілкі Белабога. Быліца пра Шыбара” Стар. 1-138. На апошняй старонцы пазначана: “Менск–Наваполацк–Смольня–Наваполацк. 1983-1985 г.г.” Сяргей выказаў жаданьне выдаць гэту рэч, як і ўсё астатняе, пад аўтарствам: Сяржук Сокалаў-Воюш. Я сказаў, што гэта яго права, паабяцаў падтрымку.

У прынятым рукапісе, як я сказаў 138 старонак. Але гэта толькі першая частка – 3500 радкоў. А ўсяго павінна быць пяць частак – прыкладна роўназначных у аб’ёме.

Першае ўражаньне ад паэмы – добрае. Сяргей кажа, што прадмову напісаў бы да паэмы Ніл Гілевіч. Некалі ён быў кіраўніком Сярожавай дыпломнай працы. “Дыпламатычныя” адносіны падтрымліваюцца паміж імі і дагэтуль нармальныя.

Я параіў Сяргею, каб яны, прынамсі з Сяргеевага боку, хоць пакуль, заставаліся добрымі.

Пасьля Сяргей сказаў, што ў яго ёсьць 1000 радкоў “нармальнай” паэзіі. Я неяк не надаў адразу гэтаму значэньня, сказаў нешта, што нікога ні да чаго не абавязвае.

Вельмі прыемным субяседнікам па ўсіх пытаннях быў Вінцук. Я яшчэ больш палюбіў гэтых хлопцаў. Мы горача разьвіталіся. Праўда перад тым, як разьбегліся, я высьвятліў, што Сяргей не напісаў ні заяўкі, ні анатацыі. Я прапанаваў яму гэта зрабіць.

Пасьля вечарам вымушаны быў зноў яго шукаць па тэлефоне. Я даведаўся, што ён у школе не працуе, што яго толькі працоўная кніжка ляжыць у рэдакцыі наваполацкай газеты, ён быццам там праведзены ў якасьці пазаштатнага карэспандэнта. Гэта амаль ніякіх заробкаў не дае.

Я зрабіў яму новую прапанову, каб неадкладна высылаў тую тысячу радкоў, і, можа, мы іх прапусьцім хутчэй, чым паэму. Паэму трэба планаваль па ўсіх правілах, а там, можа, якая шчыліна створыцца нават сёлета.

Гэта акрыліла хлопца. Бедныя, бедныя мае калегі: за ўсімі імі палое кадэбэ. Гэта яно і не падпускае іх да працы, ганяе з месца на месца.

26 кастрычніка 1985 году. Субота. З раніцы чытаў Сяржукову паэму – выдатна. У 10 гадзінаў Марыя на Мішавай машыне павезла мяне на дачу. Ёй хацелася паказаць, што яны там зрабілі, ды і мне таксама хацелася зірнуць адным вокам на тую непатрэбную мне гаспадарку. З намі езьдзіла Галя-Вялікая і Алёшка (сястра жонкі з унукам – рэд.). У яго сёньня імяніны. Яму дазволілі “пасядзець за рулём і “пакіраваць” ім. Гэта быў яму найвялікшы падарунак. Тую “дачу” мы засталі ў поўным парадку. Наша нават найпрыгажэйшая, бо Ірынка ж яе “расьпісала”: зрабіла адну карціну на ўсю сыяну ад вуліцы, а другую – на увесь тарэц веранды – ад агароду. Усё пафарбавана, усё прыбрана, усё блішчыць.

Некалькі дзённых гадзінаў правёў з Міколам. Гэта былі важныя і нечаканыя для мяне гадзіны: Мікола (хто б мог падумаць!) адгаворваў мяне ад найгалоўнейшай маёй задумы, што павінна ажыццявіцца ў бліжэйшы час. Яго аргументы: у савецкай антыдэмакратычнай дзяржаве мяне зьнішчаць, калі не фізічна дык маральна. Я сказаў, што “любое маё “зьнішчэньне” дасьць усім вам магутны маральны стымул” і козыр весці тую справу, якая знаходзіцца ледзь не

Міхал Дубянецкі з унучатым пляменьнікам Аляксеем.

ў бязвыхадным тупіку. Восьці і, можа, чаго-небудзь дамагчыся. Са сьвязьмі на вачах ён даводзіў, што я ў цяперашнім маім стане вельмі патрэбны і культуры беларускай і яе сапраўдным дзеячам... Вось яго тырада! Быццам бы логіка ёсьць, а не пераконвае мяне. Мне хочацца больш актыўных дзеянняў, – вядома, у рамках Канстытуцыі. Сьпецыяльна падкрэсьліваю гэта, каб ніколі фашыствуючыя камуністы не маглі мне (ці нам) нешта незаконнае прыпісаць...

27 кастрычніка 1985 году. Нядзеля. Выпісаўся са шпіталю з незакрытым лістком – лістком непраздольнасьці. Двойчы прыходзіла дадому ўрач, адзін раз – загадчыца аддзяленьня паліклінікі. Усё “слухалі”, пальпіравалі, глядзелі быццам так, як трэба. Рэцэпты кожны раз пакідаюць так рублёў на 12-15! Такая “бясplatнасьць” лячэньня мяне заўсёды “ўміляе”. Прычым вельмі часта таго, што трэба ў першую чаргу, як, скажам, сустак фортэ, няма. І наогул я паглядзеў, што ўсе нармальныя лекі, як правіла, замежныя. Вядома, часьцей за ўсё югаслаўскія, венгерскія, польскія, гэдэраўскія, чэхаславацкія. З капіталістычных краінаў няма – на здароўе “свайго” народу шкадуюць валюты.

Што ж датычыць “савецкіх” лекаў, дык я бачыў у бальніцы, як хворыя ад іх адмаўляюцца, усяляк просяць урача выпісаць, напрыклад, не анапрылін, (СССР), а абзідан (замежнае). Дарэчы, у мяне цяпер анапрылін, бо абзідана няма ў аптэцы (жах).

Значыць, мяне выпісалі ўжо на працу. Заўтра, 28 кастрычніка, у панядзелак, іду. Іду пасья перапынку з 7-га верасня.

Дай Бог, каб усё было добра са здароўем. Па працы ўжо вельмі засумаваў. Столькі я назьбіралася! І ўсё такой, што без мяне ня будзе зроблена – баяцца, чакаюць мяне. Хапае і такога, што трэба “адрабляць” назад – бо зроблена было, каб дагадзіць тым самым “пу”.

29 кастрычніка 1985 году. Атрымана адносіна ад гэтага ж чысла (№ 02 – 14/3533) наступнага зьместу:

“Дир. изд. МЛ т. Д-му М. Ф.

Во исполнение реш. дир. ор-в ГКИ БССР поручает изд-ву МЛ подг. и вып. в 1986 г. сб. антирелигиозных произведений Я. Купалы, Я. Коласа, К. Крапивы, М. Лынькова, К. Чорного, др. бел. писателей. Изд-ву “Б-сь” предусмотреть выпуск в 1986-1988 гг. по 1-2 плакату атеистической направленности.

Принято к свед., что при подгот. к изд. атеистич. л-ры в ней должны находить отражение вопросы противодействия попыткам классового противника использовать церковный юбилей для новых идеологических диверсий против нашей страны, враждебных нападков на сов. строй, внутр. и внеш. политику КПСС и Сов. г-ва. В связи с этим в перв. плане выпуска л-ры. назв. тематики, следует предусмотреть выпуск книг, брошюр по критике богословских, клерикальных и буржуазно-националистических толкований места религии в истории нашей страны, об обеспечении свободы совести в СССР, о богатстве безрелигиозной духовной жизни сов. людей, гуманных целях атеистического воспитания.

Председатель М. И. Делец.

Исп. Кузьмич В. В.”.

Неяк трэба будзе хоць з большага падлічыць, колькі за апошнія гады атрымана такіх дэрэктываў, як яны намі “выконваюцца”. А я магу ганарыцца тым, што пакулі нам удаецца ўхіляцца ад выкананьня гэтых “канстытуцыйных” “парадаў”.

Цікавы дакумент перадалі мне ўчора. Ён датычыць ужо справаў нацыянальных, датуецца таксама гэтым месяцам: 11. 10. 85. (№02-14/3331):

“Дир. изд. МЛ т. Д-му М. Ф.

В письмах в директ. органы республики неоднократно высказывалось мнение о недостаточном внимании к изучению бел. яз., его использованию в оформлении городов, поселков, рекламы, товаров народного потребления и т. п.

В свете директ. ук-й по данному вопросу ГКИ БССР поручает всем изд-вам республики при тематическом планировании общ.-полит. худож. и др. лит-ры строже учитывать языковое соотношение выпускаемых книг, брошюр, плакатов, буклетов, открыток.

Просим информировать ГКИ БССР о принимаемых мерах к 16 декабря 1985 года.

Председатель М.И.Делец.

Исп. Яцко В.Н.”

Думаю, што гэтым, з дазволу сказаць “дакументам” тыя “дырэктыўныя органы”, на якія ідзе спасылка, вырашылі засланіцца ад важкіх і законных патрабаванняў “увагі да вывучэння беларускай мовы, яе выкарыстання ва ўсіх сферах жыцця рэспублікі.

А чаго патрабуе Дзяржкамвыд “у сьвятле дырэктыўных указаньняў па гэтаму пытаньню”? Прама скажам: не багата. Можна нават сказаць, што гэта “антыпатрабаванні”. Прыгадаем, як заўвагі, што былі нам дасланыя пасля абмеркавання ў ЦК КПБ праектаў і планаў выпуску, і рэдакцыйнай падрыхтоўкі на 1987 год. У іх, як вядома, было патрабаваньне павялічыць выпуск выданняў на... рускай мове за кошт памяншэння выпуску беларускіх выданняў!!! Саюзнаы Камітэт ужо некалькі гадоў запар даводзіць да нас гэтае самае патрабаваньне. Дык цікава, што 16.XII. г.г. адкажуць Дзяльцу яго выдаўцы, апрача, вядома, Дубянецкага?

Я падрыхтую і дашлю сумленны выклад маіх поглядаў на становішча беларускай мовы ў рэспубліцы, у тым ліку фрагментам пакажу “выкарыстаньне” яе ў выдавецкай справе.

Мяне крайне здзівіла В-ва абыякавасьць да гэтай праблемы. Я пазнаёміў яго з ёю праз М-лу. Затое я выразна адчуў яго, В-ву незадаволенасьць маімі выхадамі на яго. Ён быццам бы прызнаў іх занадта адкрытымі і небясьпечнымі.

Ну, дарагі В-к, мы і так робім страшэнна мала для справы. З такімі тэмпамі, з такою колькасьцю і людзей, і зробленага, ды з такою “звышкансыпірацыяю”, якой ты хацеў бы, мы яшчэ і пасля двухтысячнага году будзем жыць у чужамоўнай дзяржаве, у чужамоўным асяроддзі, без сваёй гісторыі, без сваёй культуры!

Затэлефанаваў МК. Падзякаваў, што я аператыўна, хоць і хварэў, вырашыў пытаньне з выданьнем у яго афармленьні пазапланавай літаратуры. Расказаў пра свае планы. У тым ліку і пра будучую “экспазіцыю”, прымеркаваную да выхаду паэтычнага зборніка “Быў, ёсць, буду...” Ул. Караткевіча.

Абмяняліся з ім думкамі наконт “дзяржаўнага” “пашырэння беларускай мовы. Гэтым, бадай, і скончыўся мой сёньняшні дзень. Але ж на працягу яго былі яшчэ значныя падзеі. Сярод іх: размова з любімым мною Янкам Брылём; сустрэча з Верай Палтаран і Галінай Гарэцкай. Усе яны выказалі сваю радасьць з прычыны майго выздараўленьня, шчыра прасілі “зразумець, што я не належу толькі сабе, але вельмі патрэбны многім” і таму мушу гэта ўлічваць...

Працяг будзе.

Васіль Быкаў

...Вядома, не ва ўзнагародзе справа.
Такі чалавек не з-за ўзнагароды
робіць вялікую справу.
Тут трэба глыбей разумець...

Прыклад далёкага сябра

Апавяданьне

Слова ад “Дзеяслова”

...Жыццё нястомна дорыць сюрпрызы-нечаканкі. У прыватнасьці – творчыя.

Больш за пяць гадоў “Дзеяслоў” друкаваў літаратурную спадчыну народнага пісьменьніка Беларусі Васіля Быкава. Яго проза ўвекавечаная ў васьмі тамах Поўнага 14-томнага збору твораў. І вось знаходка, якая прычыпова асьвятляе пачатак шляху пісьменьніка: знойдзены першы беларускамоўны мастацкі тэкст Васіля Быкава, знойдзены дзякуючы нястомным турботам Ірыны Міхайлаўны Быкавай і – памяці ды павазе сяброў творцы.

Вядома, што адным з першых захавалася апавяданьне Васіля Быкава “В тот день” (было апублікаванае на-расейску ў “Гродненской правде” ў 1949 годзе). А вось беларускамоўнае “Прыклад далёкага сябра”, зарэгістраванае ў рэдакцыі ў лістападзе таго ж году, засталася толькі ў архівах. Дзевяць машынапісных старонак з густымі рукапіснымі аўтарскімі праўкамі

Публікацыя
Ірыны
Міхайлаўны
БЫКАВАЙ.

захавай ад нябыту колішні адказны сакратар газеты Мікола Айчароў. Вось як згадваў пра яго ў сваіх мемуарах сам Васіль Быкаў: «...карэктарам і стылістам працы хапала, і наш рэвізійны карэктар Мікола Айчароў бясконца канфліктаваў з усімі, адстойваючы «сввяшчэнныя» нормы расейскай граматыкі... Былы настаўнік, адмысловы грамадзец, верны рыцар газетнай пісьменнасці. Змагар. За тое яму і перападала, [што] зрабіла яго няравным і падазроным. Але на ведах граматыкі ў рэдакцыі яму не было роўных. ... Гэта быў увозуле чалавек... наскрозь нешчаслівы. На пачатку вайны трапіў у палон, перажыў шмат гора-бяды, а як выбавіўся на волю пасля перамогі, на радасці выпіў «не таго» спірту і ледзьве не асьлепнуў. Да таго ж выявілася, што яго даваенная жонка ня стала чакаць зніклага ў палоне мужа і выйшла замуж за палкоўніка-чэкіста, а на прад'яўлены ёй здымак Айчарова сказала, што гэта ня ён. Увесь час, колькі я ведаў Айчарова, ён даказваў с ь м е р ш у, што ён — гэта ён, што жонка памыляецца. Атабарыўшыся ў Горадні, ён разам з сваёй новай жонкай збудавалі нейкую будку з другу і бітай цэглы і жылі ў паўразбураным квартале былога пры немцах яўрэйскага гета. З яго «падазроным» мінулым ён [у рэдакцыі] працаваў нядоўга і, звольнены, зьехаў у Таганрог, дзе паступіў на камбайнавы завод рабочым. А то быў выдатны мовавед, які ў рэдакцыях здараюцца нячаста».

З Таганрогу ў чэрвені 1974 году Мікола Айчароў выслаў ужо сусветна-вядомаму празаіку клапатліва перашыты ў карычневы каленкор машынапіс згаданага апавядання «Прыклад далёкага сябра» — з наступным віншаваннем: «Дарагі Васіль! У дзень твайго слаўнага 50-годдзя прымі мой сьціплы падарунак — таганрозкае выданьне твайго першага апавядання, якое так і засталася ў рукапісе».

І вось праз 60 гадоў пасля напісання «Прыклад...» будзе захоўвацца і ў слове друкаваным...

На захадзе небасхіл гарэў жарам вячэрняй зары. Першыя зоркі, набіраючыся яркасьці, ужо іскрыліся ў нябеснай вышыні, а на прыціхлых прасторах палёў павольна асядаў змрок. У гэты час дзядзька Пятрусь пад'язджаў да групы-дзічкі і адпрагаў зморанага Сіўку. Потым ён адводзіў каня за парасьнікі ў калгасны табун, а сам вяртаўся да пакінутага возу з жалезнымі бочкамі і крыху воддаў распальваў вогнішча. Гэта было знакам, каб абодва трактарысты глушылі разгарачаныя машыны і напраткі, па сьвежай раллі сыпяшаліся да агню павячэраць і пагутарыць аб апошніх навінах.

Дзядзька Пятрусь у гэта першае калгаснае лета працаваў падвозчыкам гаручага для трактароў. Прачнуўшыся на золаку, ён запрагаў старога Сіўку і, памахваючы пугаўём, тарахцеў у пасёлак на сядзібу МТС. Ускаціўшы на воз з дапамогай рабочых пару бочак «трактарнага харчу», дзядзька к абеду прыязджаў у калгас і рабіў аб'езды. Шлях быў няблізкі, а Петрусю трэба было ўсюды пасьпець: своечасова разьвезьці гаручае, па дарозе захапіць ежу хлопцам-трактарыстам і накарміць каня. Добра было ўлетку: за доўгі дзень многа справаў можна было зрабіць, а цяпер дзядзька ледзьве ўпраўляўся да зьмярканьня. Толькі, як казалі людзі, ён не наракаў на свой лёс.

Стаяць пагодлівыя дні, ясныя зорныя ночы. На гальлі ў вогнішчы

весела скачуць трапяткія агеньчыкі, пылаюць сухія вываратні пнёў, пастрэльвае іскрамі яловае палена.

Прагаладаўшыся з абеду, Міцька марыць добра паесыці і падсоўвае каструльку з ежай бліжэй да полымя, клапатліва абкладвае яе вугольлямі. Алесь, як заўсёды стрыманы і марудлівы, сядзіць на разасланай ватоўцы і, прыладжваючыся да няроўнага сьвятла вогнішча, праглядае газету. Цемра поўнасьцю ўжо авалодала прасторамі. У далячынь па вытаптаным іржышчы разьбягаюцца палахлівыя вогненыя водблескі. Разложыстая ігруша, асьветленая зьнізу, казачным стварэньнем уходзіць у цёмнае неба. Моцны дзённы вецер уняўся, і цяпер глухая ціш стаіць над полем.

Дзядзьку пачынае данімаць вогненная сьпёка, і ён адсоўваецца ад вогнішча далей у цемру. Неўгамонны Міцька таксама не рызыкуе ўжо калупацца ля каструлькі і толькі зводдаль, паціраючы апечаныя рукі, сочыць, каб ня вельмі прысмажылася каша. Ён праз агонь кідае позірк на дзядзьку Петруся і, хітра ўсьміхнуўшыся, спагадліва пытае:

– Што, дзядзька, пэўна, табака выйшла?

Дзядзька робіць неспакойны рух, нібы лаўчэй усаджваецца, неяк вінавата адказвае:

– Выйшла, на жаль, выйшла. Дамоў не пасьпеў заехаць, а цяпер вось і закурыць нечага. А што, мо ты, сыноч, багат на закурку?

– Багат не багат, а для дзядзькі Петруся знайду.

Дзядзька скручвае тоўстую цыгарку і прагна зацягваецца.

Хлопцы чакаюць, што Пятрусь, верны свайму звычаю, закурыўшы, пачне расказаць. Трэба заўважыць, што да расказаў ён меў вялікую ахвоту і быў нядрэнны майстар у гэтай справе. Калісьці, ужо ў канцы вайны, дзядзька быў мабілізаваны і некалькі месяцаў прабыў у дзеючай арміі. На вялікі дзядзькаў жаль, ваяваць з немцамі яму не давялося па старасьці год, але ваенных уражаньняў ён набыў многа.

Старыя людзі, даўно ведаўшыя асаблівасьці дзядзькавага характару, толькі дзіву даваліся, гледзячы на тое, як з кожным месяцам мяняўся гэты чалавек пасля вяртаньня з арміі.

Пачалося з таго, што неўзабаве пасля дэмабілізацыі Петруся, калі яшчэ ў вёсцы не было калгасу, на нейкім сходзе абралі ў прэзыдум. Ён заняў месца за сталом і прыняў такую ўрачыстую позу, што дзяўчаты на задніх лавах заходзіліся ад сьмеху. З таго часу многім здавалася, што ён зьмяніў думку аб уласнай асобе. Калі яго запрашалі прысесьці ў чужой хаце, то дзядзька не махаў рукой і не гаварыў, як раней: “Ат, невялікі чын – пастаю”, а адказваў з важнасьцю:

– Можам і прысесьці.

Затым, калі арганізаваўся калгас, хоць Пятрусь меў і невялікую пасадку, але глыбока ўнікаў у грамадскія справы. Калі ў калгасе здараліся якія непаладкі, ён абураўся:

– Як жа гэта? Дзе ж вочы нашы былі?!

Ва ўсім Пятрусь стараўся быць прыкладам калгасьнікам.

Трактарысты павячэралі, яшчэ падкінулі ламачча ў вогнішча. Дзядзька маўчаў. Гэта ўсур’ёз зацікавіла нецярплівага Міцьку, і ён, прысунуўшыся бліжэй да старога, запытаў:

– Што гэта вы сёньня такі маўклівы?

Пятрусь задуменна глядзеў на мітусьлівае полымя.

– Усё думаю, сынкі, аб новай рабоце. Днямі пераходжу ў паляводчую брыгаду.

Міцька і Алесь былі збітыя з панталыку дзядзькавай навіной. Доўгі час у калгасе ўсе лічылі, што пасада развозчыка гаручага як нельга лепш адпавядае дзядзькавым схільнасцям. Ды й сам Пятрусь ня раз казаў хлопцам, што цалкам задаволены гэтай работай. І раптам такое паведамленьне!

Хлопцы моўчкі чакалі, што дзядзька скажа далей, чым вытлумачыць гэты пераход у паляводчую брыгаду.

– Тут, бачыш ты, доўгая гісторыя, – пачаў ён, – кабье зразумець, трэба ведаць, што мне давалося служыць у Чырвонай Арміі.

– Так-так, – нецярпліва згадзіўся Міцька.

– Гэта мы ведаем, -- пацвердзіў Алесь.

– Стаяла тады наша каманда ў Памераніі, у горадзе... як яго... – дзядзька зрабіў спробу прыпомніць назву гораду, але затым махнуў рукой, – не прыпомню ўжо, такая назва нянаская, вымавіць цяжка, ня тое, каб памятаць... Дык вось, стаім мы, займаемся ваеннымі справамі, а вайна ўжо к канцу ідзе. Хлопцы нашыя ходзяць радасныя, размаўляюць аб перамозе, і ўсё часцей гутарка іх на родныя мясціны вяртаецца. Вось у гэты час пасябраваў я са старшыной адным. Кірылам звалі яго, а па прозьвішчу Цвёрдыхлебаў. Родам ён з Краснадарскага краю... недалёка ад Каўказскіх гор ёсць такая мясціна.

Хлопцы ўважліва слухаюць, прыкідваючы наперад, якім чынам з гэтым перыядам жыцця Петруся можа быць звязаны цяперашні яго пераход на іншую работу. А дзядзька меў звычай апавядаць падрабязна, і калгаснікам іншы раз прыходзілася натаміцца, слухаючы частыя адступленьні ад галоўнай тэмы.

– Вялікай душы быў гэты чалавек. Дапаможа на паходзе, калі каму непадсілу стане, пісьмо дадому напіша, калі хто ня вельмі дасціпны ў грамаце, параіць па службе. Калі я прыйшоў у каманду, то ў яго ўжо тры медалі было. А потым пасля вайны камандзір нам усім медаль “За перадад над Германіяй” уручаў. Мы з Кірылам стаялі тады побач у страі, і я шапнуў яму: “У мяне першы, а ў вас апошні”. Гэта я наконт медалёў. Кірыл на гэта неяк лагодна ўсьміхнуўся і кажа: “У цябе Пятро, першы – гэта праўда, але ў мяне, можа быць, і не апошні”. Я ў той час не задумваўся над гэтымі яго словамі, прапусціў, як кажуць, міма вушэй.

Так прайшло яшчэ некалькі тыдняў і нарэшце прыйшоў дзень нашага ад’езду. Кірыл са мной добра разьвітаўся і ўсё запрашаў прыязджаць да яго ў госьці. Мне ў той момант да таго няёмка было, што хоць скрозь зямлю правальвайся. Ды й памяркуйце самі: чалавек кліча паглядзець яго калгасную гаспадарку, хваліцца і тым, і сім, а я чым мог пахваліцца? Што ён, заслужаны старшыня, мог тады пабачыць на маёй аднаасобнай гаспадарцы?

Дзядзька змаўкае на некаторы час, глядзіць на сінія агенчыкі дагараючага вогнішча. Мабыць, у гэтую хвіліну перад яго вачыма паўстае далёкі сябра, або, можа быць, ён прыпамінае нядаўнюю сваю гаротную гаспадарку.

– Запісалі мы адрасы адзін другога і разьехаліся. Кірыл, праўда, прыслаў мне аднойчы пісьмо. Можа памятаеце, у паводку, калі грэблю сарвала, Люба Панцяляева прынесла з сельсавету. Потым, вядома, турбот

у абодвух прыбавілася і справа з перапіскай, як дамовіліся, ня выйшла. Не ўтаю, за калгаснымі клопатамі я нават і забывацца стаў пра добрага сябра. І вось, што б вы думалі, -- трэцяга дня заходжу ў кантору, а там на стала газеты новыя ляжаць. Узяў я адну і бачу – сьпіс нейкі надрукаваны. Прыгледзеўся і – бываюць жа такія цуды на сьвеце – першае трапіўшае на вока прозьвішча – Цьвёрдахлебаў Кірыл Іванавіч. Я з радасьці адразу і ня ўцяміў у чым справа, потым толькі дакумекаў, па загалюўку, што гэта ўзнагароджаньне перадавікоў сельскай гаспадаркі. І якой узнагародай!..

Белабрысы шчаціністы твар дзядзькі кранае шчасьлівая дзіцячая ўхмылка, а запаўшыя вочы весела глядзяць на хлопцаў.

– Ордэнам Леніна!.. Вось, брат, які старшыня Цьвёрдахлебаў, мой задушэўны сябра! Прыпомніў я тады яго словы наконт медаля і здзівіўся: як далёка бачыў гэты чалавек! Вядома, не ва ўзнагародзе справа. Такі чалавек не з-за ўзнагароды робіць вялікую справу. Тут трэба глыбей разумець. Наш парторг, бывала, гэта называў патрыятызмам, пэўна, гэта так і ёсьць.

Дзядзька пацягнуўся ўперад, падняў абгарэлую з аднаго канца палку і пырнуў ёю ў аселую кучу дагараючых вугалёў.

– Бач ты, невялікі абярэмак ламачча ды карчоў, а цяпла колькі! І нам хапіла, і сышло, і засталася яшчэ.

Мноства іскраў шыбанула над вогнішчам і згасла ўгары, асьвяціўшы на адно імгненьне тры людскія постаці і цьмяны сілуэт адзінокага дрэва.

– Вось я і рашыў, што магу больш карысьці прынесці ў паляводчай брыгадзе. А з падвозкай гаручага і зусім стары справіцца... І напісаў я заяву. “У зьвеньнявыя якраз падыдзеш”, – сказаў мне старшыня. Зараз, значыць, трэба брацца за сапраўдную справу, каб ня сорамна было перад дарагім сябрам... А то здарыцца, што і прыедзе калі ў нашы месцы...

Халодным бляскам мільгалі далёкія зоры, а над прасторами ляжала цемра. На калгасных палях, не сыціхаючы, гудзелі магутныя трактары. Аралі на зябліва.

Давід Сімановіч

...ня варта паддавацца, гуляць з лёсам
у “паддаўкі”, гэта да дабра не вядзе...

Лепшы твор той, які яшчэ не напісаны З дзёньнікавых запісаў

У сярэдзіне снежня 1976 году Давіду Сімановічу давялося кіраваць семінарам маладых літаратараў ў Каралішчавічах. Узяў удзел у тым семінары і Васіль Быкаў. Давід Сімановіч зрабіў тады дзёньнікавыя запісы і коратка занатаваў гутарку Васіля Уладзіміравіча з “семінарыстамі”. Свае запісы ён прапанаваў чытачам “Дзеяслова” з такім каментаром: “Вядома, я занатаваў ня ўсё, бо гутарка доўжылася 1 гадзіну 15 хвілінаў. Але думаю, што і такі запіс сёння будзе цікавы. І маладым, і даследчыкам...”

16 снежня 1976 году. Заканчваецца Рэспубліканскі семінар маладых пісьменьнікаў, якім мы з Петрусём Макалём кіравалі ўвесь тыдзень. На дапамогу нам у Каралішчавічы прыязджалі і гутарылі з семінарыстамі Максім Лужанін, Уладзімір Гніламёдаў, Павел Місько, Барыс Сачанка, Васіль Зуёнак, Вячаслаў Адамчык, Міхась Мушынскі, Іван

Новікаў, Георгій Папоў. А сёння, у апошні дзень, прыехаў Васіль Быкаў. Я быў асабліва рады, што ён таксама сустрэўся з маладымі, а Васіль неяк з асыярогай сказаў, што гутарка можа і не атрымацца: “Ты ж ведаеш, я ня майстар прамовы казаць”. Але я настроіў семінарыстаў, каб яны ўвесь час задавалі пытанні, а ён адказваў – і ўсё атрымалася добра... Я сядзеў побач з ім і, хоць стэнаграфіяй не валодаю, пасьпеў, няхай і коратка, але запісаць усё самае галоўнае...

Вось адказы Васіля Уладзіміравіча:

“Мой любімы жанр – кароткая апавесць. І Твардоўскі вельмі любіў яе, а да раманаў ставіўся скептычна. Зрэшты, ня так важны жанр, няхай гэта будзе любы, нават зьмешаны...

Да экранізацыяў твораў я маю самыя далёкія адносіны. Гэта не маё...

Я не складаю планаў і што буду пісаць нават заўтра – ня ведаю... Вядома, ваенная тэма больш прывычная мне і засвоеная. Ды і заглыбленне ў тэму магчымае толькі тады, калі займаешся гэтым доўгі час, а не, скажам, са жніўня гэтага году...

Пра нараджэнне задумы. Успаміны, думкі, нават сучаснае жыццё – усё гэта (і тое, што, магчыма, у падсвядомасці), усё гэта варыцца на нейкім агенчыку памяці і раптам успывае з нічога – задума. Трэба быць асыярожным са сваёй біяграфіяй. Вопыт аднаго чалавека недастатковы, вузкі. Патрэбна адпаведная мера паміж тыпізацыяй і індывідуалізацыяй...

Падчас вайны пра пісанне ня думаў. Як дажыць да вечару – вось пра што думаў. Дажыць з вечару да раніцы – было больш гарантыяў...

“Колькі гадзінаў у суткі працую?” Людзей цікавіць тэхналогія, “лабараторыя”. І многія думаюць, што ўся справа ў гэтых таямніцах. У мяне няма нейкай таёмнай тэхналогіі. Адчуваю на такіх сустрэчах, што трэба ствараць таямніцу: устаю, маўляў, у шэсць, працую да васьмі. Але гэта было б хлуснёю. Пішу, калі ёсць што пісаць. А калі няма нічога ў галаве, можна маляваць чорцікаў. Як у Пушкіна, калі муза ад яго адварочвалася. А калі ёсць што пісаць, то можна пісаць і раніцай, і ў абед (хай астывае...), словам, у любы час сутак. Пара году таксама розная. Раней лепш пісалася летам, калі дзеці бегалі па двары, было ціха ў хаце. А цяпер – зімой. Чым менш перапынкаў, тым лепей. Узяўся – і на адным дыханні зрабіў. Бо трэба жыць у гэтым творы... Усялякія перапынкі перашкаджаюць, траціш нервы... А наогул – пішу як прыйдзецца і дзе прыйдзецца.

Пра лепшы твор. Не хачу казаць, не магу. Даражэй аўтару тое, што пакуль яшчэ не напісана.

Пачынаў я з сатырычных апавяданняў, выйшла нават у бібліятэцы “Вожыка” кніжка. Потым – маладзёжная тэма. Але знайшлося некалькі чалавек, якія дапамаглі мне зразумець, як ісці далей... Вось Раман Сабаленка, калі прыйшоў у “ЛіМ”, мне падказваў, што і як пісаць, а пра што не пісаць...

Героі і прататыпы. Ёсць, вядома, прататыпы, але не заўсёды. Аднак і прататыпы не заўсёды пераплаўляюцца ў творы. Гэта складана, перамешана. Пачынаючы, трэба мець на ўвазе каго-небудзь канкрэтна. Але рэальны прататып потым адыходзіць, застаецца той герой, які створаны тваім уяўленьнем.

Пра Юрыя Трыфанава. Стаўлюся да яго добра. Вельмі добра. Разумны прэзаіт. Асабліва апошнія творы – проста цудоўныя... Ну а калі пра ваенную літаратуру казаць, то вы ведаеце адкуль яна ідзе – з ваенных гадоў. Канстанцін Сіманаў, Віктар Някрасаў, потым у 50-я гады Рыгор Бакланаў, Юры Бондараў. Але менавіта гэтыя апошнія два імя і іх творы значылі вельмі шмат для мяне некалі. Час ад часу зьяўляюцца новыя імяны і творы. Напрыклад Сяргей Круцілін.

Мяне нават здзівіла, што ён з'явіўся ў наш час... У беларускай літаратуры – Іван Чыгрынаў “Апраўданьне крыві”, Павел Місько “Мора Герадота”, “Я з вогненнай вёскі” Алеся Адамовіча, Янкі Брыля, Уладзіміра Калеснікі.

“На Захадзе супрацьпастаўляюць мяне і Шамякіна?” – я ня ведаю, ня чуў, не чытаў. Але ён напісаў дзеве добрых аповесці на ваенную тэму...

Ці пісаў я вершы? Мне ўжо позна было пачынаць як паэту. Толькі ў школе пісаў, напэўна, як і ўсе...

Пра ўзаемаадносіны з крытыкай. Цяпер невялікі мір ці кароткае перамір'е. А пра тое, што было раней – вы ведаеце, пэўна... Але для пісьменьніка куды важней няўдача, чым паласа ўдач. Адмоўная рэцэнзія важней, лепш, чым ніякая. Высновы можна рабіць. А ў тых, у каго ўсё правільна, усё на ўзроўні – гэта незайздросны лёс. Карысна быць пабітым, гэта і для крытыкаў карысна, бо паныла пісаць станючыя артыкулы, гэта як есьці нясоленыя паравыя катлеты”.

Потым выпілі мы з Быкавым па кроплі шампанскага, папалуднавалі і зьехалі ў Менск. Ён адчуваў сябе ня вельмі добра: астма...

На пленуме, дзе пытаньне было пра маладых, я таксама сказаў слова, як адзін з кіраўнікоў сямінару, прачытаў вершы Валодзі Папковіча і сказаў, што даўно пара прыняць яго ў Саюз. Пасьля пленуму мы з Васілём Быкавым зноў вярнуліся ў Каралішчавічы. Успомніў па дарозе і расказаў яму, як мяне абмяркоўвалі ў 1959-м на секцыі паэзіі, і прачытаў яму: “Хоть лысым стал я, но не старым, и не убила жизнь меня, и на удар её ударом всё также отвечаю я...” “Правильна! – сказаў Быкаў. – Толькі так, ня варта паддавацца, гуляць з лёсам у “паддаўкі”, гэта да добра не вядзе...”

Ванкарэм Нікіфаровіч

...Васіль Быкаў быў прызнаны пры жыцці і назаўсёды застaneцца для многіх пакаленняў у будучыні. Застaneцца імем, якое сімвалізуе, як і Марк Шагал, увесь глабальны трагізм дваццатага стагоддзя і пакутлівыя імкненні пакаленняў гэтага стагоддзя да свабоды...

Рыцар сумлення і свабоды

Да 85-годдзя з дня нараджэння Васіля Быкава

*Час стагоддзі, як касой сьцінае,
Веры, царствы, догмы йдуць да ценяў...
Усё мінае – Гонар не мінае,
Бо народжаны адным сумленьнем.
Калі сонца выб'еца з туману,
Толькі іх і ўспомніць хор народаў,
Воінаў сваіх, сьвятых і зраненых,
Рыцараў сумлення і свабоды.*
Уладзімір Караткевіч.

1.

Лёс склаўся так, што апошні прыезд выдатнага беларускага пісьменьніка Васіля Быкава ў 2003 годзе на радзіму стаў пагібелным. Васіль Быкаў ня змог жыць у Беларусі ў невыносных умовах, створаных асабіста для яго і для яго справы – таго высокага служэння літаратуры, якому быў прысьвечаны ягоны талент. У 1998 годзе яго гасьцінна прынялі ў Фінляндыі, потым – у Германіі і Чэхіі. Ён прыязджаў часам у Менск, сустракаўся з сябрамі, безвынікова спрабаваў

выдаць сваю новую прозу... З вялікімі цяжкасцямі незалежнае выдавецтва “Кніга” выпусціла напачатку 2003 году яго мемуарную кнігу “Доўгая дарога дадому”. А неўзабаве прыйшла з Менску трагічная вестка пра смерць Васіля Быкава, вестка, якая толькі падкрэсіліла сімвалічнае гучанне назвы гэтай апошняй пры жыцці яго кнігі. Закончылася яго доўгая дарога дадому... У шпітальнай палаце ў сумна вядомых усім менчукам Бараўлянах (анкалагічная клініка) 19 чэрвеня Васіль адзначыў сваё сямідзесяцідзесяцігоддзе. А памёр 22 чэрвеня, у той самы дзень, калі... Трагічнае супадзенне, праклятая дата. Многія пакаленні нашчадкаў менавіта з кніг Васіля Быкава будуць спазнаваць усю праўду пра вайну наогул і пра тую, самую жакліваю, што пачалася ў той самы чэрвеньскі дзень 1941 году. І ня проста спазнаваць, а думаць, як жыць далей.

Звычайна, адзначаючы юбілей вядомага пісьменніка, мы прыгадваем яго творы, гаворым пра ягоны ўклад у нацыянальную і сусветную літаратуру, вызначаем яго месца ў літаратурным працэсе. Мне здаецца, Васіль Быкаў і яго творчая спадчына сёння не патрабуе нейкіх асаблівых характарыстыкаў і вызначэнняў. Яго проза сваім высокім мастацкім узроўнем узняла, з аднаго боку, значэнне ўсёй беларускай літаратуры і цікавасць да яе ва ўсім свеце. З другога, майстэрства гэтага пісьменніка вызначае ўменьне ў нацыянальнай тэматыцы, у вобразным звароце да свайго чытача на роднай мове выказаць тое, што хвалюе ўсе народы, незалежна ад іх мовы, рэлігіяў, звычаяў. “Усяму сьвету – свой дар” – гэты заклік Максіма Багдановіча знайшоў сваё ўвасабленне менавіта ў творчасці Васіля Быкава, і гэтым сёння можа ганарыцца ўся беларуская літаратура і культура. Ня толькі зместам, але і сваёй рытмічнай структурай, закончанасцю формы, спалучэннем рэалістычных і рамантычна-вобразных інтанацыяў, эмацыянальнай гармоніяй проза Васіля Быкава бачыцца сёння ў кантэксце ўсёй сусветнай літаратуры побач з творамі Сервантэса, Дастаеўскага, Фолкнера, Камю і іншых выдатных пісьменнікаў.

Яго першыя аповесці з’явіліся ў пачатку шасцідзясятых гадоў XX стагоддзя, першая кніга на роднай мове “Жураўліны крык” датаваная 1960-м годам. Менавіта тады пачалося прасвятленне многіх, што жылі ў той савецкай імперыі. Што б ні казалі сёння пра так званых “шасцідзясятнікаў”, іх значэнне ў падрыхтоўцы ўсеагульнага разумення, што так далей жыць нельга, было вялізным. Сваеасаблівым шасцідзясятнікам па сваіх каранях і вытоках быў і Васіль Быкаў. Пасля першых публікацыяў чытачы, асабліва маё пакаленне, ужо з нецярпеннем чакалі кожнай новай яго аповесці. І яны з’яўляліся, прачытваліся імгненна, прымушаючы мацней біцца сэрца і думаць, думаць... Тады ўжо праўда быкаўскай прозы гучала сімвалам супраціўлення бесчалавечнай сістэме і ўладам, іх ціску. У аснове твораў пісьменніка, напісаных у шасцідзясятны і сямідзясятны гады, быў перш за ўсё яго асабісты, выпакутаваны досвед. Ягоныя кнігі і створаныя ім героі былі з тых, што прыходзяць аднойчы і застаюцца ў душы і сэрцы назаўсёды. І мы маўчалі, узрушаныя самаахвярнасцю настаўніка Мароза, які абраў смерць разам з вучнямі як адзіны правільны крок (“Абеліск”). Мы імкнуліся зразумець маладога лейтэнанта Іваноўскага, які пакутваў ад жадання забіць хоць якога фашыста, нават калі гэта – звычайны абознік (“Дажыць да сьвітання”). Разам з былым настаўнікам Сотнікавым мы вялі бясконцую маральную спрэчку пра сэнс жыцця і смерці з яго антыподам Рыбаком (“Сотнікаў”). Амаль усе персанажы аповесцяў і апавяданняў Васіля Быкава пра вайну – простыя салдаты, сяржанты і лейтэнанты; яны на сваіх плячах цягнулі ўвесь цяжар вайны і засталіся навек ляжаць на яе палях. Яны перамаглі, але так і не прынеслі радзіме і народу даўгачаканага шчаслівага жыцця.

Паступова гучанне яго прозы рабілася ўсё больш маштабным і сімвалічным. Васіля Быкава хвалявалі ня толькі строга ваенная тэматыка і персанажы ў ар-

мейскай форме. Значнае мастацкае адкрыццё пісьменьніка – створаныя ім у рамане “Знак бяды” вобразы простых беларускіх сялянаў Зьмітрака і Сыцепаніды, своеасаблівыя сімвалы адвечнага трагізму жыцця на зямлі, якую занадта часта палілі агнём і свае ўлады, і чужынцы, сімвалы пакутаў народу, пазбаўленага права на самавызначэнне і духоўнае адраджэнне, права “людзьмі звацца”, аб чым марыў яшчэ Янка Купала. Сьвядомае самаспаленне герояў “Знаку бяды” – гэта усяленскі пратэст супраць зла і гвалту, нянавісьці і несправядлівасці, якія і сёння яшчэ пануюць на Беларусі ды і ня толькі ў ёй.

Верны высокім ідэалам дабрыні, справядлівасці, гуманізму, пісьменьнік актыўна адмаўляў прыстасаванства і канфармізм, змагаючыся за правы чалавека супраць ціску любой антынароднай сістэмы і ідэалогіі. Таму, напэўна, таталітарныя ўлады баяліся яго твораў, забаранялі іх выданьне, як было з аповесцью “Мёртвым не баліць”, з кнігай “Сыцяна”, з яго апошнімі творамі і зборам твораў, запланаваным дзяржаўным выдавецтвам, але так і ня выдадзеным у Беларусі.

Удалечыні ад радзімы ён працягваў настойліва працаваць, пісаў аповесці, апавяданні, прыпавесці, поўныя сімволікі і алегорыяў, прасякнутыя трывожным непакоем за лёсы простых людзей, за іх будучыню. Палымянай і бескампраміснай была ў гэтых апошніх гады і публіцыстыка Васіля Быкава. Ён увесь час думаў аб тым, што будзе з Беларуссю і яе народамі, думаў пра моладзь. “Выхоўваць будучыя пакаленьні, як нам хацелася б, – пісаў ён у адным са сваіх апошніх артыкулаў, – мы ня ў стане, бо даўно абанкруціліся ў якасці выхавальцаў. Відаць, трэба пачаць з малога: паспрабаваць абудзіць у сябе сумленне як першасны элемент маральнасці... Прыцішыць выхаваны за дзесяцігоддзі свой поўны агульнай нянавісьці спрыт, зірнуць адзін аднаму ў вочы і, магчыма, паспрабаваць адчуць сорам. Усё ж сорам больш варты, чымсьці нянавісьць”.

2.

Мне пашчасыціла пазнаёміцца з Васілём Быкавым на пачатку яго літаратурнай дзейнасці, сустрэцца з ім, размаўляць, абменьвацца лістамі, перакладаць на расейскую мову яго апавяданні і прыпавесці... Прыгадваюцца некаторыя асабліва памятныя і незабыўныя сустрэчы. Першая адбылася ў Гародні, у яго кватэры, было гэта недзе ў 1962 годзе. Я працаваў тады ў так званым Дзяржаўным выдавецтве БССР рэдактарам у рэдакцыі мастацкай літаратуры. Мяркую, што ня без падказкі Алеся Адамовіча (якраз перад гэтым я рэдагаваў яго раман “Вайна пад стрэхамі” галоўны рэдактар Янка Казека даручыў мне падрыхтаваць і здаць у вытворчасць кнігу, у якую ўвайшлі тры перакладзеныя на расейскую мову аповесці яшчэ мала тады вядомага гарадзенскага празаіка Васіля Быкава. Здаецца, яшчэ не было нават часопісных публікацыяў гэтых аповесцяў на расейскай мове. З беларускай аповесці “Жураўліны крык”, “Здрада” і “Трэцяя ракета” пераклаў і прыслаў у нашае выдавецтва нехта Міхась Гарбачоў, які лічыўся літаратурным кансультантам у апарате Саюзу пісьменьнікаў СССР у Маскве, але фактычна працаваў сакратаром партыйнай арганізацыі гэтага Саюзу.

Я стаў чытаць рукапіс і адразу ж зразумеў, што пераклад вельмі дрэнны. Зынікла дзівосная рытмічная меладычнасць прозы Быкава, асабліва яго цудоўнай першай аповесці “Жураўліны крык”. Я стаў правіць пераклад, уважліва супастаўляючы яго з арыгіналам. Паправак было, мусіць, занадта многа, бо калі галоўны рэдактар убачыў перамазанія, а часам проста перапісанія старонкі, ён пайшоў да дырэктара выдавецтва і сказаў яму, што мяне трэба тэрмінова адправіць у Гародню, каб узгадніць усе праўкі з аўтарам. Дырэктар нечакана згадзіўся, і я паехаў у першую ў сваёй працоўнай дзейнасці службовую камандзіроўку.

Прыгадваю, якое цудоўнае ўражанне зрабіла на мяне Гародня, горад, зусім не падобны на астатнія беларускія, якія захаваў нейкую старадаўнюю чароўнасць.

Васіль Быкаў жыў у кватэры на першым паверсе ў доме па вуліцы Алега Кашаваго, паралельнай адной з цэнтральных. (Ня ўпэўнены, ці захавалася да гэтага часу тая назва. Ва ўсякім разе назваць адну з вуліцаў імем Васіля Быкава гарадзенскія ўлады сёння проста баяцца). Ён сустрэў мяне вельмі ветліва, мы пазнаёміліся і адразу ж прыступілі да працы. Васіль вельмі ўважліва глядзеў мае праўкі перакладу, згаджаючыся абсалютна з усімі. Потым прапанаваў пакінуць яму рукапіс на вечар, і мы селі абедаль... Назаўтра мы сустрэліся зноў, зноў абмяркоўвалі гучаньне на расейскай мове некаторых фразы і абзацаў. Памятаю, як Васіль гаварыў тады пра тое, аб чым я часта думаў і з чым практычна сутыкаўся ў тыя свае маладыя выдавецкія гады: пра страшэнныя, як гэта ні дзіўна, цяжкасці перакладу з блізкай мовы наогул і з беларускай на расейскую ў прыватнасці. Тады ж Васіль нібы між іншым нагадаў мне і пра сваеасаблівы завет Максіма Багдановіча, працытаваўшы фразу з яго артыкулу “За тры гады”, напісанага ў 1913 годзе: “...Ня толькі нашаму народу, але і ўсясьветнай культуры нясе беларуская літаратура свой дар”. Васіль звярнуў увагу і на тое, што гэта было, вядома ж, толькі пажаданьне; але хто ведае: можа, пройдзе час, і мара пачне здзяйсняцца? Мы гаварылі тады доўга пра многае, Васіль адобрыў усю маю рэдактарскую працу, і на трэці дзень, акрылены, я паехаў дадому. Ня ведаю, ці сачыў Васіль Быкаў за маімі ўласнымі перакладамі (я даволі шмат перакладаў з балгарскай мовы), але тым ня меней потым менавіта мне аднаму з першых ён дасылаў з Фінляндыі, Германіі і Чэхіі некаторыя свае апавяданьні і прыпавесці для перакладу на расейскую мову.

Наступная нашая памятная сустрэча адбылася ў 1964 годзе, і была яна даволі нечаканай і незвычайнай. У Менск прыехаў Георгій Вылчаў, балгарскі літаратуразнаўца і перакладчык беларускай літаратуры, аўтар многіх публікацыяў пра беларуска-балгарскія ўзаемасувязі. Я пазнаёміў яго тады з многімі нашымі пісьменьнікамі, мастакамі, дзеячамі культуры. І вось паэт Рыгор Барадулін, з якім мы да гэтага часу ня проста сябруем, а вельмі блізкія з першага ж дня яго зьяўленьня ў 1954 годзе ва ўніверсітэце (дарэчы, ён сам пра гэта пісаў), утаварыў нас з Вылчавым у адзін летні дзень паехаць да яго на радзіму, на Віцебшчыну, у пасёлак Вушачы, дзе жыла маці Рыгора. Мы запрасілі ў кампанію яшчэ Барыса Заборава, нашага сябра, цяпер вядомага мастака, які жыве ў Парыжы, і выправіліся – спачатку самалётам да Полацку, а адтуль на аўтобусе ў Вушачы. Запомніўся маленькі лятка, дзе ўсе пасажыры сядзелі ля сьценак салону, пазіраючы адзін на аднаго, а сярод іх была і адна сялянка з жывой казой. І вось мы дабраліся да роднай хаты Рыгора, нас вельмі цёпла сустрэла яго маці Куліна Андрэеўна, чалавек незвычайнага розуму і памяці, якая ўвабрала ў сябе, можа, усю мудрасьць беларускага фальклору ды і ня толькі яго. Быў цудоўны вечар: спаць ляглі пасья апоўначы. А раніцай, толькі прачнуліся і яшчэ не паселі сьнедаць, як пачулі грук у дзьверы. Рыгор пайшоў адчыняць: на парозе стаяў Васіль Быкаў.

Рыгор Барадулін потым прызнаўся, што ён сьпецыяльна падрыхтаваў для нас гэтую неспадзяванку. Асабіста з Васілём ён пазнаёміўся ў Гародне ў 1959 годзе, пасья першых часопісных публікацыяў іх імёны станавіліся ўжо вядомымі ў беларускай літаратуры. Яны сустрэліся тады і як землякі: вёсачка Бычкі, дзе нарадзіўся Васіль Быкаў, знаходзіцца прыкладна ў 15–16 кіламетрах ад роднай Рыгоравай хаты ў Вушачах. Дык вось, ведаючы, што Васіль прыехаў у Бычкі наведць сваіх родных, Рыгор напярэдадні нашай паездкі дазваніўся туды і сказаў, што едзе да сябе ў Вушачы з гасьцямі. І Васіль раніцай таго незабыўнага дня ўстаў раней і пехатою накіраваўся да Рыгора...

Радасьці нашай не было канца. Здаецца, мы правялі там цэлых два дні, хоць сёння і цяжка зразумець, як мы там усе разьмясьціліся ў невялічкім дамку. Пра многае мы пасьпелі пагаварыць тады, спрачаліся да хрыпаты, ды і выпілі нямала:

усе ж былі яшчэ маладыя. А якія песні сьпявалі – і беларускія, і расейскія, і яўрэйскія, і балгарскія... Незвычайна смачнай была і бражка, прыгатаваная Кулінай Андрэеўнай, і усё, што яна стаўляла на стол... Рыгор чытаў свае новыя вершы. “Трэба дома бываць часцей, трэба дома бываць ня госяцем...” Ды і ня толькі гэтыя. Пра сваё бачаньне таго, што адбывалася ў літаратуры і мастацтве, вельмі сьцісла, але глыбока і пранікнёна гаварыў Васіль Быкаў – тады ж толькі пачынаўся ўзьлёт шасьцідзясятніцтва, і ўсе жылі надзеяй. Васіль запомніўся вясёлым, жыццярэдасным, актыўным, поўным аптымізму. Зусім не такім, як падчас нашай апошняй сустрэчы з ім праз 38 гадоў пасля той, вушацкай... А тады ў мяне быў з сабой навенькі і модны ў той час фотаапарат “Зеніт”. Захаваліся, на жаль, толькі два здымкі, адзін з якіх Рыгор Барадулін зьмясьціў у выдадзеным у 1996 годзе зборніку эсэ, літаратурна-крытычных артыкулаў і ўспамінаў “Аратай, які пасьвіць аблокі”. Пасьля выхаду кнігі ён прыслаў мне яе ў Чыкага з вершаваным прысьвячэньнем, якое пачыналася: “Рэм, сябра мой на ўвесь мой век, праз акіян прымі падзяку...” А на тых здымках – шчасьлівыя хвіліны. На адным, абняўшыся, стаяць Рыгор Барадулін, Васіль Быкаў, Георгій Вылчаў і Барыс Забораў, а ў цэнтры ўсьміхаецца мама Куліна Андрэеўна. На другім разам з усімі – Валечка, жонка Рыгора і яшчэ зусім маленькая тады іх дачушка Ілоначка...

Пасьля гэтай сустрэчы ў нас завязалася невялічкае ліставаньне. Я яшчэ каля году працаваў у выдавецтве, і Васіль Быкаў часам дзяліўся са мной менавіта трывогамі і клопатамі, зьвязанымі з выданьнем сваіх твораў. У выдавецтве прыдзіраліся і ня вельмі хацелі выдаваць аповесьць “Пастка”, зборнік апавяданьняў “Адна ноч”. А сам ён у гэты час (другая палова 1964 году) пісаў сваю цудоўную аповесьць “Мёртвым не баліць”. У самым пачатку 1965 году я атрымаў ліст ад Васіля, у якім ён прызнаваўся: “А я паціху пішу. Праўда, скончу яшчэ ня хутка – праз месяц, другі. Ня ведаю, што атрымаецца. Рызыкаўны вобраз асабіста я ўжо перарабіў. Пасьля “Пасткі” рашыў абыходзіць такія павароты, бо ўсё роўна іх ламаюць у рэдакцыях, а гэта горш, чым калі зробіш (паламаеш) сам. Праўда, тое,

Рыгор Барадулін, Васіль Быкаў, Куліна Андрэеўна, Георгій Вылчаў, Барыс Забораў.

што хачу, я ўсё роўна скажу”. Аповесць “Мёртвым не баліць” была надрукаваная ў часопісе “Малодосць”, выдавецтва доўга не выпускала яе асобнай кніжкай. Вядома, ня ведаў я тады, што першае кніжнае выданьне на мове арыгіналу гэтага найвыдатнейшага твору беларускай і сусьветнай літаратуры будзе ажыццёўленае ў 1965 годзе ў Злучаных Штатах Амерыкі Міколам Прускім у горадзе Грэнд Рэпідс (штат Мічыган)...

3.

Ішлі гады. Васіль Быкаў стаў сусьветна вядомым пісьменьнікам. У мяне было многа розных сустрэчаў з ім. Зноў прыгадваецца Гародня, куды я суправаджаў балгарскага пісьменьніка Стэфана Паптанева, які потым напісаў цудоўныя кнігі нарысаў “Беларусь – белая балада” (1971) і паэзіі – “Бярозы, я ў палоне ў вас!” (1972). Запомнілася, што ў сябе на кватэры і ў пакоі ў музеі Ажэшкі, дзе месцілася Гарадзенскае аддзяленьне Саюзу пісьменьнікаў, Быкаў адразу ж перапыняў усялякія размовы на палітычныя і нават літаратурныя тэмы: гэта быў перыяд актыўнага кадэбэшнага ціску і цькаваньня пісьменьніка. А калі мы разам з пісьменьнікам Аляксеем Карпюком пайшлі на вуліцы начной Гародні, тут і пачаліся розныя размовы і спрэчкі, свабодныя, адкрытыя. І Быкаў, і Карпюк ніколі не саромеліся балгарскага калегі, адразу паверыўшы яго шчырасьці і сумленнасьці.

Калі праз некаторы час я прыехаў у Сафію на семінар балгарыстаў, я прыгадаў, як яшчэ падчас нашай сустрэчы ў Вушачах Васіль Быкаў расказваў Георгію Былчаву і нам усім пра сваю службу пасля вайны ў Сафіі, пра сваю вайсковую частку, што стаяла на 4-м кіламетры Плоўдзіўскай шашы, пра свае няўдалыя просьбы дэмабілізаваць яго з арміі, пра тое, як у першыя дні ў Балгарыі салдаты ягонай роты, убачыўшы на будынку надпіс: “Хотел Цар Борис”, пытаўся ў яго: “Таварыш лейтэнант, чаго ж хацеў цар Барыс?”. Расказаў тады Васіль Быкаў і аб тым, як ён хадзіў са сваімі сябрамі з часткі ў карчму на гару Шыпку і як там прапілі камсамольскія ўзносы... А тады ў Сафіі я спецыяльна вырашыў прайсьціся па ўсіх мясцінах, пра якія Быкаў расказваў: знайшоў і былыя казармы на 4-м кіламетры шашы на Плоўдзіў, і тую невялічкую карчму на схіле Шыпкі, дзе лейтэнанты, магчыма, адвялі дуну... Тады я нібыта зноў сустрэўся з Васілём, увесь час думаў пра яго, узгадваючы і пачутае ад яго, і прачытанае ў яго творах.

Было яшчэ многа сустрэчаў – і ў выдавецтве, і падчас маёй працы на Беларускім тэлебачаньні, і, радзей, калі мяне ў 1982 годзе звольнілі з тэлебачаньня і толькі праз тры гады дазволілі працаваць у тэатры імя Янкі Купалы. Падрабязней хочацца расказаць пра яшчэ адну знамянальную сустрэчу з Васілём Быкавым. Гэта была нават не сустрэча, а хутчэй сумесны ўдзел у мерапрыемствах, накіраваных на прызнаньне і вяртаньне ў Беларусь і ў Віцебск імя Марка Шагала, якое – у гэта сёньня цяжка паверыць маладым – афіцыйна было да канца васьмідзясятых гадоў забаронена ў Беларусі. З вялікімі цяжкасьцямі, пераадольваючы супраціўленьне афіцыйных уладаў і адкрыта антысэміцкіх публікацыяў у прэсе, Шагалаўскаму камітэту ў Віцебску на чале з мужным энтузіястам і фанатыкам паэтам Давідам Сімановічам удалося паставіць помнік Шагалу на радзіме вялікага мастака, паблізу ад дому, дзе ён жыў. На спецыяльна арганізаваныя ў 1991 годзе Дні памяці Марка Шагала ў Віцебск быў запрошаны Васіль Быкаў. Я прыехаў тады проста ў госьці да Давіда Сімановіча; мы з ім сябруем вось ужо болей за палову стагоддзя, з першых маіх студэнцкіх дзён. І Давід, які ўзначальваў тады мастацкае вяшчаньне на Віцебскай студыі тэлебачаньня, папрасіў мяне ўспомніць былую прафэсію і правесці непасрэдна ў эфіры саракахвілінную размову з Васілём Быкавым. Я згадзіўся, ахвотна адгукнуўся на запрашэньне і Быкаў. Пра многае нам удалося пагаварыць тады сходу, без усялякай падрыхтоўкі. І перш

за ўсё – пра Марка Шагала. Запіс гэтай гутаркі Васіль Быкаў уключыў у свой невялікі зборнік публіцыстыкі “На крыжах”, які выйшаў у 1992 годзе. Мне здаецца, што некаторыя адказы яго на мае пытанні ня страцілі сваёй актуальнасці і сёння, і я дазволю сабе тое-сёе працытаваць. “...З усяго нашага мастацтва час адбярэ для будучыні вельмі нямногія імёны. Але ў ліку іх абавязкова ў наступнае стагоддзе пройдзе імя Марка Шагала... Пры яго жыцці ўвесь сьвет пакланяўся перад яго талентам. Гэта, канешне, шчаслівы лёс. Хіба што гэты лёс мае прыкрае выключэнне на яго радзіме, дзе ён, прынамсі пры яго жыцці, быў ня толькі не прызнаны, проста яго ня ведалі нашыя людзі... Таму было многа прычынаў. А галоўная з іх – наш дзяржаўны таталітарызм, наша, так бы мовіць, вузкая, недарэчная ідэалагізацыя ўсёй культуры.”

Сярод цікавых тэмаў, якія мы закраналі тады ў размове, была і праблема, звязаная з пытаннем: ці патрэбны наогул ідэйны і эстэтычны ідэал у мастацтве. Тады ж толькі пачынаўся фармальны злом савецкай сістэмы: Саюз афіцыйна распаўся толькі ў канцы таго году. І многія пыталі сябе і адзін аднаго: а што будзе далей, якія маральныя ідэалы будуць натхняць людзей творчых, вызначаць духоўнае гучанне, эстэтыку іх твораў? Вось што сказаў тады Васіль Быкаў: “Я думаю, што катэгорыю ідэалу ў мастацтве трэба разумець крыху іначай, чым гэта было прынята ў эпоху сацыялістычнага рэалізму. Мы ўжо пражылі тыя часы, калі ідэалы вызначаліся органамі ўлады. Яны былі розныя – і органы, і ідэалы. Час паказаў усю беспадстаўнасць такой метадалогіі. У мастацтве ідэал павінен вынікаць з агульначалавечых каштоўнасцяў, і такім мне бачыцца толькі гуманістычны ідэал. Кожны мастак, калі ён гуманіст, павінен бачыць перад сабой перш за ўсё чалавека – канкрэтную асобу ці ўвесь народ, якому патрэбна праўда... Праўда і зьяўляецца сутнасцю мастацкага ідэалу”. Перачытваючы ўсё гэта сёння, думаецца аб тым, што Васіль Быкаў гаварыў тады і пра свае асабістыя творчыя прынцыпы, пра сваё разуменне мэтай і задач творчасці, якім ён заставаўся верным да сваіх самых апошніх дзён.

4.

У апошнія дзесяцігоддзе яго жыцця мы часам дасылалі лісты адзін аднаму, двойчы сустракаліся ў Менску. У 1995 годзе, калі я прыехаў на юбілей Купалаўскага тэатру, Васіль праз Рыгора Барадуліна звязаўся са мной і папрасіў прыйсці на вуліцу Танкавую, дзе была яго кватэра. Тады ён вельмі падрабязна распытваў мяне пра жыццё ў эміграцыі, пра ўсе тонкасці і дэталі гэтага жыцця. Пэўна, невядаўкова...

Ён зьехаў у Фінляндыю ў 1998 годзе і неўзабаве прыслаў адтуль свой фотаздымак і новыя апавяданні і прыпавесці для перакладу. “Ад белафіна Васіля Быкава”, – гучаў надпіс на фота, дзе беларус у Фінляндыі быў зняты ў лыжнай шапачцы і ў швэдары. Прыпавесці – гэта быў новы для Быкава жанр, дзе ў алегарычнай форме выказваўся напружаны роздум пра жыццё ўвогуле і пра лёс беларусаў у прыватнасці. “Пасылаю табе мае апошнія прыпавесці, – напісаў ён тады мне ў суправаджальным лісьце. – Можаш перакладаць іх на што хочаш – на расейскую, ангельскую, французскую, санскрыт альбо ідыш. На якую ўмееш. На кожнай з гэтых моваў карысці будзе болей, чымсці на беларускай. Бо гэта ўжо такі наш нацыянальны лёс. Нашая радзіма – гэта на самой справе ўнікальная краіна з унікальным кіраўніцтвам. Гэта робіць яе прыкметнай сярод іншых ва ўсім сьвеце, а то ж нам зусім ня вылучыцца. Толькі якая з гэтага карысць?.. Тут, дзе я зараз, зусім іншы сьвет. Калі б такі быў там!.. Але тут я буду ўжо нядоўга – да пачатку новага году. Потым – вяртанне. Што чакае пасля вяртання – вялізная загадка...”

Але Васіль Быкаў тады не вярнуўся, а пераехаў жыць у Германію. Спачатку

жыў у Берліне, потым – у Франкфурце. Ён працягваў дасылаць свае новыя творы, часам рукапісы суправаджаліся лістамі. Прысылаў Васіль і некаторыя свае выданьні, напрыклад, маленечкую кніжачку з напісанай у Фінляндыі аповесці “Ваўчыная яма”. На тытульнай старонцы надпіс: “Міламу чалавеку за акіянам Рэму Нікіфаровічу ў якасці прывітаньня з далёкай Ямы”. Наогул лісты Васіля заўсёды кароткія і сьціслыя, тым ня меней некаторыя яго меркаваньні і ацэнкі, як мне здаецца, маюць пэўную цікавасьць. 3 студзеня 2001 году ён пісаў: “Дарагі Рэм, пасля нашай размовы пашукаў у сваіх архівах і знайшоў там яшчэ тры прытчы, напісаныя ў Берліне. Пасылаю табе іх, перакладай, друкуй за акіянам... А жыццё маё – цалкам эмігранцкае, табе гэта знаёма. Настальгіі хапае, але ж... Сітуацыя на радзіме ня схільная да паляпшэньня, хутчэй наадварот, і гэта выклікае... Зразумела, што выклікае”.

А вось яшчэ радкі з ліста Васіля, напісанага ўжо ў Франкфурце. “Дзякуй табе за тваю ўвагу і тваю працу над перакладамі – усё атрымаў. У тым ліку і грошы. Відаць, у гэтых адносінах у Штатах інакш, чым у Нямеччыне, дзе нічога, апроч інтэрв’ю, надрукаваць немагчыма... Адно лепш – тут ужо вясна на падыходзе, сьнегу няма (і не было), распускаюцца пупышкі на кустах. А ў Менску яшчэ, Кажуць, сьнег. Але ня толькі сьнег, а і дрымучае ідыётства ўладаў, якімі кіруе “мазаічная псіхалатэя”... Што-нішто пішу тут, хоць і без асаблівай хэнці. Але што ж, сядзець бяз справы ў цяпле і сытасці ніяк не выпадае. Ды і дастаюць землякі... Пасылаю табе яшчэ дзьве прыпавесці. Паглядзі, можа зацікавяць?” У тым жа годзе Васіль Быкаў прыслаў і сьпецыяльнае прывітаньне амерыканскім чытачам. Ён пісаў наступнае: “Дарагія заакіяньскія чытачы гэтых радкоў, дазвольце перадаць вам мае самыя сардэчныя вітаньні і найлепшыя пажаданьні з нагоды надыходу новага тысячагоддзя і выказаць упэўненасьць, што яно на амерыканскай зямлі будзе шчаслівым. У нас у Беларусі пакуль шчасьця мала, але мы імкнемся дасягнуць яго на шляхах дэмакратыі і свабоды. Тым болей з дапамогай сусьветнай супольнасьці і нашых заакіяньскіх сяброў. З сардэчным прывітаньнем, Васіль Быкаў”.

Апошняя нашая сустрэча адбылася 21 траўня 2002 году. Здарылася так, што мы, ня ведаючы пра гэта, у адзін і той жа час апынуліся ў Менску. І вось у той дзень пазваніў Рыгор Барадулін і настойліва, не патлумачыўшы чаму, запатрабаваў, каб я адразу ж прыехаў у офіс Беларускага ПЭН-цэнтру. Я тут жа прыехаў, Рыгор сустрэў мяне і падвёў да аднаго кабінету. “Ну, вось табе зноў мой сюрпрыз”, – сказаў ён і расчыніў дзьверы. У пакоі за сталом сядзеў і ўсьміхаўся Васіль Быкаў... І зноў былі размовы, расповяды, успаміны. Быў чудаўны майскі дзень, мы хадзілі па вуліцы Казлова, па праспекце Скарыны, па плошчы Перамогі, прайшлі да Купалаўскага скверу... Васіль быў рады сустрэчы, але агульны настрой яго быў песімістычным: якраз напярэдадні яго разам з невялікай групай іншых вядомых беларускіх пісьменьнікаў прэзідэнцкія паслугачы назвалі “палітычна адсталымі” і заклікалі не друкаваць у часопісах іх творы.

А праз год і месяц прыйшла тая жахлівая вестка. Апошні прыезд дадому стаў сімвалічным...

У яго сьмерць ня верыцца дагэтуль, не адыходзіць пачуцьцё, што ён заўсёды з намі, што ён і сёння прысутнічае ў сьвеце як чудаўны майстра, як найвялікшы маральны і літаратурны аўтарытэт. Тое, што ён казаў пра Марка Шагала, можна суаднесці з ім самім. Васіль Быкаў быў прызнаны пры жыцці і назаўсёды застанецца для многіх пакаленьняў у будучыні. Застанецца імем, якое сімвалізуе, як і Марк Шагал, увесь глабальны трагізм дваццатага стагоддзя і пакутлівыя імкненьні пакаленьняў гэтага стагоддзя да свабоды. Застанецца, як сказаў пра яго чудаўны беларускі пісьменьнік Уладзімір Караткевіч, адвечным рыцарам сумленьня і праўды.

.....

Андрэй Масквін

...уратуе нас толькі нацыянальная ідэя,
у зьмест якой уваходзіць мова,
культура, гісторыя
і нацыянальная самасьвядомасьць...

Ніл Гілевіч: “Мой час наперадзе, яшчэ ён прыйдзе...”

*Гэтай публікацыяй “Дзеяслоў” распачынае
сэрыю гутарак культуролага
і літаратуразнаўцы Андрэя Масквіна
з выбітнымі беларускімі пісьменьнікамі.
У аснову кожнай такой гутаркі
накладзены твор суразмоўцы.
Першая гутарка – з Народным паэтам Беларусі
Нілам ГІЛЕВІЧАМ.*

МОЙ ЧАС

Мой час прайшоў.
Сыйшоў нікавата –
І згас... І вось душу бярэ ў ціскі
Эпоха выхапняў і торбахватаў,
Майстроў у старца адбіраць кукі.

Мой час прайшоў.
Сыйшоў безвынікова.
Так кожны раз кажу я сам сабе,
Калі гляджу, што робіцца наўкола:
Як зьвер зьвяруе, а скубач скубе.

Мой час...
Чаму ж яго я не шкадую?
Таму што знаю: і мінулы, той,
Што абяцаў мне долю маладую,
Таксама быў ня мой, зусім ня мой.

Ня мне па спадчыне ад бацькі-маткі
Дастаўся ён, а прыхадняў гурме,
Што насаджала тут свае парадкі
І сваю волю дыктавала мне.

Час янычарства быў.
Таму і страшны,
Што ў вырадкаў ператвараў сыноў.
І ён няскончыўся, час учарашні,
Хлусьня і здрада яго жывяць зноў.

Ну што ж!
Я шляху не згублю і ўпрыцем.
Каб час зьмяніўся – непатрэбны ўказ.
Мой час наперадзе.
Яшчэ ён прыйдзе –
Мой заповітны беларускі час.

(26. X. 1995)

Ніл ГІЛЕВІЧ.

– Шукуючы верш для нашай размовы, я скарыстаўся ня томікам вашай паэзіі, а аўдыёкнігай, якая толькі што з'явілася. Маю ўвагу прыцягнуў верш «Мой час».

– Верш быў напісаны ў час, калі фактычна ў Беларусі адбыўся пераварот. Нехта лічыць, што пераварот адбыўся ў канцы 1996 году, калі быў разгнаны Парламент XIII склікання (я ў ім ня быў, я быў у XII-м). Але я лічу, што самае голоўнае здарылася ў траўні 1995 году, таму што быў праведзены (як вядома, гвалтам) рэферэндум. Паводле гэтага рэферэндуму, навязанага і змушанага, былі прызнаныя дзяржаўнымі дзве мовы: беларуская і руская. Са студзеня 1990 году ў нас была адна дзяржаўная мова – беларуская. Руская мова была мовай афіцыйных адносінаў. Больш году я, груба кажучы, рваў глотку і сэрца, даказваў, што гэта нельга рабіць у ніякім разе. У ніякім разе! Як толькі зробім дзве дзяржаўныя мовы, лічыце, што мы зрабілі адну дзяржаўную мову – рускую. Беларуская мова практычна ня будзе дзяржаўнай. Намінальна будзе, але радасці з гэтага нікай нам ня мець. Ужо на пачатку верасня 1994 году новы начальнік дзяржавы абвясціў, што ў сьвеце ёсць толькі дзве мовы, вартыя павагі, якія трэба вывучаць і карыстацца: руская і англійская. Адкрытым тэкстам сказаў, што беларуская для гэтага непрыгодная. Варта памятаць, што гэта было яшчэ пры савецкай сістэме.

Тады ж у траўні 1995-га з франтону Дома ўраду сарвалі герб Пагоня, парвалі на матузы сыцяг. Аднавілі ранейшы савецкі сыцяг і герб. Пачалася поўная адкрутка. Сьвядомыя беларусы ўспрынялі гэта як трагедыю і зразумелі, што

здарылася. Пасля гэтага і пайшлі такія вершы, як «Мой час», «Стары паэт» і дзясяткі іншых.

– *Што значыць для вас «мой час»? Чаму ня «наш» ці «беларускі» час? Які ён, гэты ваш час?*

– Чаму «мой»? Вось вы кажаце «наш» альбо «беларускі». А калі ён быў, наш беларускі час?

– *Можжа ў дваццатыя гады?*

– Так, у дваццатыя гады ў нейкай меры быў. Але я тады ня жыў. Пішучы «мой час», я перш за ўсё меў на ўвазе будучыню. Там мой час. Верш канчаецца словамі: «Мой час наперадзе, яшчэ ён прыйдзе». Вось у чым ідэя твору.

Майго часу было тры-чатыры гады: з пачатку 1990 па 1994 год уключна. Я пішу: «Мой час прайшоў. // Сыйшоў ніякавата – // І згас... [...] Так кожны раз кажу я сам сабе // Калі гляджу, што робіцца наўкола: // Як зьвер зьвяруе, а скубач скубе.» Я не прыняў таго, што пачало рабіцца. У 1968 годзе я быў на сёмым небе ад радасці, бо паверыў, што ўслед за Чэхаславакіяй і ў нас наступіць сацыялізм з чалавечым абліччам. Я паверыў у гэта. А як было не паверыць? Так жа чакалася, так жа хацелася! Мы столькі ведалі пра той «нібы сацыялізм» сталінскай і паслясталінскай эпохі, што вельмі хацелася сацыялізму з чалавечым абліччам. Я не выпадкова кажу «сацыялізму», а ня нейкага іншага ладу. Бо я верыў (і сёння веру), што калі б усё пайшло іначай... Калі б у свой час расійская, рэвалюцыйна настроеная інтэлігенцыя пайшла за Пляханавым, то мы б пачалі будаваць сацыялізм, пры якім сёння жыве, напрыклад, Швецыя. А ў нас пайшлі за бальшавікамі... І што сталася, мы ўжо ведаем. Але я не хачу ў гэта ўдавацца. Хаця ў пытаньнях гісторыі дастаткова адукаваны.

Вось вы нагадалі дваццатыя гады. Паўвека таму я пісаў дысертцыю пра беларускую паэзію 20-х гадоў, а потым яна выйшла кніжкай «Паэзія «Маладняка»». Я не абмежаваўся толькі працытаннем і вывучэннем паэтаў, і тых, якія ўваходзілі ў склад «Маладняка», так і тых, што не ўваходзілі. Я перагартваў усе падшыўкі газет і часопісаў тых гадоў, вывучыў дух эпохі. Стараўся дакладна адчуць, што гэта былі за часы. Мяне цікавіла, як была абвешчаная беларусізацыя, і ў чым яна канкрэтна праявілася. Сапраўды тады адбыліся вялікія рэвалюцыйныя перамены ў карысць беларускага народу.

Нешта трохку пачыналася ў час першай расійскай рэвалюцыі 1905-06 гг. Выдаваліся «Наша Доля», «Наша Ніва», іншыя газеты і часопісы аж да першай сусветнай вайны і нямецкай акупацыі. Пачаўся нейкі зрух, але гэта было яшчэ зусім ня тое. Скажам, беларускія школы не былі зацверджаныя законам. Яны былі прыватныя, і ў адной з іх працаваў Якуб Колас. Некаторыя памешчыкі дазвалялі зрабіць такую школку пры сваёй сядзібе. У час вайны ў тых раёнах (на Гарадзеншчыне, Берасцейшчыне), якія былі акупаваныя немцамі, таксама адчыняліся школы, і не адна, нават і ня дзесяць... І вось раптам пачаліся дваццатыя гады, усталявалася савецкая ўлада. Неверагодна, але па ўсёй Беларусі (за выняткам Заходняй, якая была пад Польшчай), пачалі тысячамі адкрывацца беларускія школы, сотнямі – беларускія газеты (улічваючы, што і ў кожным раёне), літаратурныя часопісы («Полымя», «Маладняк», «Узвышша»). Гэта было нешта неверагоднае, настолькі йшло насустрач адвечным жаданням беларускага народу. Вядома той яго частцы, якая думала і марыла пра будучыню Беларусі. Ня будзем сыцьвярджаць, што так думаў увесь народ. Пераважна гэта беларуская шляхта і сяляне. І паколькі я ўсё гэта вывучыў, мяне пачало страшэнна мучыць, што з канца 20-х гадоў пачаўся заняпад адраджэння. І больш таго – фактычна пачаўся лінгвацыд, і наогул – генацыд. У 1929 годзе пачалі арыштоўваць беларускую інтэлігенцыю, а ў 1930 – ужо масава. Вось тады і наступіў чорны час, у якім я нарадзіўся. (Я нарадзіўся ў 1931 годзе). Пачаліся хапуны: дзясяткі ў

1930, у 1933, 1934... У 1930 застрэліўся У. Ігнатоўскі – прэзідэнт Акадэміі навук. Я вельмі ўважліва вывучыў эпоху.

Хачу сказаць пра агульнае грамадска-палітычнае становішча той эпохі. У Беларусі была зробленая стаўка (разумна) на заможнага культурнага гаспадара. Міністрам Земляробства ў сярэдзіне дваццатых гадоў стаў З. Прышчэпаў, вельмі мудры чалавек. Ён бачыў, якім шляхам ідуць некаторыя еўрапейскія народы: ня толькі Францыя і Германія, але скандынаўскія. Фермерскія гаспадаркі ў нас – гэта хутары. Фермеры былі самыя разумныя гаспадары, самыя працавітыя. Улада ў Беларусі за гэта ўхапілася. З нумару ў нумар я чытаў у газетах, як нашыя сяляне працуюць, як вучаць дзяцей працаваць, як іх агранамічна адукоўваюць, пасылаюць у тэхнікумы і на курсы, каб гаспадарку весці разумна, эфектыўна. Гэта адбывалася масава, па ўсёй Беларусі. Людзі трымалі па дваццаць-трыццаць кароў, куплялі малакарні, сепаратары, мелі на продаж малако, сыр і масла. Мая сям'я была вельмі бедная. А вось дзяды маёй жонкі, якая была з Віцебшчыны, паспелі за часы НЭПу ўласнай працай так разжыцца, што ў 1929-30 гг. іх, і аднаго, і другога раскулачылі і выслалі. Гэта былі культурныя заможныя гаспадары, якія працавалі за трох-чатырох, а іх абазвалі кулакамі. Да рэвалюцыі яны нічога ня мелі, былі бедныя. Але яны атрымалі зямлю і зажылі па-людску. У 20-я гады нашая ўлада рабіла стаўку на такога гаспадара. Адтуль рэкрутавалася інтэлігенцыя, адтуль моладзь ішла вучыцца. Нараслі ідэалагі гэтых культурных гаспадарак. Але гэты час гвалтам абарвалі.

Адна з найвялікшых і самых жаклівых катастрофаў у Беларусі – калектывізацыя. Усе да аднаго культурныя гаспадары (спачатку так званыя кулакі, потым сярэдніякі, падкулачнікі) былі рэпрэсаваныя. Засталіся пераважна ўбогія сяляне, якія ня ўмелі і не хацелі працаваць: лайдакі, латругі, п'яніцы і вясковыя басякі. Менавіта яны пайшлі ў калгас. У Пімена Панчанкі, які добра помніў той час, ёсць паэма «Маладосць у паходзе». Ён піша, як зімой, на санях вывозілі гэтых “кулакоў”, а яны, дзеці, беглі ўслед за санямі і з радасцю крычалі: «Ага, ага вас у Сібір ссылаюць. А мы ваш мёд і грушы будзем есці!». Гэта была вялікая сацыяльна-эканамічная перабудова.

Што датычыцца сферы культуры – у 20-я гады пачала разьвівацца, расці, набіраць сілу вельмі сур'ёзная, таленавітая беларуская літаратура. Ня кажучы пра тых, хто прыйшоў з дакастрычніцкага часу (Янка Купала, Якуб Колас, Максім Гарэцкі) актыўна пачалі друкавацца на пачатку 20-х: Уладзімір Дубоўка, Язэп Пушча, Кузьма Чорны, Міхась Зарэцкі, Міхась Лынькоў і яшчэ, яшчэ і яшчэ... На пятым курсе БДУ мне прапанавалі паступіць у аспірантуру і я вырашыў заняцца вывучэннем паэзіі «Маладняка». Я хадзіў у нацыянальную бібліятэку, кожны дзень хадзіў, і браў чытаць усё, што было магчыма. У першую чаргу – падшыўкі газет і часопісаў 20-х гадоў. І я ўжо ведаў, дзе дзеліся геніяльныя нашыя пісьменьнікі: і Лукаш Калюга, і Міхась Зарэцкі, і Уладзімір Жылка, і Уладзімір Дубоўка... Да выкрыцця культу Сталіна многія студэнты ня чулі гэтыя прозьвішчы. Я то чуў, дзякуючы таму, што мяне вельмі рана, у дваццаць тры гады, прынялі ў Саюз пісьменьнікаў, і я меў магчымасць быць сярод старэйшых. Іншы раз ад іх сёе-тое даведваўся.. Калі ж адкрылася ўся праўда, мяне яна страшна ўдарыла... Я выкрасліў з душы Сталіна. А Леніна пакінуў, і надоўга.

У 1965 годзе на ўсесаюзнай канферэнцыі перакладчыкаў у Менску я выступіў з рэзкай і вострай прамовай у абарону беларускай мовы. Мне дапамагалі мае веды пра сітуацыю 20-30-х гадоў. У 1966 годзе на V з'ездзе пісьменьнікаў я зноў рэзка гаварыў аб становішчы мовы. А ў 1971 годзе напісаў вялікі артыкул «У чаканні рашучага павароту», надрукаваны ў «Літаратуры і мастацтве». Гэта былі вузлавыя моманты майго грамадзянскага выяўлення. На рэспубліканскай ідэалагічнай канферэнцыі партыйных і савецкіх работнікаў, дзе было 1100 чалавек, сакратар

ЦК па ідэалогіі махаў нумарам «ЛіМа» і крычаў: «Да якога павароту ён заклікае? Да павароту ад ленінскай лініі? Куды ён заклікае? Застаецца здзіўляцца, што гэты чалавек вучыць моладзь у БДУ. Чаму ён яе навучыць?» Справы ішлі вельмі кепска. Адна за адной закрываліся беларускія школы. Гэта быў ня мой час. Мой час прыйшоў у 1990 годзе, калі беларуская мова стала дзяржаўнай. Тады, 27 ліпеня была абвешчана (праўда фармальна) незалежнасць Беларускай Рэспублікі. І толькі ў канцы 1991 году Беларусь стала цалкам самастойнай дзяржавай. Адна за адной краіны сьвету пачалі прызнаваць нашу дзяржаву. Вось адкуль пачаўся мой час. Але ён скоро прайшоў, пачалося зусім ня тое, што я чакаў.

– **У тых чатыры гады, калі быў ваш час, што было галоўным?**

– У мяне свой погляд, свае перакананні. На працягу апошніх пятнаццаці гадоў усе апазіцыйныя партыі, рухі і аб'яднанні галоўным лічаць усталяванне поўнай дэмакратыі. Як у Еўропе. Дэмакратычныя выбары, свабода слова, эканамічная свабода. Каб у нас сапраўды перамог дэмакратычны лад. Але ніхто папярэдзе не пусьціў мову. Так і па сённяшні дзень. Я ўжо стаміўся пра гэта гаварыць яшчэ да 1991 году, я апублікаваў, можа, трыста артыкулаў у абарону беларускай мовы, айчынай гісторыі і культуры. Ведаючы, што толькі гэта ўратуе нас. Усё астатняе – адноснае. Дэмакратыя – штука даволі гумовая: можна расцягнуць, можна сьціснуць. У некаторых дзяржавах, якія лічацца дэмакратычнымі, як паглядзіш, дык і ня шмат там гэтай дэмакратыі. Але ў кожнай гэтай краіне ёсць свая дзяржаўная мова, а дзякуючы гэтаму ёсць нацыя і дзяржава. Я вывучаў гісторыю тых народаў (перад усім славянскіх), якія дабіліся незалежнасці. Паглядзіце на Нарвегію, якая ўваходзіла ў склад Швецыі да пачатку XX стагоддзя, ці на Фінляндыю... Яны дабіліся незалежнасці, таму што ў аснову паклалі нацыянальную ідэю. На сённяшні дзень я маю ўжо ня трыста, а, можа, шэсьцьсот артыкулаў (разам з інтэрв'ю) у абарону мовы. Практычна ўсе гэтыя гады я біў і біў у адну кропку: уратуе нас толькі нацыянальная ідэя, у змест якой уваходзіць мова, культура, гісторыя і нацыянальная самасьвядомасць. З гэтым даб'ёмся і эканамічнай незалежнасці і ўсіх свабодаў. Бяз гэтага, прабачце, Беларусі ня будзе. Ня будзе! А будзе беларуская Аўстрыя, дзяржава з чужой мовай. Але ж у Аўстрыі ніколі не было сваёй асобнай мовы. Нямецкая мова – гэта і ёсць іх мова, спаконвечная. А ў нас жа спакон веку была свая, беларуская мова. Многія дэмакраты гаварылі і гавораць мне: «Што вы ўсё з гэтай мовай! Важна, каб была незалежная Беларусь – з ня важна якой мовай». Мяне гэта даводзіла да самага кепскага душэўнага стану. Калі апазіцыянеры гэтага не разумеюць, то тады пра што тут увогуле гаварыць. Значыць, ніхто не падумаў, з чаго пачыналі ў свой час чэхі, славакі, сербы... З нацыянальнай ідэі. Аказваецца, ніхто гэтага ня ведае і ня хоча ведаць. Іх пазіцыя такая: «Зробім для сябе дэмакратычную Беларусь з дэмакратычнымі выбарамі, з дэмакратычнымі прынцыпамі gasпадарання. Вядома, будзе капіталізм, будуць мільянеры і мільярдэры, будуць тыя, хто будзе на іх працаваць. А чаго яшчэ болей?» А я кажу, што мне гэтага нічога ня трэба. Калі ня будзе Беларусі беларускай, – прабачце, я вас не хачу знаць і з вамі супрацоўнічаць.

Быў час, з 1990 па 1994, калі я паверыў, што гэта мой час. Але ён прайшоў. Я часам паддаюся страшэннай апатыі, але разумею, што ў публічных праявах я ня маю права гэта паказваць. Ёсць беларуская моладзь, і дзякуй Богу, што яна ёсць. Я нават напісаў адмысловы верш «Кліч да беларускай моладзі». І таму верш «Мой час» канчаецца словамі «Яшчэ ён прыйдзе // мой беларускі час». Я хачу, каб усе верылі. Няхай кожны, хто верыць, паўтарае за мной: «мой час». Я не магу гаварыць за ўвесь народ, таму што вялікая частка народу мяне неймаверна засмучае. Як не было нацыянальнай ідэі ў душы, так і няма. За сваё жыццё я тысячы разоў пачуў, як беларусы крычаць: «Мы же русские, мы не можем, как поляки или другие». Душа мая горка плакала. Вы пытаецеся, чаму ня «наш». Я не

магу гаварыць «наш». Я хацеў бы, але пакуль што... Няхай кожны, хто прачытае верш, сам думае: пра які час ідзе гаворка, ці гэта яго час.

– **Мяне цікавіць, чаму так адбываецца з нашым народам: усё, што мы цяжкай працай здабываем, потым страчваем. І так кожны раз.**

– У сваіх артыкулах я пра гэта пісаў безьліч разоў. Гэта мая думка, але, здаецца, і многія яе падзяляюць. Нам гістарычна не пашанцавала. З чаго пачалося? Я іншы раз жартую: за тое, што беларускія мужчыны надта «ўлюбчывыя», занадта любяць прыгожых жанчын. І прадаюць сябе, сваю душу і сэрца, а заадно і радзіму дзеля пенкнай пані. Напрыклад, каб наш князь Ягайла ня ўзяў шлюб з польскай каралевай, можа б Валікае Княства Літоўскае па сёньняшні дзень было магутнай еўрапейскай дзяржавай. Але ён не ўстаяў. Тут мы ідзем паперадзе французаў. Кажуць, што французы надта ўжо любяць жанчын і могуць для іх зрабіць усё. Не, паперадзе мы ідзем. Радзіму прадаць можам. ВКЛ было магутнай дзяржавай. Яно яшчэ працягвала існаваць да Люблінскай Уніі, а потым наступіў крах. Нашая трагедыя пачалася з Люблінскай Уніі, а не з Кацярыны II. Таму што больш двухсот гадоў ішоў заняпад вялікай дзяржавы, культуры, самасьвядомасьці. Шляхта стала на шлях здрады. Хацела далучыць ліцьвінаў да больш «высокай еўрапейскай культуры». Школы пайшлі польскія, кнігі – польскія, тэатры – польскія, усё польскае. Пачаў спрэс насаджвацца каталіцызм.

Супраціўленчыя сілы былі моцныя, дабіліся Уніі. На пачатку XIX стагоддзя 70% беларускага насельніцтва было ўніятамі. Дарэчы, усе мае дзяды, прадзеда і прапрадзеда былі ўніятамі. У маім кутку на Лагойшчыне ўсе беларускія імёны з тых уніяцкіх часоў. Ня так, як на Віцебшчыне і Магілёўшчыне. У нас няма Варвары, Марыі, Якава, Фамы і Фёдара, у нас – Барбара, Марыля, Якуб, Тамаш, Тодар альбо Хведар. І гэтак далей. Усіх гэтых людзей я яшчэ помню. А на могілках усе надпісы на плітах і крыжах па-руску. Вось пачатак нашай трагедыі. Каб глядзець глыбей, трэба быць гісторыкам. Можа ў паганскай эпасе, можа там ёсць нейкія карані: чаму мы паддаліся без патрэбы суседзям. Мы маглі адстаяць ВКЛ. А як зламаліся раз, дык і пайшло-паехала. Пра гэта нашыя пісьменьнікі пісалі, асабліва Уладзімір Караткевіч. Фактычна ператварылі ўвесь наш народ, пераважна вясковы, у панскую чэлядзь. А чэлядзь па няпісаным законе псіхалогіі абавязкова хоча быць падобнай на паноў і пераймаць ад іх культуру, мову, песні, танцы... Трэба ж быць культурным, як пан, каб пра мяне не гаварылі: «хам», «быдла». Нацыянальная самасьвядомасць не ўсталявалася належным чынам у тыя стагоддзі. Спробы зьмяніць сітуацыю ў XIX стагоддзі народ не падтрымаў. Страшна горка гэта ўсведамляць. Таму трэба было пачынаць, як і пачалося. Я пісаў пра гэта. Нашая інтэлігенцыя на самым пачатку XIX ст., адразу, як толькі Кацярына наклала на наш край лапу, была беларуска-польскай. Можа, нават па сьвядомасьці была больш польская, яна занадта прырасла да польскай культуры. Тыя, якія менш прыраслі, ня зьехалі і тут жылі, як Ян Чачот (ужо пісаў вершы і па-беларуску), Ян Баршчэўскі і іншыя. Адраджэньне пачалося з інтэлігенцыі, і цягнулася цэлае стагоддзе. Трэба было патрошку нарошчваць беларускасць. А як іначай? Я вывучаў гісторыю Балгарыі. Больш пяцісот гадоў балгары былі пад туркамі, але любой цаной захоўвалі свае праваслаўныя храмы і трымаліся мовы. Нейкую частку «атурэчылі» і нават перавялі ў мусульманства. Гэта адносна нязначная частка балгарскага народу. Астатнія, дзякуючы праваслаўным сьвятарам, пяцьсот гадоў трымаліся мовы. Калі ласка, Балгарыя цяпер працвітае, і няма ніякіх праблемаў: ні моўных, ні нацыянальных. Дарэчы, у вершы я згадаваў янычараў. А што, тыя кіраўнікі рэспублікі, якія былі беларусамі і падпісвалі сьмерць беларускай школе – гэта не янычары? Самыя што ні ёсць!

– **Як павінен выглядаць «ваш» час?**

– Займацца прагнозамі вельмі няўдзячная справа. Я ніколі не лічыў сябе

прарокам. Якая мая думка? Трэба, каб запанавала беларуская мова – абсалютна. Рускай карысталіся б толькі ў неабходнай меры ў побыце. Апрача мовы павінны быць падручнікі па гісторыі Беларусі з аб’ектыўнай карцінай нашага гістарычнага развіцця, дзе апісаныя вытокі нашых трагедыяў. Ужо гэтыя падручнікі выкінулі, іх няма. Трэба павыцягваць увесь наш духоўны беларускі скарб. Разам гэта б стварыла самае галоўнае: атмасферу нацыянальнай дзяржавы. Канешне, пры адной умове: калі Беларусь была б незалежнай дзяржавай і ў ёй усталяваліся б дэмакратычныя прынцыпы: дэмакратычныя выбары, свабода слова і гэтак далей. Гэта спрыяла б таму, каб Беларусь стала нацыянальнай дзяржавай, каб яна стала беларускай Беларуссю. Каб мы маглі сказаць пра Беларусь так, як пра Расію пісаў А. Пушкін: «Здесь русский дух, здесь Русью пахнет». Каб кожны, хто прыехаў (ды і мы самі), адразу адчуў: о, гэта вам не Расія і ня Польшча. Атмасфера – вось што галоўнае. На вуліцы ўсе людзі гавораць па-беларуску, у школах усе прадметы на беларускай мове. Гэта не забараняла б ведаць іншыя замежныя мовы. Дарэчы, у 20-ыя гады Беларусь мела чатыры дзяржаўныя мовы. І яны не замянілі адна другой і таму, каб беларуская была галоўнай. Рускія, палякі і яўрэі – усе тады ведалі беларускую мову, не пакідаючы сваёй. Можна ж па-чалавечы зрабіць. Я так уяўляю.

Што датычыць эканамічнага базісу, то я б хацеў, каб быў сацыялізм з чалавечым абліччам. Бо тое, што пачалося рабіцца ў Расіі ў 90-ыя гады, калі за кошт мільёнаў абяздоленых, бедных, сьпітых, прыбітых людзей пачалі вырастаць алігархі, мільярдэры, якія ўваходзяць у першую дзясятку ў сьвеце, я гэтага катэгарычна не прымаю. І ніколі не прыму. Гэта крайне несправядліва. Кожны павінен атрымліваць па заслугах. Калі нехта ня хоча і ня ўмее працаваць – хай жыве бедна. Але ж раскашаваць не за кошт тых, якія могуць і ўмеюць працаваць. Я не ўяўляю, каб сумленны паэт мог прыняць панаваньне алігархаў, рабаўнікоў народу.

Я ня думаю, што гэта прынялі б (калі б жылі) Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч. Таму што гэта аніяк не стасуецца з прыродай, душой і абліччам інтэлігента.

Студзень 2009.

Якуб Лапатка

...пякучае, бязлітаснае сонца маладосыці
заўсёды ярчэй, чым спакойнае
вечаровае сонца старасыці...

Дзяцінства сьветлая часіна

Старонкі ўспамінаў

Уступныя словы

*Людскі наш лёс – былінка поля,
Пылок нязначны – наша доля....
Якуб Колас*

Наш розум і нашыя пачуцці атручаныя арыфметыкай. Ня ўсёй навукай з яе чатырма дзеяннямі, а толькі адным, але самым страшным – нечым сярэднеарыфметычным.

Таварыш Сталін радаваў нас тым, што ў сярэднім на долю кожнага з нас прыпадае ўсё болей і болей чыгуна ды сталі, і мы амаль усе ганарыліся тым. А мой дзед-аднаасобнік (пасля вайны ён не пайшоў у калгас, нягледзячы на ўвесь уціск з боку кіруючай і накіроўваючай) казаў: “А навошта на маю душу гэтулькі сталі? Хопіць і дзевяці грамаў”. Дзед ведаў, што казаў, бо на ягоны век выпала ажно чатыры вайны: японская, германская, грамадзянская і Другая сусветная. Праўда, апошняю вайну ён ужо не ваяваў – састарэў салдат.

Мікіта Хрушчоў суцяшаў нас тым, што ў сярэднім на долю кожнага жыхара СССР прыпадае па вялікай колькасці пудоў (менавіта пудоў, а не чаго іншага) збожжа, а мы ў той час елі хлеб з кукурузы ды соі, але і таго не хапала.

Асабіста Леанід Ільіч запэўніваў нас, што ў сярэднім на долю кожнага простага працаўніка штомесяц прыпадае грошай больш, чым заробак сакратара абкаму, расказваючы байкі пра нейкія таямнічыя фонды грамадскага спажывання.

У час цяперашні людзей цешаць тым, што ў сярэднім заробак дворніка і заробак міністра прыкладна роўныя. Праўда, трэба заўважыць, што дворнікі таму не даюць веры, нягледзячы на тое, што такое панявер'е непатрыятычнае.

Імітуючы грузінскі акцэнт мы на самой справе прамаўляем нешта сярэднеарыфметычна-каўказскае. Кажучы пра іспанцаў, мы ўяўляем сухарэбрага, падхорцістага чарнявага кабальера. А насамрэч у Іспаніі маюцца розныя людскія тыпы: ад бялявых астурыяцаў – да цыганіста-чорных андалусійцаў. Але мы бярэм пад увагу толькі змарнелага дона Кіхота, забываючыся на раскормленага Санчу Пансу.

Сярэднеарыфметычная выява фіна бывае такой: маўклівы, руды і змрочны суб'ект магутнага целаскладу з запаволенай рэакцыяй і абавязкова п'яны ўдупель. Французы – бабнікі-жабажэры, італьянцы – вясёлыя балбатуны, абчапляльныя спагелі. І гэтак далей да бясконцасці.

Думаецца, што мысліць сярэднеарыфметычна ня так ужо й цяжка, бо знутры нас падпільноўвае падсвядомая прага сярэднеарыфметычнага. Асабліва гэта тычыцца нашага мінулага. Яно бачыцца такім далёкім і роўным, як зямля з самалёту. Калі выкідваешся з парашутам, дык спачатку ўсё здаецца гладкім, аднастайным і гасыціным. Але чым бліжэй да зямлі, тым больш лужынаў, рытвінаў ды купінаў, на якія табе давядзецца прызямляцца. Мы часам забываемся на рытвіны свайго жыцця, бо маці-прырода паставіла ўнутры чалавека псіхалагічны засьцерагальнік.

Гэтыя нататкі ніякім чынам нельга называць мемуарамі. Мемуары... – гэтае слова палохае мяне. У ім чуецца жалобны марш, бачыцца мармуровы бляск шыкоўнай труны і надмагільнай мармуровай пліты, таямнічы водбліск муравых стужак на яловых вянках: “Resquiescat in pace. ...In memoriam” – “Спачывай з мірам. ...У памяць...”

Апрача таго ў мемуарах гучаць грымоты вялікіх падзеяў, развальваюцца імперыі і выйграюцца бітвы. Там пасылаюць на закланьне тысячы і тысячы людзей, ломяцца лёсы і ўзводзяцца гарады на касьцях экаў. І ўсе ні ў чым не вінаватыя, адны толькі “кгістальнейшей души человеки”, а злачынствы творацца самі па сабе нейкай звышнатуральнай сілай.

Мы, каму зараз 60 і болей, я маю на ўвазе вясковых хлопчыкаў, сапраўды сьведкі вялічэзных зьменаў у жыцці грамадства. Мы прайшлі шлях ад натуральнай гаспадаркі мінулых вякоў да росквіту нана-тэхналогіяў. Мы ваявалі ва В'етнаме, сядзелі за пультамі ракетаў на Кубе, неслі сьвятло сацыялізму ў Афрыку, нашыя малодшыя браты і вучні гінулі ў Афганістане, а нашыя вясковыя бацькі і цяпер недалёка адышліся ад першабытных умоваў існавання.

Нас, сталых людзей, часта здэкліва дражняць: «І сонца было ярчэй, і гарэлка па два восемдзесят сем, і каўбаса па два дваццаць». Што ж, так, была й гарэлка, і каўбаса, але галоўнае, што пякучае, бязьлітаснае сонца маладосці заўсёды ярчэй, чым спакойнае вечаровае сонца старасці. Памятаеце ў ірландца Томаса Мура:

Не ўсхваляйце мядовую славу,
Што ціха аздобіць сівыя гады,
Навошта мне вечар, хай цёплы ласкавы,
Вярніце сьвітальныя мне халады!

Ня памятаеце? Ну, нічога, пачытаць яго ніколі ня позна.

Бытапісам займаўся французскі гісторык Фернан Брадэль, Мікалай Кастамараў, можна назваць кнігу Вінцэся Мудрова “Пэратвораныя ў попел” і асабліва паэму Якуба Коласа “Новая зямля”.

Усе мы “праходзілі” яе ў школе, і ўсе мы, намаганьнямі настаўнікаў, прасякаліся ціхай нянавісьцю і да паэта, і да ягоных герояў, заклапочаных класавай барацьбой. Нам мала казалі пра мастацкія вартасьці паэмы, пра яе эпічнасьць, нам указвалі на панскі прыгнёт, на стыхійны бунт Міхала, на ягонае безьзямельле, і ні слова пра тое, што гэта сапраўдная энцыклапедыя беларускага вясковага жыцця з усімі ягонымі радасьцямі і бедамі. Нам казалі толькі пра беды і класавую барацьбу. Нельга сказаць, што настаўнікі беларускай мовы і літаратуры самі, па вялікай адданасьці ідэалам камунізма, прывівалі такім чынам такую “лобоў” да беларускай культуры. Тое ж было і з усімі іншымі літаратурамі, і з рускай у тым ліку. Так было запраграмавана, напісана ў падручніках, а крок управа, крок улева – самі разумеюць. Часы былі суровыя, і за неасьцярожнае слова можна было адправіцца ў далёкае і доўгае падарожжа на бяскрайнія прасторы Савецкай Поўначы.

У Казіміроўскай дзесяцігодцы, дзе я вучыўся, беларускую мову і літаратуру выкладала дачка расстралянага паэта Уладзіміра Жылкі – Натальля Уладзіміраўна Жылка. Яна сапраўды любіла беларускую мову, сапраўды ведала беларускую літаратуру, але з дзяцінства ёй напаміналі аб жахлівым лёсе бацькі, і яна ні адзіным словам не адступала ад “лініі партыі”. Нават прозьвішча вымаўлялі як Жылко. Гэтыя нюансы я зразумеў пазьней. І толькі потым я ўцяміў, чаму яна так рэзка асудзіла мяне, калі я напісаў у сачыненні, што ня так ужо і дрэнна жылі і харчаваліся Костусь з Алесем ды іхняе сямейства. Яна паставіла мне добрую адзнаку, але сачыненне не вярнула, а маёй бабулі цішком сказала, каб тая прышчаміла мне язык. Яна шчыра хацела абараніць мяне ад вальнадумства і зьвязаных з ім ліхіх наступстваў. Ня думайце, што такое меркаваньне ў мяне ўзьнікла ад вялікай схільнасьці да бунтарства і нянавісьці да камуністычнага рэжыму. Не, гэта былі разважаньні сялянскага хлопчыка, які ўсё сваё кароткае жыцьцё пражыў у вёсцы і мог параўнаць яго з апісаным у Коласавай паэме.

Асэнсаваньне прыйшло пазьней. Па значнасьці я стаўлю “Новую зямлю” на адзін узровень – калі нават не вышэй – з “Калевалай”. Я адказваю за свае словы, бо не адзін раз перачытваў паэму, калі перакладаў “Калевалу”. Неаднаразова мне даводзілася чуць ад “старэйшых братоў”: “Ничего там такого!” І ніяк нельга давесці, што там усё такое...!!!

Пачытайце, пасмакуйце сакавітую вясковую мову, паспрабуйце пачуць яе жывую інтанацыю, якой зараз не чуваць ні па тэлебачанні, ні па радыё, хай сабе гэта будзе афіцыйнае радыё РБ, ці “варожы голас” радыё Свабода. Адчуўце, з якой пяшчотай Колас выпісвае кожную дробную дэталю вясковага жыцця! Таго самага жыцця, якога мы, вясковыя хлопчыкі трыццатых-пяцідзясятых гадоў яшчэ сербанулі ўдосталь. Гэта вялікі твор кожнага беларуса, толькі трэба, каб кожны беларус ведаў, чытаў і шанаваў сваю народную паэму, лічыў яе сваім багацьцем. Апрача таго, “Новая зямля” – гэта яшчэ і ўзор мемуарнай літаратуры. Нічога лепшага пакуль што ў гэтай галіне няма.

Мой кут лясны

*Я зноў хачу зірнуць назад
Пад тую стрэху родных хат,
Дзе зачалася туювіна,
Дзяцінства сьветлая часіна*
Якуб Колас

Мая родная вёска Аўсюкова прывольна раскінулася паміж невысокімі пагоркамі. Неабсяжныя лясы зялёнай сыяной атачалі вёску. Сасновыя бары цягнуліся

на многія кіламетры. У лясных нетрах сьвяціліся незьлічоныя блішчастыя азёры. Да самых двароў і агародаў падступаліся гарэзлывыя бярозкі ды вольхі. Часта ўвесну з ральлі вытыркаліся дурасьлівыя альховыя ці бярозавыя парасткі, і тут жа расплочваліся за сваю неразумнасьць: сяляне бязьлітасна і старанна вынішчалі іх. Але ў кожным двары расьлі ліпы, бярозы і рабіны. Мае бабуля і дзядуля са сьвяшчэннай пашанай ставіліся да старой, напалову абгарэлай ліпы каля хаты. У вайну пад час карнай экспедыцыі немцы скідвалі на вёску запальныя бомбы. Гэта былі невялікія цыліндры сьветла-шэрага колеру. У нас іх называлі шашкамі. Некалькі такіх шашак забыталіся ў кроне і ня трапілі на дах нашай хаты. Ліпа абгарэла, але хата засталася цэлай. Калі мы з бабуляй пакінулі сваю сялібу і назаўсёды зьехалі з Аўсюкова, ліпа засохла. Толькі праз трыццаць гадоў я наведаў сваю родную вёску і старое сялібішча. Я паглядзіў шэрае сухое дрэва, і ў шолыху нежывых галінак мне пачулася горкае пытаньне: “Па якіх жа чужых дарогах ты блукаў, маленькі аўсюкоўскі хлопчык?” А чужыя дарогі вялі мяне ўсё далей, і толькі праз дваццаць гадоў я зноў вярнуўся да сваёй вёскі. Сухі ствол зламаўся пасярэдзіне, сьвятое дрэва зрабіла свой апошні паклон. Праз год яе сьпілавалі на дровы.

Вяскоўцы шанавалі лес. Лес быў надзейным сябрам і карміцелем. Ад першых праталінаў і да першага сьнегу мы, дзятва, хадзілі ў лес амаль кожны дзень.

Таямнічы ранішні туман плаваў між дрэвамі. Недзе ў вышыні шапталіся залатаствольныя сосны. Звонкія перазовы нашых галасоў нікім чынам не парушалі гэтага ўрачыстага спакою. Лес і мы складалі адно цэлае. Мы былі часткай акаляючага нас сьвету. На жаль, гэтае падсьвядомае пачуцьцё гарманічнай еднасьці з прыродай пазьней назаўсёды зьнікла. Я болей ня зьведаў яго нідзе – ні ў сібірскай тайзе, ні ў карэльскіх ды фінскіх лясах. А той лес быў НАШ. Мы ведалі, дзе ёсьць барсуковыя норы, дзе і якія гняздуюцца птушкі, якія грыбы растуць у тым ці іншым месцы.

Нават ганяючы кароў у поле мы бралі з сабою кошыкі і зьбіралі суніцы – кіславатыя ў цяністых аленніках і салодкія на палянах ды пералесках. Мы ведалі, што ў лесе жывуць лесавікі, і калі не дагадзіць аднаму з іх, дык будзеш, як непрытомны, хадзіць вакол аднаго карча, а дарогі ня знойдзеш. Казалі, што тады чалавека водзяць нячысыцікі. Словы “чорт”, “чэрці” стараліся не ўжываць. Нашыя настаўнікі нешта талкавалі наконт шырыні крокаў левай і правай нагі, наконт шкоды забабонаў, але было відаць, што яны і самі ня вераць у тое, што кажуць. Яны таксама былі часьцінай гэтай прыроды.

І лес шчодро адорваў нас сваімі скарбамі. Звычайна на золку мы выпраўляліся ў грыбы. Хадзіць пазьней лічылася амаль непрыстойным – грыбы трэба збіраць толькі ўраньні. Старэйшыя несьлі за плячыма вялікія кашы, а малодшыя хадзілі з невялікімі кошыкамі і, назьбіраўшы поўныя, высыпалі іх у вялікі. Яго ставілі пад сасну, і мы разыходзіліся ў розныя бакі, але беспамылкова знаходзілі тое месца, дзе стаяў вялікі кош. Я дагэтуль здзіўляюся, як нам гэта ўдавалася. Напоўніўшы вялікі кош, мы дапамагалі адзін аднаму назьбіраць свае маленькія кошыкі і выпраўляліся дамоў. Перабіраць грыбы таксама даводзілася нам. Рудыя рыжыкі, залацістыя лісічкі, чырвоныя сыраежкі, карычневыя цьвёрдыя баравікі, чырвонагаловыя падасінавікі, сьветлыя абабкі (толькі гэтыя грыбы ў нас лічыліся сапраўднымі, астатнія – паганкамі) – кожны гатунак складаўся асобна і асобна гатаваўся. Стос грыбоў у дзежцы перакладаўся вішнёвым ды смарадавым лісьцем. Зьверху грыбы націскалі важкімі камянямі. І да наступнай вясны мочаныя грыбы заставаліся цэлымі і хрумсткімі. Марынавалі іх вельмі рэдка. Калі ўжо не хапала дзежак, грыбы сушылі. У той час гэта быў не “грыбны спорт”, а значны прыкорм.

Ня меней важна было назапасіць на зіму і ягадаў. І з чэрвеня да кастрычніка з лесу насілі суніцы, чарніцы, ганаболі, брусніцы і журавіны. Брусніцы мачылі

ў дзежках і яны – нароўні з агурковым ды капуставым расолам – прыносілі вялікую палёгку ратнікам, палеглым напярэдадні ў няроўнай барацьбе з зялёным цмокам.

У пераважнай большасці ўся такая лясная праца ляжала на плячах дзяцей, бо дарослыя павінны былі ад цямна да цямна працаваць у калгасе, ды і свае агароды чакалі гаспадарскіх рук.

Апрача падкорму лес даваў сялянам і невялічкі грашовы заробак. Лютае безграшоўе панавала тады ў вёсках. Мне зараз дзіўна чытаць, што калгаснікі працавалі за працадні–“палачкі”. Адзін дзень – адна “палачка”. Я не застаў той шчаслівай пары. Мудрае начальства ў сваіх няспынных клопатах аб нашым дабрабыце ўспомніла, што ў матэматыцы апрача цэлых лікаў, існуюць яшчэ і дзесятковыя дробы. І здабытак абстрактнай буржуйскай навукі ўжылі ў практыцы пабудовы камунізму: працадзень падзялілі на дзясятны і сотны долі. Расцэнкі аддаваліся на водкуп брыгадзірам і старшыням калгасаў. Скажам, прывезьці воз сена значыла атрымаць адну дзясятую, а накапаць мяшок бульбы – 5 сотых працадня. А маглі паставіць і наадварот. І ня кожны дзень удавалася зарабіць цэлы працадзень у сваю “Кніжку калгасніка”. Дарэчы, пасля пасведчаньня аб нараджэньні ў калгаснікаў гэта быў адзіны дакумент, які сьведчыў, што чалавек існуе на сьвеце. Пашпарты калгаснікам пачалі даваць толькі ў 1961, ці ў 1962 годзе.

Натуральная гаспадарка амаль цалкам забясьпечвала пракорм, аднак сёе-тое – цукар, соль, газу, гумавыя боты (скураныя шылі самі) ды шмат чаго яшчэ – даводзілася купляць у вясковых крамах. І тут зноў на дапамогу прыходзіў лес. Улетку людзі дралі лазу і вазаі здавалі яе на нарыхтоўчыя пункты ў тых жа крамах. Зімой здабывалі сасновыя і яловыя шышкі, за іх плаціла лясніцтва. Быў прыробак і ад леспрамгасаў, але ня сталы, а выпадковы. Дзеці ўвесну зараблялі на пасадцы лесу. А паколькі дзіцячая праца гуманнымі законамі СССР катэгарычна забаранялася, дык у паперы запісвалі дарослых. Працавалі парамі – адно дзіце і адзін дарослы з мечам. Меч – гэта такая прылада сьпецыяльна дзеля высадкі лясной расады. Дарослы прабіваў мечам вузкую шчыліну ў загадзя расчышчаным ад дзірвану квадраціку, а малы нахіляўся і жвава саваў туды сасновую расадзіну. Чым болей квадрацікаў засадзіш – тым лепей. Пад вечар балела сыпіна і круцілася галава. Назаўтра боль становіўся нясыцерпным, але на трэці дзень усё прыходзіла ў норму. Нейкі заробак быў і ад здачы металёвага лому. Звычайна так зараблялі дзеці на цукеркі-падушачкі з крамы, ці гематаген з аптэкі. Мы выглядалі, дзе ёсць якія жалезныя ламачыны, збіралі іх і адвозілі ў той жа нарыхтоўчы пункт.

Аднойчы мы знайшлі ў лесе некалькі бомбаў. Ну што ж, не ўпершыню. Іх знаходзілі і раней у нашым лесе. Запалы з іх даўно выкруцілі, тол мужыкі выправілі на шашкі, каб глушыць рыбу, а жалезныя балванкі мы здавалі на лом. Але гэтым разам мы, напэўна ад радасьці, не зьвярнулі ўвагі на тое, што гэта былі не разрадзаныя бомбы. Такая дробязь не магла прыцягнуць нашай увагі. Мы неяк ускацілі сваю каштоўную здабычу на таратайку, упрэгліся і пацягнулі мяняць сьмерць на грошы. Ня ведаю, чым бы магло гэта скончыцца, але, на шчасьце на ўскрайку лесу нам насустрач трапіўся мужык на кані. “Калыміце, блазюнокі?!” – дружалюбна выгукнуў ён. І раптам штомоц залемантаваў: “Птамаць! Стой! Прэч, шчаняты!!!!” Мужчыны пасля вайны выдатна разьбіраліся ў зброі і ён адразу ськеміў, што саржавелья бомбы на калдобістай дарозе маглі ўзарвацца ў любы момант. Зарабіць не ўдалося, і мы вельмі крыўдавалі на дзядзьку Міхаіла.

Закрыты сьвет лясной вёскі забясьпечваў сябе амаль усім. На гародах сеялі жыта, ячмень, лён, садзілі бульбу, на лехах – так па-мясцовому называлі градкі – садзілі моркву, капусту, рэпу, цыбулю, буракі. Вырошчвалі мак і каноплі, але пра

наркатычныя ўласцівасці гэтых расьлінаў нічога ня ведалі, а рабілі з канпель масла, макавае зерне ўжывалі для сьвяточных выпечак, а калі дзецям удавалася сьцягнуць жменьку з запасаў, дык зьядалі проста так. Жанкі ткалі палатно і гунькі з рызьзя, нічога не прападала ў гаспадарцы.

Забясьпечвалі сябе і “вогненнай вадой”. Купляць у крамах – не было грошай, а вось паставіць бражку, ці выгнаць самагонкі – гэта заўсёды – калі ласка. Трэба, аднак, сказаць, што пілі болей па сьвятах, частавалі прыехаўшых гасьцей, начальства, а напівацца кожны дзень не было моды і часу – натуральная гаспадарка вымагае бясконцай нялёгкай працы.

На Аўсюкове вытворчасць была наладжаная належным чынам. На ўсю вёску мелася адна самагонная “устаноўка”. Назваць складаную сістэму з некалькіх дзежак ды карытаў проста “апаратам” не паварочваецца язык. Затое і самагонка атрымлівалася чыстая, без вясёлкавых пераліваў сівухі на паверхні. Гэтая фабрыка народнай атруты знаходзілася на беразе чыстай безнайменнай ручайны ў самым дзікім і страшным месцы пад назвай Салатопка. Праз непразны гушчар туды вяла ледзь прыкметная дарожынка. Абапал дарогі валяліся косыці жывёл. “Быдла” – казалі ў нас. Там некалі быў скотамагільнік. А за ім лес гусьцеў яшчэ болей і зьмяняўся балацінкай. Пасярод яе была невялічкая выспа з ручайком для халадзільніка. Вось туды па строгай чарзе і езьдзілі на чамі вясковыя мужыкі здабываць сваю горкую радасьць. Звычайна дарослыя бралі з сабой хлопчыка, каб той насіў халодную ваду з ручайны і па камандзе дарослага “сьпецыяліста” падтрымліваў то меншы, то большы агонь пад жалезнай бочкай. Пад раньне самі “тэхнолагі” засыналі, бо дэгустацыю прадукта праводзілі часта і старанна. Улады, вядома ж, змагаліся з самагоншчыкамі, але што яны маглі? Па ўказу ад 1948 году за самагонку можна было сесьці, не памятаю ўжо на які тэрмін... Была ў нас мясцовая легенда аб занадта старанным участковым міліцыянце.

Вёска – чуйны арганізм, і ня ўсякага прыме за свайго. Можна было жыць і дваццаць гадоў, але ўсё адно заставацца прыхаднем: “А-а-а... Гэта той, з-за Расонаў...” Толькі ягоныя дзеці станавіліся сваімі, але вёска памятала што ён “з-за Расонаў”. Пасьля вайны нам прыслалі аднекуль з Вялікарусіі новага ўчастковага міліцыянта. Ён шчыра ўзяўся за справу: лазіў па гарышчах, шукаючы, зброю, распытваў, хто чым займаўся ў вайну, старанна пісаў даносы на калгаснікаў за нявыпрацаваныя нормы працаднёў, а на старшыню з брыгадзірам за тое, што яны нібыта патураюць гульгатам. “Я служу Родіне”, – горда казаў ён. “Служба Родіне” закончылася тады, калі ён замахнуўся на сьвятое – вытворчасць самагонкі. Ён злавіў нашага вяскоўца з бітонам сьвежага пойла і паабяцаў пасадзіць. Той жа ноччу ў яго загарэлася пуны. Агонь перакінуўся на хату, народ ляютна адгукнуўся на заклік аб дапамозе, ледзь соўтаючыся насілі ваду, а старанны служака плакаў і крычаў “За што, мужыкі, за што!? Всех посажу!” Прыязджалі следчыя, партыйныя і міліцэйскія начальнікі, але і мужыкі, і кабеты цвёрдзілі адно: “Ён быў п’яны і курыў ля пуні”. Следства вялося фармальна і вяла, казалі, што службіст замардаваў нават начальства сваёй паталагічнай стараннасьцю. Яго некуды перавялі, а нам далі мясцовага, з суседняй вёскі. Той жыў з людзямі душа ў душу. Яго частавалі сьвежай самагонкай, а ён “нічога ня бачыў”. Ён быў свой, мясцовы, і добра ведаў да чаго можа давесці залішняе стараннасьць. Узяць за шкварнік п’янага зуха ў клубе – гэта адно, а жыць у варожа настроеным асяродку – зусім другое. У той час я быў зусім малы і ведаю гэтую эпапею толькі па вясковых аповядках, але гадоў з сямі браць удзел у вытворчым працэсе давалося і мне, бо ў суседа Мітрухі дзеці былі ўжо дарослыя, і мой дзядуля “пазычаў” мяне свайму сябру. Увечары мы з суседам грузілі на калёсы дзежкі з брагай і выпраўляліся на працу, а на досьвітку я прывозіў у ягоны двор дзежку з перагнанай брагай (бардой па-навуковаму) і непрытомнага вытворцу. Дзядуля атрымліваў бутэльку,

а я кавалак цукру ад Мітрухавай гаспадыні Проскі. Усе былі задаволеныя і бясстрашна чакалі візіту ўчастковага. Той выдатна ведаў самагонны графік. На маёй памяці за самагонку не пасадзілі нікога. Самагоншчыкаў не перамагла ніводная дзяржава за ўсю гісторыю чалавецтва. Аўсюкоўцы з годнасьцю падтрымлівалі гэтую гістарычную традыцыю і ня думалі адмаўляцца ад такой агульначалавечай каштоўнасьці.

Пякучы подых

*О родны край! О край пакуты,
Нягодай цяжкаю прыгнуты!*
Якуб Колас

Трагічны подых нядаўняй вайны поўніў маё раньняе дзяцінства. Вайна была паўсюль. Водблескі вайны ігралі на залацістым бяровым сьвежазрубленых хатаў. Моўчкі крычалі аб вайне яшчэ не зусім зарослыя травой сьлібішчы – падмуркі спаленых дамоў і разбураныя печы. Нема галасілі жанчыны на могілках. У кожнай хаце былі нямецкія штык-нажы ў жалезных похвах з шарыкам на канцы. Пад стрэхамі і на агародах хаваліся змазаныя і добра запакаваныя вінтоўкі ды аўтаматы. Жалезныя круглыя банкі ад нямецкіх супрацьгазаў прыстасоўваліся для гаспадарчых патрэбаў. Вярталіся на папалішчы маладыя салдаты і афіцэры. Аўсюкова было зруйнавана амаль цалкам.

Але жыцьцё працягвалася. Людзі адбудоўваліся, жаніліся, любіліся, нараджалася новае, маё, пакаленьне дзяцей вайны. А ў лясах і на палях чуйна спала сьмерць. Ніхто ня ведае, колькі людзей пасьля вайны падарвалася на мінах, снарадах, ці гранатах, якія гарохам усейвалі нашу зямлю. Пасьля страшнага вадакруту небывалай вайны людзі шукалі родзічаў, хаця б самых далёкіх. Тыя, каму ўдавалася зачапіцца ў Ленінградзе, Полацку, Менску, ці дзе яшчэ, заставаліся там, але з вяскоўцамі радніліся, і кожнае лета на Аўсюкове было поўна гасьцей. Гарадскія дзеці гулялі з намі ў ножычкі, у лапту ды іншыя гульні. Праўда такіх малых, як я, шасьцігодкаў часам адшывалі бяз доўгіх размоваў. Адным днём я зноў апынуўся па-за гульні. Пакрыўджаны, я пайшоў плакаць за хлеб. Незаслужаная крыўда паліла маё сэрца, і я думаў, што жорстка адпомшчу крыўдзіцелю, як вырасту вялікі. У мяне будзе прыгожы ножык, я буду лепей за ўсіх выбіваць фігуры з клетак, я буду так далёка забіваць мячык, што з “вёскі” ў “горад” за “рукамі” можна будзе спакойна ісьці, а ня бегчы. Усе будуць мне зайздросьціць і прасіцца ў каманду, а я пагардліва буду адганяць іх ад сябе, а каманду набяру са сваіх аднагодкаў. Салодкае пачуцьцё будучай помсты напоўніла маё сэрца, і я ўжо сабраўся лезьці на рабіню ў двары (трэба ж узвысіцца над крыўдзіцелямі), як раптам позірк мой упаў на нейкі прадмет, які ляжаў пад сыяной хлява ў неглыбокай ямцы. І я ўспомніў: гэта ж граната! Нядаўна старэйшыя хлопцы паказвалі нам, малым, такую ж самую, круглую, падзеленую на клетачкі. Не, ёсьць на сьвеце справядлівасьць! Хай яны б’юць палкамі свой дурацкі мячык, а ў мяне цяпер уласная граната! А з кім жа падзяліцца такой радасьцю, як ня з самым блізкім чалавекам – з бабуляй! Я прадзеў палец у кальцо і з радасным віскатам кінуўся бегчы. З крыкам: “Бабуля, я гранату найшоў!” – я заляцеў у хату, поўную гасьцей. Стол толькі накрывалі, мужчыны сядзелі на лавах каля сыянаў і вялі свае пустыя дарослыя размовы. Я выскачыў на сярэдзіну хаты, і тут раптам запанавала мёртвая цішыня. Вакол мяне ўтварылася пустата, мужчыны скамянелі і ўліплі ў сыяны, а я круціў галавой і здзіўляўся, чаму ніхто ня хваліць мяне, чаму ніхто не зайздросьціць майму багацьцю. Тут падыхнула бабуля і ласкава, як ніколі, папрасіла: “Яшутка, дай жа і мне паглядзець.” Я даверліва працягнуў руку, і о каварства! Яна ўзяла гранату і аддала яе аднаму з мужчынаў.

Той імгненна высільзгнуў з хаты і праз некалькі хвілінаў за агародам грывнуў выбух. Падалей ад граха і ад спакусы вопытны пехацінец узарваў яе ў сажалцы, што ўтварылася некалі на пожні ад бомбы. Наплакаўшыся да знямогі, я заснуў. Так бабуля выратавала сям'ю ў чарговы раз.

Першая спроба ў час карнай экспедыцыі ўдалася ня цалкам. Адзін вылодак з нашай вёскі напісаў сьпіс партызанскіх сем'яў для нямецкай фельдкамандатуры. Я дагэтуль ня ведаю ягонага імя, толькі вясковую мянушку – Любчонак. З нашай сям'і ў той сьпіс трапілі мой дзед і ягоная дачка, Марыя Баранава – Манька па-сямейнаму – бо яе муж Паўла Баранаў, і сапраўды быў у партызанах. Немец-жандар хадзіў па хатах з перакладчыкам, па сьпісе выклікаў людзей і аддаваў іх пад канвой эсэсаўцаў. Людзей зганялі ў ток каля вёскі.

– Лапатка Іван! – абвясціў немец. – Зьбірайся!

– Куды й чаго? – абамлеў дзед.

– Дзе твой сын, Пётра? У партызанах?

Дзед разгублена маўчаў. Але бабуля адчула, што гаворка ідзе аб жыцці і смерці, і адчай надаў ёй сілы і смеласці.

– У якіх партызанах? Яго ж забралі ў армію яшчэ да вайны!

– А ты хто такая?

– Лапатка Вера Лявонаўна. І мой сын Пецька ў арміі!

Немец зноў зазірнуў у сваю паперку.

– Але ж ён прыходзіў дадому і пайшоў у партызаны!

– Вы там пачытайце лепей, – у распачы настойвала бабуля. – Ён прыходзіў і пайшоў з другімі акружэнцамі на Усход. Партызанаў тады й духу не было! У арміі ён, у арміі!

– Праверым, – раптам згадзіўся немец.

Дзядулю пакінулі, але Марыю з трохгадовай дачкой забралі. Калі людзей вялі за вёску, бабуля падбегла да калоны і хацела забраць унучку. Але эсэсавец з усяго маху ўдарыў яе прыкладам у грудзі. Калі бабуля апытомнела, за горкай грывелі стрэлы. Вечарам людзі забралі расстраляных і пахавалі на Заборскіх могілках. У гэты дзень на галаве бабулі не засталася ніводнай русай валасінкі. Яна пасівела літаральна ў момант. Казалі, што ёй яшчэ пашанцавала, бо эсэсавец мог упіхнуць яе у калону і павесіць на расстрэл. Ад забітай дачкі зьбераглася вялікая цёмна-русяя каса, і бабуля раз на год, на Тройцу, брала гэтую касу і хадзіла з ёй на могілкі.

Пазьней людзі даведаліся, хто напісаў такія сьпісы для немцаў і забілі нягодніка. Яго закапалі за вёскай, і пасыла вайны, жанчыны, праходзячы міма, плявалі ў той бок. У ягонай хаціне ніхто ня жыў, вяскоўцы лічылі яе праклятым месцам, хаця пад час другой карнай экспедыцыі вёску амаль цалкам спалілі латышы. (Яны ж спалілі разам з людзьмі і суседнюю вёску Баканіху. Пасыла вайны яна не адрадзілася.) Ягоная дачка пайшла ў адступ разам з немцамі, але пазьней вярнулася з маленькай дачкой, прыкладна маіх гадоў, у сваю хацінку. Яна ляжала там на падлозе, хворая на нейкую паганую хваробу, і ніхто ніколі не наведваў яе. Дзяўчынка жабравала, людзі кармілі дзіцё, але бязьлітасна адбіралі нават самы маленькі кавалачак хлеба, каб толькі яна не занесла яго матцы. Хутка "нямецкая сучка" памерла, яе пахавалі побач з бацькам, а дзяўчынку аддалі ў дзіцячы дом у Расоны. Усё гэта мне апавядала бабуля доўгімі зімнімі вечарамі, калі мы з ёй засталіся ўдвух на гаспадарцы – старая ды малы.

Пасыла вайны мы ўсе аўтаматычна сталі, калі ня ворагамі народу, дык асобамі падазронамі, таму што былі на акупаванай тэрыторыі. І цяпер ужо ня немцы, а НКВДэшнікі (так у нас казалі) хадзілі па хатах, адбіралі зброю, высвятлялі, хто чым займаўся ў вайну, хто быў у палоне, хто ў паліцыі. Праца гэта цягнулася шмат гадоў, палонных садзілі, паліцаяў таксама, садзілі і па падазрэньню, і па

злосьці. Дайшла чарга і да нас. Мы былі падазроныя тройчы: дзед не пайшоў у калгас, сын прапаў бяз весткі, сам дзед у час вайны недзе прападаў каля году. І вось гэта было самае небяспечнае. Яшчэ да другой карнай экспедыцыі дзеда забралі немцы ў абыз. І дайшоў ён з гэтым абызам аж да Прусіі. А потым, калі зразумеў, што каня вызваліць ня ўдасца, а загінуць можна, ён у час налёту савецкіх самалётаў збег. Дамоў ён прабіраўся пешкі праз разбураныя вайной Літву і Латвію. Латышы і літоўцы, даведаўшыся, што ён з Беларусі, давалі яму ежу, хавалі і ад немцаў, і ад савецкіх войскаў, карацей, выратавалі яму жыццё. Таму часта, так бы мовіць, на "нацыянальнай глебе" ўзьнікалі сваркі. Бабуля да самай сьмерці лічыла латышоў катамі і забойцамі. Дзед звычайна саступаў і моўчкі смактаў піпку.

Адным днём да нас завітаў малады энкэвдэшнік. Я ляжаў за заслонай на ложку і пачуў усю размову. Маладзён у залатых пагонах без запрашэння прайшоў на кут і пачаў выкрываць ворага народу.

— Аружые есьць?

— Ёсьць, — адказаў дзядуля.

— А пачаму ня здал? Ты што прыказа не чытаў?

— Не чытаў, і ніхто мне яго не чытаў! А здаць магу хоць цяпер.

— Как это теперь? — разгубіўся энкэвдэшнік.

Дзед моўчкі выйшаў з хаты і прынёс паляўнічую стрэльбу.

— Забірай.

— Ты што, зьдесь, шуткі шуціш?

— Якія тут шуткі. Забірай.

— Ага, укланяешся! Я жа знаю, што у цябя есьць аружые!

Тут ён меў рацыю. Амаль кожны мужык меў якую-небудзь зброю. І не адну стрэльбу. Адну на здачу, другую на ўсялякі выпадак. У гаспадарцы, як вядома, усё прыдасца.

— А знаеш, дык забірай! Чаго прывязаўся!

— Ты ечшо і грубіш. А гдзе твой сын?

— Загінуў мой сын.

— Брош! Он прапал без весткі. А можат он і сейчас у немцаў? І сам ты гдзета был больша года. Гдзе ты был?

— Ад немцаў хаваўся ў Вялікарусіі, ў Залогам.

— Брош! Всё праверым і пасадзім двурушніка!

І тут у размову ўключылася бабуля.

— Што ты будзеш правяраць? Немцы правяралі, правяралі, зараз ты тут заявіўся, правяральчык! Ён жа быў у сьпісах!

— Так пачаму жа яво немцы не расстралялі? — пераможна выгукнуў маладзён.

— Значыць ён яшчэ і вінаваты, што ўцёк ад расстрэлу! І мой сын вінаваты, што папаўся такім вась, як ты камандзірам! Мы перад вайной аддалі яго вам, камандзірам! Куды вы яго дзелі! І мы ж яшчэ перад табой вінаваты! Чыя б кароўка мычала! Што ты сам дзелаў у вайну! Дзе тваі ардыяны? У нас усе такія малыцы з медалямі ды ардыянамі! А што твой бацька дзелаў у вайну, а? Я вась дакажу на цябе і тады паглядзім, хто каго пасадзіць!

З маладзёна імгненна зьявілася ўся пыха. Ён раптам стаў ветлівы і перайшоў на "вы".

— Ну, што вы, Лявонаўна. Нас пасылают, вот мы і правераем. Нужна жа работаць.

Ён яшчэ некаторы час нешта казаў пра сваю цяжкую працу, пра "бдзільнасьць" (падазрона сьмешнае было слова!), пра ворагаў народу. Потым ціха рэтыраваўся, нават не забраў стрэльбу.

Дзед бурчаў: “А ты ня надта ласкачы языком. Ён жа нас зьесьць.” “А я тады дакажу на ягонага бацьку.” “А што ты дакажаш?” “Сам ведаеш што.” “Ніхто не падцьвердзіць.” “А ніхто і не патрэбен. Ты ведаеш, я ведаю, дакажам на іх, а там хай разьбіраюцца.”

Я так і не дазнаўся, які такі вялікі грэх быў таго чэкіскага бацькі, што руплівы барацьбіт з ворагамі народу болей ніколі не зьяўляўся ў нашай хаце. Так яна выратавала дзёда другі раз. А пагроза сесці за супрацоўніцтва з немцамі была рэальная. Садзілі і за меншыя грахі. Палонных, напрыклад, садзілі бязьлітасна. “У нас няма палонных, ёсць здраднікі Радзімы” – па гэтай сталінскай фармулёўцы пасадзілі многія тысячы людзей.

Мой цесць, Ігнат Благадараў, трапіў у палон у 1941 годзе, прайшоў пекла нямецкіх лагераў. Уратаваўся ад родных савецкіх лагераў толькі таму, што старшыня Зімяцкага сельсавету Якаў Шабельянаў не ўключыў яго ў “пасадачныя” сьпісы. Аднаму Богу вядома, колькі сьлёз праліла перад ім Наста Благадарава, але ўсё ж адплакала мужа.

А вось бацьку майго сябра Алеся Васілеўскага папанцавала меней. Баляслаў Васілеўскі таксама трапіў у палон у 1941 годзе. Чалавек ён быў жвавы і няўрымсьлівы, а таму зьбег з лагера ў Аўстрыю і падаўся ў Італію. Але на перавале Брэнар яго ўзяла фельджандармерыя. Пасадзілі ў штрафны лагер пад Веронай. Ён зьбег і адтуль. Потым ваяваў у партызанах, вывучыў мову і нават у васьмідзясятых гады яшчэ памятаў сёе-тое па-італьянску. Пасьля перамогі італьянскія сябры ўгаворвалі яго застацца ў Італіі, нават нявесту знайшлі. Але хлопец не згадзіўся. Тады яго ўзнагародзілі медалём, як удзельніка Супраціву, і з гонарам правялі на радзіму. “Я палаваў свае купіны”, – расказваў мне стары. І Радзіма не забылася на свайго героя. Недзе праз паўгоду яго выклікалі ў МДБ. Ён стаў апраўдвацца, паказаў свой медаль. “Ага, дык ты яшчэ і варожы медаль маеш!” Далі некалькі гадоў ссылі ў Карэлію, тады горад Ухтуа, зараз Калевала. Ня вытрымаў, зьбег, вярнуўся на Беларусь. Хаваўся з паўгоду ад міліцыянтаў, а потым пайшоў сам здаўся, абрыдла туляцца па чужых негасьцінных хатах. Атрымаў пяць гадоў, адседзеў іх у Лабытнангах. У час перабудовы ён паспрабаваў вярнуць сабе медаль і рэабілітавацца, але ніхто займацца ягонай справай ня стаў, тым болей шукаць яе недзе ў нетрах КДБ. Не да таго было. Каток вялікай палітыкі ў чарговы раз пляжыў людскія лёсы.

Пасьля вайны ў Аўсюкове засталіся ня спаленымі некалькі хатаў з чатырох дзясяткаў. На нашым падворку іх было ажно дзьве. У адной да вайны жылі дзядуля з сынам і дачкой, а ў другой, вялікай, падзеленай на дзьве паловы калідорам, жылі дзьве дачкі з мужамі ды дзецьмі. Пасьля вайны жыць там стала некаму. У адной палове дзед складаў сена, як у пуні, а ў другой стаялі кросны і жорны. Мы называлі яе Тая хата.

Нашыя маткі і бацькі на пачатку пяцідзясятых былі яшчэ зусім маладымі людзьмі па 25-35 гадоў, трэба было наладжваць жыцьцё. І пакуль мае мама, цёткі ды дзядзькі ўгнезджваліся, на руках у дзядулі з бабуляй засталася ажно шасьцёра ўнукаў ды ўнучак. У траіх не было бацькі, у траіх – маткі. Большасць мужчынаў загінула ў час вайны, хто на фронце, хто ў партызанах. Мы вырасталі на ваеннай і партызанскай героіцы. Але потым пачыналі ўзьнікаць пытаньні, бо тое, што мы чулі ад сваіх родзічаў і бацькоў вельмі розьнілася ад таго, што пісалі ў апавяданьнях пра партызан. Найболей тыповы сюжэт быў такі. Піянер, скажам, Пеця вучыўся ў школе. А тут вайна. І вось партызанскі камандзір, ці камісар, ці абодва разам, выклікаюць узмужнелага Пецю і даюць яму важнае заданьне. “Ты ж вучыўся ў школе, вучыў нямецкую мову. Апранай нямецкі мундзір, ідзі ў гарнізон і выведай усё, што можна.” Адважны хлопчык ідзе ў мястэчка, поўнае

немцаў і выконвае заданьне. Уначы атрад нападае і граміць варожы гарнізон. Спачатку я чорнай зайздрасцю зайздросціў Пецю, які спакойна разумеў балбатню нямецкіх салдат ды яшчэ і здзяйсняў такі подзвіг. Сваім захапленнем я падзяліўся з хросным бацькам Іванам Фёдаравічам Лапаткам. Але той бязьлітасна разьвеяў мае ідэалы. Ён сказаў прыкладна так: "Ага. Хто прыдумаў твайго Пецю ні фронту, ні партызанаў і ў вочы ня бачыў. Паўшабэлак, з ботаў ня бачна, швэндаецца па пазіцыях, распытвае, а дурныя немцы, разьвесіўшы вушы, расказваюць яму, дзе стаяць вартавыя, дзе кулямёты ды гарматы. Як жа, любы сябра ў госьці заявіўся! Нямецкую ён у школе вучыў! Ты на сябе паглядзі, які з цябе немец! Многа ты там нараспытваў бы." Чарвяк сумневу пачаў тачыць маю чыстую піянерскую душу. Дзядзьку Івану я верыў, бо той сам быў у партызанах, нават быў паранены і меў узнагароды. Апрача таго, ён вельмі любіў мяне, бо сваіх дзяцей ня меў. Я паспрабаваў уявіць сябе на месцы адважнага піянера, пазадаваць немцам пытаньні і з жахам выявіў, што нічога путняга даведацца я ня змог бы. Абавязковыя "Хальт!" – "Гітлер капут!" – "Хэндэ хох!" – "Аусвайс!" – "Ві гайсэн зі?" – "Іх гее ін ді шуле", – вось і ўсе мае веды. Так чортаў Пеця ператварыў мяне ў скептыка.

Але мой скептыцызм закранаў і другую, палярную думку: усе партызаны – энкэвэдэшныя правакатары, п'янтосы і лайдакі. У якасьці прыкладу прыводзілі тое, што па п'янцы нехта з іх стрэліў запальнай куляй па царкве ў Забор'і і тая згарэла. А самі напісалі, што зьнішчылі яе таму, што немцы, нібыта, усталявалі там назіральны пункт. А вось цяпер заборскія і аўсюкоўскія жанчыны мусяць хадзіць у царкву за 30 кіламетраў у вялікарускае Турычана.

Я не хацеў верыць, што мой дзядзька Іван – п'янтос і лайдак. Я не хацеў верыць, што мая цётка Аня – правакатарка. Такімі яны не былі.

Адны казалі: "Вунь Шурка Дзям'янаў аж за фронт хадзіў колькі разоў!" Ім прэрэчылі: "Падумаеш, пад Невель схадзіць па балотах! Немцы туды і носа не савалі!" "А ты сам спрабаваў схадзіць?" Чорна-белай яснасьці так і не дасягалася, і чым вышэй быў градус, тым вышэй быў тон. Даходзіла і да рукапашнай. У дзіцячай душы панаваў сумнеў. А Шурка – гэта Цітоў Аляксандр Дзям'янавіч. Пасьля вайны атабарыўся ў Менску, працаваў ці то ў ЦК КПБ, ці то ў нейкай газеце. У вёсцы лічыўся важнай шышкай. Кожнае лета прыязджаў да бацькі. Вясковых не цураўся, працаваў у полі, куляў чарку, катаў нас на сваёй "Пабедзе".

Высоўвацца заўсёды небяспечна. А ў тых часы "высунуцца" і загрымець на "будоўлі века" было прасьцей простага. Праўда, "высунуцца" можна было па-рознаму. Аднаго п'янага хлопца выкінулі з танцаў, дык ён пабіў вокны ў сельсавеце – ледзь не пасадзілі за тэракт. А ён проста зблытаў вокны – сельсавет і клуб былі ў адной хаце. Доўга паіў старшыню сельсавету. Другі, Мішка Данчанка, напіўшыся гарлаў непрыстойную частушку:

І ў Сталіна, і ў Рыкава,
І ў Пятра Вялікава,
У каго не папрасі
Все атвечят х...с...

Мая бабуля спалохана выскачыла на вуліцу і зацягнула яго ў пуню, прыгаворваючы: "Цішай ты, пасацкі! Во, лажыся, сыпі!" А той усё махаў рукамі і цьвердзіў: "Лявонаўна, я ж за справядлівасьць." Праспаўшыся, змагар за справядлівасьць толькі рукі не цалаваў бабулі. Ягоная маці таксама прыходзіла дзякаваць. Значна пазней я зразумеў, чаму яны былі такія ўдзячныя.

Але былі і не такія шчаслівыя выпадкі. Брат маёй бабулі Іван Гаргалёў апынуўся ажно ў Яранску. Я так і не даведаўся за што. Пра яго казалі шэптам,

доўгі час ня ведалі нават дзе ён ёсць, і толькі пасля вайны ён пачаў пісаць лісты. Дзед Касцюк з Ніўя сеў на дзесяць год за тое, што адмовіўся зняць іконы, якія віселі ў яго на куце. Чалавек ён быў рахманы, але ў адказ на патрабаваньне ўбраць "опіум" ён узяўся сарамаціць ваяўнічых бязбожнікаў. Нехта стукнуў – контрэвалюцыйная прапаганда – чырвонец. У лагеры ён выжыў дзякуючы таму, што быў выдатны разьбяр і сталяр. Ён рабіў начальству фігурныя шафы, скрыні, куфэркі. Пасля вызваленьня ў калгас не пайшоў. На жыццё зарабляў сталяркай, ня піў, не курыў і пра лагер ніколі не ўспамінаў. Заказы звычайна брала ягоная жонка Гапуля. Яна ўвайшла ў вяскowy фальклор тым, што калі прымала заказ, падціснуўшы вусны, казала: "Мне ўсё адно якую шафу рабіць, ці простую, ці камодную." Сяляне не разбіраліся дзе МДБ, дзе МУС, і ўсіх называлі энкэвэдэшнікамі. Людзей у сінх фуражках баяліся нават самыя зацятныя дыктатары – дробныя мясцовыя начальнікі.

Пляменьнік маёй бабулі Картавенка Анухрэй служыў у Віцебску ў пажарнай управе і часта езьдзіў з інспекцый па вёсках. Пры выпадку заўсёды заязджаў да нас. У адной з такіх паездак ён узяўся паправіць нашу старую павець, а дзед тым часам паехаў у лес. Анухрэй працаваў у сподняй кашулі і старых дзядулевых штанах. У гэты час пад'ехаў вершкі новы старшыня калгасу, былы афіцэр. Папярэдні старшыня, таксама былы афіцэр, прапіў нават калгасную драбінку – так у нас называлі лёгка, так бы мовіць, пасажырскія, калёсы. Гэты, ягонае прозьвішча, здаецца, было Сыцепакоў, таксама любіў прыняць на грудзі і меў звычку ў такім выглядзе гарцаваць па вёсцы, выганяючы людзей на працу. Людзей ён яшчэ ведаў дрэнна, але імпэт меў нямераны. Ён падляцеў да нашага двара і загарлаў: "Ты пачаму не на рабоце!?" "А я і ёсць на рабоце," – адказаў дзядзька Анухрэй. "Пагавары мне ешчо, сабатажнік! В цюрму захацел? Жыва на работу!" "Ну, калі так, тады пайду." Я расчаравана падумаў, што не такі ўжо і герой дзядзька Анухрэй, хоць і афіцэр. А дзядзька пайшоў у хату і праз некалькі хвілінаў выйшаў у двор ва ўсёй энкэвэдэшнай красе – залатыя пагоны, сіняя фуражка, ордэнскія планкі – і строга, службовым тонам, па-руску сказаў: "Слушаю вас." Ліхі коньнік адразу працьверазеў: "Прасьціце, я не знаў. Я здэсь чалавек новы." І ціха паехаў прэч. Я быў у захапленні.

Пачатковыя начальнікі

*Дзе кожны момант хвалі новай
Нам штось гаворыць сваёй мовай
Для сэрца і для разуменьня;
Дзе поўна ўсё свайго значэньня...*
Якуб Колас

Гаворка, звычкі, людзі кожнага месца гэтак жа непаўторныя, як адбіткі пальцаў чалавека. З выгляду ўсё нібыта аднолькава... На Беларусі ёсць безьліч Забор'яў, Замошшаў, Залесьсяў, Замосьцяў, Забалоццяў і гэтак далей. І як асобныя петлі і завітушкі на пальцах, так і свае слоўцы, сваё вымаўленьне, свае назовы пагорачкаў, лажкоў ды пералескаў адрозьніваюць гэтых аднайменцаў так, што памыліцца немагчыма. Сам вяскowy люд ставіцца да гэтых назваў вельмі беражліва. Нават праз 50 гадоў аўсюкоўскія Доўгія нівы засталіся Доўгімі нівамі, а Баканова гара – Бакановай гарой. Хто такі быў гэты Бакан невядома. Мусіць, круты быў хлопец. Але стаіць пасярод Аўсюкова ягоная гара, а ў вайну карнікі спалілі вёску Баканіху. З націскам на "і". Гарэлы бор і праз пяцьдзясят гадоў застаўся Гарэлым борам. І гадоў за пяцьдзясят да мяне ён так зваўся, хаця ніякіх прыкметаў пажару там не было. Быў чысты, поўны баравікоў, бор на крутым схіле. Быў яшчэ і Роўны бор. Праўда, там не было ўжо ніякага бору, а было поле з празрыстым бярозавым гаем пасярэдзіне. Зьбераглася назва Доўгі мост, хаця ўжо тады там заставаліся

толькі нейкія рэшткі балотнай гаці. Па такіх назвах можна вучыць гісторыю той ці іншай мясыціны. Вось, да прыкладу, зьберагаецца такая назва – Пеліка. Што за дзіва, што такое – невядома, але вяскоўцы ўпарта называюць месца так і не іначай. Або яшчэ больш цікава – Буезд. На жаль, я не магу сказаць паходжаньне гэтых словаў. Можна якое балцкае.

Што ж тычыцца чыноўнікаў ды навукоўцаў, дык тыя імкнуцца прывесыці рэчаіснасьць у адпаведнасьць са сваімі густамі і поглядамі на яе. Сотні гадоў стаяла паміж Дудкамі і Забор’ем вёска Папоўка. Але гадоў з сорок таму нейкі чыноўнік вырашыў, што такая назва не зусім стасуецца з дасягненьнямі савецкіх людзей у галіне атэізму. Зараз вы дарэмна будзеце шукаць гэтую вёску на карце. Яна ператворана ў Азёрную. Гэтак жа па-валюнтарыску абыходзіліся і з іншымі, немілагучнымі з чыноўнага пункту гледжаньня назвамі. Пры тым ня ўлічвалася нічога, апроча “мненья”. Так зьявіліся на карце Беларусі Зорькі (так!), Сьветлыя пуці, Дзяржынскі, Акцябрскія і г.д. Ня вельмі шанавалі мясцовыя гаворкі і навукоўцы. Колькі сябе памятаю, возера каля Забор’я мы называлі Вопціна. “Не, – вырашылі недзе на тапаграфічным Алімпе. – Няправільна кажа “дзеравеньшчына”, трэба казаць Опціна.” І зьнікла Вопціна, няма яго болей. Здаўна паміж Перавозам на Дрысе і Аўсюковам былі два маленькія азёркі. Іх так і называлі – Азёркі. Прычым меншае з іх звалася Большым азёркам, а большае – наадварот – Меншым. “Ну што за праява! – здзівіліся алімпійцы. – Бязглузьдзіца нейкая.” І на карту дадаліся да незьлічонах Чорных і Белых азёраў яшчэ адно Чорнае і яшчэ адно Белае, хаця мы іх так ніколі не называлі. Так згасілі яшчэ адзін агменьчык памяці, бо ніякай бязглузьдзіцы тут не было. Маленькае азёрка называлася Большым таму, што яно – возера балотнае і паступова зарастае. А ў людзкой памяці яно стагоддзямі зьберагалася як вялікае, незарослае багнай возера. Яго атачалі зыбікія імхі, парослыя дробным балотным сасьняком ды журавінамі, і да вады не было ніякага зручнага падыходу. Таму там вадзілася шмат рыбы. Мой дзед – зацятый рыбак – меў там сваю ўласную дубіцу. Дубіца – на мясцовай гаворцы гэта човен, выдзяўбаны з аднаго тоўстага ствала. Па абодвух баках, каб човен не перакуліўся, былі прыбітыя шырокія дошкі – апухі. Стабілізатары па-сучаснаму.

З “грамадзямі” мне давялося сутыкнуцца яшчэ ў раньнім дзяцінстве. Некаторы час ў нас на практыцы быў студэнт-заатэхнік ці то з Віцебску, ці то з Менску, ужо ня памятаю.

“А русіць, а русіць!” – так насмешліва казалі ў нас пра таго, хто імкнуўся размаўляць на рускай мове, каб паказаць, што ён не “дзеравеньшчына”. Гэты “русмў” як толькі мог. Я запамніў студэнта таму, што гэта быў першы моўны канфлікт, прычым “пакутнікам за мову” аказаліся мы з Колькам Данчанкам па вясковай мянушцы Кіргізам. Адноўчы маладзён на вуліцы сказаў нам: “О, у вас зьдэсь аістав многа.” Мы павіталі яго (вітацца са старэйшымі, нават і незнаёмымі, тады было прынята паўсюдна ў вёсках) і я адказаў, што аістаў у нас няма. “Как эта нет? – здзівіўся хлопец. – Вот же ані ходзят.” І ён паказаў на пару буслоў з бусылянтамі, якія сапраўды хадзілі па балаціне ля вёскі. “А эта не аісты, а бацяны”, – паправіў я. “Няправільна вы зьдэсь гаварыце, нет такова слова. Нужна гаварыць аісты.” Я зьбянтэжыўся. Але Колька Кіргіз быў хлопцам крыўдлівым і непакорным да нахабнасьці. “Сам ты гаворыш няправільна, – пакрыўдзіўся ён. – Ня ўмееш гаварыць, дык не бярыся. Аісты яму!” Мы адбегліся, пачалі тыцкаць у “вучонага” пальцамі, скакаць і крычаць: “Аісты, аісты!!” – такім сьмешным нам падалося гэтае новае слова. Мы ведалі толькі бацяноў, а не буслоў, і нічога ня чулі пра аістаў. Хлопец абразіўся і паскардзіўся маёй бабулі і колькавай матцы (Колька таксама быў бязбацькавіч “з арміі”). Расплата за непачцівасьць не затрымалася, але нас не абразуміла, а натхніла на сьвятую помсту. З наступнага

дня ўсе малыя ў нашым прагоне крычалі яму ўслед: “Аісты, аісты!” і “Даказчык, даказчык!” Бацяны так і ня сталі аістамі.

Гаварыць я пачаў позна – недзе каля трох гадоў. І першымі словамі былі “дзя-ду-ля”, “ба-бу-ля”. Але я выдатна разумеў усё, што мне казалі. На каманды накіхталі “Яшка, угаманіся!” я рэагаваў імгненна, бо звычайна яны пацвярджаліся лёгкім кухталём ці шчаўбаном. Сродкі педагагічнага ўздзеяння не вызначаліся разнастайнасцю, але магу сказаць, што былі вельмі дзейснымі. Асабліва малым даставалася за мацюкі. Не прыпомню, каб жанчыны спрэс крылі брыдкімі словамі нават, калі сварыліся між сабой. У хатах наогул ляцця брыдкімі словамі было не прынята. Не казалі нават слова “чорт”. Затое на вуліцы мужчыны даволі часта ўжывалі тыя самыя слоўцы, у паходжанні якіх падазраюць “злых татаровеі”. Малыя дзеці – народ здольны, і пераняць тое ці другое слоўца не было ніякіх цяжкасцяў, але вось выкарыстаць было цяжэй. Аднак час ад часу і нас цягнула на вольніцу.

Пасярод вёскі на горцы захаваліся рэшткі спаленай кузні. Там ляжаў амаль цалкам расцягнуты на гаспадарчыя патрэбы збыты самалёт. Адночы мы так разгуляліся ў лётчыкаў, што забыліся і на страх, і на прыстойнасць. І паляцелі ў вечаровае неба нашы звонкія мацюкі. Я яшчэ спытаў у сяброў: “Мальцы, а за што мы сварымся, за самалёт?” Мяне паслалі, я паслаў, працягвалася гэта даволі доўга, але раптам усе сьціхлі, як па камандзе: на гарушку ішлі разгорнутым ланцугом нашыя маткі з лазовымі прыладамі педагагічнага ўздзеяння ў руках. Мы кінуліся ўроссып, але куды ж ты збяжыш ад роднай хаты. Пазней уся вёска пачула нашыя адвечныя сьвяшчэнныя клятвы: “Ай-яй! Болей ня буду!” І сапраўды, малыя дый маладыя не злоўжывалі брыдкаслоўем.

Самая адметная рыса аўсюкоўскай “мовы” – гэта мяккае “р”. Такое сустракаецца мала дзе на Беларусі. У краме куплялі “сахарь і макарёны”. Па сьценах у вясковых хатах віселі “рямки” з фатаграфіямі. Каля вёскі Перязов цякла “речка Дріса”. Так прамаўлялі яшчэ недзе з дзясятка вёсак навокал. А каля Расонаў ужо сьмяяліся з нашага вымаўленьня, бо мы не маглі сказаць, што лямпа гарыць, яна абавязкова “гарела”, што б хто ні “гаваріў”.

Патлумачыць гэтую зьяву спрабавалі ўплывам рускай мовы, але такі моўны арэал сягаў аж да расейскага Неўля і нават далей. У бок Расонаў, Дрэтуні ён рэзка абрываўся праз некалькі кіламетраў ад Забор’я, вёскай-спадарожнікам якога было і ёсьць Аўсюкова.

Праўду кажучы, мы і ня ведалі, што жывём на расейка-беларускім памежжы. Расею мы ня ведалі, была Вялікарусія. Мужыкі ездзілі на базар у Вялікарусію. Жанчыны хадзілі ў царкву ў Турычына, што ў Вялікарусіі.

Гадоў у дзесяць я ўпершыню трапіў у гэтую самую Вялікарусію. І адразу ж звярнуў увагу, што шылда на пошце напісана няправільна: Отделение СВЯЗИ. У нас, у Забор’і, на сінёй шылдзе асабліва кідалася ў вочы бялюткая паралель СУВЯЗІ – СВЯЗИ. У Вялікарусіі такога не было, і я палічыў гэта вялікай заганаі, аб чым і сказаў свайму родзічу.

Нацыянальнага пытання не было як такога. У Вялікарусіі гаварылі так, як і ў нас. Пісалі, праўда, па-руску, дык і што? Затое мы маглі пісаць і па-руску, і па-беларуску, чым я вельмі ганарыўся і “задаваўся” перад сваімі вялікарускімі аднагодкамі.

Амаль штогод да нас прыязджалі з Украіны хахлы. Так іх называлі без аніякага там прыніжэння, без абразы. (Я доўга быў упэўнены, што на Украіне жывуць толькі хахлы, а не украінцы.) Яны прыязджалі з коньмі і вывозілі з лесу бяровеньні, якія ім прадаваў наш лясгас для украінскіх бязьлесных калгасаў. Нашыя мужчыны некаторы час мелі грашовыя заробкі: яны пілавалі ў лесе дрэвы. Мы разумелі гасцей вельмі лёгка, хаця і здараліся казусы. “Дывысь” – казаў хахол.

“А што тут дзіўнага?” – адказаваў я. Потым агульнымі намаганнямі высвятлялі, што ён запрашаў мяне паглядзець. Яны засвойвалі нашу гаворку, мы, дзеці, пераймалі хахляцкую. Міжнацыянальны канфлікт адбыўся толькі адзін раз. Звычайна абозьнікаў сялілі па нашых хатах. За гэта сялянам плацілі нейкія грошы і дазвалялі секчы дровы для гаспадаркі. Адводзіць коней у поле за вёску возчыкі даручалі дзецям. Часам хахлы рабілі сабе дзень адпачынку. І вось такім днём мы, чацвёра паўшабэлкаў, пайшлі да коней і ўчынілі гонкі з перашкодамі. Мы насіліся на конях па полі, пераскоквалі праз канавы і тут натрапіўся хахол Лёнька па мянушцы Агурок. Ён кіраваўся ў лясок “сябраваць” з адной вясковай дзеўкай. Але заўважыўшы такі здзек над коньмі, ён пачаў сварыцца на нас і штомоцы выпяў мяне маёй жа аброццю. Я ў слязах пабег дамоў і раскажаў усё дзядулю. Той дадаў мне рамянём, і я ў бязмежнай крыўдзе палез на печ. Калі ж Агурок вярнуўся, дзед сказаў яму: “Выбірайся з хаты!” “Шо такэ, Іванавіч?” – ага-ломшана спытаў той. “Ты чаго Яшкў біў? Мала нам было хахляцкіх паліцаяў, дык ты яшчы тут заявіўся. Вон з хаты!” “Та воны ж...” “Што ваны, што ваны! Гэта МОЙ унук, а табе нечага тут махаць рукамі. Ён за тое атрымаў ад МЯНЕ, а ты пайшоў вон!” Прыбег іхні брыгадзір, прыгразіў, што не заплоціць грошы за пастой. Дзядуля параіў яму засунуць тыя грошы... Сышліся на тым, што мой крыўдзіцель Агурок памяняецца хатамі з брыгадзірам, бо месца ў вёсцы болей не было.

Каб зноў не вяртацца да нацыянальнага пытаньня скажу, што яўрэяў у нас называлі па-старому “жыд”, без аніякага пагардлівага, ці абразьлівага намёку. Са слова “яўрэй” сьмяяліся так: “Не завіце мяне яўрэй – здохну скарэй, а завіце мяне жыд – буду доўга жыць.” Тым болей ужо ня ведалі ні габрэяў, ні гэбраяў. А ў вайну людзі з навакольных вёсак хавалі некалькі жыдоўскіх сямей. У нас хавалася нейкая Роза з Бабруйску з двума малымі дзецьмі. Перад карнай экспедыцыяй іх пасьпелі пераслаць у лес. Пасьля вайны Роза прыязджала да нас, яны цалаваліся з бабуляй, доўга гаманілі і плакалі, пакуль мы, дзеці, гулялі ў вайну, хадзілі ў грыбы, ягады, ці шукалі ў старых акопах патроны. Апрача таго, жыды езьдзілі па вёсках і зьбіралі косьці, старое рызьзё, біты посуд і ўсялякае ламачча. І нават плацілі сялянам грошы. Не прыпомню, каб былі ў нас здзеклівыя показкі нахштала “Прыходзіць Абрам з працы ...” Чаго не было, таго не было.

Апрача мяккага “р”, у нашай гаворцы былі яшчэ тры граматычна адметныя рысы. Гэта няпоўны творны склон: “тупаць нагам” замест “нагамі”, “плюскаць вачам” замест “вачыма”, “робіць рукамі, а не языкам”. (працаваць рукамі, а не языкамі).

Затое былі поўныя дзеясловы: “Лістаносец нясець газеты”, “На вуліцы ідзець сынег”, “Заўтра будзіць дождж”.

Поўнымі былі і прыметнікі. Любога пурыста давялі б да вар’яцтва такія дыялогі на ўроках у пачатковай школе: “Якога колеру гэты аркуш?” “Белый.” “Правільна, а гэты?” “А гетат карічнівый.” Прычым па інтанацыі гэта чыста беларуская гаворка. У нас было і “дзеканьне” і “цеканьне”, і “ў”, і цвёрае “ч” – карацей, усе астатнія прыкметы беларускай мовы.

Вядома ж, былі і свае слоўцы як мясцовага, так і агульнаславянскага паходжаньня.

Замест штурхануць у нас казалі “штырнуць”. Воз ці машына маглі “абярнуцца”, а не перакуліцца. Кот абярнуў жбанок з малаком. Куляліся дзеці на сене. Не было ў жывой гаворцы і слова працаваць, а было “робіць”. Мая маці робіла ў школе. Ён робіць у калгасе. З часоў балышавіцкай “карэнізацыі” былі ў хаду такія словы як “аднаасобнік”, “рахункавод”, “лістаносец”, “загадчык”. А замест рабіць казалі дзелаць. Што ён там дзелаець?

Печ, ці грубку ў хаце складалі з кірпічу, але абломак “кірпічыны” называўся поўцагелкам. А паколькі гаспадарка была натуральнай, дык “кірпічы” рабілі – або

па-вясковаму – клалі на месцы, якое называлася цагельня. Цагельня – гэта некалькі ямаў, адкуль бралі гліну і пясок, сталы, на якіх выкладалі цэглу з формаў, паліцы, дзе сушылі на сонцы ды на ветрыку гатовую цэглу. Гэта была сырцовая цэгла. На под і скляпенне печы цэглу абпальвалі ў вялізнай яме на драўняным вугалі. Гэта быў даволі складаны, а часам і небяспечны, працэс, таму дзяцей туды не пускалі і блізка. Так суіснаваў кірыпіч з цэглай.

А дахі крылі ня гонтай, і ня дранкай, а драніцамі. Драніцы шчапалі з сасны інструментам пад назвай дор.

Небяспечнага малага драпежніка тхара ў нас называлі шашком. “Шашок усіх курей падавіў”. Быў і мужык, па мянушцы Шашок.

Ня ведалі ў нас словаў “жабрак”, “жабраваць”. Ужывалася старое слова “старац” і быў старажытны выраз “пайсыці па старцах” або “пайсыці ў старцы”. У пасляваенныя гады шмат такіх старцаў з дзецьмі хадзіла па Беларусі.

Было ў хаду такое старажытнае слова “ігрышча”. Яго ўжывалі замест слова танцы. Мальцы і дзеўкі хадзілі на ігрышча. Падлеткам дазвалялася насіць “дарослую” прычоску і хадзіць на ігрышча пасля заканчэння шостага класу. А да таго нашай доляй было ашывацца каля клубу, галёкаць услед парачкам і прыбгаць дамоў раней, чым насыцігне лазовая кара за познюю затрымку.

Толькі двойчы на год малым дазвалялася ня спаць усю ноч: на Купалу і на Каляду. Наколькі я памятаю, гэтыя свята не віталіся афіцыйнымі ўладамі, аднак, адзначаліся вяскоўцамі, не зважаючы ні на што. Паміж Аўсюковам і Забор’ем ёсць гара Калпак. (Назву даю ў мясцовым вымаўленьні.). Там уначы палілі кола на высокай жардзіне, раскладвалі вогнішча і сыпвалі купалінкі. Мы скакалі праз агонь, вадзілі карагоды, сыпвалі купальскія песні, потым старэйшыя ішлі да возера, пускалі вянкi і выпраўляліся шукаць папараць-кветку. Пазьней Купальне вырадзілася ў звычайнае хуліганства: па вёсках п’яныя падлеткі ўначы раскідвалі сена, дровы ў дварах ды тварылі таму падобныя паскудствы. Адраджаць гэтае прыгожае свята пачалі недзе ў сярэдзіне васьмідзясятых. Вось тады мне давялося паслухаць жывыя купальскія сьпевы ў апошні раз. Я і Сяргей Сокалаў-Воюш працавалі са сваімі школьнікамі ў Сарочыне Ушацкага раёну. Сьвята ладзіў калгас. Было добрае вогнішча, добрая закуска, было і да закускі, нам на зайздрасць і пакуту: мы былі пры дзецях і маглі толькі закусваць. Мясцовы фальклорны ансамбль пачаў сыпваць купалінкі. Мы з Сяргеем былі ў захапленні, пляскалі ў ладкі, і раптам пачулася: “Усё ня так! Што гэта за купалінкі!” Крытыкамі выступілі сарочынскія бабулькі. Яны ўшчэнт разьнеслі рэпертуар, і на прапанову засьпяваць самім імгненна арганізавалі свой хор. Спачатку нешта ня ладзілася, яны некаторы час бурна высьвятлялі, хто якім голасам будзе цягнуць, а потым... Потым быў даўно забыты цуд. Шматгалосы сьпеў то сьцяліўся над зямлёю, то імкліва ўзьлятаў у цёмнае неба, ён плыў над возерам, заміраў недзе ў лесе і вяртаўся далёкім рэхам, абуджаным звонкімі, зусім не старэчымі галасамі пажылых жанчын. На жаль, такога мы болей нідзе не пачуем. Цывілізацыя вынішчыла народную культуру тым, што ператварыла наша грамадства ў кодлу простых спажывцоў. Цісьні кнопку на музычным цэнтры дый лаві кайф! Самадзейнасьць нікому не патрэбна, бо спажывцамі кіраваць лягчэй і зручней.

Можна было ня класыцца спаць і на Каляду перад Раством. Усю ноч па вёсцы хадзілі калядоўшчыкі, сыпвалі калядкі. Людзі са сьмехам і жартамі давалі ім хто што мог – ад кавалка пірага да бутэлькі самагонкі. Дзеці сьвяткавалі Каляду і Раство да поўнай зьяногі.

Вялікім сьвятам была Паска. Менавіта Паска, а не Вялікдзень. Забаўлялі людзей валачобнікі, хросныя бацькі надзялялі хрэсьнікаў чырвонымі яйкамі, гаспадыні гатавалі адмысловыя стравы. Круцілі рыхтавалі да Паскі драўляныя яйкі-біткі і выйгравалі, але незайзроснай была іхняя доля, калі падман выкрываўся.

Колькі сябе памятаю, не знайшлося ніводнага шчырага атэіста, які б адмовіўся кульнуць чарку-другую-трэцюю на гэтыя сьвяты.

На Тройцу людзі ішлі на Заборскія могілкі памінаць продкаў. Памінкі звычайна пачыналіся каля двух-трох гадзінаў апоўдні. А да таго людзі праходжваліся туды-сюды, па дарозе ад школы да могілкаў, сустракаліся са знаёмымі, паважна гаварылі аб тым-другім. Людзей збіралася шмат, бо прыязджалі па магчымасці ўсе родзічы з розных куткоў як Беларусі, так і Вялікарусіі, нават з Ленінграду. Гэта называлася кірмаш. На кірмаш звычайна апраналіся ў лепшае і стараліся не напівацца. Потым жанчыны пачыналі галашэнні, а ўжо толькі пасля таго прыступалі да памінкаў. На Тройцу абавязкова бывала навальніца з маланкай і грамам.

Гаварыць я пачаў позна, затое рана навучыўся чытаць – гадоў недзе ў пяць. І “вінаваты” ў тым мой дзядуля – Лапатка Іван Іванавіч. Ён быў пісьменны – закончыў царкоўна-прыходскую школу. Некаторы час нават працаваў настаўнікам у лікбезе. Наогул на Аўсюкове ўсе мужчыны былі пісьменныя. А вось жанчыны ўзросту 50-60 гадоў – я маю на ўвазе пасляваенныя гады – былі або малапісьменныя, або зусім ня ўмелі пісаць і чытаць. Мая бабуля, Лапатка Вера Лявонаўна, магла чытаць па складах толькі вялікія надпісы. Затое дзед вельмі любіў чытаць. Прычым ня проста моўчкі глядзець у кнігу, а чытаць уголас, з добрай дыкцыяй. Пара такіх чытаньняў пачыналася ўзімку. Трашчаў мароз. Была завіруха, і сумёты ўздymаліся аж да самых комінаў. Ланцужкі ваўчыных сьлядоў пралягалі па вёсцы.

Не было тады ў вёсцы ні радыё, ні электрычнасьці. Пачуцьцё адарванасьці ад усяго сьвету, закінутасьці сярод засьнежаных лясоў ахоплівала людзей і яны збіраліся на вячоркі, каб неяк пазбыцца той падсвядомай тугі. Моладзь збіралася ў вялікім пяцісьценку Пецькі Данчанкі па мянушцы Ёлкі, мужчыны ішлі гуляць у карты да майго хроснага Івана Фёдаравіча Лапаткі. Да нас збіраліся жанчыны з дзецьмі. Дзядуля старанна, да поўнай празрыстасьці, чысьціў шкло лямпы, наліваў газы, абразаў knot, каб той не капціў, разгортваў кнігу і пачынаў чытаць. Акуляраў у яго не было і ён заводзіў кнігу далёка за чысьцюткае шкло лямпы. Ягоны голас поўніў нашу хату, і змаўкала завіруха, і не было завяных лясных прастораў, ня вылі галодныя ваўкі, а шумелі сінія хвалі невядомага мора, бялеліся гронкі ветразяў і чуліся каманды адважных капітанаў. Першая кніга, якую я запамніў у дзядуліным “выкананьні”, быў “Амок” Янкі Маўра. Потым ён чытаў “Марціна Ідэна”, шмат чаго яшчэ з Д.Лондана і Ж.Верна. Чытаў па-беларуску і па-руску. Памятаю, што аб кнізе І. Шамякіна “Глыбокая плынь” вельмі многа спрачаліся. З тых спрэчак я зразумеў толькі адно: ня ўсё было так, як напісана ў кнізе. І, напэўна, людзі ведалі, што казалі, бо вайна яшчэ балюча калала іхнюю памяць, тым болей што амаль у кожнай хаце былі людзі ў партызанах.

Я чапляўся да дзядулі, каб ён навучыў мяне чытаць, было крыўдна, што мае стрыечныя браты і сёстры ўжо чытаюць, і нават па-нямецку, а я ня ведаю ніводнай літары. Дзядуля спачатку навучыў мяне чытаць загаловак на вокладцы “А-М-О-К”. Ён закрываў далоньню літары па чарзе, і я ашалеў ад шчасьця, калі напісаў алоўкам гэтае слова. Потым быў “Буквар”, а потым я і сам пачаў чытаць танюсенькія кніжачкі са “Школьнай бібліятэкі” і з сэр’і “Мои первые книжки”. Але спачатку я перабіваўся надпісамі на вокладках. Ня памятаю ўжо, што было намалёвана на вокладцы «Роднага слова» для чацьвёртага класу, а вось з вокладкі «Родной речи» сурова касавурыўся Ілья Мурамец з такімі ж зьвераватымі прыяцелямі-асілкамі. Я параўнаў надпісы на вокладках і выявіў факт нацыянальнай дыскрымінацыі. Беларуская кніжка была для ПАЧАТКОВАЙ школы, а руская для НАЧАЛЬНОЙ. Вось яно што! Значыць у нас проста школа, а ў Вялікарусіі

ў школах вучаць на начальнікаў! Сваім сьвятым гневам я падзяліўся з дзядулем. Той пасьмяяўся і сказаў, што начальнікам быць змагу і я, калі буду добра вучыцца. Я паабяцаў вучыцца на пяцёркі. (Трэба сказаць, што гэтае абяцаньне я выканаў, але ў начальства вышэй класнага кіраўніка не пасунуўся.) Былі і яшчэ цікавыя моманты. Ня памятаю, ці то ў чацьвёртым, ці то ў пятым класе мы вучылі напамяць лермантаўскія «Тучкі».

Першай выклікалі Нінку Іваненку. Яе дэкламацыя стала камертонам для ўсяго класа: «Мчыцеся вы, будта как я жа, изнаганынікі..» і далей па тэксту. Настаўніца не спыніла яе, а потым запыталася ў класа, дзе была памылка. Ну, вядома ж, я пасьпяшаўся паказаць сваю вучонасьць. Я паглядзеў у кнігу, падняў руку і выдаў: «Мчыцеся вы, будта как я жа, изнаганынікі..». Клас зайшоўся ад сьмеху, але яшчэ некалькі чалавек упарта паўтарылі: «Мчыцеся вы, будта как я жа, изнаганынікі..» Слова «изгнанник» было чужым і ніяк не давалася. «Изнаганынік» было болей зразумела: з наганаў стралялі ўсе нашыя героі ваенных і рэвалюцыйных кніжак.

У школу ісьці я ня проста хацеў. Я туды ірваўся. Прасіўся і ў пяць гадоў, і ў шэсьць, але мне ўсё казалі пацярпець. Калі ж нарэшце я пайшоў у першы клас, дык выявілася, што мая сьветлая мроя зблізу выглядае зусім ня так сьветла, як здаля. Першае расчараваньне – нас узяліся вучыць пісаць алоўкамі нейкія дзіўныя загагуліны, якія, на мой погляд, ня мелі ніякага дачынення да літараў. І цягнулася гэта амаль паўгода. Потым такія ж самыя палачкі, дужкі ды рысачкі мы пачалі пісаць чарнілам. Трэба было выводзіць з націскам, бяз націску, з няпоўным націскам. Гэты зьдзек пад назвай чыстапісаньне доўжыўся і ў першым, і ў другім класе. І шпыткі тады былі рознай разьлінаванасьці: для першага, другога і трэцяга класаў. Толькі ў чацьвёртым класе пераходзілі, па-сучаснаму кажучы, на агульначалавечыя шпыткі ў лінеечку. Кажуць, што японскія дзеці першыя тры гады займаюцца толькі каліграфіяй. Мы не японцы, але нас мардавалі чыстапісаньнем два гады. І потым увесь час заніжалі адзнакі за дрэнны почырк. У выніку я што напішу, – такі пісак, – не расчытае і сабака.

Другім жахам вучобы ў школе стала арыфметыка. Лічыць, дадаваць і адымаць я ўмеў даволі добра. Але настаўніца прымусіла мяне, як і ўсіх астатніх, прынесці дзесяць лічыльных палачак, і я разам з усімі мусіў лічыць, адкладваючы палачкі, складваючы іх і адымаючы. Потым матэматыка зрабілася маім школьным праклёнам. Пакуль быў жывы дзядуля, ён дапамагаў мне, тлумачыў логіку задач, прымушаў думаць і разважаць. Але дзядуля памёр у сьнежні 1953 году, калі хадзіў у трэці клас. Потым мы з бабуляй бедалі над трубамі ў басейнах, узаранымі гектарамі калгасных палёў і да таго падобнымі матэматычнымі зьявамі. Асабліва закатавалі нас цягнікі і басейны ў пятым класе. Тагачасны задачнік для пятага класу – гэта плод працы нейкіх педагогічных садыстаў. Тут нікія разважаньні не дапамогуць. Але неяк адолелі і іх. А вось алгебру Кісялёва ды геаметрыю мне давалося спасьцігаць самому, без нічыёй дапамогі. Мяне прыводзіла ў роспач мая матэматычная тупасьць. Гэта было нешта беспрасьветнае. Я і дагэтуль ня ведаю, як падысьці да бінома Ньютона, ня кажучы ўжо аб сінусах ды тангенсах. Тут усё бралася месцам, якое звычайна супрацьпастаўляецца галаве. Проста ў мяне была звычка – нешта на ўзроўні рэфлексаў – не прыходзіць у школу непадрыхтаваным. Але найбольшай загадкай для мяне і па сёньня застаецца наяўнасьць у атэстаце сталасьці пяцёрак па алгебры і геаметрыі ды чацьвёркі па трыганаметрыі, каб яна лягнулася. Усе кантрольныя і экзаменацыйныя работы па матэматыцы я пісаў у непрытомнасьці, і ў роспачным прасьвятленьні неяк знаходзіў правільныя рашэньні. Іначай, чым містычным умяшаньнем нейкіх этагобочных сілаў растлумачыць свае посьпехі я не магу. Затое гуманітарныя прадметы – гісторыя, геаграфія, літаратура, мовы – даваліся мне надзвычай лёгка. Калі не лічыць прыроднай бесталковасьці

(хаця на насамрэч я разумны)ды агіды да матэматыкі, то ў маёй апантанай “гуманітарнасьці” вінаваты дзядуля. Ён заразіў мяне нязжыўнай бацылай чытаньня. Я чытаў усё. Тут былі і мангольскія казкі па-беларуску (памятаю “...чырвоныя мангусы...”), і рускія пра “шута” Балакірева, прычым слова шут я лічыў за імя. Чытаў нават ня цалкам разумеючы аб чым ідзе гаворка. Так у другім класе я ўзяўся за “Ліяду”, але пацярпеў поўную паразу: замучыўся з розовоперстымі, волоокімі і г.д. Затое дагэтуль памятаю з Шэкспіра: “уваходзіць здань Банко”, “...няпраўда, Гамлет! Атручана!” А кажуць, што на беларускую не перакладзеныя сусветныя шэдэўры. Івана Грамовіча я мяняў на трох мушкецёраў, Анатоля Астрэйку – на Аляксандра Пушкіна (Дзядуля жартаваў, што хахлы яго завуць Шурком Гарматным.) Я чытаў у полі, калі пасьвіў кароў, чытаў з ліхтарыкам пад коўдрай, на занудных уроках – пад партай. Я мог нават не пайсьці ў кіно, а зачыніўшыся ў сельсавецкай бібліятэцы побач з залай, чытаць якую-небудзь кніжку. Сельскую бібліятэку я пералапаціў усю, бо мая стрыечная сястра Эмка пасля дзесяцігодкі працавала там бібліятэкарам. Ня памятаю ў якім класе і адкуль я дазнаўся значэньне слова “куртызанка” і падбухторыў двух сваіх сяброў сыцягнуць са школьнай бібліятэкі “Блеск и нищету куртизанок” Бальзака. Я пачаў чытаць яе пад партай на ўроку рускай мовы і быў глыбока расчараваны. Нічога ПРА ТОЕ там не было. А тут яшчэ настаўніца падышла і адабрала кнігу. Давялося ўзяць усё на сябе. Болей удала, ужо ў сёмым класе, мы правялі такую ж аперацыю з “Прыгодамі Швейка”. Але зразумеў і ацаніў я гэтую энцыклапедыю салдацкага жыцця значна пазьней. Такім чынам, гуманітарныя прадметы былі проста дадаткам да ўсяго прачытанага.

Фізіку мы вучылі па кніжцы Пёрышкіна, Фалеева, Краўкліса. Аўтараў падручніка па хіміі ня памятаю. Алгебра і геамерыя ішла па кнігах Кісялёва. І ніяк я не магу зразумець довадаў на карысьць недаразьвітасьці беларускай мовы, што, маўляў, няма навуковай тэрміналогіі. Цікава, куды ж яна падзелася? Нават Канстытуцыю СССР (быў такі прадмет) мы вучылі па-беларуску, а вось сучасны Закон аб мовах Рэспублікі Беларусь чамусьці напісаны толькі па-руску. Мо’ таксама не хапіла тэрміналогіі?

Мы вучыліся ў эпоху рускіх прыярытэтаў. Таму закон зьберажэньня рэчыва называўся законам Ламаносава-Лавуазье. Прычым падкрэсьлівалася, што Лавуазье тут, нібыта, і не зусім раўнапраўны, а так, збоку-прыпёку. Імёнаў Стэфенсона, Уатта, Марконі мы проста ня ведалі. Усё павынаходзілі браты Чарапанавы, Паўзуноў ды Папоў. Тым болей мы і ня чулі пра Эдысона. Лямпачку вынайшаў Ладыгін, удасканаліў Яблычкаў, ці наадварот, але Эдысон быў ні пры чым. Затое нас заклікалі ганарыцца Іванам Пятровічам Кулібіным, які пабудаваў драўляны аднааркавы мост на беразе Нявы ды павынаходзіў усё што толькі можна. Я паспрабаваў высветліць, на ліха быў той мост уздоўж ракі, але атрымаў суровую вымову ад настаўніцы і мудрую парадку “не ласкатаць абы што сваім языком”. Нічога дрэннага не зрабіў мне Іван Пятровіч, але дагэтуль я адчуваю лёгкаую непрыязь да яго.

Заканчэньне ў наступным нумары.

Ася Паплаўская

...цяпер 18-20 адсоткаў ад усіх кніг,
што выдаюцца ў сьвеце, гэта аўдыёкнігі...

Кнігі, якія слухаюць

*Кожны з нас на вуліцы, у транспарце,
у кавярнях, кнігарнях і іншых грамадскіх
месцах бачыць штодня маладзёнаў
(ды й людзей сталага веку), у якіх ад кішэні ці
ад сумкі да вушэй цягнуцца тоненькія
драты. Яны яднаюць людзей ці то
з мабільнымі тэлефонамі, ці, часцей,
з плэрамі. Што яны слухаюць? “Музыку
ці радыё”, — скажаце вы. “А вось і не!
Ня толькі музыку ды радыё!” — адкажу я вам
і, напэўна, здзіўлю. Што яшчэ?.. Кнігі! Так,
так, у вас не галюцынацыі. Кнігі. Аўдыёкнігі...*

Для школьнікаў і студэнтаў гэта — не навіна. Многія з іх даўно слухаюць Пушкіна, Дастаеўскага, Булгакава і іншых у аўдыёфармаце. А першая аўдыёкніга на беларускай мове нарадзілася ўсяго чатыры гады таму. У аўдыёфармаце былі пераведзеныя... беларускія народныя казкі. Як на мяне, дык вельмі сімвалічна. Які літаратурны жанр асвойвае дзіцё найперш? Казку! Так і маладая беларуская аўдыёкніга пачала з гэтага любімага ўсімі жанру.

Калі толькі пачалі зьяўляцца аўдыёкнігі на роднай мове, для мяне гэта было сапраўдным адкрыццём! Кожная кніга заслухоўвалася “да дзірак”, яны пераходзілі з рук у рукі, набываліся ў якасці незвычайнага, арыгінальнага падарунку.. Цяпер у мяне цэлая паліца кніг-дыскаў.

З класікі: вершы Максіма Багдановіча, вершы і паэмы Янкі Купалы (на дыску таксама — нарыс Ул. Някляева “Шлях”), паэмы Якуба Коласа “Сымон-музыка” і “Новая Зямля”, раманы Івана Мележа “Людзі на балоце” і “Подых навальніцы” з трылогіі “Палеская хроніка”, вершы Уладзіміра Караткевіча і кніга, якая зусім нядаўна выйшла ў свет — раман Уладзіміра Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім”, аповесць Вольгі Іпатавай “Прадслава”.

З дзіцячай літаратуры: ужо памянёныя “Беларускія народныя казкі”, а таксама два дыскі з казкамі Ганса Хрысціяна Андэрсена. Аматыры замежнай літаратуры ў аўдыёфармаце могуць паслухаць раман “1984” і казку-алегорыю “Ферма” Джорджа Оруэла. Серыя “Толас сучаснага паэта” прадстаўленая пакуль што дзевюма аўдыёкнігамі: вершамі Уладзіміра Някляева і Ніла Гілевіча. Пры падрыхтоўцы да іспыту па гісторыі Беларусі вам дапамогуць дыскі Міколы Ермаловіча, а таксама аўдыёкніга “150 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі”. Агулам, каля 30 дыскаў.

“Важна захаваць голас паэтаў для нашчадкаў”

Пра гісторыю заснавання першай і пакуль адзінай кампаніі па стварэнні беларускіх аўдыёдыскаў “БелТонМедыя”, працу над запісам кніг, а таксама пра планы кампаніі распавёў яе дырэктар Алесь КАЛОША.

— Гісторыя аўдыёкнігі пачалася тады, калі сьлепаглуханямая дзяўчына выступіла ў Кангрэсе Злучаных Штатаў Амерыкі. Яна распавяла, што такім людзям цяжка чытаць. Гэта было ў 1932 годзе, у час “вялікай дэпрэсіі” ў Штатах, і тым ня менш Кангрэс пайшоў на фінансаванне аўдыёкнігаў, выйшаў закон, па якім сьляпым амерыканцам бясплатна выдавалі магнітафоны (а ў той час гэта была вельмі дарагая апаратура) і стужкі, на якія запісваліся кнігі. Цяпер 18-20 адсоткаў ад усіх кніг, што выдаюцца ў свеце, гэта аўдыёкнігі.

— **Раскажыце пра гісторыю стварэння кампаніі “БелТонМедыя”, пра вашую дзейнасць.**

— Яшчэ да заснавання кампаніі я працаваў у гукавых часопісах, што выдавала Беларускае таварыства інвалідаў па зроку, таму ўжо быў знаёмы са спецыфікай працы па запісу аўдыёкніг. Чаму я вырашыў стварыць уласную гуказапісваючую кампанію? У свеце рынак аўдыёкніг актыўна пашыраецца. Калі мы возьмем нашу суседку Расію, то там знойдзем кнігі на ўсе густы: ад Ніцшэ да Марынінай. А ў нас гэтага рынку не было. На маю думку, вельмі важна, што, дзякуючы аўдыёкнігам, гучыць нашая мова. У гэтым сэнсе аўдыёкніга мае ідэалагічнае і культурніцкае значэнне.

У 2005 годзе, яшчэ да зьяўлення кампаніі, я выдаў першую аўдыёкнігу “Беларускія народныя казкі”. Потым да мяне прыйшоў рэжысёр Валер Мазынскі, паслухаў гэтыя казкі і стаў адным з ініцыятарам стварэння кампаніі. У першую аўдыёкнігу, якую мы выдалі ўжо сумеснымі намаганнямі, увайшлі раман Джорда Оруэла “1984” і казка-алегорыя “Ферма”...

Што да дзейнасці... Найперш мы хочам агучыць школьную праграму. Таксама імкнемся запісаць тых пісьменьнікаў, якія найбольш ярка выражаюць беларускую нацыянальную ідэю. Акрамя гэтага, мы вельмі хочам выдаваць замежную літаратуру на беларускай мове. І яшчэ адзін вялікі напрамак — гэта дзіцячая літаратура. Пачала выходзіць серыя “Казачныя скарбы”, у якой сабраныя лепшыя народныя казкі, казкі як беларускіх, так і замежных аўтараў.

Да выдання дзіцячай літаратуры мы ставімся асабліва адказна, бо для таго,

каб дзіце пачало размаўляць па-беларуску, трэба, каб яно чула родную мову. Хачу адзначыць, што аўдыёкнігі ў развіцці дзяцей граюць вельмі вялікую ролю. У адрозненні ад відэа, гэта той медыяпрадукт, які будзіць у дзіцяці ўяўленне, фантазію. У відэа ўсё паказана, усё разжавана й наглядна. А калі дзіця слухае, гэта амаль тое самае, нібыта яно само чытае кнігу. Чаму ў той жа Расіі дзіцячыя аўдыёкнігі вельмі жорстка канкуруюць з відэа? Таму што бацькі, якія хочуць, каб у іх дзіцяці развівалася мысленне, ставяць слухаць аўдыёкнігі. Я гэта ведаю па сваім сыне. Калі я яму ўключаў тады яшчэ вінілавяя кружэлкі на рускай мове, ён сапраўды ўключаўся ў казку, сьпектакль, уяўляў, фантазаваў...

— **Вы аддаеце перавагу актёрам ці аўтарам пры агучваньні тэкстаў?**

— Няхай кожны аўтар прачытае адну сваю кніжку для запісу. Гэта істотна, бо голас застанеца ў гісторыі. Яшчэ заўсёды цікава, як аўтар успрымае, як ён перадае свой тэкст. Але ўсё ж такі мы хочам, каб кнігі начытваў прафесійны актёр. У нас толькі адно выключэнне — Уладзімер Арлоў, які начытаў цэлую серыю сваіх кніг.

У нас ёсць серыя “Голас паэта”, якая задумвалася спецыяльна для таго, каб чыталі вершы толькі паэты. Ужо выдадзеныя аўдыёкнігі з вершамі Уладзімера Някляева, Ніла Гілевіча. Думаем запісаць Рыгора Барадуліна, Генадзя Бураўкіна, а таксама маладзейшых паэтаў: Андрэя Хадановіча, Адама Глобуса і іншых. Калі мы запісваем паэтаў старэйшага пакаленьня, то намі кіруе яшчэ й памкненне зберагчы іх голас для нашчадкаў, бо многія, на жаль, адыходзяць ад нас, а запісы, якія захоўваюцца ў фондах радыё, не абнародуюцца.

— **Як ажыццяўляеца распаўсюд вашай прадукцыі?**

— Аўдыёкнігі прадаюцца ў кнігарнях “Белкнігі”, у дыскарыях. На жаль, пакуль ня вельмі добра наладжана сетка распаўсюду па рэгіёнах. І яшчэ адзін варыянт распаўсюду — праз пошту, які забяспечвае сайт www.knihi.net. Але мяне вельмі радуе, што ў нас ёсць пакупнікі, абсалютна не заангажаваныя ні ў літаратуры, ні ў палітыцы. Хачу адзначыць, што большым попытам карыстаецца класіка, чым сучасная літаратура; проза, чым паэзія.

Слухаць аўдыёкнігу ў басейне

Асобна варта сказаць пра аўдыёкнігі пісьменьніка

Уладзімера АРЛОВА. Іх — цэлая бібліятэка, сем кніг:

“Час чумы”, “Таямніцы полацкай гісторыі”, “Адкуль наш род”,

“Ордэн Белай Мышы”, “Сны імператара”, “Паром празь

Ля-Манш”, “Пайстанцы”.

Уладзімер Аляксеевіч распавёў, што спачатку вельмі скептычна глядзеў на тых, хто бадзееца па вуліцы, едзе ў метро з навушнікамі і штосьці слухае. Штуршком да пазбаўленьня ад скепсісу і да запісу першай аўдыёкнігі стала такая гісторыя: неяк Уладзімер Арлоў плаваў у басейне. Там жа плаваў незнаёмы мужчына з плэерам. Праз нейкі час, назіраючы яго цягам некалькіх заплываў, пісьменьнік пацікавіўся, якую музыку той слухае. Плывец сказаў, што ён слухае кніжкі.

“Гэта на мяне вельмі падзейнічала, і тады я ўпершыню задумаўся пра перспектывы аўдыёкнігі, — распавядае Уладзімер Арлоў. — Сталася так, што прыкладна ў той час я даведаўся, што некаторыя з маіх кніг ужо існуюць у аўдыёфармаце, але яны былі адрасаваныя не ўсяму чытацкаму колу, а толькі сябрам Беларускага таварыства сяляных. Высветлілася, што сярод іншых была запісаная мая аповесьць “Час чумы”. Так я пазнаёміўся з Алесем Калашам, які, працуючы ў тым таварыстве, займаўся аўдыёкніжкамі яшчэ на такім узроўні, для спецыфічнай аўдыторыі”.

Алесь прапанаваў пісьменьніку выдаць першую аўдыёкнігу “Час чумы”. Прачытаў аповесьць вядомы дыктар беларускага радыё Леанід Дзярках. Так зьявілася першая аўдыёкніга ў бібліятэцы Уладзімера Арлова. “Гэта ўжо, можна сказаць, рарытэт, — кажа пісьменьнік. — Пасля выхаду гэтага дыску ў выданьні аўдыёкніг у Беларусі

адбылася, можна сказаць, цэлая рэвалюцыя. Невялікая, але зацятая ў сваёй справе кампанія “БелТонМедыя” на чале з Алесем Калашам ужо выдала цэлую бібліятэку. Начытваюць кнігі вядомыя людзі: акцёр Віктар Манаеў, мэтр сцэнічнага маўленьня Андрэй Каляда і іншыя. Я ўдзячны Лявону Дзеркачу за працу над “Часам чумы”, але калі я слухаў дыск, мне чагосыці не хапала. Мне хацелася, каб была большая прысутнасць аўтара. Зрэшты, мае сябры, знаёмыя, якія слухалі гэтую аўдыёкніжку, падштурхоўвалі мяне паспрабаваць начытаць самому. Так нарадзіўся мультымедыйны праект “Адкуль наш род”, які я начытаў сам. Гэтую кніжку можна слухаць, чытаць на маніторы й глядзець ілюстрацыі. Яна знайшла, безумоўна, свайго чытача. Калі я быў у журы конкурсу на найлепшы гістарычны дзіцячы малюнак, убачыў сярод прысланых працаў і малюнкi з гэтай маёй кнігі...”

Не заўсёды аўдыёкнігі Уладзімера Арлова зьмештава супадаюць з аднайменнымі папяровымі. Калі пра кнігі “Адкуль наш род” і “Таямніцы полацкай гісторыі” гэта можна сказаць адназначна, то ў аўдыёкнізе “Час чумы” толькі адна гэтая аповесьць, а папяровая кніга складаецца з некалькіх гістарычных аповесцяў. Кніга “Ордэн Белаі Мышы” — выбранае з аднайменнага выданьня і кнігі “Сланы Ганібала”. Аўдыёверсія “Сноў імператара” таксама ўтрымлівае толькі частку аднайменнай кнігі: аднайменная аповесьць і шэсьць апавяданьняў. “Паром празь Ля-Манш”, акрамя аднайменнай папяровай кнігі, зьмяшчае вершы, якія былі напісаныя Уладзімерам Арловым нядаўна і яшчэ не друкаваліся, альбо напісаныя некалькі гадоў таму, але не выходзілі ў асобных кнігах. Напрыклад, верш “Мне прысьніўся Хадановіч”, сам Андрэй Хадановіч у сваіх кнігах зьмяшчаў, а Арлоў — не... Па-свойму ўнікальная кніга “Паўстанцы”: яе няма ў папяровым фармаце.

Усе кнігі, акрамя “Часу чумы” (начытаная Леанідам Дзеркачом), ды “Сноў імператара” (Андрэем Калядой), агучваў сам аўтар.

— Што да “Сноў імператара”, то гэта была прапанова Алеся Калашы. Я так разумею, што ідэя належала самому спадару Калядзе, з якім мы даўно і добра знаёмыя. Ён у свой час кіраваў студэнцкім тэатрам “Жывое слова” і паставіў там маю аповесьць “Час чумы”. Так што, я быў абсалютна ўпэўнены ў тым, што Андрэй Каляда не пераблытае ні націскі ў словах, ні сэнсавыя націскі ў тэксьце, як гэта часам здараецца, калі чытаюць акцёры. Дарэчы, кніга “Адкуль наш род” была вынікам супрацоўніцтва з Віктарам Манаевым, які чытаў вершы, з Міколам Рабычыным, а таксама з Тацянай Салдаценка, якая чытала пытаньні і заданьні. Прэтэнзіяў да якіх ня маю, толькі ўдзячнасьць.

“Мне не складана было працаваць у студыі, — дадае пісьменьнік, — бо я 15 месяцаў веў на радыё “Свабода” штодзённую перадачу “Імёны свабоды”, таму мікрафона я не баяўся”.

Радуючыся посьпехам “БелТонМедыя”, Уладзімер Арлоў кажа пра цяжкасьці распаўсюду аўдыёкніг:

— Безумоўна, пры ўсіх нашых посьпехах не павінна быць ніякай эйфарыі, бо, па-першае, наклады аўдыёкніг вельмі сыціплыя, па-другое, нашыя кнігарні яшчэ не навучыліся ці ня хочуць вучыцца працаваць належным чынам. Толькі ў некаторых ёсьць адмысловыя вітрыны для аўдыёкніг, затое ў адной з кнігарняў, дзе прадаюцца мае аўдыёкніжкі, іх зьмясцілі ў аддзеле сувеніраў...

Існуе, напэўна, яшчэ праблема, звязаная з тым, што ня ў кожнага ёсьць апаратура, каб слухаць аўдыёкнігу. Я вельмі ўдзячны найперш незалежным распаўсюднікам беларускай кнігі, хоць даволі плённа працую і з некаторымі менскімі кнігарнямі. Што да рэгіёнаў, то з імі працаваць вельмі складана. Я сутыкаўся з тым, што кнігі бралі, а пасля яны проста зьнікалі... Таму цяпер я супрацоўнічаю толькі са сваімі знаёмымі ў рэгіёнах, але, тым ня менш, кнігі і там прадаюцца. Але такіх гарадоў вельмі мала. Мяне гэта не задавальняе, хацелася б, каб беларускія аўдыёкнігі прадаваліся ў кожным беларускім горадзе.

Ігар Запрудскі

...беларуская літаратура
цяжарная горадам...

Горад і сейбіты ветру, ці У цянотах магічнага рэалізму

— Я прыйшоў чытаць сны, — сказаў я.
— Так мне загадаў Горад.
Харукі Муракамі.
“Краіна цудаў без тармазоў і Канец Сьвету”.

...Гэта былі людзі, якія ўтэўніліся, што ў сьвеце няма
ні славы, ні гонару, і растрэчвалі свае дні і ночы на тое,
каб бесперастанку пералічваць памылкі іншых.
Паўла Каэлье. “Брыда”.

Горад бачыць — на хваробу.
Таксама: у Кіеў пойдзеш Богу маліцца.
З беларускага народнага соньніка.

Ён як вярэдлівая стрэмка-прыдзіра ў целе нашае літаратуры. І дастаць — балюча, і далей так жыць — няма як. Дзіўна, але Дуніна-Марцінкевіча, сентыменталіста, гэтая праблема нібы абмінула: ён нядрэнна пачуваўся і ў горадзе, і ў вёсцы. З камертонам жа новай літаратуры — Францішкам Багушэвічам — сталася інакш: “*Не люблю я места (па-расейску горад).*”//Надта там цяжкота і вялікі сморад”. І пайшло, і паехала... У нашаніўскі перыяд адзін Багдановіч

тузаўся ня як “дзядзька ў Вільні”, у міжваенны — трохі контрпрадуктыўна маладнякоўцы, малапасыяхова Чорны ды кампанія, па вайне як кампраміс пасля “вялікага перасялення” нарадзілася формула — “сена на асфальце”. І куды ні кінь — усюды яно, недарэчнае і асуджанае. Так і жылі-былі. Пакуль не прыйшлі збольшага “агарадзелыя дзеці”, урбанізаваныя сталічным метро. У пачатку 80-х Адам Глобус дэклараваў, што з мастацкім аграрызмам, яго манаполіяй, трэба канчаць. І меў аднадумцаў.

Але сена і дагэтуль мучыцца ў сваёй гарадской неакрэсленасці. Варта згадаць безліч мастацкіх вылазак схварэлых месцічаў на прыроду. Не адгрыпозілі, не перагарэла, не перабалела... Але свой беларускі БАМ у гарадской іпастасі будаваць даўдзецца. Гэта Янка Брыль мог замілавана выказацца: “...*Нам пасля гораду ўсё тут* (у вёсцы. — І. З.) *так любя ды хараша*”. Сучаснаму чытачу, можна меркаваць, такія прызнанні калі не надакучылі, то мусілі набіць аскаму. Вірус вёскі дагэтуль сядзіць ледзь ня ў кожным беларускім пісьменьніку. Яго носбіты стала жывуць у горадзе, але не ператварыліся ў месцічаў. Зьелі не адну булку з макама, ходзяць па-цывілізаванаму — на ўнітаз, але ня могуць парваць са шчымліва-празаічным мінулым. З міжвольнай “крывадушнасці”, у якую трапляюць некаторыя аўтары, некалі пакепліваў В.Кароціч: “*І мне бывае шкада пісьменьнікаў, якія першую палову жыцця энергічна трацяць на тое, каб трывала ўладкавацца ў горадзе, а, уладкаваўшыся, другую палову выкарыстоўваюць на напісанне кніг пра тое, наколькі ў вёсцы лепш і “благостнее”*”. І мне таксама іх шкада.

Беларуская літаратура цяжарная горадам. І гэты стан трэба асэнсаваць. Цытую Рыгора Бярозкіна: “...*І яшчэ слоўца: “надуманае”, “надуманы”, і таксама вельмі зручнае, каб ім ратавацца там, дзе перад намі няпростая творчая задача*”. Навошта прывёў? Бо урбаністычная праблематыка з катэгорыі надуманай даўно ператварылася ў “*няпростую творчую задачу*”, якую наўрад ці плённа вырашаць на трафарэтным узроўні — “ня наша...”.

Бярозкін жыў у час, калі ня верылі ў казкі, дакладней, калі ўважалі ісцінай адну казку. Вось чаму ўсё іншае выступала як “надуманае”. Цяпер — інакш. Пісаць казкі — не загана. Іх мкнуцца апавядаць многія. Але ці ёсць сучасныя творцы — казачнікі? Пытаньне! Ды, што такое казка? Няўжо “*апавядальны, звычайна народна-паэтычны твор пра выдуманых асобаў і падзеі, пераважна з удзелам чарадзейных фантастычных сілаў*”, як падаецца ў слоўніках? Уга! Тады процьма сучасных пісьменьнікаў — праўдзівых казачнікі, якія проста ня хочуць прызнацца і хаваюцца за іншым найменьнем. Для іх паслугаў быў “прыдуманы” нават асобны тэрмін, кшталту аксімарана, — магічны рэалізм (у далейшым — МР), нібыта і літаратуразнаўчы (навуковы), і метафарычны адначасова.

Казачнікі — магічныя рэалісты — казачнікі...

Родапачынальнікам МР у рускай літаратуры называюць Мікалая Гюгаля. Тады ў нас яго бацька — Ян Баршчэўскі. Хто мог прадбачыць дваццаць гадоў таму, што “стомлены” навуковай фантастыкай чытач на мяжы тысячагоддзяў з імпэтам пачне глытаць фэнтэзі і з няменшай апантанасцю, нават эйфарыяй, успрыме яго серыяльныя экранізацыі? Уважаю ня толькі бестселеры “Уладары пярсцёнкаў” і прыгоды Гары Потэра, але і мноства эпігонскіх увасабленняў рознай, часам сумнеўнай, вартасці. Але факт ёсць факт: сучаснікі выяўляюць цікавасць як да містыкі і фантастыкі ўвогуле, так і да міфалогіі і дэманалогіі ў прыватнасці. Гэта знаходзіць натуральнае і яскравае адлюстраванне ў літаратуры, а таксама навуковых працах ды крытыцы. Для нашых сучаснікаў характэрна барочнае сьветабачаньне, з яго агнастыцызмам, удыханнем перад містыкай, кампіляцыйнасцю тэкстаў, культам слова і імкненнем ствараць нейкі паралельны мастацкі сьвет, дзе пануе парадак, а ня хаос. На гэтай хвалі ў Беларусі мы становімся сьведкамі імкнення сцярці мяжу, што разьдзяляе талент і геніяльнасць у стаўленьні да

Баршчэўскага. Нагадаю, беларускі пераклад “Шляхціца Завальні” цалкам пабачыў сьвет толькі ў 1990 годзе. Значыць, ня так і даўно. Сучаснікі пісьменьніка адрэагавалі на яго творчасць, мякка скажам, стрымана. Таму перспектывы ўнасыць яго мастацкіх пошукаў напоўніцу была ўсвядомленая і ацэненая землякамі праз паўтара стагоддзя: толькі ў нашу эпоху.

МР запанаваў спачатку ў лацінаамерыканскіх, затым, пачынаючы з 60-х, і ў еўрапейскіх, а крыху пазней у некаторых азіяцкіх літаратурах. Праўда, знаўцы даводзяць яго нямецкі генезіс. Што ж? Гофман, браты Грым, дацкі “германец” Андэрсен ня дарма елі свой хлеб. Сёння МР вырас у магутны літаратурны напрамак, асабліва ў эстэтыкі якога рэльефна акрэслены ды растыражываваны і ў інтэрнэце. Вось мая выбарка некаторых выяўных яго пазіцыяў-патрабаванняў-прыёмаў:

- 1) выкарыстанне містычных і фантастычных элементаў, сутнасць якіх не вытлумачаецца, а прымаецца як дадзенасць;
- 2) часавыя аберацыі, або нават калапс, татальнае разбурэнне часу, калі падзеі бясконца паўтараюцца;
- 3) мінулае кантрастуе з сучасным, астральнае з фізічным, а персанажы між сабою;
- 4) адкрыты фінал, які дае чытачу вызначаць, што праўдзівей — будзённасць ці фантастычнае;
- 5) альтэрнатыўнасць ракурсаў у трактоўцы падзеяў рознымі персанажамі, таму аповед можа весціся як ад першай, так і ад трэцяй асобы;
- 6) насычанасць сімваламі і вобразамі;
- 7) выключная функцыя ўнутраных маналогаў, успамінаў, сноў, мрояў і г.д.;
- 8) вымалёўванне эмацыянальных партрэтаў і сексуальнасці герояў;
- 9) замена месцамі прычыны і вынікаў;
- 10) зварот да фальклору і міфалогіі;
- 11) шматлікасць дэталей сенсорнага ўспрыняцця;
- 12) давядзенне да абсурду, да карыкатуры нейкіх чалавечых рысаў.

У дадатак усё часта суправаджаецца знарочыстай размытасцю геаграфічных рэаліяў. Класікі МР — Амаду, Борхес, Кастанеда, Муракамі, Рушдзі, той жа Лук’яненка ды нямала іншых вядомых імёнаў.

Вось праз такую эстэтычную лінзу паспрабуем зірнуць на герояў ды іх прасторавае бачанне ў творах двух празаікаў: Міхася Южыка, аўтара фантастычнай аповесці “*Горад, які яны засялілі*” (Малодосць. 2007. № 10), і Анатоля Казлова “*Горад у нябёсах (учора, сёння, заўтра). Аповесць*” (Малодосць. 2008. № 1). Ужо з назваў відаць, што цэнтральны вобраз у іх — горад. Відавочна, што назвы, па аўтарскай задуме, павінны справакаваць чытацкую актыўнасць, схіліць да разнастайных асацыяцыяў...

Атрыбут постмадэрнізму — гульня. І пісьменьнікі — адрываюцца... А што крытыкі — ня лодзі? Ці яны не былі дзецьмі?..

Кампазіцыя “Гораду...” Южыка патэнцыяльна змястоўная, сіметрычная, і нават мае схільнасць да выражэння пэўнай ідэі. У першай частцы горад рэальны, нелюбімы героем, які працуе настаўнікам роднай мовы і літаратуры “*ў колішнім беларускім райцэнтры з насельніцтвам дзесяць тысяч чалавек*”. Хрыбоціч, такім прозвішчам надзяляе яго аўтар, 27-гадовы былы жыхар сталічнага Менску — “*чалавек нават празмерна далікатны для гэтага занюханага гарадка!*”, дзе настаўнічае “*на працягу апошніх гадоў чатырох*”. Правінцыйны горад герой люта ненавідзіць: ён населены “*вылюдкамі*”, у ім няма “*дзейсных ... і высакародных душ*”. Педагог нават мае ўласную тэорыю нелюбові, якую яшчэ прадэманструем. “*Занюханы*”, “*закінуты*”, перапоўнены брыдкаслоўем, “*тупасцю абывацеляў і ўвогуле правінцыйнай бесталаччу*” горад... Адрозніваецца так званыя гатовыя формы

— рускія класічныя ўзоры Гогаля, Салтыкова-Шчадрына, Платонава, Маканіна. У варожай прасторы жыве адчужаны ад усіх южыкаўскі герой, падобны да аналагаў, створаных французскімі экзістэнцыялістамі. Ён актыўны: вядзе перманентную вайну з вучнямі, канфліктуе з калегамі, адным словам, пакутуе тут. Ён ня можа рэалізаваць нават сьвятое — свой пісьменьніцкі патэнцыял. Шматкроць сядзе, ды ў яго ніяк ня пішацца, каб ухапіць жаданага Нобеля. Таму і спаганьне раздражненьне праз драпежна-вызвольны секс з тутэйшай дзяўчынай, з якой не збіраецца мець будучыні. Яна інструмент, або лепш аґрэгат, для адхланьня і задавальненьня фізіялагічных патрэбаў. Што гэта? Пратэстная зьмена статусу літаратурнай традыцыі, увасобленай у аўтарскай характарыстыцы коласаўскага Лабановіча: *“Адно слова “дзяўчына” выклікала ў душы яго чысты і прыгожы вобраз, на які можна пазіраць і любавіцца толькі здалёк? Цалкам можа быць.*

Такім чынам, перад намі акарыкатураны, а ў дадатак і помсьлівы эгаіст у іпастасі нацыянальна-сьвядомага індывіда, які прымушае вучняў размаўляць па-беларуску. Тут няма нічога фантастычнага, нават адсутнічае дзіўна-незвычайнае: усё цалкам у плоскасьці паўсядзённага жыцця.

Але настае канкрэтная кропка новага часавога адліку. Сярэдзіна лістапада, дзень нараджэньня бацькі, які застаўся без віншаваньня, сварка і брыдкае лаянка з сяброўкай, разьёшанасьць, п’янства і бязмэтнае бадзяньне па гарадскіх шынках, парушэньне прынятых нормаў маралі — атрыбуты дэградацыі. Герой нібы кідае выклік усяму... Дзе тое бачана, каб настаўнік роднай мовы ды гэтак блазнаваў? *Злачынства!* І ўсё мінулае жыцьцё Хрыбоціча пайшло ў глум. Назаўтра для яго ўсё ў сьвеце будзе зьняпраўджана і з’інчана, а сам ён зьняволены.

У другой частцы той жа горад, але ілюзорны і зачараваны, без жыхароў, населены ў далейшым прывідамі-зданямі. Спроба вымкнуць з яго пацярпела фіяска: абмарачэньне на мосьце (трэба думаць, сімвал апошняй лучбы з рэальным сьветам) пасля чаго герой нялёгка апытомнеў. Ён, пазбаўлены чалавечтва, марыў бы трапіць у звычайную турму. *Пакараньне!*

Горад-вязьніца, горад-кат і... лекар, з паўсюдным брыдкім пахам прэлага лісьця (гл. № 11). “Кватэра — гэта апошняе маё прыстанішча! Гэта склеп, у які я лягу навечна... Божа!” — у роспачы забойкаў герой-апавядач і пачынае прамаўляць беларускі варыянт “Ойча наш”. Акрамя кватэры апісваецца яшчэ адна прастора, зачараваная, — двухпавярховы рэстаран “Карунак”, які наведваюць вечарамі 30–40 зданяў, пераважна сталага ўзросту “з аднолькавымі абыхава-безуважнымі выразамі твараў”. Выбачаюся, але працываецца, як патэнцыяльныя чытачы беларускай літаратуры. Рэстаранная кухня духменіць стравамі (размаітымі творами), але там няма абавязковай у рэальным жыцьці гамарні. Рэстаран — гэта нейкі гарадскі культурны топас, а што ў ім адбываецца мае падкрэсьлена тэатральны характар. Сюды можна прыходзіць увечары, есьці, піць, і ні з кім не кантактуючы, сыходзіць. Гэта адначасна закрытая і адкрытая прастора, якая ператвораная ў тэатр абсурду. Сьвет Хрыбоціча звузеў да кватэры і рэстарану: “...Зрэдку цягаюся ў рэстаран. Мне там ніякавата і нецікава. Але ж чалавек ня можа ня бачыць людзей. Мы народжаныя, каб знаходзіцца побач, — ужо гэта я цяпер ведаю”. Шынкі, кавярні, рэстараны — прастора заўсёды вобразна звязаная з літаратурай. Па ідэі гэта мусіць быць нейкі асяродак багемства. Якога?.. Хрыбоціч заракаецца “не бачыць гэтых агідных, нячулых манекенаў” (NB: “Вячэра манекенаў” Раісы Баравіковай), наведнікаў “Карунка”, але як асуджаны Сізіф зноў прыходзіць туды. Чым далей, тым большае адчай, згрызоты...

Але ж пачварны горад не настолькі бескарысны. У ім адбылася “педагагічная містэрыя”: герой нарэшце ўзяўся пісаць. І, о дзіва, вельмі дбае пра чытача, дзеліцца з ім пісакімі (так іранічна ў тэксце) клопатам, працуе над рукапісам... “Горад...” Южыка — не антытэза вёскі, гэта антыпод абсурднай прасторы паўсядзённасьці.

Герой-апавядач колькі дзён гойсае па пакінутым пустым горадзе, каб нарэшце зразумець сваю звышзадачу: апісаць усё, што з ім здарылася, засьцерагчы іншых, хто можа трапіць у зачараванае места. Тут сфера фантастычнага таксама ў многім апісана як рэальнае.

Але гэтае месца, бадай, ёсць сімвал пісьменьніцкай самарэалізацыі. Там няма чаго рабіць, толькі як пісаць, спадзеючыся на недарэмнасьць уласных творчых высілкаў. Хрыбоцічу быць тут давеку, але аповесць заканчваецца амаль аптымістычна: “Так, у мяне нават ёсць надзея быць прачытаным”. Зноў жа згадваюцца “Запіскі вар’ята” Гогаля.

Як і любы пісьменьнік, Южык хоча быць правільна прачытаным. Ён пагадзіўся б з Яўгенам Баратынскім: “Хто адгадаў сапраўдны намер аўтара, таму і кнігу ў рукі”. Аднак горад беларускага прэзаіка — ня тая рэч, якая дужа можа напружыць. Многае навідавоку. Ідэя мройнага гораду, як чыстцы для апантанага і агрэсіўнага індывідуаліста, прапагандыста і насаджальніка чагосьці нацыянальнага... Ці можа быць прызнана інавацыйнай? Магчыма. Творчы замах, канешне, немалы: алюзія на вядомыя акалічнасьці — прычыну ізаляцыі, у якую трапіла штосьці. Усё тут, па ўсёй верагоднасьці, алегарычнае. Чаго стаў варты герой без нялюбых сугараджанаў? Гэта зразумела нават з кароткага пераказу. Памфлетныя вобразы свядомых беларусаў, здаецца, уваходзяць у моду. І ў гэтым бачыцца нешта творча-мазахісцкае, крызіснае. У творах сучаснай літаратуры настойліва, хоць і не заўсёды адкрыта, часцей у падтэксьце або на ўзроўні алюзій, мусіруецца і іншая думка: пра гістарычную віну нацыянальнай самасьвядомасьці (не народу!) перад адукаваным і нацыянальна арыентаваным індывідам. У нас узаемаадносіны творчай асобы і грамадства па-рамантычнаму вострадраматычныя. Але ж будзьма!..

Можа, дарэмна “паклёпнічаю” на арыгінальнага аўтара? Ён жа канстатаваў: “Мяркую, сюды патрапілі далёка не ўсе, хто сканаў, для кожнага прадугледжаны свой горад — той, які заслужыў”. Значыць, кожны з сотні нашых райцэнтраў можа мець такі горад-спадарожнік, які лечыць канкрэтныя людскія хібы. Адзін з сучасных рускіх прасунутых рэвізіяністаў літаратуры зазначыў: “...Я неяк не-заўважна стаў злосным і не маючым апраўдальных спасылак на ўзрост напісальнікам тэкстаў...”. Ці не пра аднаго сябе гэта ён? Таму невыпадковым уяўляецца і тэрмін жорсткі МР.

Прынамсі, з дванаццаці прыведзеных пунктаў эстэтыкі МР толькі два не знайшлі адлюстраваньне ў южыкаўскім “Горадзе...” — пяты і дзясяты (адсутнічаюць розныя пункты гледжаньня ды фальклорная ці міфалагічная вобразнасьць). Іншыя ж — “эксплуатуюцца” напоўніцу. Зрэшты, можа чытачам прапануецца варыянт найноўшай міфалогіі? Тут мушу зноў працытаваць Бярозкіна: “Гэта літаратурна залежная рэч”. Южык прапануе аповед-споведзь, амаль дзеньнік. Але руская класіка, “Чужаніца” Камю, “Замак” Кафкі і асабліва “Краіна цудаў без тармазоў і Канец Сьвету” Муракамі ды штокольвек яшчэ так і паўстаюць за аўтарскім тэкстам. Агню ў саломе не схаваш. Знайшоў дзіва! “Які час?! Не малюем, а перамалёўваем, не пішам, а спісваем, не спяваем, а пераспёўваем усе ўсіх. Імправізацыі, варыяцыі, копіі, алюзіі, каментары, цытаты, запазычанасьці, плагіаты, крадзяжы вобразаў — сучальны постмадэрністычны боб-гарох”, — заложна і неяк асуджана канстатуе Адам Глобус, здаецца, ужо цалкам запраграмаваны на гіперрэалізм.

Практыка постмадэрнісцкай творчасьці шырока маніпулюе рэмінісцэнцыямі. Надзвычай модным стаў тэрмін інтэртэкстуальнасьць. Мабыць, на ўзлёце капіталізму, з яго аптымістычным дэвізам недатыкальнасьці прыватнай уласнасьці, гэта называлася б інакш — плагіят. Цяпер жа ніякія патэнты не ратуюць. Нярэдка знарочыстае выкарыстаньне нейкага мастацкага вобразу або ўвогуле ключавой вобразнай схемы з твораў папярэднікаў даходзіць ледзь не да ступені *перанісваньня*

іх, рымейкаваньня, што не ўважаецца заганным. Добра, калі пры запазычаньні ключавых вобразных рысаў першакрыніцы ўсё ж ствараецца нешта арыгінальнае, самастойнае. Чытач сноў з “Краіны цудаў без тармазоў і Канца Сьвету” Муракамі, як і Хрыбоціч, назаўсёды трапіў у зачараваны горад, насельнікі якога пазбаўленыя ценяў, але могуць хаця б размаўляць між сабою. Беларускі прэзаік абвастрае сітуацыю яшчэ больш: яго горад бяз ветру, бяз неба, бяз сонца, а герой ня толькі ня можа яго пакінуць, але і амаль цалкам пазбаўлены міжчалавечых зносінаў. А гэта вам, як любіць пісаць спагадлівая да аўтараў Ірына Шаўлякова, зусім ня хухры-мухры...

Стоп! Ня варта забываць, што ў савецкія часы літаратуразнаўчы кампаратывізм увогуле нярэдка разглядаўся як у многім шкодная методыка, якая нібыта толькі даказвала пераймальны характар некаторых “маладзейшых” літаратураў найпрагрэсіўнейшага сацыялістычнага рэалізму. Апошнія ж тэндэнцыі ў беларускім красным пісьменстве пераконваюць, што параўнальны аналіз у нас усё больш будзе рабіцца запатрабаваным. Калі дэ факта ня стане зусім дамінуючым? Таму пакінем больш шчыгульнае супастаўленьне будучым кампаратывістам.

Аднак змадулоем сітуацыю, у якую можа трапіць імаверны паслядоўнік Южыка, перадусім на ніжэйшым рэдактарскім узроўні. Думаю, калі ён падыдзе не па-эпігонску, то ня будзе настолькі педантычным у вызначэньні росту некаторых персанажаў (галоўны герой — “каля ста васьмідзесяці пяці сантыметраў”, яго нахабны вучань — “ніжэй за мяне, можа, на якія тры сантыметры”, гульбіва вучаніца — “ростам за сто семдзесят сантыметраў”). Цяжка сказаць, якую мастацкую функцыю па задуме аўтара мусілі “выконваць” гэтыя “сантыметры”. Зрэшты, памятаецца, герой адной аповесьці проста саромеўся ўзяць у рукі касу, меншую за “дзевятку”, а сам прэзаік быў надзіва шчупленькім мужчынкам. Затым відавочныя “ляпы”. Разьюшаны герой “учапіўся ў...світэр” калегі, а праз колькі радкоў “адпусціў... піджак”. Такая метамарфоза з пераапананьнем. Або “прымус, у якім захавалася трохі бензіну”. Гэты прыбор запраўляецца газай. Няма нічога без “але”. Руская мова — каштоўны скарб, але пад яе ўплывам стыль нашых празаікаў поўніцца такімі выразамі — “ніякіх цялесных пашкоджаньняў”, “перавысіў свае паўнамоцтвы”, “не збіраюся прадстаўляць сябе ў нейкім лепшым святле”, “праезджай часткай”, “сядзелі ў верхняй вопратцы”, “атмасфера царыла далёка не вясёлая” (чаму не панавала?), “адправіўся спаць”, “адправіўся ў ванную”... Канешне, стыль — гэта чалавек. Але калі б замяніць “у маёй прысутнасці” на “пры мне”, “меў магчымасць знаходзіцца” на “мог быць” і падобнае, то, можа, не давялося б дэклараваць-абяцаць чытачу: “Цяпер мушу апісваць тое, што са мной адбывалася, у яшчэ сціслейшай, лаканічнай форме”. Дарэчы, пра лішнія словы. “Дастаў з шафы ўсе магчымыя коўдры...”, “запасся вадой, напаўняючы ёю ўсе магчымыя ёмістасці”. Думаю, немагчымыя коўдры дастаць герой ня мог, нават пры мастацкай умоўнасьці падзеяў, апісаных у творы.

Ну, і досыць пра тое, чаго ня варта насьледаваць.

Калі віртуальны горад Южыка — гэта чысьцец або пекла, у якім герой асуджаны на самотніцтва, то ў Казлова — гэта рай, “краіна Продкаў”, насельнікі якой карэктуюць паводзіны жывых людзей. Там галоўны герой 32-гадовы Антак Перуновіч сустракаецца з Ганэлькай, сваёй “няспраўджанай жонкай” “з даўняга даўняга жыцця”, якая тлумачыць задачы мройнага гораду: “Усё вельмі проста: не дазволіць людзям згубіць дарэшты створанае пакаленьнімі мільёнаў папярэднікаў... Вы, зямныя, хутка на ўсё забываецеся, не ўмеце рабіць высновы... І ў ранейшыя часы прабацькоў, калі жыццё даходзіла да пэўнай мяжы развіцця і дабрабыту, вы нішчылі створанае дарэшты. Даводзілася нам, свету Продкаў, пачынаць усё нанова, з нуля...”. І праўда, вельмі проста. Ёсьць “Краіна цудаў без тармазоў...”, хай жа будзе і “*краіна Продкаў — тармазы*”. Неяк гэтак прачытваецца.

Трапіўшы ў іншасвет, южыкаўскі герой Хрыбоціч напрыканцы твору прызнаецца: “А вось што ўсур’ёз непакоіла, то гэта стан маёй псіхікі”. Пра Перуновіча аўтар ужо на першых старонках даводзіць чытачам: “Ён не адзін раз ужо задумаўся над тым, што з’яўляецца найлепшым жывым дапаможнікам для вопытных псіхіятраў. Вось дзе мелі б яны магчымасць разгарнуцца! Шкада, што не даюць небаракам за іх адкрыцці Нобеля”. Такім чынам, абодва героі — ці ня блізкія да псіхапатыі. Толькі першы — нікому не патрэбны пераследнік, другі — хворы ад маніі пераследу. Абудва — крайнія індывідуалісты, з гіпертрафіраваным пачуццём выключнасці. Толькі гэтае адчуванне дапамагае Хрыбоцічу дзейнічаць у “царстве мёртвых”, лічыць толькі сябе жывым сярод іх. Перуновіч жа какетнічае: “Я хачу быць звычайным, такім жа, як усе людзі, што навокал”. А калі даведаўся, што яго знаёмая таксама ведае пра краіну Продкаў, то “ўскочыў з канапы і агаломшана застыў на месцы. Ягоныя губы бязгучна варушыліся”. Паказальная рэакцыя на тое, што ты не такі ўжо унікальны, а як і хтосьці. Такі ўдар з цяжкасцю перанесла ... яго “выключнасць і абранасць”.

Абудва — і халерык Хрыбоціч, і флегматык Перуновіч — у паняверцы, падаецца, самі дрэнчаць сябе. Зважайце, што іх, як літаратурных персанажаў, характарызуе рэдкая для твораў нашай прозы факусіроўка ўвагі на сабе. Але ўзровень гэтай, умоўна скажам, канцэнтрацыі значна розніцца. У героя Южыка яна дасягае выключнай ступені. Усе пабочныя персанажы аповесці малююцца, дакладней, нават маркіруюцца, толькі з пункту гледжання таго, якія “крыўды”, часам даволі “дзіўныя”, яны ўчынілі галоўнаму герою. Гэта датычыць як блізкіх (сястры і бацькі), так і проста знаёмых — вучняў, калегаў і непасрэднай начальніцы, дырэктрысы школы, а таксама сяброўкі і яе таварышкі. У героя няма дружбакоў, нават сяброў, нібы адсутнічаюць і суседзі, згадваецца толькі нейкі неакрэслены прыяцель. Наш знялюдзелы настаўнік беларускай мовы нікога не любіў і не любіць, жыве ці існуе нібы ў вакууме. З Антакам сітуацыя іншая. Ён вельмі любіў бабулю, пасля страты якой упершыню і ўбачыў горад у нябёсах, — паваротная кропка новага часовага адліку. Аўтар прапануе даволі яркія, хоць і эскізныя, эмацыянальна-псіхалагічныя партрэты Танькі і Сьветкі (пра іх яшчэ пагаворым). Праўда, у Перуновіча таксама не заўважаецца сяброў-мужчынаў, з імі ён ў аповесці не калягуе. Дзе ўжо тым кулакам, выкрываным некалі за пачварную адсутнасць інстынctu калектывізму, да адчування чужынскасці сярод людзей, уласцівай цяперашнім літаратурным персанажам. У адлюстраванай прайзайкамі мастацкай рэчаіснасці ня проста холадна і няўтульна, у ёй куды больш чым па-быкаўску сыцюдзёна.

Але ўвогуле падобнага настолькі шмат, што часам думаецца пра творчую палеміку Казлова з Южыкам, а ня з нейкім там японскім модным карыфеем. Ва ўсякім разе, яны прадстаўнікі аднаго літаратурнага напрамку... Якога?

“Антак адзін. Сам-насам з вялікім горадам... Ніхто табе не патрэбны, і ты ўсім да лямпачкі. Парадокс... А мо, усяму віной *індывідуалізацыя*... “Можа, адзінота гараджан праяўляецца ці, лепш сказаць, з’яўляецца вынікам недахопу месца, прасторы... Чаму ж тады мы імкнёмся ў агромністы статак, паўзём усімі праўдамі і няпраўдамі ў мегаполісы з крынічна-светлых вёсак, пасёлкаў, мястэчак... Відаць, убываючыся ў горад, мы хочам спраўдзіць спрадвечную жывёльную наканаванасць: у статку прасцей і лягчэй выжыць”, — разважае герой Казлова пра долю ў вялізным горадзе з метро. Южыкаўскі ж Хрыбоціч, хоць фразеалогія амаль тоесная, сваю нелюбоў скіроўвае на іншую прастору, малага гораду: “... Даводзілася проста швэндацца па горадзе ці сядзець на лаўцы перад пад’ездам. У горадзе зусім не было дзе пашпацыраваць. У нас не гуляюць, як у мегаполісах кшталту маёй роднай сталіцы, дзе ты небеспастаўна спадзяешся не сустрэць ніводнай знаёмай душы. Тут няма праспектаў, бульвараў, колькі-небудзь прыдатных сквераў, а тым больш

паркаў, тэатраў і цыркаў. А таму, выбраўшыся з дому, ты не можаш проста гуляць, табе трэба кудысьці і па штосьці ісці, з кімсьці сустракацца, з кімсьці гаманіць... Па маёй тэорыі, менавіта ў такіх гарадках, як наш, чалавеку нічога не застаецца, як збіцца ў статак... Таму што вы — у статку, вы зразумелыя, вы не выклікаеце падзэрэнняў. А галоўнае, вам самім будзе спакойна. Так, спадарове, адзінокі чалавек на вуліцах нашага гарадка выдае на голага пасярод апранутых". Вось такая розніца ў зьмястоўнай вобразнасці. Адно пакаленьне, блізкія праблемы, запраграмаваныя вобразы, роднаснае мастацкае бачаньне, па сутнасьці, стэрэатыпныя кампаненты зьместу і формы, непадобныя хіба што ў істотных нюансах. Адрозніваюцца найбольш ідэя і стыль (у Казлова намнога гладчэйшы).

Па гэксцы "Горада ў нябёсах..." скрозь расьцярушаны досыць традыцыйныя філасофскія ісыіны ды маралістычныя сентэнцыі або запыты такога ж кшталту: "Жалеза ж не плоць чалавечая"; "Яны — неад'емная частка прыроды, яе сарцавіна, аснова і апірышча. Кожная птушка, яшчарка, мятлік..."; "Куды падзеліся ўстаноўленьня маральна-этычныя межы дазволенага і забароненага?"; "А час бязмежны. Ён быццам ёсць і разам з тым яго не існуе"; "Існуюць моманты, калі агульнае трэба ставіць вышэй за асабістае"; "Тое, што павінна здарыцца, абавязкова будзе, бо гэта не залежыць ад нас" і многія іншыя. Невыпадкова аўтар да першага з прыведзеных "афарызмаў" сам дадае "праўдзівая банальнасць" і іранічна называе ў самахарактарыстыцы героя "філосафам са зруйнаванай вёскі" (перасяленец з зоны). Часам для пісьменьніка дрэнна, калі ён піша толькі розумам, як Казлоў, а не "пяром". Вуснамі міражнай Ганэлькі канстатуецца: "...Наша краіна Продкаў не мае аргументаванага вытлумачэння". Нават дэкларацыйна ў згодзе з канонам магічнага рэалізму (гл. № 1). Ды, і амаль усе іншыя пункты, можаце праверыць, не ігнаруюцца. Таму пакінем іх ды паўзіраемся пільней на героя.

Антэк Перуновіч, яго аблічча, раскрываецца ў стасунках і нават найбольш у дыялогах з трыма жанчынамі. Ну, проста нейкае слаўнае правіла трох жанчын. Адна — гэта "эйфарычная" Танька, былая яго каханка, такая сабе гульбівая Венера, якая зацяжарыла Бог ведама ад каго, весялуха, усё ёй анігадкі. Яна выпягвае бяздогляднага героя-сузіральніка з падземкі, дзе ён хаваецца ад сваіх "страхаў", вядзе ў бліжэйшае кафэ "Бярозка", частуе каньяком і прапануе зрабіць гэты дзень для яе "непаўторным, запамінальным да глыбокай старасці", прычым за свой жа кошт. Безвынікова. Апатычны, разгублены, "нудны" "хлопец" увесь унураны ў сабе неадвярак, бо бачыць мройныя здані, адмаўляе прыгажуні.

Затым зьяўляецца Ганэлька, анёл-ахоўнік, якая некалі была нявестаю героя, але памерла ад сухотаў. Яна штодня кладзецца з ім у ложак і адганяе ад яго сны, радуецца яго ўдачам і бароніць ад няшчасцяў і праблемаў. Яна высакародна не згаджаецца з гучным званьнем анёла-ахоўніка, але бескарысьліва дапамагае не заблытацца ў рэальным жыцці. Аднак дзіва: пасля знаёмства з горадам у нябёсах Перуновіч ачужэў у рэальным сьвеце.

Трэцяя — Сьветка, на разуменьне якой спадзяецца мужчына, які ў свае 32 гады настойліва называецца аўтарам "хлопцам". Гэта адзінокая пяцідзясяцігадовая кабета, якая глядзіць на сьвет як мудрае дзіця. Бо нацыянальна сьвядомая, яна невыпадкова мае прозьвішча Літоўка. Герой прыходзіць на яе кватэру пад нумарам 66, у пад'ездзе на падвакоўніку чорны кот (згадваецца і булгакаўскі), з якім яны разам і трапляюць у гасьцінную прастору жаночай самотнасці. Ім рады. Пакуль Сьветка завіхалася на кухні, герой заснуў. Зноў каньяк, закускі, паслужлівасьць прапануюцца яму. Ну, проста нейкі заняпалы "альфонс", якога жанчыны хочуць залагодзіць, у тым ліку выдатная гаспадыня Сьветка. Рамантыка... І пачынаецца доўгі дыспут-спрэчка пра беларусаў, нацыяналізм і патрыятызм, ВКЛ, маральныя каштоўнасьці і г.д. і да т.п. Высьвятляецца, што Сьветка, пра якую аўтар гаворыць скупа (нават невядома ці бязьдзетуха яна), ад нараджэньня ведае пра краіну

Продкаў, што ўяўляецца герою хваравітым мроівам. Стоення спадзяваньні жанчыны, што ў кампаніі будзе весялей вечараваць, так і ня спраўдзіліся: “Маўчала Светка, маўчаў і Антак. Яны чакалі нечага ці некага, што павінна было нарадзіцца з іхняга маўчання. Хоць што ці хто здолее нарадзіцца з бязмоўнай пустаты? <...> Іхняя недагаворанасць хутчэй нагадвала бясслоўнае разуменне, бо сэрцы Антака і Светкі біліся ва унісон. <...> І гэта ўсё памножанае на дваіх.

— Я пайду, Антак усхапіўся з месца.

<...> Перуновіч не помніў, як выйшаў за дзверы Светчынай кватэры....” Чаму гасьцяваньне нечакана стала Антаку няўсмак? Можна, вінаваты чорны кот?.. Ці так падкрэсьліваецца парадаксальнасьць, неадэкватнасьць героя?.. Ці аўтар наважыўся апісваць толькі высокую духоўнасьць?.. Або адрасаваў аповесьць чытачам старэйшага школьнага ўзросту з намерам убачыць яе ў зборніку “Школьнай бібліятэкі”? Можна прапанаваць яшчэ шэраг здагадак, але ці трэба? Зрэшты, адказ дасьць Ганэлька, якая будзе ехаць з героем-дзіваком у таксі і ўсё “расакрэціць”, пакідаючы яго. У прынцыпе, важна іншае: як і разняволеная легкадумная маладзічка Танька, разумная і мудрая Сьветка ва унісон канстатуе: “Які ж ты тлумны і нудны, Антак”. Нават каханая Ганэлька будзе настаўляць яго як дзіця: “Антачак, ну, не гуляйся ў дзяцінства. <...> Будзь жа ва ўсім дарослы і сур’ёзны”. Гады старыя, а розум дзіцячы. Праўдзіва інфантальны ці што? Аднак добра, што ў яго ўсё нетрагічна скончылася.

Калі ў гераінь Казлова былі рэальныя прататыпы, ім застаецца толькі паспачуваць. Сталую Сьветку ўвогуле амаль шкада. Аўтар робіць яе носьбітам нейкіх маралістычных імператываў, бо ўкладае ў яе вусны тырады, набліжаныя да банальнай дыдактычнай публіцыстыкі. Мяркуйце самі: “Не перабівай. Я і сама саб’юся. Але, сённяшні чалавек заеўся, атлусцеў, выпусціў на прырэдні план жыцця жывёльны пачатак, так бы мовіць, інстынкт, орган асалоды... І яшчэ, да слова, — знікла радзінная павязь між людзьмі. Дзеці забываюць бацькоў, а бацькі кідаюць дзяцей. Стрыечная роднасць не ў пашане. Сусед — не дружбацкі ці ў нечым дарадца, а найчасцей — вораг ці аб’ект для зайздрасці... У нашым жыцці раскашуюць ідэалы Амерыкі, Захаду...”. Веру, веру, веру..., што такія размовы і вядуцца ў інтымнай абстаноўцы. Трэба знаць, што сказаць. Папраўдзе, менавіта Светка, як персаніфікаваны вобраз з функцыяй рупара аўтарскіх ідэяў, пакінула найгоршае ўражаньне ў аповесці. Калі ў творы ёсьць аўтабіяграфічнае, то Казлоў далёкі ад дасканаласьці майстар адбіраць з яго і адаптаваць па-мастацку адпаведны матэрыял.

Каб зразумець менавіта гэтую аповесьць, вырашыў зьверыць літаратурны “гадзіннік”. Таму кніга літаратурна-крытычных артыкулаў і эсэ Міхася Стральцова “Пячатка майстра” была праштудзіравана невыпадкова. Натуральна, вока адразу зачэпілася за артыкул “Сёння: учора і заўтра”, сугучны з назвай аповесці. Ён датаваны 1985 годам, калі бягучы працэс меў зусім іншыя формы, крытыка пераважна дабрадушнічала і рэдка калі нехта мог пачуць востры закід у свой адрас. Упэўнены, хтосьці можа пракрасамоўнічаць, што гэта была прыкмета культуры крытычнага выказваньня, а не вынікі дыктату цензуры і славутай карпаратыўнай “галерантнасьці”. Яшчэ адкажу... Тагачасная крытыка, калі перачытваеш сёння, як тая гнуткая асінка, што і камар сагне. Стральцоў між іншым марыў і асцерагаўся зазірнуць у літаратуру заўтрашняга дня, верыў, што толькі творчая сьмеласьць, адсутнасьць разьліку “на забяспечаныя “тылы”, на неадкладнае разуменне нават, — у рэшце рэшт будуць садзейнічаць станаўленьню літаратуры па-спраўдному арганічнай і аналітычнай”. Ён у агульным плане называў шэраг заганаў у тагачаснай прозе, а негатывную ацэнку атрымаў твор толькі аднаго празаіка — Васіля Гігевіча, манера і пошукі якога ў той час мне, студэнту, прызнаюся, вельмі імпанавалі. У чым жа справа?

Пагартаў кніжку аповесцяў “Жыцтва”, балазе яна ёсць у маёй бібліятэцы і, галоўнае, здагадваўся, на якой паліцы яе шукаць. Аповесць “Дом, да якога вяртаемся”, упершыню надрукаваная на старонках “Малодосці” ў 1978 годзе, апавядае пра вяртаньне з гораду ў вёску. У ёй выдатна адлюстравана тое, што называецца “духам часу”. Ёсць там вельмі многае, асабліва ў лістах сяброў, пра што гаворыцца і ў аналізаваных мной аповесцях: замкнутасьць аднаго з герояў у сабе, пагоня за дабрабытам, заняпад вёскі і закінутасьць бацькоў, пра народ, які “вышэй за асобу, якая б сабе яна не была”, пра простыя ісьціны, такія як памяць, пра тое, што “дарэчы, адзін чалавек не можа жыць...”, нават пра тое, што “справа не ў тым, дзе жыць: у вёсцы ці ў горадзе”. Згодны, вечныя людскія праблемы і маральныя шуканьні. Але ўразіў і падштурхнуў думку адзін сказ: “... Вось я напісаў, перачытаў і падумаў, што ўсё ж у мяне атрымліваецца нейкая павучальна-асветніцкая гаворка”. Раю паразважаць над гэтым і Анатолю Казлову. Вядома, добрага творцу і карчма не папсуе, а дрэннага і царква ня выправіць.

Цяпер вернемся да артыкула Стральцова. Крытык дакараў маладых прэзаікаў за запозьнены “матыў настальгіі па маральнай цэльнасці і духоўнай паўнаце быцця..., матыў, найчасцей укаранёны, паводле аўтараў, у сялянскім пабыткіраванні”. Вось яно... Беларуская літаратура так званая сацыялістычнага рэалізму была насамрэч пераважна асьветніцкай у сваіх мастацкіх падыходах: класіцысцка-сэнтывэнталісцкай... Адсюль яе дыдактызм і рытарычнасьць, проціпаставленьне гораду вёсцы, паэтызацыя патрыярхальных нораваў і звычаяў... З тае пары прайшло нямала часу, многае зьмянілася... Але, калі меркаваць па аповесці Казлова, ледзь не публіцыстычнае маралізаваньне дагэтуль застаецца ахілесавай пятой нашай прозы, творцамі якой ёсць былыя вясцоўцы. Трансфармаваўшыся жанрава, тэматычна, стылістычна, чаго і прагнуў Стральцоў, яна, на жаль, так і не пачала натуральна хадзіць. Не вучы мяне кульгаць: і так сем год ногі баліць. У Казлова няма побытапісальніцтва, ёсць фантастычнае, элементы плыні сьвядомасьці, насычанасьць дыялёгамі, пэўны псіхалагізм, *але старая хвароба пайсюль вылазіць дыдактычным кашлем*. А можа, гэта таму, што сёньня выдацца для школьнікаў — амаль сінонім творчага посьпеху? На жаль, для некаторых, часам, гэта і становіцца самамэтай. Але, бадай, для пятнаццацігадовых южыкаўская аповесць пра “злачынства і пакараньне” настаўніка будзе цікавей за пошукі ўцямнасьці ды месца ў жыцці дзівакаватага героя Казлова. Дарэчы, Стральцоў дакараў Гігевіча за практыку “пераказваць, як-кольвек белетрызуючы, вычытанае ўчора ці сёння з “Іностранный литературы” або з “Науки и жизни”. Зразумела, у чый адрас дыскурсуецца...

Аповесці Южыка і Казлова, зразумела, ня першыя ўзоры “хімернай” беларускай прозы. Яны напісаныя ў традыцыях “цягучай”, “клейкай” стылістыкі. Мяне, прызнаюся, не зусім цешыць сам факт, што калі МР квітнее ў людзей, то ён неяк мусіць выявіцца і ў нас. Зразумела, літаратурны канцэпт мройнага гораду, які дазваляе напоўніцу адлюстраваць псіхічныя перажываньні кожнаму, не зусім новы і ў нашай прозе. Ён дапамагае адлюстраваць любую манію, розныя праблемы з клёкам, скрушныя нявыкруткі, стымулюе палёт фантазіі, дазваляе разняволіць плён усяго патаемнага, прапанаваўшы мройны горад як цягнік з вагонамі ўласных комплексаў. Пішы не хачу. Ірына Шаўлякова слушна зазначае ў артыкуле “Апалогія рэалізму”: “Зрэшты, сёння хутчэй павераць у нерэальнасьць рэчаіснага, чымся ўсумняцца ў рэчыўнасці іррэальнага. Літаратару (тым больш айчынныму) усё цяжэй канкурыраваць з “будзённым жыццём” — у пакручастасці фантазіі. Да таго ж чалавечая экзістэнцыя няўмольна “віртуалізуецца”, і спрэчкі пра тое, што больш умоўнае — жыццё ці літаратура, — набываюць “якасць” рытуальных турніраў”. І мы сапраўды нібы на віртуальным турніры, дзе стомленыя ваяры часам, аціраючы пот, ненадоўга паказваюць свой рэальны твар у нерэальнай мастацкай

прасторы. Сарамлівы южыкаўскі аўтар ня раз адкрывае заслону, каб чытач пабачыў начиньне яго творчай лабараторыі: “...Варта агаварыцца. Недзе вышэй я ўжо пра гэта пісаў, але не грэх паўтарыць: аповед мой пагражае раздзьмуцца да неспадзяванай велічыні, стацца зацягнутым і малачытэльным. А таму я рашыў, па меры магчымасці, прыбраць з яго апісанне ўсіх маіх страхаў, здзіўленняў і ашаламленняў. Чытачу і так будзе ясна, што, сутыкнуўшыся з такімі абставінамі, я не мог не баяцца, не здзіўляцца і не паддавацца распачы. Пастараюся пазбегнуць і зацягнутых апісанняў, і дэталёвасці, і нават разважанні мае паспрабую як мага скараціць. Падазраю, праўда, што гэта не зусім атрымаецца”. Казлоў жа так фіксуе бягучы стан свайго рэфлексіўнага героя: “Надакучыла! Стаміўся ад унутранага дыялога”. Дык, гэта герой стаміўся ці аўтар, які радзей, чым у Южыка, “выяўляе сябе”? Пакінем і першае, і другое без непасрэднага каментарара.

Упэўнены, што складана будзе знайсці ахвотнікаў прачытаць як я “сузмрочныя” (Хадыка) аповесці Южыка і Казлова тройчы. Адзін з артыкулаў Стральцова так і называецца — “Усе жанры добрыя, акрамя сумнага”. Дык дзе ж, калегі-празаікі, “па-сапраўднаму сонечныя творы”? У сучаснай прозе пераважае змраката, штучна нагнятаюцца паныласць і апатыя, а так хочацца тронкі праўдзівага сонца ў каламутнай халоднай вадзе нашай белетрыстыкі. “Места”, аднак, а не вёска, узгадала Багдановіча. Паэт заваражыўся чароўнымі прынадамі горада і з захапленнем апісвае рознакалёрнасць мястовага выгляду і мястовага жыцця. І тут амаль не кожная з’ява дае яму страву для філасофскіх разваг”, — пісаў Максім Гарэцкі. Бачыў жа Кніжнік у горадзе, і пазітыў, і сваю філасофію, і няшэрыя фарбы... На жаль, нашым літаратурным сучаснікам не хапае веры ў будучыню, хаця б трошачкі сыцілага аптымізму.

Зьяўленьне вобразаў “мройных гарадоў” у нашай літаратуры заканамернае. Яно характарызуе як рэальны стан (больш за 70 працэнтаў нашага насельніцтва складаюць гараджане, а гэта больш за дзве трэція), так і спецыфіку бягучага літаратурнага працэсу, “калі стаіць задача разбурэння традыцыйных афіцыйных стыляў і светапоглядаў, амярцвелых і стаўшых умоўнымі” (Бахцін). Кандовыя стылі беларускай вясковай і ваеннай прозы можна лічыць амаль “афіцыйнымі” ў нашай літаратуры, а адпаведны ім сьветапогляды сапраўды ўспрымаюцца як “амярцвелыя” і нават “умоўныя”. Таму і Южыкам, і Казловым, як прадстаўнікам маладзейшай генерацыі, прапануецца іншы стыль, іншы сьветапогляд, іншая ўмоўнасьць, угрунтаваная на элементах фантастыкі алегарычнага і маралістычнага парадку. *МР, сьведчаць факты, пра якія ішла гаворка, сёння пачынае проста раскашаваць у нашай прозе, што пацвярджаецца і іншымі прыкладамі, хаця б відавочным камерцыйным поспехам і асаблівымі чытацкімі сімпатыямі да раману Нікі Ракіцінай “Танітва”.*

А чвэрць стагоддзя таму з ім змагаліся грунтоўна, на ідэалагічным узроўні. Ня верыце? Калі ласка, фрагмент з праграмнага артыкула В.Каваленкі “Час абавязвае” (1983): “Адкрытае і глыбокае сацыялагічнае даследаванне — арганічная асаблівасць марксісцка-ленінскай тэорыі, якая патрабуе сапраўднай навуковасці. Падпарадкавацца законам сапраўднай навукі — не лёгка. Куды лягчэй збочыць з абавязковага строгага кірунку навуковага даследавання ў прыдарожнае кустоўе містычнай фантазіі. Тут табе ніхто не ўказчык. Што хачу — тое і наварачу. Лёгка, вольна і прэстыжна! Так, і прэстыжна! Бо містыка драпіруецца сёння пад самыя перадавыя і перспектывныя прадчуванні сучаснага навуковага генія, хоць у сапраўднасці гэта зварот да сярэднявечча”. Я ні ў якім разе не асуджаю дасьледчыка, па няволі змушанага арыентавацца на перадавіцы “Правды”, і таму выкрываць такія хібы, “як ідэалізацыя патрыярхальшчыны” і “містыфікацыя ўяўленняў пра сучасны свет”. Верагодна, ён нават імкнуўся, па меры магчымасці, з’амартызаваць сітуацыю, калі зазначаў: “Бяда заключаецца ў тым, што захапленне містыкай

вельмі часта ўзнікае на аснове натуральнага і прагрэсіўнага імкнення пазнаць новае і невядомае”. Такім чынам, як бачым, ніякімі пастановамі і рэгламентацыямі немагчыма спыніць разьвіцьцё аб’ектыўных тэндэнцыяў у літаратуры, іх можна толькі замарудзіць, запаволіць.

Многія палажэньні каваленкаўскага артыкула, прасякнутага шчырым клопатам пра літаратуру, застаюцца надзвычай актуальнымі і сёньня. “А ці мае магчымасьць крытык крытыкаваць тады, калі ён лічыць гэта патрэбным? Не, не мае. — Так адкрыта і катэгарычна заяўляў вядомы літаратуразнавец і раскрываў прайзайчныя акалічнасьці. — Калі крытык не крытыкуе, гэта не заўсёды яго віна. Ужо даўно гаворыцца, і гаворыцца справядліва, што значную частку адказнасці за кампліментарны стан сучаснай крытыкі нясуць рэдакцыі літаратурных часопісаў і газет. Усё-такі рэдка можна сустрэць супрацоўніка рэдакцыі, які асмеліўся б змясціць крытычны матэрыял на твор пісьменніка, які працуе ў выдавецтве ці ў рэдакцыі другога часопіса, і мы ўсе ведаем прычыну такой нясмеласці... Проста рэдакцыям працуецца спакойней, калі яны цураюцца вострых крытычных артыкулаў і рэцэнзій”. Такія абставіны, як і “нястрымная кампліментаршчына, несупынная пахвальба”, супраць якіх выступаў Каваленка, аб’ектыўна павінны былі ў наш час саступіць месца, і некалі, веру, саступаць, іншым, прынцыповым падыходам у крытычным цэху.

Канешне, пішучы пра аналізаваныя аповесці, нескладана, нават лягчэй было б толькі і гаварыць пра мастацкае багацьце і жанравую шматстайнасьць, пра пошукі ўнутранай вобразнай дыферэнцыяцыі ў сучаснай беларускай прозе, пра наяўныя наватарства і арыгінальнасьць творчай практыкі канкрэтных аўтараў, іх адметныя паэтыкі, якія раскрываюць важныя заканамернасьці і пэўныя ўстойлівыя тэндэнцыі... Але не жадаю па-валонтарысцку загадзя вынаходзіць ў бягучым працэсе творы, якія сыграюць этапную ролю ў літаратурнай гісторыі. Слова не пірог, ня выкінеш за парог. А то яшчэ справакуеш рэалізаваць такі намер: А каб гэта ўзяў, не чакаючы, накуль тое будзе, сам на сцяне свайго дома павесіў дошку: “*Тут, пачынаючы з 19.. года, жыве выдатны беларускі пісьменнік...?*” (Брыль). Лічу, што адным з найбольшых дасягненьняў сучаснасьці стала жываньне недатыкальнасьці літаратурных “фігураў”, якіх не крані як Юр’я сьвятога. Яны, як правіла, многа друкуюцца, напэўна, яшчэ больш пішуць, у дадатак і пры пасадах... І крытык хочаш ня хочаш задумваецца: “А можа, гэта і ёсьць будучыя класікі, з якімі ня варта, бо бесьперспектыўна, чапацца?” У выніку губляецца аб’ектыўнасьць ацэнак. Але ці мала ў нас было твораў, абвешчаных бягучай крытыкай выключнымі, а праз колькі гадоў забытых усімі?

Мне хацелася ўсяго толькі закрануць некаторыя асьпекты вобразна-выяўленчай навізны ў літаратуры, паказаўшы сучасных герояў і элементы структуры мастацкага метаду МР у яго тутэйшым увасабленьні. Бясспрэчна, тут вялікія магчымасьці, звязаныя ня толькі з наўпроставым мусіраваньнем праблем нацыянальнай свядомасці, але і з паказам народнага мысьленьня, якое ці не дагэтуль выражае нашу ментальную сутнасьць, як чагосьці этнічна і культурна унікальнага. Мой водгук — шчырая спроба мысьліць пра мэты, генэзіс, паэтыку і “магчымасьці” твораў найноўшай літаратуры. Таму ён і ня мог пазьбегчы эмацыянальных ацэнак. Ня меўшы намеру канструяваць нейкія тэарэтычныя пастулаты, тым ня менш я дазволіў сабе на ўласны густ абіраць методыку аналізу. Дакладней, *самі творы мне яе навязвалі*. Нікога не хацелася кампраментаваць, а толькі нешта высветліць. Найперш для сябе, а, калі пашанцуе, то і для чытача.

Хваліць і лисьлівіць жыцьцё навучыць. Ого! Віват! Беларускія Муракамі прыйшлі ня так сабе, а эфэктна... дуплетам. Яны, спадзяюся, сапраўды разумеюць, што надалей ідэнтыфікаваць беларускасьць выключна з вёскай, як гэта часта назіраецца ў асяроддзі творчай інтэлігенцыі, малаперспектыўна.

Яны сейбіты ветру, які нарэшыце садзьме сена з асфальту.

Можа, Казлоў і не пагодзіцца? Яго воля.

“Бачылі гэткага майстра з ветру вярхоўкі віць?!” — гэта пра сябе. Але лічу, што ў нашай літаратуры вясковае нічога ня страціць, калі зменшыцца “аб’ём” ненатуральных “енкаў” вясковага ў горадзе, і калі гарадское стане чыста-гладка гарадскім, але прасякнецца нацыянальным духам.

P.S. Непакоіць, што ў нашай літаратуры аўтары мала дбаюць пра аўдыторыю (Южык у меншай ступені, чым Казлоў). Хіба пазіцыя? — “Мы — стваральнікі высокага мастацтва. І калі сьвет нас не разумее, гэта яго праблема”. Пісьменьнікі чамусьці перакананыя ў сваёй выключнасьці, якая апырэры мусіць быць цікавай іншым. А калі не? Што, на мой погляд, нярэдка і пацвярджае практыка. Трэба паласкавец да чытача, думаць пра яго, старацца адгадаць, чаго ён можа хацець. Так робяць некаторыя рускамоўныя аўтары. Няўжо гэта ніжэй нейкіх цьвердалобых прынцыпаў? Ці не таму так часта балонкі выданьняў запаўняюцца тандэтнымі, нізкай якасьці, творамі. Зразумела, пры спрактыкаванасьці і ў іх можна вынайсьці як надзённае, так і вечнае. Але ці трэба? Ня ўсё тое ўсходзіць, што сеюць. Супраць *тандэтнай літаратуры* не выступаюць толькі жадныя не мастацкасьці, а штодзённаму кавалку хлеба з маслам і ладнай акрасай зверху. На жаль, замала ў нас твораў, якія перажывуць ня тое-што аўтараў, а дзень іх апублікаваньня. Але ж нам *нельга заняпасьці...* Таму і напісаў гэтыя горкія радкі.

P.P.S. Сёньня, праз пару дзён па завяршэньні артыкула, атрымаў “Настаўніцкую газету” з інтэрв’ю Анатоля Казлова “Трэба давяраць свайму герою...” з нагоды выданьня яго кнігі “Горад у нябёсах”, зьдзейсьненага ўстановай “Літаратура і Мастацтва”. Віншую перспектыўнага празаіка і спадзяюся, што мае “меркаваньні” толькі паспрыяюць яе рэалізацыі. “Добра, калі сёньня ў пісьменьніка ёсць трыццаць-сорак чытачоў...”, — прызнаецца Казлоў. Міжволі прыгадаеш тую ж колькасьць наведнікаў южыкаўскага рэстарану. Нейкая сучасная прытча ва языцах? Неспадзяванкаю для мяне стала інфармацыя, што Казлоў аддаў у “Маладосць” новую аповесьць “Паразумецца з ветрам”. Так што мае метафарычнае акрэсьліваньне гэтага аўтара як “сейбіта ветру” нечакана атрымала, хоць і чыста фармальнае, пацвярджэньне.

Алеся Лапіцкая

... гуманізм, як абавязковы складнік
дэмакратычнасці, – рыса,
цалкам супрацьлеглая мізантрапіі...

Тры кіты

**Асаблівасці развіцця беларускай літаратуры
ў кантэксце сучаснай грамадскай думкі**

I

Калі знаёмішся з новым літаратурным праектам пад лагатыпам якога-небудзь незалежніцкага СМІ, часцяком зьвяртаеш увагу на нятоеснасць зместу значнай часткі твораў тым ідэям, якія яны нясуць. Для кожнага адносна абазнананага чытача відавочна, што тры кіты нашых незяржаўных медыяў – гэта патрыятызм (нацыяналістычнасць), дэмакратызм і еўрапейскасць. Да цьмянага адчування парадаксальнасці – бо творы аўтараў, што робяцца вядомымі праз незалежныя СМІ, нярэдка нясуць выключна незалежніцкі дух і ані на драбнютку ідэйку не зьяўляюцца нацыяналістычнымі, дэмакратычнымі ці азначанымі сапраўды еўрапейскім духам – прычыняецца і “эфект тарашкевіцы”. *Ль* і мяккія знакі падсвядома звязваюцца з акцыямі, рухамі й затрыманнямі, і менавіта з падставы інакшага правапісу тарашкевіцкія тэксты *адрухова* (трапны неалагізм Наталкі Бабінай) успрымаюцца як больш прагрэсіўныя й радыкальныя, хаця самі творы гэтымі рысамі часам зусім не азначаныя. Праўда, абіраючы

варыянт правапісу, аўтары, бадай, кіруюцца найперш уласнымі перакананнямі, а не памкненнем да зрокавага эфекту... Да таго ж, выданні не абавязкова павінны абмяжоўваць аўтараў “фарматам”, гуртаваць вакол сябе творцаў аднолькавага сьветапогляду ці весьці грубую прапаганду ўласных ідэяў: “меркаваньні аўтара могуць не адпавядаць пункту гледжаньня рэдакцыі” – абавязковы радок на ўсіх апошніх старонках.

Але крыху ніякавата, прыкладам, чытаючы зборнік лепшых мужчынскіх апавяданьняў “Нашай Нівы”, спатыкацца ў вагоне Кастуся Траўня (апавяданьне “Жарт”), дзе ўся сукупнасьць пасажыраў вечаровай электрычкі аб’ядноўваецца галоўным героем у найменне “статак”. “Увечары, вяртаючыся цягніком у Менск, ён углядаўся ў чалавечы статак, што ехаў у вагоне побач: рухаўся, дыхаў, размаўляў, чытаў, еў, сьмяяўся, іншы раз спрачаўся...” – і адразу робіцца крыўднавата, бо, зрэшты, калі чалавекі здатныя чытаць, сьмяяцца ды спрачацца, можа яны й не зусім статак, ды і ня так проста трапіць у вагон электрычкі, дзе няма на кім з добрачытлівасьцю ці, прынамсі, спагадай затрымаць позірк... Гэтая фразачка, нібы наўмысна правакацыйная, даволі рэзка перапыняе роўную чытацкую цікавасьць, што спадарожнічае пачатку твору, і вымушае чарговым разам згадаць пэўную пагарду інтэлігентаў-патрыётаў (кім зьяўляецца галоўны герой апавяданьня) да НЕ інтэлігентаў-патрыётаў, якая прабіваецца шмат дзе ў мастацкіх творах ды публіцыстыцы, і мае шэраг як істотных, так і ня надта падставаў (кшталту магчымасьці задаволіць уласнае самалюбства, прыніжаючы іншых), і зьяўляецца ня надта спрыяльнай для разьвіцьця як грамадства, так і літаратуры.

Датычна апошняй трэба найперш адзначыць наяўнасьць вялікай колькасьці стандартных герояў – абмежаваных, бухіх і малапрывабных – абсалютна нецікавых у мастацкім сэнсе, якія накідваюцца аўтарамі часта праз няздатнасьць ці нежаданьне разгледзець героя глыбей ды кепскае веданьне гэтага сацыяльнага тыпу і “праходзяць” з твору ў твор у пэўнай ступені карыстаючыся існуючай патрыятычна-інтэлектуальнай пагардай. Здаецца, шмат хто з незалежніцкіх аўтараў часам забываецца на тое, што *дэмакратызм* – гэта ня толькі прага да правоў і свабодаў, але, найперш, гуманізм, абавязковая павага да кожнай больш-менш законапалухмянай асобы, што складае Богам дадзены *народ*... Магчыма, праз сацыялістычную загартоўку гэтай павагі да “звычайнага чалавека” ў старэйшых пісьменьнікаў нават больш, чым у маладых незалежніцкіх аўтараў. Тым больш, што гуманізм, як абавязковы складнік дэмакратычнасьці, – рыса, цалкам супрацьлеглая мізантрапіі.

Наўрад ці тут варта абурацца на сьпецыфіку творчасьці пэўных пісьменьнікаў, бо, зрэшты, аўтараў-мізантропаў хапала й да Альгерда Бахарэвіча (“Пад цяжарам парокаў, жыцьцёвага зла ідэйна не загартаваны мастак можа лёгка сасьлізнуць у цынём, абьякавасьць і нават мізантрапію,” – перасьцерагаў нават Салтыкоў-Шчадрын). Натуральна, пачынаючы аўтарам проста й прыемна пераймаць маласпагядлівую іранічнасьць, але больш істотным за гэта, наследуючы тон Людмілы Сіньковай (“Наша літаратурная сітуацыя сёньня – парадаксальная. І парадокс гэты этычны: ёрніцтва і цынём, экзістэнцыйны тупік постмадэрнісцкай эпохі дысаніруюць з патрэбамі нацыі,” – зазначала крытык яшчэ ў 1995 г.) зьяўляецца запатрабаванасьць мізантрапічных твораў у асяроддзі, што адстойвае дэмакратычныя ідэі. Што ўскосна выяўляе, як слаба пакуль прыняўся *еўрапейскі* гуманізм у патрыятычнай грамадзе – бо малацікаўнае, абьякавае, часам агрэсіўнае стаўленьне да ўсіх, апроч лічаных сяброў і сваёй тусоўкі – рыса постсавецкай, пераходнай эпохі, вартая пераадоленьня...

Праўда, *еўрапейскасць* – азначэньне выключна суб’ектыўнае. З аднаго боку прынята лічыць, што менавіта постмадэрновасьць беларускай літаратуры ўздымае яе да еўрапейскага кантэксту. Але пры бясспрэчнай павазе да філасофіі постма-

дэрнізму, трэба адзначыць, што далёка ня кожны еўрапеец пачуваецца жыхаром эпохі “вечнага нічога”: у Еўропе па-ранейшаму значнымі зьяўляецца роля хрысьціянства, памкненьне да дабрабыту й суладдзя, нейкай гарманічнасьці ў жыцці і самім сабе. З іншага боку, стаўленьне да Еўропы як да зямнога раю – што выяўляецца ў палымых артыкулах і жоўта-зоркавых налעпках – натуральна, ёсьць вынікам празьмернае ідэалізацыі, памкненьня стварыць неабходны дзеля змаганьня *міф*, у які мала хто схільны верыць. Пра тое ж, што такое сапраўдная Еўропа – выспа камфорту, дэмакратызму і ўсеагульнай задаволенасьці, альбо грамадства, дзе суб’ект ёсьць шрубкай сацыяльнага механізму і цалкам пазбаўлены магчымасьці ўплываць на сістэму, як сьцьвярджаюць філосафы-постмадэрністы – мае ўяленьне зусім няшмат беларусаў. Бо, “паводле зьвестак, прыведзеных дэпутаткай Эўрапарлямэнту Лаймай Андрыкіёне, толькі 26% беларусаў былі ў краінах ЭЗ” (“ARCHE” № 12, 2008), з чаго натуральна вынікае кепскае веданьне сапраўднага ладу жыцця, побыту і поглядаў жыхароў Еўропы, дарэчы вельмі рознай у залежнасьці ад назвы краіны і рэгіёну.

Здаецца, праблема кепскай абазнанасьці ў *еўрапейскасьці* мае галоўным чынам сацыяльнае значэньне – але ў маладой беларускай літаратуры, найперш брутальнай, чым постмадэрновай, вельмі востра адчуваецца адсутнасьць твораў кшталту “Віно з дзьмухаўцоў” Р. Брэдберы ці “Забіць перасьмешніка” Х. Лі. Пісьменьнікі амерыканскія, але, выходзячы з суб’ектыўнага досьведу, менавіта так, ціхадзім і добрачытліва, дзелячыся цікавай уласнай філосафіяй, жыве значная частка сярэдніх еўрапейцаў – сярэдніх паводле ўзросту, адукацыі і культурных запатрабаваньняў, з стандартным ладам жыцця: дамок па-за горадам, праца, сям’я, два-тры разумныя ці, прынамсі, няшкодныя захапленьні... Можна з упэўненасьцю сьцьвярджаць, што прачытаўшы 10-15 старонак твору накіталт “Цэзар будзе жыць” Паўла Гаспадыніча, сярэдні еўрапеец раздражнёна адкладзе кнігу і больш да яе ня зьвернецца, нягледзячы на ўсе сугуччы, метафары ды адмысловасьць формы...

Бо Еўропа чытае раманы, дэтэктывы, напраўду філасофскія рэчы ці, у якасьці гістарычнага, – “Вайну і мір”. У колькасных суадносінах аматараў брутальшчыны там, бадай, ня больш, чымся ў нас – пры тым, што чытаюць на захадзе, вядома, сур’ёзней: ці ня ў кожным гіпермаркеце абавязкова ёсьць кніжны аддзел, памерам з залу Акадэмікі і добрым асартыmentам... З крытычным уздыхам да раману ў фантазіях Гаспадыніча можна далучыць і “Дэталь №21” Вольгі Гапеевай, што гучала ў першай “Начной чытанцы”, сьледам за старэйшымі крытыкамі падумаўшы, наколькі прасьцей было б сучасным жанчынам, калі б яны памяталі пра галоўнае прызначэньне як саміх сябе, так і сваіх смочак... Штосьці падобнае прыходзіць у галаву і ў час чытаньня апавяданьня Адама Глобуса з “Паветранага шару” – твору, за які заходнія феміністкі весела задушылі б аўтара ўлюбёнымі Я-героем *сьвежымі прасьцірадламі*. Праўда, мужчынам-творцам крытыкі ўжо неяк не наважваюцца нагадваць пра банальныя абавязкі “дома, сына і дрэва”, хаця часам гэта і варта... Тут нат чуюцца ўздыхі сярэдняга еўрапейца над “Цэзарам”, які “будзе жыць”: маўляў, як пры гэтым жыцці магчыма выхаваць наступнае пакаленьне, як магчыма сапраўды плённа працаваць – на ніве хоць фермерскае гаспадаркі, хоць літаратуры, хоць нацыянальнага адраджэньня?..

Панятак *нацыянальнага* – наогул, і ў літаратуры ў прыватнасьці, – нібыта найменш патрабуе ўдакладненьняў. Прыкладам, у паэзіі – адна справа інтымная лірыка, дзе, заблытваючыся ў балючасьцях і флёру самапараўнаньняў, з гарчай усьцешанасьцю чуеш пра роднае “зерне на муку” й жыта, што “ўваходзіць у раку” (Валерыя Кустава, “Мой філосаф”; “Начная чытанка 1”)... Іншая справа – лірыка грамадзянская, якая мэтанакіравана павінна распальваць агмень любові да Радзімы ў беларускіх сэрцах. Падаецца, што на адзін твор інтымнай лірыкі прыходзіцца паўтара патрыятычныя – і, паводле некаторых меркаваньняў, ме-

навіта нявырашанае нацыянальнае пытаньне адыгрывае ратавальную ролю, не даючы беларускай літаратуры зваліцца сьледам за старэйшай сястрой у прорву амаральнасьці, бездухоўнасьці й парнаграфіі...

Адзінае сумнае – што ў вершах пра родны край па-ранейшаму запхат адухаўленьняў, абагульненьняў ды абстрагаваньня, якія здаўна фармуюць надта рамантычнае і паэтычнае стаўленьне да таго ж нацпытаньня, значна замінаючы ягонаму вырашэньню. Бясконца адухаўляецца Мова – гэткая закатаваная князеўна шчырых патрыётаў, якую трэба любымі сродкамі выратаваць і зноў зрабіць пачэснаю ўладаркай, – за чым мы захоплена забываемся на тое, што мовай ёсьць найперш адначаснае варушэньне языком розных жыхароў краіны з мэтай штосьці адно-аднаму перадаць, і гэтаму сукупнаму стварэньню гукаў наўрад ці моцна карціць стаць больш зацьвярдзелым ці дзекаючым... Крыху радзей, чым Мова, з замінаваньнем згадваецца родная зямля – тая самая зямля, якую гарадскія матулі заклапочана абтрэсваюць з нагавічак сваіх дзетак (а колькасць вясковага насельніцтва складае адно 26% усіх жыхароў Беларусі), пры гэтым пераконваючы дзяцей хадзіць толькі па тратуарах, бо на зямлі сабакі й коцікі шкодзяць.

Скептычна ўспрымаюцца і апеляваньні да гэткай зборнай існасьці, як народ: маўляў, дзеля народу мы павінныя тое і тое; вой, бедны народ, прачынайся; аб народзе ўсе мае думкі й да т. п. – тут рэалістычнасьці аўтарам мог бы дадаць непасрэдны патрыятычны зварот да асобнага прадстаўніка народу, кшталту будаўніка, менеджэра ці прадавачкі ў якім-небудзь гандлёвым салоне. Значная частка народу зусім ня прагне нацыянальна адраджацца, хтосьці й так жыве даволі культурна і інтэлектуальна, не цікавячыся этнастрыямі ды палітыкай – нібыта нацыянальнае адраджэньне патрэбнае ня цалкам народу, а выключна тым самым сьвядомым, што ўтвараюць добра калі дзесяць яго адсоткаў...

Наступны адцягнены вобраз – гэта Маці-Радзіма, метафарычна скандэсаваная ў сіваю кабету за калаўротам, што сядзіць з лучынай ля вакна, за якім бялее засьнежаны лес, і дзеля якой варта хутчэй прысьпешыць вясну. Любоў да Радзімы – аб'ектыўнае чалавечае пачуцьцё, абумоўленае цэлым комплексам асацыяцыяў, але сумаваць па Радзіме, тры тыдні адпачываючы за мяжой, мае права і той беларус, што не захапляецца народнымі сылевамі. Калі ў нашай краіне лічыцца, што патрыёт павінен ведаць гісторыю-культуру і размаўляць па-беларуску, то ў Італіі ці Францыі, дзе пытаньне самаідэнтыфікацыі даўно вырашанае, думкі на гэты конт больш разнастайныя. Сапраўды, што карысьней для Радзімы: дасьледваць дыярыхушы XVII ст. ці разводзіць пчолаў, прадаючы мёд? Рэпрэзэнтаваць свой край на Басовішчы/Еўрабачаньні альбо вырасыць чацьвёра сьвядомых дзетак заместа двух? Змагацца за родную мову ці кожны раз прабіваць квітку ў атобусе, паважаючы Мінсктранс і дбаючы аб справядлівасьці?..

Натуральна, адказ на гэтыя пытаньні кожны абірае сугучна сабе: немагчыма ж выдаць “Катэхізіс для патрыётаў” пад рэдакцыяй Маці-Радзімы. У ейнае імя можна ўсё жыцьцё нястомна працаваць, можна сядзець у астрогах, быць проста сумленным чалавекам, можна выходзіць дзяцей, спрачацца з кожным мінаком ці ўвогуле нічога не рабіць і толькі распаўдаць пра вялікую сваю любоў – для Радзімы, той самай кабеты з ілюстрацыі, гэта будзе цалкам роўнаістотна. Рэлігія, любоў да справядлівасьці ці прыроды вымагае больш пэўных, рэгламентаваных дзеяньняў і якасьцяў, чым яна.

...Магчыма, гэтакі тон надта зьедлівы – але канкрэтызацыя высокіх паняткаў можа стаць падставай для больш канструктыўных развагаў, ланцужок якіх перасягне звыклы ўзровень асэнсаваньня нацыянальных праблемаў у беларускай паэзіі. Узровень, аднолькавы напрацягу стагоддзя і вызначаны полем дзеяньня сьвятарных вобразаў мовы, зямлі, народу й Радзімы... Праўда, больш чым паэзія ўраджаюць тэксты незалежніцкіх песняў, дзе сыягі-рамонкі-каты й сыягі-ўзгоркі-краты гу-

чаць надта ўжо надакучліва... Крыху менш лозунгавасць ды пафаснасць чапляе ў прозе. І чытаючы, прыкладам, “Аўтобус колеру бэз” Ігара Сідарука, разумееш, што сапраўды патрэбным у сферы нацыяналістычнага зьяўляецца зварот да не зацягнутых праблемаў ці метафарычнае асэнсаваньне іх з новага боку...

Карацей, ёсць пра што паразважаць адносна трох галоўных кітоў нашага часу – вышэйзгаданых нацыяналістычнасці, дэмакратызму і еўрапейскасці. Але як пасля сацрэалізму непазьбежнай была хваля “чарнухі”, так і цяпер, здаецца, бярэ пачатак тэндэнцыя да больш жыццёсыцьвярджальнай і “станоўчай” літаратуры. Таму ня менш істотным за крытыку і агульныя роздумы можна лічыць разгляд твораў, дзе гэтая тэндэнцыя пачынае прабівацца і дзе нашым кітам – воля вольная...

II

“Лісты зь лесу” Паўла Севярынца ёсць, бадай, той кнігай, да якой варта звярнуцца ў кантэксьце папярэдніх развагаў. Аднак само выданьне акрэсьленае аўтарам як літаратурна-публіцыстычнае. Сапраўды, праз друкаваньне “Лістоў зь лесу” у “Нашай Ніве”, праз адчувальнае памкненьне аўтара да аб’ектыўнага адлюстраваньня рэчаіснасці разумееш, што кніга амаль не аплеценая мастацкім вымыслам. Якія ж падставы маюцца для таго, каб без дакораў сумленьня разгледзець выданьне ў літаратурна-мастацкім часопісе?

Па-першае, варта адзначыць, што пры бясспрэчнай публіцыстычнасці некаторых “лістоў”, большасць з іх нагадвае то нарыс, то казаньне, то прыпавесць, то эсэ. Агульная ж назва арыентуе чытача на эпістальны жанр, які найменш абмяжоўвае аўтара і, як вядома, нярэдка выкарыстоўваўся прызнанымі пісьменьнікамі як зручная форма мастацкага твору...

Па-другое, вызначальнай зьяўляецца скіраванасць аўтара да таго, каб ад пачатку бачыць у Малым Сітне не выпадковую вёсачку, дзе выпала адбываць “хімію”, а “своеасаблівы фокус траціны тэрыторыі Беларусі. У шырэйшым сэнсе – увасабленьне глухое аддаленае ад гораду беларускае вёскі, галоўнай базы лукашэнкавага электарату й адначасова мацерыка беларускай мовы ды традыцыі”. Сапраўды, Малое Сітна, выяўленае аўтарам з праніклівасьцю й рознабаковасьцю, цалкам можа здацца створаным паводле лепшых традыцыяў крытычнага рэалізму. Адно што выявіць рысы пераемнасці між “Лістамі зь лесу” і “вясковымі” творамі сярэдзіны мінулага стагоддзя даволі складана. Значна больш цягне парайнаць кнігу Паўла Севярынца з “Успамінамі” Франца Савіча ці вандроўкамі Уладзіслава Сыракомлі – найперш дзякуючы вялікай колькасці патрыятычна-хрысьціянскіх роздумаў. Ёсць у Севярынцавых творах і эмацыйнасць, рэлігійная натхнёнасць Савіча, спагада да месцічаў, факталагічная абгрунтаванасць, уласцівыя Сыракомлю. Плюс відавочны гуманізм ды дэмакратызм. Што яшчэ яднае вязьня Малога Сітна са згаданымі аўтарамі беларускай літаратуры 19 ст., дык гэта аптымізм і цьвёрдая надзея на зьмены, заўсёды ўласцівыя шчыраму верніку, – рысы, якіх моцна бракуе сёньняшняй літаратуры і публіцыстыцы і якія канкрэтна ўвасабляюцца ў сацыяльных, эканамічных і палітычных прапановах аўтара. “Лісты...” – кніга ня толькі для партыйных сяброў ці аднадумцаў-адраджэнцаў. Яны адрасаваныя кожнаму, хто бачыць праблемы сучаснасці і гатовы да іх вырашэньня, а ня толькі стала наракае...

Пераходзячы ж бліжэй да зместу, трэба зазначыць, што кніга складаецца з некалькіх дзясяткаў “лістоў”, кожны з якіх у асноўным прысьвечаны пэўнай мясцовай ці агульнанацыянальнай праблеме. “Сёньняшня ж Беларусь – адно вялікае Малое Сітна. Зьняверанае, заняйдзанае, загрузлае ў граху й падпарадкаванае рабству. Сеяць і вырошчваюць нацыю на такой ніве надта цяжка,” – змрочна

канстатуе ў адным з твораў Севярынец, і робіцца зразумелым: мястэчка, у якое ён трапіў, далёка ня з лепшых, і стаўленьне аўтара да рэчаіснасці досыць крытычнае. Але, паводле агульнага настрою, лісты ўсё адно бадзёрыя й абнадзейвальныя, што ў значнай ступені дасягаецца праз удалую будову твораў. Звычайна тэксты распачынаюцца сумнымі замалёўкамі з жыцця й гісторыі Малога Сітна, пасля якіх чытач (незалежна ад палітычных прыхільнасцяў) трапляе ў няўтульную разгубленасць, роднасную ўражаньням ад апавяданняў Чэхава, і ўсцешана чытае далей пра тое, як Севярынец выкрывае карані сучасных заганаў ці апісвае магчымыя захады па зьмене сітуацыі. Вельмі лагічна, пад поўную згоду чытача, лісты сканчваюцца заклікамі аб неабходнасці перамогі і нацыянальнага абуджэння, без якіх, як ні спрабуй, так і не атрымаецца вырашыць шэраг абсурдных беларускіх праблемаў. Прычым праз усведамленне неабходнасці зьменаў цалкам прымальным робіцца і часам рэзкі тон аўтара, і ягоны выкрывальніцкі пафас, і звышпалітызаванасць некаторых тэкстаў.

Натуральна, жыццёсцьвярджалнасць “Лістоў зь лесу” абумоўленая ня толькі ўдалай кампазіцыяй, але й спагядлівым, цікавым стаўленьнем да іншых “хімікаў” і жыхароў вёскі – без прадудзятасці ды пагарды, са здатнасцю заўважыць станоўчае (прычым шчыра ўсцешана), гэтаксама як абурыцца на заганы (найперш менавіта на заганы, а не на іх носьбітаў). Тут бадай варта дэтальна спыніцца на лісьце “Сабацае шчасьце”, найбольш яскравым у гэтым сэнсе. Напачатку аўтар распавядае пра дварняжку, што ашчанілася ля сіценскага інтэрнату – адкуль спачувальнае, нат замілаванае стаўленьне да яе вяскоўцаў, – далей згадвае непасрэдна “сабацае шчасьце” – ямы адкідаў, з якіх харчуюцца зграі “дзікіх сабакаў Сітна”, што жывуць у мястэчку ня горш за людзей (апеляваныя да трансцэндэнтных тэкстаў і фактаў у “Лістах...” – зьява частотная). “Глядзіш на такую рэдкую ў гэтых краях чалавечую ласку, пяшчоту, ціхую радасьць, – разважае аўтар ля сабачай сям’і, – і згадваеш, што вось гэты вясковец, які, пацмокваючы, падкладае Мільдзе костку, нядаўна выгнаў на вуліцу сужыцельку зь дзіцём; кабеціна, у якой аж вочы сьвецяцца каля тых шчанюкоў, пазбаўленая бацькоўскіх правоў за хранічны алькагалізм; а мужык, што пачэсвае дварняжку за вухам, адбывае “хімію” за нявыплату аліментаў. І ўсё-такі: гэта любоў...” Натуральна, камусьці з вяскоўцаў, што частавалі Мільду, магло б і заскрэбсьці ў душы – так моцна, каб штосьці зьмяніць ва ўласным жыцці. Але, калі Севярынец пра гэтае не распавёў, значыць наўрад ці яно й здарылася. І ўсё адно аўтар не працягвае змрочныя роздумы, не абвінавачвае чарговым разам мясцовы люд у слабасьцях ды нямогласьці, а ставіць кропку менавіта на “усё-такі”. І такая вось здольнасць дараваць чалавеку ягоныя хібы, каб заўважыць у прапітай, зьнявечанай душы боскае зерне, боскую сылязінку, і ёсьць найвышэйшай праявай хрысьціянскага гуманізму, якім скрозь прасякнуты творы Севярынца...

Працягваючы свае роздумы, аўтар з сумам-спадзяваньнем згадвае, як “і загадчыца сельпо, у якой закупаў цукеркі... і супрацоўніца дзіцячага садка, і настаўніца ў школе, якім адносіў ласункі з просьбай раздаць на Раство “ад евангельскіх хрысьціянаў”, і бацькі на елцы – апускалі вочы”, і сканчае ліст надзеяй – “што беларусы адчуваюць любоў Божую, любоў да блізкага свайго, да братоў – і большых, і меншых...”, дарэчы трапна злучаючы ў адной з заключных фраз аў усе ніткі сваіх міні-сюжэтаў. А зьвяртаючыся зноў да назвы, разумееш, што пад “сабачым шчасьцем” Севярынец меў на ўвазе ня толькі матчыну радасьць Мільды і раскошу здзічэлых сабакаў, але й чалавечую задаволенасць – ад мясцовых “прынцэс” ці разбаўленага школачышчальніка “Максімка” – шчасьце, пры сабачым жыцці таксама паганае.

Назвы “лістоў”, наогул, заўсёды ўдалыя і, пераважна, шматсэнсоўныя. Так, нарыс-эсэ “Рыба ў чалавечы рост” Севярынец распачынае пераказам рыбацкіх

баек: “Дзесьці агромністага шчупака секлі на кавалкі, бо не пасілелі сыцягнуць цалкам, дзесьці й гатавалі ля вады, на вогнішчы, дзесьці трыюмфальна неслі праз усю вёску... І столькі жарсьці, столькі моцы й імпэту ў тых аповедах, так загараюцца вочы, такая хватка ў рухах рук, такая сакавітая, смачная мова бруіць і віруе – што пазнаеш, пазнаеш беларуса!” – захапляецца аўтар, а пасля, праз вядомую евангельскую цытату (“Хадземце за Мною – і Я зраблю вас лаўцамі чалавекаў”) зьвяртаецца да сімвалічнага сэнсу рыбацкай справы, з спадзяваньнем, што тутэйшы люд зрэшты “зьявіць сьвету сілу веры й волі... і будуць яны (то бок, мы як народ. – А.Л.), бы вучні Хрыста, лаўцамі людзей. Звычайных людзей у чалавечы рост – такіх самых беларусаў, расейцаў, украінцаў, эўрапейцаў”. Тут, зьвяртаючыся да ідэі магчымасьці духоўнага адраджэньня Еўропы праз патэнцыял беларускай культуры і традыцыяў, аўтар раптам пазбаўляе назву тэкста – аматарскую гіпербалу – ейнага пераноснага сэнсу, і яна адно што арыгінальна выяўляе галоўную тэму ліста, якая, як заўсёды, раскрываецца спачатку на жыццёвым узроўні, а пасля на больш абагуленым, аналітычным, філасофскім.

Звычайна некалькі словаў, вынесеныя у назву ліста, робяцца своеасаблівым стрыжнем тэкста і “раскручваюцца” аўтарам у сваіх прамых і пераносных значэньнях, часам аб’ядноўваючы абсалютна няроднасныя праявы. Прыкладам, у лисьце з трывіяльнай назвай “Кіслая глеба” напачатку размова ідзе сапраўды пра агранамічныя якасьці маласіценскай глебы, пасля пад “кіслым” азначэньнем паўстаюць міны “дзеячоў”, чые “ўздыхі й нараканьні на глебу чуюцца ў нас рэгулярна: гэтым звычайна апраўдваюць нежаданьне ды няўменьне працаваць – што на зямлі, што з грамадствам”. Гэткім чынам, перайшоўшы ад глебы да больш шырокага панятку зямлі, аўтар згадвае і ніву, дакладней, Нашу Ніву, якую “100 гадоў таму пачала ўрабляць купка гэткіх самых, як і мы, беларусаў, перасіліўшы ўнутраны стогн з прычыны несалодкае ды нятулае глебы” (цытата крыху перафразавана. – А.Л.). Вельмі часта аўтар пераходзіць ад адной ідэі да другой менавіта вобразна-асацыятыўным, а не лагічным шляхам, ня лічачы абавязковым лінейнае разгортваньне думкі. Дзякуючы шырокаму ахопу розных тэмаў і зьяваў, шмат якія лісты падаюцца на дзіва ёмістымі, канцэнтраванымі – як выключна эклептычнае “Адкрыцьцё шляхціца Завальні”, дзе героі Баршчэўскага, яшчэ па задуме галоўнага аўтара метафарычныя, знаходзяць адпаведнікаў сабе і ў нашым часе.

Пры тым, што ў “Лістах зь лесу” ёсьць і проста-артыкулы, прачытаўшы кнігу бясспрэчна ўпэўніваешся ў немалых літаратурных здольнасьцях Паўла Севярынца. Можна цвёрда спадзявацца, што раман, над якім, паводле навінаў, цяпер працуе аўтар “лістоў” будзе істотнай і адметнай зьявай у сучаснай беларускай літаратуры. Праўда, цікава, як у Севярынца-пісьменьніка атрымаецца пераадолець, “пераліць” у погляды і лёсы герояў сваю палымяную публіцыстычнасьць, пэўную катэгарычнасьць, схільнасьць да пераконваньня й павучаньня чытача.

Бясспрэчна ж, своеасаблівым і ўнікальным – як у “Лістах зь лесу”, так, пэўна, і ў будучым рамане, – варта лічыць зварот да рэлігійнай тэмы, ня новай для беларускай паэзіі і пратэстанцкіх бібліятэкаў, але амаль ня ўзьнятай у мастацкай прозе – і сучаснай, і класічнай... Сапраўды, уздым духоўнасьці не адбудзецца бяз зьмены грамадскага стаўленьня да рэлігіі – таму разважаць пра веру й Бога, адкінуўшы савецкі дый сучасны скептыцызм вельмі патрэбна. Чытаючы “Лісты зь лесу” пагаджаешся, што рэлігія – значна больш усеабыдмная, магутная і натхняльная сістэма, чым любая ідэалогія. Але адначасна разумееш: калі ўлада й здатная ўзьняць узровень духоўнасьці й рэлігійнасьці агулам па краіне, то вось вера – пачуцьцё выключна асабістае, індукаваць якое маюць падзеі індывідуальныя, а не дзяржарыентаваныя...

Разам з хрысціянскасцю малапрывабныя маласіценскія рэаліі асвятляюцца шчырым патрыятызмам ды дэмакратычнасцю, развіццём якіх так імкнуча спрыяць незяржаўныя СМІ. Еўрапейскасці – ці, дакладней, заклікаў да яе, плюс запамінальных параўнанняў з Еўропай – у кнізе таксама даволі, можа й нават зашмат. Бо ўвесь час зьвяртаючы ўвагу на добрабыт і ўпарадкаванасць заходніх краінаў, аўтар адно сыцісла нагадвае пра наяўнасць і ў Малым Сітне забяспечаных, паспяховых сем’яў, не аналізуючы іх сьветапогляду, стаўлення да працы, падставаў гераічнага супрацьстаяння агульнай брутальшчыне. А браць прыклад з вартых беларускіх вяскоўцаў, напэўна, прасцей, чым з амерыканскіх фермераў... Праўда, нельга казаць, што пісьменьнік адно глядзіць у Еўропу, бачачы вакол толькі змрочнае: ёсць у кнізе і гаспадарлівы Робэрт Багарад, і спрытная майстрыца Вікторыя Віктараўна. Але адзначаючы здольнасць аўтара ствараць, ці, дакладней, апісваць станючыя тыпы, адчуваеш, як бракуе падобных вобразаў літаратуры і публіцыстыцы, і міжволі хочаш яшчэ...

Разьвіваючы ці аспрэчваючы некаторыя думкі Паўла Севярынца, кнізе ў якасці адзнакі ставіш такія вялікія клічнікі. Разам з адмысловасцю стыля, цікавасцю падзеяў і аўтаравых развагаў падстава для гэтага – якраз тое, што “Лісты зь лесу” дзейнічаюць як моцны інтэлектуальны стымулятар. Можна ўжываць невялікімі дозамі, па дзве-тры часткі на дзень. Калі ж паспрабаваць у адзін захоп траціну выдання, то эканамічна-палітычна-сацыяльныя праекты пачнуць ого-го як актыўна спараджацца і ва ўласнай галаве – на карысць як сабе, так, магчыма, і крыху свайму грамадству...

Падсумоўваючы і аб’ядноўваючы, трэба зазначыць відавочнае і даволі звыклае. То бок, па-рознаму пішуць сённяшнія аўтары, але калі ў большасці выпадкаў можна казаць аб неадпаведнасці ідэяў і настрояў незалежніцкіх твораў ідэям і настроям тых каналаў, праз якія яны трапляюць да чытача, то ёсць і творы, што будуць у гэтым сэнсе амаль узорнымі. Але сутнасць папярэдніх развагаў, ды і наогул літаратурнай крытыкі, ня ў тым каб неадэкватна крычаць, што пісаць па-добраму й пра добрае – добра, а пра кепскае – кепска, і друкаваць кепскае таксама нядобра... І, канешне, ня ў тым, каб наважыцца перавучваць творцаў, ставячы немагчымую мэту змяніць іх сьветапогляд і прыярытэты ў адлюстраванні рэчаіснасці. Прызначэнне крытыкі, хутчэй, – выяўляць “дзе густа, а дзе пуста” і аналізаваць прыклады паспяховага звароту да непапулярных (але актуальных!) ідэяў і тэмаў, з спадзяваннем падштурхнуць да падобных спробаў тых, каму гэта блізка. Па магчымасці структурызуючы свае думкі і падводзячы іх пад разгляд пэўных паняткаў...

Антось Лазавік

... літаратура жывіцца ўласнымі падзеямі,
і адна з іх у тым, што вось зараз,
у гэтую самую хвіліну Алесь Няўвесь
на сваёй кухні разгортвае сьвежы нумар газеты,
здабывае з яго сьвежы факт...

Гісторыі ў газетнай абгортцы

У тэкставай прасторы Беларусі зьявіўся аўтар, які падпісвае свае вершаваныя тэксты рыфмаваным імем “Алесь Няўвесь”.

Прадуктыўнасьць аўтара фэнаменальная. За кароткі час ён абвесьціў пра сябе дзвюма кнігамі, публікацыямі ў “Свободных новостях” (па два тэксты на нумар), асвоіў і віртуальную прастору. Усюдыіснасьць, нястомнасьць і сацыяльная неабыхавасьць Няўвеса дазваляюць разглядаць яго літаратурнае існаваньне як зьяву, якая патрабуе крытычнай ідэнтыфікацыі.

Сказавая манера пісьма, арэол загадкавасьці вакол імені, бурлескава-гратэскавае бачаньне і амаль неадменны ямб, якім карыстаецца Няўвесь, дазваляюць распацаць ягоны літаратурны радавод ад паэмаў XIX стагоддзя “Энеіда наыварат” і “Тарас на Парнасе”.

Адна з галінаў на гэтым дрэве – “Сказ пра Лысую гару”, аўтар якой, Вядзьмак Лысагорскі, сёньня легітымізаваўся ў асобе Ніла Гілевіча.

Ад гэтай галінкі адышлі шматлікія “сказы” канца мінулага стагоддзя; іх невядомых аўтараў што болей

распальвала палітычная злосць, у той час як іх паэтычнае майстэрства што болей марнела і чэзла. Паэтычная тэхніка Алеся Няўвеса на некалькі парадкаў вышэй.

Ён абраў свой неадменны жанр, які вызначыў як вершаваны фельетон. І гэтым памясыці сваю творчую асобу ў малаасвоены жанравы цалік, які размяшчаецца недзе на мяжы паэзіі ды журналістыкі.

“Я-герой” Алеся Няўвеса – вялікі аматар газетаў, як, між іншым, і аўтар “Тараса на Парнасе”. Толькі чытае ён ня “Северную пчелу”, а сучасную прэсу, пераважна недзяржаўную. Прынамсі, менавіта яна натхняе яго на стварэнне вершаваных фельетонаў.

“Раніца пачынаецца з газеты” – пэўна, гэта непрапісанае правіла, якім кіруецца Алесь Няўвесь. Ягоная літаратурная “кухня” можа й пачынаецца на кухні, з філіжанкі кавы і сьвежага нумару “Свободных новостей”, “Комсомольской правды”, “Труда”, “БелГазеты” або якой іншай.

У газеце фельетаніст знаходзіць факт. Неабавязкова сьмешны. Неабавязкова такі ўжо заганны. Але сьвежы і зараджаны калівам жыццёвага абсурду.

Здарэнне ў моргу. Два нябожчыкі, адзін з якіх пенсіянер, а другі былы кіраўнік прадпрыемства, былі дужа падобныя, і сваякі іх пераблыталі. У апошні момант нябожчыкаў распазналі па іх зубах, і памылка выправілася.

Алесь Няўвесь прыглядаецца да факта і ў ім прыхаваную

будучую гісторыю, і ён здабывае яе так, як скульптар здабывае скульптуру з глыбы пясчаніка. Факт, што ператвараецца ў эпіграф да вершаванага фельетона, які пачнецца так:

Жыў-быў на сьвеце генерал.
Не мулялі пагоны.
І ўсё як сьлед:
Пасады шал
І дабрабыт ягоны.

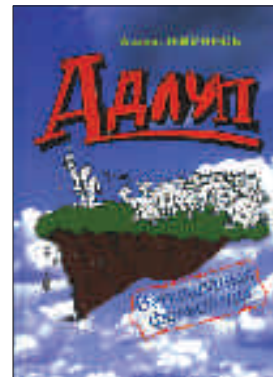
Генерал робіцца ахвярай інфаркту, які не глядзіць на званьні і пагоны.

Далей адбываецца тое, што нагадвае верш М.Багдановіча “Дзьве сьмерці”:

А ў гэты час
Іван памёр,
Што для бамжа – ня хітра.
Калісь курыў ён “Беламор”,
Ды і затым – бяз фільтра.
Ня піў трохзорачны каньяк,
Адзін напой –
“Чарніла”.
Жыццё заганае няўзнак
Зваліла
У магілу.

Над труной Івана грыміць трайны салют, а генерала хаваюць наводшыбе, закінутага ўсімі.

Што памянялася ў гісторыі? Кіраўнік атрымаў генеральскія пагоны, пенсіянер паніжаны да званьня бамжа, алагічнае даведзена да свайго лагічнага

завяршэння, а нонсенс часу перарос у маленькую філасофію часу, сутнасць якой перагукаецца з евангельскім выказваннем: “Першыя стануць апошнімі, а апошнія першымі”.

Узор сьвятое прастаты...
І я адзначыць мушу:
Хто б ты ні быў –
У сьвеце тым
Нароўні нашы душы.
Нябожчык хай прабачыць мне...
Па чыну –
Цэняць людзі...
Ды ўсе падобныя ў труне.
І душы Бог асудзіць...

Факт, гісторыя і мараль “а ля Крапіва” – вось і ўсе складнікі жорсткай і празрыстай, бы шкло, жанравай формы, вынайзденай Алесем Няўвесем. Аўтар нястомна напаўняе новым зместам сваё начыньне, а ці дбае пра тое, што рана або позна “стамляецца” кожны матэрыял і ў пэўны час можа даць расколіну?

Дык вось жа штука якраз у зьмесьціве – чым і як напоўнена начыньне.

Нястомнасьць аўтара дзіўным чынам перадаецца і чытачу. Лёгкасьць, з якой Няўвесь зарыфмоўвае думкі, падзеі і вобразы, фэнаменальная, але мы ведаем кошт таму паэтычнаму майстэрству, якое вызначаюць формулай “набіць руку”. Падставай гэтай уяўнай лёгкасьці – нябачны нікому паэтычны аўтатрэнінг, праца над кожным радком і словам, патрабавальнасьць да сябе.

Алесь Няўвесь асвоіў усе пласты беларускай мовы – старасьвеччыну, “тарашкевіцу”, “наркамаўку”, трасянку, сучасны слэнг. Ня грэбуе і вульгарызмамі, за што яго, часам і дарэчы, упікаюць у лістах чытачы. Варта было б папракнуць і за памылкі друку, якіх магло б быць і менш.

Сярод ягоных выштукаваных рыфмаў амаль ня знойдзеш дзеяслоўных. Гэтак пра чысыціню паэтычнае мовы дбалі хіба што гурманы з літаратурнага згуртаваньня “Узвышша”.

Згаданы вышэй ямб, які так любіць Алесь Няўвесь, трансфармаваўся ў адмысловы, уласцівы аднаму яму рытм. Гэты рытм падпарадкаваны законам дыханьня, і калі й выклікае напачатку ў чытача пэўныя цяжкасьці, дык пазьней успрымаецца з такой жа натуральнасьцю, з якой мы дыхаем.

Разнастайны ў мове, Алесь Няўвесь разнастайны і ў сваіх гісторыях, показках, анекдотах, байках, сюжэты якіх бярэ з газетнай прасторы. Аўтар інстынктыўна адчувае, што стварэньне кунсткамеры абсурду ня ёсьць яго канчатковай мэтай. Ягоныя гісторыі рознаўзроўневыя. Ды паўсюль чытача падпільноўвае неспадзяванка, парадаксальны паварот падзеі.

З “Камсамольскай правды” Алесь Няўвесь даведаўся, што ў Менску ладзяць школьныя экскурсіі ў выцьвярэзьнік. У выхаваўчых антыалкагольных мэтах дзецям паказвалі сапраўдных п’яніцаў. Адзін толькі штрых – і гісторыя набывае гратэскава-парадаксальны працяг. Дзеці пазнаюць у кліентах выцьвярэзьніка сваіх татаў і разьбіраюць іх дахаты. Мараль: краіна ператвараецца ў цьверазілаўку.

Імпульсіўны Алесь Няўвесь увогуле схільны да абагульненьняў і перабольшваньняў. Ведаючы гэтую сваю звычайку, ён апраўдвацца амаль што словамі Гогаля:

Ня варта ганьбіць нам люстэрка,
Калі крывая морда ў нас.

Але тут Няўвесь і Гогаль крышачку памыляюцца. Люстэрка сатыры заўж-

ды было крывое, паколькі яна не магла існаваць без такіх тропаў, як гратэск, шарж, карыкатура, гіпербала.

Прыродны сатырык, як і прыродны паэт менш за ўсё дбае пра тое, які троп і чаму трэба ўжыць. Гэта яму дыктуе жыццё, у нашым выпадку – кавалак жыцця, загорнуты ў газетную паперу.

У менскім Верхнім горадзе, як паведамляе “Труд”, поруч з храмамі і манастырамі, збіраюцца ўзвесьці грандыёзны гасыцінічны комплекс разам з казіно, рэстарациямі і падземным паркінгам. Сьвятое месца збіраюцца ператварыць у “злачнае”.

Давесці жыццёвы абсурд да стану жыццёвага маразму паэту дапамагае класік. Максім Танк, з ягоным здаровым сялянскім успрыманьнем жыцця, у вершы “Ave Maria” аднойчы пашкадаваў, што ў кляштарах марнуецца дзявочае хараство. Маўляў, тыя рукі маглі б жаць жыта, тыя ножкі танчыць на вясковым балі, тыя грудзі карміць дзіця... Паэт-прагматык як бы і не прадбачыў, што ў XXI стагоддзі аднекуль выпаўзучы маленькія танкі і танкеткі, якія пачнуць прасаваць сьвятыні, мараль і здаровы сэнс.

Бурлеска, пародыя, перыфраз, гратэск, паралель, алюзія усё гэта можна адшукаць у тэкстах Няўвеса. Але ён наўрад ці дбае пра тропы, ён увесь – у тэме. Троп для яго як бы рэзанатар, які ўзмацняе абсурд жыцця.

Фельетаніст усепранікальны, ён залез нават у сейф да палкоўніка міліцыі (“Марш у каталажку!”). Гісторыя беларускай і сусветнай літаратуры ведае, што такое універсальная сатыра. Гэта калі аўтар не адстрэльвае асобныя хібіны жыцця, а стварае татальную, гратэскава дэфармаваную карціну сьвету, як рабілі гэта Сьвіфт, Салтыкоў-Шчадрын, Мрый... Сатырык мае на тое права.

Натоўп бюракратаў, прайдзісьветаў, хабарнікаў, п’янюгаў, гультаёў, махляроў, дурняў таўчэцца ў створаным Няўвесем сьвеце, уяўляючы даволі дэпрэсійнае відовішча. Чытач мог бы выйсьці з кніжак Няўвеса з настроем хоць вешайся, калі б ня...

Калі б ня іншыя персанажы – каханенькія-родненькія тутэйшыя, гэтыя Кандраты, Моці, Іваны, Сыцёпкі, Васілі, Мані, Просі, Марылі. А яшчэ баявыя бабка Наста і дзед Хвядот. Даверлівыя, цікаўныя, у меру грэшныя беларусы. Зямныя і прадказальныя. А вакол іх вар’яцее глабалізаваны сьвет.

І не такія ўжо і праставатыя яны, гэтыя Хведзі і Мані, бо рэпрэзентуюць народ, пра які аўтар выказваецца наступным чынам:

Народ наш
Толькі з выгляду прастак,
Абыдзе ён
Любыя пастановы...

Галоўны ж антыдэпрэсэнт у гэтым сатырызаваным сьвеце – ягоны стваральнік, “я-герой”, які сам пра сябе кажа так:

Я – Алесь.
І зьвестак, пэўна, хопіць.
Ну, магу дадаць:
Люблю хаўрус.
Не дзядок.
Аднак ужо й ня хлопец.
Беспартыйны.
Шчыры беларус.
Я – Алесь,
Хто праўду-матку рэжа...

Самаіранічны, бы той барочны Іван Мясешка, “я-герой” сарамяжліва ківае: так, не анёл... Любіць і чарку, і жанчын не цураецца...

А больш за ўсё ён любіць “праўду-матку”. Абсурду жыцця ён проціпаставіў здаровы сэнс. І ён шукае здоровага сэнсу паўсюль: у чыноўніцкіх кабінетах, у вёсцы і ў горадзе, у літаратуры, музыцы, кіно, спорце, модзе... “Шчыры беларус”, Няўвесь гарой стаіць за родную мову, таму што так яму падказвае яго здаровы сэнс.

Шмат чаго Няўвесь ня любіць і накідваецца на гэтае нелюбімае так, як журналіст накідваецца на смажаны факт.

Больш за ўсё Няўвесь ня любіць бяздумных выканаўцаў, пра якіх кажуць: “Навучы дурня Богу маліцца – ён сабе лоб разаб’е”.

Сёй-той з чытачоў папракнуў быў Няўвесья ў палітычнай аднабаковасці. І дарма. Ягоны гумар ня ведае палітычных загарадак, пра што сьведчаць вершы “Хоць ёсьць суполка, ды мала толку”, “Наклейка”.

Ёсьць у праўдалюбстве Няўвесья штось ад маралі вясковага дзядзькі, гэтакага Лявона Гарошкі, адначасова мудрага і наіўнага, які, распальваючы люльку, пасьміхаецца з усяго на сьвеце. Здраецца, што “я-герой” шчыра косіць пад народнае, любіць, мякка кажучы, груба пажартаваць. Пачытайце “Помсту” – ну зусім не салонны гумар...

Раз-пораз Няўвесь і чытача свайго ставіць у паставу вясковага дзядзькі, якому трэба тлумачыць, што такое ПТВ і tet-a-tet.

Дык што ж усё-ткі выходзіць з-пад пяра Алесь Няўвесья: паэзія, вершаваная журналістыка, народная кніга (чытанка для Лявона Гарошкі)? Усё разам, але перадусім усё ж сатыра. Сатырык – ён заўжды сатырык, гэтакі шчупак, створаны на тое, каб карась не драмаў. Наша літаратура засумавала па сапраўднай сатыры, якую ў свой час рэпрэзэнтавалі Крапіва, Мрый, Дзярках, Родзевіч, Панчанка, Макаёнак. Як засумавала і па сюжэтнай паэзіі. Яна вяртаецца. Хаця ня трэба ўскладаць на гэтае вяртаньне жыццёвыя спадзяваньні, бо сотні і тысячы гадоў прысутнічаюць у літаратуры Эзоп і Арыстафан, Брант і Сьвіфт, а ці павярнулі яны да лепшага гэтае ўпартае чалавецтва?

Літаратура жывіцца ўласнымі падзеямі, і адна з іх у тым, што вось зараз, у гэтую самую хвіліну Алесь Няўвесь на сваёй кухні разгортвае сьвежы нумар газеты, здабывае з яго сьвежы факт, падсмажвае – і вось ён, новасьпечаны фельетон, чарговы ў серыяле, ад якога чытач пакуль што не стаміўся.

І чую я голас...

Новыя выданні на кніжных паліцах «Дзеяслова»

Барадулін Рыгор. Выпаў грук у грома з рук: Лапатушкі, цвялілкі, бубнілкі, пацешкі – Мінск: “Радыеёла-плюс”, 2009. – 190 с.: іл. – 3500 ас.

У чароўным паэтычным сьвеце Рыгора Барадуліна сонечна і гарэзліва, займальна і пазнавальна, летуценна і радасна – і ад узнёсласці, і ад гукапісаньня, і ад фантазіі, і ад звонкасьці рыфмаў. І ня толькі ад беларускіх: кніга для дзяцей складзена і з аўтарскіх перакладаў з літоўскай, латышскай, эстонскай, польскай, малдоўскай, грузінскай, армянскай, азербайджанскай, казахскай і таджыцкай моў.

Словам, выдатная анталогія дзіцячай паэзіі.

Вайцяшонак Марыя. Сэрпень. Мінск: Логвінаў”, 2009. – 96 с. – Наклад 300 ас. (Кнігарня “Наша ніва”).

Найбольш арганічная кніга паэзіі году. Арганічная зместам, задумай, пафасам, настроем, гукапісам: бо напісаная за адзін руплівы месяц сэрпень – у адным месцы, у адзін час. Маланкі, гром, ранішнія песьні, лясныя травы і вясковыя мужчыны, салавей у садзе, фіранка на вакне, стук яблыка аб зямлю і дарагія ўспаміны. Успаміны колішняга пражанка, спакушанага жыццёвай паэзіяй.

Вольскі Артур. Выйшаў зайчык пагуляць: Вершы, загадкі. – Мінск: “Радыеёла-плюс”, 2009. – 190 с.: іл. – 3500 ас.

Найлепшае за доўгія гады выбранае дзіцячае паэта, у якім ня цесна і дажджу і сонцу, і жуку і вавёрцы, і пчале і зязюлі. Урэшце – і нашай Пагоні:

У Пагоні
скачуць коні
У сьвіталны час.
Гэта едзе
ў зяньні-звоне
Сонейка да нас.

Кніга змяшчае таксама і лепшыя пераклады паэта, а таксама можа стаць і вясёлай размалёўкай, калі да чорна-белых ілюстрацыяў далучацца летуценныя чытацкія алоўкі.

Гілевіч Н.С. І чую я голас...: выбраныя вершы, 1955 – 2008. – Мінск: “Про Хрысто”, 2009. – 176 с. – Наклад 300 ас.

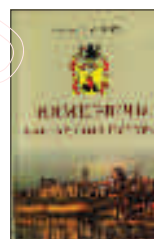
Унікальнае выбранае лірыкі народнага паэта Беларусі Ніла Гілевіча прасякнутае журботнымі, драматычнымі, трагічнымі матывамі: ад вершу 1954 году “Пры дарозе...” да вершаў трэцяга тысячагоддзя, ад вядомай “Палыновай ростані” да працудных і запаветных “Талісман”, “Як лісце жоўтае...”, “Крыху споведзі” і іншых.

Густоўна аздобіў кнігу мастак Павел Татарнікаў, а яе пачуццёва-ідэйны “ключ” агучвае напачатку сам паэт – у прадмове-прызнанні: «...таленавітыя і дасведчаныя літаратары... засьцерагалі аўтара ад творчасці “ўшчэрбнай” і скіроўвалі на беспагрэшны і таму плённы шлях паэтызацыі і ўслаўлення рэчаіснасці, сьцьвярджэння выключна жыццярадаснага настрою. А між тым і непісьменная вясковая бабуля, ад якой студэнты-філолагі гадоў сорак таму запісалі яе ўспаміны аб перажытым – ад маленства да старасці, – ведала, што “ў жыцці радасці менш, чым гора”».

Гладышчук Анатоль. Нямцэвічы: Сапраўдныя гісторыі: гісторыка-дакументальны нарыс. – Мінск: “Літаратура і Искусство”, 2009. – 288 с.: іл. – Наклад 2000 ас.

Дванаццаць разьдзелаў кнігі прэзентуюць два з паловай стагоддзі нашай гісторыі. Чытаецца як захапляльны гітарычны раман і грунтоўная гістарычная манаграфія. Успрымаецца як найвялікшы на сёння помнік слаўнаму роду Урсін Нямцэвічаў, у якім – і размова пра герб “Равіч”, і аповесць пра дзіцячыя гады Юльяна, і пра школу рыцараў, і прынца Баварскага, і экскурсію на Палесьсе, а да ўсяго – грунтоўны радавод Урсін Нямцэвічаў ды шмат каляровых тэматычных ілюстрацыяў.

Друкапісы. Вялікая імправізацыя: паэзія, проза. – Мінск: “Галіяфы”, 2009. – 216 с. – 300 ас.

Ці быў на Беларусі 90-х гадоў мінулага стагоддзя “раньні літаратурны авангард” – распавядае сваімі тэкстамі кніга. Як і праз каго – іншая рэч. Ці выказалі ўсё пра тое дзевяць аўтараў пад адной вокладкай – адказваць чытачу, які мае гонар вычытваць “друкапісы” наноў – з рукапісных і рукамалявальных старонак “першай авангардовай перыёдыкі беларускай літаратуры”.

Бум-бам-літ, ды й толькі.

Мрожак Славамір. Дом на мяжы: Выбраныя творы / Уклад. У. Сіўчыкаў. – Мінск: “Радзёла-плюс”; Вроцлаў: Калегіум Усходняй Еўропы імя Яна Новака-Езёранскага, 2008. – 216 с. – Наклад 1000 ас.

Кніга знакамітага польскага драматурга, яскравага прадстаўніка тэатру абсурду знаёміць беларускамоўнага чытача з яго лепшымі п’есамі (“Стрыптыз”, “Танга”, “Дом на мяжы”) і апавяданнямі (“Леў”, “Лебедзь”, “Слон”, “Апошні гусар”, “У дарозе” і інш.). Захапляльны стыль, мелодыка думак і правакацыяў, дзе цесна ня словам, а пачуццям. А да ўсяго – трыо выдатных перакладчыкаў: Лявон Баршчэўскі, Вячаслаў Ракіцкі і Марына Шода.

Кніга з “замежжа”, але такая блізкая і родная, нібыта са свайго дому.

Някляеў У. Цэнтр Еўропы: апавяданні, аповесці. – Мінск: “Медысонт”, 2009. – 440 с. (Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў “Кнігарня пісьменніка”; выпуск 1). – Наклад 700 ас.

Рэдкі выпадак, калі кнізе не патрэбнае анансаваньне: і тэксты, і аўтар самі гавораць за сябе. Як паэт гаворыць прозай: аповесцямі “Вежа”, “Няхай жыве 1 мая!”, “Прага”, “Мірон ды Мірон”, “Вяртанне Веры”, апавяданнямі “Бомба”, “Залатая Арда”, “Цмок” і інш.

Збор прозы Уладзіміра Някляева – споведзь аб тым, што напратыгу дзесяцігоддзя было ў ягонай душы, вакол ягоных сяброў, блізкіх і ворагаў, у цэнтры ягоных надзеяў і расчараванняў. Словам – у Беларусі, у “цэнтры Еўропы”.

Пясецкі Сяргей. Каханак Вялікай Мядзведзіцы: Раман. Перакл. з польск. Ф.Янушкевіча. – Мінск: Выдавец Віктар Хурсік, 2009. – 352 с. Наклад 300 ас.

Адзін з найбольш вядомых твораў народжанага ў Беларусі аўтара ўпершыню быў апублікаваны па-польску ў крывавы 1937 год – і быў вылучаны на Нобелеўскую прэмію. Беларускамоўнаму перакладу – чвэрць стагоддзя. Гэта і кантрабандысцкі дэтэктыў, і летапіс колішняга памежнага Ракава. Над радкамі – лёсы “парэзанага краю” і ягоных жыхароў, памкненні, задумы, страты, боль і радасці. І каханкі лёсу ды “воўчыя сыжэжкі”, пратаптаных ахоўнікамі балышавіцкіх парадкаў.

Здзіслаў Сіцька. Утроп Літвы. – Баранавічы: Баранавіцкая гарадская арганізацыя ГА “ТБМ імя Ф.Скарыны”, 2008. – 324 с.: іл. – Наклад 290 ас.

Утроп – то бок услед, сьледам – старажытнай Літвы запрашае чытача прайсці аўтар даследавання. Кніга, прысвечаная сьветлай памяці Міколы Ермаловіча, распавядае пра нашу гісторыю ад першых курганоў да “зыходу” Літвы, пра Ваўкавыск, Гародню і Пінск, пра Наваградскае княства, пра Рагвалодаў род, пра Мяндоўга і Войшалка, распавядае пра хаўтурныя абрады і жаночыя ўборы, прылады тагачаснай працы і зброю, караначыю і геапалітыку, літоўскія летапісы і выдумкі.

Ліцьвінскі этнас годна працягвае пладзіцца ў беларускіх кнігах, і не спыніць яго, і не стрываць.

Лёлік Ушкін. Левым вокам: Фэльетоны, гумарэскі, карыкатуры. – Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2008. – 146 с. – Наклад 300 ас. (Кнігарня “Наша ніва”).

Кніжны пачын “піянера беларускага анархісцкага руху”, сатырыка і карыкатурыста стаў у адначас і мініанталогіяй “нашаніўскага” гумару. Нават больш, чым гумару: пародыі, карыкатуры. Яна можа стаць “сьмешнай” гісторыяй сучаснай Беларусі і яе блізкага замежжа. Таленавіта праілюстраванай і занатаванай – хоць і левым, але глыбокім вокам.

Шапран С. Васіль Быкаў. Гісторыя жыцця ў дакументах, публікацыях, успамінах, лістах. – Мінск – Гародня, 2009. – 734 с.: іл. (Т.1). – Наклад не пазначаны.

Даследаваньне Сяргея Шапрана пра Васіля Быкава – творчы жыццязнаўчэ-пільнік народнага пісьменьніка ад пачатку 70-х гадоў да яго апошніх дзён. Своеасаблівы дакументальны летапіс, складзены паводле ўсіх архіўных крыніцаў, занатаваны неабякавым почыркам пільнага даследчыка. Сярод суаўтараў С.Шапрана – сотні сьведкаў, сярод якіх імёны А.Адамовіча, Ч.Айтматава, В. Аскоцкага, В.Астаф’ева, Р.Барадуліна, Л.Лазарава, В.Някрасава, А.Твардоўскага, іншых беларускіх, расійскіх і сусветнаведомых творцаў.

А яшчэ кніга – сьведчаньне таго, што маглі б зрабіць за гэты час калектывы дзяржлітаратуразнаўцаў. І – ня робяць.

Акрэсьцінскія будні: Дзёньнікі палітвязьняў. – Менск, 2009. – Выдавецтва не пазначана. – Наклад 500 ас.

Пад адной вокладкай сабраныя споведзі палітвязьняў, якія адбывалі адміністрацыйныя арышты ў спецпрыёмніку-размеркавальніку з верасьня 2007 году. На жаль, таксама адна з самых арганічных кніг беларускай слоўнай рэчаіснасьці: як працяг дзёньнікавых турэмных нататак класікаў Каганца, Коласа, Гарэцкага... Вось толькі дзявочых галасоў пабольшала.

Дзёньнікі праілюстраваны лепшымі фотаздымкамі з інтэрнэт-сайтаў.

Нашыя аўтары

Алішанка Эўгеніюс – паэт, эсэіст, перакладчык. Аўтар пяці зборнікаў паэзіі (перакладаліся на ангельскую, шведскую, расійскую і нямецкую мовы), двух зборнікаў эсэ. Галоўны рэдактар літаратурнага часопіса “Вільнюс”, які выходзіць на ангельскай і расійскай мовах. Перакладае паэзію з ангельскай, польскай і славенскай моваў. Нарадзіўся ў 1960 годзе ў Барнаўле (у высылцы). Жыве ў Вільні.

Астравец (Астраўцоў) Сяргей – празаік, публіцыст, журналіст. Аўтар кніг прозы «Янычары» і «Цэнзарскія нажніцы», кнігі публіцыстыкі «Лісты да хомы саветыкуса». Нарадзіўся ў 1959 годзе ў Менску. Жыве ў Гародні.

Барадулін Рыгор – народны паэт Беларусі. Паэт, перакладчык, эсэіст. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі імя Янкі Купалы (1976 г.). Аўтар кніг паэзіі «Маладзік над стэпам», «Рунець, красаваць, налівацца!», «Нагбом», «Адам і Ева», «Рум», «Вечалле», «Евангелле ад мамы» і інш. Нарадзіўся ў 1935 годзе на хутары Верасоўка на Ушаччыне. Жыве ў Менску.

Бразюнас Уладас – паэт, перакладчык. Аўтар 12 паэтычных зборнікаў. Лаўрэат прэміі Яцвягаў (2003). Перакладае з французскай, латышскай, украінскай і беларускай моваў. Ініцыятар і галоўны арганізатар міжнароднага фестывалю Вялікае Княства Паэзіі. Нарадзіўся ў 1952 годзе ў Пасвалісе. Жыве ў Вільні.

Быкаў Васіль – народны пісьменьнік Беларусі. Празаік, публіцыст. Лаўрэат шматлікіх дзяржаўных і міжнародных літаратурных прэміяў. Аўтар кніг «Жураўліны крык», «Трэцяя ракета», «Альпійская балада», «Воўчая зграя», «Пайсці і не вярнуцца», «Знак бяды», «Кар’ер», «Сыцяна», «Пахаджане», «Доўгая дарога дадому» і інш. Нарадзіўся ў 1924 годзе ў вёсцы Бычкі на Ушаччыне. Памёр у 2003 годзе.

Вяцкая Ксеня – празаік, паэт. Студэнтка 2-га курсу Літаратурнага інстытуту імя Горкага (Масква). Нарадзілася ў 1989

годзе ў Жодзіна, потым жыла ў Менску. Цяпер жыве ў Маскве.

Гілевіч Ніл – народны паэт Беларусі. Заслужаны дзеяч навукі Беларусі. Прафесар. Паэт, драматург, перакладчык, фалькларыст, літаратуразнаўца. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі імя Янкі Купалы (1980 г.). Аўтар кніг «Песня ў дарогу», «Прадвесне ідзе па зямлі», «Перазовы», «Паэтыка беларускай народнай лірыкі», «Святлынь», «Родныя дзеці» і інш. Нарадзіўся ў 1931 годзе ў вёсцы Слабада на Лагойшчыне. Жыве ў Менску.

Голуб Юрка – паэт, журналіст. Аўтар кніг паэзіі «Гром на зялёнае голле», «Дрэва навалініцы», «Векапомнае поле», «Помню пра сябе» і інш. Нарадзіўся ў 1947 годзе ў вёсцы Горны на Зэльвеншчыне. Жыве ў Гародні.

Дубавец Сяргей – празаік, крытык, публіцыст, выдавец. Аўтар кніг «Практыкаванні», «Дзёньнік прыватнага чалавека», «Русская книга», «Вершы» і інш. Нарадзіўся ў 1959 годзе ў Мазыры. Цяпер жыве ў Летуве.

Дубянецкі Міхал – журналіст, публіцыст, перакладчык, выдавец. Пераклаў на беларускую мову кнігі С.Жаромскага, В.Распуціна, Г.Цюцініка і інш. Нарадзіўся ў 1927 годзе ў вёсцы Востраў на Піншчыне. Памёр у 1990 годзе.

Дэкшніс Вітас – паэт, перакладчык. Аўтар паэтычнага зборніка “Выключэньні”. Перакладае паэзію, прозу і гуманістыку з польскай, украінскай, беларускай і іншых моваў. Нарадзіўся ў 1972 годзе ў Вільнюсе. Жыве ў Вільні.

Запрудскі Ігар – літаратуразнаўца, публіцыст, крытык. Аўтар кнігі “Нарысы гісторыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя”. Нарадзіўся ў 1963 годзе ў вёсцы Калініна на Меншчыне. Жыве ў Менску.

Ёнінас Антанас А. – паэт, перакладчык. Аўтар 13 паэтычных зборнікаў. Лаўрэат прэміі Яцвягаў (1997) і Нацыянальнай

прэміі (2003). Перакладае паэзію і прозу з нямецкай мовы. Нарадзіўся ў 1953 годзе ў Вільнюсе. Жыве ў Вільні.

Кустава Валерыя (Валярына) – паэт, магістр мастацтвазнаўства. Аўтар кніг паэзіі «Кроў Сусьвету», «Каб неба сагрэць...», «Тамсама». Нарадзілася ў 1984 годзе ў Менску. Жыве ў Менску.

Лапіцкая Алеся – крытык, празаік, публіцыст. Студэнтка 2-га курсу беларускай філалогіі БДУ. Нарадзілася ў 1990 годзе ў Менску. Жыве ў Менску.

Нікіфаровіч Ванкарэм – крытык, перакладчык. Аўтар кніг «Дарогі ў шырокі свет: Старонкі літаратурных узаемазвязей», «Усяму свету – свой дар» і інш. Нарадзіўся ў 1934 годзе ў Менску. Жыве ў Чыкага (ЗША).

Малахоўскі Рагнед – паэт, фотамастак. Аўтар зборніка вершаў «Беражніца». Творы друкаваліся ў часопісах «Дзеяслоў», «Полымя», «Малодосць», «Нёман», калектыўных зборніках і рэспубліканскіх газетах. Студэнт факультэту фінансаў і банкаўскай справы БДЭУ. Нарадзіўся ў 1984 годзе ў пасёлку Сяймчан Магаданскай вобласці (Расія). Жыве ў вёсцы Нарач.

Масквін Андрэй – тэатразнаўца, культуролог, перакладчык. Дацэнт Варшаўскага ўніверсітэту, выкладае беларускую мову, літаратуру, мастацтва і культуру. Аўтар манаграфіі «Станіслаў Пшыбышэўскі ў расійскай культуры канца XIX пачатку XX стагоддзя» («Stanislaw Przybyszewski w kulturze rosyjskiej konca XIX-poczatku XX wieku») (Варшава, 2007). Нарадзіўся ў 1963 годзе ў Нясвіжы. Жыве ў Варшаве.

Міхно Уладзімір – празаік, публіцыст. Аўтар кніг «Горкі зефір» і інш. Нарадзіўся ў 1964 годзе ў вёсцы Чэрцы на Лепельшчыне. Жыве на Лепельшчыне.

Мудроў Вінцэсь – празаік. Аўтар кніг «Жанчыны ля басейна», «Гісторыя аднаго злачынства», «Зімовыя сны», «Ператвораныя ў попел» і інш. Нарадзіўся ў 1953 годзе ў Полацку. Жыве ў Полацку.

Петрашкевіч Алесь – драматург, пра-

заік, публіцыст, кінасцэнарыст. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1976). Аўтар кніг «Напісанае застаецца», «Песы», «У спадчыну жыццё», «Соль» і інш. Нарадзіўся ў 1930 годзе ў вёсцы Пярэвалачня на Талочыншчыне. Жыве ў Менску.

Сідарук Ігар – паэт, драматург, празаік. Аўтар кніг «Чарнабел», «Павучальныя гісторыі дзядзечкі Сіда Рука» і інш. Нарадзіўся ў 1964 годзе ў Кобрыне. Жыве ў Кобрыне.

Сімановіч Давід – паэт, празаік, перакладчык. Аўтар кніг «Весенняя сказка», «Волшебный дуг», «Равноденствие», «Письмо тебе», «Силуэты дней», «Сентябри» і інш. Нарадзіўся ў 1932 годзе ў Нароўлі. Жыве ў Віцебску.

Сьцебурака Усевалад – празаік, паэт. Аўтар кнігі «Крушныя» (Бібліятэчка «Дзеяслова»). Нарадзіўся ў 1981 годзе ў Жлобіне. Жыве ў Менску.

Тамашэвіч Тацяна – паэтка. Студэнтка 4-га курсу Дзяржаўнага інстытуту кіравання і сацыяльных тэхналогіяў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту. Нарадзілася ў 1986 годзе ў Маладзечне. Жыве ў Менску.

Хадановіч Андрэй – паэт, перакладчык, літаратуразнаўца. Перакладае з ангельскай, французскай, польскай і украінскай моваў. Аўтар кніг паэзіі «Лісты з-пад коўдры», «Старыя вершы», «From Belarus with love», «Бэрлібры» і інш. Нарадзіўся ў 1973 годзе ў Менску. Жыве ў Менску.

Шляпікас Альвідас – паэт, актор, рэжысёр. Аўтар двух паэтычных зборнікаў і зборніка аповядаў. Працуе ў Вільнюскім драматычным тэатры і ў некалькіх тэлевізійных праектах. Нарадзіўся ў 1966 годзе ў Малетайскім раёне. Жыве ў Вільні.

Шылко Віктар – мастак. Сябар Саюзу мастакоў Беларусі і ТА «Квадрат». Удзельнічаў у выставах у Аўстрыі, Іспаніі, Германіі, ЗША, Фінляндыі, Польшчы, Карэі. Лаўрэат I Міжнароднага Шагалаўскага пленэру. Нарадзіўся ў 1952 годзе. Жыве ў Віцебску.

Contents

POETRY

Ryhor Baradulin. The Language of Stones. *Poems.*
Andrej Chadanovič. Cultivation of Sentiments. *Poems.*
Jurka Holub. An Inn. *A retro poem.*
Ihar Sidaruk. Ripe Wine of the Sweet Mouth. *Poems.*
Valaryna Kustava. A Lullaby for God. *Poems.*
Rahnied Małachouski. A Diamond-Placer of Words... *Poems.*

PROSE

Nił Hilevič. Funny Stories from Writers' Lives. *Short stories.*
Siarhiej Dubaviec. A Banquet. *A study.*
Vinceś Mudrou. The Flag over the Church. *A short story.*
Uładzimir Michno. Spring with Mother's Smile... *A short story.*
Siarhiej Astraviec. The Fleet of Arks. *A story of paradise lost.*
Usievaład Ścieburaka. Believing in Miracles. *Three short stories.*

THEATRE

Aleś Pietraškievič. An Eagle's Flight. *A historical drama.*

DEBUT

Taciana Tamaševič. White Sails. *Poems.*
Ksienia Viackaja. Trains Smell of Flowers. *Impressions.*

TRANSLATIONS

Kalevala. Karelian-Finnish epic. Some runes. *Translated from Finnish by Jakub Łapatka.*
Bird of a feather among Lithuanian poets. *Modern Lithuanian poetry translated by Andrej Chadanovič.*

DIARIES

Michaś Dubaniecki. 'One Must Take Risks.' *Diaries of 1985–1988.*

HERITAGE

Vasil Bykaŭ. A Faraway Friend as an Example. *A short story. Prepared for Publication by Iryna Bykava.*

ARCHIVES

David Simanovič. The Best Work Is the One That Has Not Yet Been Written. *From diary notes on Vasil Bykaŭ.*

MEMORY

Vankarem Nikifarovič. The Knight of Conscience and Freedom. *To mark Vasil Bykaŭ's 85th anniversary*

REMINISCENCES

Jakub Łapatka. A Sweet Time of Childhood. *Memories of bygone days...*

SOUNDS

Asia Paplauskaja. Books to Be Listened to. *Notes on a new genre.*

CRITICISM

Ihar Zaprudski. The Town and Sowers of Wind or *In the Nets of Magical Realism.*
Alesia Łapickaja. Three Whales. *Specific Features of Belarusian Literature in the Context of Contemporary Public Opinion.*
Aleś Łazavik. Stories Wrapped in Newspaper. *One review of two books.*

DZIEJASŁOŬ'S STOCK

New books of DZIEJASŁOŬ's shelves.

Слова ад «Дзеяслова»

Шанойныя чытачы!

На «Дзеяслоў» **можна падпісацца**
ў любым паштовым аддзяленьні Беларусі.

Наш індэкс – 74813 (для індывідуальных падпісчыкаў),
– **748132** (для ведамаснай падпіскі).

Чытайце «Дзеяслоў» таксама ў Інтэрнэце: **www.dziejaslou.by**

Творчы конкурс “Дзеяслова”

Часопіс “Дзеяслоў” працягвае прымаць працы на конкурс
літаратурна-крытычных твораў на тэму:
“Беларуская літаратура ХХІ стагоддзя:
постаці, тэндэнцыі, перспектывы”.

Да конкурсу прымаюцца літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ, рэцэнзіі,
якія асвятляюць сучасны літаратурны працэс. Да ўдзелу запрашаюцца
маладыя крытыкі і літаратуразнаўцы, якія пішуць на беларускай мове.
Для пераможцаў конкурсу будзе зладжаны семінар з майстар-класамі
вядомых беларускіх літаратараў і крытыкаў.

Па выніках конкурсу будзе выдадзена кніга.

Склад журы конкурсу: Міхась Тычына, Алесь Пашкевіч,
Сяргей Дубавец, Ірына Шаўлякова, Анатоль Івашчанка.

Тэрмін падачы твораў: з 1 верасня 2008 г. да 1 траўня 2009 г.

Дасылаць творы можна ў электронным (пажадана) ці рукапісным
выглядзе на адрасы: dzieja-konkurs@tut.by
альбо 220025, г. Менск-25, а/с 91 з пазнакай “на конкурс”.
Дзейнічайце!

Да ведама аўтараў:
рукапісы не рэцэнзуюцца і не вяртаюцца.

Рэдакцыя не нясе адказнасці
за выкладзеныя ў аўтарскіх тэкстах факты.

Пры перадруку
спасылка на «Дзеяслоў» абавязковая.

У «Дзеяслове» скарыстаныя фотаздымкі:
Сяргея Шапрана, Уладзіміра Крука, Глеба Лабадзенкі,
Віктара Стралкоўскага, Юрыя Дзядзінкіна, svaboda.org